

Eger, 2022

RÉGIÓNK TÖRTÉNETE III.

A KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI ÉSZAK(KELET)-MAGYARORSZÁGON A MODERN KORBAN

Szerkesztette:
GÁL MÁTÉ – GYEBNÁR KRISTÓF – STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

Régióink története

III.

A közigazgatás történeti változásai
Észak(kelet)-Magyarországon
a modern korban

RÉGIÓNK TÖRTÉNETE

III.

A KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI ÉSZAK(KELET)-MAGYARORSZÁGON A MODERN KORBAN

SZERKESZTETTE:

GÁL MÁTÉ – GYEBNÁR KRISTÓF – STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

ISSN 2732-1452

SOROZATSZERKESZTŐ:

PROF. DR. RAINER M. JÁNOS
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJA
(ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM)

A SOROZAT LEGUTÓBB MEGJELENT KÖTETEI:

1. KÖTET: GÁL MÁTÉ – PÉTERFFY GERGELY (SZERK.): 1918: VÉG ÉS KEZDET (2019)
2. KÖTET: BEREZ ANITA – GÁL MÁTÉ – PÉTERFFY GERGELY (SZERK.): VÖRÖS ÉS FEHÉR
TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI ÁTMENETEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON
A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁTÓL (2020)

**A KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI
ÉSZAK(KELET)-MAGYARORSZÁGON
A MODERN KORBAN**

SZERKESZTETTE:

GÁL MÁTÉ – GYEBNÁR KRISTÓF – STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

LÍCEUM
KIADÓ

EGER, 2022

Szerkesztőbizottság:

Dr. Gyulai Éva
MTA MTB/MAB Történettudományi
és Néprajzi Munkabizottsága

Dr. Kristóf Ilona
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Dr. Horváth István
Egri Főegyházmegyei Levéltár

Mlakár Zsófia
Dobó István Vármúzeum

Kis József
Magyar Nemzeti Levéltár
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei
Levéltára

Dr. Vinkler Bálint
Vachott Sándor Városi Könyvtár,
Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóhely

Kiss Péter
Bródy Sándor Megyei és Városi
Könyvtár

Dr. Vinkler Bálint
Vachott Sándor Városi Könyvtár,
Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóhely

A borítón használt térképek jelzetei:

cím: Magyarország politikai térképe. 2 változat: az 1914-es, 1922-es, és az 1914-es, 1941-es határok feltüntetésével. Mt.: A közigazgatásilag, egyelőre egyesített vármegyék.

jelzet: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár B XV a 115.

ISBN 978-963-496-237-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Líceum Kiadó

Megjelent: 2022-ben

Készült: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Bodovics Éva 1873 – Egy nehéz év a közigazgatás szemével	9
Csíki Tamás Panama a városházán – A közigazgatás hétköznapijai Miskolcon az 1930-as években	25
Dobák Judit Miért nem lett gyárváros a Diósgyőri gyártelep?	39
Fábián Máté Másfél évszázad a közigazgatás területi beosztásának kérdésében – Áttekintés régiós szemszögből	55
Fedinec Csilla A kormányzó intézménye Kárpátalja történetében	79
Gál Máté A katolikus egyház ellenőrzése és korlátozása Heves vármegyében az 1940-es évek második felében.....	93
Gyebnár Kristóf Városvezetők és a politikai fordulatok – Balassagyarmat és Salgótarján polgármesterei az 1944 és 1950 közötti átmenetekben.....	117
Gyulai Éva A telekkönyvezés kezdetei Miskolc kiváltságos mezővárosban (1702, 1793, 1817)	143
Gyulai Éva Szerzet és birtok – A tapolcai (Borsod m.) bencés apátság birtokosai és adózói a középkorban	157
Janek István Dvortsák Viktor Sáros megyei levéltáros esélyei 1918-ban egy új állam létrehozására Kelet-Magyarországon Szlovák Népköztársaság néven	173

Kis József	
Miskolc és városrészei a kommunista hatalomátvétel sodrában.....	193
Kökény Ferenc	
A hatvani államrendőrség kirendeltségéről és egy kultúrapártoló rendőrpáncsnokról.....	213
Kőmíves Tibor	
Kassa közigazgatása 1840–1861	231
Mihály Renáta	
Szabad királyi város helyett önálló törvényhatóság Miskolcon.....	247
Molnár Dávid	
„Inkább, persze érzésből” – adalékok Kolacskovszky Lajos pályaképéhez és szocializmushoz fűződő viszonyához	267
Nagy Imre	
Visszaemlékezések egy vármegyére	285
Stefán Antal Krisztián	
A szervezett bűnözés alakulása Nógrád megyében a Kádár-korszak első éveiben – Egy doktori kutatás margójára	301
Szepessyné Judik Dorottya	
A Magyar Királyi Helytartótanács által elrendelt összeírások fogyatékoságtörténeti vonatkozásai Észak(kelet)-Magyarországról	313
Vámosi Katalin	
Halmay Béla-relikviák a Herman Ottó Múzeumban – fotókon és festményeken díszmagyar viseletben a miskolci polgármester	325
Vesztróczy Zsolt	
A közigazgatási reformok igézetében – Grünwald Béla a magyar közigazgatás polgári átalakításáért.....	337

ELŐSZÓ

Az Olvasó a *Régióink Története* című tanulmánykötet sorozat harmadik kötetét tartja a kezében. A 2018-ban és 2019-ben megrendezett sikeres régiótörténeti konferenciákat követően 2021-ben harmadik alkalommal gyűltek össze az észak(kelet)-magyarországi régió történetével foglalkozó kutatók, hogy a szakma és az érdeklődő közönség előtt ismertessék legfrissebb tudományos eredményeiket. Az eseménynek a 2019-ben megkötött, a régió kutatóhelyeinek, felsőoktatási intézményeinek és közgyűjteményeinek együttműködését elősegítő szakmai fórum keretében a Miskolci Akadémiai Bizottság székháza adott otthont. A kétnapos tanácskozás középpontjában Észak(kelet)-Magyarország közigazgatása állt, a kutatók előadásaikban a közigazgatás tevékenységét, jogi kereteit, apparátusának szociológiáját, valamint a lokális adminisztráció által létrehozott sajátos forrásokat és azok interpretációit helyezték előtérbe. *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban* címmel meghirdetett konferencián nyolc szekcióban harminc előadás hangzott el 2021. október 20–21-én Miskolcon. Jelen kötetben húsz előadás tanulmánnyá átdolgozott változatát adjuk közre. A szerkesztés során – az előző köteteknél alkalmazott gyakorlathoz hasonlóan – tematikai megkötéseket nem alkalmaztunk, pusztán a tartalmi minőséget vettük alapul. Bízunk benne, hogy ennek köszönhetően a régiótörténeti periodika harmadik kötetében publikált tanulmányok széles körű áttekintést nyújtanak az Észak(kelet)-Magyarország közigazgatásának működése és működtetői iránt érdeklődő olvasó számára.

A szerkesztők

BODOVICS ÉVA

1873 – EGY NEHÉZ ÉV A KÖZIGAZGATÁS SZEMÉVEL*

1873 nem tartozott a könnyen feledhető évek közé. A kortársak gyakran emlegették a „három K éve”-ként: krach, kolera, kiállítás,¹ értve ez utóbbi alatt a bécsi világkiállítást, melytől a gazdaság felélénkítését várták. Az országon végigsöprő kolera, a gazdasági válság és a helyenként jelentkező ínség hosszú időre nyomot hagyott az emberek emlékezetében. Egy is elegendő lett volna e nehézségek közül, nemhogy három egyszerre. Az északkeleti régiót különösen próbára tette ez az év, hiszen nemcsak a kolera, de a földrajzi adottságok okán a kedvezőtlen aratású évek miatt előállt ínség is sokkalta nagyobb mérvben érintette, mint az ország más területeit.

Az alispáni és szolgabírói jelentésekre, valamint a törvényhatósági bizottság jegyzőkönyveire alapozva tanulmányomban összehasonlító vizsgálat keretében kívánom bemutatni azt, hogy a Borsod és Zemplén vármegyei közigazgatás milyen konkrét problémákkal találta szembe magát az 1872–73. év folyamán, s hogyan próbált úrrá lenni e hármas válsághelyzeten.

A kolerajárvány

A régebbi kolerajárványok során kikísérletezett válságkezelési mechanizmus már 1871-ben életbe lépett, amikor novemberben az akkori belügyminiszter, Tóth Vilmos felhívta a figyelmet az Oroszország galíciai határainál megjelent járványra, s még ebben az évben kijelölték a védekezés irányítását gyakorló bizottmányt. A következő év augusztusáig azonban nem volt szükség tényleges intézkedésre. Amikor viszont a járvány elérte az Osztrák–Magyar Monarchia határát, beindították a közigazgatási gépezetet: 1872. augusztus 26-án a belügyminiszter kiküldte a kidolgozott kolerautasítást a törvényhatóságoknak.² Szeptemberben pedig a járvánnyal szembeni helyes magatartásra való felkészítés érdekében közzétették a belügyminiszteri felkérésre készült *Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában* című tájékoztatót, amelyet amellet, hogy

* A tanulmány az NKFI FK 128 978 Tudás, tájkép, nemzet és birodalom projekt támogatásával készült.

1 *Freystadtler Jenő*: A különnc vallomása. 8 Órai Újság, 1938. szeptember 16. 6. Idézi: *Kövér György*: Válság válság hátán: a 19. század. In: Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században. A szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében 2010. május 5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Katona Csaba. Szombathely 2011. 18.

2 *Sipos András*: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. Szerk. Gyáni Gábor. Bp. 1998. 121–122.

minden törvényhatóságához eljuttattak, a sajtóban is leközltek.³ Ebből megtudhatták az emberek, hogy milyen tünetekkel jár a kolera, hogyan kell ellene védekezni, és miként kell a megbetegedetteket kezelni. A nyolc pontba szedett rövid ismertető több olyan elemet is tartalmazott, amelyeket a korábbi kolerajárványok idején vagy még korábban, a pestis megjelenésekor is jónak láttak a lakossággal közölni.

Ahogy teltek a napok, egyre aggasztóbb hírek érkeztek a határvidékekről, illetve az országban szórványosan előforduló megbetegedésekről. Mindezek ellenére adminisztratív szinten egészen novemberig nem történtek lényeges lépések a járványkezelés terén a vizsgált megyékben. Mivel a kolera ezúttal is kelet felől érkezett az országba, Zemplénben, egészen pontosan Szerencsen november 5-én regisztrálták az első megbetegedést,⁴ míg Borsodban csak néhány nappal később, november 12-én Miskolcon.⁵ Érdekes módon az első két miskolci s egyben borsodi kolerás személy nem a szomszédos Zemplén felől, ahol már ekkor több helyen és súlyosabb formában jelentkezett a kór, hanem Pest-Budáról érkezett a városba.

A kolera megjelenésére adott első válaszként – a közigazgatás szintjén – megszervezték a megyei kolerabizottságokat, majd pedig a településeiket. A kolerabizottság feladata volt, hogy a házakat, portákat ellenőrizték, ügyeljenek a járvánnyal kapcsolatos előírások betartására, azaz elsősorban a tisztaságra, a fertőtlenítésre és a rendszeres szellőztetésre. A biztosok feladata volt többnyire a betegek bejelentése is. A helyi értelmiség képviselőjében, illetve a közösségben betöltött központi szerepük okán – hiszen nemcsak tekintélyük volt a községben, hanem majdnem mindenkit személy szerint is ismertek – a bizottságok vezetését legtöbbször a helyi lelkész vagy tanító látta el.

A járvány hatásos kezeléséhez elengedhetetlen volt, hogy a hatóságok és az egészségügyi személyzet minél hamarabb értesüljön az új megbetegedésekről. Ehhez az kellett, hogy valaki a helyszínen rendszeresen felügyelje a lakosság egészségügyi állapotát. Ezt a feladatot részben az imént ismertetett kolerabizottsági tagok, részben pedig a járási vagy koleraorvosok látták el.

A legtöbb községben a szolgabíró fogta össze az intézkedéseket, aki maga is a kolerabizottság tagja volt. Amikor a bizottsági tagok jelentették neki az újabb megbetegedést, a szolgabíró feladata volt erről 24 órán belül értesíteni a járási orvost, aki ezek után megjelent a helyszínen, és megvizsgálta a beteget, vagy ha túl későn érkezett, a holttestet.

A kezdeti időszakban, amikor még nem tudták, hogy mire számítsanak, és a legfontosabb feladat a járvány terjedésének figyelése és korlátozása volt,

3 A Borsod. Miskolczi Értesítő című helyi lap 1872. szeptember 12-én közölte.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML), IV.2402.b. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok 1872–1905 (a továbbiakban: IV.2402.b.) 74/1873.

5 MNL BAZML IV.1902.c. Miskolc város Képviselőtestületének (Képviselőközgyűlésének) iratai, Közgyűlési iratok 1872–1907 314/1873.

valamint 1873 nyarán, amikor a járvány hirtelen súlyosabbra fordult, a heti rendszerességű jelentéstétel helyett az alispán naponta várta a szolgabírák híradását. Ezt az elvárást nem volt mindig könnyű teljesíteni, hiszen a járások mérete és földrajzi viszonyai nagyban megnehezíthették az információáramlást. Egy esetben éppen az időjárás következtében járhatatlanná vált utak miatt kérvényezte a Borsod megyei szendrei járás alsó szakaszának szolgabírája, hogy mentse fel őt az alispán a 24 óránkénti jelentéstételi kötelezettség, valamint a megbetegedettekről készített kimutatások nyolcnaponkénti betérjesztése alól, mert a jelenlegi közlekedési viszonyok közepette legalább három nap kell ahhoz, hogy ő bármiről is értesüljön. Az alispán azonban elutasította a kérelmét, s felszólította, hogy ha nem is naponta, de legalább háromnaponta küldje el a jelentéseket.⁶

A közigazgatás a járványkezelés tekintetében alapvetően a megelőzésre, nem pedig a gyógyításra helyezte a hangsúlyt, azaz a cél az volt, hogy minél kevesebb településen minél kevesebb ember fertőződjön meg a súlyos kórral. Erre a közigazgatási és az egészségügyi apparátus számát és ellátottságát tekintve mindenképpen szükség volt, hiszen egy kiterjedt járványt nem lettek volna képesek hatékonyan kezelni. Első lépésként tehát felhívták a lakosság figyelmét a tisztaság, a rendszeres szellőztetés és a fertőtlenítés fontosságára. Nemcsak az ezt ismertető szórólapokat osztották ki a lakosság között, illetve kérték fel a papokat és lelkészeket az utasítások kihirdetésére, hanem igyekeztek még a járvány megjelenése előtt kellő mennyiségű fertőtlenítő- és gyógyszerrel ellátni a községeket. Nagy tételben, központilag szereztek be a vasgálicot, amelyet aztán szétosztottak a községek között. Hogy a szegényebbek is hozzájuthassanak a szerhez, a településen nyilvánosan elhelyezett tárolókban tartották azt. Borsodban a megyei vezetés elrendelte, hogy a fertőtlenítő- és gyógyszereket ingyenesen kell kiszolgáltatni a lakosságnak, Zemplénben hasonló intézkedésre nem találtam utalást.

Második lépésként, ahogyan a járvány egyre jobban terjedt, korlátozni kezdték az emberek mozgását. Bár a korábbi járványok tapasztalata alapján lettek a határzár alkalmazásáról, az országon belül azért igyekeztek visszafogni a közlekedést. Ennek egyik hatékony eszköze a vásárok beszüntetése volt. A népesebb településeken pedig, mint például Miskolcon, csökkentették a szórakozóhelyek nyitvatartását.⁷

Az intézkedésekből kitűnik, hogy a járvány terjedését – a korszakban még uralkodó kóroktannak megfelelően – a káros kigőzölgésekkel hozták összefüggésbe, ezért a hatóságok próbálták elejét venni annak, hogy nagy tömegek hosszú időn keresztül zárt térben tartózkodjanak. Ezért is volt szükség a *Népszerű oktatás* szerint a rendszeres szellőztetésre, valamint a sárral betapasztott ablakokat is ezért bontatták ki a lakóházakban. Emiatt volt az is, hogy a szabadtéri

6 MNL BAZML IV.809.b. Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási általános iratok 1872–1923 (a továbbiakban: IV.809.b.) 6026/1872.

7 MNL BAZML IV.809.b. 4866/1872.

rendezvények gyakrabban kaptak zöld utat a hatóságoktól, mint a zárt térben tartandók, még akkor is, ha nagy tömegek vettek részt rajta. Kivételt ez alól a vásárok képeztek, melyeket semmilyen kérelemre sem engedélyeztek.

A megelőzés tehát azért volt létfontosságú, mert koleraorvos, sőt egyáltalán orvos vagy sebész nem minden településen működött, csak ott, ahol jobban terjedt a járvány. A járási orvos körzetéhez – miként azt a neve is mutatja – a teljes járás tartozott, ezért gyakorta megesett, hogy a távolság miatt késett az újabb megbetegedés bejelentése, valamint a beteg kezelése. A megyék nagyságához és lakosságához mérten elenyésző volt az orvosok száma.⁸ Borsod esetében tudjuk, hogy 8 hatósági, 24 magán gyakorló orvossal és egy gyógyintézettel, a miskolci közkórházzal vágta neki a járványnak.⁹ Zemplén kapcsán csak annyi derül ki a jelentésekből, hogy a járásorvosok mellett (jobb esetben járásonként 2 orvos, azaz összesen 18 orvos) 17 járványorvos működött a kolera idején.¹⁰

A nagy távolságok és a sok ellátandó beteg mellett az orvosok munkáját az is nehezítette, hogy a kolera mellett számos más súlyos és kevésbé súlyos betegség is jelentkezett az időszakban. Különösen aggasztó volt a járványos méretet öltő himlő és a váltóláz (malária) erőteljes terjedése, hiszen ezek a betegségek nemcsak hogy értékes erőforrásokat vontak el a kolera elleni küzdelemből, hanem tovább gyengítették az élelmiszerhiány miatt már egyébként is gyengébb fizikumú lakosságot, a himlő pedig a halottak számát is jelentősen gyarapította.

A járási orvos felkészültségén és szakmai ismeretein sok minden múlt, hiszen neki kellett beazonosítani a betegséget, s megállapítani, hogy valóban koleráról van-e szó vagy sem. Annak ellenére, hogy 1872–73-ban már nem először találkozott a magyar közigazgatás és egészségügy a kolerával, még mindig sok bizonytalanság volt tapasztalható a diagnózis felállítása tekintetében. Az ugyanebben az időszakban szintén járványos méreteket öltő váltóláz sok esetben hasonló tüneteket produkált, mint a kolera a lefolyás kezdeti stádiumában. 1872 nyarán például a görcsökkel, hányással és hasmenéssel járó váltólázat cholera nostrasként azonosították Zemplénben,¹¹ amely a kolerának egy kevésbé súlyos, többségében felgyógyulással járó változata. Az orvosok hezitálása valahol érthető, hiszen ha tévesen koleraként diagnosztizálnak egy betegséget, az nemcsak azzal a következménnyel járhat, hogy a beteg nem a megfelelő kezelést kapja, hanem egyrészt pánikot kelthetnek a közösségben, és szigorú utasítások betartását teszik szükségessé, másrészt a beteg elkülönítésével – azaz a többi kolerás közé vitetésével – nemhogy segítenének rajta,

8 Az 1870. (1869) évi népszámlálás szerint Borsod lakossága 195 037, Zempléné 292 771 fő volt. A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Pest 1871.

9 MNL BAZML IV.809.b. 4862/1872.

10 MNL BAZML IV.2402.b. 74/1873.

11 Uo. 210/1872.

hanem épp ellenkezőleg, megfertőződik a kórral, ha korábban nem attól szenvedett.

Amennyiben a beteg valóban kolerával fertőződött meg, úgy az orvos egyrészt jelentette ezt a tényt a szolgabírónak, hogy az értesítesse erről az alispánt, másrészt 8 napon belül jelentést kellett küldenie a járás egészségügyi állapotáról a megyei tisztii főorvosnak, aki ebben az időben Borsodban dr. Bódogh Albert, Zemplénben pedig dr. Chyzer Kornél volt.

A megyék hamar szembesültek azzal, hogy ahhoz, hogy a minisztérium által előírt intézkedéseket végre tudják hajtani (fertőtlenítő és gyógyszerek beszerzése, orvosok kirendelése, betegek elkülönítése, ápolószemélyzet biztosítása stb.), nem lesz elegendő a megyei házipénztár által nyújtott fedezet, nem is beszélve a községek tartalékairól. A megyék feltehetően abban a hiszemben vágtak neki a járványkezelésnek, hogy majd menet közben, de legkésőbb utólag az állam átvállalja majd a felmerülő pénzügyi terheket. Valószínűleg ennek reményében hozta meg Borsod vármegye is azt a nagylelkű határozatot még a járvány elején, hogy a sebészek és orvosok bérét a Belügyminisztérium által megszabott 3 és 10 forint duplájára emeli.¹²

Azonban jóformán még hozzá sem láttak a járványkezeléshez, amikor megállapították, hogy a gyógyszerek árát és az orvosok napidíjait nem fogják tudni a házipénztárból fedezni. Éppen ezért a borsodi megyei közgyűlés feliratot intézett a Belügyminisztériumhoz 3000 forint – számadási kötelezettség melletti – utalványozása iránt.¹³ A belügyminiszter, Szapáry Gyula határozottan kijelentette, miszerint a kolera ellen tett intézkedésekből felmerülő mindenemű költségeket azon községek kötelesek viselni, amelyek érdekében a hatósági intézkedések tétettek.¹⁴ Tehát mindenféle, kolerával kapcsolatos kiadást azok a községek voltak kénytelenek megfizetni, amelyeknek lakossága éppen a járvány miatt keresetképtelenné vált. A belügyminiszter jogalapként az 1871. évi XVIII. tc. 131.§-ára hivatkozott, amely szerint e „szabály” alól csak abban az esetben mentesülnek a községek, ha azok vagyontalanságuk okán nem képesek fedezni a kiadásokat. Ekkor a törvényhatóság, azaz a vármegye joga és

12 MNL BAZML IV.803.a. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872–1923 (a továbbiakban: IV.803.a.) 476/1872. A bejegyzésből kiderül, hogy a javaslatot országos szintre akarták eredetileg kiterjeszteni, s ennek érdekében feliratot is intéztek a belügyminiszterhez. Ám miután az feltehetően nem hajlott a napidíjak megduplázására (a belügyminiszteri leirat eddig nem került elő, de miután az állam továbbra is az eredeti 3 és 5 forinttal számolt, sejtethető, hogy elutasították a Borsod megyei javaslatot), a közgyűlés többnyire megelégedett a megye területére történő érvényesítéssel. Az 1873. évi augusztusi évnegyedes alispáni jelentésben viszont arról olvashatunk, hogy Kaczander Áronnak, a szendrei és szentpéteri járás főorvosának napi 10, a többi járvány és járásorvosnak viszont csak 5 forintot biztosított Bay Bertalan. Így elképzelhető, hogy fedezetihiány miatt végül a megye is letett arról a nemes szándékáról, hogy az orvosokat kiemelt bérrel jutalmazza. MNL BAZML IV.803.b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok 1871–1891 (a továbbiakban: IV. 803.b.) 460/1873.

13 MNL BAZML IV.803.a. 534, 535, 536/1873.

14 Uo. 562/1873.

kötelessége átvállalni a terheket. S csak legvégső esetben – amikor a törvényhatóság is fizetésképtelennek bizonyul – történhet meg, hogy az államkincstár segíti ki a bajbajutottakat.

Az állami pénzügyi segítségnyújtás elmaradása általános elégedetlenséget váltott ki a megyék körében. Sáros vármegye a többi megyének pártolásra megküldött köriratában amellet érvelt, hogy nem méltányos és igazságos, hogy éppen a bajba jutottakon akarják behajtani a költségeket, hiszen a járvány „közveszély” az országra nézve, azaz elválaszthatatlan a közteherviseléstől.¹⁵ Rámutatott arra, hogy míg a marhavész elleni intézkedéseket közalapból fedezték, addig a kolera ellenieket nem kívánják. Végül pedig – mintegy utolsó érvként – az 1831. évi zempléni koleralázadás rémképét elevenítette fel. *„A fejlettség alsó fokán álló népünk, gyanakodva fogadta ezúttal is, a cholera terjedése ellen tett intézkedéseket, de ha az e részbeni költségeket e czímen viselni lesz kénytelen, és ha, – a mitől Isten óvjon – ismét hasonló csapás által sújtatnék, nemcsak az orvosi segílyt fogja visszautasítani, de jóstehetség nélkül mondhatjuk: nyílt ellenállásban fog kitörni, s féke veszt, mint féket vesztett közvetlen közelünkben, a szomorú emlékezetű 1831-ik évben.”*¹⁶

A tiltakozás ellenére az állam hajthatatlan maradt, így Borsodnak és Zemplénnek is a sokat szenvedett községekre kellett hárítania a kolerajárvány költségeit, mivel a megyei pénztárak nem tudták fedezni azt.

1874 elején ismételten rémisztő hírek érkeztek az országgal szomszédos területekről, melynek hatására – jobb félni, mint megijedni alapon – a közigazgatás nagy erővel látott neki a kolera elleni óvintézkedések újbóli foganatosításához. Hogy tavasszal megátolják a járvány kiújulását, a belügyminiszter értekezletet hívott össze, amelyre meghívta a zempléni tiszti főorvost, korábbi járványbiztost, Chyzer Kornélt is. Arról kívánta kikérni a főorvos véleményét, hogy elegendőnek tartotta-e a koleraszabályzatban lévő óv- és gyógyintézkedéseket az elmúlt járvány során, s tenne-e hozzájuk a kolera újbóli megjelenésének megakadályozása érdekében.¹⁷ A minisztérium szoros együttműködése az egészségügyi szakértőkkel a járvány teljes idejére jellemző volt, de érdemes rámutatnunk, hogy a megyei tisztiorvossal való konzultáció – különösen a kolera által egyik legjobban érintett megye főorvosával – arra utal, hogy ezúttal a minisztérium a helyi sajátosságokat és tapasztalatokat is figyelembe kívánta venni, hogy a kolera újbóli felbukkanása esetére megakadályozható legyen a korábbihoz hasonló pusztítás.

Nem sokkal később ki is jött a belügyminisztériumi körrendelet a kolera újbóli megjelenésének eshetőségére, melyben Szapáry a következő előintézkedéseket rendelte el: a köztisztaságra fokozottan kell figyelni; a községek, amennyiben megtehetik, alkalmazzanak állandó községi orvost; hogy a költségeket fedezni

15 MNL BAZML IV.803.b. 581/1873.

16 Uo.

17 MNL BAZML IV.2405.b. Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok 1872–1950 (a továbbiakban: IV.2405.b.) 172/1874.

tudják, több község összefogva alkalmazzon egy orvost. Felhívta a figyelmet arra, hogy a gyógyszerekkel ezúttal ne történjen visszaélés. Elrendelte, hogy a már megszokott módon a törvényhatóságok székhelyén, de lehetőleg az egyes községeknél is „járványbizottmányok” alakíttassanak, az óvintézkedések végrehajtására pedig külön ezzel foglalkozó közegek ügyeljenek. Végezetül jelezte, hogy átdolgozzák a járvány tárgyában korábban kiadott *Népszerű oktatást*.¹⁸ Ezek az intézkedések arra utalnak, hogy a megelőző járvány alatt nem ment minden jól, kevés volt az orvos, történtek visszaélések, s az óvintézkedések végrehajtása sem volt maradéktalan.

Szerencsére az előkészületek csak óvintézkedések maradtak; a kolera ezúttal elkerülte az országot.

A járvány után az özvegyek és az árvák megsegítése ugyanúgy a községekre hárult, mint a járvány teljes kezelése. Az állami pénztár állására való tekintettel ezúttal is csak a legvégső esetben, ha a községek képtelenek a feladatra, helyezték kilátásba az állami segélyezést. A törvényhatóságoknak megküldött körrendeletben az állam világossá tette, hogy az árvákról nem ideiglenesen, hanem véglegesen kell gondoskodni. *„Hazánkban kevés az iparosok száma, oda kell tehát törekedni, hogy a szegény árvák nagy része jövőjét az ipar terén találja fel, nagy fontosságú tény volna tehát, hogy az árvák ne csak testileg mentessenek meg az enyészettől, hanem szellemileg is lehetőleg kiképeztessenek azon irányban, melyen hazájoknak leginkább hasznára válhatnak.”*¹⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a községeknek nemcsak az árvák elhelyezéséről, hanem oktatásáról is gondoskodni kellett volna, ám a körrendelet nem bocsátkozott részletekbe, s később sem került elő olyan irat, amely ezt a feladatot kibontotta volna. Pedig meglehetősen nagy reményeket fűztek ehhez. *„Ha eljő majd az idő, midőn az árvák a haza munkálkodó polgárai lettek, kipótolva leend a mostani veszteség, s ők éppúgy fogják szeretni és áldani a róluk gondoskodó hazát, mint a mennyire kétségbe vannak esve most kenyérkereső szüleik elhunytá felett.”*²⁰ Első körben csupán az árvák és az özvegyek összeírását rendelték el. Segélyezésükre adománygyűjtés indult a megyékben, ám a gyűjtőívek többnyire üresen jöttek vissza.²¹

Összességében elmondható, hogy a járvány sokkalta nagyobb veszteségeket okozott Zemplénben, mint Borsodban, sőt országos szinten is ebben a vármegyében történt a legtöbb halálozás, 13896 fő, ami a lakosság 5%-át jelentette.²² Borsodban ezzel szemben jelentősen jobb képet festenek a számok,

18 Uo. 1083/1874.

19 MNL BAZML IV.2402.a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872–1947 (a továbbiakban: IV.2402.a.) 425/1873.

20 Uo.

21 MNL BAZML IV.2402.b. 379/1873. A bodrogi járás szolgabírójának jelentése.

22 *J. Frater Szusza: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon.* Bp. 1980. A második helyen Bihar megye szerepel 13515 fővel, míg a harmadikon Nógrád 9631 fővel. 7–10. A megbetegedettek száma Zemplénben a második legmagasabb volt Bihar után, 29518 fő.

ugyanis a 12123 megbetegedettből „mindössze” 4148 hunyt el (más adatok szerint 2786²³).²⁴

A zempléni alispán, Dókus József még az első szakaszt értékelve 1873 tavaszán a helyi viszonyokkal magyarázta a járvány szokatlanul nagy mérvű terjedését, azaz hogy sokan laknak együtt szűk helyeken, nincs megfelelő táplálék és ruházat, „*rendetlen életmód és tisztátlanság szóval a szegénység*”, amit elősegített a vasutak építése, ráadásul nincs pénz a nyomor és a tisztátalanság megszüntetésére. Pedig a járvány felfutó szakasza még csak ezután következett. A megye központjában, Sátoraljaújhelyen olyan nagy volt a halandóság, hogy a kormány dr. Grósz Lipót belügyminiszteri titkárt küldte ki az ügy kivizsgálására, „*ki is azon meggyőződéssel távozott, hogy a megyei hatóság a maga részéről megtette mindazt, mi az akkori körülmények közt hatalmában állott*” – olvashatjuk az alispáni jelentésben.²⁵

Kérdés persze, hogy mennyire megbízhatóak ezek a számok, s lehetséges-e egyáltalán az elhunytak számával mérni a járványkezelés sikerességét. A halálozási adatokat torzíthatja, hogy egyrészt, miként azt említettem, az orvosok nem minden esetben diagnosztizáltak pontosan, ráadásul nem is minden esetet vizsgáltak meg személyesen. Másrészt feltételezhetjük, hogy sokan haltak meg anélkül, hogy sem az orvos, sem a szolgabíró nem értesült róla, ily módon pedig nem kerültek be a statisztikába. Végül a statisztikai kimutatások sem mindig egyértelműek. A megyéknek háromheti rendszerességgel megküldött országos összesítésben 1873. augusztus 15-ig bezárólag Zemplénben 7732-en haltak meg kolerában, majd a november 29-én keltezett főorvosi jelentésben azt olvashatjuk, hogy az utolsó kimutatás szerint 13895 személy vesztette életét.²⁶ Miután ugyanebből a jelentésből azt is megtudhatjuk, hogy a kolera október közepén megszűnt a megyében (Borsodban szeptember végére szűnt meg), felmerül a kérdés, hogyan halhatott meg mintegy két hónap alatt több mint 6000 ember éppen akkor, amikor már a járvány lecsengőben volt?

A mezőgazdasági válság

A kolera és a tőzsdekrach árnyékában némileg feledésbe merült, hogy 1873-ban súlyos mezőgazdasági válsággal is szembe kellett néznie az országnak, amely bizonyos területeken ínséggel, sőt éhínséggel fenyegetett. A kolerához hasonlóan ez az agrárkrízis sem 1873-ban kezdődött, hanem az azt megelőző évben. 1872 júniusában ugyanis már mind Borsodból, mind Zemplénből azt jelentették a szolgabírák, hogy „*[a]ratási kilátásaink inkább szomorítók mint remény*

23 MNL BAZML IV.803.b. 537/1873

24 J. Frater Zs.: Az 1855. évi kolerajárvány i. m. 8.

25 MNL BAZML IV.2402.b. 74/1873.

26 Uo. 379/1873.

nyújtók – rendkívüli szárazság szóval kedvezőtlen időjárás [az] oka”.²⁷ Az április eleje óta tartó szárazság és a nyár elején jelentkező szokatlan forróság visszavetette az őszi és tavaszi vetések fejlődését, ráadásul a rétek kiégésével veszélybe került az éves takarmányellátás is.²⁸ A nagy meleget aztán folytonos esőzés váltotta fel, ami miatt egyrészt leálltak a mezei munkák, másrészt a sok csapadék sem tett jót a termésnek. Az aratás végül közepszerű vagy az alatti eredménnyel zárult, a kukorica és a zab teljesített a legjobban.²⁹ „Gazdasági tekintetben a járásom területén az aratás az őszi terményekre való nézve a legrosszabbnak mondható mert az elvetett magon felül alig maradt több helyeken a gazdának pár hónapi élelmére kenyérnek valója, míg ellenben a tavaszi vetemények meglehetősen jövedelmeztek, kivéve azonban a krumplici veteményt mely az allyas földekben egészen elrothadt; a széna termés is sokkal kevesebb és rosszabb mint az előtti években volt. Az őszi szántás vetés az időnkint közbejött gyakori nagy esőzések miatt is teljesen bevégeztetett, a jokori őszi vetések annyira megbokrosodtak, miszerint attól lehet tartani, hogy ha az idő továbbra is lágy lesz mint jelenleg az őszi vetések szárba fognak indulni. A marhák még mindig a mezőkön legelésznek hol elegendő táp anyagot képesek találni. Házi állataink egészsége pedig kitűnő” – olvashatjuk a bodrogi járás szolgabírájának részletes jelentésében.³⁰

A mezőgazdasági nehézségekre utal indirekt módon az is, hogy a következő év elején meginduló adóbehajtás alig haladt, az emberek ugyanis nem tudtak fizetni, mert nem volt elég termés, amit pénzzé tudtak volna tenni. Ráadásul a vásárok is fel lettek függesztve a járvány miatt, így ha még lett is volna áru, nem tudták hol értékesíteni. „[H]ogy működésöknek [ti. az adóvégrehajtóknak] a legszigorúbb eljárás dacára sincs kívánt eredménye, annak oka legtöbb helyen a múlt évi rossz termés szülte szegénység, alig lévén az egyes családoknak annyiok, mennyi a napi szükséglet fedezésére elegendő.”³¹ Annak ellenére nem volt pénzük, hogy a dohány, amelyből általában az adótartozást szokták fizetni, „meglehetősen mennyiségben meg is termett”.³² Feltételezhető, hogy ezt a bevételt inkább élelemre fordították, nem pedig adófizetésre.

Az 1873 tavaszán még biztatónak látszó terméseknek a májusi fagyok, majd a folytonos esőzés miatti áradások³³ hamar búcsút intettek. Ráadásul a sok csapadék hatására megjelent a gabonarozsda is, aminek következtében a vetés „általánosságban elveszettnek mondható. A gabona kalászkok mind üresek a legrosszabb aratásnak nézünk eleibe. Egyéb terményekre a temérdek esőzés kártékonyan hat; sok helyen a többször megnyúlt s hosszasan tartott kiöntések a réteket eliszapolták, s ha ehhez számoljuk azon nagy csapást mely hegyaljánkat a

27 Uo. 210/1872.

28 Uo.

29 Uo. 313/1872.

30 Uo. 74/1873. A bodrogi járás szolgabírájának 1873. évi I. évnegyedes jelentése.

31 Uo. A bodrogi járás szolgabírájának 1872. évi IV. évnegyedes jelentése.

32 Uo. A bodrogi járás szolgabírájának 1872. évi IV. évnegyedes jelentése.

33 Uo. 203/1873. A nagymihályi járás szolgabírájának 1873. évi II. évnegyedes jelentése.

Május 1sei fagy [által] érte, méltó aggodalommal kell a jövőbe néznünk – olvashatjuk a tokaji járás szolgabírójának jelentésében.³⁴ De hasonlókról számolt be a sátoraljaújhelyi járás szolgabírója is.³⁵ A gálszécsi járásban valamivel kedvezőbb volt a helyzet; itt a búzák június elején középszerű termést ígértek, a gabonák (többnyire a kétszerest értették alatta) és a tavaszi vetések (valószínűleg a kapások: kukorica, burgonya) viszont kitűnőek voltak. És bár a repcében és a szőlőben májusban esett némi fagykár, ez utóbbiak mégis középterméssel kecsegtettek.³⁶ Az adóbehajtás – érthető módon – továbbra is lassan folyt, „természetes következménye ez az egymást követő rossz éveknak”.³⁷

Borsodban is hasonlóan rossz évet zártak, több járásban is olyan kevés gabona termett, hogy abból nem lehetett az őszi vetést biztosítani. „[M]inden nagyítás nélkül állíthatom, hogy szakaszom területén a folyó évi termés a zab kivételével olly silány hogy a földművelő osztály ha földjeit bevetette, nem marad annyija hogy házát a folyó év végéig fentarthassa.”³⁸

Érdekes módon a szokásos IV. évnegyedes zempléni szolgabírói jelentések, melyek az aratási eredményeket is tartalmazni szokták, nem vagy alig említik a termést, inkább a kolerajárvány utolsó, lecsengő fázisáról számolnak be. Mindössze három, a sztrópkói, a varannói és a homonnai járás szolgabírója jelentett komoly élelmezési gondokat, ínséget.³⁹ „Az ínség járásom területén egyenlőleg [?] mutatkozik, ezt elősegíti a pénzhiány, s abból kifolyólag a munkahiány, vásárok pangása a rossz termés, ehhez hozzájárul még az, hogy azon kevés kolompér mely megtermett, nagyobbrészt mindenütt megfekélyesedett s megrothadt, s a szegénysorsúak már most taklászra [?] szorultak; a miért tisztelettel kérem a tekintetes Alispán Urat: miszerint netalán a központban összegyűlt könyöradományokból, járásom ínségeseire valamit mielőbb kiosztani méltóztassék.”⁴⁰ Miként azt a varannói járás szolgabírójának jelentésében olvashatjuk, ezen a ponton, 1873 őszén kezdett összeérni a három válsághelyzet: a gazdasági válság miatti pénzhiány, a gazdasági válság és a járvány miatti munkahiány és a vásárok elmaradása, valamint az időjárás miatti rossz termés.

Félő volt azonban, hogy a helyzet még a jelenleginél is súlyosabbá válik, hiszen a rossz termés következtében vetésre is alig maradt gabona, ám a járvány miatt nem is volt, aki elvesse azt a keveset sem. „[M]ert a járvány miatt az őszi földek elnem készítetvén, azok vetetlen maradtak, de mag hiánya miatt be sem vethették volna, a tavaszi mag, élelem hiánya miatt részint fölemésztetett, s a mi

34 Uo. A tokaji járás szolgabírójának 1873. évi II. évnegyedes jelentése.

35 Uo. A sátoraljaújhelyi járás szolgabírójának 1873. évi II. évnegyedes jelentése.

36 Uo. A gálszécsi járás szolgabírójának 1873. évi II. évnegyedes jelentése.

37 Uo. A nagymihályi járás szolgabírójának 1873. évi II. évnegyedes jelentése.

38 MNL BAZML IV.809.b. 4591/1873. A szentpéteri járás felső szakasza szolgabírójának jelentése.

39 MNL BAZML IV.2402.b. 379/1873. A sztrópkói, a varannói és a homonnai járás szolgabírójának 1873. évi IV. évnegyedes jelentése.

40 Uo. A varannói járás szolgabírójának 1873. évi IV. évnegyedes jelentése.

*még kevés lehet fel fog emésztetni; ahhoz képpest nagyságos alispán úr – járásom ínségeseinek a segély a vagy kölcsönként nyerendő pénzből nem pénzre, hanem kölcsönképpen vető magra lesz szüksége, mert a ki nem vet, az nem arat; mi ha bekövetkezik, csak akkor lesz ínség felső zemplénbe.*⁴¹

A rossz minőségű, illetve elégtelen mennyiségű élelmiszer az emberek fizikai állapotának leromlásához vezetett, s a megyei vezetés egyre inkább amiatt kezdett aggódni, hogy valamilyen újabb járványos betegség üti fel a fejét. *„Tény az, hogy a nép éhezik, nem bír elegendő tápszerekkel testének ép fenntartására, s igen sok községekben láthatók egyes egyének, felnőttek és gyermekek, kiknek külleme: a halavány sápadt bőrszín, beesett szem és elsoványodott, elgyengült test, arra mutat, hogy ez éhséggel küzd; mert azon eledel a mivel ő magát még táplálkozik rossz minőségű és igen csekély mennyiségű, ámbátor ezen hegyek közt lakó nép úgyis rendesen zabkenyérrel él, de jelenleg ez sincsen és ha van, ez igen kevés”* – számolt be a sztopkói járás orvosa. A váltóláz mellett, mely a kolera idején is nagy intenzitással terjedt, az éhtifusz megjelenésétől tartottak leginkább. Ezért vagy élelmiszer-adományt, vagy pedig ínségmunka-lehetőséget kértek a szolgabírók az alispántól,⁴² mert csak a leggazdagabbak engedhették meg, hogy élelmet vásároljanak, a többség inkább családotól levándorolt a délebbi területekre munkát keresni, vagy maradt és koldult.⁴³

Az idő előrehaladtával sajnos nem lett jobb a helyzet, az említett járásokban tovább súlyosbodott az ínség, míg az ínség által nem érintett járásokban a hideg, esős időjárás okozott problémákat: fagykár, áradások, állatok pusztulása.⁴⁴ A nagymihályi járás szolgabírája számszerűen is közölte a kár nagyságát: árvíz borított el 8291 hold szántóföldet, 9146 hold rétet és 5968 hold legelőt, a fagy pedig 13191 hold vetést tett tönkre. A kár mértékét 810 120 forintra becsülte.⁴⁵ Egyedül a gálszécsi járásban jelentették a vetések kedvező állását.⁴⁶

A belügyminiszter jelentést is tett a képviselőháznak a mutatkozó ínségről, ám mivel az nem öltött országos méreteket, ezért úgy határoztak, hogy *„a mennyire erejük engedi, első sorban a községek hívatvák a szükség enyhítésére, másodsorban a törvényhatóságok feladata erről gondoskodni, s csak harmad vonalban kötelessége az államnak ahhoz segéllyel járulni”*.⁴⁷ Megoldásként ínségmunkát javasoltak a munkaképesek számára, akik pedig nem tudtak dolgozni, azokról a közösségnek és a községnek volt feladata gondoskodni. A képviselőház javasolta a községeknek, hogy vessenek ki pótagót, s abból fedezzék az

41 Uo. 10/1874. A sztopkói járás szolgabírájának 1874. évi I. évnegyedes jelentése.

42 Uo. 84/1874. A sztopkói járás szolgabírájának jelentése a járása területén uralgó éhtifuszról.

43 Uo. A sztopkói járás orvosának jelentése az éhtifuszról.

44 Uo. A tokaji, a bodrogközi, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a nagymihályi járás szolgabírájának jelentése.

45 Uo. A nagymihályi járás szolgabírájának jelentése.

46 Uo. A gálszécsi járás szolgabírájának jelentése.

47 MNL BAZML IV.2402.a. 1/1874.

ínségesek ellátását, de emellett felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy mérsékelt kamatra, könnyű visszafizetési feltételek mellett kölcsönt nyújtson a törvényhatóságoknak közmunkák létesítésére. E célból első körben 1 millió forintot bocsájtottak a kormány rendelkezésére, melyből 6%-os kamattal, 4 vagy 5 évre nyújtanak majd kölcsönöket.⁴⁸

A Zemplén megyei törvényhatósági bizottság meglehetősen felháborodva reagált a kormány hozzáállására, s válaszukban amellett érveltek, hogy éppen az ínség parciális jellege miatt kellene országos póttadót kivetni, hogy ne „*egyedül azokra rovassék polgártársaikat is tartani, és segíyezni kiket önmagukat is az ínség baja majdnem elviselhetetlenül meglátogatott*”. Mivel sem a községek, nem pedig a megye nem volt olyan anyagi helyzetben, hogy segíteni tudott volna a szegényein, ezért állami segélyért folyamodtak. Alapvetően vissza nem térítendő segélyt kértek a képviselőháztól, de ha ezt nem adják, akkor hajlandóak lettek volna a kölcsönt is elfogadni „*azon kikötéssel azonban, hogy a költsön úgy, miként az 863 évben is történt, kamattal adassék, a visszafizetés pedig, tekintettel a megye súlyos anyagi körülményeire, és mert a tavaszi vetőmagnak hiánya, s az őszi vetések kérdéses volta miatt hihetőleg a jövő pár év is a megyére felettel súlyos leend, nem 4-5 év, de 5 év kezdődvé, az a további 5 év alatt legyen teljesíthető*”.⁴⁹ Az alispán ezek után 50 ezer forintnyi segélyt, ennek nem engedélyezése esetére ugyanennyi kamatmentes kölcsönt kért a Belügyminisztériumtól.⁵⁰ A minisztérium azonban nem volt hajlandó belemenni az alkuba, a kért összeget 6%-os kamattal 4 évre adta volna csak. Mivel sem a kamatmentességet, sem pedig a hosszabb futamidőt nem sikerült kicsikarnia a zempléni megyevezetésnek, ezért visszaléptek a nagy összegű kölcsön kérvényezésétől, mondván „*a munkaképesekre nézve az ínség oly súlyosnak, mint azt eleinte képzelni lehetett nem is bizonyult*”.⁵¹ Mindössze a munkaképtelenek segélyezésére kértek 10 ezer forintnyi kölcsönt a törvényhatóság, azaz a megye adófizető lakosságának terhéül. A Belügyminisztérium engedélyezte a kölcsönfelvételt ezzel a feltétellel,⁵² és – talán hogy ne tűnjön annyira keményszívűnek – 1000 forint vissza nem térítendő segélyt ítélt meg a megyének.⁵³ Mire azonban a minisztérium folyósította volna a kért összeget, az ínség – egészen váratlanul – megszűnt, legalábbis a bizottsági jegyzőkönyv szerint, s emiatt a 10 000 forintnyi ínségkölcsön felvétele is okafogyottá vált.⁵⁴ Hogy ez valóban így történt-e, vagy csupán daczból mondták vissza a kölcsönt, nehéz megmondani, mivel egyrészt több járásból is a korábbiaknál kedvezőbb aratásról számoltak be 1874-ben, ugyanis a kora

48 Uo.

49 Uo.

50 MNL BAZML IV.2402.b. 10/1874. Alispáni 1874. évi I. évnegyedes jelentés

51 MNL BAZML IV.2402.a. 78/1874.

52 Korábban azt kérték, hogy a törvényhatósági bizottság tagjai vállalják a felelősséget a kölcsönért. Uo. 1/1874.

53 Uo. 86a/1874.

54 Uo. 202/1874.

nyári csapások ellenére az aratás a legtöbb járásban középszerűen zárult, ami éppen elegendő termést biztosított ahhoz, hogy a lakosság elkerülje az éhezést. Ráadásul a legtöbb, az ínség miatt délre vándorolt család is a „középszerűnél jobb keresettel tért vissza hazájába”, ami biztosította, hogy a jövő aratásig elegendő élelemmel legyenek ellátva. Egyedül az uzsorások okoztak komoly problémát, akik a múlt évi rossz termés miatt megelőlegezett pénzt vagy élelmiszert 100%-nál magasabb kamatokkal követelték vissza, s az Alföldről visszatérőktől még útközben lefoglalták a pénzt, vagy elhordatták a mezőről a termést.⁵⁵

Másrészt viszont egy december eleji bejegyzésben arról olvashatunk ugyanebben a jegyzőkönyvben, hogy a szerencsi járásban az 1873. évinél is rosszabb aratás következtében oly nagy az ínség, hogy a szolgabíró az adóvégrehajtások beszüntetését kéri.⁵⁶

A pénzügyi válság

1872 nyarán Temes vármegye átiratában arról olvashatunk, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt a mezei munkák szünetelnek, ráadásul „*épen ezen rossz viszonyok s kedvezőtlen kilátások folytán a kereskedés egyes ágai, az üzletek, s a szegény nép egyrésznének keresetforrását képező vállalatok is paragon tétlenül hevernek*”.⁵⁷ Ekkor még Borsod és Zemplén megyében nem találkozunk hasonló bejegyzéssel, a hatóságok csak a rossz természettel és az ősszel megjelenő kolerával vannak elfoglalva, viszont a járvány miatt beszüntetett vásárok előrevetítik a gazdasági problémákat. Egy évvel később azonban már egyre sűrűbben panaszkodnak pénz- és munkahiányra, a fellépő drágaságra,⁵⁸ ami többek között a rossz termés miatt ínséges állapotba került lakosság kilátásain rontott jelentősen, mivel a kedvezőtlen aratás miatt kiesett keresetüket nem tudták másféle munkával pótolni. Valószínűleg ebben már az 1873 májusában beütő bécsi tőzsdekrach is szerepet játszhatott, s nem csupán a mezőgazdaságban mutatkozó válsággal magyarázható a munkahelyhiány. Ezt azonban egyszer sem mondják ki, hanem a pénzügyi/kereskedelmi válságot a megyei és községi hatóságok a kolera és az ínség által keletkezett válsághelyzet részeként próbálták meg kezelni.

Miként fentebb volt róla szó, az ínségesek munkához juttatása a községek, illetve amennyiben azok nem képesek rá, a törvényhatóság feladata volt. A

55 MNL BAZML IV.2402.b. 202/1874. A homonnai járás szolgabírájának jelentése.

56 MNL BAZML IV.2402.a. 342/1874.

57 MNL BAZML IV.2402.b. 365/1872.

58 Uo. 379/1872.; „*A már majdnem egy év óta folytonosan dühöngő s hazánkat nagy mérvben pusztító hányszékelési járvány oly rossz hatással van az országra s az ország egyes lakosaira, hogy az már alig elviselhető; az évi rossz termések, az elemi csapások sorozata, a munkás kezek hiánya szülte drágaság, az ezzel egyidejű pénzhiány oly annyira meglátította az ügyis elcsüggedt nép közt fennálló testvéri kapcsolatokat, hogy már a társadalmi rend is majd nem szétbomlásnak indult;*” Részlet a sátoraljaújhegyi iparosok vásárok visszaállítása iránti kérelméből. MNL BAZML IV.2405.b. 4735/1873.

képviselőház is azt javasolta Zemplén megyének, hogy írják össze a községi, megyei vagy társulati munkalehetőségeket, és a községekre kivetett pótagóból befolyó összegből foglalkoztassák a munkaképes ínségeseket.⁵⁹ Az általános szükség fokozódásával a tehetősebbek tartalékai is kezdtek kifogyni, így már ők sem tudták lakóhelyük szegényeit támogatni.⁶⁰ 1874 tavaszán a gyarapodó nehézségek miatt a Zemplén megyei alispán az adóvégrehajtások beszüntetését kérte a Pénzügyminisztériumnál. *„A járások összes szolgabírái a termények rosszaságáról, a személy különösen pedig a vagyon megtámadott voltáról, a pénz és keresethiányról, az ínség és kiválóan a szükség nevedő voltáról tesznek említést, mely elősorolt s több általuk felhozott okoknál fogva, az adóvégrehajtásnak az aratás bevégezéséig leendő felfüggesztését a magas ministeriumnál kérelmezni véleményezik”.*⁶¹ 1874 májusában már arról olvashatunk, hogy a Bodrogközben be is szüntették az adóbehajtást a földművelő nép körében, azonban az iparosok és a haszonbérlők ellen továbbra is zajlik, csekély eredménnyel.⁶² Hogyan is tudtak volna adót fizetni az iparosok és a kereskedők, mikor nem volt kereslet a termékeikre? Az iparosok egy része a vasútnál próbált munkát találni,⁶³ a kereskedelem pedig – miként azt a homonnai járás szolgabírája jelentette – kizárólag a fogyasztási cikkekre, elsősorban a gabonára terjedt ki, melyet Galíciából és a dunai fejedelemségekből szállították be az élelmiszerhiány enyhítésére.⁶⁴

A kör kezdett egyre ördögibbé válni: a rossz termés miatt nem volt mit enni, elvetni és eladni, a kínálat hiánya miatt a vásárok a járvány után sem bővelkedtek az árukban, de kereslet sem nagyon mutatkozott, hiszen az embereknek nem volt pénzük. Hiába lett volna most már munkaerő a kolerából és egyéb járványos betegségekből való felgyógyulás után, még alacsony napszám mellett sem foglalkoztatták őket, *„mert az eddigi munkaadók is érzik a szükségét”.*⁶⁵ Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy az egyik, ínség által leginkább sújtott zempléni járásból, a varannóiból vándoroltak ki elsőként Amerikába 1875 elején.⁶⁶

Eddigi kutatásomból az látszik, hogy bár járásonként eltérő mértékben, de összességében súlyosan érintette mind a kolera, mind pedig az agrárválság Borsod és Zemplén vármegyét. A hatóságok igyekeztek eleget tenni a járvány miatt kiadott miniszteri utasításoknak, de az egészségügyi személyzet csekély száma, valamint a pénzügyi segítség teljes hiánya miatt kevés sikert ért el, amennyiben a halálozások számát nézzük. A járvánnyal párhuzamosan zajló,

59 MNL BAZML IV.2402.a. 1/1874.

60 MNL BAZML IV.2402.b. 10/1874.

61 Uo. 84/1874.

62 Uo. A bodrogközi járás szolgabírájának jelentése.

63 Uo. A homonnai járás szolgabírájának jelentése.

64 Uo. 202/1874. A homonnai járás szolgabírájának jelentése.

65 Uo. 84/1874. A varannói járás szolgabírájának jelentése.

66 MNL BAZML IV.2405.b. 1840/1875.

majd azt követő ínség esetében is csak saját erejére támaszkodhatott mindkét megye, a kialakult helyzeten csak tovább súlyosbított a pénzügyi válság, amely a pénz-, hitel- és munkahiány révén egészen beszűkítette a hatóságok és a lakosság mozgásterét.

E hármas válsághelyzet a két vizsgált megye közül Zemplént viselte meg jobban: a rendkívül magas kolerahalálozás és az elhúzódó ínséghelyzet s az ennek következtében kialakult általános elszegényedés jelenthette azt az alapot, amely végső soron az Amerikába való tömeges kivándorláshoz vezetett.

Felhasznált szakirodalom és források

8 Órai Újság, 1938. szeptember 16.

A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal. Pest 1871.

J. Frater Zsuzsa: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Bp. 1980.

Kövér György: Válság válság hátán: a 19. század. In: Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században. A szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében 2010. május 5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Katona Csaba. Szombathely 2011. 11–23.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának (MNL BAZML) vonatkozó fondjai

Sipos András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. Szerk. Gyáni Gábor. Bp. 1998. 121–122.

CSÍKI TAMÁS

PANAMA A VÁROSHÁZÁN – A KÖZIGAZGATÁS HÉTKÖZNAPJAI MISKOLCON AZ 1930-AS ÉVEKBEN*

Miskolcon az 1930-as évek elején a városi tisztviselők által elkövetett csalások, sikkasztások és egyéb bűncselekmények egész sorozata került nyilvánosságra, melynek nyomán a helyi és az országos sajtó a települést „panamavárosként” emlegette, és a közvélemény érdeklődése a hivatalnoki karra irányult. Ebben a tanulmányban ezeket az eseteket mutatom be, ami lehetőséget kínál a városi közigazgatás I. világháború utáni új feladatainak, a gazdaság és a társadalom intézményeivel való kapcsolatainak, valamint az önkormányzat működésének (a döntési, ellenőrzési struktúrák) szemléltetésére. Mód nyílik továbbá az apparátus társadalmi arculatának, illetve a hivatali pragmatikának, vagyis a rekrutációra, az előmenetelre, a kötelességekre, a felelősségre vagy a büntetésre vonatkozó jogi szabályozásnak és normáknak a vizsgálatára is. Az egymást követő normaszegések ugyanakkor bepillantást engednek a közigazgatás informális működésébe, valamint a hivatali ethosz és a mindennapi gyakorlatok konfliktusába.

A panamák

Az első, nagy visszhangot keltő panama az Apolló mozihoz kapcsolódott, melynek üzemeltetési jogát, a moziengedélyek 1920-as revízióját követően, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (a MEFHOSZ) szerezte meg. A radikális jobboldali diákegyesület tőkével nem rendelkezett, ezért Miskolc városával társulva részvénytársaságot alapított, melynek igazgatóságában a MEFHOSZ egyik szervezője, majd tiszteletbeli elnöke, Szentpály László, valamint Miskolc polgármestere, Szentpály István (László apja) is helyet kapott. (A fiú a MEFHOSZ-részvények többségét később megvásárolta, majd miután a mozi évről évre veszteségesé vált, kitűnő üzleti érzéssel a városnak adta el.)¹

A polgármester a részvénytársaság felügyelőbizottságába Peiker Béla főszámvevőt delegálta (ő egyúttal a mozi könyvelője volt, tehát önmagát ellenőrizte), igazgatónak Plank Miklós harmadaljegyzőt nevezte ki, akit a pénztár kezelésével is megbízott. A visszaélések az 1920-as évek közepén kezdődtek és 1931-ig folytatódtak. Az időközben főjegyzővé kinevezett Plank a jegybevételek

* A tanulmány az ELKH Debreceni Egyetem – Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

1 Nagy Magyar Compass 1922–1924. II. rész. Budapest, 1925. 433; Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. Budapest, 1935. 371; *Tóth Pál*: Közélet és politika Miskolcon 1929–1939. II. Borsodi Szemle 16. (1971) 3. sz. 50–51.

és a reklámvetések díjainak egy részét elsikkasztotta, a szokatlanul magas filmkölcsonzési díjakat nem vagy csak késve fizette ki, és a magánhiteleit, sőt nemegyszer a vacsoráját is a mozi pénztárából egyenlítette ki. Emellett az igazgatóság tudta nélkül részvényeket vásárolt (amiből a városnak jelentős kára keletkezett), a számadásokat hanyagul vezette, és az üzleti eredményeket meghamisította.² Úgy tűnik, a lakosság a visszaélésekről hamarabb értesült, mint a felügyelőbizottság, 1931-ben ugyanis névtelen levelek érkeztek a városházára, majd 1932-ben a közgyűlés ellenzéki (független demokrata párti) képviselője, Bródy Sándor egy öttagú vizsgálóbizottság felállítását kezdeményezte, melynek jelentése után a törvényhatóság Plank Miklóst, Mikszáth Kálmán főispán pedig Peiker Bélát függesztette fel az állásából.³

Az ügyet ezután Abauj-Torna vármegye fegyelmi választmánya tárgyalta, és a főjegyzőt „a köztisztviselői állás tekintélyével össze nem férő magatartása” miatt hivatal- és nyugdíjvesztésre ítélte, Peiker Bélát pedig kényszernyugdíjazta.⁴ 1933 tavaszán bűnvádi eljárás indult, és a miskolci törvényszék két év múlva szigorú ítéletet hozott. Plank Miklós öt év fegyházbüntetést kapott, a bíró enyhítő körülményként a laza ellenőrzést, a főjegyző családi állapotát (három gyermeket nevelt), valamint azt vette figyelembe, hogy a mozi vezetéséhez nem értett.⁵ Súlyosbító körülménynek minősült a bűncselekmény „anyagi halmozata” (a részvénytársaság vesztesége 1931-ben elérte a 163 000 pengőt), amivel a tulajdonosok, vagyis Miskolc város polgársága károsodott. A törvényszék Peiker Bélát felmentette, és Teofil Antóniának, a mozi ugyancsak megvádolt pénztárosnőjének a bűnrészessége sem bizonyosodott be.⁶

- 2 Plank Miklós városi főjegyzőt pénteken éjszaka őrizetbe vette a rendőrség. Magyar Jövő, 1933. február 18. 1; Plank üzelveinek rémregénye. Reggeli Hírlap, 1933. szeptember 21. 3–4; Plank Miklós a vádlottak padján. Reggeli Hírlap, 1935. április 3. 3–5., 7.; A polgármester és a főügyész tanúvallomása a Plank per keddi tárgyalásán. Reggeli Hírlap, 1935. április 10. 3–4.
- 3 Peiker a Magyar Hírlapnak adott interjújában erre úgy reagált, hogy egyetlen mulasztást követett el, nevezetesen nem indított eljárást annak kiderítésére, hogyan vehetett fel a főispán lakbértámogatást a várostól és az államtól is, és milyen alapon rendeztette be a lakását a várossal, aminek a következtében jelentős anyagi előnyhöz jutott. Magyar Hírlap, 1933. január 3. 3.; *Thurzó Nagy László: Miskolci Lexikon.* Budapest, 1966–1967. 20. kötet. 85–87, 21. kötet. 54–60.
- 4 A fegyelmi ítélet. Reggeli Hírlap, 1934. január 26. 1–2.; Ítélet a miskolci főszámvevő ügyében. Városok Lapja, 1935. június 1. 288.
- 5 A törvényszéki bíró kérdésére, vajon miért ragaszkodott a mozi vezetéséhez, Plank erkölcsi és anyagi okokat említett: „Az erkölcsi ok az volt, hogy az 1928-ban beadott lemondásomat az igazgatóság nem fogadta el. Az anyagi pedig az, hogy kölcsönöket vettem fel az Erzsébet-fürdőtől, a főszámvevőtől, a barátaimtól, hiszen egy főjegyzőnek mindenki adott, és ezek a kölcsönök már meghaladták a 17 000 pengőt.” Plank a vacsorát is a mozi pénzből hozatta magának. Felsőmagyarország, 1935. április 5. 3–5.; Ötévi fegyházra ítélték Plank Miklóst. Reggeli Hírlap, 1935. április 14. 5.
- 6 Őt városszerte Toncsikaként ismerték, és a helyi bordélyházban kezdte a pályafutását, majd – Fazekas György, a Felsőmagyarország újságírójának visszaemlékezése szerint – az egyik városi tisztviselő közbenjárására került az Apolló moziba. *Fazekas György: Miskolci toronyóra.* Bp. 1976. 62.

A mozi további történetére is érdemes röviden kitérni, mert bár újabb panamák nem fordultak elő, működése a kormányzat és a város konfliktusát, illetve a koncessziós jogok juttatásának gyakorlatát is szemlélteti. 1930-ban Körmendi-Ékes Lajos, Veszprém vármegye főispánjának ajánlására Berger Mártont bízták meg a vezetéssel (akiről kiderült, hogy korábban közokirat-hamisítás miatt ítélték el),⁷ ezután a közgyűlés a bérbeadás mellett döntött. Először Radó Ödön, majd 1933-tól a fővárosi (izraelita tulajdonú) Hermes Filmkereskedelmi Rt. bérelte,⁸ mely nagyobb befektetéseket hajtott végre, a szerződésben vállalt kötelezettségeit pontosan teljesítette, ezért a törvényhatósági bizottság hosszabb távú üzleti kapcsolatot kívánt létesíteni. Ehhez azonban a belügyminiszter nem járult hozzá, mivel az Apollóra a konkurens és az 1920-as években jelentős üzleti sikereket elérő Uránia mozi tulajdonosa, Ludwig Györgyné is igényt tartott. (Az Uránia engedélyét 1921-ben Ludwigné első férje, a világháborúban súlyosan megsebesült Martin Iván ezredes kapta meg, aki 1922-ben meghalt. A hadiözvegy, aki szintén magas rangú katonatiszti családból származott,⁹ a filmszínházat 1927-ben családi részvénytársasággá alakította, majd egy évvel később a befolyásos Ludwig György gyalogsági tábornokhoz, Miskolc katonai körletparancsnokához ment férjhez.)¹⁰ A Belügyminisztérium a koncessziót a látszat kedvéért végül nem az Urániának, hanem a Korona Filmszínháznak juttatta, melynek bejegyzett tulajdonosa vitéz Demeter Loránd ügyvéd és idősebb Bíró József földbirtokos (Ludwigné unokaöccse és lányának az apósa) volt. A miskolci közgyűlés ellenzéki tagjai, mindenekelőtt az említett Bródy Sándor ez ellen többször tiltakozott,¹¹ mivel szerinte burkolt társulási viszony („trösztösödés”) valósult meg, ami a szabad piaci versenyt, a moziba járó lakosság

7 Hodobay polgármester észrevételei a fegyelmi vádindítványra. Reggeli Hírlap, 1933. október 10. 3.

8 Ügyvezetője Sas László producer volt.

9 Apja Bartheldy István tábornok, az I. világháborúban a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka volt.

10 Ludwignének 1924-ben sikerült megakadályoznia, hogy egy újabb (harmadik) mozi koncesszióját az önkormányzat szerezzék meg, amit Hodobay Sándor polgármester keserűen úgy kommentált, hogy a „*nagyszerű összeköttetésekkel rendelkező magánvállalkozással szemben a városi tekintély csődöt mondott*”. H. K.: Hamis vágányon a mozi ügy. Reggeli Hírlap, 1924. április 11. 7. A mozik újraosztása és a korrupciógyanú a nemzetgyűlésben is szóba került. „*Viczián István (államtitkár): Annak, hogy a moziknak a túlnyomó része a zsidóktól vétetett el, egyszerű oka az, hogy az összes mozinak a 95%-a zsidókézből volt... Sem az akkori belügyminiszter, Tomcsányi barátomnak, sem nekem semmiféle közeli vagy távoli atyámfia mozit természetesen nem kaphatott... – Varsányi Gábor (az Egységes Párt képviselője): A hadirokkantakon segíteni hazafias dolog. – Propper Sándor (szociáldemokrata képviselő): Minden gazságot hazafiságba csomagolnak.*” Nemzetgyűlési Napló, XXV. kötet. 1924. július 3. 349–358.

11 Bródy strómannak nevezte Demetert, aki provokáló levelet írt a törvényhatóság tagjainak. A felek ezek után párbajban vettek elégtételt egymástól. A Bródy Sándor – vitéz Demeter Lénárd párbaj a bíróság előtt. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1938. június 23. 5.

érdekeit és a város autonóm jogait egyaránt sérti.¹² A belügyminiszter azonban, bár a társasviszony létesítését az engedélyokirat is kizárta, a döntését nem változtatta meg.¹³

Az öt év fegyházbüntetésre ítélt Plank Miklósnak 1935 májusában ismét a bíróság elé kellett állnia. A vádirat szerint a város szociális ügyosztályának vezetőjeként és a Stefánia Szövetség helyi igazgatójaként az ínség- és közsegélyek, valamint a lakbértámogatások egy részét elsikkasztotta, és a karitatív egyesület pénztárából 6200 pengőt tulajdonított el, amiből 4200 pengőt az Apolló mozi adósságainak törlesztésére fordított. A tanúk kihallgatása során a szegénysegélyezés egészen kaotikus és ellenőrizhetetlen gyakorlatára derült fény. A főjegyző a segélyeket nemritkán a hivatali órákon kívül, az utcán, a lakásán vagy a szőlőjében osztotta ki, ezeket nem könyvelte el, vagy a segélyezettnek nevét meghamisította, de az is előfordult, hogy nem a legrászorultabbak részesültek az engedélyezett 10 pengőnél nagyobb összegben. (Titze Ignác alezredes lánya például külföldi tanulmányújtára kapott 325 pengő ínségsegélyt.)¹⁴ A törvényszék két és fél év fegyházbüntetést szabott ki, súlyosbító körülménynek minősült, hogy „jól fizetett” városi tisztviselő nyúlt a „nyomorgóknak” szánt segélyekhez, enyhítő körülményként a bíró ezúttal is az ellenőrzés hiányát vette figyelembe.¹⁵

-
- 12 A Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvaik Országos Nemzeti Szövetségének miskolci csoportja ugyancsak az engedély revízióját követelte, mivel a mozi a hadigondozottakat illeti meg, és a sajtóban szokatlanul nyílt állásfoglalást tett közzé: a két filmszínház „horribilis” jövedelmet biztosít annak a családnak, mely ezekhez mint „nemzeti ajándékhoz” jutott hozzá. (Az Uránia tiszta bevétele évente 60–65 000 pengő, Ludwig tábornok nyugdíja havi 1500 pengő.) „*Nem csoda, ha néhány év alatt a Martin család Szirma határában 300 holdas prima birtokot, Görömböly-Tapolcán gyönyörű villát, a miskolci határában nagy szőlőbirtokot és új moziépületet szerzett. Ezenkívül Martin Nóra, férjezett Bíró Józsefné gyermekei nevére Budapesten két bérházat írtak [...]. A hadigondozott jegyszedőnk [viszont] havi 20 pengőt kapnak.*” Mozirevizió! Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1937. április 14. 2.; A miskolci HONSZ is kéri országos központja útján a Korona filmszínház engedélyokiratának revízióját. Magyar Jövő, 1937. április 14. 2.
- 13 Békés megegyezés az Uránia-mozgó helyiségére. Reggeli Hírlap, 1921. július 20. 3.; Uránia mozgóképszínház Rt. Központi Értesítő, 1927. március 3. 212–213.; A belügyminiszter módosításai a miskolci mozibérleten. Városok Lapja, 1934. november 15. 623.; Viharos vita után elfogadta a város az új moziszerződést. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1935. december 24. 1–2.; Befejeződött a második vizsgálat a Korona mozi ügyében. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1937. július 7. 3.
- 14 Plank azzal védekezett, hogy Bulyovszky Gusztáv nyugalmazott főügyész ajánlotta a lány segélyezését, amiről a polgármester is tudott. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) VII.2.b. Debreceni Királyi Ítéltábla iratai, Polgári és büntetőperes iratok 1911–1949 (a továbbiakban: VII.2.b.) B 1711/1935. (121. doboz)
- 15 Plank Miklós hétfőn újból a vádlottak padjára került. Reggeli Hírlap, 1935. május 7. 3–4.; Hodobay Sándor polgármester érdekes tanúvallomása Plank bűnügyében. Reggeli Hírlap, 1935. május 8. 7.; Hatezer pengőt sikkasztott Plank a Stefániától. Reggeli Hírlap, 1935. május 25. 5.; Pénteken hirdetnek ítéletet Plank második

Ezek a panamák városzerte nagy felháborodást váltottak ki, a belügyminiszter újabb vizsgálatokat rendelt el, melyek a városi zálogházra is kiterjedtek. Először 1911-ben, majd az 1920-as évek közepén merült fel zálogintézet létesítése, utóbb részvénytársasági formában, a tervek szerint a részvények 80%-át a „város közönsége” (azaz az önkormányzat), 20%-át magánszemélyek jegyezték volna. A kormány ehhez nem járult hozzá, mivel az igazgatósági tagok dotációja a zálogház szociális misszióját akadályozná, ezért 1927-ben a város intézményeként alakult meg, mely céljai szerint a becsületes kereskedelmi szellemet képviseli, és az egyre sürgetőbb társadalmi igényeket: a szegény néposztály hitelellátását fogja szolgálni.¹⁶

Ez azonban nem valósult meg egészen következetesen. A rendőrségi nyomozás, majd a törvényszéki tárgyalás kiderítette, hogy az alkalmazottak a nekik megtetsző, időben ki nem váltott tárgyakat eltulajdonították vagy olcsón megvásárolták. (A felügyeletet ellátó városi tanácsnok, Rimóczy József, egykori rendőrkapitány, a rendészeti ügyosztály vezetőjének a lakásán például a zálogházból származó perzsaszőnyeget, ezüst evőeszközöket és ékszereket találtak.) Az ingóságokat rendszerint egészen alacsony becsárakon vették be (egy arany Schaffhausen órát például mindössze 25 pengőért), majd többszörös áron, az árverést megkerülve értékesítették, és a zálogjegyeket megsemmisítették. Voltak azonban kiváltságos ügyfelek is, akik a becsértéken felül kaptak kamatmentes kölcsönöket,¹⁷ sőt a zálogházi tisztviselők Hodobay Sándor polgármester vejének egy ki nem váltott ezüsttálcát adtak nászajándékba.¹⁸ A vádeljárás valamennyi alkalmazottat bűnösnek találta, és a törvényszék ezúttal is szigorú ítéletet hozott. (A bíró indoklása szerint az elkövetett bűncselekmények *„nem vonhatók enyhébb elbírálás alá, mint azé az elvetemült gonosztevőé, aki az utcasarkon kéregető koldus tarisznyáját rabolja ki”*.) Bartus Béla igazgató, Waktor Géza becsüs (aki jó nevű miskolci ékszerész volt), valamint Rimóczy

bűnügyében. Reggeli Hírlap, 1935. május 29. 5.; Újabb két és fél évet kapott Plank. Reggeli Hírlap, 1935. június 1. 1.

- 16 Városi zálogház Miskolcon. Városok Lapja, 1926. november 1. 204–205.; Séta a most megnyílt városi zálogházban, ahol becsületes, szolid üzleti alapon segítenek a megszorult embereken. Reggeli Hírlap, 1927. február 27. 9.
- 17 Fazekas Sámuel, a Reggeli Hírlap újságírója például az 1929-ben elzálogosított 30 darab kis értékű könyvre 20 pengő helyett 110 pengőt kapott. MNL HBML VII.2.b. B 1735/1935. (121. doboz) A zálogház igazgatójának vallomása szerint a szabálytalan kölcsönöket a polgármester és Rimóczy tanácsnok utasítására nyújtották. A zálogházi panamamocsár. Felsőmagyarország, 1935. április 17. 3, 5.
- 18 Hodobaynak szerepe volt abban, hogy a zálogház unokaöccsét, ifjabb Wittich Andort könyvelőként alkalmazta, aki az első sikkasztásokat elkövette. A polgármester tudott erről, de mivel Wittich apja, a kereskedelmi és iparkamara köztisztviselőben álló titkára az okozott kárt megtérítette, és hogy a városi tisztviselőket egy újabb botránytól megkímélnék, az ügyet megpróbálta eltussolni. Hodobay polgármester, a szakértők és a védelem tanúi vallottak szombaton a zálogházi perben. Reggeli Hírlap, 1935. április 28. 3.; Hodobay tanúvallomása a miskolci zálogházi panama mai tárgyalásán. Esti Kurir, 1935. április 28. 5.; Tóth Pál: Közélet i. m. 52.

József tanácsnok három-három év, Wittich Andor másfél év¹⁹ és Peiker Béla főszámvevő fél év börtönbüntetést kapott.²⁰

A zálogház a botrányok után a városnál tőkeerősebb Magyar Királyi Postatakarékpénztár kezelésébe került (a pénzüntézet a kölcsönök kamatát 22%-ról 16%-ra csökkentette), az állásából felfüggesztett, majd nyugdíjazott Rimóczy Józsefnek viszont egy másik ügyben is bíróság elé kellett állnia. A Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvak Országos Nemzeti Szövetségének miskolci csoportjánál, melynek elnöki tisztségét a tanácsnok töltötte be, 1935-ben súlyos visszaélések nyomára bukkantak. Medveczky János titkár és özvegy Sárossy Józsefné pénztáros az adományokat nem számolta el, a pénztárkönyveket rendszertelenül vezették vagy meghamisítottak, és a bevételek egy részét elszikkasztották. A hadigondozottak ügyeit „teljhatalommal” intéző Medveczky (aki kereskedelmi ügynök volt) fényűző rendezvényeket szervezett, a jutalomként járó díszokleveleket pénzért árusította az egyesületi tagoknak, és 20-25 pengőért a rokkanttá nyilvánítást is vállalta. Rimóczy Józsefről bebizonyosodott, hogy az adminisztráció és a pénztár ellenőrzését elmulasztotta, ezáltal erkölcsi vétséget követett el, ám amikor a panamákról értesült, azonnal lemondott. A törvényszék ezért a tanácsnokot, valamint Körmöczy Miklós igazgatót és Mészáros Ferenc jegyzőt felmentette,²¹ Medveczkyt viszont két és fél évi, Sárossynét hét hónapi börtönbüntetésre ítélte.²²

19 A könyvelő a tárgyaláson nyíltan vallott a sikkasztásokról. „- Maga kistisztviselő volt, magának biztosan kevesebb jutott? - Persze hogy kevesebb, mert először jöttek ők, aztán újra ők és csak azután én [...] Nekem az volt a felfogásom, hogy Bartusnak nem a saját elgondolása, hanem felülről kapott nyomást.” Szabadrablás volt a zálogházban. Felsőmagyarország, 1935. április 16. 3, 5. Bartus szintén azzal védekezett, hogy „az utasításokat feljebbvalóimtól és előljáróimtól kaptam, akiktől kenyerem és családom jóléte függött. A kötelesség áldozatának érzem magam”. Waktor Géza ügyvédje szerint a becsüs „nem volt olyan baráti nexusban az üzemi bizottság tagjaival, mint Bartus, így nem is merhetett szabálytalanságokat elkövetni”. (Az üzemi bizottságba Kovács Kálmán ügyvédet, Halmos Géza bankárt és Csonthó Dezső városi tanácsnokot, a közgyűlés tagjait delegálták.) A vád és a védelem harca a zálogházi perben. Reggeli Hírlap, 1935. május 4. 3-4. A törvényszéki bíró ezeket a hivatali kapcsolatokat másként ítélte meg, és Bartus Béla védekezését (aki az önzetlen engedelmességre és függő helyzetére hivatkozott) inkább súlyosbító körülménynek tartotta: „Nem a kötelességének kifogástalan teljesítésével és megbízhatóságával, hanem bűncselekmény útján akart érdemeket szerezni, s ezzel a haszonleső törtetésnek (a stréberségnek) olyan fokáig jutott, melynek elharapódzása az egész tisztviselő társadalom erkölcsi felfogásának megfertőzésére, tekintélyének lejáratására és végeredményben a magyar államnak balkáni színvonalra való süllyesztésére volna alkalmas.” MNL HBML VII.2.b B 1735/1935. (121. doboz)

20 MNL HBML VII.2.b B 1735/1935. (121. doboz); Példátlan panamák a miskolci városi zálogházban. Az Est, 1934. március 4. 3.; A zálogházi rémregény. Reggeli Hírlap, 1935. április 16. 1-3.; A zálogházi panama vádlottainak éles és izgalmas párviadala a bíróság előtt. Reggeli Hírlap, 1935. április 19. 1-4.; A vád és a védelem harca a zálogházi perben. Reggeli Hírlap, 1935. május 4. 3-4.; Tizenegy esztendei börtönt kaptak a zálogházi panamisták. Reggeli Hírlap, 1935. május 7. 1-3.

21 Körmöczy rendőrségi hivataltiszt, Mészáros nyugalmazott városi irodakezelő volt (mindketten hadirokkantak).

22 MNL HBML VII.2.b B 1773/1935. (121. doboz); Elherdálták a miskolci hadirokkantak

A belügyminiszter által elrendelt ellenőrzés az Erzsébet fürdőre is kiterjedt, mely 1893-tól üzemelt részvénytársaságként, a város a részvények több mint kétharmadával rendelkezett. Ügyvezetője az 1890-es évek közepétől a felsőbányai iparos-vállalkozó családból származó Túry József volt, akit a városvezetés 1911-ben a Miskolci Góztéglagyár igazgatásával is megbízott. A tehetséges és törekvő fiatalember az üzem profilját kerámiagyártással egészítette ki, és a helyi közéletben is rendkívül aktív szerepet vállalt (a Borsodi Bükkegyelet és az Avasrendező Bizottság elnökének, az önkéntes tűzoltó egyesület parancsnokának, valamint a városi közgyűlés tagjának is megválasztották).²³

Az 1931 februárjában tartott ellenőrzés súlyos mulasztásokat tárt fel. Az Erzsébet fürdő hiánya meghaladta a 22 000 pengőt, amivel Túry József, aki a pénztárosi tisztséget is betöltötte, nem tudott elszámolni. Szerinte csupán „könyvelési szabálytalanságok” történhettek, a kárt azonban megtérítette. A részvénytársaság igazgatósága ezért a bűnvádi eljárástól eltekintett, de Túryt azonnali hatállyal elbocsátotta. A városi liberális párt tagjai az évek óta veszteséges fürdő gazdálkodásának további vizsgálatát követelték, és azt javasolták, hogy az igazgatóság 10 tagja közül 8-at a pártok delegáljanak, és a maradék két helyet a részvényesek töltsék be. Ám mivel a polgármester és a részvénytársaság is a patinás fürdő és a Túry család jó hírének megőrzése érdekében az ügy mihamarabbi és a lehető legdiszkrétebb lezárását kívánta,²⁴ továbbá a kár megtérült, a mulasztás és a felelősség pontos tisztázása elmaradt.²⁵

Vonga László, a fürdő könyvelője azonban, aki a város főpénztárnoka volt, a felelősségre vonást nem kerülhette el. Ügyét 1934 februárjában Abaúj-Torna vármegye fegyelmi választmánya tárgyalta, és a saját, a történelmi hagyományokban gyökerező politikai szerepét és erkölcsi autoritását minden bizonnyal nagyra tartó testület példásan súlyos ítéletet hozott. Indoklása szerint Vonga éveken keresztül elmulasztotta a részvénytársaság bevételeinek és kiadásainak adminisztrációját, ami lehetőséget kínált a néhai igazgató számára a visszaélésekre. *„Egy pillanatig sem végzett komoly munkát és ellenőrzést, csak az értéktelen másolást tekintette feladatának. Egy fizetett alkalmazott hűtlen magatartása súlyos erkölcsi fogatkozásnak a bélyegét viseli magán, és az ilyen magatartás nem fér össze azzal a köztisztviselői tekintéllyel sem, amelynek csorbíthatlan megőrzése minden köztisztviselőnek elsődrendű kötelessége.”* A fegyelmi választmány ezért a

pénzét. Reggeli Hírlap, 1935. május 28. 3–5.; Újabb leleplezések és drámai izgalmak a HONSZ botrány keddi főtárgyalásán. Reggeli Hírlap, 1935. május 29. 3–4.; Pezsgős dáridók a hadigondozottak pénzén. Reggeli Hírlap, 1935. június 1. 1–2.; Ítélet a HONSZ perben. Reggeli Hírlap, 1935. június 6. 2.; Ítélet a HONSZ perben. Reggeli Hírlap, 1935. június 7. 3–4.

- 23 *Iffj. Túry József*: A Miskolci Góztéglagyár Rt. Kőedény- és Kályhagyára története. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc. 1986. 153–160.
- 24 Túry felesége, Fűrész Irma révén rokonságban állt Lichtenstein László főispánnal, az Erzsébet fürdő Rt. alelnökével.
- 25 Túry József 1932 novemberében agyszélhűdés következtében meghalt. A polgármester jelentést tett a kisgyűlésnek az Erzsébet fürdőnél lefolytatott házvizsgálat eredményéről. Reggeli Hírlap, 1932. február 4. 3.; 1932. március 1. 1.

főpénztárnokot felmentette hivatalából, aki csupán annyit ismert el hibájaként, hogy feltétlenül megbízott az Erzsébet fürdő „nagytekintélyű” igazgatójában. (A Belügyminisztérium fegyelmi bírósága a szigorú ítéletet megváltoztatta, és a tisztviselőre 300 pengő pénzbüntetést rótt ki.)²⁶

A miskolci panamák nem nélkülözték a drámai eseményeket sem: 1935. május 10-én Rakitay Géza, a városi vízművek 36 éves pénztárosa (aki korábbanapidíjas tisztviselő volt) főbe lőtte magát.²⁷ A polgármester azonnal vizsgálatot rendelt el, melynek nyomán kiderült, hogy Rakitay fél évtizede (amióta a vállalathoz került) a vízdíjbefizetések és a Villamossági Részvénytársaságnak járó áramdíjakat (körülbelül 7000 pengőt) elsikkasztott, illetve a pénzt havi 4-5%-os kosztkamatra adta kölcsön.²⁸ A tragédia után a városban mendemondák keltek szárnyra,²⁹ és a *Reggeli Hírlap* jól értesült „informátora” szerint a céltudatos és „törtető” fiatalember a keresztényszocialista párt helyi titkáráként³⁰ évekkel ezelőtt bizalmas barátságba került egy „politikai előkelőséggel”, Miskolc „kormányhatalmi exponensével”,³¹ aki beprotezsálta a vízművekhez. S bár a polgármester és a vízmű igazgatója sem tartotta alkalmasnak Rakitayt a pénztárosi teendők ellátására, a kinevezés mégis megtörtént.³²

A városházi panamák sorozata egy egészen hétköznapi sikkasztással zárult le. Angyal István, a gazdasági ügyosztály számfejtője 1934 januárjától havonta felkereste Krausz Sándor kereskedőt, aki a várostól bérelte lakását, és a bérleti díjat (összesen 600 pengőt) a maga számára inkasszálta. A csalás júniusban derült ki, a polgármester az újabb botrányt az 58 éves díjnok nyugdíjazásával próbálta elkerülni. Az ügy azonban a törvényhatósági bizottság elé került, majd

26 Plank rablógazdálkodása. *Reggeli Hírlap*, 1934. február 13. 3.; A jogerős fegyelmi ítélet. *Reggeli Hírlap*, 1934. május 25. 1.

27 A vízmű igazgatója Pazár István mérnök, országosan elismert hidrológus volt, aki 1905-ben kapott megbízást a város vízvezeték- és csatornarendszerének kiépítésére.

28 Lengyel Árpádnak, a vízmű felfüggesztett könyvelőjének például, aki tudott a bűncselekményről, néhány száz pengőt adott.

29 Rakitay a zálogházi per tárgyalásán állítólag szemtanúja volt tisztviselőtársai letartóztatásának. A Felsőmagyarország két búcsúlevélről is tudott, amit a pénztáros a feleségének és a rendőrségnek írt, ám csupán az első szövege vált ismertté. („*El kellett mennem, nem tehettem másként. Az sodort bajba, hogy mindenkire jó voltam.*”) A könyvek rendben voltak, de a rovincsolás mégis hétezer pengő hiányt állapított meg. Felsőmagyarország, 1935. május 9. 1–2.

30 Rakitay a Magyar Országos Véderő Egylet helyi szervezetének is a pénztárosa volt, felesége, Csizmadia Erzsébet tanítónő a keresztényszocialista szakszervezetek népművelési szakosztályának munkájában vett részt. Csütörtökön megnyílt a kézimunka-kiállítás. Magyar Jövő, 1929. április 5. 4.

31 Mikszáth Kálmán főispánról van szó.

32 Főbelőtte magát Rakitay Géza a városi vízművek pénztárosa. *Reggeli Hírlap*, 1935. május 8. 1.; Elrendelték öt évre visszamenőleg a vízművek öngyilkos pénztárosa üzelmének a kiderítését. *Reggeli Hírlap*, 1935. május 9. 1–2.; Általános vizsgálat és büntető eljárás fogja kideríteni a vízművek öngyilkos pénztárosának üzelmét. *Reggeli Hírlap*, 1935. május 10. 3.; Büntető zárlatot kért a polgármester Rakitay Géza vagyonára. *Reggeli Hírlap*, 1935. május 11. 3.

büntetőeljárás indult, a törvényszéki tárgyalásra 1936 márciusában került sor. Angyal István azzal védekezett, hogy a behajtott lakbért csupán hitelnek tekintette (ahogyan korábban is rendszeresen kapott kölcsönt Krausztól), a bíróság azonban hat és fél hónap börtönbüntetésre ítélte. Enyhítő körülménynek a számfejtő büntetlen előlétele minősült, valamint az, hogy nagy családot kell eltartania, és tettét alacsony fizetésű tisztviselőként követte el.³³

A városi közvéleményt 1935 áprilisában, az egymást követő perek időszakában már a polgármester sorsa is egyre intenzívebben foglalkoztatta. Hodobay Sándor a hozzá lojális közgyűlésre kívánta bízni a döntést, társadalmi szervezetek álltak ki mellette, az ipartestület pártoló feliratot küldött a Belügyminisztériumba, de a városban olyan hírek is szárnyra keltek, hogy lemondása esetén a kereskedelmi és iparkamara főtítkára, esetleg a Villamos és Közlekedési Rt. igazgatója lehet. A települési autonómiával szemben azonban ezúttal is a belügyminiszter akarata érvényesült. A polgármester május 20-án Budapesten Kozma Miklóssal tárgyalt, majd másnap lemondott hivataláról, és nyugdíjazását kérte. A helyi lapok mély sajnálattal idézték fel áldozatos munkáját, amit Miskolc szolgálatában végzett, hibájaként csupán a jóhiszeműségét rótták fel, nevezetesen egyetlen tisztviselőjéről sem feltételezte, hogy visszaélhetnek a közösség bizalmával.³⁴

Következtetések

A miskolci városházán az 1930-as évek elején elkövetett panamák szinte mindennaposá váltak, melyek értelmezéséhez, bár általános érvényű kauzalitást nem feltételezhetünk, az önkormányzat szervezetének sajátosságait kell figyelembe vennünk. A századfordulótól a város fejlődésével összefüggésben az igazgatás rendszere a közüzemeket is magába foglalta, ami a település pénzügyi lehetőségeit befolyásoló lukratív vagy deficités működés, a piacelvű vagy a szociális szempontokat is érvényesítő közszolgáltatás dilemmáját vetette fel. A város e két elv összeegyeztetésére törekedett, ám az 1920-as években az Erzsébet fürdő, a vízmű és az Apolló mozi is veszteséges volt, melynek okai között a pazarló és költséges adminisztrációjukat emelem ki.³⁵

33 Hat hónapi börtönre ítélték egy volt városi számfejtőt csalás és okirat-hamisításért. Magyar Jövő, 1936. március 19. 7.

34 Hodobay lemondott. Reggeli Hírlap, 1935. május 21. 1–2. Lemondott? Nyugdíjazását kéri? Iparkamarai titkár vagy a Villamoströszig igazgatója lesz Hodobay polgármester? Új Nemzedék, 1935. május 17. 7.

35 A belügyminiszter 1927-ben a vízmű tervezett díjemeléséhez nem járult hozzá, és felszólította a polgármestert, hogy „a személyzeti járandóságok apasztása céljából az üzem szervezetét és igazgatását, az alkalmazottak létszámát és illetményeit vizsgálja meg, és a kezelés egyszerűsítése érdekében a kellő intézkedéseket” hajtsa végre. Megérkezett a belügyminiszter rendelete a vízügyben. Reggeli Hírlap, 1928. augusztus 23. 5. A közgyűlés vizsgáló bizottsága az Apolló mozi adminisztrációjáról azt állapította meg, hogy „nagyon költséges. Szép számmal voltak azok, akik a mozi részéről állandóan szép

A közüzemek működése a két világháború között a politika szférájától sem függetleníthető. A mozihoz kapcsolódó koncessziós jogok újraosztásakor politikai és ideológiai („nemzeti célokot szolgáló”) szempontok játszottak szerepet, és a politika az informális kapcsolatok és az egyéni érdekérvényesítés jól megszokott világába is behatolt.³⁶ Ugyanakkor a politikai pártok térhódítása segítette a városházi visszaélések felderítését és nyilvánosságra kerülését.

A panamák okait keresve a tisztviselők anyagi helyzetére, valamint a hivatali előmenetel lehetőségeire is érdemes utalni. 1912-ben az állami alkalmazottakra vonatkozó fizetési fokozatokat a városi hivatalnokokra is kiterjesztették, az előléptetésről azonban – indokolt esetben – a polgármesterek is dönthettek. A megismert főtisztviselők közül Plank Miklós 1914 és 1921 között harmadosztályú aljegyzőből főjegyzővé, azután a szociális osztályt vezető tanácsnokká (a X. fizetési osztályból a VII.-be) lépett elő.³⁷ Az ugyancsak jogi egyetemét vég-

jövedelemben részesültek, de igazi szakértő egy sem volt közöttük.” A királyi ügyészséghez került az Apolló. Reggeli Hírlap, 1933. február 17. 1. Schemnitzer Aladár, a javadalmi hivatal elbocsátott díjnoka, 1930-ban, még a botrányok kirobbanása előtt beperelte Peiker Bélát, mivel a végkielégítését nem kapta meg. Schemnitzer az államügyésznek írt folyamodványában azt állította, hogy a város pénzügyi helyzete „a csődhöz közel álló, több városi üzemet mérlegét éveken keresztül a cégbíróságnak be nem mutatták, a deficittel dolgozó üzemeket meg nem szüntették, túladminisztráltak és protekciós fölös számú alkalmazottakat vettek fel [...] Peiker csak a saját vagyonának növelésén és üzleti vállalkozások alapításán fáradozik. Ha valami pótlék kerülne a díjnokok és kistisztviselők számára kifizetésre, ez a főszámvevő rosszmájúsága és hatalmi túltengése miatt csak nehezen lehetséges – míg a szűkebb kör, a 10-14 városi főtisztviselő részére mindenféle erőltetett címeken (felügyelet, ellenőrzés), a fizetésen kívül havi 150-200 pengőket szavaztatott meg a közgyűléssel.” Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML) VII.51.b. A Miskolci (Királyi Ügyészség) Államügyészség iratai, Iratok 1912–1952 3952/1930. (279. doboz)

- 36 Az Erzsébet fürdő igazgatóságában például Lichtenstein László főispán, a Nemzeti Egység Pártjának helyi elnöke, és Árva Pál, a szervező titkára (Gömbös Gyula barátja) kapott helyet.
- 37 Az újságokat és a közvéleményt élénken foglalkoztatta a bűnbe esett főtisztviselők egyénisége és életmódja, Plank esetében alacsony származását és feltűnő igénytelenségét mutatták be szemléletesen. „Szerették a kitaposott cipői miatt, a rossz raglánért, a foszló szalagú keménykalapjáért, a becsületes ember mintaképe volt és selfmademan. Az apja kisiparos volt Miskolcon. Érettségi után került a városhoz, ledoktorált. Leventét szívott és kaucsukgallért viselt. Lassan felverekedte magát. Már mint a város magas rangú tisztviselője megnősült, egy gazdag mészáros lányát vette feleségül, egyszerre gazdag ember lett a kisiparos fiából. Később az apját beprotezsálta a miskolci villamos társasághoz pénzbeszédőnek. Felesége családja tönkrement, most egy kis háza van, semmi más.” Réti Sándor: Törpe panamák egy nagyvárosban. Újság, 1935. május 19. 8. „Miskolc főjegyzőjén soha ember még egy elfogadható ruhadarabot nem látott. Állandóan büzlött a pipamocsoktól, a legolcsóbb dohányt tömködté a pipájába és a körömtisztítót hírből sem ismerte. Soha úriemberek társaságában nem látták, csak az egyszerűbb emberek társaságát kereste, csak ezeknek a szellemi nívója felelt meg az övének.” Nagy Andor: A panamaváros portréja. 8 Órai Újság, 1935. május 14. 9. A Miskolc szolgálatában állott díjnokok törzskönyvi lapja szerint Plank apja, Plank Pál Kassán született, 6 elemi végzett, és 1925-ben napidíjas pénzbeszédő volt. Előtte, 1894 és 1921 között a Diósgyőri Vas- és Acélgépgyár géplakatos. MNL BAZML IV.1924. A Miskolc város szolgálatában állott

zett Rimóczy József Kolozsváron rendőrségi írnokként kezdte hivatali karrierét, majd Miskolc rendőrfőkapitányává, végül 1923-ban a közrendészeti ügyosztály vezetőjévé nevezték ki.³⁸ A felsőkereskedelmi érettségit tett Peiker Béla 1900-banapidíjasként került a városházára (előtte a MÁV-nál volt altiszt), majd a számviteli államvizsgálója után számvevőnek, 1925-ben főszámvevőnek választották meg.³⁹ A hivatali előrejutás azonban legfeljebb a középosztályi jövedelemszint alsó sávjának elérését biztosította (1927-ben a VII. fizetési osztály maximuma 400 pengő), ezért a főtisztviselők számára is fontosak voltak a kiegészítő juttatások (a lakáspénz vagy az alkalmilag, többé-kevésbé informálisan nyújtott „dugsegély”), valamint a városi üzemekben kapott fizetés.

Ezek a jövedelmek nem tették lehetővé a hivatali rang, illetve a középosztályi státusz reprezentációját, a betöltött állás viszont a véglegesség magabiztosságát kölcsönözte. Az 1929. évi XXX. törvénycikk szerint a tisztviselőket élethossziglan (a polgármestert 10 évre) választották, ám Miskolcon a mértékadó *Reggeli Hírlap* már az 1929. decemberi utolsó tisztújító közgyűlés előtt arról írt, hogy a választás a tisztikar összetételében nem hoz változást. A kijelölt választmány döntött erről, és „*az a munkateljesítmény, amelyet a városi tisztviselők éveken keresztül nyújtottak, és az az érték, amely az általuk végzett munkában jelentkezett a múltban és jelentkezik a jelenben és minden remény szerint jelentkezik majd a jövőben is*”.⁴⁰

A városi apparátus nagyobbik részét alkotó kistisztviselőkre mindez nem volt érvényes. Ők legfeljebb a VIII.–IX. fizetési osztályba juthattak el (jövedelmük alig haladta meg a 200 pengőt), az irodai segédtsztek, díjnokok és kezelők ennél is kevesebbet kerestek, számukra az előírt iskolai minősítés hiánya miatt az előmenetel lehetősége sem volt biztosított, sőt napról napra az elbocsátás és a teljes egzisztenciavesztés fenyegette őket. A miskolci lapok az 1920-as évek végén már a létminimum megállapításában reménykedő segédhivatali tisztviselők „nyomoráról” tudósítottak (a havi 93 pengőből élő és végzetesen eladósodott díjnokcsaládokat például „*a teljes pusztulás réme fenyegeti*”),⁴¹ a

tisztviselők, kezelők, díjnokok és altisztek törzskönyvi lapjainak gyűjteménye 1909–1949 (a továbbiakban: IV.1924.) (4. doboz)

38 Rimóczyról az a hír járta, ő a „*miskolci Olcsó János. Lebilincselő modorú, nagycsaládú ember, aki szerényen él. Mégis váltókkal birkózik, kölcsönöket hajszol. Nem jár sokat nyilvános helyekre, csak néha kártyázik, akkor is filléres alapon.*” Nagy Andor: A panamaváros portréja. 8 Órai Újság, 1935. május 14. 9.

39 MNL BAZML IV.1924. (4., 5. doboz)

40 A tisztikar a választás után valóban változatlan maradt. A tisztikar összetételében nem hoz változást az általános tisztújítás. *Reggeli Hírlap*, 1929. december 6. 5; Maradt a régi tisztikar Miskolcon. *Reggeli Hírlap*, 1929. december 13. 2. Vö. *Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében.* Bp. 2008. 248–251. A Miskolc társadalmában elkülönülő tisztviselői kar zártságát a rekrutáció is erősítette: Peiker Béla főszámvevő fiai és az ifjú Rimóczy Gyula ugyancsak a városházán kezdte hivatali karrierét. MNL BAZML IV.1924. (4., 5. doboz)

41 A Magyar Jövő adata szerint a Pénzügyi Központtól kölcsönt felvevők 90%-a a VIII. fizetési osztályon aluliak közül került ki. Fizetéseik és családi pótlékuk rendezését,

belügyminiszter ennek ellenére az illetménypótlék kifizetését sem hagyta jóvá. A korábban rendszeres karácsonyi segélyekre sem volt lehetőség, amit a tisztviselők – szokatlan módon – a *Reggeli Hírlap*nak írt nyílt levélben panaszoltak.⁴²

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tisztviselők formális (hivatali) és informális kapcsolatait sem. Az apparátust a testületi szellem, a hivatás- és kiválóságtudat, valamint a lojalitás fűzte össze, a vádlottak nemegyszer azzal védekeztek, hogy tetteiket nem közhivatalnokként, hanem a városi üzemek vagy az egyesületek magántisztviselőjeként követték el, illetve a mozi és a zálogház bevétele vagy a Stefánia és a HONSZ vagyona nem tekinthető közpénznek. E zárt struktúrát ugyanakkor a szigorú alá- és fölérendeltség, a patriarchizmus, a tekintélyelvűség, a bizalom és az elfojtott konfliktusok sajátos ötvözete szőtte át (ez adaptálódott a városi üzemekben is), olykor az alacsonyabb rangú tisztviselőnek kellett volna a feljebbvalóját kontrollálnia. Mindez a különböző jog- és feladatkörök konfúziójával kiegészülve adminisztratív lazasághoz, zűrzavaros könyveléshez és az ellenőrzés hiányához vezetett, ami módot adott a „közszolgálat magáncélra való felhasználására”, illetve a közvagyon eltulajdonítására.⁴³

A városvezetés és Hodobay Sándor polgármester, akinek az egyéni intézkedési jogköre és felelőssége 1929-től, a tanács intézményének megszüntetése után erősödött, megkísérelte a kínos ügyeket leplezni, és a főtisztviselők – a hagyományos rituálé szerint – magabiztosan kértek maguk ellen belső vizsgálatot, melyek számukra kedvezően végződtek. A közgyűlés bizottságának vizsgálata és a kormány szigorú ellenőrzése nyomán azonban sorra tárultak fel a hivatali visszaélések, melyekről a társadalmi kontroll szerepét betöltő sajtó részletesen számolt be. Csakúgy, mint a nagy érdeklődést keltő perekről, melyek a tisztviselők – a kiválóságra és az önzetlen közszolgálatra épülő – morális legitimitását rendítették meg, Miskolc imázsát országszerte rontották, továbbá láthatóvá tették a közigazgatás működését meghatározó társadalmi viszonylatokat és személyes kapcsolatokat.

A büntetőeljárások és a sorozatos nyugdíjazások után az 1930-as évek közepére a hivatalnoki kar összetétele jelentősen átalakult, a panamákra viszont néhány év múlva a jótékony feledés homálya borult.

a kezelői állások körüli anomáliák megszüntetését sürgették a segédhivatali tisztviselők. Magyar Jövő, 1930. május 3. 4.

42 „Megdöbbszünk abban a tudatban, hogy 70–100–120 meg 200 pengős fizetésünk mellett karácsonyi jutalom nélkül kell átviaskodnunk a szeretet ünnepét. Nem bocsátkozunk annak részletezésébe, mit jelent a kisemberek számára az ünnepekkel járó nagy gond. Feleségünk, gyermekeink várják a karácsonyi segélyt.” A főispán felvetette, hogy a fedezetet a virilisek megadóztatásával teremtsék elő, ezt azonban a polgármester a tisztviselők önértetére hivatkozva visszautasította. Miskolc az 1927. évi V. tc. alapján köteles újból rendezni az illetménypótlék ügyét. Magyar Jövő, 1928. július 15. 3.; Városi tisztviselők levele a Reggeli Hírlaphoz. Reggeli Hírlap, 1929. december 19. 7.

43 Pierre Bourdieu: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Bp. 2002. 114–115.

Felhasznált szakirodalom és források

Az Est 1934. évf.

Bourdieu, Pierre: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Bp. 2002.

Esti Kurir 1935. évf.

Fazekas György: Miskolci toronyóra. Bp. 1976.

Felsőmagyarország 1935. évf.

Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap 1935., 1937., 1938. évf.

Központi Értesítő 1927. évf.

Magyar Hírlap 1933. évf.

Magyar Jövő 1928., 1929., 1930., 1933., 1936. évf.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML) vonatkozó fondjai

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML) vonatkozó fondjai

Nagy Magyar Compass 1922–1924. II. rész. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Bp. 1925.

Nemzetgyűlési Napló XXV. kötet. 1924.

8 Órai Újság 1935. évf.

Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Bp. 1935.

Reggeli Hírlap 1924., 1927., 1928., 1929., 1932., 1933., 1934., 1935. évf.

Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. Bp. 2008.

Thurzó Nagy László: Miskolci Lexikon. Bp. 1966–1967.

Tóth Pál: Közélet és politika Miskolcon 1929–1939. II. Borsodi Szemle 16. (1971) 3. sz. 49–52.

Ifj. Túry József: A Miskolci Gőztéglagyár Rt. Kőedény- és Kályhagyára története. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc 1986. 153–160.

Új Nemzedék 1935. évf.

Újság 1935. évf.

Városok Lapja 1926., 1934., 1935. évf.

DOBÁK JUDIT

MIÉRT NEM LETT GYÁRVÁROS A DIÓSGYŐRI GYÁRTELEP?

A gyárváros olyan város, amelynek területén nagyobb számú gyár van, s amelynek lakói jórészt gyári munkások¹. Ebben az értelemben gyárváros Magyarországon nem maradt fenn. Ehhez közelítő példát Győrben találhatunk, ahol a fizikailag is elkülönülő városrész ma is őrzi nevében az ipari dominanciát.

Kisebb városrész található Pécsen és Miskolcon is, és ide sorolhatjuk a „csepeli gyárváros”-t is, valamint hosszan lehetne sorolni azokat a városokat, amelyek városrészében vagy városrészeiben az ipari tevékenység nyomot hagyott.² A köznyelvben külön településként feltételezett, kifejezetten ipari tevékenységre létrejött települések is valamely szomszédos településekhez tartoztak. De ezen városrészek egyike sem volt önálló közigazgatási egység, és bár ipari dominanciát mutat, nem vált gyárvárossá.³

A Ruhr-vidék bányász-, kohászvárosai is a meglévő kisebb falvakból, kisvárosokból nőttek ki, és fejlődtek ipari várossá.⁴ Az önálló közigazgatási státusz igénye vagy példája messzebből, az Amerikai Egyesült Államokból érkezhettek. A Diósgyőr-vasgyári kolónia házainak nagy része amerikai mintát mutat. Az Amerikai Egyesült Államokban találunk olyan városokat, amelyeket önállóan, közigazgatásilag elkülönülten alapítottak, amelyeket kifejezetten az ipar hívott életre a 19. század végén: Port Gamble (Washington), Everett (Washington), Clatskanie (Oregon). Ezek a települések legtöbb esetben indián törzsek területei voltak.

A gyárváros kifejezés és gondolat összefügg az ipari forradalom és a második ipari forradalom körüli eszmékkel is. Az elképzelés, miszerint egy várost meg lehet építeni a maga komplexitásában a tervezőasztalon, időben egybeesik az ipari termelésbe vetett hit erősségével.⁵

A gyárváros szó nem szakkifejezés, mert nem alkalmas arra, hogy egy-egy ipari jellegű várost komplexitásában besoroljunk a kategóriába. A gyárváros

1 A magyar nyelv értelmező szótára szerint.

2 Perces, Ormosbánya, Kurtyán, Herbolyabánya, a felvidéki (felső-magyarországi) bányavárosok.

3 Így például Perces, amely a Diósgyőri gyárteleppel együtt Diósgyőr községhez tartozott, vagy Ormosbánya, amely csak 1993-ban kapott önálló települési jogosultságot.

4 Oberhausen 1862-ben 7 faluból egyesült.

5 Ezzel párhuzamosan voltak nem ipari indíttatású várostervezők, mint például Le Corbusier vagy Frank Lloyd Wright, de a népesség koncentrációja a városban, valamint az ipar fejlődésének párhuzama dominánssá tette a várostervezésben az ipar szerepét.

leginkább köznyelvi előfordulás útján kerül be az elnevezésekbe, és gyakori a technológiai oldalról közelítő történeti munkákban.

A gyárváros egy feltételes elméleti név, amely tükrözi a város kialakulásának funkcionális jellegét. Gyárvárosnak nevezünk az egy vagy több gyár által, a gyár üzemelése érdekében létrehozott, működtetett várost.

A gyárváros tájszemléletű megközelítésben rendszerként vizsgálható. Ebben az értelemben a közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó interaktív elemek összessége alkotja a gyárvárost, vagyis az épületek, a közműhálózat, a közlekedési útvonalak, csomópontok, és az ezek által behatárolt térben működő társadalmat tekinthetjük gyárvárosnak. A gyárváros ebben az értelemben egyedülálló településforma. A gyárváros lakossága a gyár(ak) igénye szerint, a gyári adminisztráció irányításával jött létre. Mindkét esetben fontos feltétel, hogy a termék előállításának helyén, izolált térben tartós lakóépületeket hozzanak létre, valamint a munkaeő növekedésének mértékét is tervezőasztalon szabályozzák.

Léteztek olyan gyárvárosok, amelyek lassan, organikusabb módon alakultak ki, ezek többségében kisebb gyárak körül épül ki a városi lét.⁶ Ennek szép példája Temesvár Fabrik (rég neve: Fabrikstadt, Gyárváros) városrésze, ahol a manufaktúrák széles skálája mellett jelentős gyáripar fejlődött ki. Textilipar, sörgyár, dohánygyár, olajgyár, több vízimalom és vízerőmű működött a kézműipar mellett a gyárvárosban, amelyet 1781-ben, Temesvár szabad királyi várossá nyilvánításakor a várossal egyesítettek.⁷ A mai városrész nevében megőrizte a gyárváros elnevezést. Hasonló példa a lengyel Opole városa („Felső-Szilézia fővárosa”) vagy a csehországi Liberec város, amelyek nagy iparvárossá nőttek ki magukat, de fejlődésük nem robbanásszerűen következett be.

Léteznek erőteljesen menedzselte, gyorsan kialakult ipari-városi tájak, amelyek egy-egy nagyobb integrált gyár köré szerveződnek, és néhány évtized alatt felépültek. Az egyedi iparra épülő városokat gondosan megtervezték, nemcsak a gyártáshoz, szállításhoz, hanem a mindennapi élethez szükséges hasznos infrastruktúrát kialakították.⁸ A társadalmi folyamatok irányítására minden gyárvárosban tettek kísérletet, amely magában foglalta a különböző rétegek lakhatási, szabadidő-eltöltési, fogyasztási szokásainak az irányítását és kiszolgálását. Ezek az úgynevezett „csinált” városok.⁹ Több magyarországi ipari város is ide sorolható, például Oroszlány vagy Kazincbarcika. Ezekben az esetekben is megtaláljuk a kis falvakat, amelyeknek vagy a területén, vagy több falu összevonásával alakítanak ki sűrűbb, speciálisabb lakóterületet. A vizsgált

6 *Lucas Del Biondo – Simon Edelblutte: The Landscape of Former European Factory-towns: A New Field of Heritage between Denial, Alibi, Recognition and Stakeholder Issues. Annales de géographie 125. (2016) 5. sz. 466–489.*

7 *Aurelia Junie-Mihai Opris: Studiu de fundamentare Zone Construite Protejate – Timisoara 2011. 50. https://hcl.civicul.ro/view-hcl/hcl_208_31.05.2011/attachment/001_Anexa.pdf, letöltés 2021. dec. 12.*

8 *Lucie K. Morisset: Company towns in Canada. An urban heritage offering a structuring role for 21st century society. Entreprises et histoire 26. (2017) 2. sz. 39–50.*

9 *Szirmay Viktória: Csinált városok. Bp. 1988.*

téma szempontjából ezek a települések eltérnek a Diósgyőr-Vasgyár gyárvárossá válási igényétől. Amíg a diósgyőri gyár önállósodási törekvése helyi és alulról szerveződő igénynek mondható, addig a csinált városok a tervgazdálkodás részeként, központi tervezés eredményeként épültek, fejlődtek.

A definíció szigorú értelmezése szerint még néhány uráli várost is meg kell említeni, amelyek tiszta formában jelenítik meg a gyárváros fogalmát: Magnyitigorsz, Jekatyerinburg vagy Nyizsnyij Tagil.¹⁰ Ezek a városok a mai napig gyárvárosként működnek, elsősorban a vasércre épülő ipari tevékenységüknek köszönhetően.¹¹

Az iparosodás kori városhoz óhatatlanul a füstölgő gyárkémények és munkásnyomornegyedek képzete kapcsolódik. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a Mumford által leírt ideáltipikus „gyárváros”¹² ekkor is inkább kivételnek számított, illetve meghatározott régiókra, iparvidékekre volt jellemző. Az ipari forradalom az élenjáró országokban sem hozott létre gyökeresen új városhálózatot, és nem váltotta le a régit. A településhálózatban a gyárpar telephelyválasztásától függetlenül továbbra is, sőt a modern közigazgatás, hitelrendszer, kereskedelem, közoktatási rendszer stb. kiépülésével egyre inkább szükség volt a „nem mindennapi”, magasabb hierarchiaszintű szolgáltatásokat összpontosító „központi helyekre”. Számos fontos városi termelőágazatban még nem vagy nem az ipari forradalom által leginkább érintett ágazatokhoz hasonló látványos formában jelentkezett a modern tömegtermelés áttörése. A hagyományosan betöltött központi helyi funkciók mellett ugyanakkor a közlekedés, a szállítás, a hírközlés forradalma révén a városok egyre inkább olyan átfogó hálózatok csomópontjaiként is funkcionáltak, melyeken áruk, emberek, információk tömege áramlott. A gyárváros meghatározását fogalmi bizonytalanságok jellemzik. A szakirodalom megközelítési módok szerint az ipari dominanciát hordozó városokra hivatkozik mint *szocialista városra*, *iparvárosra*, *munkásvárosra*. Mindhárom fogalom azonban adós marad vagy a történelmi szemléletmóddal, vagy a városfejlődés összetettségének kérdéseivel.¹³

A tanulmányban vizsgált Diósgyőri Vasgyár és a Vasgyári gyártelep létrejötte és működése csak egy rövid időintervallumban kapcsolódik a szocializmushoz, így nem sorolhatjuk a szocialista városok közé, annak ellenére sem, hogy (Nagy-)Miskolc létrejöttében jelentős szerepe van, és a foglalkoztatottak számának maximuma is ehhez az időszakhoz köthető. Ekkora már a gyár területe és a mellé épített lakótelep, illetve a kiszolgáló infrastruktúra megépült, a

10 *Maria Yu Sidorenko – Zh V Ponomareva: Factory towns of the Urals. The uniqueness of the planning structures of these towns. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering 12. (2020) 962.*

11 Jekatyerinburg zárt városként működött 1980-as évekig.

12 *Lewis Mumford: A város a történelemben. Bp. 1985.*

13 Vö.: *Laki Ildikó: A magyarországi iparvárosok múltja és jelene. Polgári Szemle. 11. (2015) 1-3. sz. <https://polgariszemle.hu/archivum/96-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/toertenelemtudomany-jogtoertenet/671-a-magyarorszagi-iparvarosok-multja-es-jelene>, letöltés 2020. dec. 12.*

szocializmus alatt átalakítások, kisebb fejlesztések történtek ugyan, de jelentős építkezés nem köthető a korszakhoz.

A definíciók hiányosságát igazolja, hogy a Diósgyőri gyártelep nem nevezhető munkásvárosnak sem, hiszen a gyári értelmiség, a mérnökök, vezetők, technológusok ugyanúgy részei voltak a helyi társadalomnak, mint a kétkezi munkások. Mindezt ki kell egészíteni azzal a fontos körülménnyel, hogy a gyártelepen csak a helyi iparhoz szorosan kapcsolódó személyek válhattak vasgyári lakossá, humán értelmiség csak a gyárral szorosan összefüggő tevékenységben volt jelen. Iparvárosjellegét pedig közigazgatási akadályok miatt nem tudott felvenni a mezővárosi hagyománnyal rendelkező Diósgyőr nagyközség részeként.

A Diósgyőr-vasgyári kolónia sosem volt önálló közigazgatási egység. A vasgyár, a kolónia és a környező települések kapcsolata, közigazgatási rendezése első pillanattól kezdve vitákat indított el. Több, egymással párhuzamosan futó folyamattal lehet leírni a gyárváros létrejöttének, illetve megghiúsulásának történetét. Az eltérő érdekek erővonalként jelzik a gyár és a kolónia körüli mozgalmakat.

Az első fontos motívum a vasgyár leválási szándéka Diósgyőrtől. A másik motívum Diósgyőr részéről az, amelyben igyekszik megőrizni ezt a számára kedvező közigazgatási egységet. A harmadik fontos elem pedig Miskolc egyesítési igénye, amely mind a vasgyárat, mind Diósgyőrt igyekszik egyesíteni a „Nagy-Miskolc” elképzelésben. Negyedik motívumként fontos megemlíteni, hogy a Diósgyőri gyártelep és Miskolc kapcsolata Nagy-Miskolc megjelenéséig (1950) a munkásmozgalmi eseményekben öltött testet. Ez utóbbi országos viszonylatban a Nagy-Miskolc elképzelést erősítette.

A kiegyezés után a vasgyártáshoz olyan helyet kerestek, ahol rendelkezésre állt vagy viszonylag könnyen szállítható volt a szükséges nyersanyag, a gyártáshoz szükséges víz, és további feltétel volt, hogy katonailag védhető helyen legyen. A tömeges vasgyártás technológiája még csak kísérleti fázisban járt egész Európában, az ismert nyugati üzemek eltérő technológiát alkalmaztak és eltérő eredményt hoztak, ezért is okozott politikailag és szakmailag is vitákat a hely választása.

Ráadásul az akkor már láthatóan fellendülőben lévő felvidéki vasipar ellenérdekelt volt a gyár telepítésében. A hely kiválasztásánál fontos szempont volt az is, hogy a koronauradalom területén legyen, mivel nagy helyigénnyel bírt. Diósgyőr a legtöbb szempontból ideális választás volt: *„...ehhez legalkalmasabbnak ajánlkozott Diósgyőr, az ország közepén fekvő vidéken, a vasúti hálózatnak legnagyobb összecsoportosulásával sőt avval nemsokára összekötve, kifogyhatatlan barnaszén telepek közelébe, jó indulatú és az ellentét által nehezen bevehető vidéken és tősgyökeres magyar nép közepette, termő talajon oly előnyöket nyújtanak, hogy a helyiség választása kétséget nem szenvedhetett...”¹⁴*

14 Glanzer Miksa 1872-ben a gyár keletkezésének indokait írja le. Idézi: *Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Miskolc 1998. 10.*

A vasgyár-gyárváros víziójának kialakulása

„Ez is butaság, nem Diósgyőr, meg Diósgyőri Kórház, hanem Diósgyőr-vasgyári Kórház, meg Diósgyőr-Vasgyár, nagy v-vel, 1911-től önálló lakótelep!”¹⁵

A tanulmány címében szereplő Diósgyőr-Vasgyár alapítása a magyar ipari forradalomhoz kötődik. A kiegyezés utáni vasútfejlesztésben szerepet játszó ipari létesítmény fontos eleme volt az önálló gyárváros víziója, amelyet a Miskolc és Diósgyőr között elterülő lakatlan, lápos területen valósítottak meg az 1868-as alapítással.

A szomszédos települések: Miskolc 1870-ben egy 31 ezer fős város, Diósgyőr lakossága az 1869-es népszámlálás szerint közel 4000 fő, amely számba a frissen betelepült vasgyári dolgozókat is bele kell érteni. A gyárat 1868-ban alapították, az első években kis létszámú csoport dolgozott.¹⁶ A gyári munkások és a lakótelepen élők számának emelkedési üteme folyamatosnak mondható. A gyári dolgozók száma az 1980-as években érte el a maximumot, közel 30.000 dolgozója volt a területen található két gyárnak (LKM, DIGÉP),¹⁷ a gyártelep lakossága ekkor 9000 fő fölött volt. A számok mutatják, hogy Miskolc egészére nagy hatással volt a gyár jelenléte.

A közigazgatási huzavona mellett az elnevezések, a ráragasztott jelzők mutatják azt a folyamatot, ahogyan az önállóan álmodott gyártelep Miskolc szerves részévé válik. A diósgyőriek „új”-ként aposztrofálták a kialakult gyártelepet, az Újtelep, Újdiósgyőr¹⁸ neveket használták. Az 1910-es népszámlálásnál is „Diósgyőr Vasgyár és Új-Diósgyőr”-ként szerepel a nyilvántartásban.¹⁹ A miskolci sajtó diósgyőrinek nevezte a gyártelepet.²⁰ A gyár pedig az 1930-as évekig a Diósgyőr-Vasgyár helységnevet használta keltezésnél a hivatalos levelezésekben, hirdetményekben. A gyarmat kifejezés viszonylag korán elmaradt, bár a legelső terveken még megtaláljuk.²¹ A szóhasználat negatív konnotációja miatt vagy a kolóniát, vagy a telep kifejezést használják szívesen a gyár és a kiépülő lakóterület megjelölésére. A gyártelep is megjelenik az elnevezések között, ezt akkor használják, ha a gyárra és a kolóniára vonatkozóan együtt tesznek megállapítást. Találkozunk még a munkástelep, gyári gyarmat, vasgyári gyarmat megnevezésekkel, de ezek egyediek vagy időszakosak. A kolónia elnevezés a

15 Mondja sértetten egy 71 éves volt gyári dolgozó, faesztergályos férfi – interjúalany a kórház épületét mutatva (saját interjú).

16 A kezdeti évekről nem maradt fenn lakossági adat, a foglalkoztatottak ideiglenes jellel voltak alkalmazásban, így a kezdeti számok csak közelítő jellegűek.

17 Lenin Kohászati Művek, Diósgyőri Gépgyár.

18 (sz. n.): A diósgyőri m. kir.vas- és aczélgyár története. 30–31.

19 Az 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912), https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=636&layout=s, letöltés 2021. dec. 12.

20 Többek közt: Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1889. április 25.

21 Olajos Cs.: A Diósgyőr i. m. 27.

második világháború után sértővé vált, a helyiek nem szerették, nem használták, a lakótelep volt a megfelelő szinonima, a rendszerváltás után kezdték újra ezt a megjelölést használni a lakótelepre. A jelenkori, helyi rendeletek, szabályozások Vasgyári kolóniaként nevezik, a szakirodalom pedig következetesen a Diósgyőr-vasgyári kolónia szó szerkezetet használja.²²

Diósgyőr és a Diósgyőr-vasgyári kolónia kapcsolata

„győri paraszt, úgy mondtuk, persze ilyenkor előkerülhetett a bicska is...”²³

Diósgyőr a XVI. századtól koronauradalmi város volt, majd mezővárosi státuszt kapott. 1886-ban a mezővárosi rangját elvesztve nagyközséggént Borsod vármegye törvényhatóságába illeszkedett. A kolónia 1868-ban Diósgyőr közigazgatási területén, annak *egyéb* lakóterületeként jött létre.²⁴ A gyár elhelyezése körül szakmai viták sora alakult ki.

Diósgyőr lehetőséget látott a gyár által a településnek fizetett adóban, amely módot adhatott volna számára a várossá való nyilvánításban. Ezért a gyár adóiból származó bevételekből számos olyan építkezés indult el, ami a városiasodást volt hivatva példázni. Diósgyőr félve Miskolc bekebelezési szándékától, minden eszközzel megpróbálta saját tekintélyét emelni. *„Erre utal a középkori eredetű mezőváros cím makacs használata a hivatalos jelentésekben, noha Diósgyőr aktuális közigazgatási státusa nagyközség.”²⁵*

Az állami tulajdonú és állami vagyonból épített vasgyár saját gazdasági érdekei tekintetében sokkal inkább vállalkozói szemlélettel és a magániparra jellemző igényekkel lépett fel, amikor a különválás szándékát megfogalmazza. A gyár mintaberuházásként is igyekezett a magánszektor előtt mintával járni, ezért a korhoz és például a budapesti viszonyokhoz képest jó körülményeket teremtett az alakuló gyárvárosban: *„A diósgyőri m. kir. vas- és acélgár a perecesi bányateleppel együtt Diósgyőr nagyközséghez tartozik. E kapcsolat nem bizonyult áldásosnak, mert a gyár amellest hogy a saját nyilvános épületei építésének és fentartásának költségeit sajátjából fedezi, továbbá iskoláit, fürdőit, a kórházat és a világítást, valamint a vagyonszolgálatot stb. sajátjából tartja fenn, mégis a községi terhekben teljes mértékben osztozik”²⁶* – állt a gyár egyik reprezentatív kiadványában.

A levélzási szándék igazgatási problémákon is alapult. Diósgyőr és a telep

22 Vö: Olajos Cs.: A Diósgyőr i. m. 27.; Dobák Judit: Borsod „ipari vára”. In: Munkás – kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon. Szerk. Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor. Pécs 2020. 177–198., R. Nagy József: „Nekünk má’ semmisse a gyár”. Századvég (2002) 2. sz. 75–89.

23 72 éves nyugdíjas esztergályos férfi – interjúrészlet (saját interjú).

24 Olajos Cs.: A Diósgyőr i. m. 16.

25 Sajó Tamás: A diósgyőri főutca jelentésváltozásai. Ökotáj 1. (1992) 1. sz. 41–49.

26 (sz. n.): A diósgyőri i. m. 30.

között több kilométernyi utat kellett megtenni azért, hogy a telepiek az ügyeiket elintézhessék. Diósgyőrhöz tartozott a Diósgyőri Papírgyár is, valamint Czigánytelep, Tatárdomb, a Diósgyőri Vasgyár és Újdiósgyőr.²⁷

„S végül azon körülményre való tekintettel, hogy a gyártelepen lakó s körülbelül 6000 lélekszámot kitevő munkásosztály ügyeinek elintézését és érdekeinek megvédését a gyárnak Diósgyőr községtől való távolsága igen megnehezíti s minden egyes alkalommal az elvesztett munkaidő folytán elesett bérkereset miatt igen megdrágítja, régi óhaja a diósgyőri gyárnak s az ezzel határos telepek lakóinak a Diósgyőr községtől való különválást és egy külön községgé való alakulást megvalósítani. Az ehhez szükséges intézkedés a minisztériumban és a vármegyénél megtétettek s remélhető, hogy a különválás még ez évben keresztül is vitetik és a vasgyár a mellette fekvő Újdiósgyőr, Poczogó, Nyirjes és Szarka-hegy telepekkel, valamint a pereczési bányateleppel közösen, az előre haladó fejlődésben többé nem akadályozott.”²⁸

A különböző forrásokból (így a főispán és a gyár közötti levelezésből vagy a helyi sajtóból) tudhatjuk, hogy a gyártelepiek és a közvélemény sokat foglalkozott a gyári kolónia és az őt körülvevő települések és lakók kapcsolatával. Ennek látványos eleme a gyári telep leválási szándéka Diósgyőr községtől. A leválási szándék legfőbb okai között Diósgyőr község rossz gazdálkodása szerepelt, valamint az, hogy a kolónia a legtöbb ellátó intézményét önmaga építette ki és tartotta fenn, így a vízhálózatot, a villanyvilágítást és a közutakat is, a gyógyszerteret, vágóhidat, élelmiszerboltot, iskolát, orvosi rendelőt. A közös terhek azonban nem csökkentek, a gyárnak folyamatosan hozzá kellett járulni Diósgyőr terheihöz.

A gyár célja egy virágzó „gyárváros” létrehozása volt. Ilyen gyárvárosokat Észak-Amerikában több helyen alapítottak. Az amerikai minta a Diósgyőri lakótelep esetében több ponton felfedezhető. A telkek kialakításánál kis kerteket hoztak létre a lakóházak tövében, valamint a házak alaprajza is követi az amerikai munkásházakat.^{29,30} A vasgyári lakótelep utcáinak számozása is amerikai

27 Az 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912), https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=636&layout=s, letöltés 2021. dec. 12.

28 (sz. n.): A diósgyőri i. m. 31.

29 Meissner Alajos 1887–1895 között a világ nagyvárosainak „munkásosztály lakásairól” sorozatot közölt. A sorozat egyik lapszámában Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások címmel hosszú leírást közöl, amelyben a Bécsben és Budapesten alkalmazott építési módokkal állítja szembe az amerikai munkáslakást. A leírt jellemzők közül sok megvalósult a vasgyári lakótelepen, így a saját bejárat, a minden családnak egyforma minőségű benapozottság, valamint a kiskerttel körbevett lakóépület, amelynek gondozása a lakók feladata. Lásd: *Meissner Alajos*: Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 29. (1895) 8. sz. 300–304.

30 Vö: *Meissner Alajos*: A diósgyőri vasgyár munkástelepe. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 26. (1889) 12. sz. 734.

minta lehet, sokáig uralta a neveket, a mai napig létezik az utcák elnevezésében.³¹

A gazdasági érdekek mellett egyéb identitás szempontok is megjelentek.³² A kolónia közössége ekkor már önálló identitással bírt, melynek egyik megfogalmazási módja a diósgyőriektől való különbözőségeen alapult. *„Minthogy továbbá Diósgyőr község túlnyomólag földművelő lakosságának érdekei a vas- és acélgyár alkalmazott és munkás-lakó elemének érdekeivel igen gyakran összeütközésbe kerülnek.”*³³

Az okok között egyértelmű utalásokat találunk az életmód nagy különbségeire is. A mindennapokban is nyoma maradt az úgynevezett „győri paraszt” és a gyári munkások viaskodásának. Az interjúk többségében megjelent szófordulatként vagy minősítő jelzőként a konfliktussal terhelt viszony.

Az adatközlők elmondásai szerint Diósgyőrrel nem volt jelentős a gazdasági, és nem volt jellemző a társasági kapcsolat sem. Csak a kötelező ügyek miatt mentek Diósgyőrbe, de vásárolni, „korzózni” vagy rendezvényekre már viszonylag korán inkább Miskolcra jártak a kolónia lakói, mint Diósgyőrbe.

*„A Diósgyőr anyaközségtől való különválás mozgalma mely a gyár környékéhez tartozó birtokok között észlelhető igen sok és fontos indokon alapszik. Elsősorban okozója ennek ama kirívó különbség, mely Diósgyőr anyaközség és a vasgyár népének természetében, véralkatában, felfogásában fennáll. Egy földművesekből álló falu képviselője által gyárunk és az azt környező telepek népességének érdekei nem mozdíthatók elő. [...] A telepek lakosságának intelligenciája és vagyoni ereje is mint legfőbb fokmérője a nagyobb fejlettségnek, jelentős indoka a különválásnak.”*³⁴

Fleishmann Győző gyárfőnök 1903-ban kelt, belügyminiszternek címzett levelében³⁵ kitér arra, hogy a gyártelepen 31 egyetemet, 58 középiskolát végzett személy, *„továbbá 11 tanító, 8 tanítónő, 3 óvónő, 174 mester és különféle altiszt van alkalmazva, akkor ebből látható, hogy értelmileg is kvalifikálva vagyunk az önkormányzatra”*. Az indokok között azért szerepel ez az állítás, mert a kiegyezés utáni törvényhozásnak köszönhetően a közigazgatás rendszere is jelentősen módosult, és mennyiségi, valamint minőségi követelményt is feltételként szabtak a különváláshoz. Az 1871. évi XVIII. törvény szabályozta az önálló községgé átalakulás módját. A törvényben megfogalmazott kritériumok nem voltak szigorúak, a vasgyár a századforduló éveiben az alapfeltételeket teljesíteni tudta volna: *„a) ... a községi lakosok azon része kívánja, mely együtt a pusztá vagy község összes egyenes államodójának felénél nagyobb részét fizeti”*; és *„b) hogy az ezen átalakulás*

31 Számozott utcák. Korábban 1-11 között, ma már csak a kilencedik és tizedik utca maradt meg.

32 Vö: R. Nagy József: Gazdag volt az ország és boldog benne a nép! Miskolc 2006. 311-327.

33 (sz. n.): A diósgyőri i. m. 31.

34 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV.801.b. Borsod vármegye főispánjának közigazgatási iratai 1872-1923 32/1903. Idézi: Olajos Cs.: A Diósgyőr i. m. 21.

35 Központi Kohászati Múzeum Adattár (a továbbiakban: KKMA) 72.4.194

folytán reájuk nehezedő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkeznek". A kérelmeket a törvényhatóság véleménye mellett a belügyminiszter bírálta el, azzal a kitételrel, hogy ha bizonyítást nyer a kérelem, akkor nem tagadható meg az önálló községgé válás.³⁶ A szabályozás kitért arra, hogy az új településen „*elégendő számban vannak oly törzslakosok, kik a jegyzői állás kivételével, a többi előjárói állások betöltésére a törvény értelmében képesítve vannak*”, valamint „*hogy a pusztai lakosok és birtokosok, az egyesek túlterhelhetése nélkül, anyagilag is képesek lesznek az átalakulás folytán reájuk háruló terheket viselni, és általában mindazt, a mit egy községnek úgy saját belügyei elintézése, mint a közigazgatás és közoktatás tekintetében a törvény és szabályrendeletek szerint teljesítenie kell*”.³⁷ Vay megemlíti azt is, hogy az Amerikába vándorlást is csökkenteni lehet egy vonzó gyárvárosi életmóddal.

A fent említett levelezés egy korábbi levelezésre válaszként íródott. Vay Elemér Borsod vármegye főispánja belügyminiszternek címzett levelében határozottan fellép az önállósodási törekvés ellen: „*arra van szerencsém felkérni Nagyméltóságodat, méltóztassék odahatni, hogy ezen elszakadási mozgalom a vasgyár igazgatósága által, amennyire lehet, a mozgalom terjedésének eleje vétessek*.”³⁸ Az indokok között szerepel: „*az ott [Diósgyőrben] évek során át fennállott közigazgatási zavaroktól alighogy kiszabadultak, ezek rendezésére nagyobb mérvű anyagi áldozatokat és befektetéseket eszközöltek, melynek terheit az elszakadás esetén az anyaközség egyedül viselné és a nehezen helyreállított rendet ismét megzavarná*.” „*Nem áll érdekében az elszakadás a kincstárnak sem, melynek pótdadókban és más községi terhekben, melyek az új községben fokozottabb mérvben fognak jelentkezni. ... de a törvényhatóságnak sem, sőt az alig hihető, hogy azt jóváhagyásával ellátná*...”³⁹

A következő nagyobb lendület 1909-ben indult el. A helyi sajtó is véleményt formált az elszakadásról. A Diósgyőr és Vasgyári Hírlap felrója a gyárnak, hogy Diósgyőrtől jelentős, korábban művelt területet vett el, a foglalkoztatás átalakulásával Diósgyőr „*majdnem teljesen megszűnt földművelő község lenni*”,⁴⁰ a helyiek a vasgyáriaknak adják bérbe a földjeiket. A helyi iparosokat, szállítókat a gyár elvonzza Diósgyőrből, ezáltal a község adóktól esik el. Ezen kívül a Diósgyőrben érvényes pótdadók 62,8%-ról 90%-ra nőhetnek az elválással, ami a település elszegényedéséhez vezethet.⁴¹

36 Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 135.S. <https://net.jogtar.hu/get-pdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev, letöltés 2021. dec. 12.>

37 Grünwald Béla: A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. A közigazgatás közegei a törvényhatóság körében. Bp. 1889.

38 KKMA 72.4.193. Vay Elemér Főispán levele.

39 Uo.

40 Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909. július 31.

41 Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909. július 11.

Miskolc és a Diósgyőr-vasgyári kolónia kapcsolata

„Anyám fogott, és vitt magával. Főleg ruhákat vásárolt a városban”.⁴²

A mindennapok szintjén a fogyasztási szokások Miskolchoz kötötték a vasgyári lakótelepen élőket. Az alapszükségleteken túlmutató cikkekért, a nők fodrászhoz, a családok fényképészhez, szabóhoz Miskolcra jártak az interjúalanyok elmondása szerint.

A századforduló helyi sajtótermékeiben majd minden számban foglalkoznak a gyár vagy a kolónia gondjaival. A cikkeket olvasva az az érzésünk támadhat, mintha egy idegen testet vizsgálna a közélet, olyan távolságtartással, néhol erőltetett udvariassággal, hogy egyértelművé válik, hogy a kolónia önállósulási törekvései zárványként tartották meg lakóit. A két település sokáig távol volt egymástól, a néhány kilométeres útszakaszt csak gyalogúton lehetett megtenni, így a miskolciak leginkább „kirándulni” jártak a kolóniába, megnézni a legújabb fejlesztéseket. Ahogy az egyik helyi napilap lelkendező beszámolójában megfogalmazta: *„A diósgyőri új vasgyár, mióta az villanyfényvel van világítva, gyakran látogatják meg az érdeklődők és az idegenek. A múlt hét egyik napján városunk polgármesterével és a városi főmérnökkel mi is megtekinthettük azt, s mondhatjuk egészen el vagyunk ragadtatva...”⁴³*

A kezdeti technológiai bizonytalanságokról hírt adva egy 1884-ben megjelent cikk írója sajnálatát fejezi ki annak lehetősége fölött, hogy a gyárat bezárják vagy eladják: *„Minket miskolcziakat nemcsak nemzetgazdasági szempontból érdekel a dolog, hanem érdekel különösen azon sokoldalú, anyagilag és szellemileg egyaránt fontos érdekeknél fogva, melyek Miskolcz városát és nagy részében vidékét is az ipar és kereskedelmi téren úgyszintén a munkásnépet és az ezek között már szép virágzásnak indult tanügyi és művelődési érdekeket is kiszámíthatatlan veszteséggel sújtának azon esetben, ha a diósgyőri vasgyár lételét elveszítené.”⁴⁴*

Miskolc a 19. század végéig kereskedővárosként nyilvántartott település. A legtöbb történelmi eseménynél leginkább a hátország biztosítása vagy a jó fekvése miatt szállásul szolgált az arra utazóknak. Első gyára az egészen későn, 1833-ban alakult kőedénygyár volt. A kiegyezés utáni állami támogatásnak köszönhetően gombamódra szaporodtak a helyi kis üzemek.

Miskolc 1859-ben kapcsolódott be az országos vasúthálózatba. 1860-as években indult meg az a fejlődés, ami a mai Miskolc városképet adja. 1897-től villamoson lehet utazni, szállodák, fürdők, pályaudvarok épültek. Lélekszáma az 1980-as évekig folyamatosan emelkedett. Az ugrásszerű lakónépesség-változás az ipar fejlődésével mutat párhuzamot. 1870 és 1900 között Miskolc

42 67 éves nyugdíjas gépészmérnök férfi – interjúrésztlet (saját interjú).

43 Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1882. január 25.

44 Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1884. január 16.

lakónépessége a mai területen lévő településekkel együtt (a vasgyári kolóniát is beleszámítva) megduplázódott.⁴⁵

„Miskolc számára a századfordulót követően közvetlen kérdésként merült fel a szomszédos ipartelepekkel való egyesülés.”⁴⁶ Miskolc vezetése nem titkoltan hozzá kívánta csatolni a gyártelepet az egyre növekvő városhoz. Az érvek között domináns helyet foglalt el az a tény, hogy a települések kereskedelmi, kulturális ellátása alapvetően már Miskolcra tevődött át, annak minden előnyével és minden hátrányával együtt. A másik érv – Miskolc oldaláról – hogy „a város a maga feltételeivel és a vasgyár adott helyzetével együttesen meghatározóvá a fejlődést”.⁴⁷

A vasgyár és Miskolc kapcsolatát a századfordulót követő években a munkásmozgalmi szerveződések is összekötötték. A Szociáldemokrata Párt 1898-ban a vidéki szervezetek kiépítésének segítésére mozgalmi körzeteket szervezett, amelyben a Diósgyőri Vasgyár kiemelt szerepet kapott, mozgalmi centrumnak szánták.⁴⁸ Miskolcon 1906-ban a mozgalom első nagy eseménye az építőmunkások sztrájkjával elindult, szemben a Diósgyőri Vasgyárral, ahol az első világháborúig nem volt érdemleges munkásszervezet.⁴⁹ A szakirodalom több helyen ellentmond ebben a kérdésben, de kb. 500 fő körül alakulhatott azon munkások száma, akik a gyárban a sztrájkokat szervezték. Ennek letörésére a gyár hatékony és hatásos megoldásokat talált, így a diósgyőri munkások nem töltötték be azt a szerepet, amelyet a miskolci munkásszervezetek és egyesületek neki szántak. 1917-ben egy-egy napos sztrájkok voltak, 1918-ban azonban a béke iránti igény és a gyártelepen is elhatalmasodó nyomor⁵⁰ már hosszabb és erőteljesebb sztrájkhullámot indított el, ahol a miskolci és a vasgyári munkások egyértelműen egységesen léptek fel, és a május elsején tartott népgyűlést *miskolcidiósgyőri* [sic!] nagygyűlésnek nevezték.⁵¹ Tízezer főre becsülik a gyűlésen részt vevők számát. A Tanácsköztársaság idején a diósgyőri munkásság önálló politikai erőként lépett fel, de sok párhuzamot mutat a szociáldemokraták és kommunisták Tanácsköztársaság ideje alatt kialakult miskolci vezetésével.⁵²

A három települést, Diósgyőrt, Miskolcot és a Vasgyári kolóniát a gyár gazdasági kapcsolatai kötötték össze. A beszerzésekben, a munkaerő-felvételek, és a fogyasztásban megjelenik a három település egymásra utaltsága. A fűtéshez szenet és fát például a gyártelepen lehetett igényelni a diósgyőrieknek

45 KSH adatai alapján.

46 *Dr. Lehoczky Alfréd*: A munkásság történeti fejlődésének főbb vonásai Miskolcon. Miskolc 1981. 5.

47 *Dr. Lehoczky Alfréd*: Száz év egy város életéből. I. Az első ötven év. Miskolc 1978. 28.

48 *Beránné Nemes Éva – Román János*: Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. I. Miskolc. 1975. 16–20.

49 *Dr. Lehoczky A.*: A munkásság történeti i. m. 9.

50 *Beránné Nemes É. – Román J.*: Források i. m. 405. Diósgyőri munkások beadványa a pénzügyminiszterhez.

51 *Beránné Nemes É. – Román J.*: Források i. m. 29–32.

52 *Dr. Lehoczky A.*: A munkásság történeti i. m. 13.

és a miskolciaknak is. Rendszeresek voltak a gyár hirdetményei a helyi újságban, amelyek az építkezéshez, a gyárüzemek kialakításához vagy a bányákhoz kerestek gerendát, bányafát, faoszlopot, műszerfát. De ugyanígy megjelentek a szénára, zabra vonatkozó vásárlási szándékok, és a bérlemények hirdetései is rendre megtaláljuk a helyi sajtóban.

A vasgyár mind Miskolc, mind pedig Diósgyőr infrastruktúráját használta. Bár a legszükségesebb áruk elérhetőek voltak a telepen, de a szolgáltatások széles skáláját Miskolcon, kisebb részben Diósgyőrben vették igénybe. A gyárat a működéséhez több nélkülözhetetlen infrastrukturális elem a másik két településhez kötötte. A nyersanyag és a késztermék szállításához szükség volt a Miskolcon átfutó vasútra, a gyártás vízigénye pedig Diósgyőr felől érkezett, ahogyan az időszakosan alkalmazott munkaerő is. A gyárnak a fent említetteken túl nagy mennyiségű vízre volt szüksége, amit csak a „Diós-Győr” területéhez tartozó Garadna- és Szinva patakok biztosítottak. Ennek vízhasználatára a gyár előjogot kért és kapott.⁵³

A környező települések évtizedekig csak remélték, hogy számukra is fellendülést hozhat a gyár jelenléte. Az első években inkább bosszankodhattak, hiszen jelentős átalakítások mentek végbe, amelyek érintették a birtokviszonyokat is. És mint állami tulajdon, az uradalmi intézkedésekkel kevesen szálltak vitába. A vasgyárhoz vezető vasút nyomvonalának kialakításában sem kaptak szerepet a települések, a gyár vezetése önállóan döntött. Miskolc szerette volna, ha a városban központi helyen⁵⁴ fut a gőzhajtásra tervezett vasút nyomvonala. Ezzel ellentétben azonban Felsőruzsinn felé vette az irányt, több szőlősgazda telepített ültetvényén is áthaladva.

Miskolc helyzetét és szerepét a trianoni békeszerződés alapjaiban megváltoztatta. Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyeszékhelye lett. Miskolc vette át a korábbi régióközpont, Kassa szerepét is, amely társadalomföldrajzilag egy teljesen új helyzetet teremtett. Hiszen az addig jórészt a Budapest–Debrecen összekötő útvonalába eső, dél-borsodi településekkel intenzívebb kapcsolatot tartó város egészen a szlovák határig terjedően közigazgatási, kereskedelmi, társadalmi feladatokat kapott.

Az új határ létrejöttével a vasgyártásának az alapfeltételei oly módon megváltoztak, hogy az eredeti elképzelések és a hosszú távú piaci tervek értelmüket veszítették. A vasérc, a barnaköszén és egyéb beszállítói kapacitásokat a Miskolc–Kassa útvonalra tervezték. A vasgyár helyének kiválasztásában is jelentős szerepe volt ezen útvonalba, valamint ezen keresztül az országos vasúthálózatba való ágyazódásnak. A határok meghúzásával a nyersanyag és humán erőforrás tekintetében elvágta a tervezett útvonalakat. Így Miskolc szerepe, az új határ közelsége a vasgyártásra is egészen más szerepköröket rótt. Így is megőrizte a viszonylagos geográfiai védettségét.

53 Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1889. április 25.

54 Miskolc kérése szerint a mai belvárosban lett volna a központi pályaudvar.

Miskolc, Diósgyőr és a vasgyári kolónia a trianoni békeszerződés után ugyanolyan gondokkal küzdött, mint az ország egésze. A nyersanyagigény és a piaci feltételek átstrukturálódtak. A vasérctermelés 11%-a,⁵⁵ a vasúthálózathoz kapcsolódó gyárak, üzemek 100%-a Magyarország területén maradt, viszont a vasút 28%-a a határokon kívülre esett.⁵⁶

A két világháború alatt és a köztes időszakban a vasgyár jelenléte gazdaságilag jótékonyan hatott Miskolcra. A Diósgyőrben hadigyárrá átalakított üzemek folyamatosan termeltek, így a háborús készülődés újabb fejlődést hozott: az ország egyik legfontosabb nehézipari központjává lett.

1945 januárjában, a szovjet megszállás idején rendelettel vonták össze az addig különálló környékbeli településeket⁵⁷ (Massák, Lillafüred, Hámor, Diósgyőr, Perces, Újdiósgyőr, Mindszent, Martin-kertváros, Szirma, Görömböly, Hejőcsaba, Tapolca) Miskolccal. Így jött létre az akkori Nagy-Miskolc, amelynek az akkor így kialakult területe ma is a városhatárt jelenti.

Az 60-as évektől erőteljesen megindult Miskolc mint szocialista nehézipari központ fejlesztése. A város nagy ütemben fejlődött, lakótelepek sora épült fel, így az 1970-es évekre térszerkezetiileg a Diósgyőri Vasgyár és a kolónia szerves része lett Miskolcnak.

Összegzés

A Diósgyőri Vasgyár különválási szándéka írásban 1903-ban jelenik meg először, és többször is lendületet kapott, mindig eredménytelenül. A különválást a mindenkori jogi keretei lehetővé teheték volna, valamint feltételezhető, hogy a jogszabályban rögzített feltételeket a gyár teljesíteni tudta, különösen a századforduló éveiben, amikor a gyár és a kolónia is nagy léptékben fejlődött, és 1910-ra 9000 fő helyi lakost tudhatott magáénak.

A gyáron kívül azonban senkinek nem állt érdekében az önállóság. Diósgyőr komoly lobbitevékenységet folytatott, hogy a gyárból származó bevételektől ne essen el. És inkább támogatta a Nagy-Miskolc létrejöttét, mint hogy kisközséggként egyedül maradjon a gazdasági terheivel.

Miskolc tevőlegesen nem lépett fel a gyár ellen, de nem is segítette a különválás folyamatát, hiszen hosszú távú érdeke a környező települések egyesítése volt.

A helyi törvényhatóságnak gondot okozott volna, ha Diósgyőr gazdasági problémái kiéleződnek, így nem volt érdekelt a „gyárváros” megalapításában.

Hosszabb távú ellenérveket nem fogalmazott meg egyetlen elutasító határozat sem, a napi pénzügyi és közigazgatási átszervezési problémákra hivatkozva a különválási kísérletek sorra kudarcba fulladtak.

55 *Gunst Péter*: Magyarország gazdaságtörténete. Bp. 1996. 39–41.

56 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2000. 152.

57 Miskolc története V/1-2. 1918-tól 1949-ig. Szerk. *Dobrossy István – Stipta István*. Miskolc. 2007. V/2. 211–214.

Az 1920-as trianoni békeszerződés következtében alapvetően átrendeződött az ország térszerkezete, megváltozott a közigazgatási területbeosztás rendszere. Az ország visszanyerte teljes szuverenitását, de a magyar társadalom nem igazán tudta ezt értékelni a területi és a népességi veszteségek miatt.⁵⁸ A háborús évek alatt a gyár nem kezdeményezett további leválást, amelynek egyik fontos oka, hogy a gyártás is nagy károkat szenvedett, hiszen a nyersanyagok nagy része a határon kívülre került, így a hadiipar fejlesztő hatása ellenére komoly gazdasági gondokkal küzdött a II. világháború befejezéséig. A tervgazdálkodás és Nagy-Miskolc megalakulása miatt a gyárváros gondolata is érvényét veszítette.

Felhasznált szakirodalom és források

- (sz. n.): A diósgyőri m. kir.vas- és aczélgyár története. 1910.
- Aurelia Junie – Mihai Opreș: Studiu de fundamentare Zone Construite Protejate – Timisoara 2011. 50. https://hcl.civicul.ro/view-hcl/hcl_208_31.05.2011/attachment/001_Anexa.pdf, letöltés 2021. dec. 12.
- Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 135.§. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87100018.TV&targetdate=&print-Title=1871.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2021. dec. 12.
- Az 1910. évi népszámlálás 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912), https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=636&layout=s, letöltés 2021. dec. 12.
- Beránné Nemes Éva – Román János: Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. I. Miskolc 1975.
- Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1882. január 25.
- Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1884. január 16.
- Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1887. március 3.
- Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1889. április 25.
- Borsod Miskolczi Értesítő. Helybeli és vegyes hírek, 1889. április 25.
- Del Biondo, Lucas-Edelblutte, Simon: The Landscape of Former European Factory-towns: A New Field of Heritage between Denial, Alibi, Recognition and Stakeholder Issues. *Annales de géographie* 125. (2016) 5. sz. 466–489.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909 július 11.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909 július 31.
- Dobák Judit: Borsod „ipari vára”. In: *Munkás – kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon.* Szerk. Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor. Pécs 2020.

58 *Hajdú Zoltán*: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. *Tér és Társadalom* 10. (1996) 1. sz. 5–21.

- Dr. Lehoczky Alfréd: A munkásság történeti fejlődésének főbb vonásai Miskolcon. Miskolc 1981.
- Dr. Lehoczky Alfréd: Száz év egy város életéből. I. Az első ötven év. Miskolc 1978.
- Grünwald Béla: A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. A közigazgatás közegei a törvényhatóság körében. Bp. 1889.
- Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete. Bp. 1996.
- Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. Tér és Társadalom 10. (1996) 1. sz. 5–21.
- K. Morisset, Lucie: Company towns in Canada. An urban heritage offering a structuring role for 21st century society. *Entreprises et histoire* 26. (2017) 2. sz. 39–50.
- Központi Kohászati Múzeum Adattár (KKMA) vonatkozó dokumentumai
- Laki Ildikó: A magyarországi iparvárosok múltja és jelene. *Polgári Szemle* 11. (2015) 1-3. sz. <https://polgariszemle.hu/archivum/96-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/toertenelemtudomany-jogtoertenet/671-a-magyarorszag-i-ivarvarosok-multja-es-jelene>, letöltés 2021. dec. 12.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML) vonatkozó fondjai
- Maria Yu Sidorenko – Zh V Ponomareva: Factory towns of the Urals. The uniqueness of the planning structures of these towns. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* 12. (2020) 962. sz.
- Meissner Alajos: A diósgyőri vasgyár munkástelepe. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye* 26. (1889) 12. sz. 734.
- Meissner Alajos: Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye* 29. (1895) 8. sz. 300–304.
- Miskolc története V/1-2. 1918-tól 1949-ig. Szerk. Dobrossy István – Stipta István. Miskolc. 2007.
- Mumford Lewis: A város a történelemben. Bp. 1985.
- Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Miskolc 1998.
- R. Nagy József: „Nekünk má’ semmise a gyár”. *Századvég* (2002) 2. sz. 75–89.
- R. Nagy József: Gazdag volt az ország és boldog benne a nép! Miskolc 2006. 311–327.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. 2000.
- Sajó Tamás: A diósgyőri főutca jelentésváltozásai. *Ökotáj* 1. (1992) 1. sz. 41–49.
- Szirmay Viktória: Csinált városok. Bp. 1988.

FÁBIÁN MÁTÉ

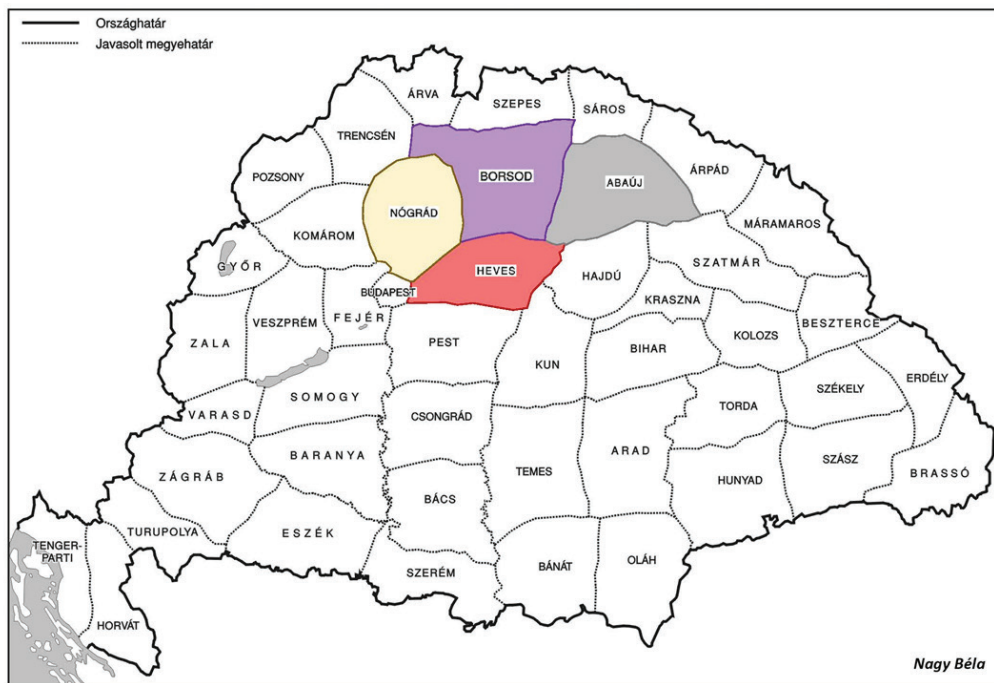
MÁSFÉL ÉVSZÁZAD A KÖZIGAZGATÁS TERÜLETI BEOSZTÁSÁNAK KÉRDÉSÉBEN – ÁTTEKINTÉS RÉGIÓS SZEMSZÖGBŐL*

A magyar államiság történetében a vármegyék (elsősorban a nemesi vármegyékre gondolva) évszázadokon keresztül a rendi alkotmányosság alapját, bizonyos esetekben annak védőbástyáját jelentették. Bár a korábbi időszakokban hatékonyan működött a vármegyrendszer, a 19. század második harmadára nyilvánvalóvá váltak hiányosságai és működési anomáliái, különösen egy polgári államrendszer keretein belül. Bár az átalakulás/átszervezés már 1848-ban felmerült, a szabadságharc katonai eseményei nyilvánvalóan nem tették lehetővé egy egységes, részletes, pontos reformjavaslat megvitatását és megvalósítását. Ki kell emelni ugyanakkor Táncsics Mihály radikális átalakítási tervét, amely bár jelentős felzúdulást váltott ki 1848-ban, jól példázza azonban az átalakítási szándék valódiságát, és már előrevetítette a közigazgatás területi rendezésekor később felmerült legjelentősebb törésvonalat, vagyis a történeti kiváltságok és gazdasági/infrastrukturális racionalitások antagonizmusát.¹ A forradalom törvényhozása azonban ekkor még csupán az átmeneti megoldásig jutott el, a XVI. törvénycikk ideiglenesen létrehozott népképviselői alapon szervezett megyei hatóságokat, az orosz intervenció és a fegyverletétel hosszú időre megakadályozta a közigazgatás területi struktúrájának végleges rendezését.²

* A kutatás az FK 137821 „Politikai átmenetek és rendszerváltások – Az észak-magyarországi vármegyék tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata (1944–1950)” projekt keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

1 A forradalom előtti vármegyei reformokat összefoglalóan ismerteti: *Stipta István*: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp. 1995. 16–36.

2 *Hajdú Zoltán*: Magyarország közigazgatási földrajza. Bp.-Pécs 2001. 120–121.; *Stipta I.*: Törekvések a vármegyék i. m. 37–69.

1. ábra: Tánicsics Mihály tervezete, a vizsgált régió kiemelésével

Az alaptérkép forrása: GISta Hungarorum-projekt keretében készült „Atlasz a dualizmus-kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához” c. térképgyűjtemény Nagy Béla által készített alaptérképe; a régió kiemelése saját szerkesztés

A neoabszolutizmus időszaka a közigazgatás területi beosztásának átalakítása szempontjából is egy rövid közjátékot jelentett. Alexander Bach belügyminisztersége alatt radikális, a történeti hagyományokat tudatosan figyelmen kívül hagyó, a politikai akaratot hatékonyabban közvetíteni tudó centralizált kormánykerületi beosztás valósult meg. Az 1854-es javaslatot a magyar politikai elit egységesen elutasította, az ellenállás miatt pedig visszaállították a korábbi közigazgatási beosztást.³

3 Lásd bővebben: *Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976. 88–96.; *Hajdú Z.*: Magyarország közigazgatási i. m. 121–125.

A fentiekből következik, hogy a korban modernnek tekinthető törvényhatósági rendszer kialakulása csak az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után alakulhatott ki. Ekkorra már elkerülhetetlenné és sürgetővé vált az ország belső területi struktúrájának újragondolása, átalakítása.⁴ A reformok érintették a működést, a hatáskört, a professzionális tisztviselői kar kialakítását, valamint a területi beosztást is. Mivel jelen tanulmány ez utóbbira fókuszál, így csak felsorolás szintjén van lehetőség megemlíteni a törvényalkotó folyamat kezdeti eredményeit: az 1870. évi XLII. törvénycikket, amely a törvényhatóságok jogállását, feladatait és belső szervezeti rendjét szabályozta;⁵ az 1871-es községségi törvényt, amely az ország települési igazgatását átfogóan újradefiniálta;⁶ az 1872. évi XXXVI. törvénycikket, amely egyfelől létrehozta Budapestet, másfelől pedig önálló törvényhatósággá alakítva rendezte az ország fővárosának státuszát.⁷

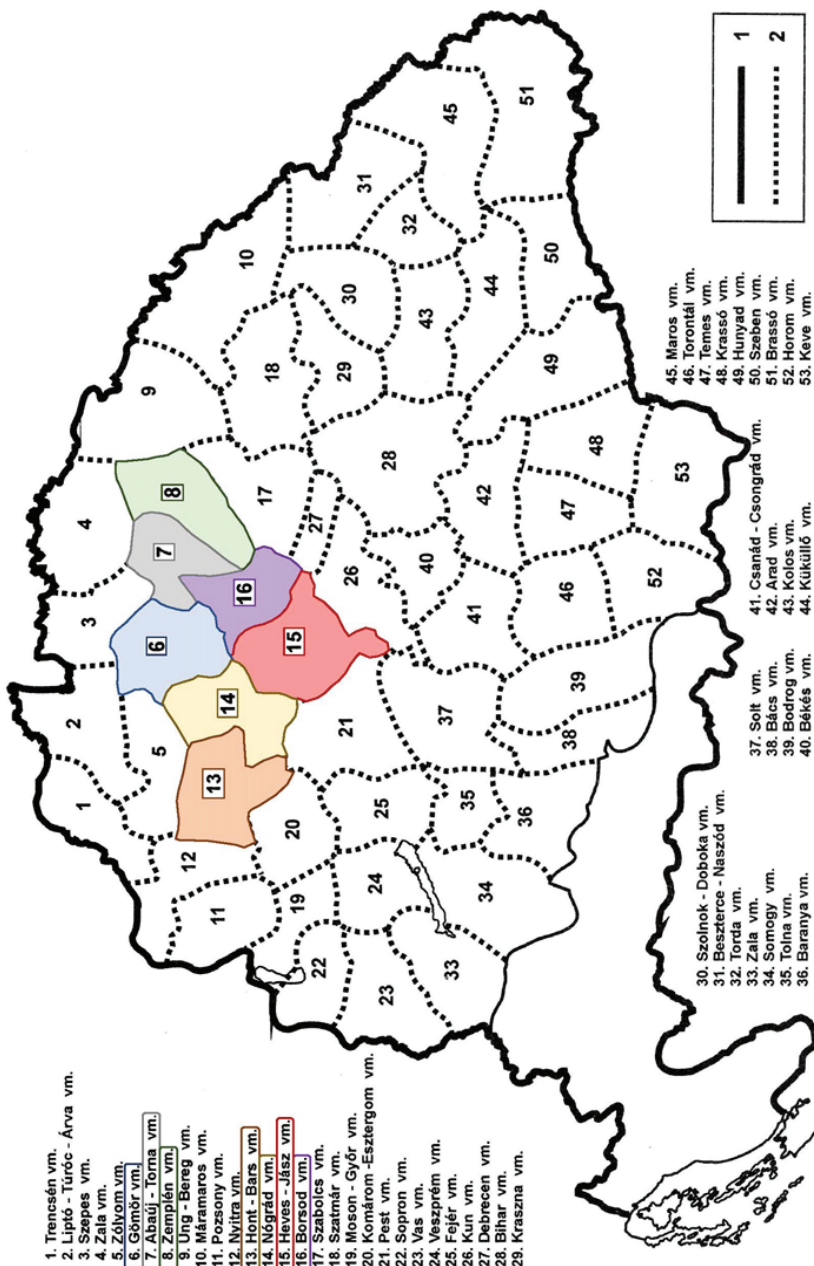
Miközben ezen új törvényi szabályozások végrehajtása folyamatosan haladt, kormányzati szinten már felmerült egy átfogó területi átalakítás gondolata is. 1873-ban Szapáry Gyula belügyminiszterként a reform élére állt, és hosszú előkészítő munka után előállt egy olyan átalakítási javaslattal, amely a történetileg kialakult területi struktúrát felszámolta volna, és hangsúlyosan figyelembe vette a gazdasági, pénzügyi és nemzetiségi szempontokat is.

4 Néhány korabeli javaslatot bővebben ismeret: *Csizmadia A.: A magyar közigazgatás* i. m. 107–118.; *Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban.* Bp. 1979. 240–261.

5 Ekkor jött létre mások mellett a következő nyolcvan év magyar önkormányzatiságának alapját jelentő, részben választott tagokból álló törvényhatósági bizottság, de egyebek mellett ekkor vált a főispáni megbízás hivatássá, hiszen ez korábban inkább méltóságnak számított. Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87000042.TV>, letöltés 2021. okt. 14. A törvény létrejöttét és végrehajtását elemzi mások mellett: *Stipta I.: Törekvések a vármegyék* i. m. 125–172.

6 Az egységesítési törekvés révén rendezett tanácsú városok, nagyközségek és kisközségek alakultak. Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100018.TV>, letöltés 2021. okt. 14.

7 Az 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87200036.TV>, letöltés 2021. okt. 14.

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Tervezett megyehatár

3. ábra: Szapáry Gyula közigazgatási területrendezési terve, a vizsgált régió kiemelésével
 Az alaptérkép forrása: Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 131.; a régió kiemelése saját szerkesztés

Szapáry reformjavaslata azonban ekkor még elbukott, amely egyértelműen láthatóvá tette a területi rendezés legfontosabb alapkonfliktusát: a történetileg kialakult közigazgatási egységek (székek, kerületek stb.) ellenérdekeltek voltak az olyan mélyreható reformokban, amelyek önállóságukat és privilégiumaikat veszélyeztették.⁸

Ilyen előzmények után született meg az 1876. évi XXXIII. törvénycikk, amely a modern, polgári magyar állam belső területi rendezését és a törvényhatósági rendszer bevezetését jelentette.⁹ Ennek nyomán olyan belső struktúra jött létre az országban, amely a korábbi viszonyokat jelentősen leegyszerűsítve általános területi egységgé tette a vármegyéket, ezáltal felszámolásra kerültek a feudális eredetű, történetileg kialakult kiváltságos területek. A törvényhatóságok területi rendezése az 1886. évi XXI. törvénycikkkel fejeződött be, ekkor tisztázásra kerültek a területi kérdések, valamint véglegesítették a székhelyeket is.¹⁰ A törvény által felsorolt 63 vármegyén, 24 törvényhatósági joggal felruházott városon és két speciális közigazgatási egységen (Budapest székesfőváros, Fiume és kerülete) alapuló közigazgatási beosztás a dualizmus végéig stabilan fennmaradt.¹¹

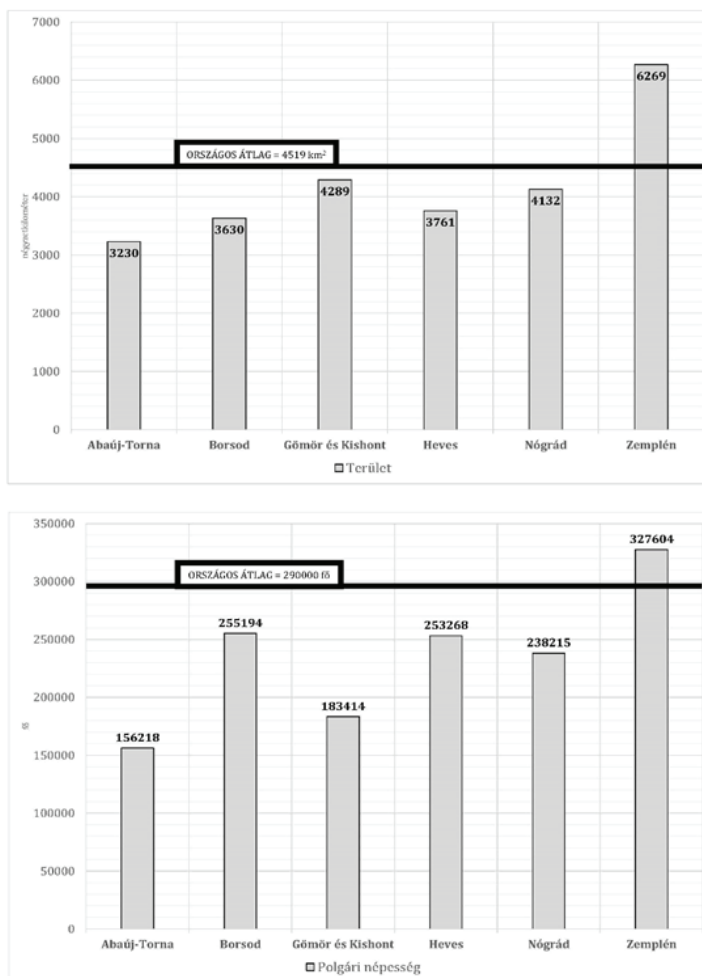
8 Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 125–129.

9 Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600033.TV>, letöltés 2021. okt. 14. A törvény megvalósításának körülményeit és annak előzményeit lásd: *Stipta I.*: Törekvések a vármegyék i. m. 173–186.

10 Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600021.TV>, letöltés 2021. szept. 30.

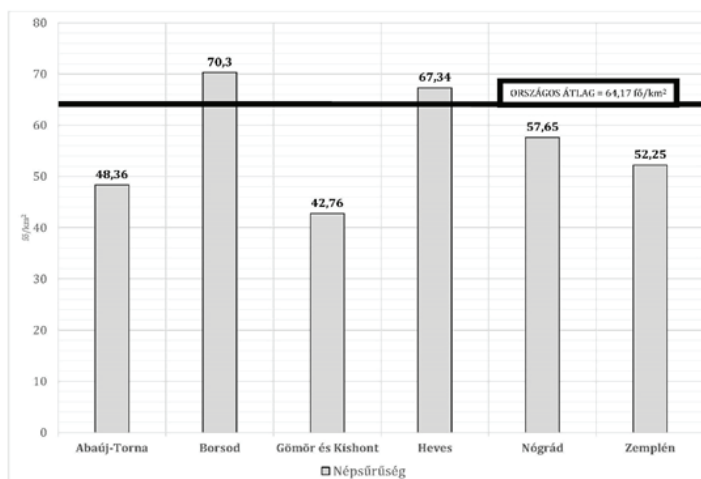
11 Kisebbségi változásokra és határkorrekciókra még sor került a korszakban. Amellett, hogy a hajdani katonai határőrvidék felszámolása/polgárosítása lezajlott, meg kell említeni Krassó és Szörény vármegyék 1880-as (1880:LV. tc.), Abaúj és Torna vármegyék 1881-es (1881:LXIV. tc.) egyesítését; továbbá Miskolc törvényhatósági joggal való felruházását 1909-től (1907:LI. tc.).

Röviden ki kell térni arra, hogy a kialakult közigazgatási rendszer területi szempontból jelentős aránytalanságokat eredményezett. A vármegyék átlagos területe 4.519 négyzetkilométer, átlagos lélekszáma 290 ezer fő, népsűrűsége pedig nagyjából 64,17 fő/km² volt. Az aránytalanságot jól szemlélteti, hogy a legkisebb megyék mérete alig haladta meg például Debrecen területének nagyságát vagy néhány nagyobb területű járásét.¹² Ha az átlaghoz viszonyítjuk a vizsgált régió törvényhatóságait, akkor összegezve elmondhatjuk, hogy Zemplén kivételével az összes vármegye területileg és lakosságszámban elmaradt a dualizmus kori átlagtól, míg Borsod és Heves esetében a népsűrűségi adatok meghaladják azt. Ez utóbbi nyilvánvalóan a régió földrajzi, gazdasági és közlekedési viszonyaival, illetve az emiatt kialakult településhálózattal magyarázható.¹³

12 Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 138.

13 A vármegyei aránytalanságok elemzését lásd bővebben: Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 134-142.

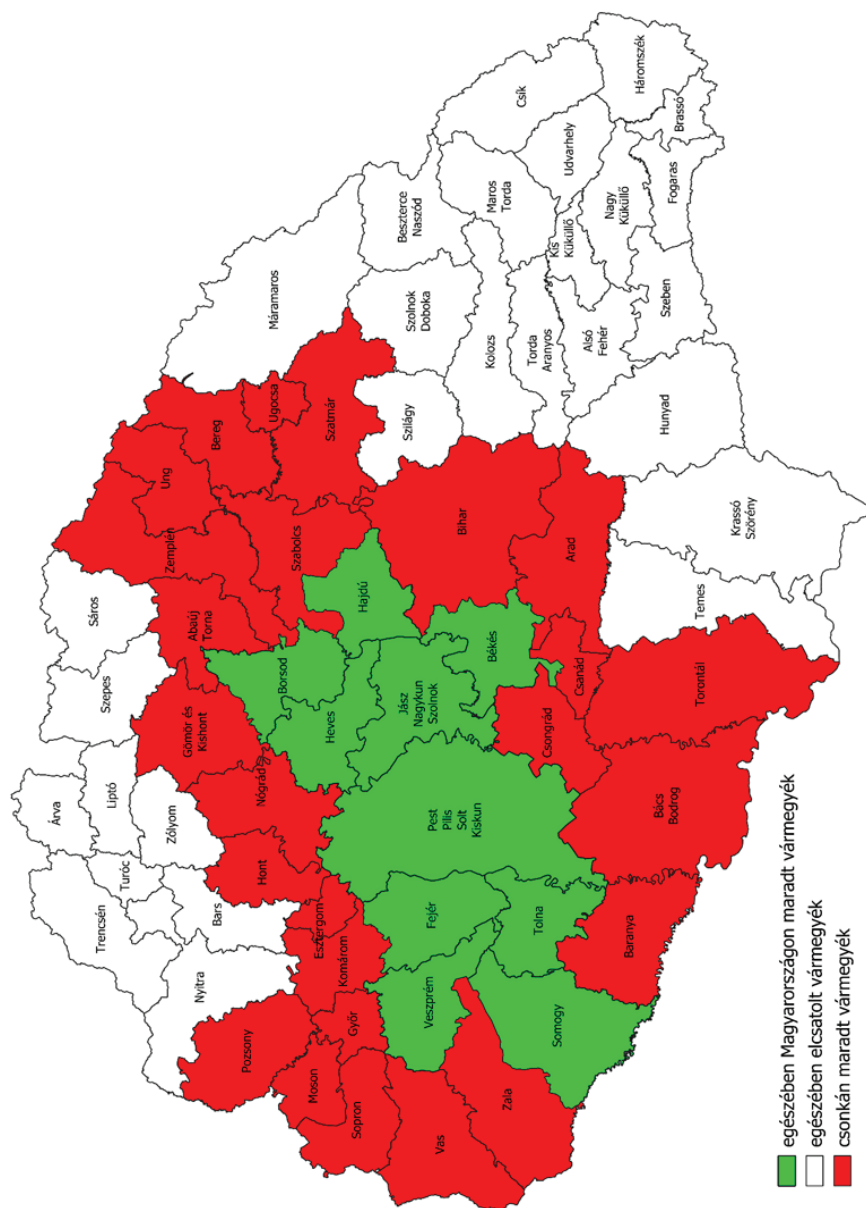

5. ábra: A vizsgált régió területi, népességi és népsűrűségi adatai, 1900.
 Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1900. 11.

Az első világháborút követő forradalmi időszakok alapvetően az ország belső és külső helyzetének stabilizálására, a területi integritás megőrzésére, a veszteségek minimalizálására törekedtek. Ebből kifolyólag a közigazgatás jelentős területi reformjairól, reformjavaslatairól nem lehet beszélni ebben az időszakban. Bár a Tanácsköztársaság időszakában bevezetésre került a később megismert tanácsrendszer egyfajta előképe, de ahogy a proletárdiktatúra is kérészetűnek bizonyult, úgy annak területi átszervezése sem vált tartóssá ekkor még.¹⁴

Az 1919 ősztől egyre jobban megszilárduló hatalom egyértelműsítette azon eltökéltségét, hogy a közigazgatás vonatkozásában is az 1918 előtti struktúrával jogfolytonos állapot kerüljön visszaállításra. Erre azonban csak részlegesen volt lehetősége az új vezetésnek, hiszen az 1920. június 4-én aláírt és a következő év december 17-én becikkelyezett trianoni békeszerződés a közigazgatás területi beosztására is jelentős hatással volt.

¹⁴ Ezen rövid átmeneti időszakot lásd mások mellett: *Csizmadia A.: A magyar közigazgatás i. m. 299–338.*

6. ábra: A trianoni békeszerződés hatása a magyar közigazgatás területi beosztására. Az alaptérkép forrása: GISA Hungarorum-projekt keretében készült megyszintű digitális alaptérkép; az egyes kategóriák kiemelése saját szerkesztés

Külön ki kell emelni, hogy az új határok még látványosabbá tették a már korábban is említett aránytalanságokat. Az egyik leglátványosabb megnyilvánulása ennek, hogy a csonkán maradt vármegyék esetében ideiglenesen olyan települések lettek megyeszékhellyé kijelölve, amelyek nem voltak városi jogállásúak. Ez alól egyedül Baja, a csonka Bács-Bodrog vármegye új központja volt kivétel. Régióink esetében a csonka Abaúj-Torna vármegye esetében Kassa helyett Szikszó, míg a csonka Gömör és Kishont vármegye esetében Putnok lett kijelölve. Összehasonlításképpen érdemes rávilágítani arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó, 1910-es népszámlálásakor Kassán 44.211 fő, míg Szikszón 4.678 fő; a másik vármegye esetében Rimaszombaton 6.912 fő, míg Putnokon 3.863 fő lakott.¹⁵ Nyilvánvalóan nem csak ebben volt radikális a változás a két határmenti csonka közigazgatási egység esetében, erre azonban területi okok miatt nincs lehetőség kitérni.¹⁶

A határkijelölés okozta radikális átalakulásnak köszönhetően felerősödtek a politikai és jogtudósi körökben azok a hangok, miszerint elkerülhetetlenné vált a közigazgatás átfogó és drasztikus átalakítása, különös tekintettel a területi beosztásra és a vármegyei struktúrára.¹⁷ A két világháború közötti időszakban ennek megfelelően rendkívül sok reformjavaslat született, melyek a kormányzati körökben vagy annak megbízásából, illetve különféle tudományos műhelyekben kerültek kidolgozásra. Ez utóbbi csoportból a teljesség igénye nélkül meg kell említeni Prinz Gyulát, Benisch Artúrt, Magyary Zoltánt, Hantos Gyulát vagy éppen Erdei Ferencet.¹⁸ Mindannyian átfogó tervezetet dolgoztak ki, melyek nyilvánvalóan érintették a területi rendezést is. Ezek döntő többsége azonban a tudományos fórumok és viták szintjén megragadt. A nyilvánvaló aránytalanságok és anomáliák ellenére a kormányzati hatalom számára sokkal fontosabbak voltak a történeti jogok és hagyományok, valamint a részben erre alapozott területi revíziós igények fenntartása, melyek már a kezdeti időszakban gátat

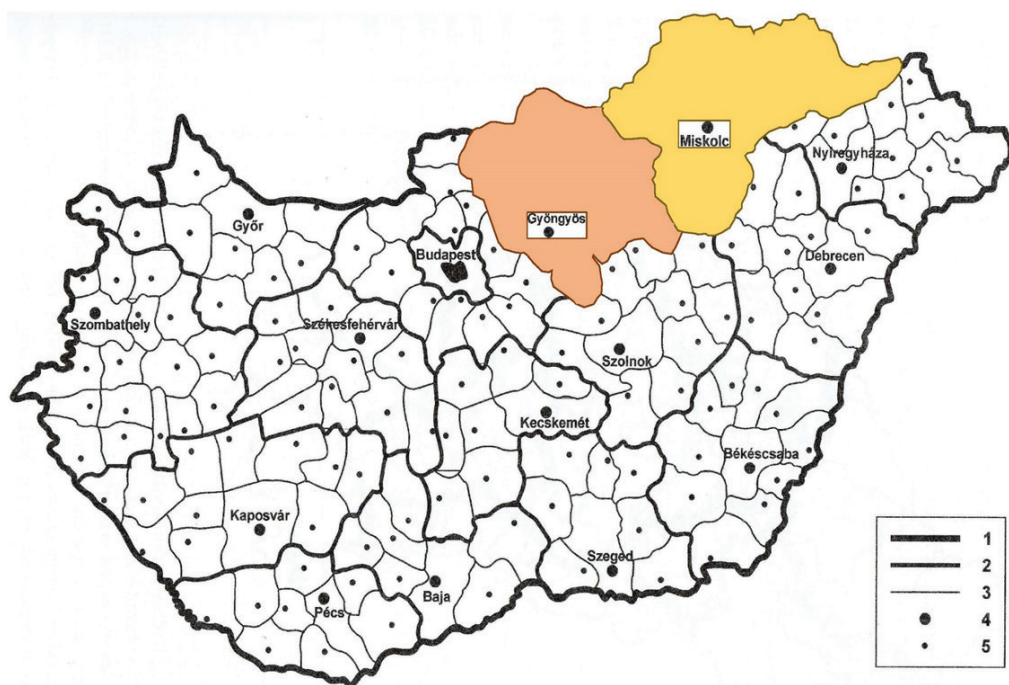
15 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1912. 206., 208., 224., 232.

16 *Csizmadia A.*: A magyar közigazgatás i. m. 367–370.; *Hajdú Z.*: Magyarország közigazgatási i. m. 143–151.

17 Néhány javaslatot részletesen is elemez és bemutat, a korszakban uralkodó szellemiségnek megfelelő módon: *Csizmadia A.*: A magyar közigazgatás i. m. 339–447.; *Csizmadia A.*: Bürokráciai és közigazgatási i. m. 419–536.

18 A fent kiemelt szerzők fontosabb kiadott munkái, a teljesség igénye nélkül: *Benisch Artúr*: Vármegyei beosztásunk reformja. Budapesti Szemle 1914. 158. kötet. 67–94.; *Benisch Artúr*: Közigazgatásunk területi beosztásának reformja. Magyar Gazdák Szemléje 28. (1923) 24–30.; *Benisch Artúr*: Közigazgatásunk területi beosztásának reformja. Magyar Gazdák Szemléje 28. (1923) 80–90.; *Benisch Artúr*: Vármegyei határkiigazítások. Bp. 1938; *Prinz Gyula*: Térképek az állam szolgálatában. In: Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923. évre. Szerk. Teleki Pál – Bezdek József – Karl János. Bp. 1923. 154–157.; *Prinz Gyula*: A földrajz az államigazgatás szolgálatában. Földrajzi Közlemények 61. (1933) 69–81.; *Magyary Zoltán*: Magyar közigazgatás. Bp. 1942.; *Hantos Gyula*: A magyar közigazgatás területi alapjai. Bp. 1931.; *Erdei Ferenc*: Magyar város. Bp. 1939.

szabtak a területi reformoknak. Lényegében éppen ez, a kormányzat ellenérdekeltsége eredményezte azt, hogy a két világháború közötti időszakban a területi rendszer tartós és véglegesnek szánt átalakítása elmaradt. Régióink esetében röviden említést kell tennünk Prinz Gyula tervezetéről, ugyanis az elsők között volt, aki felvetette Borsod, Zemplén egész, valamint Gömör-Kishont és Abaúj-Torna csonka vármegyék összevonását egy nagy közigazgatási egységgé. Ezt alapvetően közlekedési, településhálózati, statisztikai és gazdasági indokokkal támasztotta alá. Ez az elképzelés ekkor még nem valósult meg, de egyfajta előképként tekinthetünk rá az 1949/50-es megyerendezés vonatkozásában. Másik regionális javaslata a hevesi és nógrádi területek összevonása volt Gyöngyös központtal, ez azonban nemcsak ekkor, hanem később sem valósult meg.¹⁹

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Tervezett megyehatár; 3 – Tervezett járáshatár; 4 – Tervezett megyeszékhely; 5 – Tervezett járási székhely

7. ábra: Prinz Gyula elképzelése az ország közigazgatási beosztásáról, 1923.

Az alaptérkép forrása: Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 163.; a régió kiemelése saját szerkesztés

Mivel azonban a csonka vármegyék problematikája a húszas évek elején rövid időn belül megoldhatatlannak tűnt, ezért a Bethlen-kormány a területi kérdések ideiglenes rendezése ügyében is beterveztett törvényjavaslatot. Az elfogadott 1923. évi XXXV. törvénycikkre mai modern fogalmaink szerint tekinthetünk egyfajta „salátatörvényként” is, hiszen számos közigazgatással

¹⁹ Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 149–166.

kapcsolatos kérdés együttes rendezését kívánták ezzel a jogszabállyal megvalósítani. A törvény második fejezete az új országhatár által kettévágott, csonka vármegyéket átmenetileg egyesítette a szomszédos törvényhatósággal, az így létrehozott ún. közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék híuen tükrözték az ideiglenességet és a revíziós igények fennállását. Északkelet-Magyarországon így jött létre két új közigazgatási egység: egyrészt Nógrád és Hont, másrészt pedig Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék.²⁰

Az 1923-as törvény, valamint a csekély területi korrekciót végrehajtó 1928. évi IX. törvénycikk nem javított a korábban kialakult aránytalanságon sem népszerűségi, sem pedig települési szempontból. Jelen tanulmánynak ugyan nem feladata erre részletesen kitérni, de a megyeszékhelyek vonatkozásában fontosnak tartom rögzíteni, hogy semmilyen vonatkozásban nem történt kísérlet a lényegi különbözőségek megoldására. Így fordulhatott elő az az abszurd helyzet, hogy 8 megyeszékhely törvényhatósági jogú, 13 rendezett tanácsú város volt, míg 3 csupán községi jogállással bírt. A vizsgált régióban Borsod, Gömör és Kishont kee. vármegyének Miskolc révén törvényhatósági jogú; Heves, Nógrád és Hont, valamint Zemplén vármegyéknek Eger, Balassagyarmat és Sátoraljaújhely révén rendezett tanácsú város, míg Abaúj-Torna vármegyének Szikszó község lett a székhelye.²¹

Az 1930-as évek utolsó harmadától úgy tűnhetett, hogy a közigazgatás területi rendezésének átmenetisége és ideiglenessége lassan megszűnhet, és a revíziós igények fenntartása változásokat hozhat. 1938 és 1941 között minden évben gyarapodott az ország területe, amely minden esetben érintette a közigazgatás területi beosztását is. A kormányzat a visszacsatolások alkalmával minden esetben az 1918 előtti helyzettel való jogfolytonosságot követte, vagyis a visszacsatolt területen általában a trianoni békeszerződés előtti vármegyei és járási beosztást állította vissza. Az egyetlen kivételt a kárpátaljai terület jelentette, ahol a rutén többségű régió egy közigazgatási egységbe alakítását kívánták a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság és az ezt alkotó három kárpátaljai Közigazgatási Kirendeltség (Ung, Máramaros, Bereg) létrehozásával megvalósítani.²² Ezen túlmenően azonban a második világháború végéig már semmilyen érdemi változás nem történt a közigazgatási területi beosztásban, hiába dolgoztak különböző tudományos műhelyekben reformjavaslatokon, a kormányzat

20 Az 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV>, letöltés 2021. szept. 30.

21 A törvényhatósági jogú megyeszékhelyek: Baja, Budapest, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Sopron, Székesfehérvár; rendezett tanácsú városok: Balassagyarmat, Eger, Esztergom, Gyula, Kaposvár, Makó, Sátoraljaújhely, Szekszárd, Szentes, Szolnok, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg; községi jogállású megyeszékhelyek: Berettyóújfalu, Mátészalka, Szikszó.

22 A kárpátaljai terület visszacsatolásához és a Kormányzói Biztossághoz lásd bővebben, mások mellett: *Fedinec Csilla: A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja, 1938–1944.* Bp. 2015.

alapvetően nem tért el azon álláspontjától, hogy csak az ország területének végleges kialakulása után érdemes a közigazgatás területi reformján gondolkodni. Ebből az aspektusból nézve a területviszacsatolások csak még jobban elmélyítették az ideiglenességet és átmenetiséget.²³

Az északkelet-magyarországi régiót döntően az 1938. novemberi első bécsi döntés érintette. Egyfelől megszűnt a két közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye: Nógrád és Hont, valamint Borsod és Gömör-Kishont díszes ünnepsorozat keretében 1938–1939 fordulóján ünnepélyesen szétvált. Emellett a Felvidék déli részének visszacsatolásával Abaúj-Torna teljes egészében visszanyerte régi területét, de nógrádi, zempléni és gömöri területekkel is gyarapodott az egykori közigazgatási egységük. Természetesen az új helyzet némileg érintette a megyeszékhelyeket is: Nógrádban és Zemplénben megmaradt Balassagyarmat és Sátoraljaújhely; Abaúj-Torna, valamint Gömör-Kishont esetében azonban visszaállításra került a korábbi helyzet, előbbinél Szikszót Kassa, míg utóbbinál Putnokot Rimaszombat váltotta fel.

1944/45 fordulója jelentős rendszerátalakulást hozott, az élet minden területén a fennálló struktúra megváltoztatása kezdődött meg. A közigazgatás működése és működtetése szempontjából is radikális átrendeződés kezdődött meg, a területi beosztás esetében viszont csupán egy nagyon egyszerű és kézenfekvő megoldás történt. A 4330/1945. M.E. számú rendelet a trianoni államhatárokhoz igazította az ország közigazgatási beosztását, az ismét csonkává váló hajdani vármegyéket immáron az ideiglenességet sugalló „közigazgatásilag egyelőre egyesített” kitétel nélkül csatolta hozzá a szomszédos törvényhatóságokhoz.²⁴ Bár a rendelet hatodik paragrafusa huszonkilenc pontban részletezi a települési és járási átcsatolásokat, ezek nem valósultak teljesen meg a negyvenes évek végéig.²⁵

Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés lényegében deklarálta a korábbi államhatárok visszaállítását (a pozsonyi hídfő településeinek elcsatolásával együtt), ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy a közigazgatás területi reformjainak a trianoni határok által kijelölt területen kell megvalósulniuk, immáron azonban végleges formában, átmenetiség és revízió iránti reális vágy nélkül. A húszas évek elejéhez hasonló reformláz alakult ki, főként a tudományos műhelyekben és a demokratikus kibontakozásban érdekelt pártok vezetőtestületeiben. Hiába dolgozta ki Erdei Ferenc és Bibó István a grandiózus, mindenre kiterjedő közigazgatási reformprogramját vagy éppen Eszláry Károly és Sikó Attila a kis-, közép- és

23 A Horthy-korszak utolsó szakaszának átalakítási kísérleteit ismerteti a korszak ideológiai kötöttségei mellett: *Csizmadia Andor*: Közigazgatási kísérletek a Horthy-korszak utolsó szakaszán. Állam és igazgatás 35. (1985) 702–712.

24 Az 1944–45-ös éveket a közigazgatás egészére vonatkozóan ismerteti többek között: *Farkas Gábor*: A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950. Bp. 1992. 19–91., *Gyarmati György*: A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában. Történelmi Szemle 38. (1996) 63–98.

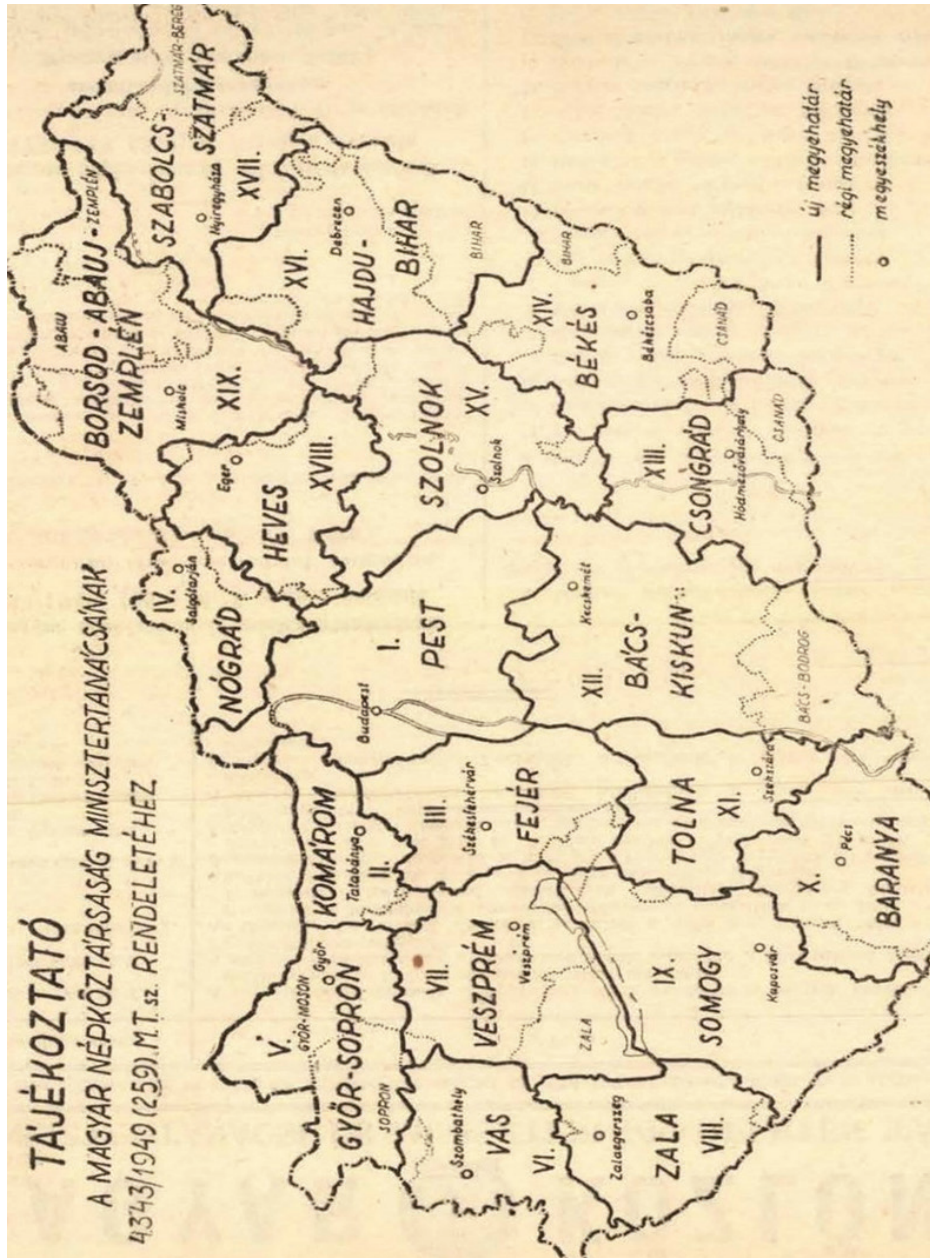
25 A 4330/1945. M.E. számú rendelet a magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről. Magyar Közlöny, 1945. július 8. 3.

nagymegyerendszer-változatokat, a kommunista párt mindvégig akadályozta a háttérben a reformok érvényesülését. A céljuk nyilvánvaló volt: a politikai fordulat után a szovjet típusú tanácsrendszer kialakítása Magyarországon, így az átmeneti években nem mutattak lelkesedést egyik, érdekeikkel ellentétes tervezet iránt sem.²⁶ A hatalomra jutást követően aztán a Magyar Dolgozók Pártja az államigazgatás mellett a közigazgatás struktúráját is gyorsan átalakította. Az 1949. augusztus 20-án hatályba lépett alkotmányban rögzítésre került, hogy a Magyar Népköztársaság területén fennmaradt a háromszintű közigazgatási rendszer, de a megyék, járások és települések irányítását immáron a szovjet modellhez hasonlóan tanácsok látták el, ezzel megszűnt az évszázados történeti hagyományokkal bíró vármegyerendszer, és eltűnt/átalakult egy tradicionális társadalmi csoport, a vármegyei tisztikar (más tisztségek mellett a főispán, alispán, főszolgabírók).²⁷ A közigazgatás működése és működtetése mellett az 1950-ben hatályba lépő rendszer a területi struktúrát is érdemben átalakította. A korábbi 25 megye helyett 19 jött létre két ütemben, tízet 1950. február 1-jén, a maradék kilencet pedig március 16-án hozták létre.²⁸

26 *Hajdú Z.*: Magyarország közigazgatási i. m. 171–177. Eszláry Károly és Sikó Attila három különálló tervezére épülő reformprogramját lásd bővebben: *Eszláry Károly – Sikó Attila*: A magyar közigazgatás racionalizálásának főbb feladatai. *Városi Szemle* 33. (1947) 149–172. Emellett Csizmadia Andor is foglalkozik a „közigazgatás felszabadulás utáni” fejlődésével, ezt azonban a nyilvánvaló okok miatt megfelelő kritikai viszonyulással lehet csak értelmezni: *Csizmadia Andor*: Közigazgatási reformtervezetek a felszabadulás után. *Állam és igazgatás* 25. (1975) 519–532.; *Csizmadia A.*: A magyar közigazgatás i. m. 515–542. A közigazgatás területi kérdéseit és a kommunista párt ezzel kapcsolatos viszonyát lásd tágabb kontextusban: Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Közigazgatási reformtörekvések és kudarcuk sorozata Magyarországon, 1945–1948. *Tér és Társadalom* 3. (1989) 4. sz. 3–15.; *Gyarmati György*: Harc a közigazgatás birtoklásáért: a koalícion belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. *Századok* 130. (1996) 497–570.; *Horváth M. Tamás*: A tanácsrendszer alakulása és a kommunista párt területi hatalompolitikája, 1948–1988. Bp. 1990. Az 1945 és 1948 közötti reformfolyamatot egészében ismerteti: *Farkas G.*: A megye i. m. 93–185.

27 Az 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&-printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT, letöltés: 2021. okt. 3. Az 1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról. *Magyar Közlöny*, 1950. május 18. 107–112. A tanácsrendszer bevezetésének intézkedéseit lásd mások mellett: *Gyarmati György*: Politikai szempontok érvényesülése a tanácsrendszer előkészítő munkálataiban. *Történelmi Szemle* 24. (1981) 178–188.; *Farkas G.*: A megye i. m. 221–266.

28 Az 4343/1949. M.T. számú rendelete, a megyék nevének, székhelyének és területének megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1949. december 14. 2111–2114.; Az 5201/4/II. – 1/1950. B.M. számú rendelet a megyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról szóló 4343/1949. M.T. számú rendelet egyes rendelkezéseinek hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1950. január 29. 157–158.; Az 5201/11/II. – 1/1950. B.M. számú rendelet a megyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról szóló 4343/1949. M.T. számú rendelet egyes rendelkezéseinek hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1950. március 12. 336–337.

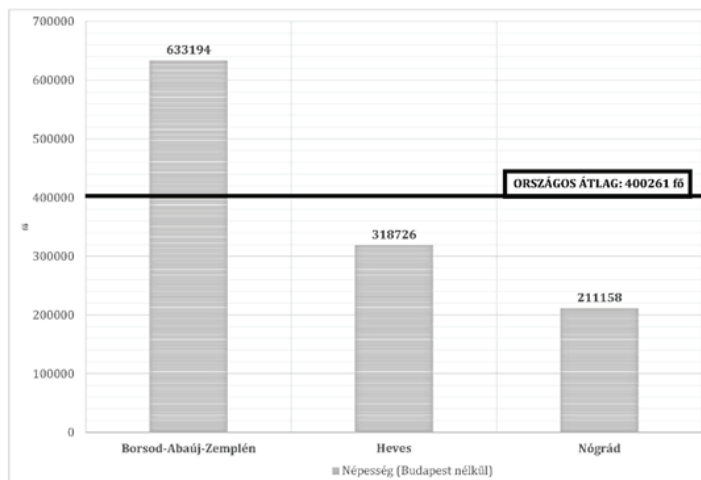
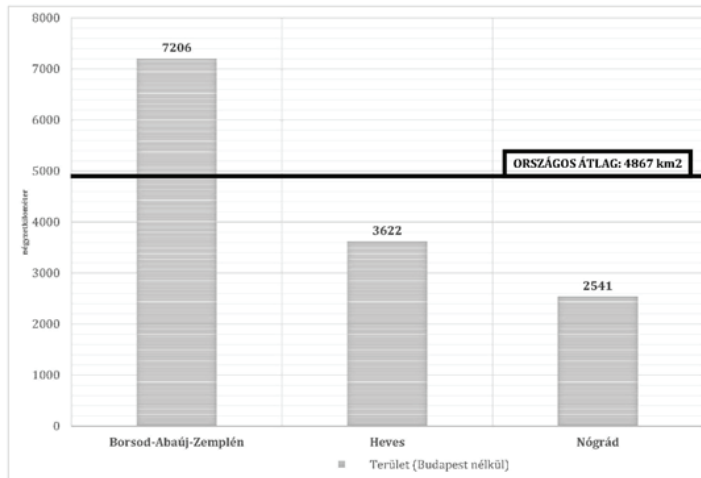
8. ábra: Az új megyei beosztást szabályozó 4343/1949. M.T. számú rendelet hivatalos tájékoztató térképe
 Az alaptérkép forrása: Magyar Közlöny, 1949. december 14. 2112.

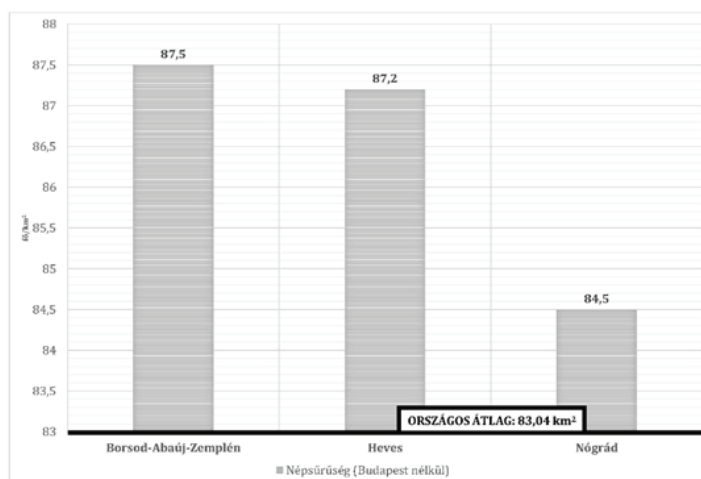
A megyerendezés két szempontból is felemásnak tekinthető: egyfelől mérésük a korábbi területi és lakosságszámbeli aránytalanságokat, de nem szüntette meg azt; másfelől pedig a megyeszékhelyek kérdését sem rendezte egyértelműen és következetesen. Bár a magyar közigazgatás történetében először minden megyeszékhely városi jogállású lett, bizonyos esetekben a központ áthelyezését ideológiai-politikai érdekek befolyásolták.²⁹

Regionális szempontól a leginkább szembeűnő változást Borsod, Gömör és Kihont, Abaúj-Torna és Zemplén megyék összevonása eredményezte. Először, 1945-ben a már korábban is egyesített borsodi és gömri területeket vonták össze, majd 1949-ben létrehozták Borsod-Abaúj-Zemplén megyét. Bár Nógrád és Hont esetében is az 1945-ös rendelet rögzítette az összeolvadást, ez lényegében csak egy kicsiny terület Nógrádhoz csatolását jelentette. Heves vármegyét csupán települések átcsatolása révén érintette az 1945-ös és 1949-es változás. Ahogy az országban, úgy a régióban is két lépcsőben valósult meg az új megyerendezés bevezetése: Nógrád és Heves megye esetében 1950. február 1-jén, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében március 16-án lépett hatályba az 1949-es rendezésről szóló törvény.

Érdekes az 1876-os átalakuláshoz hasonlóan most is kitekinteni röviden az új közigazgatási egységek területi, népességi és népsűrűségi adataira az országos átlaghoz viszonyítva. Az adatok jól mutatják, hogy a hagyományos borsodi, gömri, abaúji és zempléni területek összevonásával az ország egyik legnagyobb megyéje jött létre, míg a nógrádi közigazgatási egység ezen ranglista utolsó harmadában helyezkedik el. Területi és lakossági szempontból tehát a vizsgált régió jól szemlélteti a megyerendezés visszasságait és aránytalanságait. Emellett fontos kiemelni, hogy a 19. század végi iparosodástól kezdődően gazdasági és infrastrukturális okok miatt folyamatosan növekvő lakosság számú, országosan sűrűnek tekinthető településhálózat révén mindhárom megye népsűrűsége meghaladja az országos adatokat.

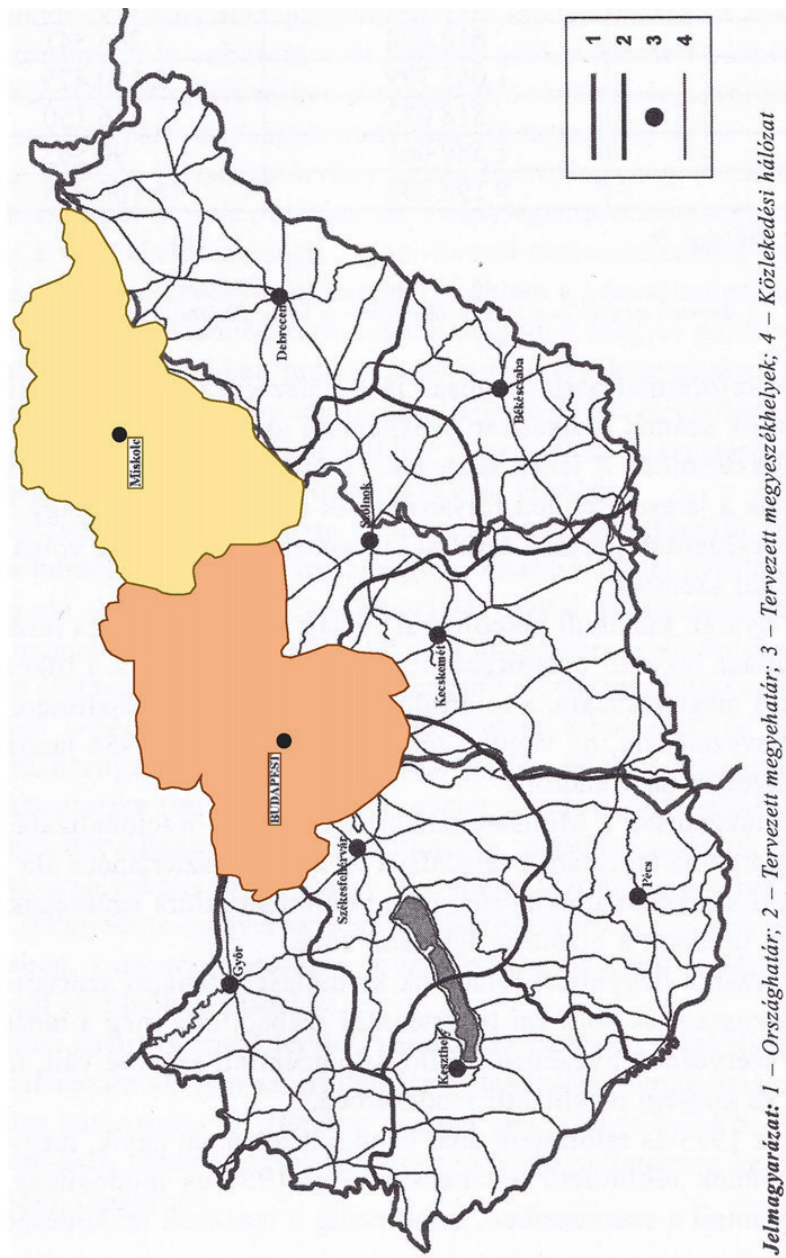
29 Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 179–185.

9. ábra: A vizsgált régió területi, népességi és népsűrűségi adatai, 1949.
 Forrás: 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. II/17.

Bár a tanácsrendszer egészen a politikai rendszerváltásig fennmaradt, súlyos hiba lenne azt feltételezni, hogy a közigazgatás struktúrája kapcsán ne lettek volna kritikus hangok és reformtörekvések az államszocializmus időszakában. A rendszer nyilvánvaló keretei között már a kezdetektől többféle kritika érte főként a megyei beosztást. Az Országos Tervhivatalhoz, majd a Belügyminisztériumhoz tartozó Területrendezési Intézet (TERINT) elsősorban területi korrekciókat, majd második lépésként a megyék közlekedési, gazdasági, vonzáskörzeti szempontok alapján történő területi növelését tekintette kívánatosnak. Az átalakítási javaslat azonban nem ért célzt, a hatalom leginkább a települések és a településhálózat fejlesztésével foglalkozott, különösen az első ötéves terv időszakában. Bár 1953 elején az MDP Politikai Bizottsága napirendre vette a megyei beosztás reformját, és egy konkrét, 10 megyés területi átalakítási tervezetet vizsgált, a kül- és belpolitikai változások miatt a döntés előtt lekerült a napirendről a közigazgatás területi kérdéseinek rendezése. Hiába tekinthető bizonyos szempontból ezen reformfolyamat megvalósulásának az 1954-es II. tanácstörvény, ez csupán leginkább a belső struktúrát és a működést érintette, területi kérdésekben (a megyei jogú városi jogállás bevezetését leszámítva) nem köszönt vissza az egy évvel korábban valódinak tűnő átalakítási akarat. Amennyiben megvalósult volna az elképzelés, akkor régióknak két közigazgatási egységbe szerveződött volna, Borsod-Abaúj-Zemplén megye nagyrészt hevesi, míg Pest megye mások mellett nógrádi és hevesi területekkel gyarapodott volna.

10. ábra: Az 1953-as reformtervezet megyei beosztása
 Az alaptérkép forrása: Hajdú Z.: Magyarország közigazgatási i. m. 193.; a régió kiemelése saját szerkesztés

Ugyanígy nem valósult meg az 1955/56-os reformjavaslat sem, amely egy-fajta megyeösszevonási tervnek is tekinthető. Hiába állt a reformfolyamatok élén a párt egyik elsővonalbeli embere, Apró Antal, a tizenkét megyés kész koncepciót 1956 júliusában egy-egy párt- és kormányhatározat visszavonta, majd október 10-én a politikai vezetés határozatlan időre levette a napirendről.³⁰

Az 1956-os forradalom leverése után hosszú ideig nem merült fel a közigazgatás területi beosztásának radikális átalakítása. Ennek oka egyfelől az a törekvés volt, amely a rendszer egészének stabilizálását és konszolidálását tartotta elsődleges fontosságúnak, másfelől az új hatalom tagjai belülről ismerték az 1953-as és 1955/56-os reformelképzelések bukásainak okait. Emiatt a figyelem középpontjába leginkább a településhálózat, a régiók és a gazdasági körzetek kialakítása és újraértelmezése került. Ebből fakadóan az 1971-es harmadik tanács törvény sem foglalkozott a megyék területi beosztásával (minimális területi korrekciók történtek Baranya, Tolna, Zala és Veszprém megyék esetében), leginkább a járások és a települések kerültek fókuszba. Vagyis összességében azt láthatjuk, hogy a járási, települési struktúrával ellentétben a tanácsrendszer bevezetésével kialakított megyei beosztás a korszak egésze során stabil maradt, és ez a fajta merevség a megyeszékhelyek esetében is fennállt, egyetlen váltásra került sor csupán.

Ezen a téren az 1989/90-es rendszerváltás sem eredményezett releváns változást. Bár a politikai átalakulási folyamatok közepette sor került négy megye esetében a korábbi, történeti nevek visszaállítására (Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Győr-Moson-Sopron), lényegi területváltozásokra nem került sor sem ekkor, sem pedig az évezred végén. A harmadik Magyar Köztársaság tehát az államszocializmus időszakából örökölt megyei beosztást vette át, és ezen területi keretek között kezdődött meg a tanácsrendszer felváltása az önkormányzati struktúrával.³¹

Jelen tanulmányban igyekeztem vázlatosan láthatóvá tenni, hogy a 19. század közepétől egészen a 21. század elejéig a közigazgatás területi átalakítása folyamatosan napirenden volt, hiszen egyre-másra születtek különféle reformjavaslatok és térképvázlatok, amelyek egy jobbnak és arányosabbnak gondolt területi beosztást javasoltak, végeredményben az elmúlt másfél évszázadot két stabil rendszer merevsége jellemezte. Az 1876-ban kialakított vármegyerendszert radikálisan csupán egyszer, 1949/50-ben alakították át, minden egyéb

30 *Hajdú Zoltán*: Az 1956-os közigazgatási területbeosztási reformterv földrajzi kérdései. *Tér és Társadalom* 3. (1989) 3. sz. 43–61. Továbbá: *Hajdú Zoltán*: Közigazgatási területi reformtervek Magyarországon 1949–1956 között. *Földrajzi Közlemények* 117./41. (1993) 71–86.; *Hajdú Z.*: Magyarország közigazgatási i. m. 185–195.

31 Jelen tanulmány keretében terjedelmi okokból kifolyólag nincs lehetőség a rendszerváltás utáni átalakítási törekvéseket és reformtervezeteket részletesebben bemutatni. Erre tesz kísérletet például: *Hajdú Z.*: Magyarország közigazgatási i. m. 196–249.

változtatás csak átmeneti jellegű korrekciót jelentett. Regionális viszonylatban tartós és állandósult változást csupán az utóbbi eredményezett, amikor is összevonásra került négy történelmi vármegye, így a régió hat vármegyéjéből másfél évszázad alatt három maradt csupán. Bár voltak olyan elképzelések, amelyek még kevesebb közigazgatási egységgel számoltak Északkelet-Magyarországon.

Felhasznált szakirodalom és források

- A 4330/1945. M.E. számú rendelet a magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről. Magyar Közlöny, 1945. július 8. 3.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1912.
- Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87000042.TV>, letöltés 2021. okt 14.
- Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100018.TV>, letöltés 2011. okt 14.
- Az 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87200036.TV>, letöltés 2021. okt 14.
- Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600033.TV>, letöltés 2021. okt 14.
- Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600021.TV>, letöltés 2021. szept. 30.
- Az 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV>, letöltés 2021. szept. 30.
- Az 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.-+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT, letöltés 2021. okt 3.
- Az 1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról. Magyar Közlöny, 1950. május 18. 107–112.
- Az 4343/1949. M.T. számú rendelete a megyék nevének, székhelyének és területének megállapítása tárgyában. Magyar Közlöny, 1949. december 14. 2111–2114.
- Az 5201/11/II. – 1/1950. B.M. számú rendelet a megyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról szóló 4343/1949. M.T. számú rendelet egyes rendelkezéseinek hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. Magyar Közlöny, 1950. március 12. 336–337.

- Az 5201/4/II. – 1/1950. B.M. számú rendelet a megyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról szóló 4343/1949. M.T. számú rendelet egyes rendelkezéseinek hatálybaléptetése és végrehajtása tárgyában. Magyar Közlöny, 1950. január 29. 157–158.
- Benisch Artúr: Közigazgatásunk területi beosztásának reformja. Magyar Gazdák Szemléje 28. (1923) 24–30.
- Benisch Artúr: Közigazgatásunk területi beosztásának reformja. Magyar Gazdák Szemléje 28. (1923) 80–90.
- Benisch Artúr: Vármegyei beosztásunk reformja. Budapesti Szemle 1914. 158. kötet. 67–94.
- Benisch Artúr: Vármegyei határkiigazítások. Bp. 1938.
- Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976.
- Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Bp. 1979.
- Csizmadia Andor: Közigazgatási kísérletek a Horthy-korszak utolsó szakaszán. Állam és igazgatás 35. (1985) 702–712.
- Csizmadia Andor: Közigazgatási reformtervezetek a felszabadulás után. Állam és igazgatás 25. (1975) 519–532.
- Erdei Ferenc: Magyar város. Bp. 1939.
- Eszláry Károly – Sikó Attila: A magyar közigazgatás racionalizálásának főbb feladatai. Városi Szemle 33. (1947) 149–172.
- Farkas Gábor: A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950. Bp. 1992.
- Fedinec Csilla: A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja, 1938–1944. Bp. 2015.
- Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában. Történelmi Szemle 38. (1996) 63–98.
- Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért: a koalícion belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok 130. (1996) 497–570.
- Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Közigazgatási reformtörekvések és kudarcaik sorozata Magyarországon, 1945–1948. Tér és Társadalom 3. (1989) 4. sz. 3–15.
- Gyarmati György: Politikai szempontok érvényesülése a tanácsrendszer előkészítő munkálataiban. Történelmi Szemle 24. (1981) 178–188.
- Hajdú Zoltán: Az 1956-os közigazgatási területbeosztási reformterv földrajzi kérdései. Tér és Társadalom 3. (1989) 3. sz. 43–61.
- Hajdú Zoltán: Közigazgatási területi reformtervek Magyarországon 1949–1956 között. Földrajzi Közlemények 117./41. (1993) 71–86.
- Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Bp.-Pécs, 2001.
- Hantos Gyula: A magyar közigazgatás területi alapjai. Bp. 1931.
- Horváth M. Tamás: A tanácsrendszer alakulása és a kommunista párt területi hatalmpolitikája, 1948–1988. Bp. 1990.

Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Bp. 1942.

Prinz Gyula: A földrajz az államigazgatás szolgálatában. Földrajzi Közlemények 61. (1933) 69–81.

Prinz Gyula: Térképek az állam szolgálatában. In: Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923. évre. Szerk. Teleki Pál – Bezdek József – Karl János. Bp. 1923. 154–157.

Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp. 1995.

FEDINEC CSILLA

A KORMÁNYZÓ INTÉZMÉNYE KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETÉBEN

Kárpátalja közigazgatás-történetének talán legsajátosabb intézménye a kormányzó és hivatala. Három időszakban volt ilyen intézmény – a két világháború között a Csehszlovák Köztársaság, a második világháború időszakában a Magyar Királyság fennhatósága alatt a különállást volt hivatott jelképezni, és a mai Ukrajnában, amikor az országban egységes közigazgatás intézményként működik. Alább a különböző történelmi időszakokban a tisztség jogi hátterét, a közigazgatásban elfoglalt helyét, a szimbolikus üzenetet és a tényleges jogköröket, valamint a kormányzók személyét mutatom be vázlatosan.

A közigazgatás – az államot működtető bürokrácia – Arisztotelész óta foglalkoztatja a gondolkodókat és a különböző tudományágak képviselőit. Van itt dolga a jogásznak, a történésznek, a szociológusnak is. Sőt, egyes országok mára elitesítik az erre vonatkozó képzést direkt közszolgálati felsőoktatási intézmények létrehozásával. A hatalmas mennyiségű szakirodalom ellenére még egységes definíciója sincs a közigazgatásnak. Személyesen azzal az irányval értek leginkább egyet, amelyik az emberi tényezőt is hangsúlyozza egy-egy ilyen rendszer működésében, s amely a tényleges szabályozással együttesen adja ki a rendszer lényegét. Erősebben támaszkodom a sajtóra – bár önmagában ebből nem keletkezik történelem –, hogy egy kicsit erre a személyességre is rá tudjam irányítani a figyelmet. A témában ebben a tekintetben a szakirodalom meglehetősen hiányos, a források pedig vagy nem is léteznek, vagy nem végeztük még el a kellő munkát. Ez irányban kísérünk meg tenni egy lépést.

A csehszlovák Kárpátalja

Az újonnan alakult Csehszlovákiának az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződés juttatta Kárpátalját,¹ amely ekkor már hónapok óta csehszlovák és román katonai megszállás alatt volt. Utóbbi a trianoni békeszerződés aláírása után szűnt meg, előbbi területeken pedig nemcsak katonai közigazgatás valósult meg, hanem a polgári közigazgatás is berendezkedett, azaz a nemzetközi-jogi államfordulat egy fennálló állapotot rögzített.

Ez a változás a közigazgatást így nem érintette, annak bekövetkező változásai szerves belpolitikai fejlődés, illetve viták eredménye volt. A saint-germaini

1 Itt és a továbbiakban a dokumentumokat teljes terjedelmükben vagy vonatkozó részeit összegyűjtve lásd: *Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Dunaszerdahely 2001.

kisebbségi szerződést Csehszlovákia 1919. november 10-én ratifikálta, ami előtt két nappal, november 8-án megjelent az Általános szabályzat Kárpátalja megszervezéséről és közigazgatásáról az akkor már regnáló párhuzamos polgári és katonai igazgatás vezetőinek aláírásával. November 10-től a polgári közigazgatás megkettőződött az Autonóm Direktórium felállításával. Ezt a kettősséget szüntette meg az Általános szabályzatot módosító, 1920. április 26-án kelt 356. sz. kormányrendelet, amely felszámolta a polgári közigazgatási hivatalt és az Autonóm Direktóriumot, Kárpátalja irányítása a kormányzó kezébe került. Ennek a helyzetnek a sajátossága abban rejlett, hogy 1937-ig a kormányzói jogkör mibenléte nem volt jogszabályba foglalva.

1919 szeptemberében a polgári közigazgatás a helyén maradt, de emellett felépült egy párhuzamos intézmény, a direktórium, melynek élén az Egyesült Államokból érkezett ruszin származású ügyvéd, Gregory Zhatkovych állt, s akiből rövidesen az első kormányzó lett. Az időszakról, „Zsatkovics Gergely”-ről megemlékezett Illés Béla is ma már nem emlegetett, de a szovjet Kárpátalján is nagy bestsellernek számító *Kárpáti rapszódia* című regénytrilógiájában (*Új bor, Erdei emberek, Zsatkovics Gergely királysága*). Zhatkovych 1921 tavaszán kiábrándultan és csalódottan, olyan keretek között, amely általánosan elfogadott lett az 1920–30-as években Kárpátalján a politikusok körében, teaestélyen jelentette be: „*Midőn elfogadtam az autonóm Direktórium elnökségét és a kormányzóságot, tettem azt azon erős őszinte meggyőződésből, hogy ezáltal e megbízás, cél és eszmény előmozdítva lesznek. A nagy hivatalok azonban nagy kötelezettséggel járnak, amelyek akadályul szolgálnak azon cél és eszménynek, melynek fejlődését feladatunknak tűztem.*”² A július 26-i búcsúbanketten Kaminszki József, a kárpátaljai Földműves Szövetség ügyvezetője felszólította a többi pártot, hogy alakítsanak egységes frontot, lépjenek koalícióba az autonómia megvalósítása érdekében.

„*Dr. Zsatkovics Gergely nagyon fiatalon és a véletlen folytán jutott abba a szerencsés helyzetbe, hogy több mint egy évig kormányzó lehetett Ruszinszkóban. Dr. Zsatkovics Holubinán született és még gyerekkorában került Amerikába, ahol elvégezte iskoláit és ügyvéd lett. [...] Mint ántánt-párti szláv politikus került összeköttetésbe Masaryk elnökkel és vele együtt írta alá a pittsburgi egyezményt. Zsatkovics eljött hozzánk, a viszonyokat, szokásainkat, sőt nyelvünket sem ismerve (gyengén beszélt oroszul [értsd: ruszinul] és magyarul).*”³

Zhatkovych távozása után közel két és fél éves időszak következett, amikor nem neveztek ki új kormányzót, Peter Ehrenfeld alkormányzói minőségben intézte az ügyeket. „*Ehrenfeld valahonnan Morvaországból került hozzánk mint a szociáldemokraták és klerikálisok kegyeltje. Sima modorú, tipikusan osztrák hivatalnok volt.*”⁴

2 Zsatkovics kormányzó beadta a lemondását. Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1921. március 18. 1.

3 A ruszinszkói négy rezsim története dióhéjban. Új Közlöny, 1929. május 11. 34.

4 Uo. 33.

A terület közigazgatásának átszervezésével összefüggő kérdéseket 1922 januárjában minisztertanácsi ülésen vitatták meg. A csehszlovák kormány több mint három évvel a háború vége után megszüntette a területen a katonai közigazgatást, és napirendre tűzte a községi és parlamenti, valamint a szojmba történő választások kiírásának kérdését. Márciusban Prágában tárgyaltak a kárpátaljai politikai pártok a tartományt érintő kormányprogramról. Ez volt az első és utolsó alkalom, hogy a tartományt érintő kérdésben a pártok széles körben összefogtak. Az elfogadott közös nyilatkozat kimondta, hogy a kormány törvénytelenül jár el, amikor Kárpátalja ügyében a szojm összehívása nélkül akar döntené.⁵

A szövetségi gondolat alapján a Köztársasági Agrárpárt, a Földműves Szövetség, a Munkapárt, az Autonóm Földműves Párt és a Néppárt a cseh Agrárpárttal kötött megállapodás alapján egységes földműves pártba tömörült. A párt tárgyalásokat kezdeményezett Antonín Švehla miniszterelnökkel, aminek eredményeképpen 1923. november 18-án Kárpátalja új kormányzójává nevezték ki a párt vezetőségének egyik tagját, Anton Beszkidet.⁶ Az alkormányzó a cseh Antonín Rozsypal miniszteri tanácsos lett.⁷

Akonszenzus megszületése után az azt tető alá hozó Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt szinte azonnal meghasonlott. A tagság egy része úgy döntött, hogy belép a Csehszlovák Köztársasági Földműves (Agrár) Pártba. Az ellenzék – a volt Ruszinszkói Földműves Szövetség és Autonóm Ruszin Földműves Párt tagjai – megalakította az Autonóm Földműves Szövetséget, melynek legfőbb programpontja az autonómia követelése volt. Az 1928. július 1-jén életbe lépett reformtörvény nyomán, amely egységesítette („unifikálta”) Kárpátalja közigazgatását, valójában bevezette a többi tartományban már meghonosított rendszert, emellett meghagyva a kormányzó formális pozícióját is. Az Országos Hivatal elnökét 1928. augusztus 1-jével nevezték ki Antonín Rozsypal addigi alkormányzó személyében, aki 1937. január 1-jei nyugdíjazásáig maradt állásban. Ezután a tisztséget nem töltötték be ismét csak az autonómia oly sokszor emlegetett „közelgő bevezetése” miatt. Az elnöki teendőket ettől kezdve Jaroslav Meznik addigi országos alelnök látta el az új fordulatig.

„Csendben jött és lárma nélkül kezdte el munkásságát. Aki megismerkedett az új hivatalfőnökkel, a legjobb véleményt alkotta róla nyomban. [...] Rozsypal egyéniségéről nagyon kedvezően nyilatkoznak azok, akik őt közelebbről ismerik. Jóindulatú, demokratikus gondolkozása ember és egyáltalán nem sovén főhivatalnok. [...] És aki megértette azt a csendes alkotómunkát, amelyet Rozsypal később, amikor (ugyanezen év novemberében) mint alkormányzó vezetett be P. Ruszban, az nem tagadhatja meg az elismerést ettől a rezsimtől. [...] A tetszetős jelszavakat sohasem kedvelte Rozsypal Antal, aki külső megjelenésében is azt a puritán férfiút mutatja,

5 Pártvezérek Prágában. Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1922. március 28. 1–2.

6 *Конечні, Станіслав*: В службах народа і штату: к 145 річниці народжіння др. Антонія Бескида. Русин Х. (2000) 5–6.

7 *Hrbek, Antonín*: Schopný manažer a úředník Antonín Rozsypal. Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi 22. (2012) 4. sz. 8–9

akitől távol áll az élet olcsó hiúsága. [...] Esztendőök óta naponta 16–18 órát is íróasztalánál tölt és ajtaja nyitva áll mindenki számára. Amit megígér, azt meg is teszi. Amint Ehrenfeld ígéreteinek sokszor még az ellenkezője sem volt igaz, úgy tudja ma már mindenki P. Ruszban hogy amit Rozsypal megígér, arra mérget lehet venni. Ha valamit nem tud, vagy nem akar valamilyen oknál fogva megcsinálni, kertelés nélkül megmondja.”⁸

1933 júniusában meghalt Beszkid kormányzója, s ezzel újra kormányzóválság állt be. Eduard Beneš külügyminiszter kárpátaljai útja alkalmával 1934. május 3-án Ungváron tartott beszédében kijelentette: „az autonómia ügye súlyos pénzügyi kérdést jelent”, „Podkarpatszka Rusz először a republikáé és aztán az idevaló népé”.⁹

1935 februárjában Konstantin Hrabár személyében kinevezték Kárpátalja (harmadik) kormányzóját.¹⁰ Év végén, röviddel Beneš köztársasági elnökké választása után a helyi sajtó képviselői előtt bejelentette: küszöbön áll az autonómia életbe léptetése.¹¹ Ismét a felfokozott várakozások időszakát követte. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kormány csupán a kormányzó és hivatala hatáskörét kibővítő törvénytervezetet, „részleges autonómiát” készített elő.¹²

1937. június 26-án a parlament megszavazta a kormányzói jogkört szabályozó 172. sz. törvényt, amely október 8-án lépett életbe. Hrabár kormányzó sajtótájékoztatóján kijelentette: „Tudom, hogy a törvény életbe léptetése nem az autonómia megvalósulása, de jelentős előrehaladás annak érdekében. Hangsúlyozom: az autonómia nem nemzeti, hanem területi autonómia, mely nem egy nemzeté, hanem mindnyájunké, akik e földön lakunk, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, a magyaroké is, a zsidóké is!”¹³ Október 28-án Beneš, immár köztársasági elnökként a köztársaság alapításának 19. évfordulóján elmondott prágai ünnepi beszédében így fogalmazott: „A Podkarpatszka Rusz önkormányzatáról szóló törvény e napokban első fázisában már életbe lépett. [...] Ennek az államnak kormánya tudatában van mind kötelezettségeinek, mind erejének, amellet ki fog tartani evolúciós módszerei mellett.”¹⁴ Az „evolúciós módszer” alatt azt értette, hogy az autonómiához politikailag meg kell érni, s ez akadályozta a hivatalos

8 A ruszinszkói négy rezsim története dióhéjban. Új Közlöny, 1929. május 11. 36.

9 Benes kárpátaljai propagandaútja óslakos szemszögből nézve. Kárpáti Magyar Hírlap, 1934. május 6. 2.

10 *Делеган, Михайло*: Отець Константин Грабар – губернатор Подкарпатської Русі. Закарпаття онлайн, 2009. február 5. <https://zakarpattya.net.ua/News/33848-Otets-Konstantyn-Hrabar-%e2%80%93-hubernator-Podkarpatskoi-Rusi>, letöltés 2021. dec. 1.

11 Az Óslakó, 1936. január 4.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 28 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1923–1944 (156. csomó 322. tétel).

13 Az Óslakó, 1937. november 6.; Kárpáti Magyar Hírlap, 1937. november 7.

14 MNL OL K 428 MTI könyomatos hírek (716. csomó) 1937. október 28.

megközelítés szerint közel húsz éve a nemzetközi szerződésben megígért és az ország alkotmányába is belefoglalt autonómia megvalósítását.

Csak hetekkel az első bécsi döntés után, 1938. november 22-én hagyták jóvá Prágában a Kárpátalja autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt, amely azonban ismét csak egy más fennálló állapotot rögzített: 1938 októberétől Kárpátaljának autonóm kormánya és miniszterelnöke volt, mely rendszerben már nem volt helye kormányzónak.

Összefoglalva, Kárpátalja többi tartománytól való különbözőségét a kormányzó („*gouverneur*”) személye adta, amely tisztség nem létezett a többi tartományban, s amely tisztség a Csehszlovákiához való csatlakozástól fennállt, és a közigazgatási reformtörvénnyel sem változott, azonban ideiglenes jellege sosem szűnt meg. Az első kormányzó az egyesült államokbeli ruszin diaszpórából hazatérő Zhatkovych Gregory volt, aki mindeközben az ukranofil szociáldemokratákat támogatta, majd a ruszofil (orosz párti) Beszkid Anton, végül ismét egy ruszin irányvonalat képviselő politikus, Hrabár Konstantin. A kormányzó egyfajta szimbolikus személy, a valódi politikai hatalom 1928-ig a helyi politikába beágyazott ruszin kormányzóval szemben cseh származású alkormányzó, a közigazgatási reformmal bevezetett tartományi rendszerben pedig az ugyancsak cseh származású tartományi elnök kezében összpontosult.

Hokky Károly, a magyar polgári pártok szenátora, nyilván politikai elfogultságtól nem mentesen, egy 1937-es szenátusi beszédében így fogalmazott: Csehszlovákia egyértelműen szerződést szegett, amikor nem váltotta valóra az autonómiára tett ígéretet, noha azt nemcsak a saint-germaini szerződés, de a csehszlovák alkotmánylevelével is tartalmazza. Nemcsak maga az autonómia, de az 1920-ban kormányrendeletben szabályozott kormányzói hatáskör is papíron maradt. 1936-ban a hatáskört újrarendezték, valós eredmény nélkül. A kormányzó joghatósága kezdettől fogva a gyakorlatban úgy fejlődött, hogy lehetővé tette a kormányzó számára, hogy szép irodája legyen, gyönyörű luxusautóval járjon, begyűjthesse az emberektől a panaszokat, s azt vagy a kukában, vagy az archívumban tárolja. Ebből a szempontból a kormány nagyon liberális volt: vigyázott arra, hogy az uraknak legyen munkahelye, de ne legyen munkaköre.¹⁵

A Kárpátaljai Kormányzóság

Az 1938 és 1944 közötti időszakban Magyarországnak egyetlen olyan régiója volt, amely közigazgatásilag nem tagolódott be a vármegyrendszerbe, hanem területi különállást élvezett. Ez volt Kárpátalja ruszinok lakta régiója, azaz a mai Kárpátaljának az első és a második bécsi döntéssel határolt területe, korabeli hivatalos nevén: Kárpátaljai Kormányzóság. A visszacsatolt követő hónapokban

15 Národní shromáždění republiky Československé 1935–1938. Senát. Stenoprotokoly. 85. schůze (26. června 1937). <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/stenprot/085schuz/s085002.htm>, letöltés 2021. dec. 1.

katonai közigazgatás alatt állt, majd az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. számú miniszterelnöki rendelettel bevezették a polgári közigazgatást.

Az 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” kimondta, hogy a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása háromszintű: közigazgatási kirendeltségek, járások és az egyes települések. A kormányzóság élén a kormányzó áll, akit „a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben” a főtanácsadó által irányított, rendszeresen üléselő nyolctagú „véleményező és indítványozó bizottság” segít. A kormányzót, a főtanácsadót, a bizottság tagjait a miniszterelnök, a közigazgatási kirendeltségek vezetőit és azok helyetteseit a belügyminiszter, a községek képviselőtestületeinek tagjait pedig, kizárólag „a község férfi lakosai közül”, a fősolgabíró nevezi ki. A kormányzó jogköre megegyezett a vármegye élén álló főispán jogkörével, illetve ezen felül hatáskörébe tartozott a tanügyi igazgatás is, amit a vármegyék esetében a tankerületi főigazgató látott el.

A fenti rendelet leszögezte azt is, hogy ideiglenesen rendezi a kárpátaljai terület közigazgatását, ami addig marad érvényben, míg a „kárpátaljai önkormányzatról”, azaz autonómiáról törvény nem rendelkezik. Az államfő, vagyis Horthy Miklós kormányzó a miniszterelnök javaslatára nevezi ki, illetve menti fel a „kárpátaljai terület” kormányzói biztosát és főtanácsadóját, akik a miniszterelnök előtt teszik le a hivatali esküt. Mindkét hivatali személy székhelye Ungváron volt. A főtanácsadó az időszakban végig Illiczky Sándor kanonok, felsőházi tag.

Az első kormányzói biztos báró Perényi Zsigmond, felsőházi tag, 1943 végétől a nyilas-hatalomátvételig a felsőház elnöke,¹⁶ koronaőr, ugoicsai birtokos, aki a polgári közigazgatás bevezetésével vette át hivatalát, közel 70 évesen. A fényképek alapján átlagos alkatú, kopaszodó, ősz hajú, bajuszos férfi. A szent koronával kapcsolatos eseményeken készült fotókon díszruhában látható, egyébként civilben járt. Egy kárpátaljai csendőrségi naphoz kapcsolódó sajtóbeszámolóhoz mellékelte fényképen hosszú kabátot, kalapot viselt, görbebotra támaszkodott.¹⁷ Horthy Miklós saját kérelmére mentette fel 1940 szeptemberében.

Perényivel kapcsolatban a legtöbbet emlegetett tény, hogy szintén Zsigmond nevű fiával együtt igyekezett segíteni a nagyszülősi gettó lakóin. Az ifjabb Perényi Zsigmond már az 1941-es deportálások előli menekülésben is segédkezett, amire egy szemtanú így emlékezett vissza: „Kilencéves koromban, 1941 nyarán Nagyszőlősen nyaraltam a baráti Ilkóvics családnál. Egy napon a család fő üzleti partnere és barátja, az ifjabbik Perényi Zsigmond báró, [...] figyelmeztette a családot, hogy értesülése szerint az éjszaka a csendőrök razziázni fognak, és elviszik a magyar állampolgárságukat hitelesen igazolni nem tudó zsidókat. [...] a sötétség

16 Jónás Károly – Villám Judit: A magyar Országgyűlés elnökei 1848–2002. Bp. 2002. 309–312.

17 Csendőrségi Lapok, 1940. március 1.

beállta után, gyertyát, zseblámpát nem gyújtva, halálos csendben, hogy a személyzet ne vegye észre, belopóztunk a báró kastélyába és üres heverőkön, szőnyegeken ott töltöttük az éjszakát. Nagyszőlősön azon az éjszakán sok zsidó embert fogtak el és szállítottak a csendőrök Kőrösmezőre.”¹⁸ Perényi értesítette az elhurcolásokról többek között Ravasz Lászlót, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökét, aki a hírré Horthynál próbált közbenjárni.¹⁹

A következő kormányzói biztos, „alkirály”²⁰ Kozma Miklós, az MTI vezérigazgatója, volt hadügyminiszter, illetve belügyminiszter. Kozma gyermekkorának tíz évét töltötte itt ruszin környezetben, így valamennyi ragadt rá a nyelvből is.

A néprajztudós, művelődéspolitikus Ortutay Gyula, a „médiavezér” pártfogoltja naplójában „színes, bátor, férfias, sokszor gyermeki emberséget” tanúsító, kifogyhatatlan energiájú embernek írta le. Hivatalát mint „nobile officiumot” (nemes, magasztos hivatást) foglalta el, amiért fizetést nem fogadott el, miközben nem adta fel budapesti teendőit sem. Határozott szándékai szép lassan elhaltak, maga adta Bartha Károly honvédelmi miniszter tudtára, hogy Kárpátalja egyszerűen „határsáv”, a stabilitási kísérletek feleslegesek, s mint ilyenek, voltaképpen nevetségesek.²¹

1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. Néhány nap múlva csatlakozott a magyar haderő is, amely részt vett többek között Kamenyec-Podolszkij elfoglalásában. Július 10-étől kezdődően körülbelül másfél hónap leforgása alatt a magyar kormány mintegy 20 ezer zsidót toloncolt ki a Magyarországhoz visszacsatolt területekről – a Felvidékről, Kárpátaljáról és Erdélyből – az akkor a Szovjetunióhoz tartozó Galíciába. Innen a tőle a keletre fekvő Podólia történelmi központjába, Kamenyec-Podolszkijba kerültek, ahol a deportáltak nagy többségét (több ezer román és helyi zsidóval együtt) a németek az általuk felállított ukrán rendőri erők segítségével meggyilkolták. A kitelepítésnek a kárpátaljai kormányzó, Kozma Miklós kezdeményezője, aki korábban is készített erre vonatkozó tervet, a végrehajtáshoz a megfelelő időre várt, s ez a szovjet–német háború kitörésével jött el.²²

A polgári közigazgatás időszakának harmadik kormányzói biztos, Tomcsányi Vilmos Pál szintén országosan ismert politikusként érkezett Kárpátaljára, volt belügyminiszter, a Horthy-korszakban részt vett a jogalkotó munkában. Ő is

18 Nagyszőlős, 1941. augusztus – Sorsfordító évfordulók. Kulcsár István visszaemlékezése. Holokauszt Emlékközpont, 2013. augusztus 28. <http://www.hdke.hu/hirek/nagyszolos-1941-augusztus-sorsfordito-evfordulok>, letöltés 2021. dec. 1.

19 Horváth Erzsébet: Ravasz László és a református egyház a zsidómentésben. Vigilia 79. (2014) 192.

20 Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). I-II. Bp. 2000. II. 720.

21 Uo. 751.

22 Uo. 728–729.; Eisen, George – Stark Tamás: Az 1941-es galíciai deportálás és a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás: a magyar holokauszt első fejezete. Valóság 57. (2014) 9. sz. 77–99.; Frojimovics Kinga: Állampolgárság-revizíó: Deportálás 1941–1942-ben. In: Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Bp. 2013. 240–248.

átlagos alkatú, kopaszodó, bajszos ember volt. Hatvanon felül volt, „nyugdíjas”, amikor Ungvárra került. A városban a Drugeth téri evangélikus templomot látogatta. Ruszinul nem beszélt, de a szlovákot értette. Ungvárra érkezésekor az üdvözlésére adott válaszbeszédében kiemelte, hogy az úttörő munkát elődei már elvégezték, s így csak követnie kell őket, így részletes programot sem kíván adni.

Főtanácsadója, Illiczky jellemzése szerint: „[...] egyszerű, közvetlen [...] nem embere a formalitásoknak, külső szertartásbeli megnyilvánulásoknak. Tomcsányi csak dolgozni tud a hivatalfő minden energiájával és példaadásával. Kerüli a fölösleges ceremóniákat s különösen kerüli a fölösleges kiadásokat, amelyeket ezek a szertartáskodások hoznak magukkal. Pontos a hivatalban való megjelenésben [...] tempót diktál az egész hivatalának, nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg is.”²³

Összefoglalva, a visszacsatolt Kárpátalján a magyar közigazgatás ugyan főispánnál nem nagyobb hatalommal, de mégis a terület valamifajta különállását hangsúlyozandó, „kormányzói biztos”-t nevezett ki, aki minden esetben az országos politikában fontos szerepet játszó személy volt. Ahogy a csehszlovák korszakban a terület státusa az 1928-as közigazgatási reformig lebegtetve volt, utána pedig megszüntették a különállást, ám fenntartva a kormányzó személyét mint szimbolikus figurát, a revíziós időszakban, a Magyar Királyság alatt ez a státusrendezés formálisan szintén ideiglenesen lett kialakítva, de ezt az ideiglenes jellegét végig megőrizte, ami azonban a helyi igazgatásban nem mutatkozott meg, legfeljebb annyiban, hogy a nagy célok egyre inkább kifulladás. Az eltérő személyiségű kormányzók szerepfelfogása nagyban befolyásolta a helyi történéseket. 1944 tavaszától pedig Kárpátalja hadműveleti területté vált, s többet már nem került hivatalba magyar polgári igazgatást képviselő kormányzói biztos.

A mai Ukrajnában

A Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (1985) 3. cikk (1) bekezdése szerint: „A helyi önkormányzatiság a helyhatóságok jogát és képességét jelzi, a jogszabályok szabta korlátozásokon belül arra, hogy szabályozzák és kezeljék a közügyek egy jelentős részét saját felelősségi körükön belül, a helyi lakosság érdekében.” Az Európa Tanács 47 tagállamában, közte Ukrajnában kötelező érvényű okirat. Ukrajnában eddig az Alkotmány (1996) XI. fejezete, két önkormányzati törvény (1990, 1997) és a 2015–2020 között végrehajtott, decentralizációnak nevezett közigazgatási reform határozta meg az önkormányzatiságot. Ebben regionális eltérések nincsenek, azonban létezik egy intézmény hozzá kapcsolódóan, amelyik legalábbis létrejöttének körülményeit illetően sajátos intézménynek volt tekinthető, mára azonban stabilan beépült a rendszerbe.

23 Illiczky Sándor: Tomcsányi Vilmos Pál. Hajnal (1942) 1-2. sz. 203.

Ukrajna függetlenné válása 1991-ben nem érintette a közigazgatást és az önkormányzatokat, e testületek változatlan formában működtek tovább az 1990. évi 533-XII. sz. törvénynek megfelelően.²⁴ A jogszabály tartalmazta az elnöki megbízott („Представник Президента України”) intézményét, melyről önálló törvény is született 1992-ben 2167-XII. számmal.²⁵ Az 1990-es önkormányzati törvény módosítása az 1994. évi 64/94-VR. sz. törvény által többek között megszüntette a regionális közigazgatásban az elnöki megbízotti intézményt.²⁶

Az 1990 és 1994 közötti rendszer elnöki megbízotti eleme vitákat váltott ki akörül, hogy valójában mi is a szerepe. Egyesek úgy vélekedtek, hogy ez a megörökölt szovjet tanácsi rendszer korlátozását jelenti, valójában azonban kettős hatalom alakult ki, egy alulról, választások útján kialakított testülettel és egy felülről, választások nélkül, az aktuális hatalom által kinevezett vezetővel. A túlzott centralizációból fakadó negatív hatások alig több mint két évvel később kikényszerítették a rendszer módosítását.

Az önkormányzati törvény 1994-es módosításával többek között megszüntek regionális szinteken az elnöki megbízottak és a helyi állami közigazgatások intézményei. Azonban a még ugyanabban az évben államelnökké választott Leonyid Kucsma újabb reformjai felülírták ezt a rendszert is, bevezetve az állami adminisztráció vezetője („голова державної адміністрації”), köznyelvben kormányzó („губернатор”) tisztséget, amit rögzített az alkotmány 118. és 119. cikke, valamint az 1997. évi 280/97-VR. sz. törvény,²⁷ azaz az új önkormányzati törvény, illetve részletesen szabályozott a többszörösen módosított, de máig érvényben levő, a helyi állami adminisztrációról szóló 1999. évi 586-XIV. sz. törvény.²⁸ A 2015–2020-as közigazgatási reform s ezzel az önkormányzatiság átszervezése nem érintette a megyéket (csak a megyék alatti szinten csökkentette a járások számát, és tömörítette településszövetségekbe az elaprózott közigazgatási egységeket), ily módon megtartva továbbra is a kormányzó intézményét is.

A rendszer kialakításakor a fő szándék a Szovjetuniótól megörökölt állami vagyon, elsősorban a likvid termelőeszközök össznépi privatizációjának álcázott, saját körben való újraelosztása volt a hatalom maximális centralizálásával kialakított rendszerre támaszkodva. A rendszer az „adminreszursz” fantázianevet kapta, ami szó szerinti fordításban „közigazgatási erőforrást” jelent, azt

24 Закон України «Про представника Президента України» № 533-XII від 07.12.1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

25 Закон України «Про представника Президента України» № 2167-XII від 05.03.1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

26 Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про формування місцевих органів влади і самоврядування”» № 64/94-ВР від 28.06.1994 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/94-%D0%B2%D1%80#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

27 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

28 Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

értik alatta, hogy a helyi közigazgatásban közvetlenül az államfőnek alárendelt hatalmi vertikumot alig leplezett nyomásgyakorlásra használja fel a központi hatalom.²⁹ A kormány jelölése alapján az államfő hatáskörébe tartozik a kinevezése és a felmentése is. Kucsma mielőtt megnyerte 1999-ben a második ciklust, az elnökválasztás előtt lecserélte a kormányzókat ott, ahol az előző évi, 1998-as parlamenti választások eredményei alapján nem sikerült „biztosítani” az államfőközeli pártok győzelmét. Bár ezek a szerepek azóta megváltoztak, a rendszer lényegéből adódóan – a kormány jelöli és az államfő nevezi ki (tegyük hozzá, Ukrajnában elnöki-parlamenti és parlamenti-elnöki rendszerek váltakoznak, mindkét esetben az államfő nagyon erős pozíciójának megőrzésével, aki tehát a legfőbb politikai szereplő) – a kormányzó a mindenkori hatalom pártjának vagy valamelyik pártjának a tagja, az államelnöki hatalmi vertikum végrehajtó ágát képviseli.

Kárpátalján a megyei elnöki megbízott végig, 1991–1994-ben Mihajlo Krajilo volt. A helyi közigazgatás vezetői pedig Szerhij Usztics (1995–1999), Viktor Baloha (1999–2001), Henaggyij Moszkal (2001–2002), Ivan Rizak (2002–2005), ismét Viktor Baloha (2005), Oleh Havasi (2006–2010), Olekszandr Ledida (2010–2015), Vaszil Hubalj (2014–2015), ismét Hennagyij Moszkal (2015–2019), Ihor Bondarenko (2019), Olekszij Petrov (2020), Anatolij Poloszkov (2020–2021), Viktor Mikita (2021 óta). Valamennyien kárpátaljai születésűek Moszkal, Petrov és Poloszkov kivételével. Utóbbi bár Oroszország területén született, azonban 1990 óta Kárpátalján él. A két valódi „ejtőernyős” közül Moszkal az első kinevezése előtt Kárpátalja rendőrfőnöke volt, második kinevezése előtt pedig a háborúban álló Luhanszk megye kormányzója. Petrov kinevezése előtt titkoszolgálati tiszt, utána a megyei választott képviselőtestület, azaz a Kárpátaljai Megyei Tanács elnöke lett.

A 2015–2020 közötti decentralizációs folyamat Kárpátalja egészében lemaradva zajlott le, a magyarok pedig egész addig távol maradtak, amíg az nem vált elodázhatatlanná. A 2020 végén lezárult reform eredményeképpen a megyék megmaradtak, a megyék alatti szinten azonban a járások számát drasztikusan csökkentették (országosan 490 járás helyett 136 új járás jött létre), és az elaprózott településeket összevonták ún. kistérségekbe. Kárpátalján a korábbi 13 járás (Beregszászi, Huszti, Munkácsi, Nagybereznai, Nagyszőlősi, Ilosvai, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári és Volóci) helyett 6 új járást alakítottak ki (Beregszászi, Huszti, Munkácsi, Rahói, Técsői és Ungvári). A 13 járásból a Beregszászinak magyar többsége volt, azonban az új rendszerben a hat járás egyikének sincs magyar többsége, így a megváltozott területű Beregszászi járásnak se. A decentralizáció során Kárpátalja korábbi 337 települési önkormányzatát 64 kistérségbe (önkormányzati társulásba) szervezték át.³⁰

29 Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: A független Ukrajna: Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Bp. 2016. 80.

30 Cserniczkó István – Hires-László Kornélia – Karmacsai Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő: A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján. Törökbálint 2021.

Általános vélekedés szerint Moszkal, aki az átalakítás időszakában szinte végig betöltötte a kormányzói pozíciót a megyében, „éppen az átalakítás törvénytelenységére hivatkozva gátolta a kistérségek megalakítását, a megyei közgyűlés pedig – egyedülként az országban – még távlati tervet sem fogadott el az ügyben”.³¹ A törvénytelenység a helyi magyar szakértők értelmezésében abban nyilvánult meg, hogy az ukrán alkotmányba nem kerültek bele az új közigazgatási egységek. Moszkal azonban kifejtette, hogy az ő értelmezésében a törvénytelenséget egészet más tényállás meríti ki: a ZIK televíziós csatorna egyik 2019. május 16-i elemző műsorában arról beszélt, hogy a decentralizáció Kárpátalja elkülönülésének mechanizmusát teremtette meg. Az ukrainai kisebbségi törvény magában foglalta a kisebbségi autonómiák megteremtésének lehetőségét, ám ennek nem volt meg a kidolgozott jogi mechanizmusa, ami létrejött most azzal, hogy a területi közösségek maguk határozhatják meg, hol húzzák meg az új határaikat, és Moszkal szerint ez nem felel meg az alkotmánynak. Efelett elsiklanánk, jelentette ki, ha nem lenne az autonómia folyamatos hangoztatása Magyarország részéről.³² A kormányzó valójában ezt akadályozta. Míg a reform első éveiben a területi közösségek saját kezdeményezésre szerveződtek, a lemaradóknak kényszerhelyzetben sokkal inkább kellett igazodniuk a központi elváráshoz, nem utolsósorban hozzájárulva a fent leírt helyzethez a decentralizáció végeredményeként.

Összegezve elmondható, hogy az Ukrajna keretei között megvalósuló kormányzás bár nem egyedi közigazgatási státusz, hanem egységes az ország egész területével, mégis hasonlóságot mutat a régió történelmi örökségével abban a tekintetben, hogy felülről, a regnáló politikai hatalom által kinevezett személy tölti be, mindhárom korszakban volt szerepe az autonómia körüli vitákban, a helyi politikai erők és a központ erőpróbaiban, amely ügyekben meghatározó szerepet töltött, illetve tölt be a kormányzó és kormányzói szerepfelfogása.

Felhasznált szakirodalom és források

Az Óslakó, 1936. január 4.

Az Óslakó, 1937. november 6.

Csendőrségi Lapok, 1940. március 1.

Cserniczkó István – Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő: A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján. Törökbálint 2021.

112–117.

31 Decentralizációval központosít Kijev. Figyelő, 2019. október 4. <https://figyelo.hu/print-rovatok/matrix/decentralizacioval-kozpontosit-kijev-54837/>, letöltés 2021. dec. 1.

32 *Фатула, Руслан*: Москаль зробив шокуючу заяву щодо сепаратизму на Закарпатті, виправдовуючи зрив децентралізації? Карпатський об'єктив, 2019. május 16. <http://politika.ko.net.ua/?p=8767&>, letöltés 2021. dec. 1.

- Decentralizációval központosít Kijev. Figyelő, 2019. október 4. <https://figyelo.hu/print-rovatok/matrix/decentralizacioval-kozpontosit-kijev-54837/>, letöltés 2021. dec. 1.
- Eisen, George – Stark Tamás: Az 1941-es galíciai deportálás és a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás: a magyar holokauszt első fejezete. Valóság 57. (2014) 9. sz. 77–99.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: A független Ukrajna: Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Bp. 2016.
- Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944: Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely 2001.
- Frojimovics Kinga: Állampolgárság-revízió: Deportálás 1941–1942-ben. In: Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Bp. 2013. 240–248.
- Horváth Erzsébet: Ravasz László és a református egyház a zsidómentésben. Vigilia 79. (2014) 3. sz. 188–196.
- Hrbek, Antonín: Schopný manažer a úředník Antonín Rozsypal. Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi 22. (2012) 4. sz. 8–9.
- Illiczky Sándor: Tomcsányi Vilmos Pál. Hajnal (1942) 1-2 sz. 203.
- Jónás Károly – Villám Judit: A magyar Országgyűlés elnökei 1848–2002. Bp. 2002.
- Kárpáti Magyar Hírlap, 1934. május 6.
- Kárpáti Magyar Hírlap, 1937. november 7.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) vonatkozó fondjai Nagyszőlős, 1941. augusztus – Sorsfordító évfordulók. Kulcsár István visszaemlékezése. Holokauszt Emlékközpont, 2013. augusztus 28. <http://www.hdke.hu/hirek/nagyszolos-1941-augusztus-sorsfordito-evfordulok>, letöltés 2021. dec. 1.
- Národní shromáždění republiky Československé 1935–1938. Senát. Stenoprotokoly.
- Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). I-II. Bp. 2000.
- Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1921. március 18.
- Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1922. március 28.
- Új Közlöny, 1929. május 11.
- Делеган, Михайло: Отець Константин Грабар – губернатор Подкарпатської Русі. Закарпаття онлайн, 2009. február 5. <https://zakarpattya.net.ua/News/33848-Otets-Konstantyn-Hrabar-%e2%80%93-hubernator-Podkarpatskoi-Rusi>, letöltés 2021. dec. 1.
- Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>, letöltés 2021. dec. 1.

- Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про формування місцевих органів влади і самоврядування”» № 64/94-ВР від 28.06.1994 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/94-%D0%B2%D1%80#Text>, letöltés 2021. dec. 1.
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>, letöltés 2021. dec. 1.
- Закон України «Про представника Президента України» № 2167-XII від 05.03.1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text>, letöltés 2021. dec. 1.
- Закон України «Про представника Президента України» № 533-XII від 07.12.1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>, letöltés 2021. dec. 1.
- Конечні, Станіслав: В службах народа і штату: к 145 річній народжіння др. Антонія Бескида. Русин Х. (2000) 5–6.
- Фатула, Руслан: Москаль зробив шоковую заяву щодо сепаратизму на Закарпатті, виправдовуючи зрив децентралізації? Карпатський об'єктив, 2019. május 16. <http://politika.ko.net.ua/?p=8767&>, letöltés 2021. dec. 1.

GÁL MÁTÉ

A KATOLIKUS EGYHÁZ ELLENŐRZÉSE ÉS KORLÁTOZÁSA HEVES VÁRMEGYÉBEN AZ 1940-ES ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN*

Tanulmányunkban egy, az egyháztörténet-írás által talán kevésbé érintett időszakkal kívánunk foglalkozni. A katolikus egyház megpróbáltatásai ugyanis már az 1950-es évek nyílt egyházüldözésének korszaka előtt fokozódni kezdtek. Az állam és az egyházak szétválásának munkamegosztáson alapuló mechanizmusa helyett Magyarországon igen korán a „klerikális reakció” elleni harc került az előtérbe.¹ Az idő múlásával az egyház anyagi ellehetetlenítése, a papok permanens fenyegetése, zsarolása és bántalmazása, a politikai manipuláció az 1940-es második felében mindinkább hétköznapivá vált. E folyamat bemutatására vállalkozunk Heves vármegyei vizsgálatunk során.

A katolikus egyház helyzete Magyarországon és Heves vármegyében

A Magyar Katolikus Egyház a második világháború után az esztergomi, kalocsai és egri érsekség (főegyházmegye), székesfehérvári, veszprémi, győri, szombathelyi, pécsi, váci, csanádi és hajdúdorogi püspökségek (egyházmegye), a nagyváradi, szatmári, kassa-rozsnói és bácskai apostoli kormányzóság és a pannonhalmi bencés egyházmegye keretei között működött.² 1945 előtt a keresztény egyházakat szoros kapocs fűzte az államhoz. Magyarországon az 1848-as forradalom óta jogi értelemben ugyan nem létezett államvallás, viszont a katolicizmus tradicionális jogait a polgári forradalom sem szüntette meg. Az állam és egyházak összefonódását jogszabály nem tükrözte, de egyértelműen folyamatosan és aktívan jelen voltak a mindennapokban az állam szövetségeseiként, éppen ezért nevezhetjük őket államegyházaknak is. A vallás primátusát jelzi, hogy a társadalom szinte minden tagja valamely egyház tagjának vallotta magát. Az egyházak a működési körüket és bázisukat tekintve népegyházaknak minősültek. Az 1945 után kialakult politikai rendszernek sikerült néhány

* A kutatás az FK 137821 „Politikai átmenetek és rendszerváltások – Az észak-magyarországi vármegyék tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata (1944–1950)” projekt keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

1 Vö. *Balogh Margit*: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Szerk. Balogh Margit. Bp. 2008. 50.

2 *Balogh Margit – Gergely Jenő*: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. Bp. 1993. 38–39.

évtized alatt felőrölni a korábbi rendszer sajátosságait, s mindezzel együtt az államegyházi-népegyházi rendszer működését is.³

A háború után azonban nem csak a kommunisták és a szociáldemokraták sürgették az egyház államhoz, illetve társadalomhoz való viszonyának gyökeres újrendezését. Az összeomlással kétségtelenül megingott a korábbi keresztény-nemzeti értékrend, amelynek egyik letéteményese éppen a katolikus egyház volt. Az 1945-öt követő periódus az egyre erősödő baloldali nyomással és az új megszálló hatalom berendezkedésével együtt – szűkülő keretek között ugyan, mégis – az útkeresés korszakát jelentette a katolikus egyház számára.⁴ Az egyes egyházak stratégiáit ugyanakkor komolyan befolyásolta a korábbi szerepvállalásuk. Legnehezebben a katolikus egyház tudott alkalmazkodni az új politikai légkörhöz. A Tanácsköztársaság bukása után rendszerstabilizáló tényezővé vált, kezében volt az oktatási intézmények többsége, tekintélyes sajtóval, egyesületekkel és komoly birtokállománnyal rendelkezett. A protestáns egyházak kevesebb megrázkódtatással vészelték át az időszakot, hiszen történetükben erősebb hagyományok gyökereztek a liberális társadalmi törekvések talaján. Noha nem jellemezte őket a katolikus egyházéhoz hasonló szoros együttműködés a Horthy-rendszerrel, ám mindössze óvatos ellenzékiességük volt tapintható.⁵

A „népi demokrácia” vagy torz demokrácia kiépítése 1945-től új helyzetet hozott, amely két egymással szöges ellentétben álló magatartásformát eredményezett az egyházak részéről. Az egyik a korábbi beidegződésekből táplálkozott, s az új hatalommal való kifejezetten aktív együttműködésben nyilvánult meg. A másik az új politikai berendezkedés hiteltelenségét hirdette, és a totális elutasítás mellett bontott zászlót. A gyors változások nem kínáltak átmeneti lehetőséget, az ellenállás pedig törvényszerűen magában hordozta az állam és az egyházak konfliktusát már e korai periódusban is.⁶

Az 1945–1948 közötti kormányok célja volt az állam és az egyházak szétválasztása, a szeparáció. A szétválás során esély nyílhatott volna az egyházaknak arra, hogy az állam gyámkodásától megszabadulva saját önkormányzatot, autonómiát alakíthassanak ki a maguk számára. A munkamegosztáson alapuló szeparáció lehetősége Magyarországon hamar szertefoszlott. A politikai hatalom birtokosai a szétválást igen korán a „klerikális reakció” ellen viselt harcként értelmezték, ez pedig megghiúsította a szerves fejlődés minden lehetőségét. Az 1945–1949 közötti koalíciós kormányzás intézkedéseit Balogh Margit 4 nagyobb csoportra osztotta:

1. Az egyházak gazdasági hatalmának megtörése.
2. Az egyházak közéleti és politikai aktivitásának leszűkítése.

3 *Balogh M.*: „Isten szabad ege alatt” i. m. 49.

4 *Szabó Csaba*: Egyházi hangulat-jelentések. 1951–1953. Bp. 2000. 17

5 *Balogh M.*: „Isten szabad ege alatt” i. m. 50.

6 Uo. 50.

3. Az egyházak kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megszüntetése.
4. A vallásszabadság és lelkiismereti szabadság érvényesülése érdekében tett lépések.⁷

Az első lépések az egyházak gazdasági erejének megingatását idézték elő. Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. sz. M. E. rendelete megszüntette a nagybirtokrendszert.⁸ A kormánynak nem az volt az elsődleges célja, hogy hátrányos helyzetbe hozza a katolikus egyházat. Egy évtizedek óta érzékelhető társadalmi igényre kívánt válaszolni, ám az intézkedés kétségkívül roppant érzékenyen érintette az egyházakat. Főként annak időpontja és a kárpótlás bizonytalansága váltott ki kritikát.⁹ A rendelet a Magyar Katolikus Egyház szempontjából idézte elő a legkritikusabb helyzetet, 862 ezer kataszteri hold földterületéből 765 ezer holdat sajátítottak ki.¹⁰

Egert mint a katolikus egyház egyik ősi központját mély, mesterségesen elszakíthatatlan kötelékek fűzték a valláshoz. Ugyanez mondható el a túlnyomórészt katolikus felekezeti Heves vármegye egészéről is. A szerzetesrendek vagy a katolikus egyház fenntartásában működő oktatási, egészségügyi, szociális és egyéb gazdasági intézmények, a megyeszékhelyen zajló papnevelés, illetve a Heves megye területét behálózó földbirtokállomány komoly tekintélyt és stabilitást adott a katolikus egyháznak. Mivel a katolikus értékrend áthatóan beleivódott a lakosság mentalitásának szövetébe, valamint a települések mindegyikében jelen volt a klérus, az egyház felügyeletét ellátó szervek figyelme szinte teljes egészében az érsekség és a plébániák életére irányult. Az 1950-es megyerendezés előtt Heves vármegye területén fekvő plébániák a Váci Egyházmegyéhez tartozó Hatvan városában találhatóakat¹¹ leszámítva egyházkormányzati szempontból az Egri Egyházmegye részét képezték. Az Egri Egyházmegye főesperességei közül a korszakban a Főszékesegyházi Főesperesség, a Hevesi Főesperesség és a Patai Főesperesség bizonyos kerületei vagy azok egyes részei működtek a vármegye közigazgatási határain belül.¹²

7 Uo. 50.

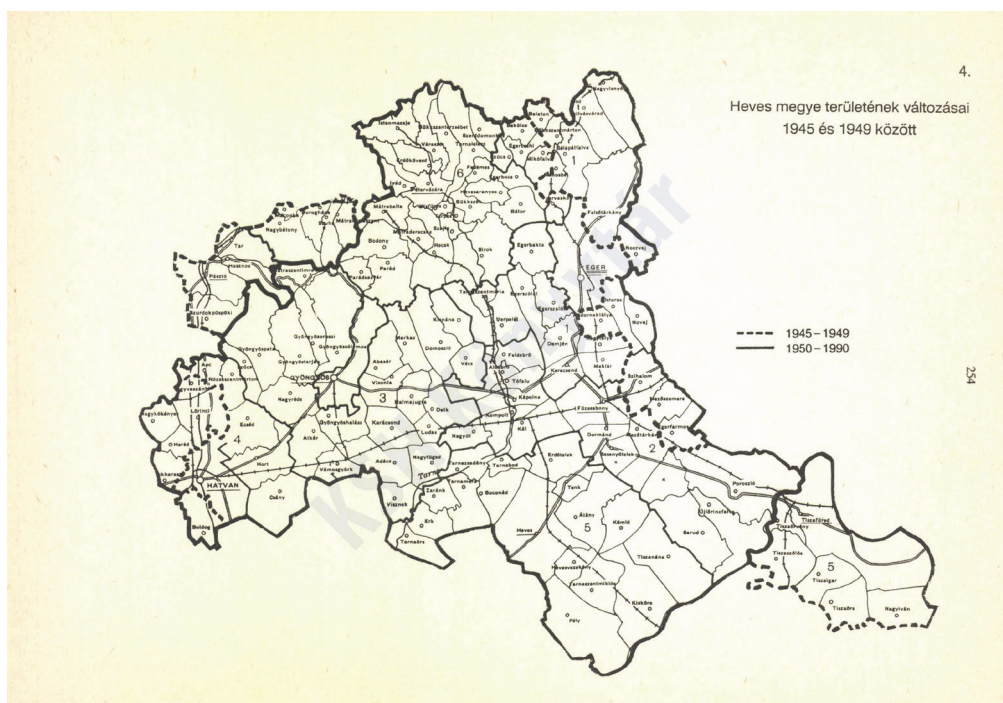
8 Heves vármegyében a művelést alá vont területek 30%-át a nagybirtok tette ki. Kiemelkedő tulajdonrészt, több mint 100 000 hold földet birtokolt az egri érsekség és a káptalan. Ez az aránytalanság később indokul szolgált az egyházat ért kritikáknak is.

9 Szabó Cs.: Egyházi hangulat-jelentések i. m. 20–21.

10 Balogh M.: „Isten szabad ege alatt” i. m 51.

11 Hatvanban a katolikus hitélet színhelyeit a Hatvan-Belváros és a Hatvan-Új plébániák biztosították, utóbbi fiúháza Kerekharaszt, amely csak a vármegyrendszer 1950-es megszűnését követően került Heves megye közigazgatási egységébe.

12 A Főszékesegyházi Főesperesség Eger városi kerülete, illetve Egervidéki kerülete az általunk vizsgált területtel azonos lehatárolást mutat. Szintén a megyehatárokon belül működött az Apátfalvi kerület négy plébániája, illetve azok két fiúháza. Heves vármegye közigazgatási határai övezték a Hevesi Főesperesség Felsőhevesi kerületének tizenegy plébániáját, tíz fiúháját, a Középhevesi kerületének mind a kilenc plébániáját, egy fiúháját, az Alsóhevesi kerületének mind a hét plébániáját, hét fiúháját. A Füzesabonyi esperesi kerület mind a hét plébániája, négy fiúháza, a Tiszánineni espe-

1. térkép: Heves megye területének változásai 1945–1950
 Forrás: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára
 I. Heves megye. Bp. 1991. 254.

Heves vármegye vallási megoszlása egészen egyértelműen tükrözi a katolikus egyház abszolút dominanciáját. Az 1941-es népszámlálási adatsorokból jól kitűnik, hogy a római katolikusok aránya jócskán meghaladta a 67,8%-os országos átlagot. A 334 411 fős lakosság 90,7%-a vallotta magát a felekezethez tartozónak.¹³ A korszak népszámlálásainak tematikájában az 1949. évi összeírások alkalmával szerepelt utoljára a vallási hovatartozás kérdése. Heves megye 316 000 fős lakosságának 93,4%-a, összesen 295 161 ember vallotta magát római katolikusnak. A református mint második legnépesebb felekezet szinte

resi kerület hét plébániája is a megye közigazgatási határain belül pozicionálható. A Tiszafüredi esperesi kerület tekintetében említést érdemel az ekkor még a Heves vármegye területét bővítő, Tisza bal partján található négy plébániája és két filiája. A Patai Főesperesség Felsőpatai esperesi kerületének öt plébániája és a Hort környéki tanyavilág filiái, a Középpatai esperesi kerületének mind a tizenhárom plébániája, hat filiája, az Alsópatai esperesi kerületének mind a nyolc plébániája, két filiája szintén Heves vármegyében terültek el. Lásd részletesen: Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. Eger 1963.; Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Az egri főegyházmegye sematizmusa II. Schematismus Archidiecesis Agriensis II. Eger 1985.

¹³ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947. 8. Az országos adatokat lásd még: *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2005. 270.

eltörpült az előbbieken közölt arányok mellett. A népesség csupán 5,1%-át tették ki a reformátusok, mindez alig több mint 16 100 főt jelentett. Az evangélikusok aránya 0,5%, az izraelitáké és görögkatolikusoké 0,3%-0,3%, a baptistáké 0,2% volt. A magukat felekezeten kívülinek, azaz ateistának vallók megoszlása csupán 0,1%-ban állapítható meg.¹⁴

Zaklatás, erőszak, anyagi kiszolgáltatottság

A második világháborút követően nem alakult ki rögvest a kommunisták totális hatalomátvételének korszakából ismeretes központilag irányított egyházüldözés. Ennek ellenére már ekkor számos alkalommal intéztek politikai töltetű támadásokat vidéki plébánosok, káplánok és szerzetesek ellen. Az atrocitások mögött a kommunista párt által irányított rendőrség, illetve a nemzeti bizottságok, párttagok vagy a kommunista párthoz közel álló szervezetek álltak.

Települési szinten 1945 januárjától a paritás elve alapján megalakuló nemzeti bizottságok kapták feladatuk a nyilas- és német uralomtól megtisztított területeken a közigazgatás újjászervezését. A helyi rendőrség és polgárőrség felállítása is a nemzeti bizottságok feladata volt. Fontos leszögezni, hogy e korai időszakban a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán nem találunk kifejezetten egyházakkal foglalkozó alosztályt, ilyen jellegű szervezeti egység csak az Államvédelmi Osztály országos hatáskörűvé válása után, 1946 októberében jött létre.¹⁵

Egerben Dancza János¹⁶ polgárőrparancsnok megbízólevelét 1944. december 30-án állították ki, amelynek tanúsága szerint az egri polgárőrségi hivatal vezetésére kapott megbízatást. Az újdonsült egri polgárőrparancsnok nyomban munkához látott, és megkezdte az előző rendszer „támogatóinak” felkutatását. *„Megdöbbenve láttam, hogy a közismert fasiszták a legnagyobb nyugalommal járkálnak a városban. Nyomban javaslatot tettem a párt vezetőségnek, hogy a várban állítsunk fel egy internáló tábort, és a jelentősebb szerepet játszott fasisztákat internáljuk. Nyomban megbíztak, hogy a várat tegyem alkalmassá internáló tábor céljára és szervezzem meg az őrséget. Persze egy tábor felállításával járó munka nem maradhat titokban és a cél érdekében kiszivárogtattam a hírt, hogy a nagy létszám miatt a rendőrség a várba települ át. A valóságról pedig a kommunista párt vezetőségén – tehát néhány emberen kívül – egyetlen más párt, sőt hatóság sem tudott”* – fogalmazott Dancza 1981-ben egy általa írott közleményben.¹⁷

14 Az 1949. évi népszámlálás vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Bp. 1996. 51.

15 Müller Rolf: Politikai Rendőrség a Rákosi-korszakban. Bp. 2012. 22–31.

16 Dancza János 1944. december 30-ától látta el Eger város polgárőrparancsnoki feladatait. Szecskó Károly: Dancza János, 1899–1985. In: Agria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 45. Szerk. Veres Gábor. Eger 2009. 338.

17 Dancza János: Valóban demokrata volt-e Milassin Kornél? In: Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei 10. Szerk. Kovács Béla. Eger 1981. 114.

A rendőrség és polgárőreg tehát ádáz küzdelembe kezdett az előző rendszer vélt vagy valós támogatói ellen. Az 1945-ben lezajlott megtorlásszerű retorzió áldozata lett – mások mellett – Kriston Endre segédpüspök is. Az egri segédpüspök 1945. május 4-i letartóztatásának és internálásának történetét többen igyekeztek feldolgozni, talán az egyik legismertebb egri egyházmegyés hitvalló.¹⁸

Czapik Gyula egri érsek a háború után első ízben összeült püspökkari értekezlet alkalmával 1945. május 24-én felháborodásának adott hangot a nemzeti bizottságok által megalakított politikai rendőrség működése miatt. Véleménye szerint „*a demokrácia és szabadságjogok megcsúfolásával valóságos terroruralmat fejt ki. A politikai rendőrség nem kíméli a papokat sem, sőt Egerben letartóztatta Kriston Endre püspököt is. A letartóztatott papokkal bűnösségük megállapítása előtt mint gonosztevőkkel bánnak, az újságokban tendenciózus cikkek jelennek meg, nem engedik őket misézni stb. A cél itt is világos: tönkre tenni a papság becsületét! Ebben is hűséges tanítványai a mostani rendszer urai annak az iskolának, amelyet a hitlerizmus teremtett, és amelyet szájjal nem győznek eleget kárhozatni. És teszik ezt azzal a papsággal, amely a maga egészében szemben állott a kárhozatott rezsimmel, hűségesen megmaradt a helyén, amikor a népet jóformán mindenki elhagyta [...] Az egri érsek az ügyel kapcsolatban jelenti, hogy Kriston püspök úr letartóztatása teljesen tendenciózus, és egy három év előtti körlevél miatt történt. Az első éjszaka borzasztóan megverték 76 tanú jelenlétében. A kommunista pártnál panaszt tett, és az ügyet ott egy suszterlegény 46 kommunista leváltásával intézte el.*”¹⁹

Ténykérdés, hogy Kriston Endre a negyvenes években többször bírálta a bolsevizmust. Az *Eger* című lap 1943. március 13-i számában közreadott nagybőjti pásztorlevélben a végső győzelem elérésére buzdította híveit. 1944. június 9-én dr. Horváth Árpád főispán köszöntésére elhangzott beszédében a keresztény magyar múlt által kitermelt kultúrtermékek védelmére hívta fel a lakosságot „*a bolsevizmusban újjáéledt pogány vandalizmusával szemben*”.²⁰ A segédpüspök megnyilvánulásai miatt a háború után igen hamar a politikai rendőrség látóterébe került. Kriston a Czapik Gyula főpásztor által kiadott 1945. évi II. 396. sz. érsekfőpásztori körrendeletnek megfelelően és elkerülendő az esetlegesen ellene foganatosított támadásokat még elfogatása előtt, 1945. április 2-án az 1939. szeptember 1. napjától tanúsított magatartásáról az Egeri Érseki Főszentszékhez írt levelében igyekezett tisztázni nevét.²¹

18 Kriston Endre életéről és szenvedéseiről lásd: *Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Eger, Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Szepes, Nagyszombat, Besztercebánya, Nyitra egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget 1996.; *Lucza János – Komiszár Dénes*: Kriston Endre a hűség püspöke. Kemece 2012.; *Szecsó Károly*: Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10. (1998) 3-4.sz. 73–180.; *Szabó Tamás*: A hűség püspöke. Új Misszió. 23. (2021) 20–21.

19 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Szerk. Beke Margit. Bp. 2015. 60.

20 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL), 3.1.9. V-28210 Kriston Endre (a továbbiakban: 3.1.9. V-28210) 16.

21 *Hetényi V. K.*: Papi sorsok i. m. 94.

Kristont letartóztatásának napján, 1945. május 4-én hallgatták ki első ízben. „1943. március hóban, mint főkáptalani helynök pásztorlevelet adtam ki. Ebben a pásztorlevélben nyomatékosan felhívtam híveim figyelmét arra, hogy országunkat keletről milyen barbár veszedelem fenyegeti. Pásztorlevelemben hangsúlyoztam azt, hogy ezt a veszedelmet a legfiatalabbtól öregig mindenkinek át kell érezni és tudni kell, hogy mi a kötelessége. Elismerem azt, hogy ezen pásztorlevél a mai szemszögből nézve tényleg a háború fokozottabb mértékben való folytatására való buzdítást, de ezt nem szándékosan tettem. Ennek a pásztorlevelemnek a célja az volt, hogy kizárólag otthonunkat, hazánkat, vallásunkat védelmezzük az ellenséggel szemben, de politizálni nem akartam. Az akkori politikai beállítottság és propaganda következménye volt az, amely ilyen irányú beszéd, illetve pásztorlevél kiadására készítetett. Elismerem azt, hogy 1942. szeptember 2-án Eger lapban leközölt beszédem, valamint az 1944. július 9-i számban közölt beszédet az újság által leírt módon és szavakkal mondtam el. Az, hogy 1943-ban megjelent pásztorlevelemben dr. Szmrecsányi Lajos elhunyt érsekre hivatkoztam, miszerint, ha élne, ezeket ő mondaná el, ez csupán udvariasság volt a meghalt érsekkel szemben.”²² A kihallgatást követően az ügy kivizsgálásának idejére Kristont őrizetbe vették, és az egri várban berendezett internálótáborba szállították. A segédpüspök 1945-ös fogva tartása azonban – az akkor bevett módszer szerint – mindenféle hatósági utasítás vagy bírói ítélet nélkül történt. Lejárata a sajtó felhasználásával országos szintre emelkedett.²³

A segédpüspököt rabsága alatt brutálisan megverték. A közvélemény egy része Bóta Bernát szadista módszereiről hírhedté vált várparancsnokot okolta Kriston szenvedése miatt, ő azonban, mikor erről kérdezték, összesen egy elcsattant pofont vallott be, amit ő „jogosnak” ítélt. A segédpüspök szerinte hazudott, s ezért fenyegette meg.²⁴ Bóta mellett a tettegesség kapcsán felmerült egy Mirkóczki József nevű, ekkor a várban szolgálatot teljesítő, ám eredeti szakmáját tekintve kőműves segéd neve, illetve három, a táborba beszökött zsidó származású politikai rendőr személye is.²⁵ A korábbi kutatások írásos dokumentum hiányára hivatkozva nem nevezték meg az elkövetőket. Kriston vizsgálati dossziéjából annyi azonban mégis kiderül, hogy Mirkóczkit 1945. május 10-én a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályán kihallgatták Kriston Endre bántalmazásának ügyében. Az őrséget teljesítő férfi négy pofonra emlékezett, tettei következményeiről – ha voltak egyáltalán – nincsenek információink.²⁶ Az egri segédpüspök egy 1948. január 9-én kelt magánlevelében a következőkben idézettek szerint írt rabságának időszakáról. „Félholtra vertek, kiutasítottak a

22 ÁBTL 3.1.9. V-28210. 7.

23 Lásd például: Népszava, 1945. május 12.; Szabadság, 1945. május 12.

24 Bóta Bernátot állítólag 1956-ban a forradalmárok szembesítették az akkor már nagyon idős segédpüspökkel, aki akkor tagadta, hogy Bóta bántotta volna 1945-ben. Szecskó Károly: Dancza János, 1899–1985. In: Agria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 45. Szerk. Veres Gábor. Eger 2009. 338.

25 Uo. 178.

26 ÁBTL 3.1.9. V-28210. 12.

hivatali állásommal járó házból, kifosztottak mindenemből, vagy 6 hónap múlva világgá kiáltotta a rádió, hogy Kovács²⁷ államtitkár átvizsgálta az ügyiratomat, megállapította, hogy nincs alap semmiféle vádra, és azonnal megszüntet minden eljárást ellenem.”²⁸ Kristont szenvedéseit és megaláztatását követően a Népbíróság Országos Tanácsa 1945. május 28-án felmentette.

Az egri segédpüspök ügye mondhatni nyitánynak tekinthető abban az értelemben, hogy az 1940-es évek második felében a demokrácia felőrlésével párhuzamosan erősödött az egyházat ért szorítás is. Szintén az országos hecckampányba illeszthető P. Kiss Szaléz tragikus „összeesküvés ügye”. 1945 szeptembere és 1946 januárja között Gyöngyösön és környékén ismeretlen tettesek támadást hajtottak végre három rendőrbiztosság ellen, és merényletet követtek el öt szovjet katona ellen. A Magyar Államrendőrség Vidéki Politikai Osztálya 1946 áprilisában és májusában tömeges letartóztatásokat hajtott végre, közel 60 embert vettek őrizetbe. A több szálon futó, államvédelem által kreált ügyben a kommunista párttal rivalizáló szervezet (a gyöngyösi Keresztény Demokratikus Ifjúság Munkaközössége), valamint pártok (gyöngyösi, továbbá hatvani kiscgazda és nemzeti parasztpárti) tagságát vették célba. A kiskorú kamaszokból és fiatal felnőttekből álló vádlottakra kirótt „legenyhébb” büntetés 7 év volt. A többiek tíz évet kaptak, kivéve a négy halálraíteltet, köztük P. Kiss Szalézt, akit Sopronkőhidán, egy szovjet nyugati gyűjtőtáborban végeztek ki.²⁹

A Magyar Kommunista Párt jól kihasználta a háború utáni időszak társadalmat feszítő ellentéteit. A néhol igen durva atrocitások nem feltétlen kaptak komolyabb sajtónyilvánosságot, ám lokális szinten alkalmasak voltak az egyház és a vallásos emberek megfélemlítésére. Tiszanánán a kommunisták helyi alapszervezete mindenáron el akarta érni, hogy tagjai bekerüljenek az egyházközség képviselőtestületébe.³⁰ Diszkó József plébános határozottan képviselte a püspöki kar döntését, miszerint az egyházközségi képviselőtestület mandátuma 1947. június 1-ig nyert meghosszabbítást.³¹ A helyi kommunisták látva a következetes ellenállást erős egyházellenes agitációba kezdtek, a cél természetesen a plébános megtörése volt. 1945. november 14-én este hat órakor az MKP gyűlést tartott a településen. A fórumon elhangzott szövegek tartalmáról sajnos nincsenek információink, de a történetek arra engednek következtetni, hogy a lakosságot papjuk ellen igyekeztek hangolni. Egy körülbelül 200 főből álló tömeg tüntetőleg felvonult a plébános lakásánál, a papot megverték, az elkövetők eközben a báméskodók tudtára adták, hogy „így járnak a többiek is”. A kedélyek lecsillapítására a helyi rendőrség Tiszafüredtől kért segítséget. A

27 Kovács Béla 1945–1947 között a debreceni ideiglenes kormány belügyi államtitkára volt.

28 ÁBTL 3.1.5. O-9287 Kriston Endre 35.

29 P. Kiss Szaléz „összeesküvés ügyéről” lásd bővebben: *Balogh Margit*: P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése”. *História* 19. (1997) 3. sz. 20–24.

30 Tiszanána évszázadai. Szerk. Makai János. Tiszanána 2011. 81.

31 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története i. m. 157.

tiszafüredi főszolgabíró a történekről Bartha István³² alispánnak csak két nappal később, november 16-án tett jelentést. Bartha már másnap felszólította a Tiszafüredi Járási Rendőr-főkapitányságot, hogy indítson vizsgálatot, különös tekintettel arra vonatkozóan, hogy a megvert plébános állapota súlyos-e. Az alispán azt is tudni akarta, hogy nem volt-e jelen hatósági személy az eseményeken. Sandrik József rendőr százados az incidens kivizsgálásáról született igen rövid jelentésében mindössze arról tájékoztatta az alispánt, hogy a nyomozás eddigi eredményei alapján a papverés során nem volt jelen hivatalos személy. A beszámoló jellemző módon Diszkó József plébános állapotára ki sem tért.³³ A helytörténeti irodalomból ismeretes, hogy a felhergelt tömeg Szabari László fiatal káplánt kereste, s mivel ő elmenekült, a jelenlévők az otthon tartózkodó plébánoson álltak bosszút. Az elkövetők Diszkót bottal fejbe verték, majd többen a földön fekvő áldozatot csizmával megrugdosták. Az eset következményeképpen Szabarit áthelyezték, de a plébános bántalmazóit elkerülte a felelőségre vonás.³⁴

Az egyház elleni támadások tehát meggyeszerre megindultak. A Magyar Kommunista Párt irányítása alatt álló Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség³⁵ (MADISZ) tagsága ismereteink szerint leelőször az Egri Katolikus Legényegylet tagságával került konfliktusba, amikor a legényegylet székházára formált igényt. A vita több mint egy éven keresztül húzódott. Ekkor Czapiék és Vizi Miklós kanonok, a legényegylet akkori egyházi elnöke erélyesen képviselte a szervezet érdekeit a Nemzeti Bizottsággal szemben.³⁶ A fennmaradt iratok arra engednek következtetni, hogy községi szinten is mindennaposá vált a provokáció. Jó példa erre Lados Ferenc síroki plébános esete. *„Bejelentették, hogy a síroki plébános az ottani MADISZ tagjaival szemben olyan kijelentéseket tett s olyan magatartást tanúsít, amelyek alkalmasak arra, hogy az ifjúságot a MADISZ keretében való közreműködéstől elriasszák és visszatartsák. A MADISZ tagjait elvetemült*

32 Vitéz dr. Bartha István (1890–1948) 1944. december 30-tól töltötte be az alispáni tisztséget, 1946. szeptember 6-án ugyan lemondást nyújtott be, de haláláig, 1948. április 4-ig megtartotta pozícióját. *Kozma György*: Heves megye tisztikara 1919–1950. In: Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. Szerk. Bán Péter. Eger 2011. 249.

33 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HML), IV.404.a. Heves vármegye alispánjának iratai 1867–1950 (a továbbiakban: IV.404.a.) 16451/1945. (799. doboz)

34 Tiszanána évszázadai i. m. 82.

35 A MADISZ megyei szervezetén belül a kommunisták befolyását jelzi Nagy Sándor 1969-es tanulmánya is. *Nagy Sándor*: A MADISZ megalakulása és működésének első szakasza Heves megyében, 1945–1946. In: Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 7. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Nova series, Tom. 7.) Szerk. Bende Sándor. Eger 1969. 35–49.

36 Az egri székházért folytatott küzdelmekről bővebben: *Szecska Károly*: Az Egri Katolikus Legényegylet története, 1860–1951. Eger 1992. 88–96.; *Bujdosné Pap Györgyi*: Az egri katolikus legényegylet története, 1860–1990. In: *Agria XXVII–XXVIII*. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 27–28. Szerk. Petercsák Tivadar – Löffler Erzsébet. Eger 1991–1992. 235–255.

*bűnösöknek nyilvánította s tettelesen is bántalmazta.*³⁷ Bartha alispán 1946. december 23-án kelt, Pétervásárai járás főjegyzőjének szóló leveléből kitűnik, hogy a szervezet igen súlyos vádakkal illette Ladost. Kóródi János helyettes főjegyző 1947. január 14-én hallgatta meg a plébánost a történekről. Lados a meghallgatás során megdöbbsent az ellene felhozott vádak hallatán, hiszen mint mondotta, a szervezettel élő kapcsolata nem volt, tagságának összetételéről sem rendelkezett információkkal. Az, hogy ő „elvetemült bűnösöknek” nevezett vagy tetteleg bántalmazott volna bárkit is, minden tárgyi alapot nélkülöz – állította. A demokratikus szervezet „létfogosultságát és szükségességét” mindazonáltal a plébános elismerte, sőt mint a Hangya Szövetkezet elnöke egy ízben – anélkül, hogy a kérelmező MADISZ tagságáról bármit is tudott volna – a szövetkezeti helyiséget is rendelkezésükre bocsájtotta egy táncmulatság megtartása céljából. Lados Ferenc szavait a siroki jegyző is alátámasztotta, hiszen hozzá a plébános magatartását illetően panaszok nem érkeztek be.³⁸ Lados későbbi sorsa mindazonáltal jól példázza azt a logikát, miszerint a paptársai és a hívek között egyaránt nagy tekintélyű, de együttműködésre nem hajlandó egyháziak – ha nem kerültek áthelyezésre vagy fogságba – szolgálati helyükön állandó támadásoknak voltak kitéve.³⁹ A siroki plébános megpróbáltatásairól az 1950-es években, a nyílt egyházüldözés korszakában keletkezett források adnak hírt. 1951-ben egy siroki nagygyűlés alkalmával kipellengéreztek a plébánost, *„amiért neki nem ünnep a felszabadulás, mert közömbösen vonul el az ünnepség mellett”*. *„Most mutatja meg, hogy nem híve, hanem ellensége a béketábornak”* – olvasható a Lados „reakciós” magatartását taglaló jelentésben.⁴⁰ A Pétervásárai járás által nyújtott tájékoztatásból világosan kiderül, hogy szándékos provokáció történt. *„Sirok községben a tisztelendő április 4-én tüntetőleg ment el a Szovjet (sic!) emlékműnél lévő tömegek mellett, amely az emlékművet*

37 MNL HML IV.404.a. 955/1947. (838. doboz)

38 Uo.

39 Az ellenállók és passzív/semleges egyházi személyek mellett már e korai periódusban is találunk olyan papokat, akik hajlandóak voltak együttműködni a kommunistákkal, és később közülük kerültek ki a papi békemozgalom aktivistái is. Jó példa lehet Rákóczi István tarnaméri plébános. Őt egy 1947 szeptemberében megrendezett egyházközségi gyűlés alkalmával a hívek közül néhányan menesztetni akarták, mert meglátásuk szerint a plébános „összepakált a kommunistákkal”. Ezt követően 1947. november 16-án egy csoport jelent meg a plébániai hivatalban, akik távozásra szólították fel Rákóczit. Egri Gyula, az MDP Heves Megyei Bizottságának első titkára az MDP KV Szervezési Osztályának készített jelentésében Rákóczit lojális viselkedése miatt közéleti szerepre javasolta. Itt lehet említeni Molnár Endre mikófalvai plébánost is, aki 1948. december 11-én szervezőként jelen volt a fővárosban megtartott Mindszenty-ellenes diáktüntetésen. 1949-ben kiállt a Függetlenségi Népfront mellett, és Egri Gyula jelentése szerint ő is Rákócziéhoz hasonló feladatot kapott. MNL HML X.8. Magyar Kommunista Párt Eger Városi Titkársága, Bizottsága és alapszervezetei iratai 1945–1949 1/50.; MNL HML XXXV.11. Magyar Dolgozók Pártja Heves Megyei Bizottsága iratai 1948–1956 (a továbbiakban: XXXV.11.) 2/107. (29. doboz); Szabad Nép, 1948. december 11.

40 MNL HML XXXV.11. 2/108. (29. doboz) Jelentés a megyei papi békemozgalomról. 1951. április 20.

koszorúzta. És utána az egész ünnepséget az ablakon leste a függöny mögül és hallgatta az ünnepi beszédet, ahol a szónokló rátért a [pap] flegma viselkedésére és hangsúlyozta, hogy ezek az ellenségünk.”⁴¹ A zaklatások hatására Lados Ferenc plébános részt vett az 1951-ben szerveződő megyei katolikus papi békemozgalom mozgósítására életre hívott járási szervezőbizottságban. A járási párttitkár úgy ítélte meg, hogy Recsken, Parádon, Bodonyban, Mátraderecskén és Mátraballán volt a legsikeresebbnek tekinthető az akció. „Különösképpen azért sem akadékoskodtak, mivel látták, hogy a siroki plébános is a bizottság tagja, és elsősorban is ő kezdte magyarázni azt, hogy mennyi sokat lehet ott tanulni, és komoly dolgokkal és kérdésekkel foglalkoznak ezen a rendezvényen.”⁴²

A vármegye területén szolgáló papok közül akadt olyan is, akit kommunisták által tett sorozatos feljelentések miatt több ízben is kihallgattak, sőt bíróság elé állítottak. Így járt a Bátor községben szolgáló Takács József plébános, aki ellen először Demecs János kommunista párttitkár 1945. október 27-én intézett feljelentést. A vádak szerint Takács kommunistaellenes kijelentéseket tett az 1945. október 7-én megtartott fővárosi törvényhatósági választások után. Egy kisgazda párttagot a következőképpen üdvözölt: „Budapesten győztek a mieink. Készíthetik az elvtársak a fenekükön a nadrágot”. Demecs azt is felróta a plébánosnak, hogy Takács következetesen ellenállt plébániai földjeinek kiosztásakor, s ekkor is becsmérő szavakkal illette a kommunistákat.⁴³ A kihallgatási jegyzőkönyvekből kiderült, hogy Demecs Takács ellen só, cukor és gyufa igénylésének ürügyén aláírást gyűjtött a faluban. A meghallgatott tanúk azonban semmilyen terhelő információt nem juttattak a rendőrség birtokába. Kun Imre rendőr főhadnagy, a Magyar Államrendőrség Pétervásárai Járási Kapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetője mivel a feljelentő az általa megjelölt tanúkkal nem bizonyítható állításokat közölt, 1946. január 25-én megszüntette a nyomozást.⁴⁴

A Takács elleni vádaskodások ezzel nem értek véget. 1946 nyarán újra feljelentették, s ennek nyomán egy igen hosszúra nyúlt nyomozati munka kezdődött a plébános ellen. A politikai rendőrség ezúttal Takács József 1946. június 21-én elmondott szentbeszédében tett „demokratikus államrend elleni izgató kijelentései” miatt kezdett vizsgálatot. A prédikáció alkalmával a plébános összehasonlította a háború előtti és utáni gazdasági viszonyokat, kritizálta a parasztság szociális helyzetét és az ellentételezés nélküli terménybeszolgáltatási rendszert, a hallgatóságot pedig a szólásszabadságra hivatkozva véleményük kinyilvánítására buzdította. Takács kijelentései a Budapesti Népügyészség 1946. október 3-i határozata értelmében nem merítették ki az 1946. évi VII. Törvénycikk 2. §-ának b) pontjában szereplő „demokratikus államrend vagy annak alapintézményei

41 MNL HML XXXV.11. 2/111. (29. doboz) MDP Pétervásárai Járási Bizottságának jelentése. 1951. április 10.

42 MNL HML XXXV.11. 2/108. (29. doboz) MDP Pétervásárai Járási Pártbizottságának jelentése.

43 ÁBTL 3.1.9 V-27239 Dr. Takács József 5.; 11.

44 Uo. 14–27.

ellen történő gyűlöletre izgatás” büntették. A határozat szerint a plébános a parasztság nehéz helyzetének ellenére sem buzdított a beszolgáltatások megtagadására. Mondandóját a szociális igazságosság és az egyenlő elosztás melletti jóindulatú intésnek, mintsem uszításnak kell értelmezni. Az előző érvekre támaszkodva a népügyészség végül elrendelte a nyomozás beszüntetését.⁴⁵ Dr. Aczél Endre népügyész nem sokkal később, november 18-án mégis pótnyomozás megkezdésére adott utasítást. Takács további megpróbáltatásaira azért kerülhetett sor, mert a népügyészségen Demecs István Ferenc nevű testvérének feljelentése nyomán úja információkhoz jutott a bátori lelkész „antidemokratikus magatartásáról”. A párttitkár testvérétől származó értesülések szerint a plébános egyik 1946. július vagy augusztus hónapban elhangzott szentmiseje alkalmával az ország vezetését „megkótyagosodott” embereknek nevezte, és bírálta a földosztást.⁴⁶ A tanúkihallgatások a falu lakosságának ellenállása miatt kezdetben igen nehézkesen haladtak. Dr. Aczél Endre népügyész 1947. június 12-én a szentbeszéd valódi időpontjának kiderítésére kiegészítő nyomozást rendelt el, s újabb tanúk felvonultatására utasította az egri ÁVH-t. Jarabek Kálmán rendőr hadnagy a népügyész rendelkezéseinek ellenére csak 1948. január 27-én készített jelentést Takács ügyében. Ebben – utalva az áram és vasútállomás hiányára – összefoglalta, hogy a plébános a falu rossz adottságait kihasználva a lakosságot a „kezében tartja”. A hadnagy észrevételei alapján a plébános a demokráciáról lekicsinylően nyilatkozik, s ezzel ki akarja provokálni, hogy őt „mártírként” vigyék majd el. Jarabek az ügy kapcsán nyomozást folytatott a községben, és az ott gyűjtött tapasztalatai alapján arra jutott, hogy az emberek „meg vannak félemlítve”, illetve „félre vannak vezetve”, s valójában ezért nem tesznek vallomást papjuk ellen. A nyomozó a plébános tevékenységének tulajdonította azt is, hogy a 3. és 4. osztályos tanulók ottléte alkalmával írtak először tintával, könyveik nincsenek, s ceruzát is csak ritka esetben használnak. „A községben való tovább léte roppant káros hatású, a három éves terv és az újjáépítés terén érezhetővé fog válni” – olvasható a jelentés végén.⁴⁷ Takács József ügyét végül – később a Mindszenty-perben is ítélező – Olti Vilmos hírhedt népbíró elnökletével a Budapesti Népbíróság különtanácsa tárgyalta Egerben.⁴⁸ A tárgyaláson a tanúk egybehangzó véleménye rávilágított, hogy a szentbeszéd tartalmát egy egercsehi család „egyéni okokból” szándékosan félremagyarázta. Az ülésről készült sajtóhír nem közölte a vádaskodók nevét, ám a Takács vizsgálati dossziéjában összegyűjtött feljelentésekből arra lehet következtetni, hogy Demecsékről lehetett szó. A Szabad Szó arról viszont beszámolt, hogy amikor Olti bírő végül bizonyítékok híján elejtette a vádat, a

45 Uo. 33.

46 Uo. 32.

47 Uo. 65.

48 Olti Vilmost az államvédelem korábbi szélsőjobboldali kapcsolataival, illetve kommunistaellenességével és egy Hitler által alapított ösztöndíj elnyerésével tartotta sakkban. Olti Vilmos Mindszenty-perben betöltött szerepéről bővebben: *Balogh Margit*: Mindszenty József 1892–1975. I-II. Bp. 2015. II. 883–933.

jelen lévő bátori hívek hangos ovációval fogadták a döntést.⁴⁹ Takács 1949-ben Törökszentmiklóásra került plébánosnak, 1950-től a Központi Hittudományi Akadémia tanára lett. 1960-ban azonban újra Heves megyébe kapott dispoziációt, előbb Kismánára, majd 1962-ben Visontára. Zaklatása nem ért véget, 1964. február 11-én az állambiztonság figyelődossziét nyitott személyére, 1967-ben gyöngyöspatai szolgálati helyén a rendőrség házkutatást tartott nála.⁵⁰

A nyílt erőszak és a zaklatás mellett a politikai hatalom helyi birtokosai a földosztás után az egyház anyagi kiszolgáltatottságát tovább növelendő újabb lépésekre szánták el magukat. Számos községi képviselőtestület a költségvetésekben rögzítetteknél csekélyebb mértékben vagy egyáltalán nem járult hozzá a községekben működő felekezeti iskolák költségeihez, illetve az egyházi alkalmazottak sem jutottak hozzá járandóságaikhoz. Czapik Gyula érsek az esetleges személyi ellentétek miatt a szándékosan mulasztó településeket meg nem nevezve 1947. július 22-én tiltakozott Heves vármegye alispánjánál. *„Heves vármegyében működő plébániák részéről ismételten érkezett panasz annak ügyében, hogy a politikai községek által fenntartott római kat. iskolák költségvetésileg előirányzott és a felettes hatóságok által is jóváhagyott hitelkeretet a politikai községek vezetői nem veszik figyelembe, mert az iskolai kiadásokra vagy semmit, vagy pedig csak igen kis összegeket utalnak át az iskolaszéki elnök kezéhez. Panaszkodnak azon kívül ugyan úgy a lelkészek, a kántorok és egyéb egyházi alkalmazottak, hogy nem kapják meg deputátum járandóságukat és az egységes kezelésben lévő egyházi adóból sem részesülnek olyan arányban, mint ahogy a politikai községnél az együttes kezelésben lévő adók befolyanak.”*⁵¹ Czapik az előzőek értelmében felkérte Bartha István alispánt, hogy hívja fel a községi vezetőket és főjegyzőket, hogy az iskoláknak költségvetésileg előirányzott pénzbeli ellátmányt utalják ki, a lelkészeket és az egyházi alkalmazásban állókat pedig az együttesen kezelt adókból befolyó pénzekből a részesedési arányban elégtételt adják ki. Bartha tekintettel arra, hogy *„a felekezeti iskolák költségét teljes egészében a községi költségvetésben előirányzott iskola fenntartási hozzájárulásból nyer fedezetet”,* felszólította a községek vezetését a hozzájárulás kiutalására. Az alispán az augusztus 9-i körlevélben, mivel *„a községekben az egyházi javadalmasok deputátum járandóságát, valamint az együttes kezelésbe vont párbért és egyházi adót sem szolgáltatják ki megfelelő mértékben”,* ezért ennek haladéktalan pótlására kötelezte a településvezetőket. *„A deputátum járandóság személyi járandóság, tehát annak kiszolgáltatása a község elsőrendű kötelezettsége. A párbér és az egyházi adó pedig a község szempontjából idegen pénz, tehát annak községi felhasználása szabálytalan. Amennyiben vizsgálataim során azt tapasztalja, hogy egyházi adó, vagy párbért használ fel a községi célokra illetéktelenül, a felelős számadók*

49 Szabad Szó, 1948. április 6.

50 ÁBTL 3.1.2. M-36307 Dezső Sándor 259.

51 MNL HML IV.404.a. 13384/1947. (858. doboz) Dr. Czapik Gyula érsek beadványa. 1947. július 22.

ellen a megtorló lépéseket azonnal folyamatba teszem” – szóltak az alispán dörgegelmei.⁵²

Az egyházak anyagi stabilitásának megingását követően és párhuzamosan a politikai sokszínűség felőrlésével – a kezdeti próbálkozások zátonyra futása után – az oktató-nevelő monopólium megtörésére is sor került.⁵³ Az iskolák államosításáról szóló XXXIII. sz. törvénycikk 1948. június 16-i megszületése előtt a Heves vármegyében található 203 iskolából 137 korábban római katolikus, 8 református, 1 pedig magán fenntartásban volt. A 203 iskolán kívül államosítás alá került 4 internátus is. Összesen 846 pedagógus kapott állami kinevezést. Heves vármegye alispánjának jelentése szerint a 41 522 tanköteles gyermek közül 41 120 fő „önként” beiratkozott az állami iskolákba. *„A 400 fő sem a reakció suttogásának ült fel, hanem a szülők más irányú elfoglaltságai miatt nem történt meg esetükben a beiratkozás”* – olvasható Katona Zoltán alispán beszámolójában. Az egyházak oktató-nevelő monopóliumának megszüntetését célzó államosítással párhuzamosan, „dolgozók az iskoláért” elnevezéssel széles körű társadalmi mozgalmat indítottak. A program során 167 iskolát teljesen, 16 épületet pedig részben újíítottak fel. A jogszabály életbe lépését követően 65 új tanító és 18 új tanár vehette át a kinevezését. Az állománybővítéssel rendszeressé válhatott az oktatás azokon a településeken is, ahol a tanerő mennyiségi hiányosságaiból fakadóan szünetelni kényszerült az iskolai nevelés.⁵⁴ E lépések kiváló lehetőséget kínáltak az állami propagandának arra, hogy kidomborítsa a központi oktatáspolitikai progresszív jellegét és a felekezeti fenntartású intézményhálózat súlyos hiányosságait. Czapik Gyula érsek – mivel az 1948. június 7-i püspökkari konferencia határozatának értelmében papok, szerzetesek és apácák nem vállalhattak állást az új intézményrendszerben – a megye területén dolgozó ciszterci tanárokat igyekezett plébániai szolgálatba helyezni, jellemzően kápláni pozícióba. Az oktatásban tevékenykedő angolkisasszonyok és orsolyiták ellátásáról az egyházközségeknek kellett gondoskodniuk az egyházzadó terhére. A női oktatórendek a szegénygondozó nővérek munkáját és templom körüli feladatok elvégzését segítették.⁵⁵

A hívő lakosság azonban az erősödő nyomás, az állandósuló egyházellenes propaganda és az egyéni agitáció ellenére kitartott egyháza mellett. Ennek

52 MNL HML IV.404.a. 13384/1947. (858. doboz) Dr. Bartha István alispáni körlevele. 1947. augusztus 9.

53 Az iskolák államosításának programjáról lásd bővebben: *Kovács Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. Történelmi Szemle 45. (2003) 265–304.* A Heves vármegyei helyzetet jelen tanulmány szerzője elemezte lásd: *Gál Máté: A felekezeti iskolák kollektívizálása és a hittanoktatás korlátozása Heves megyében, 1948–1953.* In: *Régióink története II. Vörös és Fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. században.* Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 55–80.

54 MNL HML IV.417. A Heves megyei levéltárban elhelyezett letétek gyűjteménye 18/2314. Dr. Katona Zoltán alispán féléves jelentése.

55 ÁBTL 1.2. 5. doboz Politikai hangulatjelentések 540.

talán legszembetűnőbb és a baloldal számára legfrusztrálóbb jele az 1947-ben meghirdetett és 1948 végén záruló Mária-év lehetett. Egerben a Boldogasszony évét 1947. szeptember 19-én nyitották meg. Mindszenty József 1947. szeptember 20-án utazott el az érseki központba, ahol a székesegyház elől intézett szentbeszédet az egybegyűlteknek.⁵⁶ „Szeptember 20-án az egri Mária Napok díszgyűlésén 120 000 zarándok előtt szintén a magyar múlt értékeiről beszéltem” – olvasható a prímás emlékirataiban.⁵⁷ A hatóságok ahogy csak tudták, akadályozták mind a szervezést, mind az utazás körülményeit, a nagyszámú zarándok dacolva az adminisztratív intézkedésekkel szilárdan kitartott az egyházfő mellett.

Az egyházellenes légkör fokozódása és az 1949. évi országgyűlési választások

A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt 1948. júniusi fúziójából létrejött Magyar Dolgozók Pártja a párt Politikai Bizottságának 1948. november 25-i ülésén az egyházpolitika legfontosabb céljának Mindszenty József hercegprímás eltávolítását jelölte meg. A törekvés természetesen vidéken is éreztette hatását. A „klerikális reakció” fejének titulált Mindszenty tevékenysége ellen az ország településein tömegtüntetéseket szerveztek. Egerben 1948 decemberében előbb diáktüntetésre, majd 14-én az érseki palota előtti demonstrációra került sor. A december 2-i diáktüntetés az egri népi kollégiumok⁵⁸ szervezésében a déli órákban kezdődött. A diákok külső sugallatra az érseki palota udvarára vonultak, s mozgalmi dalok éneklése mellett Mindszenty-ellenes rigmusokat skandálva próbálták az „egész fiatalság” véleményét kifejezni. A tüntetés nem járt sikerrel, az érsek nem fogadta a hozzá érkező küldötteket. Délután ezért újabb, szélesebb körű megmozdulásra került sor, ekkor pedagógusok és munkások is bővítették a sokadalmat.⁵⁹ Egy december 14-i megmozdulással ismét nyomás alá akarták helyezni Czapik Gyula egri érseket, s rá akarták bírni a főpásztort egy „demokrácia melletti állásfoglalás megtételére”.⁶⁰ Ennek érdekében a megyei Nemzeti Bizottság küldöttséget menesztett Czapikhoz, akik átadták számára a testület által hozott határozatot. A határozat szövege-

56 A Boldogasszony-évről bővebben: *Mészáros István: Boldogasszony Éve 1947/48.* Bp. 1994.

57 Mindszenty József: *Emlékirataim.* Szerk. Soós Viktor Attila – Kovács Attila Zoltán. Bp. 2015. 211.

58 Az egri népi kollégiumokról lásd bővebben: *Balázs Sándor: Az egri népi kollégiumok szerepe a szocialista személyiségfejlesztés folyamatában.* In: *Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 17. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Nova series, Tom. 17.)* Szerk. Budai László. Eger 1987. 485–494.

59 Uo. 490.

60 MNL HML XXXV.11. 2/111. (29. doboz) 1948. december havi jelentés.

zői a központi propaganda kottájából játszottak. Az átnyújtott dokumentum kimondta, hogy Mindszenty az állammal történő megegyezés mellett minden olyan intézkedésnek ellene volt, amely a „nép érdekeit és boldogulását” szolgálta. A primás a nemzeti bizottság véleménye szerint „népellenes magatartásával” nem csupán a katolikus, hanem „felekezetre való tekintet nélkül a reakció összes erőit felsorakoztatta maga mögött”, „hivatásán túlmenően politikai céljai elérésére fordítja minden erejét és befolyását”. *„Mindszenti (sic!) célja az, hogy a Habsburg-ház uralmát visszahozza és a népi demokratikus rendet felbomlassza. E célok tették őt az amerikai- és egyéb imperialista érdekek csatlósává és szószólójává. A hívők vallásos érzületét és az egyházi szertatásokat politikai céljainak elérésére használja fel. Az ország rendjének felbomlását a béke megdöntésével, háborúra való uszítással akarja elérni”* – összegezte a Nemzeti Bizottság. A határozat felszólította Czapik Gyula egri érseket és az ország „demokratikus főpapjait”, hogy távolítsák el soraikból a „nép ellenségeit”. Végezetül arra buzdította a főpásztort, hogy tiltsa meg az egyházkormányzata alá tartozó templomokban a Mindszenty által kiadott körlevelek felolvasását.⁶¹ A küldöttséget vezető Hám Gyula előadta az állam és az egyház viszonyának békés rendezésére vonatkozó kérelmét, s utalt arra is, hogy a diáktüntetés alkalmával Czapik már ígéretet tett erre vonatkozóan az ifjúságnak. Czapik köszönte a hozzá intézett szavakat, majd a békés megállapodás kapcsán hozzátette: *„ember nincs az országban, aki mást akarna”,* ám egyúttal közölte a hozzá érkezetekkel, hogy ebbe az ügybe beleszólni nem illetékes, hiszen ő nem az egyház, hanem annak csak egy érseke. Utalva a katolikus egyház belső autonómiájára egyszerismind figyelmeztette a Nemzeti Bizottság képviselőit, hogy nekik sincs jogosultságuk beleszólni az egyházkormányzati kérdésekbe. Majd hozzátette, hogy a maga részéről mindig kész volt és kész lesz a békés megegyezésre, de – rámutatva az egyre nyomasztóbb adminisztratív szorításra – csak az egyház szabadságának, a vallás szabad gyakorlásának biztosítása után. Ekkor a kommunisták képviselőjében Csirmaz Dezső emelkedett szóra, aki hozzátette, *„a népi demokráciának mindig az volt a célja, hogy ezeket a kívánságokat lehetővé tegye”.* Czapik válaszul elővett egy levélmásolatot, amelyben a tiszabői MDP-titkár arra utasította a helyi iskolaigazgatót, hogy a tanítók vegyék át a hitoktatást, mert a helyi plébánost eltiltja ettől. A küldöttség és az érsek között ekkor vita alakult ki. A delegációt vezető Hám ennek során határozottan arra kérte az érseket, hogy ne hagyja felolvasni a politikai tárgyú körleveleket. A főpásztor rövid válaszában leszögezte: *„politikai tartalmú körlevél nincs”.* A tárgyalás ingerült atmoszféráját jelezi, hogy Czapik a következőkkel engedte útjára a hívatlan vendégeket: *„bennünket csak akkor hagynának békén, ha nem léteznénk”,* ezek után közölte, hogy örülne, ha az egyháznak nem kellene a jövőben politikával foglalkoznia.⁶²

61 MNL HML XXXV.19. Magyar Dolgozók Pártja Eger Városi Bizottsága, alsóbb szervei és szervezetei iratai 1948–1956 (a továbbiakban: XXXV.19.) 2/54. Eger Megyei Nemzeti Bizottságának 1948. december 14-i határozata.

62 MNL HML XXXV.19. 2/54. Jegyzőkönyv a Nemzeti Bizottság Czapik érsekhez menesztett küldöttségének 1948. december 14-i meghallgatásáról.

A fokozódó nyomás a falvakban is érezte a hatását. Erre enged következtetni Czapik Gyula 1948. december 2-án kelt körlevele. *„Több konkrét jelentés szerint az államhatalom helyi tényezői komoly formában felszólították egyes papjaimat, hogy a Bíboros-Hercegprímás Úr ellen ismeretes nyilatkozatokat tegyenek és hasonló nyilatkozatokat hozassanak egyházközségük képviselőivel. A kapott jelentések szerint komoly megtorlást helyeztek kilátásba.”* Az egri érsek a hír vétele után azonnal a fővárosba utazott, és tiltakozott az eljárás ellen a Kultuszminisztériumnál, illetve a Belügyminisztérium illetékes osztályánál. Czapik biztosította papjait, hogy védelmükre mindent meg fog tenni, ugyanakkor figyelmeztette őket az egyházfegyelem betartására, amely a külső kényszert nem ismeri el kibúvóként.⁶³ Az agitátorok természetesen nem kizárólag a papságot zaklatták, hanem a hívek között is aktív meggyőzőmunkát folytattak. Ahogyan az iskolák államosítása esetében, úgy a Mindszenty-ügy kapcsán is számos levél, határozat látott napvilágot, amelyek katolikus hívektől, gyárok, illetve üzemek munkaközösségeitől, szakszervezetektől, egyesületek tagságától származtak. Az Egerből fennmaradt dokumentumok mindegyike 1948. december 18-án keletkezett. Az üzenetek egy része Czapik Gyulának szólt, ezekben a december 14-én nála feltűnő küldöttség követelése kaptak ismét hangot. Az egri téglagyár üzemi szakszervezetének tagsága egyenesen azt követelte az ordináriustól, hogy hasson oda a prímás mielőbbi menesztésének ügyében.⁶⁴

Az országos hecckampányt követően az ÁVH december 26-án letartóztatta Mindszenty József bíboros-prímást. A perre 1949. február 3–8. között került sor.⁶⁵ Az állambiztonság adatgyűjtései alapján arra a következtetésre jutott, hogy a papság java része nem értett egyet Mindszenty politikai nézeteivel, nem tartották őt reálpolitikusnak. Czapik Gyula érsek a hercegprímással kapcsolatban arra intette papjait, hogy egységes, pártoló álláspontra kell helyezkedni. A prímást letartóztatása megdöbbentette a klérust, nyílt véleménynyilvánítást azonban az államvédelem nem tapasztalt.⁶⁶

A lelkeskedő papság együttműködési hajlamának kikényszerítése megmutakozott az 1949. május 15-i országgyűlési választásokat megelőző kampány során is. A ránk maradt kútfők arról tanúskodnak, hogy már ekkor sem volt példa nélküli az 1950-es években a templom falai között is általánossá váló, erősen átpolitizált szónoklatok megjelenése. Az ellenzéki pártok a világháború után harmadik alkalommal megtartott országgyűlési választásokra teljesen eltűntek. Valójában már nem volt más alternatíva, a szavazásra jogosultak csak a Magyar Függetlenségi Népfront jelöltjeire adhatták le voksukat. A

63 MNL HML XXXV.11. 2/110. (29. doboz) Czapik Gyula egri érsek 1948. december 2-i körlevele.

64 MNL HML XXXV.19. 2/54. Egri katolikusok levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.; Az Egri Téglagyár Nemzeti Vállalat szakszervezetének levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.

65 A Mindszenty József ellen foganatosított nyomozómunkáról és perről lásd *Balogh M: Mindszenty i. m. 803–873.*

66 ÁBTL 3.1.5. O-8934 Dr. Kiss István 102–103.

csoportosulásba bevonták az összes még létező pártot, ám az elejétől fogva egyértelmű volt a Magyar Dolgozók Pártjának dominanciája. Az MDP-nek így maximálisan az állt érdekében, hogy minél többen járuljanak az urnákhoz, így azt a látszatot lehetett kelteni, mintha a polgári pártok volt szavazói is a baloldalt támogatnák. Ennek érdekében a megyei főispánok utasítására a járási főjegyzőknek a húsvéti ünnepek előtt el kellett látogatniuk a papsághoz. A cél az volt, hogy rábírják a lelkipásztorokat, a húsvéti mise alkalmával szónokoljanak a demokrácia eddig elért eredményei és a Magyar Függetlenségi Népfront mellett. Akadtak olyanok, akik igen komolyan beleszótték prédikációjukba a látogatók által kijelölt kommunikációs paneleket. A Gyöngyösi járásban található Visontán például a következőkben idézett sorok hangoztak el a szószéken. *„Úgy érzem, hogy híveim irányába a legjobb szolgálatot teszem akkor, amikor ezen dolgokról is megemlékezem. Meggyőződésem ugyanis az, hogy ezen terv /az 5 éves tervről van szó/ ami olyan sok jót és felemelkedést célzó elgondolásokat tartalmaz, meg fog valósulni, mert hiszen az MDP javaslatára állították össze, annak a pártnak a kezdeményezésére, amely még mindig beváltotta azt, amit ígért. Ha pedig ez így van, úgy kötelessége minden a lelkekkel foglalkozó pásztornak, hogy a híve jólétét soha nem remélt módon előmozdító tervet tőle telhetőleg támogasson.”*⁶⁷ A plébánosok egy része ennél finomabban kezelte a kérdést. Erdőssy Gyula erdőtélki esperes-plébános például becsületbeli ügynek nevezte a választásokon való részvételt, s mindenkit arra buzdított, hogy meggyőződése szerint szavazzon. Erdőssy azonban nem kampányolt egyik párt mellett sem.⁶⁸ Sokan csupán a béke mellett prédikáltak, de más aktuálpolitikai témát nem vittek a templom falai közé. Mások, így a detki, atkári, viszneki, szűcsi plébánosok és az adácsi református lelkész is azt nyilatkozták, hogy ők eddig csak az evangéliumot magyarázták, politikai kijelentéseket soha nem tettek, főként nem a népi demokrácia ellen. Többen arra hivatkoztak, hogy Czapik érsek megrovásban részesíti a politizálókat.⁶⁹

A küszöbön álló választások miatt egyre gyakrabban háborgatták az egyházat. Április végére újabb látogatási tervek készültek,⁷⁰ a jegyzők mellett az MDP fizetett funkcionáriusai is felkeresték a plébániákat és rendházakat. A fenyegető hangvételt sem mellőző politikai agitációt követően jellemzés készült az egyes egyházi személyekről. A jelentések szelektálni igyekeztek a választási kampányban és egyéb célokra is jól használható megbízható, a semleges és a kifejezetten ellenséges elemeket. Az összegzések sajnos csupán kis számban maradtak meg az utókor számára. A később az Állami Egyházügyi Hivatal⁷¹

67 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) A Gyöngyösi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 21.

68 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) A Hevesi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 20.

69 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) A Gyöngyösi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 21.

70 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) Menetrend papok lelátogatásáról.

71 Az Állami Egyházügyi Hivatalt az 1951. évi I. törvénnyel hozták létre, legfőbb fel-

püspökségi megbízottjaként tevékenykedő, ekkor éppen a Gyöngyösi járásban dolgozó Molnár Gusztáv megyei kádermegbízott egy-egy jelentése azonban felidézi a korabeli légkört. Molnár értékelései érdekesek, hiszen a jegyzők által készített rövid jelentésekkel szemben jóval részletesebbek. A beszámolókból papoktól származó rendszerkritikus véleményt is olvashatunk. Az is jól látszik, hogy az elmúlt évek egyházellenes lépései és a már hétköznapivá váló megfélemlítés bizonyos papokban inkább ellenállást, mintsem kényszerű együttműködést váltott ki. Frindt Jenő gyöngyösi kanonok, felsővárosi plébánossal kapcsolatban Molnár Gusztáv a következőket jegyezte fel. „[...] ismerte a 45-46-47-es magatartását Pártunkkal (sic!) és a demokráciával szemben, meglepett a kanonok úr rendkívül tartózkodó magatartása. Ez a magatartás, mint később érdeklődtem az iskolák államosítása, különösen Mindszenti (sic!) letartóztatása óta állandóan nőtt. Sima modorban beszélt, rendkívül udvarias volt, azonban elzárkózott minden támogatástól és nyilatkozattól mondván azt, hogy olyan gyűlésekre, ahol az egyházat állandóan rugdalják, nem kívánhatja senki sem, hogy eljárjon [...]”⁷² Horváth Zsigmond ferences rendházfőnöknél 1946–1947-es viselkedéséhez képest is nagy változás tapasztalt a kádermegbízott. „Amíg 47-ben nagy demokratának mutatkozott, úgy most magatartása inkább ellenséges volt, bár ezt iparkodott leplezni. Nyíltan megmondta, az a demokrácia, amely szónokain keresztül állandóan szidja a papságot, főpapját börtönbe veti, hogyan kívánja tőlük azt, hogy egyházi helyekről, szószékről, amelyet nem szabad felhasználni politikai célra, a demokráciát támogassa.”⁷³ Természetesen ekkor is akadtak olyan plébánosok, akik Molnár szerint a beszélgetés során elismerték a „demokrácia összes vívmányát”, ám nyilvános sajtónyilatkozat tételére az érsek határozott tiltása miatt nem voltak hajlandóak. A politikai sajtóközlemény kiadását az amúgy nyilvános szereplései során „demokratikus viselkedésű” Seres András⁷⁴ visontai plébános is megtagadta. Seres rendszeresen támogató hangon szólt a kormányzat intézkedéseiről, előfizetője volt a Szabad Népnak, és elismerő leveleket fogalmazott a községi főjegyzőnek, amelyben méltatta a demokrácia eredményeit. Felfüggesztéstől tartva a nyilvános sajtószereplés elől mégis kitért. Molnár az érsekség kikapcsolásának eléréséhez javaslatot tett az együttműködő papság erőteljesebb állami támogatására.⁷⁵

data az egyházak ellenőrzése volt, 1989-ben jogutód nélkül szűnt meg. A hivatalról és munkatársairól lásd: Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori értekezés. Bp. 2014.

72 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) Molnár Gusztáv jelentése az 1949. április 22-23-24-i kiszállásokról.

73 Uo.

74 Seres András lojalitása később is megmaradt, ezt bizonyítja, hogy 1951-ben a katolikus papok Heves megyei békebizottságának tagja lett. MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.

75 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) Molnár Gusztáv jelentése az 1949. április 22-23-24-i kiszállásokról.

Egerben Sulyán György, az MDP megyei első titkára végezte a papok meglátogatását, ám a munkáról készült elemzések sajnos nem maradtak fenn. Sulyán egyik, 1949. május 3-án az MDP KV-nak címzett levele azonban igen. Az első titkár a felirat mellékleteként csatolta az egri katolikus közéleti emberektől származó, választásokkal kapcsolatos felhívást. A nyilatkozatot Szalai Lajos főszékesegyházi zeneigazgató, dr. Somos Lajos, a volt érseki tanítóképző igazgatója, Szalai Pál Heves megyei pénzügyigazgató és dr. Tóth József, a volt érseki jogakadémia dékánja tették. *„Mi magyar katolikus közéleti emberek felhívással fordulunk az összes katolikus testvérünkhöz, hogy foglaljanak állást a Magyar Függetlenségi Népfront mellett. 1945-ben, mikor a háború romba döntötte országunkat, amelyet Szent István első apostoli királyunk Magyarország Nagyszökegyháza ajánlott fel és teljesen a sírszélén álltunk, mi katolikusok nem láttuk az utat a felemelkedés felé. Ennek a Magyar Kommunista Párt, majd később a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével és szervezésével az ország dolgozói megteremtették a tomboló inflációban pénzünk stabilizációját. Majd utána a 3 éves tervet alkották meg és ezzel 2 ½ év alatt teljesen eltüntették a háború okozta súlyos sebeket. Most világosan látjuk mi katolikusok, hogy a Magyar Dolgozók Pártja, s annak vezetője Rákosi Mátyás miniszterelnök helyettes úr megteremtette az új magyar hazát, ahol a katolikus hívek politikailag szabadon és függetlenül élhetnek. Az 5 éves terv, mely hivatott országunk népét soha nem látott jóléti színvonalra emelni, ugyancsak a krisztusi szeretet érvényesülését jelenti, Nagy Boldogasszony országában, Magyarországon. Éppen ezért ismételten felhívjuk a katolikus hívőket, hogy a 3 éves terv teljes befejezése, s az 5 éves terv megvalósítása, de továbbmenve a béke biztosítása érdekében egységesen álljunk fel a Függetlenségi Népfront mellé és V. 15.-én szavazatunkkal erősítsék hazánk további felemelkedését biztosító Magyar Függetlenségi Népfrontot!”*⁷⁶

Sulyán György a KV-nak szóló kísérőlevelében előrevetítette, hogy a papokkal szemben is megteszi a megfelelő lépéseket, *„de itt nehezebben megy a dolog, mert az érsek részéről nagy nyomás alatt vannak”*. A katolikus közéleti személyek által aláírt felhívást szóról szóra megegyező formában elkészítették *„Mi magyar katolikus papok”* kezdettel is, ám ennek mindössze egy aláírt példánya került elő. Az ilyen jellegű egyházi megnyilatkozásoknak akart elébe menni a Magyar Püspöki Kar 1949. május 5-i nyilatkozata. A felhívásban a konferencia felszólította a híveket, hogy *„szavazati jogukkal éljenek és azt lelkiismereti felelősségük átérzésével gyakorolják”*. A megnyilatkozás kinyilvánította azt a fajta meggyőződést is, hogy a püspöki kar támogat minden olyan törekvést, amely az ország javát, illetve az életszínvonal emelését segíti, ám az országépítésnek szerves részét képezi a nép lelki igényének kielégülése is, amely továbbra is a teljes szabadságban működő egyház feladata. Mindezek után a püspöki kar bizalmasan közölte a klérussal, hogy a papjainak és egyházi intézményeinek minden külön nyilatkozata fölösleges, sőt zavarkeltő, éppen ezért tilos.⁷⁷ A püspökkari kon-

76 MNL HML XXXV.11. 2/107. (29. doboz) Az egri katolikus közéleti emberek felhívása. 1949. május 2.

77 MNL HML XXXV.11. 2/110. (29. doboz) A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1949. május 5-i nyilatkozata.

ferencia és Czapik Gyula főpásztor intéseinek ellenére mégis több lelkipásztor támogató szellemű nyilatkozatot juttatott el a Magyar Függetlenségi Népfront Heves Megyei Elnökségének. A korábban MADISZ-tagok rágalmozásával és bántalmazásával vádolt, ezért nyilvánvalóan kompromittálható Lados Ferenc siroki, Molnár Endre mikófalvai, Sándor Imre egercsehi, Debrey Ferenc bodonai plébánosok, illetve Nemes János mátraszentimrei pap leveleinek keletkezési időpontja bizonytalan. Annyi azonban majdnem biztos, hogy 1949. május 9-ét megelőző időpontra datálhatóak, hiszen Molnár Endre és Nemes János neve helyet kapott a Szabad Nép május 9-i cikkében, amely összesen 122, a Népfront-választás mellett nyíltan kiálló katolikus egyházi és világi személy nevét tartalmazta.⁷⁸ Az írások tartalmukat tekintve egységes narratívát követtek. Mindegyik az 1945 utáni nemzetmentő országépítést, a 3 éves terv eredményeit és az 5 éves terv nagy lehetőségét emelte ki, végeredményben a Népfront támogatását kérték a hívektől. Nemes János a következőkben idézettek szerint érvelt a helyes döntés mellett. *„Itt a döntő óra, amikor minden becsületes igaz szándékú embernek össze kell fogni, hogy népünket, akit a szegénységből kiemelt a 3 éves terv, a szociális általános jólétben megerősítsen az 5 éves terv. Legjobb derék fiaink nem lesznek ezentúl ágyútöltelékek, ha a Népfontra, a békefrontra adjuk szavazatainkat. Hiszen a mi generációnk két borzalmas világháborút vészelt át, s láttuk mennyien meggazdagodtak mások hulláján, véráldozatán. Ennek többé elnem (sic!) szabad fordulnia. Ebben látom én a Népfront szerepét, hogy a belországban megbúvó spekulánsokat megfékezi, felszámolja, világviszonylatban pedig nagy Barátainkkal élén a Szovjetunióval és a békeszerető népekkel elhárítja a háborús veszélyeket. Nyugodt légkörben, szociális jólétben minden becsületes dolgozó ember méltó életet fog élni. Az 5 éves tervet megvalósítjuk, népünk életszínvonala messzemenően megnő. Ez a terv a Gondviselő Isten sugallta mű, az emberi történelem során, különösen nemzetünk életében még ilyen álom sem volt. Hiszem, hogy valóság lesz. De ne csak higgyük, hanem ezért nekünk lelkipásztoroknak dolgozni is kell, hogy a választás sima őszinte belátásból eredve bizalomteli (sic!) megnyilvánulás legyen a Függetlenségi Népfront irányában. Úgy [a] terv kidolgozása, mint annak megvalósítása, tehát minden becsületes magyar Istenem áldását kérem.”⁷⁹*

A Szabad Nép említett cikkét követően, május 9-10-én is számos egyházi nyilatkozat látott napvilágot. *„A magyar püspöki kar 1949. május 5-én a választásra vonatkozó irányító figyelmeztetésével minden tekintetben egyetérték, hisz a népi demokrácia a megélhetés magas színvonalát biztosítja nekünk a 3 és az 5 éves tervben és rendületlenül küzd a béke mellett [...]”* – olvasható Krusniczky Kálmán kisházi plébános levelében.⁸⁰ Természetesen a lelkészkezdő papság nagyobb hányada passzívnak mutatkozott a választási kampány időszakában, és követte a püspöki kar, illetve főpásztora utasításait.

78 Szabad Nép, 1949. május 8. 2.

79 MNL HML XXXV.11. 2/110. (29. doboz) Nemes János lelkész levele a Magyar Függetlenségi Népfront Heves Megyei Elnökségének.

80 MNL HML XXXV.11. 2/110. (29. doboz) Krusniczky Kálmán kisházi plébános 1949. május 9-i levele.

Végezetül érdemes lehet az 1949. évi választások Heves vármegyei relevanciái kapcsán figyelembe vennünk Gyarmati György kutatási eredményeit. A nagyközönség számára publikált BM-MTI-közlemény szerint Heves vármegyében Magyar Függetlenségi Népfront 97,1%-ot ért el.⁸¹ A vármegye ezzel a 98%-os Népfront-győzelmet produkáló Baranya, illetve Tolna, az éppen-hogy jobban teljesítő Vas megye (97,2%) után a Népfront-pártolók álbolyába került. Ugyanakkor Gyarmati rávilágít az állambiztonsági narratívára is. Az Államvédelmi Hatóság szeptemberben készített egyik jelentése sajátos módon igyekezett árnyalni a választási eredmények egysíkú képét. A szervezet különös figyelmet szentelt a választói magatartásnak. Az elaborátum ÁVH-kerületi bontásban értékelte a választási eredményeket, és szöveges magyarázatot is fűzött az egyes vármegyék hatóságok által kreált politikai arculatához. A széles körben terjesztett BM-MTI-adatoktól az ÁVH által mért értékek átlagosan 5% körüli értékekkel kevesebbek. Ennek az az oka, hogy az előbbi közlemény az urnához járuló Népfront-támogatók arányát adta meg, míg az államvédelmis elemzés az adott választókerület összes választójogosultja közül a voksolás lehetőségével/kötelezettségével nem élőkét is hozzáadta a nemmel, illetve érvénytelenül szavazók számához. Így szöges ellentétben a szélesebb terjesztésre szánt választási eredménnyel, a vármegye az ÁVH-jelentésben szereplő 85%-os alsó szélsőértéket tudta hozni.⁸² Az ÁVH Miskolci Osztálya a rossz eredményt a vármegyében érzékelt „ellenséges” tevékenység aktivitásának tulajdonította. A „reakciós erők” között a katolikus egyház kivételes helyet foglalt el, mindez kijelölte az operatív munka további irányait is az 1950-es évekre vonatkozóan. *„A megye a felszabadulás előtt tipikusan egyházi befolyás alatt állott, amit könnyen meg lehet magyarázni azzal, hogy az egri érsekség birtokai hálózta be az egész megyét. A termőföld 58.5 százaléka papi és nagyúri kezekben volt. A hatvani cukorgyár[on] és az egri dohánygyáron kívül néhány apróbb bánya található még, mint az ipar jelei a megye területén. Bortermő vidék, ahol a papi és kulák befolyás még ma is nagyon érezhető. Elhárítás szempontjából erre lehet leginkább irányt venni, mivel az országnak csak kevés megyéjében volt pl. annyi szabotázs az iskolák államosításával kapcsolatosan és a választás kapcsán.”*⁸³

Összegzés

Az ismertetett esetek ráerősíthetnek az állam és egyház szétválása munkamegosztáson alapuló folyamatának kudarcára. Az általunk fellelt és elemzett levéltári forrásokból az is egyértelművé válhat, hogy a kommunista párt és annak

81 Jelen vármegyei szintre koncentrált elemzés a Gyarmati György által közölt adatokra épít. Lásd bővebben: *Gyarmati György: Népfront-tojásokból reakciós rántotta – a la ÁVH. Egy választás Magyarországon – kétféle eredménnyel – 1949-ben. Betekintő* (2015) 2. sz. 1–31.

82 Uo. 10.

83 Uo. 24.

befolyása alatt álló nemzeti bizottságok, rendőrség és egyéb szervezetek voltak az egyházkorlátozás helyi mozgatói. Barta István alispán tevékenységének ismertetett részleteiből mindazonáltal az is kiderül, hogy a vármegyei közigazgatás vezetője 1948 áprilisában bekövetkezett haláláig a katolikus egyházat ért támadások kivizsgálására törekedett. A politikai pluralizmus megszűnése e tekintetben is változást hozott. A 1949. évi országgyűlési választási kampányt megelőző megyei szintű agitáció jól előrevetítette a tanácsrendszer kialakulásával elérkező helyzetet, az önkormányzatiság megsemmisülését, illetve az állami akarat totális végrehajtását. A főispán és a jegyzők, valamint a közigazgatás lokális működtetői már ekkor információkkal látták el az egyházakról az MDP helyi szerveit.⁸⁴ A plébániákon felbukkanó agitátorok a papságot – ha tudták – az 1940-es évek második felétől kezdve lojális viselkedésre, nyíltan vállalt szimpátiára kényszerítették. Az ellenállókra és kritikusokra adott esetben folyamatos zaklatás várt. A politikai manipuláció egy-egy egyháziak és világiak között is komoly tekintélynek örvendő pap esetében még inkább érvényesülhetett.

Felhasznált szakirodalom és források

- A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Szerk. Beke Margit. Bp. 2015.
- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) vonatkozó fondjai
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947.
- Az Egri Főegyházmegye Schematismusa 1963. Eger 1963.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp. 1996.
- Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Konfesie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945. Szerk. Balogh Margit. Bp. 2008. 49–60.
- Balogh Margit: Mindszenty József I-II. Bp. 2015.
- Balogh Margit: P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése”. História 19. (1997) 3. sz. 20–24.
- Bujdosné Pap Györgyi: Az egri katolikus legényegylet története, 1860-1990. In: Agria XXVII-XXVIII. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 27-28. Szerk. Petercsák Tivadar – Löffler Erzsébet. Eger 1991–1992. 23–255.
- Dancza János: Valóban demokrata volt-e Milassin Kornél? In: Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei 10. Szerk. Kovács Béla. Eger 1981. 111–116.

84 Benei Sándor főispán például 1949. február 14-én információs jelentést küldött a „demokratikus államrendet el nem ismerő”, valamint az „egyház és állam közötti jó viszony kialakulását gátló” plébánosokról és székhelyükről Sulyán Györgynek, a Függetlenségi Népfront Heves megyei bizottságának elnöke számára. MNL HML XXXV.11. 2/111. (29. doboz) Benei Sándor főispán 1949. február 14-i jelentése.

- Gál Máté: A felekezeti iskolák kollektivizálása és a hittanoktatás korlátozása Heves megyében, 1948–1953. In: Régióink története II. Vörös és Fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. században. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 55–80.
- Gyarmati György: Népfront-tojásokból reakciós rántotta – á la ÁVH. Egy választás Magyarországon – kétféle eredménnyel – 1949-ben. Betekintő 2015 2. sz. 1–31.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III., Eger, Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Szepes, Nagyszombat, Besztercebánya, Nyitra egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget 1996.
- Kovács Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. Történelmi Szemle. 45. (2003) 279–281.
- Lucza János – Komiszár Dénes: Kriston Endre a hűség püspöke. Kemece 2012.
- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárának (MNL HML) vonatkozó fondjai Magyarország történeti statisztikai helységnévtára I. Heves megye. Bp. 1991.
- Mindszenty József: Emlékirataim. Szerk. Soós Viktor Attila – Kovács Attila Zoltán. Bp. 2015.
- Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Bp. 2012.
- Nagy Sándor: A MADISZ megalakulása és működésének első szakasza Heves megyében, 1945–1946. In: Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 7. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Nova series, Tom. 7.) Szerk. Bende Sándor. Eger 1969. 35–49.
- Népszava, 1945. május 12.
- Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Az egri főegyházmegye sematizmusa II. Schematismus Archidiecesis Agriensis II. Eger 1985.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori értekezés. Bp. 2014.
- Szabad Nép, 1948. december 11.
- Szabad Nép, 1949. május 8.
- Szabadság, 1945. május 12.
- Szabó Csaba: Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953. Bp. 2000.
- Szabó Tamás: A hűség püspöke. Új Misszió. 23. (2021) 20–21.
- Szecskó Károly: Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10.(1998) 3-4. sz. 73–180.
- Szecskó Károly: Az Egri Katolikus Legényegylet története, 1860–1951. Eger 1992.
- Szecskó Károly: Dancza János, 1899–1985. In: Agria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 45. Szerk. Veres Gábor. Eger 2009. 327–352.
- Tiszanána évszázadai. Szerk. Makai János. Tiszanána 2011.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2001.

GYEBNÁR KRISTÓF

VÁROSVEZETŐK ÉS A POLITIKAI FORDULATOK – BALASSAGYARMAT ÉS SALGÓTARJÁN POLGÁRMESTEREI AZ 1944 ÉS 1950 KÖZÖTTI ÁTMENETEKBE*

Magyarország köztörténetében a rövid 20. század az átmenetek korának tekinthető. Az első világháború végétől az 1989/90-ig eltelt bő hetven esztendő alatt legalább nyolc olyan politikai fordulat követte egymást, melynek során a fennálló rendszert egy új, az előzőtől jelentős mértékben eltérő berendezkedés váltotta fel.¹ Az átmenetek során az újonnan felálló hatalom jellemzően az állam- és közigazgatási rendszert is megújította vagy gyökeresen átformálta, mely nemcsak szervezeti, de személyi változásokat is eredményezhetett. Ebből következik, hogy a gyakran változó politikai-ideológiai légkör kiszámíthatatlanná tette a tisztviselői kar jelentős részének létfeltételeit, az egymást követő fordulatok gyakran magukban hordozták annak a lehetőségét, hogy egyik pillanatról a másikra elveszítsék biztosnak hitt egzisztenciájukat. Felmerülhet a kérdés, hogy a tisztviselők milyen mértékben voltak kiszolgáltatva a hatalomnak, a különböző politikai átmenetek során az egyénnek volt-e lehetősége pályája befolyásolására.

A kérdés megközelítéséhez Anthony Giddens angol szociológus elmélete adhat támpontot, aki – meghaladva a struktúraorientált társadalomtudományos megközelítéseket – az emberi cselekvőség fogalmának előtérbe helyezése mellett érvelt, és elsőik között dolgozta ki erre vonatkozó álláspontját. A strukturálódás kifejezés értelmét kutatva arra a megállapításra jutott, hogy a struktúrákat olyan egyének teremtik, akik tudják, mit hogyan kell tenniük a cél érdekében, melyből az következik, hogy a struktúrák és az emberi cselekvőség nem ellentétek, hanem kölcsönösen feltételezik egymást. Giddens nézete szerint a struktúrák nem kizárólag kényszerűt kifejtő külső körülmények, de lehetőségek

* A kutatás az FK 137821 „Politikai átmenetek és rendszerváltások – Az észak-magyarországi vármegyék tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata (1944–1950)” projekt keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

1 Ezek az átmenetek kimenetelüket tekintve lehettek sikeresek, de sikertelenek is. Rainer M. János egy – a 20. század politikai átmeneteihez értelmezési keretet nyújtó – tanulmányában arra tesz javaslatot, hogy eredményesnek kell minősíteni minden olyan kísérletet, melynek során az újonnan felálló politikai intézményrendszer tartósan, legalább egy, de inkább több évig lényeges átalakítás nélkül működött. Ellenkező esetben sikertelen politikai átmenetről beszélhetünk. Ebben az értelemben Magyarországon a 20. században három sikeres (1920, 1948–1949, 1989) és öt sikertelen (1918, 1919, 1944, 1945, 1956) fordulatot különböztethetünk meg. *Rainer M. János: A politikai és más átmenetek a 20. században Magyarországon.* In: Régióink története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19-20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 11.

is, amelyek képessé teszik az egyént a cselekvésre. Mindehhez hozzátette azonban, hogy a struktúrák kétségtelenül határt szabhatnak az ember aktivitásának. Giddens téziséhez szorosan kapcsolódik William H. Sewell Jr. amerikai társadalomtörténész elmélete, mely szerint a történeti ágens elszenvedi és beteljesíti a struktúrából adódó következményeket, azonban emellett bizonyos fokú autonómiára is szert tesz, ami alkalmanként lehetőséget biztosít számára a struktúra megváltoztatására.² Mindebből az következhet, hogy a struktúrák nem determinálták szükségszerűen az egyes tisztviselők karrierújtját, az esetleges kényszerpályákon belül minden esetben adódott mozgástér, mely alkalmat adhatott a cselekvésre, az események – az egyén szempontjából – pozitívnak vélt irányba történő befolyásolására. Amennyiben a történések alakítására nem nyílt lehetőség, úgy a cselekvést a tisztségről való lemondás, az egyén elveivel össze nem egyeztethető közélettől való eltávolodás is jelenthette, mely aktusban kétségtelenül jelen volt a struktúra által kifejtett kényszer, azonban a döntés végső soron az adott tisztviselőé volt. Mindezek mellett természetesen azzal az eshetőséggel is számolni kell, hogy egyes tisztségviselők pályájára közvetlen hatást gyakoroltak az egyes struktúraváltások, hivataluktól akaraton kívül kellett megválniuk. A megfogalmazott hipotézis felveti jelen tanulmány fő kérdését: a vizsgálat alá vont városvezetők alakítói vagy inkább elszenvedői voltak a lokális fordulatoknak, az azok következtében berendezkedő új politikai intézményrendszerek intézkedéseinek?

Jelen esetben struktúrának az átmenetek következtében berendezkedő új politikai intézményrendszereket és a kutatás alanyainak mikrokörnyezetét, cselekvő egyéneknek a lokális közigazgatás tisztviselői közül Nógrád vármegye³ két megyei városának⁴ – Balassagyarmatnak és Salgótarjának – polgármestereit tartom. A vizsgálat időkerete 1944 tavaszától, Magyarország német megszállásának időpontjától egészen az 1950. évi tanács törvény bevezetéséig tart,

-
- 2 Anthony Giddens társadalomelméletét bővebben Sik Domonkos elemzi tanulmányában. *Sik Domonkos: Giddens társadalomelmélete. Társadalomkutatás* 31. (2013) 1. sz. 55–71.; szintén Giddens téziséét, valamint kritikáinak elméleti megközelítését tárgyalja: *Gyáni Gábor: Historical agency. A szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései.* Szerk. Vonyó József. Bp.–Pécs 2017. 46–56.
 - 3 Az 1923-as megyerendezés során Nógrád és Hont vármegyét összevonták, elnevezése Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye lett. Az 1938-as I. bécsi döntés értelmében mindkét megye jelentős része területileg ismét Magyarországhoz került, így Nógrád újra önálló közigazgatási egységként működhetett. Az ország területének 1945-ös újbóli változása miatt a két törvényhatóságot Nógrád-Hont néven ismét egyesítették, megnevezésében csak az 1950. évi tanács törvény bevezetésével történt ismét változás, ekkor újra Nógrád lett a hivatalos elnevezése. A tanulmány további részében a törvényhatóságra mindig az aktuális elnevezésével hivatkozom. *Galcsik Zsolt: Nógrád megye közigazgatási és területi változásai, 1872–2005. Salgótarján 2005. 40–42.*
 - 4 Az 1929. évi XXX. törvénycikk 37.§ értelmében a rendezett tanácsú városok megnevezése megyei városra változott. Ennek értelmében a korábban rendezett tanácsú Balassagyarmat és Salgótarján megnevezése is megyei város lett.

mikor az elemzett polgármesterei tisztség helyét a tanácselnöki pozíció vette át. Ez alatt a hat esztendő alatt a 20. század nyolc politikai átmenete közül három – Szálasi országlása, az 1945-ös demokratizálási kísérlet és az 1948–1949-es kommunista hatalomátvétel – zajlott le, mely fordulatokra és a következményükben berendezkedő politikai intézményrendszerekre a továbbiakban az elemzés tárgyát képező struktúrákként tekintek.

Az egyik struktúrából a másikba való átmenet lefolyását nagyban befolyásolhatta az a lokális közeg, amelyben zajlottak, ezért elengedhetetlen figyelembe venni annak a mikrokörnyezetnek a sajátosságait, melyben a városvezetők tevékenykedtek. A kutatás középpontjában Balassagyarmat és Salgótarján polgármesterei állnak, a vizsgált időkeret egészét tekintve ennek a két településnek volt Nógrád(-Hont) vármegyében előbb rendezett tanácsú városi, az 1929. évi XXX. törvénycíkket követően megyei városi jogállása. Ugyan az első bécsi döntés értelmében visszacsatolt Losonc is megyei város státuszt viselt, azonban a vizsgálat keretét adó időszakban mindössze egy évig, 1945 januárjáig alkotta a törvényhatóság részét, ezért a város vezetői nem kerültek be az elemzett polgármesterek körébe.⁵ Annak ellenére, hogy a két vizsgált település egyazon közigazgatási egység területén, egymáshoz viszonylag közel helyezkedik el, társadalmi és gazdasági fejlettségük eltérő képet mutatott. A vizsgált korszakban a törvényhatóság központja Balassagyarmat volt, a településen egymás mellett tevékenykedett a városi és a vármegyei közigazgatás, ami a népesség összetételén is megmutatkozott. A bérből és keresetből élő lakosság körében a közszolgálat területén tevékenykedők, valamint a szabadfoglalkozásúak aránya az 1930-as népszámlálás adatai szerint elérte a 14,4%-ot, amíg Salgótarján népességének mindössze 6,8%-a kereste kenyerét hasonló munkakörben. Balassagyarmaton a bányászatban és kohászatban, valamint az iparban foglalkoztatottak a keresők 27%-át tették ki, ezzel szemben Salgótarjánban, ahol a vármegye iparteleppei összpontosultak, a lakosság 58,2%-át alkalmazták a bányák és a különböző üzemek.⁶ A vizsgált korszak végére ezek az arányok

5 Az első bécsi döntés és az 1945 januárjában aláírt fegyverszüneti egyezmény között Losonc városvezetését egy személy, ifj. dr. Koltai Ernő látta el. Koltai Balassagyarmaton született 1903. augusztus 15-én. Jogi tanulmányokat 1921 és 1925 között folytatott, ezt követően mint az államtudományok doktora ügyvédbojtárnak szegődött édesapja balassagyarmati ügyvédi irodájába. 1929 decemberétől a vármegyei közigazgatásban árvaszéki ülnökként tevékenykedett egészen 1939 júliusáig, amikor a belügyminiszter Losonc városvezetésével bízta meg. Ezt a tisztségét egy rövid megszakítással – 1944 augusztusa körül Ungvárra helyezték át, azonban a front átvonulását már Losoncon élte át – egészen 1945 januárjáig betöltötte. A második világháborút követően élete kiszámíthatatlan szakaszba lépett. A berendezkedő új politikai hatalom az 5.000/1946. M.E. számú rendelet értelmében B-listázta. A sok megpróbáltatás közepette családjával Vácra költözött, ahol 1974. március 15-én hunyt el. *Zonda Tamás*: Balassagyarmat jeles polgárai. H. n. 2018. 122.; Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML) IV.503.a Nógrád-Hont vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 1945–1949 71/1946.

6 Saját számítás az 1930. évi népszámlálás adatai alapján. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az

nem változtak jelentős mértékben, az 1949-es népszámlálás adatai szerint Balassagyarmaton a keresők 21,3%-a, Salgótarjában a 62,2%-a dolgozott az iparban és a bányászatban, a közszolgálatban végzett tevékenysége után a Balassagyarmaton élők 18,6%-a, a Salgótarjában élők 7,2%-a kapott munkabért.⁷ Az eltérő társadalmi összetétel a két település jellegével magyarázható, Balassagyarmat polgárosultabb hivatalvárosa, Salgótarján jelentős számú munkássággal és üzemmel rendelkező ipari központja volt a vármegyének. Ez a tényező befolyásolhatta a polgármesterek tevékenységének irányát: amíg Balassagyarmaton a városvezetés figyelmen kívül hagyhatta az üzemek érdekeit, addig Salgótarjában, mely települést lényegében az ipari vállalatok tették várossá, erre nem volt lehetőség. Az 1945-ös átmenetet követően az eltérő társadalmi összetétel a megalakuló politikai pártok helyi szervezeteinek támogatottságára, a megszervezésük ütemére is hatással volt, mely szervezetek a városvezetők személyére és tevékenységére is befolyással lehettek.⁸

A cselekvő egyéneknek tekintett polgármesterek életrajzi adatainak és hivatali előmenetelüknek a rövid ismertetésére a politikai átmenetek során kifejtett tevékenységük és döntéseik bemutatásánál kerül sor, így ezen a helyen csak egy vázlatos képet nyújtok a kutatott személyek csoportjáról. 1944 és 1950 között Balassagyarmaton három, Salgótarjában négy fő töltötte be a polgármesteri tisztséget, így a vizsgálat középpontjába hét személy kerül. Az elemzés alá vont városvezetők jelentős részéről elmondható, hogy az 1800-as évek végén született, mindössze egyikük látta meg a napvilágot a századfordulót követően. A születési helyek tekintetében megállapítható, hogy a hétből három fő jött világra Nógrád vármegye valamely településén, és mindössze egyikük született abban a városban, melynek később a vezetője lett. Az elemzés alá vont polgármesterek közül mindössze két személynek volt jogi képzettsége és közigazgatásban szerzett tapasztalata, öt személy úgy került a város élére, hogy korábban nem dolgozott a közigazgatásban.⁹ Tekintve, hogy az elemzés keretét adó

ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1934. 80.

- 7 Saját számítás az 1949. évi népszámlálás adatai alapján. 1949. évi népszámlálás. 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1950. 350.; 352–353.
- 8 Salgótarjában az 1945-ös átmenetet követően a Magyar Kommunista Párt, a két munkáspárt egyesülését követő időszakban a Magyar Dolgozók Pártja volt a legjelentősebb politikai formáció. Ezzel szemben Balassagyarmaton kezdetben a Független Kisgazda Párt rendelkezett magasabb támogatottsággal, a kommunisták az 1947-es választásra sem kerültek előnybe, ekkor a Barankovics István és Eckhardt Sándor vezette Demokrata Néppárt érte el a legtöbb szavazatot. A kommunista befolyás Balassagyarmaton a két munkáspárt egyesülése után erősödhetett. Az 1945 utáni politikai viszonyokról szóló rövid összefoglalást lásd: *Gyebnár Kristóf: Egy vármegyei tisztviselő túlélési stratégiája az 1944 és 1948 közötti átmeneti időszakban.* In: *Historia Nostra V.* Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 15–21.
- 9 Jogi végzettség nélkül a közigazgatás ideiglenes rendezését részletező 1.030/1945. M.E. számú rendelet kihirdetését követően volt lehetőség betölteni a polgármesteri posztot, a rendelet 22. §-ának 1. bekezdése kimondta, hogy a továbbiakban nem fel-

időintervallum Magyarország történetének igen turbulens időszaka volt – rövid időn belül három politikai átmenet is követte egymást –, a városvezetők hivatalban töltött ideje változó képet mutat. Akad olyan polgármester, aki mindössze hat hónapig töltötte be a városvezetői posztot, de olyan is, aki 1944 előtt került hivatalba, és hét évig láthatta el feladatát.

Mielőtt rátérnék a fent bemutatott csoportba tartozó városvezetők és az 1944 és 1950 között lezajlott politikai átmenetek pályájukra gyakorolt hatásának elemzésére, röviden szeretnék kitérni az 1944 előtt hivatalban lévő polgármesterekre. Mindezt azért tartom fontosnak, mert annak ellenére, hogy karrierútjukat nem érintették közvetlen a vizsgált fordulatok, az 1945-ös átalakulást követő politikai rendszer intézkedései közvetett módon befolyásolhatták életük további szakaszát. A második világháborút követően az ország szovjetizálását szem előtt tartó kommunista párt és a funkcionáriusai által irányított politikai rendőrség tevékenyen részt vettek egyes társadalmi státuszcsoportok megbélyegzésében, különböző ellenségkategóriák kialakításában. Gyarmati György egy tanulmányában megjegyezte, hogy „nem volt pardon a letűnt rendszer, a Horthy-korszak »uralkodó osztálya« és [...] »szekértolói« számára” sem, mely kategória magába foglalta a lokális közigazgatás tisztségviselőit is.¹⁰ Az intézményesített bünbakképzés következtében a korban a justizmord bárkit utolérhetett, szinte minden társadalmi vagy ideologikusan kreált csoport áldozatául eshetett.¹¹ A peresített eljárások mellett a Horthy-korban hivatalt vállaló tisztviselőket adminisztratív eszközökkel is igyekeztek ellehetetleníteni az 1945 áprilisától zajló igazolási eljárások során, majd ezt követően az 1946 májusától megindított B-lista intézkedéssorozattal.¹² Ezek keretében megközelíthetőleg 92-112 ezer embert bocsátottak el állásából, mely személyek közt szép számmal megtalálhatóak voltak a korszak tisztviselői is.¹³

tétele a tisztség betöltésének a képesítés. Magyarországi Rendeleték Tára 1945. 79. évf. I-IV. füzet. Bp. 1946. (a továbbiakban: Rendeleték tára, 1945) 118. Ezt megelőzően az 1929. évi XXX. törvénycikk értelmében a városvezetői tisztséget csak jogi képzettséggel rendelkező személy tölthette be. *Magyar Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje.* Bp. 1942. 337.

- 10 Gyarmati György: Ellenségek és bünbakok kavalkádja Magyarországon, 1945-1956. In: A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Bp. 2012. 105.
- 11 Gyarmati György: A hivatásos áldozat és a hivatásos hóhér a Rákosi-korszakban, az 1950-es évek elején. In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Szerk. Horváth J. András. Bp.–Salgótarján 2008. 381.
- 12 Az igazoló eljárásokról és a B-listázásokról lásd bővebben többek között: Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Közigazgatási reformtörekvések és kudarcaik sorozata Magyarországon, 1945–1948. Tér és Társadalom 3. (1989) 4. sz. 3–15.; Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalícion belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok 130. (1996) 497–570.; Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában. Történelmi Szemle 38. (1996) 1. sz. 63–98.
- 13 Saját számítás Romsics Ignác és Valuch Tibor adatai alapján. *Romsics Ignác:*

Az 1944. márciusi német megszállás előtt Salgótarjában egy, Balassagyarmaton három személy töltötte be a polgármesteri tisztséget,¹⁴ közülük háromról tudott, hogy valamilyen mértékben érintették az 1945 utáni politikai rendszer intézkedései. Salgótarjában 1922-től 1944. januári nyugdíjazásáig dr. Förster Kálmán¹⁵ látta el a városvezetői teendőket. Annak ellenére, hogy az 1945-ös fordulatot követően nem indítottak ellene peresített eljárást, adminisztratív eszközökkel igyekeztek megnehezíteni életének második világháború utáni szakaszát. A salgótarjáni igazolóbizottság nem volt jó véleménnyel a két világháború közti tevékenységéről, ezért amellet, hogy nem igazolták, még nyugdíját is megvonták tőle. Az eljárás negatív végkimenetelét követően a hosszú polgármesteri múlttal rendelkező közigazgatási szakember pénzügyi munkából, illetve redőnyjavításból származó jövedelméből tartotta el magát.¹⁶ Balassagyarmat első polgármestere, dr. Fayl Gyula¹⁷ 1923 és 1927 között állt a város élén, távozásra a balassagyarmati villanytelep körül napvilágot látott sikkasztási ügy miatt kényszerült. Arra vonatkozólag, hogy az 1944. október 15–16-i vagy az 1945-ös átmenet befolyást gyakorolt-e élete további szakaszára, nem rendelkezem forrásokkal, annyi tudható, hogy nyugdíját 1950-ig folyósított számára a város.¹⁸ Fayl Gyulát dr. Horváth Sándor¹⁹ követte Balassagyarmat

Magyarország története a XX. században. Bp. 2001. 281.; *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2005. 154.

- 14 Salgótarján 1922-ben, Balassagyarmat 1923-ban vált rendezett tanácsú várossá, a két település képviselő-testületének ezekben az években nyílt először lehetősége a polgármesteri státusz választás útján történő betöltésére.
- 15 Dr. Förster Kálmán 1885. július 29-én született Szepesolasziban. Jogi tanulmányai befejeztével 1910-től Poprád polgármestereként tevékenykedett, azonban a város cseh megszállását követően a hivatali eskütételt megtagadva Magyarországra távozott. Salgótarjába 1921 őszén került, polgármesterré történő megválasztását követően bő húsz évig tevékenykedett a város élén. Tisztségéről 1943 nyarán mondott le, mely döntéséhez az értékrendjétől távol álló végrehajtandó feladatok és az őt ért személyeskedő támadások járultak hozzá. A város képviselő-testülete 1944 januárjában nyugdíjazta. Életrajzi adatait lásd bővebben: *Horváth István*: Beáta solitudo = Boldog magány. Vonások dr. Förster Kálmán arcképéhez. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve XVI. Szerk. Szvirček Ferenc. Salgótarján 1990. 157–171.
- 16 *Szirácsik Éva*: Salgótarján város az első polgármestere, dr. Förster Kálmán szemével. In: Neograd 2011. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXV. Szerk. Fodor Miklós Zoltán – Szirácsik Éva. Salgótarján 2012. 31.
- 17 Dr. Fayl Gyula 1886. július 4-én született a Hont vármegyei Sirakon. Közigazgatási működését 1909-ben Hont vármegyében gyakornokként kezdte, majd 1910 és 1920 között másodosztályú szolgabíró volt. Trianont követően szolgabíróként és belügyminisztériumi beosztottként is dolgozott. 1923. december 27-től 1927. január 1-jei nyugdíjazásáig Balassagyarmat polgármestere volt. Életrajzi adatait lásd bővebben: *Hausel Sándor*: Balassagyarmat polgármesterei a rendezett tanácsú várossá válástól a tanácsrendszerig. In: Neograd 2019. A Dornay Béla Múzeum évkönyve XLII. Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére. Szerk. Balogh Zoltán. Salgótarján 2019. 213–228.
- 18 *Hausel S.*: Balassagyarmat polgármesterei i. m. 218.
- 19 Dr. Horváth Sándor 1886. február 9-én született Hontfűzesgyarmaton. Közigazgatási pályáját 1905-ben körjegyzőként kezdte, 1910 és 1914 között Hont vármegyében köz-

polgármesteri székében, hivatalát 1927 és 1939 között töltötte be, városvezetői tisztségéről alispánná történő kinevezése miatt mondott le. Alispánként 1944. december közepéig tevékenykedett, igazoló jelentésében elismerte, hogy a német megszállást követően ilyen minőségében részt vállalt a balassagyarmati zsidók jogfosztásában, azonban felelősségét kisebbítve hozzátette, hogy csak azokat az intézkedéseket hajtotta végre, melyek hivatali hatáskörbe tartoztak.²⁰ Arról, hogy a bizottság milyen véleménnyel volt Horváth Sándorról, nem rendelkezem információval, a tárgyalás jegyzőkönyve ez idáig nem került elő. Ez okból, valamint azért, mert 1945 utáni életéről csekély adat áll a rendelkezésre, arra vonatkozólag, hogy az 1945-ös átmenet miként befolyásolta élete további szakaszát, nem vonható le messzemenő következtetés. A korszak ellenség- és bűnbak-kategóriáit, valamint az igazoló bizottsági jelentésben leírtakat ismerve azonban feltételezhető, hogy a második világháború utáni fordulat hosszú távon inkább befolyásolta negatív, mint pozitív irányba életét. 1939 áprilisától Horváthot dr. Vannay Béla követte Balassagyarmat polgármesteri székében, mely pozíciót 1946-ig birtokolta, ezért az átmenetek pályájára gyakorolt hatását a következőkben vizsgálom.

E rövid kitérő után a továbbiakban a politikai fordulatok kronologikus rendjét követve ismertetem az 1944 és 1950 között hivatalt vállalt polgármesterek átmenetek során hozott döntéseit, kifejtett tevékenységüket, mely segítségével válaszlehetőséget adhatok arra a kérdésre, hogy alakítói vagy inkább elszenvedői voltak a struktúraváltások következtében berendezkedő új politikai intézményrendszerek intézkedéseinek.

A nyilas-hatalomátvétel időszaka

Az 1944 márciusi német megszállással új fejezet kezdődött Magyarország második világháborús történetében, innentől kezdve az újonnan kinevezett miniszterelnök, Sztójay Döme és szélsőjobboldali kormánya a birodalmi megbízottként Budapestre érkezett Edmund Veessenmayerrel egyeztetett lépéseiről, azonban a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében az országgyűlés tovább működött. Ezzel egy időben az államapparátus és a lokális közigazgatás vezetői között nagyarányú tisztogatásra került sor, a negyvenegy főispán közül huszonkilencet bocsátottak el posztjáról, emellett a polgármesterek kétharma-

igazgatási gyakornok volt. 1914-től polgármesterré történő megválasztásáig aljegyzőként tevékenykedett, e tisztsége mellett több éven keresztül főispáni titkárként is működött. Életrajzi adatait lásd bővebben: *Hausel S.*: Balassagyarmat polgármesterei i. m.; *Zonda T.*: Balassagyarmat jeles polgárai i. m. 94–95. Az adatok pontosításában Magyarország tiszti cím- és névtárának kötetei, valamint az anyakönyvi bejegyzések voltak segítségemre.

20 MNL NML XVII.406. Balassagyarmat Megyei Város Igazolóbizottságának iratai, 1945–1948. (a továbbiakban: XVII.406.) 1293/1945.

dát is lecserélték.²¹ Ez a változás az eddig fennálló politikai rendszerben azonban még nem idézett elő jelentős fordulatot, a vizsgálat időintervallumában lezajlott első átmenet, ami az addig fennálló politikai intézményrendszer drasztikus megváltozását eredményezte, az Horthy Miklós háborúból való sikertelen kiugrási kísérletét követő 1944. október 15–16-i nyilas-hatalomátvétel volt.

Annak ellenére, hogy a német megszállással jelentős személyi változások mentek végbe a lokális közigazgatás vezetői körében, Salgótarján és Balassagyarmat városvezetői nem tartoztak a leváltott polgármesterek közé, mind a Förster Kálmán nyugdíjazását, mind a Horváth Sándor alispánná történő kinevezését követően hivatalba lépett személy megtarthatta pozícióját, a megszállás alatt is folytathatta megkezdett tevékenységét. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy miként érintette őket az 1944. októberi fordulat és az azt követő időszak, abban tevékeny szerepet vállaltak-e, vagy pozíciójuk inkább áldozatául esett az átmenetnek.

Förster Kálmán 1944. január 1-jei távozását követően a belügyminiszter az 1942. évi XXII. törvénycikk 5. §-a alapján Salgótarján polgármesterének dr. Rátky Bélát, Máramarossziget addigi városvezetőjét nevezte ki.²² Az 1890-ben született, hosszú rendőrkapitányi múlttal rendelkező, ám a városigazgatás területén alig hároméves tapasztalattal bíró újonnan kinevezett polgármester 1944. január 23-án érkezett Salgótarjánba. Hivatali esküjét január 24-én tette le, beiktatására 1944. február 16-án került sor a salgótarjáni városháza tanácsstermében.²³ Tisztségét 1944. januári kinevezésétől 1944. december közepéig töltötte be, hivatali ideje szinte teljes egészében lefedte a német megszállás és Szálasi hatalmának időszakát. Ez idő alatt tevékenyen részt vett a város zsidó lakosainak jogfosztásában és gettósításában, melynek sikerességét 1944. május 19-én az alispánhoz írt másfél soros jelentésében nyugtázta: „*Salgótarján városban a zsidók elkülönítését végrehajtottam*”.²⁴ Mindezzel kapcsolatban feltehetően erkölcsi aggálya nem merült fel, ugyanis kortársi vélemények alapján arra lehet következtetni, hogy antiszemita hajlamokkal rendelkezett. Dr. Szűk Ödön postatitkár egy 1943. szeptember 16-án kelt jelentésében az akkor még máramarosszigeti polgármesterként tevékenykedő Rátkyval kapcsolatban megjegyzte, hogy a város közössége szerint köztudottan zsidóellenes volt, a település zsidó lakossága attól tartott, hogy mihelyt alkalma lesz rá, erélyesen fog fellépni velük szemben.²⁵ Emellett az *Új Magyarság* szélsőjobboldali napilap cikkírója 1944.

21 *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 262–263.

22 Az 1942. évi XXII. törvénycikk 5. §-a kimondta, hogy a vármegyei, városi és községi tisztviselőket – az alispánok és a törvényhatósági jogú városok polgármestereinek kivételével – a közzolgálat érdekében vagy a tisztviselő kérelmére azonos minőségben más állomáshelyre át lehet helyezni.

23 Salgótarján történelmi kronológiája I. A kezdetektől 1944-ig. Összeállította Dupák Gábor. Salgótarján 1996. (a továbbiakban: *Kronológia I.*) 162.

24 *Szederjesi Cecília – Tyekvicska Árpád*: Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Balassagyarmat–Salgótarján 2006. 494.

25 *Ákosi Zsolt*: A máramarosszigeti kisebbségek egymásról alkotott képe a XX. század-

június 18-i véleménycikkében a polgármestertől remélte Salgótarján zsidó szellemiségétől való megtisztítását, megjegyezte, hogy „a megoldást a letűnt zsidó-liberális világ után mindenki tőle várja” a városban.²⁶ Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy valóban nem állt távolság tőle az antiszemita gondolkodás, melyet a salgótarjáni zsidók ellen elkövetett jogfosztásban való tevékeny részvétele is alátámaszthat.

Rátky Béla az 1944. október 15–16-i fordulatot követően is Salgótarján polgármestereként tevékenykedhetett tovább, pozíciója nem esett áldozatul az átmenetnek. A fennmaradt adatok szerint Szálasi hatalomátvételét követően helyi szinten kivette a részét a háborús erőfeszítések fokozásában. 1944 októberében nemzetőri szolgálatra szólította fel Salgótarján tisztviselőit, december közepén pedig felmentette őket hivatali tevékenységük alól, és kötelezte őket a bevonulásra, mindemellett a város iratainak Lévára történő átszállításáról is gondoskodott.²⁷ 1944. december közepét követő életszakaszára vonatkozóan kevés információ áll a rendelkezésre, a front közeledtével valószínűleg a város prominens tisztviselőivel együtt elhagyta hivatali helyét, és elmenekült az országból. Szökéséből az 1945-ös átmenet során feltehetően sem Salgótarjánba, sem Máramaroszigetre nem tért vissza, mely döntését segíthette a kolozsvári népbíróság 1946. május 20-i ítélete, melynek értelmében életfogytig tartó kényszermunka várt volna rá.²⁸ Mindez azt mutatja, hogy szemben az 1944. októberi átmenettel, melynek lokális eseményeiben aktív szerepet vállalt, az 1945-ös fordulatnak – pont az 1944-es tevékenységének köszönhetően – elszenvedője lett.

Dr. Vannay Bélát,²⁹ Balassagyarmat város főjegyzőjét a település harmadik polgármesterének, Horváth Sándornak az alispánná történő kinevezését követően, 1939. április 18-án választotta meg a város képviselő-testülete.³⁰ Hivatali ideje teljes egészében lefedte a második világháború időszakát, rövid megszakítással 1946-ig tölthette be a városvezetői pozíciót, melyből az következik, hogy az 1944. októberi és az 1945-ös átmenet is keresztezte polgármesteri működését, mind a kettő valamilyen módon befolyást gyakorolt pályájára. Polgármesterségének az 1939 áprilisától 1944 tavaszáig tartó periódusával jelen tanulmány keretében nem foglalkozom, ez esetben csak a német megszállás és az 1946-os nyugdíjazása közé tehető időszakot vizsgálom behatóbban.

ban. Máramarosziget 2016. 64.

26 Új Magyarország, 1944. június 18. 19.

27 Kronológia I. 165–167.

28 Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. május 22. 1.

29 Dr. Vannay Béla 1894. március 23-án született Balassagyarmaton. 1927-től polgármesterré választásáig Balassagyarmat város főjegyzője volt. Életrajzi adatait lásd bővebben: *Zonda T.*: Balassagyarmat jeles polgárai i. m. 234.

30 MNL NML V.81. Balassagyarmat Rendezett Tanácsú Város (1929-től megyei város) Képviselő-testületének iratai, 1923–1950 (a továbbiakban: V.81.) 1939. április 18-ai közgyűlés jegyzőkönyve

A német megszállást követően Rátky Bélához hasonlóan tevékenyen részt vett az általa irányított város zsidóságának korlátozásában. 1945. március 29-i igazoló jelentésében elismerte, hogy a zsidótörvények végrehajtásában közreműködött, a kiadott miniszteri és a törvényhatóság első emberének rendeleteit végrehajtotta.³¹ Állítását alátámasztják a Szederjesi Cecília és Tyekvicska Árpád által összeállított dokumentumválogatásban közölt iratok, melyek között megtalálható rendelkezése a gettó felállításáról, valamint Jaross Andor belügyminiszternek és Endre László államtitkárnak megküldött jelentése is, amelyben részletesen beszámolt a zsidók elkülönítésében végzett tevékenységről.³² Aktív szerepvállalása ellenére 1944 nyarán az erősödő nyilasmozgalom elkezdte támadni, Fényes Dezső³³ egy levelében, melyet feltehetően Budinszky Lászlónak³⁴ címzett, Vannayval kapcsolatban azt sugallta, hogy a városvezetés csak névlegesen volt az övé, a tényleges irányítás a Nyilaskeresztes Pártból kizárt Kozáry Lajos kezében volt.³⁵ Emellett zsidóvagyron rejtegetésével is megvádolták, azonban ez esetben a város képviselő-testülete a védelmére kelt, a közgyűlés kimondta, hogy a „kötelességét teljesítő polgármesterének és a város tisztviselő karának legmelegebb elismerését nyilvánítja, s a Polgármester urat a legteljesebb bizalmáról biztosítja”.³⁶ Tekintettel arra, hogy Balassagyarmat képviselő-testülete a polgármester mellé állt, ezek a támadások még nem jelentettek komoly fenyegetést pozíciójára nézve, ebben változás csak az 1944. október 15–16-i átmenetet követően állt be. Vannay a nyilas-hatalomátvételt követő napokról szintén az igazoló jelentésében számolt be részletesen, melyben leírta, hogy 1944. október 16-án egy körülbelül tizenöt főből álló balassagyarmati nyilaskülönítmény feleségével együtt letartóztatta és tizenöt napra börtönbe, majd háziőrizetbe zárta őket. Vannay nyilatkozata szerint mozgási szabadságuk visszanyerése érdekében jutott arra az elhatározásra, hogy lemond polgármesteri székéről, és nyugdíjazását kéri.³⁷ Arra vonatkozólag egyéb információt nem találtam, hogy az elzárásuk mellett más külső kényszer hozzájárult-e döntése meghozatalához, egy biztos, hogy Balassagyarmat képviselő-testülete nyugdíjazása mellett döntött. Ezt követően 1944. november 23-án elhagyta a várost, és feleségével együtt Budapestre költözött, ahonnan csak 1945 tavaszán tértek vissza.

Látható, hogy Vannay Béla polgármesteri pályájára közvetlen befolyást gyakorolt az 1944. október 15–16-i átmenet, ha csak egy rövid időre is, de távoznia

31 MNL NML XVII.406. (3. doboz Vegyes Iratok 5. Vannay Béla igazolási ügye)

32 Szederjesi C. – Tyekvicska Á.: Senkiföldjén i. m. 130–133.

33 Fényes Dezső a balassagyarmati múzeum igazgatója, valamint a Nyilaskeresztes Párt tagja volt.

34 Budinszky László 1939 és 1944 között Nógrád vármegye nyilaskeresztes országgyűlési képviselője, 1944. október 16-tól a Szálasi-kormány igazságügy-minisztere volt.

35 Szederjesi C. – Tyekvicska Á.: Senkiföldjén i. m. 247–251.

36 Hausel S.: Balassagyarmat polgármesterei i. m. 224.

37 MNL NML XVII.406. (3. doboz Vegyes Iratok 5. Vannay Béla igazolási ügye)

kellett hivatalából. A nyilas-hatalomátvétel azonban karrierújtját nem törte meg végleg, hazatérte után egy rövid ideig ismét betölthette pozícióját, a második világháború alatt tanúsított magatartása miatt viszont az 1945 után berendezkedő politikai hatalom hamar elmozdította állásából.

Az 1945-öt követő demokratizálási kísérlet időszaka

Balassagyarmat szovjet megszállása a Budapest ellen indított második offenzíva szerves része volt, melynek következtében a város 1944. december 9-én elesett, így az oroszok 6. harckocsihadseregének bal szárnya Vácnál kijuthatott a Dunához, és folytathatta a főváros bekerítését.³⁸ Balassagyarmaton a harci események elcsendesülése után lassan megindult az élet, a háborús károk eltakarítása, a politikai pártok és a közigazgatás megszervezése. A szovjet megszállást követően, december 11-től Farkas István lett a város megbízott polgármestere,³⁹ feladatát 1945 áprilisáig látta el. A településen a közigazgatás újjászervezése Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminiszterének 1944. decemberi állásfoglalása alapján zajlott, előbb a Nemzeti Bizottság alakult meg, mely később megteremtette az önkormányzat népképviselői szerveit és megválasztotta a városi igazgatás vezető tisztviselőit.⁴⁰ Balassagyarmat kispolgári múltjának és a nehéziparban dolgozó munkásság hiányának köszönhetően kezdetben a kommunisták nem gyakoroltak jelentős befolyást a város politikai életében. A Nemzeti Bizottságot is a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői hívták életre 1945 januárjában, a Magyar Kommunista Párt képviselői csak a párt városi szervezetének megalakulását követően, 1945. március 7-e után kapcsolódtak be a bizottság munkájába.⁴¹ Az MKP és a szakszervezetek képviselőivel kibővült Nemzeti Bizottság kezdeményezésére 1945. április 19-én alakult meg Balassagyarmat képviselő-testülete, mely ülésen már nem Farkas István, hanem Boldizsár Pál, az 1945. április 9-én megbízott ideiglenes polgármester elnökölt.⁴² Boldizsár a rábízott tisztséget nem sokáig birtokolhatta, ugyanis a város képviselő-testülete 1945. május 25-i közgyűlésén Vannay Bélát, a város korábbi polgármesterét tartotta vissza állásában.

Vannay Béla 1945 tavaszán tért vissza Balassagyarmatra, állásában az igazoló eljárásának pozitív elbírálását követően, az 1.030/1945. M. E. rendelet 15. §-a alapján tartották vissza. A rendelet vonatkozó paragrafusa kimondta, hogy

38 Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp. 2021. 35.

39 Zonda T.: Balassagyarmat jeles polgárai i. m. 71.

40 Gyarmati Gy.: A közigazgatás újjászervezése i. m. 76.

41 Szomszéd Imre: A felszabadulástól a szocialista forradalom győzelméig. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 401.

42 MNL NML V.81. 1945. április 19-ei közgyűlés; Szomszéd I.: A felszabadulástól i. m. 405.

a helyén maradt polgármestereket az önkormányzati szervnek jogában áll állásában visszatartani,⁴³ melynek jogi háttérét az eltávozott Vannay esetében a város képviselő-testülete az 1944. novemberi nyugdíjazásának hatálytalanításával teremtette meg.⁴⁴ Az 1945. május 25-i közgyűlést követően Vannay ismét polgármesterként tevékenykedhetett tovább, azonban tisztségét nem sokáig tölthette be, 1945 decemberétől 1946 augusztusáig több támadás is érte. 1945 decemberében az MKP helyi szervezetének képviselői igazolásának felülvizsgálatát kezdeményezték, ugyanis véleményük szerint egy 1942-ben megtartott beszédével a 81/1945. M. E. rendelet 11. és a 13. paragrafusának első bekezdésében meghatározott tevékenységet fejtett ki, mellyel gyakorlatilag háborús bűnösnek titulálták.⁴⁵ Ügyének újratárgyalását az igazolóbizottság 1946. április 12-én tűzte napirendre, mely alkalommal Vannayt is meghallgatták. A tárgyalás jegyzőkönyvének tanúsága szerint a polgármester nem tagadta az 1942-ben elhangzott beszéd megtartását, azonban kijelentette, hogy azt kényszer hatására vállalta el, tartalmával nem értett egyet. Mindehhez hozzátette, hogy a beszéd előtt és utána is igyekezett kitérni hasonló megkeresések elől, de a város érdekében ezt nem mindig tudta megcselekedni, mert akkor támogatóktól eshetett volna el a település.⁴⁶ A jegyzőkönyvből egyértelműen kitűnik, hogy Vannay 1946-ban a Horthy-korszak politikai rendszerének áldozataként igyekezett feltűnni, mellyel saját magát és 1945-ben visszakapott pozícióját is védhette. Ennek elérése érdekében a tárgyalás során kihangsúlyozta, hogy a városban ő volt az egyetlen olyan tisztviselő, aki ellen több ízben is vizsgálatot folytattak baloldalisága miatt.⁴⁷ Igazolási ügyének felülvizsgálata végül félbeszakadt, 1946. április 12-én a bizottság elnapolta a tárgyalást, azonban ezzel nem szűnt meg az ellene indított adminisztratív jellegű offenzíva. 1946. május 4-én dr. Kovács Jenő Nógrád-Hont vármegye szociáldemokrata alispánja fegyelmi eljárást kezdeményezett vele szemben az 1929. évi XXX. törvénycikk 76. § 2. pontjába ütköző vétség miatt,⁴⁸ egyúttal állásából azonnali hatállyal fel is függesztette.⁴⁹ A fegyelmi eljárást végül az alispán megszüntette, azonban

43 Rendeletek tára, 1945 117.

44 MNL NML V.81. 1945. május 25-ei közgyűlés.

45 A két említett paragrafus vonatkozó bekezdése alapján háborús bűnös az, „*aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezetőállásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette*”, illetve az, „*aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy a rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott*”. Rendeletek tára, 1945 19.

46 MNL NML XVII.406. (3. doboz Vegyes Iratok 5. Vannay Béla igazolási ügye)

47 Uo.

48 A törvény 76. paragrafusának 2. pontja szerint fegyelmi eljárás alá lehetett vonni azt a tisztviselőt, aki az állás tekintélyével össze nem férő magatartásával csorbította a tisztviselői kar tekintélyét, vagy a tiszteletre és a bizalomra méltatlanná vált.

49 MNL NML V.83.a Balassagyarmat rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iktatott iratai, 1927–1949 (a továbbiakban: V.83.a) 2193/1946.

a kommunisták által kezdeményezett, Vannay ellen irányuló hadjárat a polgármester szempontjából negatív végkimenetellel végződött. Az 5.000/1946. M. E. rendelet értelmében 1946 augusztusában állásából elbocsátották, mely határozattal végleg véget ért közigazgatási pályafutása.⁵⁰ Leépítését követően életének utolsó éveit Budapesten töltötte, itt halt meg 1967-ben.

Vannay Béla pályáját az 1944. október 15–16-i átmenet egy rövid időre ugyan megszakította, ennek ellenére az 1945-ös átmenet során Balassagyarmat képviselő-testülete ismét belé helyezte bizalmát, és állásában visszatartotta. Ezt követően egy rövid ideig polgármesterként tevékenyen részt vett az 1945 utáni balassagyarmati átmenetben, azonban tisztségét nem sokáig tölthette be, ugyanis személye hamar a kommunisták célkeresztjébe került, több fronton adminisztratív offenzívát indítottak ellene. Az újonnan berendezkedő lokális politikai és közigazgatási hatalom intézkedéseinek köszönhetően az 1946 májusában elindított B-listázási sorozat végleg megtörte közigazgatási pályáját, ezért az 1945-ös átmenet végül – elődjéhez, Horváth Sándorhoz hasonlóan – hosszú távon inkább negatív irányba befolyásolta életét. A személye körül elhúzódó politikai csatározások következtében a kommunisták 1948–1949-es hatalomátvételéig nem volt Balassagyarmatnak teljes joggal felruházott polgármestere, a város ügyeit ez idő alatt dr. Szentgyörgyi Károly főjegyző intézte.

Salgótarján szovjet megszállására Balassagyarmat elfoglalását követően két héttel később, 1944. december 25-én került sor, ennek ellenére a politikai pártok és a közigazgatás helyreállítása gyorsabb ütemben haladt, mint a megyeszékhelyen. 1945. január 2-án az MKP párttagtoborzás céljából két megbízottat küldött Salgótarjánba, Farkas Mihályt, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjét, és Tóth Bélát, a MOKAN Komité⁵¹ volt vezetőjét. Velük kiegészülve egy rögtönzött gyűlés keretében megalapították az MKP salgótarjáni szervezetét, és az elmenekült Rátky Béla helyére megválasztották a város új polgármesterét.⁵² Kilczér Béla,⁵³ Salgótarján harmadik városvezetője egy visszaemlékezésében vázolta fel a januári nap eseményeit, melynek során elmondta, hogy villámcsapásként érte megválasztásának híre, ő magát nem tartotta alkalmasnak a

50 MNL NML V.83.a 2596/2/1946. (16. doboz)

51 Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja.

52 *Baucsek Csaba*: Nógrád megye közigazgatásának helyzete a 20. század első felében. In: *Váltóállítást. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Bp. 2017. 270. Az MKP salgótarjáni szervezetének titkárává Kerekes Sándort választották, aki már az illegálisban működő kommunista mozgalomban is szerepet vállalt.

53 Kilczér Béla 1897. április 10-én született Budapesten. 1921-től építészként Salgótarjánban tevékenykedett, a város számos épületet köszönhet tudásának. Építészeti tevékenysége mellett hosszú katonai pályafutást is magáénak tudhatott, mind az első, mind a második világháború alatt hosszan teljesített szolgálatot. 1945 után közigazgatási gyakorlat nélkül került Salgótarján élére. Életrajzát lásd bővebben: *Sándor Rudolf*: Salgótarján megyei város III. polgármestere. Kilczér Béla (1897–1971) megtett útja. Kézirat. Salgótarján 1970. (a továbbiakban: Kilczér Béla visszaemlékezése)

pozícióra. Farkas Mihálynál megpróbálta kijárni, hogy a város háborús kárainak helyreállításában, a közigazgatás megszervezésében ne polgármesterként kelljen közreműködni, azonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője nem engedte, kijelentette, hogy a rábízott feladatot el kell vállalnia, így a határozatot végül Kilczer is elfogadta.⁵⁴ Az új polgármestert Farkas Mihály mellett Tóth Béla, a miskolci MOKAN Komité vezetője is támogatta, ugyanis kedvező véleménye volt Kilczerről, aki 1944 novemberében egy rövid időre becsatlakozott a MOKAN tevékenységébe.⁵⁵ Ilyen előzmények után Kilczer Bélát posztján a szovjet állomásparancsnok a választás másnapján megerősítette, ezzel – az országosan jellemző gyakorlattal ellentétben – Salgótarjának előbb lett városvezetője, mint a pártok képviselőiből összeállt Nemzeti Bizottsága. A városban a Nemzeti Bizottság tagjait 1945. január 28-án választották meg, a testület alakuló ülését február 14-én tartották. A kommunista párt részéről többek között tagja lett Kilczer is, a bizottság elnökének pedig a későbbi polgármestert, Blanár Sándort választották meg.⁵⁶ A Nemzeti Bizottság megalakulását követően 1945. február 24-én sor került a város képviselő-testületének alakuló közgyűlésére, melyen Kilczer Béla letette hivatali esküjét a Nemzeti Bizottság elnöke, Blanár Sándor előtt.⁵⁷ Innentől kezdve közel fél éven keresztül tölthette be tisztségét, posztjáról 1945. július 18-án távozott.

Kilczer Béla megválasztását, majd posztján való megerősítését követően elsődleges feladatának a háborús károk helyreállítását, a lakosság élelmezésének biztosítását tartotta. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett közigazgatási gyakorlattal, nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, 1945 márciusában egy küldöttséggel már az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjaival tárgyalt Debrecenben. Ezen a tárgyaláson – Kilczer emlékei szerint – többek között jelen volt Gyöngyösi János külügy-, Erdei Ferenc belügy-, Vörös János honvédelmi és Faraghó Gábor közellátási miniszter is. Ezen a találkozón a polgármester felhívta a figyelmet a salgótarjáni lakosságot érintő problémákra, hangsúlyozva, hogy a munkások által összeállított acél- és üvegáruért küldött élelmiszer-csereszállítmányokat a Vörös Hadsereg egyes alakulatai lekapcsolják, így azok nem jutnak el a rászorulókhhoz. A beszéd hevében Kilczer kijelentette, hogy amennyiben a kormány jelenlegi összetételében nem alkalmas a probléma kézben tartására, úgy adja át a helyét egy olyanak, amelyik képes

54 Kilczer Béla visszaemlékezése 37–38.

55 *Molnár Pál*: A felszabadulás és a népi demokratikus forradalom győzelme Salgótarjában: 1944. dec. 25.–1948. In: Salgótarján története. Szerk. Szabó Béla. Salgótarján 1972. 262.; Tóth Bélával és a miskolci MOKAN Komitéval való találkozásáról maga Kilczer Béla is beszélt visszaemlékezésében. Kilczer Béla visszaemlékezése 21–31.

56 *Molnár P.*: A felszabadulás i. m. 262–263.

57 MNL NML V.182. Salgótarján Rendezett Tanácsú Város Tanácsának (1922–1929) és Képviselő-testületének (1945–1950) iratai, 1922–1950 (a továbbiakban: V.182.) 1945. február 24-ei közgyűlés.

a gondokat orvosolni.⁵⁸ Ezzel a cselekedetével Kilczer egy kisvárosi polgármesterként lényegében lemondásra szólította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amennyiben az nem tudja kezelni a salgótarjáni nehézségeket. A polgármester felszólalása végül elérte célját, melyet az 1945. április 14-i közgyűlésen tett jelentése is alátámaszt, a debreceni látogatást követően az ideiglenes kormány Salgótarján városának és üzeleinek nagyobb értékű kölcsönt, valamint élelmiszer-felvásárlásról szóló engedélyt adott.⁵⁹ Hasonló ügyben Kilczer további egy alkalommal, 1945. május 7-én kereste fel a kormányt, illetve június 25-én látogatást tett a Népjóléti Minisztériumban, mely esetekben szintén a város élelmezési nehézségeire és szociális helyzetére irányította a figyelmet, megoldást várva az érintettektől.⁶⁰

A polgármesternek a megválasztását követően munkáját szoros együttműködésben kellett végezni az MKP salgótarjáni csoportjával, mely párt számolt is azzal, hogy Kilczer pozícióba segítségét követően befolyását közvetlen tudja majd érvényesíteni a város üzeiben és önkormányzati szerveiben. A párt erős befolyásához hozzájárult az is, hogy 1945 februárjára, szemben az FKGP 70 fős csoportjával, a város legtámogatottabb politikai formációja lett a maga 2364 fős tagságával. A polgármester mellett a párt jelölte ki a rendőrkapitányság vezetőjét, előbb Telek Jánost, majd Aczél Bélát.⁶¹ Kilczer és pártja között kezdetben az együttműködés feltehetően zökkenőmentesen zajlott, 1945. január 9-i csatlakozását követően július elejéig a források nem tanúskodnak felmerült problémákról. Sándor Rudolf, Kilczer visszaemlékezésének közreadója szerint a gondok Kerekes Sándor titkár leváltásával kezdődtek, amivel egyfajta pozícióharc vette kezdetét, mely folyamatnak végül a polgármester is áldozata lett.⁶² Kerekes áprilisi leváltását követően a párt helyi szervezetének titkára Bandur Gyula lett, ő a pozíciót 1945 júniusáig tölthette be, amikor helyére Oczel Jánost nevezték ki.⁶³ A pártkáderek cseréjét követően – Sándor Rudolf megállapítása szerint – egyre nehezebbé vált Kilczernek a párttal való együttműködés, ekkor már érezhette, hogy az ő napjai is meg vannak számlálva.⁶⁴ A polgármestert a támadás az 1945. július 13-i képviselő-testületi ülésen érte, amikor Bozó György, az MKP képviselője a párt megbízásából bizalmatlansági indítványt kezdeményezett vele szemben. A javaslat feltehetően váratlanul érintette a polgármestert és a képviselő-testületet, Kilczer és a képviselők is azt nyilatkozták, hogy nincsenek informálva az indítvány okáról. Az ülés jegyzőkönyvében

58 MNL NML V.182. 1945. április 14-ei közgyűlés; Kilczer Béla visszaemlékezése 40–41.

59 MNL NML V.182. 1945. április 14-ei közgyűlés.

60 Uo. 1945. április 14-ei közgyűlés; 1945. július 13-ai közgyűlés.

61 *Molnár P.*: A felszabadulás i. m. 262., 269.

62 Kilczer Béla visszaemlékezése 44.

63 *Kisbenedek Miklós*: Az MKP megalakulása, tevékenysége és szervezeti fejlődése a felszabadulástól az 1945 novemberi választásig Salgótarjánban. In: Nógrádi történeti évkönyv, 1985. Szerk. Szabados István. Salgótarján 1985. 13.

64 Kilczer Béla visszaemlékezése 44.

rögzített információk arra utalnak, hogy Bozó György sem volt teljes mértékben tisztában az általa kezdeményezett előterjesztés okával, felszólalásában nem adott egyértelmű magyarázatot arra, mit jelent a pártfegyelem megszegése.⁶⁵ Mindez arra enged következtetni, hogy nem valós mulasztásról, csak egy ürügyről volt szó, mellyel Kilczert el lehetett mozdítani a polgármesteri székből. A bizonytalan információk ellenére Kilczert végül titkos szavazásra bocsátotta az indítványt, melyet a testület kommunista képviselői nem fogadtak el, így végül nyílt voksolás keretében döntöttek az előterjesztésről. Annak ellenére, hogy a testület 32-11 arányban elfogadta Bozó javaslatát, a polgármester nem mondott le tisztségéről, melynek következtében a jelenlévők nagy része elhagyta a termet, így az ülést el kellett halasztani. A következő közgyűlést 1945. július 18-ára hívták össze, melyen Kilczert Béla végül bejelentette lemondását. Beszédében hosszan sorolta a bő féléves működésének eredményeit, kihangsúlyozva, hogy tevékenysége során igyekezett a pártokon felül álló polgármesterként, a város érdekeit szem előtt tartva dolgozni.⁶⁶ Az 1945 júliusára átalakult salgótarjáni pártszervezet vezetőségében feltehetően ez a törekvése váltotta ki a bizalmatlanság okát, a polgármester hozzáállása a továbbiakban nem volt összeegyeztethető a párt érdekeivel, ezért kezdeményezhették a lemondásához vezető eljárást. A bizalmatlansági indítvány végül elérte hatását, Kilczert lemondott és távozott posztjáról, melyet az MKP képviselőjében Bozó György elfogadott, és a párt nevében köszönetet mondott eddig végzett munkájáért.

Megállapítható, hogy Kilczert Bélát az 1944 decemberében keletkezett hatalmi vákuum betöltése érdekében az 1945. január 2-án megalakult salgótarjáni kommunista pártszervezet képviselői, valamint Farkas Mihály és Tóth Béla segítették hozzá a polgármesteri pozícióhoz. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett közigazgatási tapasztalattal, nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, tevékenyen részt vett a város háborús kárainak helyreállításában és a közigazgatás megszervezésében. Kilczert párttagként kezdetben a kommunista párt helyi képviselőivel együttműködésben dolgozott, azonban a személycserét követően, mikor érzékelték, hogy pártokon felüli városvezetőként igyekezett tevékenykedni, a város közgyűlése előtt megtámadták, melynek végül polgármesteri pozíciója áldozatul esett. Mindez azt mutatja, hogy Kilczert kezdetben aktívan részt vett az 1945-ös átmenet lokális eseményeinek alakításában, azonban hamar a helyi politikai érdekek keresztútjába került, és áldozatául esett annak.

Kilczert Béla lemondását követően 1945. augusztus 2-án Salgótarján képviselő-testülete három pályázó közül Blanár Sándort,⁶⁷ az MKP tagját, a Nemzeti

65 MNL NML V.182. 1945. július 13-ai közgyűlés.

66 Uo. 1945. július 18-ai közgyűlés.

67 Blanár Sándor 1885. szeptember 5-én született Nádudvaron. Végzettségét tekintve tanító, hivatását 1920-tól Zagyvapálfalván gyakorolta. 1945. február 14-én a salgótarjáni Nemzeti Bizottság elnökének választotta, ezt a tisztséget 1945. augusztus 6-ig látta el.

Bizottság elnökét szavazta meg polgármesternek.⁶⁸ Blanár városvezetővé történő megválasztását követően 1945. augusztus 6-án lemondott a Nemzeti Bizottságban betöltött elnöki posztjáról, helyére Csorba János, az SZDP tagja került.⁶⁹ A korábban tanítóként dolgozó polgármester tisztségét 1949. január 8-ig töltötte be, Kilczer Bélához hasonlóan lemondással távozott posztjáról. A különbség, ami megfigyelhető a két eset között, az, hogy amíg Kilczer kényszer hatására cselekedett, addig Blanár önként, idős korára hivatkozva döntött lemondása mellett. Döntése hátterére a búcsúbeszédében megfogalmazott gondolatai utalnak: „1945. augusztus 2-án polgármesterré választottak. Teendőimet mindenkor becsületesen elláttam. Az idő azonban eljárt fölöttem, 63 éves vagyok. Az én helyemen ma csak fiatalabb ember tudja megállni a helyét.”⁷⁰ Működése alatt pártja részéről nem merült fel a bizalmatlanság kérdése, polgármesteri feladatai mellett az MKP helyi életében is aktívan tevékenykedett, melynek köszönhetően az MKP és az SZDP egyesülésekor nem merült fel leváltásának lehetősége. Mindez azt mutatja, hogy szemben az 1945-ös átmenettel, melynek eseményei pozitív hatást gyakoroltak pályájára nézve, az 1948-as fordulat lényegében nem befolyásolta polgármesteri működését.

Az 1948–1949-es kommunista hatalomátvételt követő időszak

Salgótarjában a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesítő értekezlete a két politikai csoport országos fúziója előtt, 1948. május 9-én zajlott, az MKP részéről száztizennyolc, az SZDP részéről huszonnyolc tag vett ezen részt.⁷¹ A pártértekezletet követően a városvezető személyében nem következett be változás, Blanár Sándor polgármester posztján maradhatott, tisztségét 1949. január 8-ig tölthette be. Lemondását megelőzően, 1948. január 3-án, a Magyar Dolgozók Pártjának Megyei Bizottsági ülésén Oczel János titkár bejelentette, hogy a Szervező Bizottság Nagy Lajost⁷² fogadta el Salgótarján következő polgármesterének.⁷³ Beiktatására a város képviselő-testületének 1949. január 8-i ülésén, Blanár hivatalos lemondását követően került sor. Személyében a

68 MNL NML V.182. 1945. augusztus 2-ai közgyűlés.

69 Salgótarján történelmi kronológiája II. 1945-1977. Összeállította Cs. Sebestyén Kálmán. Salgótarján 2002. (a továbbiakban: Kronológia II.) 24.

70 MNL NML V.182. 1949. január 8-ai közgyűlés.

71 Molnár P.: A felszabadulás i. m. 292.

72 Nagy Lajos 1892-ben született bányászcsaládba. Hosszú ideig ő maga is bányászként tevékenykedett, majd a karancslejtősi akna üzemi bizottságának elnöke, később a versenyiroda vezetője. Személyében, Andó Gyurka Ferenc Tatabánya polgármestere után, második ízben helyeztek bányászt városvezetői posztra. Bányamunkás 36. (1949) 3. sz. 2.

73 MDP Nógrád Megyei Bizottságának (1954-től Végrehajtó Bizottságának) ülései (XXXV.31.a) 1949. január 3. 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGRADMKPMDP__4_MDP_MEGYBIZ_1949/?pg=3&layout=s, letöltés 2021. nov. 17.

pártjához feltétlenül lojális káder került Salgótarján élére, beiktatását követő beszédében ki is emelte, hogy az MDP bizalmából került a város élére, a párt utasításait minden esetben betartva kívánja végezni a munkáját.⁷⁴ Nagy működése során feltehetően mindvégig szem előtt tartotta ezt a szempontot, munkájával feltehetően meg volt elégedve pártja, ugyanis haláláról megemlékezve a *Nógrád* című napilap hasábjain még 1983-ban is méltatták tevékenységét.⁷⁵ A *Salgótarjáni új almanach adatai* arra engednek következtetni, hogy a tanácsrendszer 1950. évi bevezetését követően 1954-ig a városi tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke volt,⁷⁶ azonban ez az információ nem állja meg a helyét, ugyanis több forrás is azt sugallja, hogy ezt a posztot Galajda János töltötte be.⁷⁷

A fentiek alapján megállapítható, hogy Nagy Lajos bányász életére és karrierútjára jelentős befolyást gyakorolt az 1948-as átmenet, a két munkáspárt egyesülését követően az MDP bizalmából Salgótarján városvezetői székébe kerülhetett. Annak ellenére, hogy a közigazgatási rendszer 1950. évi átszervezését követően nem maradt vezető pozícióban, működése alatt feltehetően végig bírta pártja bizalmát, melyre a haláláról megemlékező képviselő-testületi ülés tudósítása utal. Mindez azt mutatja, hogy az 1948-as átmenetet követően egyéves polgármestersége alatt inkább alakítója és haszonélvezője, mint elszenvetője volt a fordulatnak.

Amíg Salgótarján polgármesteri posztján nem eredményezett váltást a két munkáspárt egyesülése, addig Balassagyarmaton változást hozott a városvezetésben az 1948–1949-es fordulat. Vannay félreállítását követően a település irányítására most először választottak teljes joggal felruházott polgármestert Márkus Lajos személyében.⁷⁸ A város képviselő-testülete – az MKP és SZDP városi szervezeteinek 1948. április 23-i egyesülését követően – május 23-án választotta meg polgármesternek a baloldali múlttal rendelkező Márkust.⁷⁹ A két párt egyesülése terén kifejtett munkája alapján az MDP joggal feltételezhette azt, hogy az új polgármester a párt érdekeit fogja szolgálni, melyet maga Márkus is megerősített beiktatását követő beszédében. Ebben – a salgótarjáni Nagy Lajoshoz hasonlóan – kiemelte, hogy az MDP bizalmából töltheti be új pozícióját, melyet a pártért végzett eddigi munkájáért érdemelt ki.⁸⁰ Mindehhez

74 MNL NML V.182. 1949. január 8-ai közgyűlés.

75 Nógrád, 1983. február 5. 1.

76 Salgótarjáni új almanach. Összeállította Cs. Sebestyén Kálmán – Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1997. 184.

77 A Salgótarjáni Városi Tanács tanácsülési jegyzőkönyve alapján: Kronológia II. 61.; valamint Nógrád, 1950. augusztus 19. 3.

78 Márkus Lajos 1897. február 4-én született Pilisvörösváron. A gimnázium 4 osztályának elvégzését követően 1914-ben nyomdászsegéd lett a miskolci Standhaft nyomdában. Kisebb megszakításokkal egészen 1947-ig dolgozott itt, ezt követően az SZDP Nógrád-Hont megyei titkára lett. Életrajzát lásd bővebben: *Leblancné Kelemen Mária: Márkus Lajos*. In: Harcos életutak. Szerk. Gordos János. Salgótarján 1983. 146–148.

79 MNL NML V.81. 1948. május 23-ai közgyűlés.

80 Márkus Lajos tevékenyen részt vett az MKP és az SZDP egyesülésének előkészítésé-

hozzátette azonban, hogy annak ellenére, hogy pártemberként került a város élére, azért a város érdekében fog tevékenykedni.⁸¹ Az MDP szempontjából ígéretes kezdet ellenére megválasztását követően közel másfél évvel a párt bizalma megingott vele szemben, melynek következtében karakter- és karriergyilkosság áldozatává vált. 1949. október 17-én az MDP Nógrád-Hont Megyei Bizottságának ülésén három vádpontot fogalmaztak meg vele szemben, a testület szerint az 1945-ös átmenet előtt kommunista érzelmű munkásokat jelentett fel, az egyesülés ellen beszélt, és a Megyei Egység Bizottság tagjaként baloldali érzelmű embereket záratott ki a pártból.⁸² A vizsgálatot követően a bizottság arra a megállapításra jutott, hogy az első vádpont kivételével Márkus a neki tulajdonított cselekedeteket elkövette, a városvezető hiába védekezett, a testület felfüggesztette polgármesteri működését, és kizárta a pártból. Az ülés jegyzőkönyve azt sugallja, hogy a bizottság minden erejével azon volt, hogy a Márkus ellen felhozott vádakat rábizonyítsa. A polgármester ugyan elmondta, hogy kezdetektől a két munkáspárt egyesülése mellett állt – melyet a témában írt publicisztikái is alátámasztanak –, valamint a kizárásokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy azokat az Egység Bizottság vitte keresztül, ő maga egyedül senkit nem tiltott ki a pártból, a tárgyalás során az MDP Megyei Bizottsága ezt teljesen figyelmen kívül hagyva hozta meg az ítéletét. Mindez arra enged következtetni, hogy Márkus félreállítása egy előre eltervezett akció keretében zajlott, a polgármester a kor bűnbakképzési mechanizmusának áldozatává vált. 1948 után elsősorban azok a szociáldemokraták ellen indult meg a rágalomkampány, akik nem léptek át a munkásegységet reprezentáló Magyar Dolgozók Pártjába, azonban az új párt kezdeti tagrevíziói során kizártak is gyorsan a megbélyegzettek közé kerültek.⁸³ Minden bizonnyal Márkust is ennek a folyamatnak a részeként állították félre, kizárása pillanatában pártársai szerint a munkásmozgalmi tevékenysége és a párthoz való viszonya nem volt őszintének tekinthető. Annak ellenére, hogy ügyét 1950-ben felülvizsgálták, és párttagságát visszakapta, a közigazgatásba már nem tért vissza, 1959-es nyugdíjazásáig eredeti szakmájában, a nyomdaiparban helyezkedett el.⁸⁴

ben. 1948 márciusában az SZDP részéről tagja lett a Megyei Egység Bizottságának, melynek feladata a két párt helyi szintű fúziójának előkészítése volt. Emellett helyi lapokban jelentetett meg véleménycikkeket, melyekben minden esetben az egyesülés mellett érvelt. *Kronológia II.* 42.; *Nógrádi Hírek* 1. (1947) 14. sz. 1.; *Szabad Nógrád*, 1948. május 1. 3.

81 MNL NML V.81. 1948. május 23-ai közgyűlés.

82 MDP Nógrád Megyei Bizottságának (1954-től Végrehajtó Bizottságának) ülései (XXXV.31.a) 1949. október 17. 166. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGRADMKPMDP__4_MDP_MEGYBIZ_1949/?pg=444&layout=s, letöltés 2021. nov. 17.

83 *Gyarmati Gy.*: Ellenségek és bűnbakok i. m. 104.

84 *Leblancné Kelemen M.*: Márkus Lajos i. m. 147.

Annak ellenére, hogy Márkus Lajos az 1948-as átmenet során tevékenyen kivette részét az MKP és az SZDP helyi szervezeteinek egyesüléséből, politikai vonalon aktív munkát végzett, polgármesterré való kinevezését követően másfél évvel – politikai okokra hivatkozva – elmozdították pozíciójából. 1949. október 17-én az MDP Nógrád-Hont Megyei Szervezete kizárta tagjai közül, és polgármesteri működését is felfüggesztette, mely lépéssel Márkus rövidnek tekinthető közigazgatási pályáját végleg megszakították. Ugyan az MDP 1950-ben felülvizsgálta ügyét, párttagságát visszakarta, a közigazgatás területére már nem tért vissza, nyugdíjazásáig nyomdászként dolgozott.

Márkus Lajos utódjául a belügyminiszter Kovács Palya István⁸⁵ kazári bányászt jelölte ki, melyet Balassagyarmat képviselő-testülete 1950. január 24-én vett tudomásul.⁸⁶ A képviselő-testület előtt megtartott beszédében az új polgármester ki is emelte, hogy közigazgatással soha nem foglalkozott, őt az MDP küldte ki a polgármesteri posztra, elmondása szerint azért, hogy „Balassagyarmaton, amely város [...] nem a dolgozók, hanem a dzsentrik városa volt, rendet teremtsék”.⁸⁷ Mindehhez hozzáfűzte, hogy a rábízott feladatot nem egyedül, hanem pártja és Rákosi Mátyás segítségével fogja véghez vinni. Beiktatását követően Kovács hét hónapig látta el a polgármesteri teendőket, a közigazgatás 1950. évi átszervezését követően augusztus 15-től 1953 februárjáig a Balassagyarmati Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöki posztját töltötte be.⁸⁸ Mindez azt mutatja, hogy a kommunisták 1948-as hatalomátvétele pozitív irányba befolyásolta karrierútját, a bányászati múltját hátrahagyva az MDP pártfoglaltként 1953-ig a közigazgatásban folytathatta pályáját.

Látható, hogy az 1948-as átmenetet követően Salgótarján mellett már Balassagyarmaton is a hatalmat kezében tartó Magyar Dolgozók Pártjához lojális káderek kerültek a város élére. Kinevezésükkor a párt olyan személyeket jelölt ki, akik múltjuknak köszönhetően a munkásságot reprezentálták, kiválasztásuknál elsődleges szempontnak nem a közigazgatásban szerzett tapasztalatot, hanem a párthoz való feltétlen lojalitást tartották. Ez a kijelölési eljárás Salgótarjánban – az erős kommunista bázisnak köszönhetően – már 1945-től megfigyelhető volt, Balassagyarmaton azonban csak az MKP és az SZDP egyesülését követően vált jellemzővé. A két város 1945 és 1948 után hivatalba lépett polgármesterei már előrevetítették az 1950-es évekre általánossá vált gyakorlatot, miszerint a rendszer káderének nem értenie

85 Kovács Palya István 1901-ben Kazáron született. Nagyapja még földműveléssel foglalkozott, édesapja már a bányászatból tartotta el a családot. Apja nyomdokaiba lépve Kovács is a bányászattal kereste kenyerét polgármesterré történő megválasztásáig.

86 MNL NML V.81. 1950. január 24-ei közgyűlés. Esküt az alispán előtt 1950. január 16-án tett.

87 Uo. 1950. január 24-ei közgyűlés.

88 *Szomszéd Imre*: A szocializmus építésének kibontakozása, a fejlődés korlátai és ellentmondásai. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 429., 432.; *Zonda T.*: Balassagyarmat jeles polgárai i. m. 129.

kellett a rá bízott feladatkörhöz, hanem közvetíteni és végrehajtani a felsőbb utasításokat.⁸⁹

Összegzés

A tanulmányban bemutatott hét karrierútrészlet alapján elmondható, hogy a politikai átmenetek városvezetőkre gyakorolt hatását nem lehet csak feketén vagy fehéren szemlélni. A bevezetőben megfogalmazott kérdésre jelen empirikus vizsgálat alapján az a válasz adható, hogy azok a polgármesterek, akiknek hivatali ideje keresztezte a politikai átmeneteket, jellemzően egyszerre voltak alakítói és elszenvetői a fordulatok következtében berendezkedő politikai intézményrendszerek intézkedéseinek. Ez alól a jelenség alól egyedül az MDP létrejötte idején, 1948-ban hivatalban lévő salgótarjáni polgármester a kivétel, akinek leváltására a fordulat következtében nem került sor. Azok a városvezetők, akik már a kialakult struktúrában tevékenykedtek, helyi viszonylatban jellemzően alakítói, formálói voltak azoknak. Az is megállapítható, hogy közvetett módon azoknak a polgármestereknek az életére is negatív hatást gyakorolhattak az egyes átmenetek, akik a két világháború között töltötték be hivatalukat, és a fordulatok idején már nyugdíjban voltak, vagy más pozíciót töltöttek be. Ez többnyire az 1945-ös demokratizálási kísérlet idején figyelhető meg, az 1944. január óta nyugdíjas Förster Kálmán és feltehetően az 1945 előtt alispánként tevékenykedő Horváth Sándort is az igazolási eljárás áldozatává vált.

	1944. október 15-16-i átmenet	1945 utáni demokratikus kísérlet	1948-1949: kommunisták hatalomátvétele
<i>Salgótarján polgármesterei</i>			
dr. Förster Kálmán (1922-1943)	-	elszenvedő	-
dr. Rátky Béla (1944)	alakító	elszenvedő	-
Kilczér Béla (1945)	-	alakító és elszenvedő	-
Blanár Sándor (1945-1949)	-	alakító	alakító
Nagy Lajos (1949-1950)	-	-	alakító

89 Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság 34. (1991) 61.

<i>Balassagyarmat polgármesterei</i>			
dr. Fayl Gyula (1923–1927)	?	?	?
dr. Horváth Sándor (1927–1939)	alakító (alispánként)	elszenvedő (?)	-
dr. Vannay Béla (1939–1946)	elszenvedő	alakító és elszenvedő	-
Márkus Lajos (1948–1949)	-	-	alakító és elszenvedő
Kovács P. István (1950)	-	-	alakító

1. táblázat: Salgótarján és Balassagyarmat polgármesterei és a politikai átmenetek

Az esettanulmány azt mutatja, hogy a vizsgált egyéneknek adott esetben megvolt a lehetősége a cselekvésre, a kutatott polgármesterek karrierútja között mind az események pozitívnak vélt irányba történő befolyásolására (pl. Blanár Sándor, Márkus Lajos), mind az egyén elveivel össze nem egyeztethető közélettől való eltávolodásra (pl. Förster Kálmán) akad példa. A vizsgálat alapján azonban megállapítható, hogy pozíciójukból adódóan a struktúrák mégiscsak hatást gyakoroltak pályájukra, volt olyan polgármester, akinek pozitív, volt olyan, akinek negatív irányba befolyásolta karrierútját. Éppen ezért Salgótarján és Balassagyarmat polgármestereinek példája igazolhatja Sewell azon tézisé, hogy a történeti ágens elszenvedei és beteljesíti a struktúrából adódó következményeket, azonban emellett bizonyos fokú autonómiára is szert tesz, ami alkalmat adhat a cselekvésre. Emellett a vizsgált városvezetők vonatkozásában Giddens megállapítása is igaznak tekinthető, mely szerint a struktúrák kétségtelenül határt szabnak az ember cselekedeteinek.

Felhasznált szakirodalom és források

- Ákosi Zsolt: A máramarosszigeti kisebbségek egymásról alkotott képe a XX. században. Máramarossziget 2016.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1934.
- Az 1949. évi népszámlálás. 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1950.
- Bányamunkás 36. (1949) 3. sz.
- Baucsek Csaba: Nógrád megye közigazgatásának helyzete a 20. század első felében. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Bp. 2017. 267–284.

- Galcsik Zsolt: Nógrád megye közigazgatási és területi változásai, 1872–2005. Salgótarján 2005.
- Gyáni Gábor: Historical agency. A szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Bp.–Pécs 2017. 46–56.
- Gyarmati György: A hivatásos áldozat és a hivatásos hóhér a Rákosi-korszakban, az 1950-es évek elején. In: Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére. Szerk. Horváth J. András. Bp.–Salgótarján 2008. 381–394.
- Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság 34. (1991) 51–63.
- Gyarmati György: A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában. Történelmi Szemle 38. (1996) 63–98.
- Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Bp. 2012. 93–130.
- Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok 130. (1996) 497–570.
- Gyarmati György: Három koncepció és ami utána következik... Közigazgatási reformtörekvések és kudarcaik sorozata Magyarországon, 1945–1948. Tér és Társadalom 3. (1989) 4. sz. 3–15.
- Gyebnár Kristóf: Egy vármegyei tisztviselő túlélési stratégiája az 1944 és 1948 közötti átmeneti időszakban. In: Historia Nostra V. Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 9–41.
- Hausel Sándor: Balassagyarmat polgármesterei a rendezett tanácsú várossá válástól a tanácsrendszerig. In: Neograd 2019. A Dornyay Béla Múzeum évkönyve XLII. Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére. Szerk. Balogh Zoltán. Salgótarján 2019. 213–228.
- Horváth István: Beáta solitudo = Boldog magány. Vonások dr. Förster Kálmán arcképéhez. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve XVI. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1990. 157–171.
- Kisbenedek Miklós: Az MKP megalakulása, tevékenysége és szervezeti fejlődése a felszabadulástól az 1945 novemberi választásig Salgótarjánban. In: Nógrádi történelmi évkönyv, 1985. Szerk. Szabados István. Salgótarján 1985. 5–25.
- Leblancné Kelemen Mária: Márkus Lajos. In: Harcos életutak. Szerk. Gordos János. Salgótarján 1983. 146–148.
- Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárának (MNL NML) vonatkozó fondjai
- Magyarországi Rendeletek Tára 1945. 79. évf. I-IV. füzet. Bp. 1946.
- Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje. Bp. 1942.

- MDP Nógrád Megyei Bizottságának (1954-től Végrehajtó Bizottságának) ülései (XXXV.31.a) 1949. január 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGRADMKPMDP__4_MDP_MEGYBIZ_1949/?pg=3&layout=s, letöltés 2021. nov. 17.
- MDP Nógrád Megyei Bizottságának (1954-től Végrehajtó Bizottságának) ülései (XXXV.31.a) 1949. október 17. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NOGRADMKPMDP__4_MDP_MEGYBIZ_1949/?pg=434&layout=s, letöltés 2021. nov. 17.
- Molnár Pál: A felszabadulás és a népi demokratikus forradalom győzelme Salgótarjánban: 1944. dec. 25.–1948. In: Salgótarján története. Szerk. Szabó Béla. Salgótarján 1972. 255–302.
- Nógrád, 1950. augusztus 19.
- Nógrád, 1983. február 5.
- Nógrádi Hírek 1. (1947) 14. sz.
- Rainer M. János: A politikai és más átmenetek a 20. században Magyarországon. In: Régiókn története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 9–18.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. 2001.
- Salgótarján történelmi kronológiája I. A kezdetektől 1944-ig. Összeállította Dupák Gábor. Salgótarján 1996.
- Salgótarján történelmi kronológiája II. 1945–1977. Összeállította Cs. Sebestyén Kálmán. Salgótarján 2002.
- Salgótarjáni új almanach. Összeállította Cs. Sebestyén Kálmán – Szvircsek Ferenc. Salgótarján 1997.
- Sándor Rudolf: Salgótarján megyei város III. polgármestere. Kilczér Béla (1897–1971) megtett útja. Kézirat. Salgótarján 1970.
- Sik Domonkos: Giddens társadalomelmélete. Társadalomkutatás 31. (2013) 1. sz. 55–71.
- Szabad Nógrád, 1948. május 1.
- Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. május 22.
- Szederjesi Cecília – Tyekvicska Árpád: Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Balassagyarmat-Salgótarján 2006.
- Szirácsik Éva: Salgótarján város az első polgármestere, dr. Förster Kálmán szemével. In: Neograd 2011. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXV. Szerk. Fodor Miklós Zoltán – Szirácsik Éva. Salgótarján 2012. 31–56.
- Szomszéd Imre: A felszabadulástól a szocialista forradalom győzelméig. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 397–425.
- Szomszéd Imre: A szocializmus építésének kibontakozása, a fejlődés korlátai és ellentmondásai. In: Balassagyarmat története, 896–1962. Szerk. Balogh Sándor. Balassagyarmat 1977. 426–450.
- Új Magyarság, 1944. június 18.

Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp. 2021.

Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.
Bp. 2005.

Zonda Tamás: Balassagyarmat jeles polgárai. H. n. 2018.

GYULAI ÉVA

A TELEKKÖNYVEZÉS KEZDETEI MISKOLC KIVÁLTSÁGOS MEZŐVÁROSBAN (1702, 1793, 1817)*

A polgári korszak előtt, a rendi korszakban és a kései rendiség időszakában Magyarországon csak a városok mint különleges joghatóságok adminisztrációs gyakorlatában beszélhetünk telekkönyvezésről, illetve a modern telekkönyvezést megalapozó ingatlan-nyilvántartásról. A földesúri joghatóság birtokainak telki állományával, illetve majorsági ingatlanaival kapcsolatos bármilyen felmérés, összeírás, urbárium ugyanis, nem beszélve a birtokon lévő idegen nemesi jószágra vonatkozó nyilvántartásról, nem a tulajdonjog biztosításának, netán hitelfelvétel lehetőségének igényével készült. A nemesi jószágokról készült bármely összeírások nem is speciális helyi adók beszedését célozták, még az urbáriumok esetében sem, így nem teljesíthették a telekkönyvek főbb funkcióit sem. A telekkönyv fontos ismervének, a nyilvánosságnak (hozzáférhetőségnek, megismerhetőségnek) sem felelt meg a nemesi birtok bármely felmérése a Magyar Királyság régiségében.

A telekkönyvek középkori geneziséét így a szabad királyi városok jogi és adminisztrációs gyakorlatában találjuk meg, a legelső *Grundbuchot* Pozsony [1379] (1434),¹ majd Sopron (1480)² készítette, természetesen német nyelven, ezek főként a városok belterületének telektulajdonosait lajstromozták, kiegészülve a határbeli ingatlanok (főként szőlők) összeírásával, és létrehozásuk elsődleges célja, hogy a tulajdonos adósságainak esetén lehetővé tegye az adós kielégítését. Így az ingatlanokhoz zálogjogot és dologi terhet is bejegyezhettek, az adósságok kiegyenlítése után pedig a terheket kihúzták a bejegyzésnél. Az ingatlanforgalom a város joghatósága előtt zajlott, a felek ingatlan-adásvételeire vonatkozó bevallások vagy fassiók dokumentálása, hiteles irat kiadása a városi adminisztráció feladata volt, amely (a hiteleshelyek, kancelláriák gyakorlatához hasonlóan) jegyzőkönyvezte az adásvételt, majd speciális – a városi topográfiát követő – nyilvántartást is bevezetett a város telkeiről és tulajdonosaikról, hogy a tulajdonjogban bekövetkezett változást átláthatóbban és praktikusabban dokumentálja. Sopron középkori telekkönyve az adásvételek bejegyzésére jött létre, kronologikus rendben, Pozsony 1434-ben megújított regiszterének elkészítésénél azonban előbb utcák szerint összeírták a telkeket, majd a telkekhez kapcsolták a bejegyzéseket: a tulajdonos nevét, az ingatlanra terhelt esetleges adósságot (zálogjogot), adásvétel esetén ennek adatait, az új tulajdonos

* A tanulmány az OTKA Történelem 135814 sz. („Magyar Várostörténeti Atlasz” c.) OTKA-kutatás keretében valósult meg.

1 A pozsonyi telekkönyvről részletesen vö.: *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 131–137.

2 *Mollay Károly*: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch 1480–1553. Sopron 1993.

bejegyzésével. A *Grundbuch*, amellelt hogy városi ingatlanokkal rendelkező polgárok hitelképességének legfőbb bizonyítéka volt a korban, természetesen a helyi ingatlanalapú adók kivetésének is alapját képezhette. A királyi városoknak a városi joghatóság által megbízott tisztviselővel vezetett és a városi levéltárban őrzött telekkönyvei vagy inkább ingatlan-összeírásai a polgárjoggal is összefüggésbe hozhatók, a szabad királyi város polgára ugyanis csak helyi ingatlanal rendelkező személy lehetett.

Bár a 17. század végén és a 18. század elején a Habsburg-kormányzat tervbe vette egy átfogó ingatlanregiszter felállítását, több tervezet is készült, azonban ezek egyike sem valósult meg.³ Így az újkori telekkönyvezés vagy inkább ingatlan-nyilvántartás kezdetei egyelőre megmaradtak a városok praxisában, a török háborúkat követő időkben Buda, Pest és Óbuda „Zaiger” néven ismert ingatlan-összeírásai alapozták meg a városi nyilvántartásokat 1688-tól. Buda telekkönyvét 1688-ban kezdték el összeállítani osztrák mintára, a munkát 1691-ben fejezték be, Pest telekkönyvezése 1687-ben indult, ehhez földadó-nyilvántartást (*Urbarium*) is szerkesztettek. Pest összeírásához a térkép 1710-ben készült el.⁴ Vácott, a püspökvárosban a földesúr, Althann (Althan) Mihály Frigyes váci püspök rendelte el a telekösszeírást 1718-ban,⁵ a német nyelven felvett regiszter utcák szerint írta össze a város telkeit és házait, kéziratos térkép-melléklettel.⁶ Pécs házösszeírását már 1695-ben megkezdték, 1722-ben pedig telekkönyvet is szerkesztettek a város ingatlanairól, bár ebben alig regisztráltak a változásokat.⁷ Székesfehérváron már 1688-ban megkezdik a kamarai tisztviselők az ingatlan-összeírást, 1698-tól Vánossy Lőrinc kamarai megbízott vezeti a telekkönyvet.⁸ Szegeden ugyancsak kamarai biztosok nyitják meg az 1697. évi tűzvészt követően a Palánk városrész telekkönyvét, amelyben 1710-ig az ingatlanviszonyokban bekövetkezett változásokat is rögzítették.⁹

A telekkönyvezés országos hatókörű, a városok mellett a vármegyék joghatóságára is kiterjedő törvényi szabályozásának kezdete a betáblázás jogi intézményével függött össze, az 1723. törvény 107. cikke rendelkezik a hitelezők

3 *Matúz György*: Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése, 1840–1973. Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 73. (2010) 1–64. sz. 517.

4 *Nagy Lajos*: Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 162., 165–166.

5 *Copia Conscriptionis antiquae civitatis Vaciensis ex antiquo libro Grundbuch...* 1813. Váci Egyházmegyei Könyvtár (VEK) Ltsz. 708.068

6 *Tragor Ignác*: Vác vára és képei. Vác 1906. 159–162.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML), IV.1003.b Pécs Város Tanácsának iratai 1690–1868, Tanácsi iratok 1690–1847; MNL BaML IV.1007. Pécs Város telekkönyvi iratainak gyűjteménye

8 Székesfehérvár Városi Levéltára (SzVL) IV.A. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok, Feudális kor 1006/a

9 *Kenéz Győző – Szakály Ferenc*: A Szegedi Palánk-városrész 1697-es telekkönyve. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 8. Szerk.: Blazovich László. Szeged 1984. 29–160.

követelésének az ingatlanokra való betáblázásáról.¹⁰ Ez a törvény ezzel nem egy általános, a hitelezők követelésének bejegyzését is tartalmazó telekkönyvről rendelkezik, sokkal inkább az adós ingatlanának helyszínén vezetett egyfajta zálogkönyvről.¹¹

1. ábra: Miskolc telekkönyvei: Kötelkönyv/1702; Liber fundualis/1793; Quantumos/1793; Telekkönyv/1817

Kötelkönyv, 1702

Miskolc királyi (kamarai) mezőváros a török időkben a kamara kezeléséből zálogbirtokosok joghatósága alá került, majd a török kiűzését követően a királyi kincstár – igaz, csak nehézségekkel, perekkel – visszaszerezte fiskális jószágának, így jogállásában, lakosainak sorsában is változás állt be. Ráadásul a 17. században alaposan lecsökkent a valódi jobbágság, sokan szereztek kiváltságokat, korabeli szóval „szabadságokat” telkükre, sőt személyükre is, számos miskolci jobbágy a nemesi rangemelésig is eljutott. A város első ingatlan-összeírása is erre az időszakra esik, amely egyébként az első újkori telekkönyvek megjelené-

10 *Ad normam aliorum Suae Majestatis Sacratissimae regnorum et provinciarum, quorumvis debitorum per quoscunque ubicunque contrahendorum improtocolationes & intabulationes, in illis Comitatus & Civitatibus, in quibus bona praefatorum debitorum oneri subjicienda sita sunt, in futurum fiant & quantocius stabiliantur. §1. Ac ad normam in aliis regnis et provinciis observatam; prioritas iuris in futurum observetur.* Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale Inlyti Regni Hungariae... I-II. Buda 1779. II. 166.; 1723. évi CVII. törvénycikk a megyékben és városokban teljesítendő bejegyzésről vagy betáblázásról. Ő legsz. felsége, más országainak és tartományainak hasonlatosságára, az összes, bárki részéről s bárhol kötendő adósságoknak a bejegyzése és betáblázása jövőre azokban a megyékben s városokban történjék és mennél előbb megállandósuljon, amelyekben az említett adósságoknak teher alá veendő javai fekszenek. / 1.§ S a más országokban és tartományokban követett mód szerint, tartsák meg jövőre a jog elsőbbségét. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300107.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24>, letöltés 2022. febr. 21.

11 *Kampis György:* Telekkönyvi jog. Bp. 1963. 47.; *Baranyai Margit:* A telekkönyv funkciója és a telekkönyvi iratok, 1873–1914. Levéltári Szemle 20. (1970) 574–575.

sének korszaka is. 1702-ben ugyanis Miskolcon is lejegyezték egy telekkönyvet, Kötelkönyv néven,¹² mivel a kötel vagy kötél négy miskolci beltelek összességét jelentette, a középkorban ugyanis egy királyi holdat, mai mértékkel kb. 8500 m²-t osztottak fel a Szinva két oldalán négyesével telkekre.¹³ A miskolci Kötelkönyv azonban mégsem illeszkedik a városoknak a török kiűzését követő új politikai és közigazgatási berendezkedéséhez, amit már az is jelez, hogy a kamarai városban nem a királyi igazgatás tisztviselői és szakemberei végezték a telekösszeírást, hanem a mezőváros önkormányzata, a helyi polgárok.

Az összeírások, így az ingatlanjegyzékek legfőbb kérdése, hogy milyen intézmény miféle felhatalmazással és főként milyen céllal hozza őket létre. A *Kötelkönyv* hasonlít is a korai ún. telekkönyvekhez, és nem is. Abban feltétlenül eltér, hogy az utókor lelkes és kevésbé lelkes kutatói nem tudják, vagy csak igen nehezen tudják topográfiai azonosításhoz használni, mivel csak az ún. (négytelkes) kötelek, és nem utcák szerint írták össze a beltelkeket, hiszen 1702-ben mindenki tudta, ki a szomszédja, melyik kötelben van az ingatlana. Gondoljunk csak arra, hogy pl. a pesti-budai *Zaigereket* szinte csak egy-egy telek, ház azonosítására használja a kutatás, önmagukban mint fontos telekkönyvek, quasi adminisztrációs intézmények kevésbé érdeklik a kutatókat, monográfia, forráskiadás nem készült róluk, belőlük, míg a *Kötelkönyv* nyomtatásban is megjelent 1986-ban.¹⁴

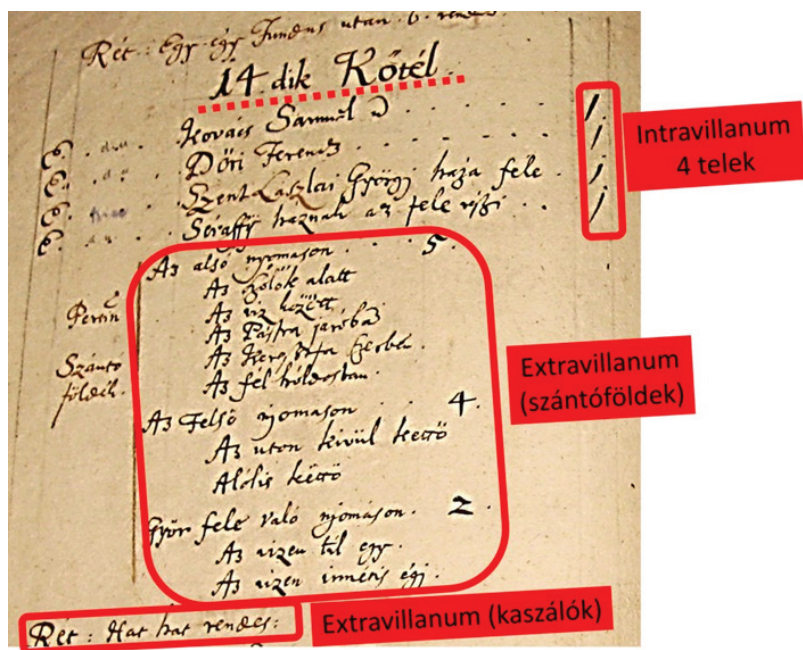
A *Kötelkönyvet* ugyanakkor valódi jelzalogregiszternek sem tekinthetjük, hiszen a „betáblázás” ténye nem jelenik meg az összeírásban, pedig éppen abban tér el a korabeli városok ingatlanjegyzékeitől, hogy egyfajta sajátos „betáblázás” céljával született meg. Ez az összeírás úgymond „pro domo” készült, vagyis Miskolc mezőváros közössége azért írta össze az összes beltelket és a hozzájuk tartozó háromnyomásos extravillanumot, hogy ezek alapján vesse ki a lakosokra a megváltakozáshoz, vagyis a polgári szabadsághoz szükséges kölcsönt. Az 1702. évi miskolci „megváltakozás”, azaz a mezőváros és a királyt mint birtokost képviselő kamarai joghatóság közötti szerződés alapján létrejött sajátos intézmény: Miskolc földesúri hatalomtól való (ideiglenes) megszabadulása ugyanis a város lakosságának anyagi áldozatával valósulhatott meg. A megváltáshoz szükséges pénzüsszeget több hitelezőtől felvett kölcsönből fedezte a város közössége. Ezért minden miskolci telekkel rendelkező lakos, akár nemes, akár jobbágyi jogállású, ingatlanai alapján fizette évenként a kölcsönből rá eső quantumot, azaz részt, hasonlóan a jászkun redemptusokhoz, akik szintén telkenként, gazdaságonként adták össze 1745-ben megváltakozásuk árát.

12 *Conscriptio Oppidi Miskolcz tam Intravillanorum fundorum, quam omnium Extravillanarum appertinentiarum vulgo Kötel Könyv de Anno 1702.* Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML), IV.1501.b. Miskolc város Tanácsának iratai, „Species II-XXVI, XXVII-XXX” XXX. III. 305

13 Erről bővebben: Gyulai Éva: Fundus-kötel-járás. Telekszervezet Miskolcon a 14–17. században. In: Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. Szerk. Csoma Zsigmond – Viga Gyula. Bp.–Debrecen 1997. 70–81.

14 A miskolci kötelkönyv. Szerk. Tóth Péter. Miskolc 1986.

Miskolcon minden egyes ingatlannak (beltelek, szántó, kaszáló) megvolt a meghatározott quantuma. Érdekes, hogy a szabad jászkunokat 1702-ben taszították – ideiglenesen – jobbágyosorba, míg a miskolciak éppen 1702-ben szabadultak meg, igaz, csak egy fél évszázadra, 1755-ig a jobbágyosortól. A Kötelkönyv ezek alapján csak felmérésnek tűnik, az ingatlanforgalomhoz, a személyes adóssághoz, az ún. betáblázáshoz nincs köze, célja az egyes ingatlanok értékének megállapítása volt. A megváltásért 41 ezer forintot fizettek a miskolciak, „szabadságuk” tényét 1715-ben törvény is rögzítette.¹⁵

2. ábra: A Kötelkönyv (1702) 14. kötelének bejegyzése

15 1715. évi CIV. törvények a diósgyőri vár és fekvőjóságok iránt Haller özvegy részére törvényes új vizsgálatot engednek. [...] 3.§ [...] [Miskolc] (sőt ugyancsak Diósgyőr várához tartozó más helyek is) az ő előbbi állítólagos zálogos uraiknak fizetett s ennek utána igazolandó összegben túl és pedig a mondott Miskolcz városa negyvenegyezer forintnyi, némely más helyek pedig szintén nevezetes összeget fizettek s adtak a királyi kincstár s közjó előmozdítására: 4.§ Ezért a karok és rendek mondott Miskolcz városát ama negyvenegyezer forintnyi összegre, a többieket pedig egyenkint a részükről az előbbi módon fizetett s igazolandó összegekre nézve biztosítják. 5.§ S addig is, míg ez összegeket ugyanezen városbelieknek, s a mondott helyek mindegyikének, vagy azok utódainak le nem teszik s ki nem fizetik, a diósgyőri uradalomba való visszakezbezés alul felmentetteknek nyilvánítják. <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=71500104.TV&searchUrl=/ez-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D23>, letöltés 2022. febr. 21.

Liber fundualis, 1793

Nem csodálkozhatunk, hogy Miskolc következő, a polgári értelemben vett telekkönyvéhez már több szempontból közelebb álló ingatlan-összeírására majdnem 100 évet kellett várni. Miskolc időközben elvesztette szabadságát, 1755-től ismét kamarai mezőváros lett, igaz, számos kiváltsággal. Az 1793. évi *Liber fundualis*, azaz telekkönyv célja is az 1702. évi megváltakozáshoz kapcsolódik, de ezt a regisztert nem a város, hanem a földesúri hatalmat képviselő és gyakorló kamara írta össze 750 oldalon, bámulatatos szakértelemmel, latin nyelven, kivételes gondossággal. Maga a hatalmas, fólió méretű lapokból latin nyelvű kézirat is a Magyar Kamara Archívumának telekkönyvi állagában maradt fenn.¹⁶ A telekkönyv célját is a kamara határozta meg. Amikor ugyanis Grassalkovich Antal kamarai elnök 1755-ben visszavette a királynő, illetve a kamara javára Miskolcot mint kamarai mezővárost (egyébként nem sokkal utána maga zálogbérletbe is vette), a visszavételnél az ún. Grassalkovich-szerződést¹⁷ külön kötötte meg a Miskolcon ingatlannal rendelkező nemesekkel ún. zálogszerződésként, illetve külön a jobbágyi sorba visszautalt miskolci lakosokkal ún. váltságsszerződésben. A nemesek természetesen nem ingyen, hanem többször megújított szerződés alapján, évenként fizetett zálogösszeggel, kvázi nemesi birtokként zálogolhatták miskolci jószágukat, mintegy birtokostársai lettek a kamarának, a jobbágyok pedig annyi engedményt kaptak, hogy terheiket évi taxával vagy cenzussal válthatták meg. Ráadásul a cenzust fizetők között különbséget tettek azok között, akik az 1755 után kiosztott házhelyek után a városnak fizették taxájukat, illetve azok között, akik – 1755 előtti ingatlan tulajdonosaként – egyenesen az uradalom pénztárába utalták évi taxájukat.¹⁸ A telekállomány is kétféle lett, a miskolci nemes telke quantualis, a (kétféle) taxát fizető jobbágyi jogállású miskolci polgár telke cenzuális besorolást kapott.

1760-ban a miskolci nemesek újabb 24 ezer forintot fizettek a kincstárba, hogy további 32 évre zálogolhassák ingatlanaikat (mind az intravillanumot, mind az extravillanumot), s ez a szerződés 1793. január elsején járt le.¹⁹ Joggal feltételezzük, hogy az 1793. évi kamarai *Liber fundualis* ebből az alkalomból készült, ugyanis a mezővárosnak nem az összes, hanem csak a quantualis telkeiről (*fundorum*

16 *Conscriptio fundorum quantualium Miskolciensium die 12-a Augusti 1793 accepta. Repositum ad Libros Funduales*. Fasc. 6. No. 343. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), E 157 Libri funduales 1754–1887 12. téka № 343.

17 A szerződésről, majd a szerződéssel kapcsolatos ún. quantualis perről, amely az 1870-es évekig elhúzódott, vö.: *Leveles Erzsébet: A 800 éves Miskolc 1000-tól 1878-ig*. In: Magyar városok monografiája 5. Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont megyebeli községek. Szerk. Halmay Béla – Leszih Andor. Bp. 1929. 89–95.

18 A Diósgyőri koronai uradalom és szab. Miskolcz város közötti viszonyt, és a városnak a tisztelt uradalom elleni régi követeléseit feltüntető emlékirat. Kelt Miskolczon, a meghatalmazott városi küldöttségnek 1875. évi április hó 6-ik napján tartott üléséből. Farkas Károly polgármester s küldöttségi elnök. Diószeghy György főjegyző. Miskolcz 1875. 1. (a továbbiakban: Emlékirat 1875.)

19 Emlékirat 1875. 6.

quatualium) készült, azaz a nemesi jogállásúak privilégiummal rendelkező fundusairól. Minden bizonnyal ez az újabb szerződés indokolta, hogy a kamara 1793-ban ilyen kiváló mestermunkát végezzen Miskolc quantualis telkeinek részletes összeírásával. A *Liber fundualis*ban utcák szerint haladva 17 bejárással vették fel a nemesi telkek részletes adatait, amelyek a tulajdonos személye mellett tartalmazták, hogy az ingatlan területe mennyit foglal el a középkorban kimért egykori jobbágytelkekből. Az összeírásban a telekhez tartozó külsőségek is szerepelnek az eredetileg jobbágyi nyomásos szántóföldekkel, rétekkkel, a területek nagyságát is megjelölve (hold, emberkaszáló), nemkülönben a telekállománytól eleve különálló szőlők és pincék, borházak is. Quantualis beltelekhez egyébként tartozhatott néha cenzuális külsőség (és fordítva is).

A quantumos telkek regisztere 1326 telektulajdonost tartalmaz, valójában azonban csak 1308 személy neve mellett szerepel városi ház és telek. A telkekről igen részletes leírás készült, nemcsak a tulajdonos nevét és jogállását (nemtelen jogállású is vásárolhatott quantumos telket) írták be (hivatkozva az előző tulajdonosra is!), hanem birtoklásának eredetét is, azaz hogy öröklés vagy vásárlás (*jure successionis*, *jure emptitio*) útján, esetleg feleség révén (*jure uxoreo*), vagy más módon (*jure quanti*, *jure pignoris judicarii*) szerezte birtokosa az ingatlant. Az összeírás kivételes értéke, hogy a telken élő, tulajdonjoggal nem bíró lakókat, kvázi bérelőket (taxalisták) is feltüntetik, emellett az épületek számát (külön a tulajdonoséit, és külön az esetleges taxalistákét), sőt a lakóházak építőanyagát és a helyiségek számát, minőségét (lakószoba, kamra, konyha) is; sőt a melléképületeket (istálló, kocsiszín, mosókonyha stb.) is feljegyezték. A telken álló épületek jellemzésével a kamarai *Liber fundualis* a késő rendiség korának kivételes várostörténeti forrása lehet. A *Liber fundualis* a 248. szám alatt felvett, Újváros utcai (nem sokkal korábban épült) görög templom és a régebbi parókia épületeinek is részletes leírásával szolgál: a parókus és káplánja 7 szobás, 3 kamrás (külön bejáráttal nem rendelkező helyiség) és 3 konyhás, pincével rendelkező kőépületben lakik 1793-ban. Az egyház telkén áll egy másik, 4 szobából és 2 konyhából álló nádfedeles faépület, amely ispotályként szolgál, de itt lakik a harangozó is. Az udvaron egy elhagyott istálló is áll. Az egyház ingatlanán két taxalista is lakik, faházaik egyszobásak, konyhával, kamrával, az egyikhez istálló is tartozik. Az összeírást egyébként a kamarai biztosok (Rátonyi Gábor királyi fiskális ügyész és Izdenczy Antal, a diósgyőri kamarauradalom prefektusa) mellett Borsod vármegye (Bíró József helyettes szolgabíró és Péchy Imre táblabíró) is hitelesítette 1793. december 21-én.

Quantumos összeírás, 1793

Ritka szerencse, ha egy fontos történeti forrásnak egykorú „kontrollforrását” is „megleljük”, Miskolc város 18. század iratai között ugyanis őriznek egy, a *Liber fundualisszal* egykorú, sőt annak párjaként tekinthető összeírást.²⁰ A szintén

20 A kutatásban nyújtott segítségért Bodnár Tamás levéltárosnak tartozom hálával.

1793-ban készült összeírás magyar nyelvű, és címlapja szerint a miskolci quantumos jószágokról készült, mégpedig a helyben lakó nemességnek.²¹ Az irat külzetén (eredetileg?) egy latin cím is szerepelt – *Conscriptio Fundorum Quantualium Miskolcziensium pro l(ncl)te Nobilitatis die 7-a Aug(usti) 1793 inchoata* –, de ezt áthúzták, és a miskolciak által jobban értett magyar nyelvű cím maradt meg. A fólió méretű lapokra írt, 26 fasciculusba rendezett összeírást 1793-ban vették fel, és rovatai, amelyek megegyeznek a *Liber fundualis* rovataival, nem hagynak kétséget afelől, hogy a kamarai regiszter alapján, de legalább is azzal együtt készült, de ezt már a mezőváros adminisztrációjának megbízottai szerkesztették. A telkek felvételének haladási iránya mindkét összeírásban a Mészár utcában fekvő (ma is álló) Megyeházánál kezdődött, és a Papszeren végződött, de a kamarai telekkönyv nemcsak latin nyelvben különbözik a magyar nyelvű miskolci összeírástól, hanem írásképében, elegánsabb megjelenésében, leginkább azonban abban, hogy a kamarai felvétel jóval részletesebb, a házak leírásánál sokkal több adatot, információ tartalmaz. A miskolci „változat” szinte kivonatnak tűnik a kamara mestermunkája mellett. Az egyezés így csak hozzávetőleges lehet, a magyar nyelvű összeírás szerkesztésénél sokszor feltűnik a sietség, de a két nemesi telekkönyv éppen ezért kivételes dokumentuma a két joghatóság és intézmény, jelesül: a kamara és a mezőváros hivatali működésének, írásbeliségének, egyúttal a két adminisztráció szakmai minősége közötti különbséget is jól mutatja.

Miskolc neves szülötte, Palóczy László (1783–1861) már élt, sőt tízéves volt, amikor a Papszeren, 1267. telekkönyvi számon összeírták apja telkét (a családot ugyanis egyik forrásban sem részletezik). A *Liber fundualis* szerint Palóczy Ferenc nemesbikki református lelkész, akinek egyik szomszédja a miskolci református parókia, 1 1/3 nagyságú, határbeli szántóföldekkel is rendelkező telken él, amelyet vásárlással szerzett meg, ráadásul három korábbi kisebb telek tulajdonosától. A telekhez két épület tartozik, a nemesbikki tiszteletes 3 szobás, konyhával és kamrával, valamint a ház alatt pincével rendelkező kőházban él családjával, udvarán pedig van egy istálló és egy kocsisín is.²² A miskolci összeírás már szűkszavúbb, a tulajdonos nemesbikki lelkészi szolgálatát sem jegyzi fel: „*Papszer. Dálnoki Sámuel és a Reformata Parochia szomszédságában. Tisztelendő Palotzi Ferentz bír ugyanazon fundusból 1/3[ot]: Katona István 1/2 és Vadnai Mihály 1/2 fundusait is bírja. Telek: 1 1/3, épületek száma: 2. Egy kő ház és egy kő istálló s kocsisín.*”²³ Érdekes, hogy a kamarai változat szerint Palóczy Ferenc

21 *A Miskolczi quantumos jószágoknak az Nemesség részire tett conscriptioja. Kezdődvén 7-dik [augusztus] 1793ikban.* MNL BAZML IV.1502.b. Miskolc város quantualis és királyi városi deputatiojának iratai, Irtatok (5. doboz Conscriptioes, 1793. év)

22 *Reverendus Franciscus Palóczy, Minister Nemes-Bikkiensis, jure emptio. [Papszer] in vicinis Michaelis Dálnoki et Parochiae Reformatorem Miskolcziensium. E fundo Emerico Kissiano (1/3), et Stephano Katonaiano (1/2), et Michaele Vadnaiano (1/2). Capacitas fundi 1 1/3. Aedificia propria numero: 2. Observationes quoad aedificia: Prius constat cubulis 3, culina, camera et cellario, alterum est stabulum cum curruli, utroque e solidis materialibus, scandulum tecto, in statu bono.* MNL OL E 157 12. téka № 343.

23 MNL BAZML IV.1502.b. (5. doboz Conscriptioes, 1793. év) Fasc. 25.

három telket vásárolt (a harmadikat Kiss Imrétől), míg a magyar telekkönyv csak két korábbi tulajdonost említ, és a harmadik részt eredetileg is Palóczy Ferenc tulajdonítja. A magyarázatot talán abban találhatjuk meg, hogy Palóczy Ferenc feleségét (Palóczy László anyját) Kiss Erzsébetnek hívták, s talán az ő családjáé volt eredetileg az egyik telekhányad.

3/a-b. ábra: Palóczy Ferenc telkének leírása a kamarai és városi összeírásban, 1793

Mindkét telekkönyv beszédes kútfő a kései rendiség városi életének, lakhatási körülményeinek vizsgálatához. Mindkét forrás, különböző módon ugyan, de számozza a belterület „fő” (a város középkori telekszervezetében gyökerező) telkeit, számos helyen azonban csak az egymás mellett (egy udvaron) élő nagyszámú taxalistát sorolják fel „zsebkendőnyi” házhelyükkel, faházukkal, így ezeket a korabeli forrásokból sokszor hiányzó, „láthatatlan” társadalmi elemeket is láthatóvá teszik az összeírások.

Telekkönyv, 1817

A 18. század végi quantumos telekkönyvekhez nem készült (esetleg nem maradt fenn) térkép, hiszen az összeírások célja a miskolci nemesség ingatlanvagyonára 1793. évi állásának felmérése volt. Miskolc következő, 1817-ben készült telekkönyve már valódi városi ingatlan-nyilvántartás, amelyet szintén a diósgyőri uradalom mezővárosának ura, a királyi kamara készített, akárcsak az 1793. évit. Az 1817-es *Telekkönyv* is latin nyelvű, címlapja szerint ez is *Liber fundialis*, amely a diósgyőri koronauradalom mezővárosának felmérése.²⁴ A 109 főlíós összeírás már a város teljes bel- és kültelki állományát, illetve szőleit és borpincéit felöleli,

24 *Liber fundialis I. Comitatus Borsod in gremiti ad Regio Coronale Dominium Diós Győr spectantis Oppidi Miskolcz de Anno 1817.* MNL BAZML IV.1501.g. Miskolc Város Tanácsának iratai, Örökvallási jegyzőkönyvek (1. köt.)

vagyis teljes és közel tökéletes képet mutat Miskolc korabeli ingatlanairól és tulajdonosairól. A latin nyelvű összeírás az egyes ingatlanfajták szerint halad: Beltelkek, Pincék, Szőlők (szőlőhegyek), Rétek, Szántóföldek (*Intravillanum, Cellaria montana, Promontoria, Prata, Terrae Arabiles*). A miskolci telekkönyv azonban mégsem töltötte be a telekkönyvektől elvárt fontos funkciókat, jelesül az ingatlantulajdonban bekövetkezett változások dokumentálását, illetve az ún. betáblázások nyilvántartását, de nem ezekkel a célokkal készült. Az 1817. évi telekkönyv a korabeli kamarai adminisztráció csúcsteljesítménye, amely szintén külön kezeli Miskolc mezővárosban a quantumos és a cenzuális telkeket, de ebben már szerepelnek az ún. dominális, vagyis uradalmi ingatlanok is, igaz, az épületek jellemzése nélkül.

1817-ben Miskolc belterületi telki állománya 3262 telket foglalt magában, összesen 810 084 bécsi négyszögöl (= 225 233 m²) területtel, ennek 49,5%-a quantualis, 39,2%-a cenzuális, 11%-a pedig uradalmi besorolásban volt.

Az 1817. évi telekkönyvhöz kiváló belterületi²⁵ és külön külterületi térképet²⁶ is készített Domby István, Domby Sámuel (1729–1807) Borsod vármegyei főorvos másodszülött fia, aki 1784-ben született Miskolcon, és 1844-ben még a diósgyőr-tokaji egyesített koronauradalom prefektusi hivatalának földmérője volt.²⁷ Az 1817. évi miskolci Telekkönyvet és a hozzá tartozó térképeket Miskolcon még az 1855. évi ún. Telekkönyvi Rendtartás bevezetése után is használták, csak az 1860-as években készült új felmérés a városban.

Az 1817. évi térképekkel alátámasztott Telekkönyv létrejöttében feltehetően szerepet játszott a miskolci nemesség és az uradalom, illetve a kamara közötti meg-megújuló ellentét, a nemesség ugyanis az 1810-es években örökre meg akarta váltani magát a kamara függésétől, a kamara azonban ingatlanait – mint majorsági, azaz az uradalom kizárólagos kezelésébe tartozó telkeket – robotlásra akarta kényszeríteni, végül sikertelenül. Ráadásul Miskolc város éppen ebben az időben próbálkozott a szabad királyi státus megszerzésével, amit egyébként a helyi nemesség is támogatott, de erőfeszítései nem jártak sikerrel. Bár a Telekkönyvet és térképeit a kamara mint a mezőváros birtokosa készítette, és nem a város, az összeírás hű tükrö a mezővárosi rendiség merev jogi és társadalmi kereteinek, hiszen az egy utcában, sőt szomszédságban lakó miskolciak nemcsak más és más jogállással rendelkezhettek, hanem ingatlanukat is különbözőképpen birtokolhatták.

25 *MAPPA REGIO CORONALIS COMITATUI BORSOD ingremiati OPPIDI MISKOLCZ INTRAVILLANUM individualiter exhibens de Anno 1817. Delineata per Stephanum Domby Cameralem Geometram.* MNL BAZML XV.6 szám nélkül Borsod vármegye levéltárában kezelt térképek gyűjteménye.

26 *MAPPA REGIO CORONALI COMITATUI BORSOD ingremiati OPPIDI MISKOLTZ statum territorialem individualiter exhibens de Anno 1817. Delineata per Stephanum Domby Cameralem Geometram.* Herman Ottó Múzeum (HOM) HTD II. Történeti Dokumentáció - Térképgyűjtemény 6.

27 Gyulai Éva: Két 19. századi Miskolc-térkép: Bécsi kadétok kéziratosa katonai térképe (1854; ÖNB) és Adler Károly főmérnök kataszteri térképének másolata (1880 k., BAZML). *Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat* 3. (2016) 1. sz. 104.

Translatum. 1711. 1713. 22. ff.

Kis
Hunyád.

Év	Név	quantualis	cenzualis
1690	Michael Eröl		
1691	N. Joannes Szabó	119	
1692	V. P. Georg Simon	218.	
1693	Michael Luathai	228.	
1694	Jannes, Litzgeli		334
1695	Andreas Breznai		266
1696	Georgius Szabo		204
1697	Cellar wim fundi vacuo Gnate		191
1698	N. Stephanus Erdőspallasi		40.
1699	Viz. Andrea Sibart		33.
1700	Viz. Michael Szabo		47.
1701	N. Andreas Korodi		32.
1702	Gabriel Erdős		34.
1703	Michael Szilp		35.
1704	Papina Gnatis Kóher Korofna.		
1705	V. N. Georg Nagy		45.
1706	Jannes, Döröskúti		104
1707	N. Andreas Simon		124
1708	Viz. Josephi Litzgeli		195
1709	Viz. Pauli Györi Kéfi.		371
1710	Viz. Joann. Kásona Nagy (Károlyspálfi)	570.	
	Marty. Szabó Szilp.		
1711	Marty. Szabó Sanyi.	415.	
1712	N. Joannes Csapó.	421.	
1713	Maximus Varga.		458.
1714	N. Mich. Szabó Kéfi. }		65.
1715	Serd. Georg Voth	37.	
1716	Viz. Kríffy Márton nata Kubinyi.	740.	
1717	N. Math. Komesányi.		174
1718	N. Joannes Cséri Nagy	120.	
1719	Viz. Joannes Breznai	143.	266
1720	Josephus Benyovics.		237
1721	N. Andr. Satair nata Kásona Nagy	170.	
1722	Vidua Michaelis Kéfi Kéfi.	1708.	

Datum. 1739. 26. 149. 6. 6. 22. 1669.

4. ábra: Quantualis és cenzualis telkek a miskolci Kis-Hunyad utcán 1817-ben

A korai miskolci telekkönyvek nagyon különböznek, utóéletük sem egyforma, jellemző, hogy a telekkönyvek és az 1817. évi térképek ma három közgyűjteményben lelhetők fel. Közös viszont bennük, hogy egy olyan kamarai mezőváros társadalmi helyzetének, topográfiájának, kezdetleges urbanizációjának fontos forrásai, amely éppen a 18. században lesz regionális centrum, és a 19. században kerül fel az ország gazdasági és politikai térképére.

5. ábra: Miskolc 1817. telekkönyvi térképének részlete (A mezőváros beltelkei)

Felhasznált szakirodalom és források

A Diósgyőri koronai uradalom és szab. Miskolcz város közötti viszonyt, és a városnak a tisztelt uradalom elleni régi követeléseit feltüntető emlékirat. Kelt Miskolczon, a meghatalmazott városi küldöttségnek 1875. évi april hó 6-ik napján tartott üléséből. Farkas Károly polgármester s küldöttségi elnök. Diószeghy György főjegyző. Miskolcz 1875.

A miskolci kötelkönyv. Szerk. Tóth Péter. Miskolc 1986.

Baranyai Margit: A telekkönyv funkciója és a telekkönyvi iratok, 1873–1914. Levéltári Szemle 20. (1970) 572–618.

Egri Antal: Az állami földnyilvántartás és a telekkönyv kapcsolata. Geodézia és Kartográfia 22. (1970) 2. sz. 95–101.

Gyulai Éva: Fundus-kötel-járás. Telekszervezet Miskolcon a 14–17. században. In: Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. Szerk. Csoma Zsigmond – Viga Gyula. Bp.-Debrecen 1997. 70–81.

Gyulai Éva: Két 19. századi Miskolc-térkép: Bécsi kadétok kéziratos katonai térképe (1854; ÖNB) és Adler Károly főmérnök kataszteri térképének másolata (1880 k., BAZML). Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat 3. (2016) 1. sz. 103–114.

- Herman Ottó Múzeum (HOM) Történeti Dokumentáció – Térképgyűjtemény vonatkozó térképei
- Kállay István: Városi tulajdon-nyilvántartás. Levéltári Közlemények 66. (1995) 1-2. sz. 67–84.
- Kampis György: Telekkönyvi jog. Bp. 1963.
- Kenéz Győző – Szakály Ferenc: A Szegedi Palánk-városrész 1697-es telekkönyve. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 8. Szerk.: Blazovich László. Szeged 1984. 29–160.
- Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894.
- Leveles Erzsébet: A 800 éves Miskolc 1000-tól 1878-ig. In: Magyar városok monografiája 5. Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont megyebeli községek. Szerk. Halmay Béla – Leszih Andor. Bp. 1929.
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BaML) vonatkozó fondjai
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának (MNL BAZML) vonatkozó fondjai
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) vonatkozó fondjai
- Matúz György: Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése, 1840–1973. Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 73. (2010) 1–64. sz. 511–536.
- Mollay Károly: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch 1480–1553. Sopron 1993.
- Nagy Lajos: Pest város XVII. század végi topográfiajának forrásai. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 161–212.
- Székesfehérvár Város Levéltárának (SZVL) vonatkozó fondjai
- Tragor Ignác: Vác vára és képei. Vác 1906.
- Váci Egyházmegyei Könyvtár (VEK) vonatkozó dokumentumai
- Zlinszky Imre: A telekkönyvi rendtartás (1855. December hó 15-én kelt rendelet). Pest 1873.

GYULAI ÉVA

SZERZET ÉS BIRTOK – A TAPOLCAI (BORSOD M.) BENCÉS APÁTSÁG BIRTOKOSAI ÉS ADÓZÓI A KÖZÉPKORBAN*

Minél inkább visszafelé a megyünk az időben, a történelmet, úgy tűnik, annál inkább a régészek írják, így a tapolcai apátság korai története sem képzelhető már el a régészeti feltárások eredményei nélkül, sőt egyre inkább csak a régészet szolgáltatja az egyedüli bizonyítékot Szent Benedek rendje tapolcai (Borsod m.) szerzeteseinek kora Árpád-kori históriájához.¹ A kolostor, a szerzetesi közösség, úgy is, mint kegyes alapítvány, azonban nemcsak egy épületegyüttest, szerzetesi életet tartott fenn, hanem a létének, működésének alapját képező gazdaságot, birtokot is, sőt ha a Szent Benedek regulájából gyökerező „Ora et labora” imperatívuszra gondolunk, a bencések maguk is kötelesek voltak naponta fizikai munkát végezni, igaz, a regula szerint az évnek csak a húsvét és október közötti időszakában.² Úgy tűnik, az apátság fenntartásához szükséges „testi munkát” a tapolcai szerzetesek mellett másoknak is végezniük kellett, elég, ha a borkészítés októbert követő igen nehéz és szakértelmet kívánó feladatát tekintjük. Erről a munkáról azonban hallgatnak a régészeti források, hiszen egy középkori mezőgazdasági területet nehéz régészetileg feltárni, az írásos kútfők által pedig még inkább, hiszen a tapolcai apátságra vonatkozóan igen gyér az okleveles anyag, a kolostor birtokait illetően pedig szinte teljesen hiányzik.

* A tanulmány a „Faluk a városban – Miskolc városrészeinek társadalomtörténete, kulturális változásai a 19–20. században” c. K 135501 sz. OTKA-kutatás keretében valósult meg.

1 Az apátság ásatásairól bővebben: *Pusztai Tamás*: A tapolcai bencés apátság építéstörténete. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 52. (2013) 149–170.; A tapolcai apátság táji-természeti környezetéről bővebben: *Major Jenő*: Miskolctapolca fejlődése a terület funkcionális változásainak tükrében. Településtudományi Közlemények 27. (1978) 17–44.

2 *REGULA S.P.N. BENEDICTI. Caput 48: De opera manuum cotidiana. Otiositas inimica est animæ, et ideo certis temporibus occupari debent fratres in labore manuum, [...] ut a Pascha usque kalendas octobres a mane exeuntes a prima usque hora pene quarta laborent quod necessarium fuerit. Fordítása: 48. A MINDENNAPI TESTI MUNKA. 1. A téltlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával [...] 3. Húsvétól október elsejéig menjenek ki a testvérek reggel, és a primától körülbelül tíz óráig végezzék el a szükséges teendőket.* Szent Benedek Regulája. Szerk.-ford. Söveges Dávid. Pannonhalma 2019. A regula Magyarországon másolt szövegéről, használatáról nem maradt fenn középkori írásos forrás.

1. kép: A tapolcai bencés apátság középkori templomának romjai, Miskolc-Tapolca, 2020
 Forrás: www.hellomiskolc.hu/Bencses-apatsag-romjai, letöltés 2022. febr. 17.

Pedig a kolostor birtokadományaira vonatkozóan csak írásos forrásokra hagyatkozhatnánk, hiszen csak okleveles források mondhatják, mondhatnák meg, mikor és kitől vagy mitől került egy-egy birtok a rend birtokába, ahogyan egy kolostor alapításának pontos dátumát és körülményeit is csak okleveles kútfők árulhatnák el. Még nehezebb a helyzet a tapolcai bencés kolostor mint alapítvány adománybirtokainak esetében, hiszen nincsen okleveles forrás a birtokok adományozásáról, még magáról a kolostor helyszínéről, Tapolca birtokról sincs. Ezért különösen értékes a tapolcai apátság első említései között az időközben elveszett, de szerencsére 1550-ben Kolozsvárt nyomtatásban megjelent Váradai regestrum (registrum), amelynek 1219. évi egyik bejegyzésében említik a tapolcai apátság jobbágyainak nevét (miközben még az apát nevét³ sem ismerjük ebből az időből).⁴ Ez a legkorábbi, igaz, nem okleveles és

3 Sörös Pongrác, a bencés apátságok monográfusa a tapolcai apátság első név szerint ismert apátját, Jánost 1242-ből említi, hivatkozása azonban téves, az általa (és mások által) hivatkozott topolcai (ma: Topusko, Horvátország) cisztercita apátság, amelyet 1208-ban alapítottak, Szlavóniában feküdt. Vö.: Sörös Pongrác. Az elenyészett bencés apátságok. Pannonhalmi Szent Benedek-rend története, 12/b. Bp. 1912. 378.

4 *Ismaelitz de Nyr, Iliaz & Pentek, coadiuantibus alijs impecière iouagiones Martini comitis de villa Vamus de latrocinio, [...] iouagiones monasterij de Taplucia pertinentis ad genus Mizidaczij de eadem villa [Vamus]. Quorum nomina sunt hec. Benedic, Nunige, Zobozlo, Borathe, Henuc, Lusutha, Zamacziomut Buchi, Tomas. pro is omnibus Egud, & Benedict(us) pro se ipsis et alijs portato ferro...* [1219]. [Iliáz és Pentek nevű nyíri izmaeliták mások segítségével latorság miatt perbe fogták Márton ispán Vámos faluba való jobbágyait [...] továbbá, a Mizidaczii [Miskolc] nemzetséghez tartozó tapolcai monostornak ugyanebbe a faluba [Vámosba] való jobbágyait, kiknek nevei ezek... – Tringli István fordítása.] RITVS explorandae veritatis, quo Hvngarica natio in dirimendis controuersijs ante annos trecentos et quadraginta vsa est, et eius testimonia plurima, in sacrario su(m)mi te(m)pli Varadien. reperta. Colosuarij, H[offgreff], 1550. B32 (RMNy 87); Regestrum Varadiense (1208–1235). Karácsonyi János és Borovszky

nem eredetiben hozzáférhető forrás arról, hogy a kolostorhoz kapcsolódóan a szerzeteseken kívül jobbágyok is – ráadásul olyanok, akiknek nevük is van – működtek, azaz a bencések spirituális tevékenységük mellett gazdaságukat is működtették jobbágyaikkal, akiket kvázi földesúrként tartott és dolgoztatott a kolostor. Ugyanebből a bejegyzésből az is kiderül, hogy a tapolcai monostor a Miskolc nemzetséghez tartozott, amelynek egyik ága Vámoson, azaz a Borsod megyei Sajóvámoson volt birtokos, és a vámosi ágat ekkor Márton ispán mint földesúr képviselte, aki így kegyura is volt a tapolcai monostornak, amelynek jobbágyai – a Váradi regestrum szövege szerint – Vámoson lakhattak. A Miskolc nemzetség mint egyházi patrónus máshol is feltűnik a váradi tüzesvaspróbák listáján, egy Yhad nevű urat ugyanis, aki egyszersmind a Miskolc [nemzetség] tapolcai monostorának szolgája, egy erdődi (Erdőfalva, Abaúj m.) Miklós nevű birtokos perli.⁵ Yhadról később kiderül, hogy a Lád nevű falu birtokosa.⁶ Egyéb forrás híján az 1550-ben nyomtatásban megjelent középkori szövegből nem lehet megállapítani Yhad és a tapolcai monostor kapcsolatát.

A középkori oklevelekből alig ismerünk név szerint tapolcai apátokat, hiszen őket apátságukkal nevezték meg, ahogyan a püspökök nevéből is gyakran elmaradt a keresztnév, az „Agriensis” vagy „Jauriensis” melléknév önálló használata azt jelentette a régiségben: egri vagy győri püspök. Egy 1237-ből fennmaradt magánoklevél sem nevezi néven a tapolcai apátot, Miskolc nembeli Bors ispán végrendeletének, amelyben Sajó menti birtokairól is rendelkezik, egyik tanúja ugyanis a tapolcai apát (*Abbas de Topulka*).⁷ A pápai tizedjegyzékek (1332–1335) is csak tapolcai apátként említik a pápai tizedet fizető monostor főnökét.

Az Árpád-kor végén V. István király híve, a Miskolc nembeli Panyit szörényi bán, zalai ispán (†1278 k.) egyik fia, Miklós ispán bizonyosan az apátság kegyura

Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradi Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt. Szerk. Solymosi László – Szovák Kornél. Arcanum CD 2009. 209 (41) (a továbbiakban: Váradi regestrum)

5 *Nicolaus de villa Erdei, impeciit dominum Yhad servum monasterii de Taplucya Miscocii de damno duarum marcarum iudice Banc, pristaldo Gregorio de villa Petur. Qui Varadini taliter convenerunt, quod Yhad daret unum bovem et tres pensas Nicolao et idem satisfaceret pristaldo dando marcam et dimidiam et pristaldus iudici satisfaceret.* [Az Erdei faluba való Miklós perbe fogta Yhad urat, Miskolc tapolcai monostora szolgáját két márka kár miatt Bánk író előtt, a poroszló a Péter faluba való Gergely. Ők Váradon így egyeztek ki: Yhad ad egy ökröt és három penzát Miklósnak, ugyanő kielégíti a poroszlót, kinek másfél márkát ad, a poroszló pedig a bírót elégíti ki. – Tringli István fordítása.] Váradi regestrum 303 (221)

6 Váradi regestrum 306 (224)

7 *Uniuersis Christi fidelibus presens scriptum inspecturis B(ors) Comes de genere Myskouch salutem in eo qui est salus omnium. Quomodo fragilitas humane condicionis a rationis tramite compellit quoslibet deuiare, deniantes contagijs peccatorum sordescere: iusticia est, ut dum circa finem uite egrotantes laboramus, criminis nostri maculas eleemosinarum largicione detergere debeamus. Relinquimus ergo [...] Testes autem qui fuerunt his sunt: Abbas de Topulka; Balasey de Kaza, et alij quam plures de eodem genere; Thomas Comes, et alij quam plures extranei. Anno Domini millesimo CC°XXX°VII.* Miskolc nembeli Bors ispán végrendelete, 1237. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomatikai levéltár DL 219.

volt. Amikor ugyanis Kis-Aranyasd (ma: Bükkaranyos) nevű birtokát, amelyet apja szerzett, 1291-ben eladta Csebi Konrád fiának, Benedek ispánnak, az adásvételt hitelesítő oklevélben megígéri, hogy az új tulajdonosokat mindenkivel szemben, aki igényt tartana ugyanerre a falura, megvédi birtokukban, még saját tapolcai apátsága ellen is, az apátság ugyanis határos az eladott kis-aranyosdi földdel.⁸ Panyitfi Miklós esete jelzi, hogy hiába patrónusa – a nemzetsége által alapított – tapolcai monostornak, az apátság intézménye már jogos tulajdonosa a kolostornak és birtokainak, és így birtokosként még alapítója örökösei ellen is felléphet. Nem kétséges, hogy a régészeti és okleveles emlékek szerint a tapolcai apátságot Miskolc közelében a Miskolc nevű „úri nemzetség” alapította családi monostornak, minden bizonnyal az önfenntartáshoz és a spirituális küldetés és feladat gyakorlásához szükséges birtokokkal is ellátva. Az egyik ilyen birtok mindenképpen a kolostor és környéke volt Tapolca néven (a szláv név jelentése: meleg víz, ugyanis a kolostor a Hejő meleg vizes forrásaira települt), és ez a birtok szomszédos a Bükk hegységben fekvő, Miskolc nembeli Panyit bán által szerzett Kis-Aranyasd nevű birtokkal. Ez a Miskolc környékén birtokos család („úri nemzetség”) volt Miskolc falu birtokosa az Árpád-korban, egyben az általa alapított, Miskolchoz közeli tapolcai monostor kegyura is. Vagyis a tapolcai apátságot és Miskolcot az Árpád-korban a Miskolc nemzetség mint birtokos, illetve monostoralapító és kegyúr kötötte össze. Ugyanakkor a több ágra szakadt nemzetség tagjai az egyházivá vált birtokok felett már nem, de az apátság működése, az apát kinevezése tekintetében fontos, ún. patronátusi jogokkal még rendelkeztek, mindezekért számíthattak a bencés szerzetesek spirituális szolgálataira.

A Miskolc nemzetségnek mint a tapolcai monostor Árpád-kori alapítójának(?) és kegyurának patronátusi joga a 14. században új birtokosokra szállt, előbb a Szécsi családra, majd Panyit lányági unokái, az I. Anjou Károlyhoz hűséges Szécsi család nőági leszármazói örökölték, akik a rozgonyi csata után a Miskolc nemzetség másik ágának birtokait is megkapták adományba az uralkodótól.⁹ Amikor azonban Nagy Lajos király a Szécsi családtól 1365-ben birtokcserével megszerezte az éleskői uradalmat és ezzel együtt Miskolc falu birtokát, és nem sokkal később a megszerzett jószágokat, köztük az ígéretes birtokot, Miskolcot hozzácsatolta az alig egy éve birtokába került diósgyőri uradalomhoz; a birtokcserére vonatkozó, 1365. évi oklevélben már együtt szerepelnek a „sorstárs”

8 *Comite Nicolao, filio Ponytbani... ex una parte, ab altera vero Comite Benedicto filio Corardi de Cheb pro se, et pro Paulo dicti Couch genero suo coram personaliter constitutis, praefatus Comes Nicolaus proposuit: quod quandam terram suam per praedictum patrem suum acquisitam Kys Aranasd vocatam in Comitatu de Borsod existentem [...] vendidisset et tradidisset Benedicto et Paulo [...] dixit etiam [...] haeredes suos... ab omnibus... item a Monasterio suo de Tupulcha commetaneo terrae memoratae ratione dictae terrae impetere nitentibus defendere.* A jászói káptalan 1291-ben kelt oklevele a káptalan 1388. jún. 24-én kiadott átírásában. Történelmi és Régészeti Közlemények 3. (1928) 1. sz. 190–1291.

9 *Draskóczy István:* Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 97–98.

birtokok: Miskolc, a tapolcai apátság és Diósgyőr, megelőlegezve a következő évszázadok közös históriáját.

Az 1365-ben megszerzett és a diósgyőri uradalom részévé tett egykori nemzetségi birtokokkal együtt a tapolcai Szent Péter-monostor kegyurasága, amelyet a birtokcsere időpontjában Szécsi Miklós horvát bán és fivére, Domokos erdélyi püspök gyakorolt, szintén a királyra szállt.¹⁰ A *ius patronatus* ugyanis a nemzetségi birtokokhoz volt kötve, és ott maradt akkor is, amikor ezeket az ősi jószágokat már nem a Miskolc nemzetség uralta. A Miskolc nemzetség kegyurasága és a Szécsiek rövid egyházi patronátusa után a 14. század közepétől a tapolcai apátság kegyura maga a király lesz, aki egyben a Tapolcához közeli diósgyőri vár ura, egyben a Miskolcot és Mezőkövesdet is magában foglaló diósgyőri uradalom birtokosa. A király mint diósgyőri uraság így nemcsak kegyura, hanem birtokszomszédja is lett a tapolcai bencés szerzeteseknek.

Feltűnő a forrásszegénység a tapolcai apátságra és birtokaira vonatkozóan a középkorból, pedig a 16. századi források egyértelműsítik, hogy a diósgyőri királyi uradalom árnyékában a Miskolc nemzetség által a kora középkorban alapított tapolcai apátság részben a kolostor körül, részben kissé távolabb, birtokokkal, sőt jobbágyfalvakkal rendelkezett, amelyeket így a kolostorból irányított kis uradalomnak tekinthetünk a kolostor melletti Tapolca, Görömböly és a távolabbi Nolaj és Valk falvakkal.¹¹ A tapolcai apátság birtokkomplexumára mint gazdaságilag és igazgatásilag egységnek tekinthető entitásra jellemző, hogy a birtokok a Hejő forrásán, illetve felső folyásán, a Sajó, illetve a Tisza partján húzódtak, vagyis a középkor vízjárta vidékein. A tapolcai apátság „portfólióját” szerencsésen egészítette ki a miskolci piacon (egyébként a Szinva folyó és a Pece patak közelségében!) birtokolt szabad telek, azaz kúria (ma: Hotel Pannonia, Kossuth Lajos u. 2.), amelyet 1480-ban említenek először,¹² genezise szintén ismeretlen. Jó okunk van feltételezni, hogy már a középkor végén

- 10 *Magnificus Nicolaus de Zeech Dalmatiae et Croatiae Banus ac Dominicus Episcopus Transylvaniensis frater suus uterinus... Castrum Elyskew... necnon quasdam possessiones suas Miskouch, Varad, Beszenew, Tokai, Tord, Bala et Maly appellatas ac medietates villarum Chaba, Bos et Wisniono nuncupatas, simulcum jure patronatus Monasterii Beati Petri de Topolcza ipsos contingente, Castro nostro Gyosgeur vocato, nimium placibiles, utiles necessario eidem applicandas...* I. Nagy Lajos birtokadományja Szécsi Miklós dalmát-horvát bánnak és fivérének, Domonkos erdélyi püspöknek, 1365 (Mária Terézia 1747. évi átiratában). MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri Regii 1527–1867 (a továbbiakban: A 57) (40. kötet) 678–693.; Libri Regii – Királyi Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: Vissi Zsuzsanna et al. Bp. 2006. (a továbbiakban: Libri Regii – Királyi Könyvek) 40.265/a sz. (Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii>, letöltés 2022. febr. 17.) Az oklevelet közli: Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyiratai III. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1848. Miskolc 1890. 53–58. Szendrei tévesen hivatkozik a Királyi Könyvekre, az általa hivatkozott levéltári jelzet (22. kötet 141.) a *Libri donatium*ra vonatkozik.
- 11 Gyulai Éva: Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 302–303.; Gyulai Éva: Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: Miskolc története II. kötet. 1526–1702. Szerk. Szakály Ferenc. Miskolc 1998. 202–205.
- 12 *[i]n corpore... civitatis... domus domini Abbatis.* (1480) MNL OL DL 107799

kocsmá, bormérés működött itt, amelyben a görömbölyi és tapolcai szőlőkben termett allodiális és dézsmabort árulták a mezőváros fő utcáján.

Tapolca mint a bencés monostor székhelye, egyben birtoka mellett egy másik apátsági birtokot is említ egy okleveles forrás 1422-ben, amely egyben a tapolcai uradalom középkori igazgatásáról is szolgáltat információt. Ekkor Antal tapolcai apát urat idézi a király a törvény elé, mert az apát és monostora Valk nevű falujának tisztje (tisztviselője), Bálint, aki egyébként vérrokona az apátnak, valki jobbágyaikat rávitték Bezzegi Borsos Péter birtokára, ahol kivágták a birtokos erdejét. Az oklevél az apát mint birtokos és uradalmi tisztviselője hatalmaskodásában részt vevő valki jobbágyok nevét is felsorolja.¹³ A nepotizmusra utaló forrás is jelzi, hogy a birtokok igazgatása bizalmi feladat volt, de azt is, hogy a középkorban jövedelmező állásokat lehetett szerezni egyházi dignitások rokonaként. A Tapolca melletti Görömböly falut mint birtokot nem említik a középkorból fennmaradt oklevelek, 1393-ban viszont megjelenik a település neve *Gurumbul* alakban. 1393. január 1-jén ugyanis a két legfőbb országos méltóság, a nádor és az országbíró jelenlétében itt adja át Kazai Kakas János Borsod megyei birtokos fivérének a neki járó pénzt.¹⁴

Ha az apátsághoz tartozó ingatlanokat, birtokokat, főként a négy jobbágyfalut tekintjük, birtokosnak magát az apátot tartották a középkorban, ő viszont nem volt valódi nemesi, „örökös” birtokos, csak a birtokjog gyakorlója, hiszen a birtokok az apáti javadalmához tartoztak, vagyis a birtoklás végső soron a patrónustól függött. Az 1422-ben törvény elé idézett Antal apát mellett további tapolcai apátok neve is ismert a 15. századból. Miskolc mezőváros 1453-ban kiadott oklevelében Jakab, Szent Benedek Tapolcán alapított monostorának apátja (*honorabilis ac religiosus vir Jacobus Abbas Monasterii Sancti Benedicti in*

13 *Dicitur nobis in persona Petri dicti Borsos de Besseg, quomodo anno in praesenti post festum conversionis B. Pauli Apostoli nunc proxime praeteritum, religiosus vir Dominus Anthonius Abbas de Tapolcha pro se et propria sua voluntate, mandato ac potentia, item Valentinus consanguineus eiusdem et familiaris officialis ville monasterii sui Walk dictae, similiter pro se et propria sua potentia et voluntate, missis populis et villanis, videlicet Paulo dicto Walk, Anthonio et Demetrio filio eiusdem, Francisco Vithez, Ladislao Balogh, Nicolao Magno, Matthaeo, Joanne Olaaz, Johanne Has, Ladislao Mathia, Ladislao Zewke, Michaele Biro, Joanne Santha, Simone Poroslo, Nicolao Lothard, Blasio Litterato, Simone filio Michaelis, Joanne, Thoma Byro et Egidio Erdews, Johanne Kazas, Jacobo filio eiusdem Egidii praescripti, hospites et villani de mandato et permissione praedictorum Anthonii Abbatis et Valentini officialis eiusdem villae Walk, unamini voluntate arbores in sylva Zelszigeth vocata, pro eminent. et curialitate possessionis ville Matthe custoditas et observatas succidi fecissent, ac exportassent, aliquas ex arboribus succis ibidem succisas relinquissent, potentia mediante in praedictum ipsorum valde magnum. [...] Zsigmond király egri káptalanhoz szóló parancslevele Antal tapolcai apát és Bezzegi Borsos ügyének kivizsgálására, 1422. jan. 20.; Az egri káptalan jelentése Antal tapolcai apát Valk falujából való megidézéséről, 1422. jan. 30. MNL OL DL 11163*

14 *Ilsvai Leusták nádor és Kaplai Miklós országbíró előtt Kazai Kakas János átad fivérének, Lászlónak 300 (egyenként 100 új dénárnyi) forintot két Nógrád megyei birtokrész visszabocsátásáért. Kelt Görömbölyön (Gurumbul/Ghurumbul), 1393. jan. 1-jén. (Garai Miklós nádor átírásában, 1409. nov. 18. MNL OL DL 43018; Garai Miklós nádor átírásában, 1430. jún. 23. MNL OL DL 89910)*

Tapolcza fundati) miskolci szőlőt adományoz a diósgyőri Krisztus Teste pálos kolostornak és gyóntatójának, a miskolci Orbán papnak.¹⁵ 1474-ben már Jánosnak hívják a kolostor apátját, aki a határosként szerepel (*vicinis et com-metaneis... religioso fratre Johanne Abbate de Thapolcza*), amikor Miskolci Fodor János diósgyőri alvárnagyot beiktatják a Tapolcával szomszédos Csaba falu egyik pusztájának birtokába.¹⁶ 1478-ban szintén Csaba falu határosaként van jelen János apát egy birtokba iktatásnál.¹⁷

2. kép: Szent Jeromost ábrázoló kályhacsempe-töredék (15. század vége) a tapolcai apátság ásatásából

Forrás: Herman Ottó Múzeum Régészeti Gyűjtemény ltsz. n.
fotó: Herman Ottó Múzeum

A tapolcai apátság kegyura a diósgyőri várbirtok ura, a király lett és maradt a középkorban, így az apátok kinevezése a 15. század legvégén a királyi udvar politikáját szolgálta, a kegyúr már nem is a bencések közül választott apátot, később pedig világiak is az apátság élére kerülhettek. 1499-ben egy domonkos szerzetes kapta meg a tapolcai javadalmat, elsősorban nem szerzetesként, hanem a Magyar Királyságban „rekedt” Beatrix özvegy királyné, illetve unokaöccse, Estei Hippolit (1479–1620) – 1486–1497 között esztergomi érsek, 1487-től haláláig egri püspök – udvarának itáliai származású tagjaként. Bonaventura

15 Miskolc város oklevele, 1453. ápr. 22. MNL OL DL 14674

16 I. Mátyás parancslevele az egri káptalannak, 1474. ápr. 5. MNL OL DL 83803

17 MNL OL DL 83832

de la Torre ferrarai domonkos ugyanis a királyné udvari káplánja volt,¹⁸ aki már 1493-ban szerepel Estei Hippolit esztergomi érseki udvarának fizetett szolgálattelvőjeként (*miser Bonaventura de la Torre de ordine di santto Domenico*), 1494-ben már udvari káplán, és 1498-ban is káplánként kapja a javadalmát.¹⁹ Tapolcai apáti kinevezését minden bizonnyal Estei Hippolit 1497. évi egri püspöki stallumát követően nyerte el, hiszen a tapolcai apátság az egri püspök joghatósága alá tartozott. 1499. július 2-án Taddeo Lardi ferrarai követ már főtisztelendő apátként említi „Frate Bonaventurát” a Ferrarában tartózkodó Hippolit egri püspöknek Egerből írt jelentésében, sőt arról tájékoztatja a püspököt, hogy Bonaventura pályázik az egri püspökségre.²⁰ Bonaventura domonkos szerzetes természetesen nem kapta meg az egri helynöki kinevezést, és püspökké sem szentelték, hiszen Hippolit püspök egri stallumát (itáliai főpapi címei mellett) 1520-ban bekövetkezett haláláig megtartotta. Bonaventura tapolcai apát másfél évtizedig élvezte a tapolcai javadalmat, 1503-ban egy oklevél említi mint tapolcai apátot, akinek provizora, Suba Kelemen képviselte urát mint Csaba falu egyik határos birtokosát (*Clemente Swba religiosi fratris Bonaventure Abbatis de Thapolcza pro eodem fratre Bonaventura Abbate*) a csabai Japricza Horváth család csabai nemesi házába való beiktatásánál.²¹ II. Ulászló király, úgy is, mint kegyúr, 1503-ban utasítja a domonkos rend szerzetesét, Bonaventura tapolcai apátot, hogy az egyházi rend és fegyelem ügyében teljesen vesse alá magát a (pannonhalmi) Szent Márton Benedek-rendi apátság apátjának. Máté pannonhalmi apátnak ugyanis a király elrendelte, hogy a magyarországi bencés rendet reformálja meg, és vezesse vissza eredeti fegyelméhez és rendjéhez, és ha kell, a renitens szerzeteseket távolítsa el. Máté felhatalmazást kapott az uralkodótól arra is, hogy szükség esetén Tapolcára *custost* vagy perjelt nevezzen ki, és a botrányosan viselkedő szerzetesek helyett újakat küldjön.²²

Kérdés, hogy szükség volt-e ezekre az intézkedésekre, tény, hogy Bonaventura nem töltötte ki élethosszigan az apáti megbízatást, és – feltehetően „politikai nyomásra” – lemondott a javadalomról. 1513-ban ugyanis X. Leó pápa, királyi belegyezéssel, Estei Hippolitot nevezte ki a tapolcai apátság élére,

18 [f]ratte bonauentura Abbate de tapolza nostro Capellano. Beatrix király levele Estei Ferdinándhoz, Esztergom, 1499. júl. 14. Archivio di Stato di Modena (ASMo) Archivio Segreto Estense – Carteggio con Principi Esteri Az Este fejedelmek levelezése (CPE) 1623, b.2/1,5 (Forrás: Vestigia – XIV–XVI. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban c., 81430 sz. OTKA kutatás. <http://vestigia.hu>, letöltés 2022. febr. 17.)

19 Estei Hippolit esztergomi érsek számadáskönyveinek másolatai. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (MTA Kt.) másolatgyűjtemény Ms.4998.3.; 4998.7. (Forrás: <http://vestigia.hu>, letöltés 2022. febr. 17.)

20 Taddeo Lardi jelentése, Eger, 1499. júl. 2. ASMo Archivio Segreto Estense – Carteggio ambasciatori Az Esték titkos levéltára – Diplomáciai jelentések és követutasítások b.3/29,3. (Forrás: <http://vestigia.hu>, letöltés 2022. febr. 17.)

21 II. Ulászló, Buda, 1703. júl. 4-én kelt iktatási parancsa az egri káptalan 1504. évi átírásában. MNL OL DL 84026

22 *Fraknói Vilmos*: Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez. Bp. 1899. 71–72.

és ezzel megkezdődött a kolostor ún. „kommendátori korszaka”, melynek során a bencés rend kötelékébe tartozó szerzetesek helyett világi papokat helyeztek az apátság javadalmába. Ha az apáti javadalmat nem az illető szerzetesrendhez tartozó klerikus kapja, „kormányzóról” vagy kommandátorról beszélünk, így nevezte ki X. Leó pápa tapolcai kommandátornak a Ferrarában élő egri püspököt, Hippolitot 1513-ban. A pápa királyi engedéllyel adományozta a tapolcai javadalmat a Ferrarában élő püspöknek mint világi kormányzónak (*gubernator*), és oklevelében hangsúlyozza, hogy a világegyház fejeként a tapolcai apátság kegyuraságát csak ideiglenesen engedte át az uralkodónak. Az élethosszig tartó kinevezésből az is kiderül, a javadalom adományozásánál nem kis szerepet játszott, hogy az apátság évi jövedelmét 300 dukátra becsülte Hippolit püspök (*ut asseris*), ebből kiderül, hogy maga Estei Hippolit kérhette a javadalmat. X. Leó azért tartja méltányosnak adományát, mert Hippolitnak, a római *Santa Lucia in Silice* címtemplom bíborosának méltóságához illő szinten kell reprezentálnia (természetesen Rómában vagy Ferrarában!).²³ Feltűnő, hogy X. Leó Rómában úgy tudta, hogy Tapolca patrocíniuma Szent Péter és Pál, míg a Szécsi család és I. Nagy Lajos király birtokcseréjére vonatkozó 1365. évi oklevélben csak – a bencéseknél különös kultuszt képviselt – Szent Pétert említik titulusként.²⁴ A tapolcai apátságot, akárcsak Este Hippolit másik javadalmát, az egri püspökséget minden bizonnyal *Bonzagnus* Baptista János (Giovanni Baptista Bonsagno †1537) egri örkanonok, az Itáliában élő Estei Hippolitot vikáriusként helyettesítő püspökségi kormányzó irányította.

A korábbi apát, *Frate Bonivento*, aki önként mondott le Hippolit püspök javára az apátság javadalmáról és az apáti címről, nem hagyta el Magyarországot, Esztergomban élt domonkos társai körében, és 1515-ben készült testamentumában 200 dukátot hagyott az esztergomi Szent Márton domonkos kolostorra a lelki üdvéért mondandó misékre. Erről II. Ulászló király levélben értesítette a Ferrarában élő Hippolit püspököt és tapolcai kormányzót, rábízva Bonaventura pénzét is.²⁵ Egyébként Hippolit bíboros sem élete végéig élvezte a javadalmat,

23 *Leo etc. Dilecto filio Hippolyto sancte Lucie in Silice diacono cardinali... Cum itaque monasterium sanctorum Petri et Pauli de Tapolcha, ordinis sancti Benedicti, Agriensis diocesis, quod ex privilegio apostolico regi Hungarie pro tempore existenti concesso, cui non est hactenus in aliquo derogatum, de iure patronatus eiusdem regis existit, ex eo, quod dilectus filius Bonaventura, nuper ipsius monasterii abbas regimini et administracioni illius, cui tunc preerat... in manibus nostris sponte et libere cessit, nosque cessionem ipsam duximus admittendam... nos tam eidem monasterio... de gubernatore utili et idoneo, per quem circumspecte regi et salubriter dirigi valeat, quam tibi, ut expensarum onera, que te iuxta cardinalatus sublimitatem, de necessitate subire oportet, facilius perferre valeas, de alicuius subventionis auxilio providere volentes monasterium predictum, de quo consistorialiter disponi non consuevit, et cuius ac illi forsann annexorum fructus... trecentorum ducatorum auri de camera... tibi per te quo ad vixeris, etiam una cum... beneficiis ecclesiasticis... disponere et ordinare... auctoritate apostolica commendamus. X. pápa Estei Hippolit bíborosnak a tapolcai apátságról szóló kinevezési oklevele, Róma, 1515. aug. 15. Fraknói V.: Oklevéltár i. m. 86–87.*

24 Szendrei J.: III. Oklevéltár Miskolcz i. m. 53–58.

25 *Abbas quidam Bonaventura nuncupatus qui abbaciam de Thapolcza obtinebat cum jam*

1519-ben, Szent Orbán napján (május 25.) ugyanis a tapolcai apátságban már Péter apát állít ki egy manumittáló oklevelet.²⁶ Péter apát Keresztúri Péter csabai plébánossal lehet azonos, akit II. Ulászló király mint tapolcai kegyúr már 1515-ben igyekszik Estei Hippolit helyében látni.²⁷ A király Estei Hippolitnak írt levelében arra hivatkozik, hogy a Dózsa-féle parasztfelkelést követően, 1514. október 18-ra összehívott (abban az évben a második²⁸), a közeli felkelés miatt igen nyugtalan légkörben lefolyt országgyűlésen a nemesség azt követelte tőle mint kegyúrtól, hogy a csabai plébánost nevezze ki a tapolcai apátság élére. Kérésüknek az uralkodó helyt adott, hogy ne szítsa tovább a nemesség Hippolit püspökkel szembeni ellenszenvét, ami egyházi javadalmaiból származó bevételeinek is nagy kárára lenne. A király ezért kéri Hippolit bíborost, ne nehezteljen döntése miatt, és ígéri, hogy az apátsági jövedelem elvesztéséből eredő veszteségét megtéríti.²⁹ Keresztúri Péter egyébként egri kanonok és Estei Hippolit egri vikáriusa volt 1512-ben.³⁰ Eredetileg nem Keresztúri Péter volt a javadalom várományosa, a király ugyanis 1514 végén utasítja Bonzagnus János egri püspöki adminisztrátort, hogy a tapolcai javadalmat adja át Horváth Gergely

finem vite sibi adesse sentiret conventui ecclesie dicte Martini in Strigoniensi civitate constituto legavit postremo testamento ducatos ducentos perpetue misse in ipsius memoria celebrande causa, idque ita esse testamenti tenor manifestum facit. Eam vero pecunie summam cum adhuc incolumis prospera valitudine fungeretur concredidit Reverendissime Dominationi Vestrae Gubernatori, id quod ex [***] eiusdem gubernatoris constat et ipse quoque gubernator ingerere profiteretur. II. Ulászló levele Estei Hippolit bíborosnak, Buda, 1515. nov. 8. ASMo CPE 1622/b. 1/4. 1.12. (Forrás: <http://vestigia.hu>, letöltés 2022. febr. 17.)

26 MNL OL A 57 (25. kötet) 412–413.; Libri Regii – Királyi Könyvek 25.152 sz.

27 Sörös P.: Az elenyészett i. m. 380.

28 C. Tóth Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés – Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2015. 31–79.

29 *Vladislaus, Dei Gratia Rex Hungariae [...] Hypolito Esthiensi de Aragonia, Tituli S. Luciae in Silice Sacro Sanctae Romanae Ecclesiae Presbytero Cardinali Episcopo Agriensi [...] Verum enim superiori aestate in Generali totius Regni Conventu, ob rusticam Seditiois immanitatem satis tumultuoso Universae Nobilitatis Nomine fuit Nobis supplicatum, ut Abbatiam de Tapolcza cuidam Petro Presbytero Plebano de Csaba, auctoritate Juris nostri Patronatus conferremus, quorum precibus ea potissimum Gratia annuimus, ne diutius reluctando ipsorum Animos in Rssimam DV-am irritaremus, quae res Ecclesiae suae Proventibus non parum dispendii et perplexitatis afferre potuisset. Idcirco Rssimam DV-am rogamus, ut hanc nostram Collationem aequissima mente accipiat, bonique consulat, ac Juri suo, si quid forte in praementionata Abbatia se habere arbitratur, non gravate cedere velit, sic enim ipsos Nobiles, quorum intercessionibus fatigati id annuimus, sibi devinctos, obsequentissimosque reddet, et Ecclesiae suae negotia in tutiori, et quietiori statu collocabit. Et si quae forte iactura, ex hac cessione Rssimae DV-ae contigerit, quam tamen satis exiguam fore credimus, eam aliis, et quidem uberioribus emolumentis compensabimus, nullamque occasionem praetermitteremus Nos in eandem quam Officiosissimos exhibere. Quam bene valere optamus. Datum Posonii die 15-a Maii 1515. Nemes József: A sz. Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apátság története. Magyar Sion 1. (1863) 597–598.*

30 Keresztúri Péter egri vikárius, egyházi bíró oklevele, Eger, 1512. dec. 2. MNL OL DL 22348

fivérének.³¹ Hejőcsaba legtekintélyesebb birtokos nemese, a horvát eredetű csabai Japricza Horváth Gergely, miskolci-csabai Kovács István (†1503)³² veje, apósa révén lett birtokos Csabán és máshol, vele együtt fivére, csabai Horváth Elek (Alexius) is Csabára került, 1503-ban együtt iktatják be a fivéreket – Bonaventura tapolcai apát udvarbírája, Suba Kelemen jelenlétében – néhai csabai Kovács István hejőcsabai kúriájába.³³ Kérdés, hogy a tekintélyes birtokokkal és presztízzsel, sőt politikai befolyással rendelkező csabai Horváthoknak miért nem sikerült a Hejőcsabával határos monostor javadalmának s ezzel birtokainak megszerzése.

Estei Hippolitot érzékenyen érintette a tapolcai javadalom elvesztése, apátsága visszaszerzésének ügyét diplomáciai vonalon is igyekezett elősegíteni,³⁴ 1517 és 1520 februárja között többször töltött hosszabb időt Magyarországon, főként azért, hogy magyarországi javadalmait megtarthassa.³⁵ Tomaso Manfredo mantovai nemes, az éppen Egerben tartózkodó Estei Hippolit kíséretének tagja 1518. június 15-én már azt írhatja Mantovába Isabella d’Este mantovai örgrófnénak, Hippolit nővérének, hogy a püspök visszakapta a tapolcai apátságot.³⁶ A magyar nemesség azonban, amely ragaszkodott ahhoz az 1518-ban hozott bácsi végzéshez (1518. XV. tc.), mely szerint egyházi személy egyszerre ne élvezhessen több javadalmat, az 1519. évi országgyűlésen törvénybe foglaltatta, hogy a tapolcai apátságot vegyék vissza az egri püspöktől.³⁷ A törvény szövegét Stephanus Katona így közli: „*a tapolcai apátságot... annak a Péternek utalják vissza, akinek korábban a kezénél volt*”.³⁸

31 Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 1. füzet. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp. 1890. 247.

32 Róla bővebben: *Gyulai Éva*: Kovács István címereslevele, 1479. In: A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerk. Avar Anton. Bp. 2018. 177–180.

33 II. Ulászló, Buda, 1703. júl. 4-én kelt iktatási parancsa az egri káptalan 1504. évi átírásában. MNL OL DL 84026

34 Sörös P.: Az elenyészett i. m. 380–381.; *E. Kovács Péter*: Egy középkori utazás emlékei. Történelmi Szemle 32. (1990) 1-2. sz. 103.

35 *Kristóf Ilona*: Egy nádorválasztás margójára. Estei Hippolit 1517–20 közötti politikai szereplésének kérdései. Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae 43. (2015) 185.

36 Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 255.

37 1519. *Articulus 23. Occupata per episcopum Agriensem abbatia de Tapolcha remittatur. Item: quod abbatia de Tapolcha, quae nuper per reverendissimum dominum cardinalem Agriensem contra regni legem occupata est. de facto et immediate remittatur, et si quid juris dominus ipse cardinalis in illa se habere praetendit, id postea coram regia majestate juxta regni sui consuetudinem et non in Urbe prosequi teneatur.* [1519. évi XXIII. törvény cikk a tapolczai apátság, melyet az egri püspök elfoglalt, visszaadandó. Továbbá, hogy a tapolczai apátságot, a melyet a főtisztelendő egri bibornok ur minapában az ország törvénye ellenére elfoglalt, valósággal és közvetlenül vissza kell adni, és ha a bibornok ur okul veti, hogy arra nézve valami joga van, ezt aztán saját országának szokása szerint a királyi felség előtt és nem Rómában tartozik keresni.] Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899. 782–783.

38 1518. *Art. XXVI. Abbatia Thapoltza, quae nuper per RR. D. cardinalem Agriensem contra regni legem occupata est, Petro, prae cuius manibus erat, de facto et immediate remit-*

Így kerülhetett (vissza) 1519-ben a javadalom Péter apáthoz (Keresztúri Péter egykori egri vikáriushoz).

A tapolcai apátság birtokairól alig van adat a középkori oklevelekben, egy fennmaradt oklevél azonban azt igazolja, hogy az apátsági javadalom és birtokok integritásán már a középkor végén csorba esett. Az első „rést a pajzson” egy Máthé Benedek nevű, nemtelen jogállású görömbölyi telektulajdonos ütötte azzal, hogy görömbölyi *curia* jogállású, azaz nemesi telkére és 3 szőlejére királyi adományt kapott. I. Lajos Budán, 1519. július 13-án kelt parancslevelében utasítja az egri káptalant, hogy a *circumspectus*, azaz nemtelen jogállású Máthé Benedeket és feleségét, Dorottyát iktassa be a Görömböly faluban, Kozma Imre és Mecser Lukács jobbágytelke között fekvő nemesi házukba és a beltelekhez tartozó szántóföldekbe és kaszálókba, valamint a *TapolcaKöz*, *Lengyelszó* és *Lipa* nevű görömbölyi szőlőhegyeken fekvő szőlőikbe. Az iktatást a káptalan a környékbeli falvak (Szirma, Kistokaj, Vatta, Koromháza) nemesinek és a miskolci főbírónak a jelenlétében 1519. augusztus 29-én elvégezte, és a beiktatásról privilegiális, függőpecsétes oklevelet állított ki.³⁹ Máthé Benedek a királyi adományt megelőzően Görömböly földesurától, a tapolcai apáttól nyert mentességet görömbölyi jobbágyi telkére és külsőségeire, valamint szőleire, az apát egyúttal a tulajdonosokat is felszabadította jobbágy jogállásukból (*manumissio et exemptio*). Máthé Benedek a tapolcai apátoknak tett szolgálatai fejében nyerte el mindezt, illetve László váci püspök és királyi kancellár, azaz Szalkai László ajánlotta őt és feleségét az apát figyelmébe.⁴⁰ Szalkai László váci püspök (1513/1515–1520), majd II. Lajos királyi kincstartója 1517-től lett kancellár, s

tatur. *Stephanus Katona*: *Historia regvm stirpim mixtae*, Tom. XII. Ord. XIX. 1516–1526. Buda 1793. 117.

39 MNL OL DL 65649

40 *Nos Petrus Abbas Monasterii S. Petri de Tapolcza... consideratis et animo revocatis servitiis et gratuitis obsequiis Circumspecti Benedicti Mathe dicti in Possessione Abbatiae nostrae Görömbely vocata commorantis, quibus ipse Ecclesiae Abbatiae eiusdem et persequens Abbatibus in eadem praesidentibus, praedecessoribus nostris, et deinde nobis semper indefesse secundum exigentiam loci et temporis omni studio ac obsequio se gratum reddidit [...] eundem una cum honesta Domina Dorothea consorte sua favore ac benignitate nostra speciali complecti, in quibus iidem Reverendissimum Ladislaum Episcopum Vacziensem ac Cancellarium Maiestatis regiaeque exstiterunt commendati, domum ipsorum in praefata possessione Abbatiae nostrae Görömbely in vicinitate domorum sive sessionum jobbagonialium providorum Emerici Kozma ab orientali, ab occidentali vero plagis Lucae Mecser de eadem Görömbely situatam et habitam simul cum terris arabilibus, pratis, foenetis ad eandem domum de jure et ab antiquo spectantibus, nec non vineis, quas in promontorio eiusdem possessioni Görömbely TapolcaKöz, Lengenszo et Lyppa nuncupatis ad praesens possiderent, quantum ad nonam ex eisdem vineis pervenire deberent... nec non servitorum oneribus ratione dictae domus fieri debentibus in perpetuum duximus libertatem, eximendam et supportandam in eosdem... et haeredes eorundem universos in praefata domo residentes auctoritate nostra instar alorum Abbatum hujus Regni Hungariae, in quorum bonis ex manumissione et exemptione eorundem Abbatum certi liberi dignoscuntur haberi, libertamus, eximimus et supportamus praesentium per vigorem. [...] Datum in Monasterio Sancti Petri de Tapolcza in Festo Beati Urbani Pape 1519. MNL OL A 57 (25. kötet) 412–413.; Libri Regii – Királyi Könyvek 25.152 sz.*

még püspökké való kinevezése előtt, 1508 és 1513 között a király gyermekeinek jószágkormányzója volt, így az Anna királyné (†1506) halála után a gyermekekre szállt diósgyőri uradalomé is.⁴¹ Szalkai talán ekkor került közelebbi kapcsolatba Máthé Benedekkel. A nemtelen jogállású Máthé Pál és fivére, Benedek, akinek ekkor még Skolasztikának hívták a feleségét, 1499-ben szerezte a görömbölyi telket (Solom Miklós és Hegedűs Dénes jobbágyok szomszédságában) és a görömbölyi szőlőket sógornőjüktől, özvegy Máté Balázsne Erzsébettől és lányától, Zsófiától, cserébe adták Miskolc fő utcáján fekvő házuk negyedrészt és két miskolci szőlőt az Ágazat nevű szőlőhegyen.⁴²

3. kép: Oklevél Máthé Benedek görömbölyi telkének adományáról, 1519
Forrás: MNL OL DL 65649. Fotó: MNL OL

A Mohácsot közvetlenül megelőző időszakban (és később) sem került vissza az apátság a bencésekhez, tovább folytatódott a kommandatori korszak. Lorenzo Orio velencei követ 1520. szeptember 27-én Budáról küldött jelentésében úgy tudja, hogy Estei Hippolit halála után a pápa ismét magához kívánta venni a tapolcai apátság kinevezésének jogát, és a magyar vezetőkhez küldött brevéjében, amelyben az egri püspökséget unokaöccsének, Guilio Medicinek

41 *Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. Aetas 9. (1994) 1. sz. 104.*

42 *Kalmár Mátyás miskolci bíró (Miskolc város) oklevele, Miskolc, 1499. MNL OL Diplomataikai fotógyűjtemény DF 107804 (Bristow gy.). Vö.: Gyulai Éva: Miskolc középkori topográfiaja. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 209.*

adományozta,⁴³ a tapolcai javadalmat egy bizonyos *Raphael*nek utalta ki. A követ szerint azonban a magyar király és a nemesek nem járulnak hozzá, hogy idegen kapjon egyházi javadalmat Magyarországon.⁴⁴ Bár származása idegen volt, Oláh Miklós a Magyar Királyságban jutott kivételesen magasra méltóságra. A későbbi egri püspök és esztergomi érsek gyorsan felívelő udvari karrierje során, 1525-ben még nem viseli az apáti címet, ekkor komáromi főesperes, esztergomi kanonok és az esztergomi egyház Szent Péter-oltárának igazgatójaként ad ki oklevelet.⁴⁵ Még alig egy héttel Mohács előtt, 1526. Bertalan napján sem viseli Oláh Miklós az apáti címet, ekkor ugyanis Mária királyné a férjétől átruházott patronátusi jog alapján titkárát és tanácsosát, Oláh Miklós komáromi esperest, esztergomi kanonokot kinevezi egri kanonoknak és nagyprépostnak, miután elődje, Szalaházy Tamás veszprémi püspök lett, egyszersmind az egri Szent Mihály arkangyal-oltár igazgatójának.⁴⁶ Bizonyos, hogy Oláh a tapolcai javadalmat, azaz az apátságot és a hozzá tartozó uradalmat, jobbágyfalvaival együtt csak II. Lajos halála után, kegyes úrnőjétől, Mária özvegy királynétól kapta meg, igaz, beiktatására csak 1531-ben kerül sor, amikor Szalaházy Tamás egri püspök szászvárosi Oláh Miklós székesfehérvári örkanonokot, akit Mária özvegy királyné nevezett a kormányzó címmel, beiktatja a joghatósága alatti tapolcai apátság kormányzóságába; a Szentszék ugyanis engedélyezte a többes javadalom birtoklását.⁴⁷ Bár a kinevezési okmány nem ismeretes, valószínűleg hasonló szöveggel írták, mint amelyet Oláh Miklós 1521-ben, még kancelláriai titkárként formulás könyvébe bejegyzett.⁴⁸

43 *Fraknói Vilmos: Rodrigo Borgia* (VI. Sándor) *Giulio Medici* (VII. Kelemen) és *Ascanio Sforza* bíbornok, mint egri püspök-praetendensek. *Egri Egyházmegyei Közlöny* 15. (1883) 20. sz. 161–162.

44 *Wenzel Gusztáv: Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*. III. *Magyar Történelmi Tár* 25. (1978) 186.

45 Oláh Miklós komáromi főesperes etc. oklevele, Esztergom, a Szent Péter-oltárigazgatóság háza, 1515. szept. 29. MNL OL DL 243593

46 MNL OL DL 89227

47 *Thomas Episcopus Agriensis Nicolaum Oláh de Szászváros, Custodem Albaregalensem, ab apostolica Sede indulgunt plura beneficia incompatibilia etiam regularia obtinendi habentem a reginaque in gubernatorem Abbatiae de Tapolcza (in comitatu Borsod) nominatum iure suo episcopali gubernio eiusdem Abbatiae praeficit*. 1531. febr. 6. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Bp. 1902–1912. II. 116.

48 *Donacio Abbacie. [...] eundem tamquam personam idoneam et benemeritam ad Abbaciam de L. nunc ut dicitur de jure et de facto vacantem autoritate jurispatronatus nostri regalis quod in omnibus Regni Hungariae nostri ecclesiis instar predecessorum nostrorum Regum Hungariae habere dinoscitur, dandum, eligendum nominandum et putandum ac eidem Abbaciam omnibus suis iuribus et bonis temporalibus, puta possessionibus, villis atque praediis et universis suis obveniobus et emolumentis eandem nostram dandum et conferendam, ita tamen, quod idem L. in ipsam ecclesiam sufficientes priores eiusdem ordines tenere et ea que ad divinum cultum pertinent diligenter semper perficere et exerere, reformationisque eiusdem ecclesie studiose incumbere teneatur*. Oláh Miklós formuláskönyve, 1521. MNL OL DF 282621 f. XIIIv–XIVr

Oláh Miklós 1531-ben követte úrnőjét, Habsburg Mária királynét, vagy ahogyan külhonban ismerték: Magyarországi Máriát Brüsszelbe, és a tapolcai apátsági kormányzó, egyben miskolci plébános távollétében a diósgyőri várnagy és a helyettes miskolci plébános járt el a tapolcai ügyekben és a hitújítás miatt lassan megszűnő miskolci plébánia irányításában. Oláh Miklós egyrészt a középkor végi királyi udvar tagjaként lehetett tapolcai kommandátor, másrészt azonban az apátság Mohács utáni, sok tekintetben tragikus korszakának is meghatározó személyisége maradt, hiszen a 16. század közepén jórészt a környezetéből származó egyházi személyek lesznek majd az apátsági javadalom élvezői.

Felhasznált szakirodalom és források

- Archivio di Stato di Modena (ASMo, Modenai Állami Levéltár, Olaszország) vonatkozó fondjai
- C. Tóth Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés – Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2015. 31–79.
- CorpusJuris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1899.
- Draskóczy István: Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 81–156.
- E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. Történelmi Szemle 32. (1990) 1-2. sz. 101–127.
- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I-V. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Bp. 1902–1912. II.
- Fraknói Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez. Bp. 1899.
- Fraknói Vilmos: Rodrigo Borgia (VI. Sándor) Giulio Medici (VII. Kelemen) és Ascanio Sforza bíbornok, mint egri püspök-praetendensek. Egri Egyházmegyei Közlöny 15. (1883) 20. sz. 161–162.
- Gyulai Éva: Gazdálkodás, termelés és árucseré a kora újkori Miskolcon. In: Miskolc története II. kötet. 1526–1702. Szerk. Szakály Ferenc. Miskolc 1998. 175–356.
- Gyulai Éva: Kovács István címereslevele, 1479. In: A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerk. Avar Anton. Budapest 2018. 177–180.
- Gyulai Éva: Miskolc középkori topográfiája. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 175–254.

- Gyulai Éva: Termelés és kereskedelem a középkori Miskolcon. In: Miskolc története I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 255–334.
- Kristóf Ilona: Egy nádorválasztás margójára. Estei Hippolit 1517–20 közötti politikai szereplésének kérdései. *Acta Academia Agriensis, Sectio Historiae* 43. (2015) 175–185.
- Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. *Aetas* 9. (1994) 1. sz. 102–119.
- Libri Regii – Királyi Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: Vissi Zsuzsanna et al. Bp. 2006.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) vonatkozó fondjai
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (MTAK Kt.) dokumentumai
- Major Jenő: Miskolctapolca fejlődése a terület funkcionális változásainak tükrében. *Településtudományi Közlemények* 27. (1978) 17–44.
- Nemes József: A sz. Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apátság története. *Magyar Sion* 1. (1863) 593–605.
- Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 1. füzet. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp. 1890.
- Pusztai Tamás: A tapolcai bencés apátság építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 52. (2013) 149–170.
- Regestrum Varadiense (1208–1235). Karácsonyi János és Borovszky Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradi Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt. Szerk. Solymosi László – Szovák Kornél. Arcanum CD 2009.
- RITVS explorandae veritatis, qvo Hvngarica natio in dirimendis controuersijs ante annos trecentos et quadraginta vsa est, et eius testimonia plurima, in sacrario su(m)mi te(m)pli Varadien. reperta. Colosuarij, H[offgreff], 1550. (RMNy 87)
- Sörös Pongrác. Az elenyészett bencés apátságok. *Pannonhalmi Szent Benedek-rend története*, 12/b. Bp. 1912.
- Stephanus Katona: *Historia regvm stirpis mixtae*, Tom. XII. Ord. XIX. 1516–1526. Buda 1793.
- Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyiratai III. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1848. Miskolc 1890.
- Szent Benedek Regulája. Szerk.-Ford. Söveges Dávid. Pannonhalma 2019.

JANEK ISTVÁN

DVORTSÁK VIKTOR SÁROS MEGYEI LEVÉLTÁROS ESÉLYEI 1918-BAN EGY ÚJ ÁLLAM LÉTREHOZÁSÁRA KELET-MAGYARORSZÁGON SZLOVÁK NÉPKÖZTÁRSASÁG NÉVEN

Ahhoz, hogy megértsük a Szlovák Népköztársaság létrehozásának kísérletét Dvortsák Viktor levéltáros részéről, vissza kell mennünk 1918-eseményeihez. Az 1918-as esztendő sorsfordító időszak volt Magyarország történelme szempontjából. 1918 tavaszán még úgy tűnt, hogy az első világháború balkáni és keleti hadszínterein aratott győzelmekkel az Osztrák–Magyar Monarchiának sikerült letörnie a szerb és román háborús célokat, illetve semlegesíteni a nálánál sokkal hatalmasabb cári Oroszországot a breszt-litovszki béke aláírásával 1918. március 3-án. A hadihelyzet azonban ősszel drámaian megváltozott. A dualista állam legfőbb szövetségese, a császári Németország vereséget szenvedett a nyugati fronton, Olaszországban pedig az angol és francia alakulatokkal kiegészített olasz haderő a Vittorio Venetó-i csatában megsemmisítő csapást mért az osztrák–magyar hadseregre. Ezen események következtében a monarchia felbomlása elkerülhetetlen volt. 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, aminek vezetői területi igényekkel léptek fel Magyarországgal szemben a történelmi Felvidékkel kapcsolatosan. Edvard Beneš már 1918. november 6-án azért sürgette Georges Clemenceau francia miniszterelnököt egy jegyzékében, hogy az antant nevében a csehszlovák hadsereg megszállhassa Pozsonyt, Komáromot, Esztergomot, Vácut, Rimaszombatot, Kassát, Csapot, Máramarosszigetet és Eperjest.¹

Az új magyar kormány, Károlyi Mihály és minisztereinek nagyobb része háborúellenes volt, akik a vitás kérdéseket nem fegyveres konfliktusok árán, hanem tárgyalásos úton kívánták rendezni. A kormány egy békés, parlamentáris, demokratikus állam képét kívánta az antanthatalmak felé mutatni, amelyben a győztesek már nem ellenséget, hanem egy majdani szövetségest látnak, ezért fontosnak tartották a történelmi Magyarország nemzetiségeivel a tárgyalások megindítását, ennek a politikának következtében kerültek képbe a szlovákok és szlovjácok.

A Kelet-Szlovák Népköztársaság (vagy miként a korban hívták, Szlovák, illetve „Tót” Népköztársaság vagy Szlovjác Népköztársaság) 1918-as kikiáltásának megértéséhez egészen a 19. század második feléig kell visszanyúlni. Ekkor jelent meg ugyanis az első irodalmi mű, amely a kelet-szlovák mozgalom

1 *Ádám Magda – Ormos Mária: Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Bp. 1999. 5–8.

egyik alapját képező nyelvjárásban, vagyis sárosi szlovák dialektusban íródott.² A sárosi szlovák nyelvjárás (szlovákul šariščina) elsősorban hangzása és szó-készlete alapján tért el a 19. század utolsó harmadára irodalmi nyelvvé alakult közép-szlovák nyelvjárástól. A šariščinát a szlovák és a magyar nyelvészeti szakirodalom a kelet-szlovák dialektusokhoz sorolta, amelyekbe beletartozott a szepesi, abaúji és zempléni szlovák nyelvjárás is.³ Ebben a nyelvjárásban a 19. század második felétől a magyar kormány támogatásával jelentek meg tankönyvek és vallásos kiadványok,⁴ sőt még egy magyar nyelvű nyelvtani összefoglaló is született Urbán Adolf hanusfalvi lelkész és iskolaszéki tanácsos tollából a *Sárosi tót nyelvtan vázolata* címmel.⁵ A Horthy-korban alkotó miniszteri tanácsos, Kászonyi Ferenc szerint e nyelvjárás egyfajta átmenetet képezett a szlovák, a lengyel, a kárpátaljai ruszin és az ukrán nyelvek között, és a történelmi Magyarország északi és északkeleti régiójában, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Szepes, Sáros vármegyékben volt honos.⁶

A 20. század elején a sárosi kelet-szlovák nyelvjárást beszélők elsősorban nyelvükben különböztek a nyugat-szlovák régióban élő szlovákságtól, saját magukat pedig szlovjáknak nevezték. Ráadásul a kelet-felvidéki vármegyék nem tudtak olyan, a szlovák nemzeti mozgalom törekvéseivel azonosuló szlovák intelligenciát kitermelni, mint a nyugati megyék, ezért is hívták Štúrék ezt a területet a szlovák nemzeti gondolat temetőjének.⁷ Ezekben a vármegyékben is létezett szlovák intelligencia, de nagyrészt magyar érzelműek és a magyar államhoz hűek voltak, és nem keresték a kapcsolatot a cseh irányba politizáló szlovák elittel. Ebből kifolyólag az önálló „szlovják” (szlovákul *slovjak*) identitás kialakításában rejlő potenciál a 19. század utolsó harmadától a magyar kormány figyelmét is felkeltette. Budapest ugyanis a szlovják dialektus erősítésében felismerte a szlovák nyelv megosztásának lehetőségét, egy, a magyar államhoz lojálisabb regionális elit támogatása pedig az öntudatosodó szlovák nemzetépítés gyengítésével is kecsegtetett. A szlovják identitás kialakulásához

-
- 2 1844-ben Kassán jelent meg Ján Andraščík, római katolikus pap Šenk paľenčeni című színdarabja, amely egyúttal az alkoholelles mozgalom egyik kulcsfontosságú, sárosi szlovák dialektusban készült műve. A szlovják kérdéshez és előzményeihez lásd: Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjákok: a nemzet határai. *Limes Tudományos Szemle*. 16. (2003) 3. 55–66.
 - 3 A szlovák mozgalom történetéről bővebben lásd. *Gayer Veronika*: Slojacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. *Mesto a Dejiny* 3. (2014) 3. sz. 68–83.
 - 4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 28 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1923–1944 21 798. szám alatt 1940. dec 13. (49. csomó)
 - 5 *Urbán Adolf*: Sárosi tót nyelvtan vázolata. Eperjes 1875. 25. a kérdéshez lásd még: *Ladislav Tajták*: K otázke učebnic vo vychodoslovenskom nárečí, *Nové obzory* 6. (1964) 6. sz. 43–57.
 - 6 *Kászonyi Ferenc*: A szlovják kérdés. *Kisebbségvédelem* 7. (1943) 3-4. sz. 1.
 - 7 *Ábrahám Barna*: Magyar-németek, tótok, szlovjákok, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In: *Magyar-szlovák terminológiai kérdések*. Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba 2008. 6.

nagyon fontos volt az a terület, ahol a szóban forgó kelet-szlovák nyelvjárást beszélők laktak, mivel ez a térség sajátos kultúrával rendelkezett, amelyet a szlovák, ruszin, német és magyar kölcsönhatások jellemeztek. A felső-magyarországi régió politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi realitása a térségnek mindig sajátos arculatot adott.⁸ Például a szlovjakok által is lakott Sárosban négy nemzetiség és öt vallás keveredett egymással. A községek nyelvi fejlődésének területén egyes települések esetében kiemelkedő jelentőségű volt, hogy éppen milyen nemzetiségű és felekezeti pap került oda, mert ez a körülmény akár évtizedekre is meg tudta határozni a falu lakói identitásának az alakulását.⁹

A 19. és 20. század fordulójára a kelet-szlovák nyelvjárást az írásbeliség kialakítása felé terelő személyek olyan papok és tisztségviselők lettek, akik akár meggyőződésből, akár egzisztenciális okokból a magyar nemzeteszmét hirdetőiként léptek fel, és a régió szlovákságát, vagyis az általuk szlovjakként nevezett népességet minél erősebben a magyar kultúrához és politikához kívánták közelíteni. Közéjük tartozott Répászky József¹⁰ enyickei plébános, akinek a kezdeményezésére az 1860-as években a kelet-felvidéki megyék néhány iskolájában bevezették a keleti szlovák nyelvjárást, amivel megnyílt az út az önálló szlovák nyelv kialakulása előtt.¹¹ A 20. század eleje a kelet-szlovák írásbeliség nyitánya lett. Az érintett vármegyék vezetőinek nem kellett nemzetiségi ellenállással és mozgalmakkal számolniuk, hiszen a helyi, szűk szlovák értelmiségi réteg nagy része elmagyarosodott, és még a nyugati területeken élő szlovák vezetők sem mutattak túlzott érdeklődést e területek iránt.¹²

A mozgalom Semsey Boldizsár, Sáros megyei főispán támogatásával saját lapot is indított *Naša Zastava* (Zászlónk) néven, amelynek első száma 1907. október 27-én jelent meg Eperjesen.¹³ A lap a régió szlovák lakosságát következetesen szlovjakként nevezte. Kezdetekben Zsebráczy Géza bártfai plébános volt a mozgalom egyik kiemelkedő ideológusa,¹⁴ főszerkesztője pedig Desseffy István politikus és földbirtokos, míg segítőtje 1916-tól Dvortsák Viktor¹⁵ lett, aki

8 Štefan, Šutaj – Szarka László: Reginálna a národnáidentitav maďarskej a slovenskej-histórii 18–20. storočia. – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Prešov, Universum, 2007. 188.

9 Sztancs Gábor: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovjakként) etnikai régióról. Fórum Társadalomtudományi Szemle 18. (2016) 3. sz. 72.

10 Répászky József (1828–1897) katolikus pap. 1860–1873. plébános Boldogkőváralján, ill. Enyickén. 1873–1884. a kassai papnövelde tanára, majd a kassai székesegyház főesperese.

11 *Ladislav Tajták*: K otázke vydávanie učebníc vo vychodoslovenskom nárečí. Nové obzory 6. (1964) 6. sz. 48–50.

12 Uo. 80.

13 *Alojz, Miškovič*: Maďarské úmysly so Slovakmi. Pozsony 1944. 8.

14 *Szeghy-Gayer Veronika*: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán 1918–1919. Századok 152. (2018) 1215.

15 Dvortsák Viktor (1878, Felsővízköz – 1943, Budapest) neve egyes forrásokban

már 1906-ban felvetette a sajátos, a Felvidék/Felső-Magyarország nyugati és középső régióiban élő szlovákoktól etnikailag elkülönülő kelet-szlovák nemzet gondolatát. Ezzel a magyar kormányzat tudatába az úgynevezett „szlovják nemzetkoncepció” megalkotójaként került be, és a szlovják nyelv egyik legfőbb ideológusává vált.¹⁶ Dvortsák a *Naša Zastava* oldalain és könyveiben már 1918 előtt is folyamatosan amellet érvelt, hogy a nyugati és keleti szlovákság két különböző nemzet. Ezt megtévezve azt állította, hogy a keleti szlovákok büszkén vallják magukat magyarnak, s mind öltözetükben, mind kultúrájukban a magyarságot tekintik modellnek. Véleménye szerint „a sárosi tótságot”¹⁷ úgy nyelvi, mint faji tekintetben el kell választani a magyarság északnyugati vármegyéiben lakó tótoktól”.¹⁸

1918 novemberében a Felvidéken a keleti és nyugati részekén élő szlovákok etnikai különbözőségének eszméje politikai és államjogi dimenziót kapott. Ezt a nyelvi és kulturális különállást, valamint a magyar kultúrához való kapcsolódási viszonyt sok korabeli magyar politikus támogatta, így többek között Jászi Oszkár, majd később Bethlen István és Teleki Pál is,¹⁹ ami nemcsak az 1918-as összeomlás alatti kísérletekben, hanem később, a különféle revíziós elképzelésekben is megnyilvánult.

Dvorcsák Viktorként és Dvortsák Győzőként szerepel, de néha Dvorcsák Győzőként, szlovákul pedig Viktor Dvorčákként írnak róla. Ő maga szlovák származású politikus, író, költő, Sáros megyei főlevéltáros volt. Középiskoláit Bártfán, Eperjesen és Kassán végezte, majd filozófiai tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. Külföldi tanulmányutakat tett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban, Oroszországban és Olaszországban. 1904-ben Sáros megye főlevéltárosa lett, a következő évben házasságot kötött a tehetős francia családból származó Lataste Jozefinnel, akitől két lánya is született. Dvortsák 1910 és 1917 között az Eperjesi Lapok, 1917–1918 folyamán pedig az Eperjesi Újság szerkesztője volt. 1907-től a *Naša Zastava* újság segédszerkesztőjeként, majd főszerkesztőjeként dolgozott. Több történelmi könyve is megjelent, de szlovják nyelvű verseket is írt. 1918. december 11-én Kassán kikiáltotta a Szlovák Népköztársaságot, amiért a csehszlovák hatóságok távollétében elítélték. Dvortsák ezt követően évtizedeken keresztül Magyarországon és külföldön fejtett ki propagandát egy Magyarországon belüli szlovák autonóm terület vagy államforma létrehozása érdekében, majd életre keltette a szlovják mozgalmat. 1943-ban halt meg Budapesten. *Ablonczy Balázs*: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség és művelődési Tanulmányok. Pozsony 2011. 79–80.; *Augustín, Matovčík*: Biografický lexikón Slovenska II., C-F. *Martin*: Slovenská národná knižnica. Pozsony 2004. 696.

16 Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai. *Limes* 16. (2003) 3. sz. 55–66.

17 Dvortsák 1916-ban a könyvében ő maga is csak sárosi tótságról beszél, de idővel maga is belátta, hogy nem elég csak a sárosiakat összefogni, hanem ezt kénytelen lesz idővel kibővíteni. Így jutott el a Szlovjások meghatározásához, majd Kelet-Szlovákiához és a „Kelet szlovákok” megnevezéshez. Be kellett látnia, hogy nagyobb számú népeiséget kell képviselnie, ha politikai eredményeket akar elérni. Ezt felfoghatjuk akár egy fejlődési szakaszként is vagy politikai szükségszerűségként a túlélésért folytatott harcban a részéről 1918 második felében.

18 *Dvortsák Győző*: Sáros földje 1914–1915. Eperjes 1916. 32.

19 *Ablonczy B.*: Nyombiztosítás i. m. 79.

Csehszlovákia létrejötte és a szlovják törekvések 1918 végén

Bár Csehszlovákia 1918. október 28-án alakult meg, az új ország határai még képlékenyek voltak. 1918. október 30-án, az északnyugat-felvidéki Turócszentmártonban (Turčianský Svätý Martin, ma Martin, Szlovákia) a szlovákság politikai képviselője megalakította a Szlovák Nemzeti Tanácsot (a továbbiakban SZNT), és elfogadta a Szlovák Nemzet Deklarációját, melyben kinyilvánította együttélési szándékát a cseh nemzettel, elutasította a magyar állam fennhatóságát, és kijelentette, hogy „a Magyarország határain belül élő csehszlovák nemzet nevében egyedül az SZNT jogosult nyilatkozni és eljárni”.²⁰ Károlyi Mihály 1918. október 30-án táviratot küldött az SZNT-nek, amelyben közös együttműködést ajánlott a jövőre vonatkozóan.²¹ Károlyi az SZNT-nek a teljes belügyi, oktatási, gazdasági kormányzati hatalmat a felső-magyarországi szlovák többségű járásokban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén felajánlotta.²² A Cseh Nemzeti Tanácsnak és a cseh politikusoknak azonban más elképzelései voltak. Supka Géza prágai magyar követ 1918. november 7-én azt jelentette, hogy Csehszlovákia igényt tart Észak-Magyarország területére.²³ A csehszlovák külpolitika irányítóit, Edvard Beneš külügyminiszter és Tomáš Garrigue Masaryk a Felvidék megszerzésében a gyors, katonai megoldásra helyezték a hangsúlyt. A csehszlovák vezetés átlátta, hogy a legelőnyösebb tárgyalási pozícióba úgy kerülhetnek a békekonferencián, ha birtokon belül vannak, ezért a fait accompli politikáját alkalmazták. Velük szemben Dvortsák Viktor 1918. november 2-án Eperjesen megalakította a Kelet-Szlovák Nemzeti Tanácsot (a továbbiakban KSZNT),²⁴ mely a keleti területek vonatkozásában nem ismerte el a csehszlovák állam fennhatóságát. A Dvortsák által vezetett eperjesi KSZNT a magyar kormánynak küldött táviratában kijelentette, hogy a turócszentmártoni SZNT-től is független,²⁵ s „Magyarország északkeleti tótjainak” nevében tiltakozik a „nyugati tótok illetéktelen gyámkodása ellen”.²⁶ Egyúttal azonnali önállóságot kért

20 Deklarácia slovenského národa. In: Švorc, Peter: Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918). Kassa 1991. 105.

21 Szarka László: A Szlovákok története. Bp. 1993. 152.

22 A „Tót Impérium” koncepcióját és térképvázlatát lásd: Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. Palócföld. 24. (1990) 5. sz. 83–84.; Szarka László: A szlovák nemzeti fejlődés magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony 1995. 260–261.

23 Šrobár, Vavro: Osvobodene Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920. Praha 1928. 1. kötet. 212.

24 Az eredeti forrásokban kelet-szlovák dialektusban szerepelt: Vichodno Slovenská Narodná Rada szlovjáku.

25 Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Bp.–Békéscsaba 2016. 20.

26 A teljesen önálló szlovák állam ekkor még nem jöhetett szóba, mivel a szlovák politikai elit egyáltalán nem rendelkezett olyan nyugat-európai kapcsolatrendszerrel, mint a csehek érdekeik érvényesítésére. Azok a szlovák ügyvédek, banktisztviselők, papok és értelmiségiek, akik Turócszentmártonban aláírták a nyilatkozatot, ugyanakkor politikai beállítottságtól függetlenül egyetértettek abban, hogy a „csehszlovák törzs magyarországi ága” az új szláv állam gondolatához csatlakozzon, s ne

„a keleti tót nép” számára. Politikai irányultságát a következőképpen foglalta össze: „a keleti tót nép nyelvének, szabad érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a magyar nemzeti tanácshoz”.²⁷ A táviratot Jászi Oszkárnak, a nemzetiségek önrendelkezési jogának előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszternek küldték. Dvortsák és társai nagy reményeket fűztek Jászi Oszkár megoldási alternatíváihoz, így az ún. „Keleti-Svájc”-koncepcióhoz, a magyar kormánytól pedig anyagi támogatást reméltek.²⁸

Dvortsák, a wilsoni önrendelkezési elven fellelkesülve, elhatározta, hogy kezébe veszi az irányítást. 1918. november 4-én a KSZNT arra szólította fel a „szlovjakokat” (Slovjaci), hogy járják a saját útjukat, a nyugatiak nélkül. „*Mindegyik nemzet megmozdult, mindegyik nemzet hangosan követeli a maga jogait! Hát csak mi, keleti szlovjakok nem követeljük a mi jogainkat? Hiszen mi is élni, mi is virágozni akarunk!*” Dvortsák követeléseit a *Naša Zastava* oldalain szlovják nyelven írta le. „*Mi is meg akarunk maradni továbbra is szlovjáknak. (...) Nézzétek csak, a nyugati szlovjakok már megmozdultak! De mi vajon hogyan bízhatnánk magunkat őreájuk? Rájuk, akiktől a mi egész múltunk, egész kultúránk, nyelvünk annyira elválaszt bennünket. (...) A csehek, ez a legutolsó és legistentelenebb nemzet szeretné országunkat, szülőföldünket felosztani és darabokra szabdalni. Szlovjakok! Keljetek fel, ébredjétek! El akarják orozni tőlünk ezt a szent földet. (...) Mindent megkapunk, amit követelünk, autonómiát kulturális, iskolaügyi, közigazgatási, politikai és igazságügyi vonatkozásban. Országunkban a tót nyelvnek olyan pozíciója lesz, mint amilyen a magyart megilleti! Hát mi egyébre van még szükségünk?*”²⁹ A kiáltvány a nyugati és keleti szlovjakok közötti kulturális, nyelvi és mentalitásbeli különbözőségekre apellált, miközben a csehekről negatív hangnemben szólt.

Dvortsák Viktor 1918. november 14-én újabb levelet küldött Jászi Oszkárnak, melyben újból kifejtette a KSZNT elképzeléseit. A minisztertől azt kérték, hogy az eperjesi tanácsot tekintse a „keleti szlovjakok” érdekvédelmi képviselőjének.³⁰ Noha beadványára nem kapott választ, Dvortsák nem adta fel a küzdelmet, és tovább szervezte és erősítette mozgalmát Eperjesen és a Felvidék keleti részén.

maradjon Magyarország része. Meg kell állapítanunk, hogy Zemplénből, Sárosból és Abaúj-Tornából alig volt valamilyen képviselő Turócszentmártonban. A szlovák képviselők abban bíztak, hogy a korábbi ígérekhez híven az ország rész autonómiát kap Csehszlovákián belül.

27 MNL OL K 40 Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter 1918–1919 (a továbbiakban: K 40) VII-43. 1918. november 2.

28 A „Keleti Svájc” koncepciójának megfelelően Magyarországot demokratikus föderációvá alakították volna át, és a svájci minta alapján nemzeti kantonokat hoztak volna létre a területén. Bővebben lásd a „Keleti Svájc” elképzelésekhez *Szarka László*: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 17. (2008) 233–247.; *Fedinec Csilla – Vehes Mikola*: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Bp. 2009. 23–24.

29 *Naša Zastava*, 1918. november 17., 6–7. *Vichodne slovjaci!*

30 MNL OL K 40 2311/1918. (7. tétel)

Jászi Oszkár kezdetben kitért a keleti szlovákok ügyében való állásfoglalás elől, mivel nem vette komolyan Dvortsák kezdeményezését. Azonban néhány héttel később a Milán Hodžával 1918. november 25. és 30. között zajló budapesti tárgyalások³¹ során mégis felhasználta a „szlovják” kártyát. Jászi itt mintegy fenyegetésként megemlítette, hogy a keleti szlovákok nem akarnak Csehszlovákiához tartozni. Erről a szlovák delegáció természetesen hallani sem akart, és arról tájékoztatta a magyar felet, hogy a keletiek nem illetékesek a demarkációs vonal meghúzásának ügyében.³² Hodža egységes nemzetként kezelte a szlovákokat, és nem ismerte el a keleti és nyugati szlovákok közötti különbséget.³³ Beneš végül megszakította Hodža budapesti tárgyalásait, a szlovák politikust és delegációját visszarendelte Prágába, kijelentve, hogy nekik soha nem is volt felhatalmazásuk a tárgyalások megkezdésére.³⁴ A cseh kormány célja Hodža tárgyalásaival csak időnyerés volt, mert ekkor még nagyon kevés katonai egység állt a rendelkezésére.

Az önálló Kelet-Szlovákia gondolata/Kelet-Szlovákia önrendelkezésének gondolata

Jászi Oszkár természetesen a saját kormánya előtt is elszámolással tartozott a „szlovjákok” politikai helyzetével kapcsolatban, így az 1918. december 1-ji minisztertanácsi ülésen is érintette ezt a kérdést. Kifejtette, hogy Hodža a keleti szlovákok különállását és önállóságát nem fogadta el, így ő nem tudott Dvortsákkal komolyan tárgyalni. Jászi emlékirataiban Dvortsák Viktor mozgalmáról így írt: *„Ismertem a különböző szeparatistikus mozgalmak keleti tót vezetőit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak.”*³⁵ Emellett a miniszter a szlovják mozgalom vezetőiben a régi hatalom továbbélőit látta, és nem tekintette őket az új, népi és helyi akarat demokratikus képviselőinek.

Voltak, akik ezt később Jászi szemére vetették. Szviezsényi Zoltán gimnáziumi tanár a *Hogyan veszett el a Felvidék* című könyvében felrótta a miniszternek, hogy nem karolta fel időben Dvortsák mozgalmát. Jászi – írta – *„azonban a tótok (Dvortsák) megbízottjának hetykén kijelentette, hogy az eperjesi tanács nem*

31 A tárgyalások az előzetes demarkációs vonalak kijelölése kapcsán zajlottak. Erről bővebben lásd: Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Bp. 1998. 113–125.; Zeidler Miklós: Trianon. Bp. 2003. 40–41, 48–49.; Jindřich, Dejmek – František, Kolar: Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920. I. kötet. Praha 2001. 20. dok. 85–87.

32 Jászi miniszter és a keleti tótok. Világ, 1918. december 7., 3.

33 Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. Bécs 1920. 64.

34 Szarka László: A szlovák-magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In: Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Dunaszerdahely 2008. 13–46.; Marián, Hronský: Budapeštianské rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In: Milan Hodža štátnik a politik. Szerk. Pekník, Miroslav. Pozsony 2002. 157–181.

35 Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. Bp. 1989. 71.

képviseli a tót közvéleményt, nincsenek reprezentáló tót nevei s a tótokat kizárólag Hodža, Dula, Šrobár stb. képviselik”.³⁶ A miniszter ezt úgy értette, hogy a keletiek között nincsenek olyan szlovák politikusok, akiket tömegek követnének, és a politikai életben is lenne szavuk. Azzal is tisztában lehetett, hogy korábban a szlovják mozgalom mögött a magyar kormányzati politika állt a szlovák nemzeti mozgalom mesterséges megosztásának céljával.

Maga Dvortsák érezte, hogy az idő nem neki dolgozik, ezért fokozta aktivitását, és december 1-re Iglóra szlovják népgyűlést hirdetett. Erre Jászi Oszkár minisztert is meghívta, ám ő elhárította a részvételt. A népgyűlésen a keleti megyéket képviselők kifejtették, hogy tiltakoznak minden idegen beavatkozás ellen a szlovjákok sorsát illetően. Új követeléssel is előálltak, amely már arról szólt, hogy „a béketárgyalásokon a keleti tót népképviselést nyerjen”,³⁷ Dvortsák pedig azt kérte, hogy a magyar kormány hozzon létre egy külön minisztériumot a keleti szlovákok ügyeinek kezelésére. Budapesten azonban csak ennyit írtak Dvortsák beadványára: „Tudomásul szolgál. Intézkedést nem igényel.”³⁸

Jászi a szlovják kérdés tisztázására Eperjesre küldte bizalmasát, Hauptman Ervin eperjesi születésű, szlovákul jól beszélő főhadnagyot, aki 1918. november 27. és december 2. között Eperjesen tartózkodott.³⁹ Jászi a korábbi években gyakran járt Lesznay Anna Varranóhoz közeli alsókörtvélyesi (ma Nižny Hrušov) kúriájában, ahol számos felvidéki ismerősre tett szert, akiktől így első kézből szerezhetett információt az eperjesi és a kassai eseményekről.⁴⁰ Jászi leghihetőbbnek, egyúttal irányadónak mégis Hauptman értesüléseit tartotta. Hauptman december 2-i jelentésében arra jutott, hogy az egész elégedetlenséget a „Sáros vármegyei gentry réteg okozta”, és a legfőbb sérelmük, hogy a Csehszlovák államalakulatba akarják belekényszeríteni őket a megkérdezésük nélkül.⁴¹ Jelentéséből a miniszter arra következtetett, hogy Dvortsák mozgalma csak parciális jellegű, és hogy mögöttük nem áll valódi tömegmozgalom.⁴² Ennek ellenére a budapesti vezetés szívesen elismerte volna Dvortsák kormányát, de az antant 1918. december 3-i jegyzéke alapján, amelyben a Károlyi-kormányt Szlovákia kiűritésére utasították, ezt már nem tehette meg.⁴³

36 *Szviezsényi Zoltán*: Hogyan veszett el a Felvidék? Bp. 1921. 79.

37 MNL OL K 40 563/1918. (7. tétel)

38 Uo.

39 MNL OL K 40 634/1918. (7. tétel) lásd még: *Völgyesi Zoltán*: Akik nem akarták Csehszlovákiát – „A Keleti Tót Kérdés” a Jászi-féle Nemzetiségi Minisztériumnak küldött jelentések tükrében. Archivnet 20. (2020) 3. sz. <https://archivnet.hu/akik-nem-akartak-csehszlovakiat-a-keleti-tot-kerdes>, letöltés 2021. márc. 30.

40 *Török Petra*: A körtvélyesi „Jardin Paradis”. Leszlai Anna felvidéki Árkádiája. Pozsony 2012. 27–57.

41 MNL OL K 40 634/1918. (7. tétel) lásd még: *Völgyesi Z.*: Akik nem akarták i. m.

42 *Ladislav, Tajták*: Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Eperjes. 1972. 83–85.; *Szarka László*: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Bp. 2016. 76.

43 *Szarka László*: A történeti Magyarország felbomlása katonai akciók, demarkációs

Dvortsák Viktor, érzékelve a helyzet komolyságát a Felvidék hovatarozása és a cseh csapatok előnyomulása kapcsán, döntésre akarta vinni a magyar kormánynál a kelet-szlovákok ügyét. Ebből kifolyólag 1918. december 4-én Budapestre utazott, hogy megerősítse pozícióit. Közben azt is belátta, hogy már nem elég a szlovákok jogos igényeire hivatkozni, és a kelet-szlovákok jogait kezdte követelni, amivel már jóval nagyobb népességet tudott megszólítani. Dvortsák a következőképpen nyilatkozott a magyar sajtó képviselőinek jövetelének céljáról: legelőször is tiltakozott a Hodžával folytatott tárgyalások ellen, illetve hogy őt és társait ezekből kihagyták. *„Rólunk, keleti⁴⁴ tótokról, nem lehet a mi megkérdezésünk nélkül határozni. Mi teljes autonómiát akarunk, és sorsunkat, függetlenségünket jobban látjuk biztosítva a magyar állam keretében, mint a csehekhez való csatlakozás által. Itt, Budapesten azzal a felfogással találkoztam, hogy a keleti tótoknak erre irányuló mozgalma nem elég komoly, és nem jelenti a nép akaratát. Nagy tévedés ez. A nép igenis velünk van, nagy tömegben, kompakt egységben.”⁴⁵*

Jászi csak másnap, december 5-én fogadta Dvortsákot, aki a találkozón kifejtette, hogy a szlovák lakosság közhangulata egyre borúsabb, és egy önálló köztársaság létrehozását tervezik. 1918. december 5-én egy újabb memorandummal fordult a magyar kormányhoz, és egy független köztársaság megalakulását helyezve kilátásba, amely a magyaroktól és a csehektől is független lenne.

A memorandum követelése a következők voltak: *„1. A Szlovák Népköztársaság területén a hatalom adassék a szlovák nép kezébe. 2. A magyar kormány ne avatkozzon be a Szlovák Népköztársaság területén végrehajtandó földreformba. 3. A Szlovák Népköztársaság területén az iskolák igazgatása átmegy a helyi kormány kezébe. 4. A Szlovák Népköztársaság kormánya teljhatalmú követet delegál Budapestre. 5. A magyar kormányon belül szlovák osztály hozassék létre. 6. A szlovák nép ügyét az összehívandó békekonferencián csakis a Szlovák Népköztársaság kormánya által megbízott követ képviselheti.”*

A memorandum függelékében rögzítették, hogy a Szlovák Népköztársaság budapesti teljhatalmú megbízottjával Bulissa Károly ügyvédet, a magyar kormány szlovák referenséül pedig Podhradszky Györgyöt, a békekonferenciára kiküldendő delegátusként pedig Dvortsák Viktort javasolják. Ezenfelül azt is kérték, hogy a magyar kormány hozza nyilvánosságra a következő proklamációjukat. *„1. Az önrendelkezési jog alapján egyedül a nép hivatott arra, hogy döntsön saját sorsáról. 2. A csehszlovák állameszmét a szlovák nép hozzájárulása nélkül, sőt akarata ellenére érvényesítették. Erről semleges ellenőrzés alatt végrehajtott népszavazással kellene dönten. 3. A Szlovák Népköztársaság tiltakozik az ellen, hogy a katonai megszállás következtében előállott helyzetet véglegesnek tekinték. 4. A*

vonalak. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 15–16.

44 Dvortsák „keleti tótokra” való hivatkozása a sajtóban azért volt fontos, hogy ezzel is érzékeltesse különállását a szlovákságon belül.

45 Megmozdult az egész ország az elszakadási törekvések ellen. 8 Órai Újság, 1918. december 4. 1.

*Szlovák Népköztársaság határait a békekonferencia lesz hivatott megállapítani. 5. A Szlovák Népköztársaság testvéri együttműködésben akar élni a szomszédos nemzetekkel.*⁴⁶

A Felvidéken a cseh légiós csapatok gyorsan vonultak előre, ezért Bulissa Károly 1918. december 9-én bizalmasan jelezte Jászinak, hogy a Szlovák Népköztársaság önállóságának kikiáltása néhány napon belül megtörténik, és kérte a magyar kormányt, hogy azt azonnal ismerjék el hivatalosan is. Véleménye szerint ez lehetne a felvidéki területek megvédésének a módja.

A Kelet-Szlovák Népköztársaság kikiáltása

1918. december 11-én a kelet-szlovákok által lakott észak-magyarországi megyék küldöttei Dvortsák Viktorral az élükön a kassai városházán gyűltek össze. A gyűlés célja a régió hovatartozásának eldöntése volt. Késő délután fél 5-kor Dvortsák telefonon jelentette Budapestre, hogy vezetése alatt megalakult Eperjes fővárossal a Kelet-Szlovák Népköztársaság, aminek elismerését azonnal kérte a magyar kormánytól.⁴⁷ Ugyanakkor kimondták az azonnali elszakadást Magyarországtól.⁴⁸ A nemzetgyűlés, amelyre minden szlovákok lakta megyéből 5-6 megbízott érkezett, kimondta, hogy a köztársaság etnográfiai és politikai határait pontosan a későbbi békekonferencia fogja meghatározni.⁴⁹ A Kelet-Szlovák Népköztársaság fennmaradása esetén ez a terület a jövőt illetően Magyarországon belül saját önkormányzattal és kulturális autonómiával működött volna.⁵⁰

Dvortsák ebből az alkalomból egy memorandumot is küldött Jászi Oszkárnak, amelyben kifejtette az új köztársaság célkitűzéseit. A dokumentum szerint a „szlovjakok” fajilag, nyelvileg és kulturálisan teljesen függetlenek, és földrajzilag is teljesen különállóak azoktól a szlovákoktól, akik a Duna bal partján élnek.⁵¹ A memorandum szerzője kérte a magyar kormányt, hogy ismerjék el a köztársaságát, követelte, hogy ne avatkozzanak be az általuk végrehajtandó földreformba, és hogy az iskolák nagy része kerüljön az ő joghatóságuk alá, amely biztosítja minden kisebbség nemzeti jogait. Továbbá kérte, hogy a magyar kormány szervezzen szlovák részlegeket a magyar minisztériumokon belül, és hogy a békekonferencián álljon ki amellet, hogy a szlovák nemzetet a Kelet-Szlovák Népköztársaság elnöke, Dvortsák Viktor képviselhesse. A köztársaság vezetése három minisztériumból állt. A minisztériumok mellé létrehoztak

46 Felsőmagyarország, 1918. december 6. 7.

47 *Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés.* Bp. 2007. 74.

48 Pesti Hírlap, 1918. december 12. Kikiáltották az önálló tót köztársaságot. 2.

49 Uo.

50 *Boros Ferenc: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben.* Bp. 1970. 50.

51 *Ladislav Tajták: Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. Historický Časopis* 14. (1966) 4. sz. 570.

egy-egy „nyugati” és „keleti” államtitkári posztot is – arra számítva, hogy idővel a nyugati megyék „szlovákjai” is csatlakozhatnak hozzájuk. Máig nem tisztázott, hogy miként került éppen Jan Ruman, a nem sokkal később csehszlovák szepesi zsupánnak kinevezett liptószentmiklósi ügyvéd neve a kormánylistán a belügyi tárca miniszteri posztjára. Az ő államtitkárai Blahó János és Kogulszky István lettek. Ezenkívül Jehlička Ferencet közoktatásügyi miniszterré nevezték ki, államtitkárainak a keleti szlovákok részére Liptay Lajos evangélikus főesperest, a nyugati szlovákok részére Margorin István római katolikus lelkészt nevezték ki.⁵² A Szlovák Tanácsköztársaság vezetésében is szerepet vállaló szociáldemokrata munkásvezért, Varecha Jánost a népjóléti tárca élére nevezték ki. Államtitkárai Kiszely István és dr. Paulik János szociáldemokrata munkásvezérek lettek.⁵³ Magyar újsághírek szerint az elnöki tisztelet a nyugati rész képviselőjére Milan Hodžának ajánlották fel.⁵⁴ Noha az új köztársaság székhelyéül Eperjest jelölték ki,⁵⁵ Dvortsák mégis Kassán jelentette be az új állam megalakulását. Ennek az lehetett az oka, hogy Kassa 1918-ban magyar jelleggel bírt, a város lakosságának nagy része pedig azonosult a magyar államiság eszméjével,⁵⁶ így nem kellett tartani ellentüntetéstől, ami megzavarhatta volna a végül csak 20 napig fennálló népköztársaság kikiáltását. Egy másik ok is lehetséges, miért Kassa lett a kikiáltás helyszíne: korábban a demarkációs vonalat a két város között húzták meg a csehszlovák és magyar helyi katonai vezetők, így a csehek nem zavarhatták meg a megalakulást.⁵⁷

A csehszlovák vezetés felháborodott Dvortsák államalakítási kísérletén. Maga Karel Kramář csehszlovák miniszterelnök is állást foglalt: szerinte ez nem volt egyéb, mint a magyarok által mesterségesen létrehozott törekvés⁵⁸ Kramář támadására. Bulissa Károly, aki akkor a független „szlovák” kérészálam budapesti ügyvivői tiszteit is ellátta, a következőképpen válaszolt: *„A magyar kormánynak az önálló tót köztársaság megszervezéséhez semmi köze sincs, a mozgalomba semmilyen irányban sem folyt be, erre módja sem volt. Mi tisztán a Wilson-féle önrendelkező jog alapján alakítottuk meg az önálló Tót Köztársaságot, mert egyedül ezt a megoldást tartottuk népünk szempontjából célszerűnek, nem pedig a cseh-szlovák köztársasághoz való csatlakozást.”*⁵⁹ Bulissa szerint Kramář csak Dvortsákot és a köztársaság többi vezetőjét akarta befeketíteni a szlovák nép

52 Pesti Hírlap, 1918. december 12. Kikiáltották az önálló tót köztársaságot.2.

53 *Popély Gyula*: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010. 240.

54 Pesti Hírlap, 1918. december 12. Kikiáltották az önálló tót köztársaságot.2.és Kassai Munkás. 1918. december 14. IX. évf. 6. szám 3.

55 Kassai Munkás. 1918. december 14. IX. évf. 6. szám 3.

56 *Simon Attila*: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. Történelmi Szemle 59. (2017) 572.

57 *Sztancs Gábor*: Változások az önrendelkezésre Sáros és Abaúj-Torna vármegyékben. Esettanulmány az 1918. végi magyar összeomlás és csehszlovák államalapítás regionális vonzatairól. Fórum Társadalomtudományi Szemle 23. (2021) 1. sz. 82–83.

58 Magyarország területe és az új szomszédok. Népszava, 1918. december 14. 3

59 Uo. 3.

előtt, továbbá azon véleményének is hangot adott, hogy a csehek nem akarnak a szlovákoknak igazi szabadságot adni. *„A tót nép nagyon jól tudja, milyen a cseh szabadság. A csehek a szlávok poroszai. Leplezetlenül imperialista politikát követnek, és nem a rokoni szeretetből nyújtogatják felénk a kezüket, hanem a földünk gazdasága és népünk munkaereje kellene nekik.”*⁶⁰

A felvidéki események miatt a magyar kormány 1918. december 14-i minisztertanácsi értekezletén napirendre került a Dvortsák-féle kormány diplomáciai elismerésének kérdése. Jászi Oszkár e tanácskozáson kifejtette, hogy a szlovák és „szlovják” kérdés már nem tekinthető Magyarország belügyének, mivel ha elismernék Dvortsák kormányát, annak beláthatatlan katonai és külpolitikai következményei lehetnének. Jászi szerint ezt csakis akkor tehetnék meg, ha ehhez a későbbiekben összehívandó békekonferencia is hozzájárulna.⁶¹ Bulissa 1918. december közepén Ferdinand Vix francia alezredest is felkereste Budapesten. A magyarországi antantmisszió vezetőjén keresztül táviratot küldött Thomas Woodrow Wilson amerikai elnökhöz, amelyben kérte kormánya és országa elismerését.⁶² Erre azonban sohasem került sor.

Időközben a csehszlovák csapatok előrenyomultak a felvidéki területeken. A Szlovák Népköztársaság kormánya december 11-én szervezni kezdett egy úgynevezett „Tót Nemzeti Gárdát”, amely Igló környékén szembeszállhatott volna a cseh erőkkel.⁶³ Kormánya megalakítása után Dvortsák azonnal küldött egy utasítást a kassai katonai kerületi parancsnokságnak, amelyben azt kérte, hogy a Kelet-Szlovák Népköztársaság csapatait ne helyezték el Kassáról, mivel ők fegyveresen lépnek mindazok ellen, akik függetlenségük ellen támadnának. Ezenfelül utasította a kassai katonai kerületi parancsnokságot, hogy tartsák harcra készen csapataikat a csehek ellen.⁶⁴ Bevetésükre azonban már nem jutott idő: 1918. december végén Kassa is cseh megszállás alá került, Dvortsák Viktor pedig az utolsó vonattal Budapestre utazott. Ez egyúttal a népköztársaság végét is jelentette. A vezetők egy része külföldre vagy Budapestre menekült, másik részük passzivitásba vonult, vagy megváltoztatta nézeteit, és a csehszlovák orientáció híve lett. Dvortsák a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után is aktív maradt. 1919. március 21-én a Magyarországi Tanácsköztársaság elnökénél, Garbai Sándornál rákérdezett, mi a szándékuk a Felvidékkel. Garbai válasza az volt, hogy *„miután nem sikerült a nyugat burzsoáziáját Magyarország igazáról meggyőzni, kelet proletariátusához fordulunk, s nincs kétségem az iránt, hogy az ország épségét rövidesen helyreállíthatjuk. (...) A cseh imperialisták által elnyomott tót nép számíthat legteljesebb támogatásunkra. A felszabadulás órája nem fog sokáig késni.”*⁶⁵ 1919. március 23-án a Dvortsák a Kelet-Szlovák Népköztársaság

60 Uo. 3

61 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 14.

62 Z tíždňa. Naša Zastava, 1918. december 22. 6–7.

63 Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. Szepesi Lapok, 1918. december 14. 1.

64 Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. Miskolc. 1973. 235.

65 Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a felvidék? Bp. 1921. 93.

Kormányzói Tanácsa nevében levélben kérte a magyar kormány képviselőit, hogy lépjenek közbe a Felvidék megmentéséért, és érvényesítsék a szlovákok autonómiáját. Dvortsák saját és kormánya forradalmi eltökéltségét és aktivitását azzal akarta demonstrálni, hogy a budapesti csehszlovák megbízott irodáinak elfoglalásában ők is részt vettek, miután az elhagyta Budapestet.⁶⁶ Dvortsák kokettálása a kommunistákkal nem tartott sokáig. Rájött, hogy ő és az általa képviselt államalakulat semmiféleképpen nem juthat szerephez ebben a kommunisták által diktált játszmában, hiszen ideológiai különbségek álltak fenn nézetik között, így jobbnak látta, ha a Tanácsköztársaság idejére tevékenysége székhelyét áteszi Bécsbe, ahol Bethlen Istvántól kért és kapott anyagi támogatást. Meg kell jegyeznünk, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szlovák kérdésre úgy tekintettek, mit egy ugródeszkára, amin keresztül Csehországba juthatnak majd, aminek révén kiterjeszthetik a „világforradalom” eszméit, és egyesülhetnek az ottani kommunistákkal.

Ma már nehéz megmondani, hogyan zajlottak volna az események, ha a magyar kormány már 1918. november elején Dvortsák mellé áll, és határozottan támogatja a szlovák kezdeményezését. Mint ahogy az sem egyértelmű, hogy egy ilyen kapcsolat előnnyel vagy további hátránnyal járt volna-e Magyarországra nézve. Hiszen a keleti szlovákok melletti fellépéssel fegyveres ellenállás alakulhatott volna ki a Felvidéken, amit Magyarországnak is támogatnia kellett volna, azaz a magyar–(cseh)szlovák konfliktus még előbb eszkalálódott volna. A csehszlovák törekvésekkel szembeni komolyabb helyi ellenállás pedig akár egy népszavazáshoz is vezethetett volna. Ebben az esetben nemcsak a keleti szlovák vagy szlovák térség függetlensége, illetve Magyarországon belüli autonómiája merülhetett volna fel reális alternatívaként, de elképzelhető, hogy mindez a magyar–(cseh)szlovák határ kijelölését is befolyásolta volna – a magyar többségű területek így akár Magyarországnál is maradhattak volna. Maga Jászi Oszkár mindenestre később nyilvánosan is elismerte, hogy ő szívesebben tárgyalt volna a szlovákok vezetőivel, mint a csehszlovák irányzat képviselőivel, a reális erőviszonyok azonban mást diktáltak, így kénytelen volt Hodzáékkal egyezkedni.

A szlovák mozgalom a 19. század második felében, illetve 1918-ban a helyi regionális identitásra alapozva indult el, Dvortsák Viktor ezeket az alapokat kívánta felhasználni a szlovákok önálló nemzetté válása folyamatában. Az volt a célja, hogy ezzel nemcsak a keleti szlovákokat, de a nyugatiak egy részét is megnyerje magának, és így a Csehszlovákiához került régió egy része – önállóan vagy autonómiával – Magyarország keretei között maradhatott volna. Dvortsák mozgalma, illetve a Szlovák Népköztársaság megteremtésére tett kísérlete azonban megbukott. Ennek okát egyrészt abban határozhatjuk meg, hogy a győztes hatalmak csak olyan nemzetiségi törekvéseket támogattak, amelyek céljai egybeváltak az övéikkel, másrészt a Károlyi-kormány pacifista politikája sokáig nem tette lehetővé az eredményes fegyveres ellenállást.

66 Kóvágó László: A Magyarországi Tanácsköztársaság és nemzeti kérdés. Bp. 1979. 68.

Dvortsák és társai így kénytelenek voltak átalakítani politikai követeléseiket, és a következő évtizedekben a területi revízió és a Magyar Királyságon belüli autonóm Szlovákia megteremtésén munkálkodtak.⁶⁷ Dvortsák Kassáról való elmenekülése után is használta egykori elnöki címét, s az 1930-as években is a Kelet-Szlovák Népköztársaság levélpapírján bonyolította levelezését.⁶⁸ Meg kell jegyezni, hogy az 1918–1919 folyamán kikiáltott kérésállamok közül egyedül Dvortsák államának lett – igaz, csak 1943-ban kiadott – himnusza a szlovjások részére, amit meg is zenésítettek. A himnusz címe is sokatmondó: *Szlovjáknak születtem*.⁶⁹ A szövege is érdekes, hiszen arról szól az elején, hogy „szlovjáknak születtem és szlovjakként is halok meg”. A himnusz további részében azt hangsúlyozzák ki, hogy az édesanyjuk tanította nekik ezt a nyelvet, amit nem cserélhetnek fel semmi másra, mivel a számukra ez a legkedvesebb és legszebb hangzású nyelv, azokon a helyeken, ahol szlovjások laknak.⁷⁰ Ezenfelül még egy imát is szerkesztett Dvortsák *Szlovjások imája* címmel a magyar irredenta *Hiszek egy Magyarországot feltámadásában* mintájára, amit szintén megzenésítettek. Ebben arról biztosítja a magyarokat, hogy örökre hűségesek maradnak a szlovjások hozzájuk, hiszen azokat a földeket, ahol laknak, Szent István magyar királytól kapták. A magyarok és a szlovjások sziklaszilárdan egymás mellett állnak, szövetségüket senki sem tudja megosztani.⁷¹ Dvortsák igyekezett identitást teremteni népe számára, ezért volt fontos a himnusz megalkotása.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovják nyelv idővel megindulhatott volna egy külön szláv irodalmi nyelv és egy külön szlovják népi öntudat kialakulásának útján, de további fejlődéséhez több száz év zavartalan fejlődési időszak kellett volna, és akkor sem biztos, hogy függetlenné vált volna. Ezenkívül jelentős pénzügyi támogatásra is szükségük lett volna, illetve kedvező történelmi és politikai helyzetre is, amely során pozícióba hozhatók lettek volna. Dvortsák államalakulata lojális lett volna Magyarországhoz, amely a magyar államegység megtartását tűzte ki célul. Meg kell jegyeznünk, mint ahogy az eseményeken keresztül láthattuk, a Kelet-Szlovák Köztársaság életképteleneknek bizonyult, hiszen területe pontos határait sem lehetett meghatározni, amilyen gyorsan létrejött, ugyanolyan gyorsan megszűnt. Ezen vármegyékben élő szlovjások identitása a nagyhatalmi döntésekkel szemben mozgósítható volt arra, hogy megpróbálják saját különállásukat ideig-óráig fenntartani, megőrizni. Meg

67 Dvortsák személyével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy Csehszlovákiában távollétében halálra ítélték, így csak a magyar álláspontot képviselhette csak a későbbiekben. *Ablonczy Balázs*: Az Elnök Párizsban. Dvortsák Győző franciaországi élete. In: *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Szerk. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Bp. 2015. 16.

68 *Ablonczy B.*: Nyombiztosítás i. m. 80.

69 *Viktor Dvorčák*: Vlasc a Serco verše. Kassa 1943. 29. Ezúton szeretném megköszönni Szeghy-Gayer Veronikának, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a munkákra.

70 Uo. 29.

71 Uo. 29.

kell állapítanunk, hogy a Dvortsák által szorgalmazott szlovják különállás hangsúlyozásának 1918–1919 között lehetett némi alapja, ám 1938 után politikai szempontból már a megvalósíthatatlan kategóriába került át. Ennek ellenére a szlovják kérdés az első bécsi döntést követően ismét szerepet kapott, Dvortsák is aktivizálta magát Kassán, és 1939–43 között ismét a szlovják nyelv népszerűsítésén és mozgalma kiterjesztésén dolgozott.

Dvortsák Viktor 1943-ban bekövetkezett halála után a „szlovják mozgalom” meggyengült, 1945 után pedig teljesen elhalt – erről a kérdéstről Csehszlovákiában sokáig még csak beszélni sem lehetett. A szlovják kérdés és a Szlovák Népköztársaság története feledésbe merült.

Felhasznált szakirodalom és források

8 Órai Újság, 1918. december 4.

Ablonczy Balázs: Az Elnök Párizsban. Dvortsák Győző franciaországi élete. In: *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére.* Szerk. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Bp. 2015. 15–22.

Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség és művelődési Tanulmányok. Pozsony 2011.

Ábrahám Barna: *Magyar-németek, tótok, szlovjások, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században.* In: *Magyar-szlovák terminológiai kérdések.* Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba 2008.

Ábrahám Barna: *Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai.* Limes Tudományos Szemle. 16. (2003) 3. 55–66.

Ádám Magda – Ormos Mária: Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Bp. 1999. 5–8.

Alojz, Miškovič: *Maďarské úmysly so Slovákmi.* Pozsony 1944.

Augustín, Maťovčík: *Biografický lexikón Slovenska II.* C-F. Martin: Slovenská národná knižnica. Pozsony 2004.

Boros Ferenc: *Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben.* Bp. 1970.

Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915.* Eperjes 1916.

Fedinec Csilla – Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Argumentum. Bp. 2009.

Felsőmagyarország, 1918. december 6.

Fogarassy László: *Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején.* Miskolc 1973.

Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld* 24. (1990) 5. sz. 72–87.

Gayer Veronika: *Slojacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918.* *Mesto a Dejiny* 3 (2014) 3. sz. 68–83.

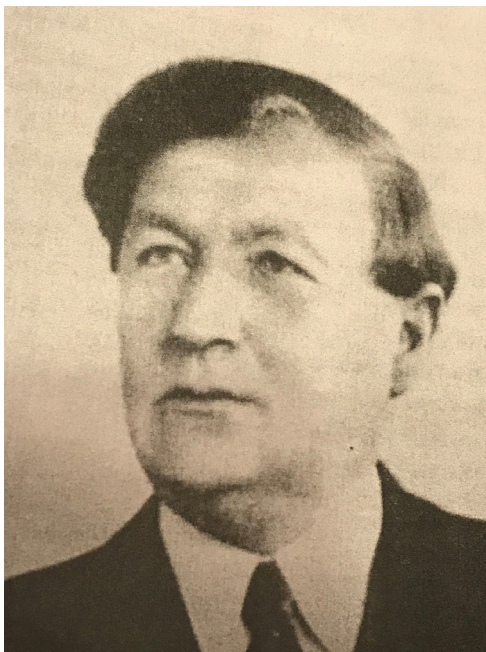
Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás.* Bécs 1920.

Jindřich, Dejmek, František, Kolar: *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920.* I. kötet. Praha 2001.

- Kassai Munkás, 1918. december 14.
- Kászonyi Ferenc: A szlovják kérdés. *Kisebbségvédelem*. 7. (1943) 3-4. sz. 1–15.
- Kővágó László: A Magyarországi Tanácsköztársaság és nemzeti kérdés. Bp. 1979.
- Ladislav Tajták: K otázke vydávanie učebníc vo vychodoslovenskom nárečí. *Nové obzory*, 6. (1964) 6. sz.
- Ladislav Tajták: Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. *Historický Časopis* 14. (1966) 4. sz.
- Ladislav, Tajták: Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Eperjes 1972.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) vonatkozó fondjai
- Marián, Hronský: Budapeštiánské rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In: Milan Hodža štátnik a politik. Szerk. Pekník, Miroslav. Pozsony 2002.
- Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Bp. –Békéscsaba 2016.
- Naša Zastava, 1918. december 22.
- Naša Zastava, 1918. november 17.
- Népszava, 1918. december 14.
- Pesti Hírlap, 1918. december 12.
- Popély Gyula: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010.
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Bp. 2007.
- Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle* 59. (2017) 569–590.
- Šrobár, Vavro: Osvobodene Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920. I. kötet. Praha 1928.
- Štefan, Šutaj-Szarka, László: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. - 20. storočia. – Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Eperjes 2007.
- Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás* 17. (2008) 233–247.
- Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Pozsony 2016.
- Szarka László: A szlovák nemzeti fejlődés magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony 1995.
- Szarka László: A szlovák-magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In: Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Dunaszerdahely 2008.
- Szarka László: A Szlovákok története. Bp. 1993.
- Szarka László: A történeti Magyarország felbomlása katonai akciók, demarkációs vonalak. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008.
- Szarka László: Duna-táji dilemmák. nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Bp. 1998.
- Szeghy-Gayer Veronika: Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán

- 1918–1919. Századok 152. (2018) 1215–1236.
- Szepesi Lapok, 1918. december 14.
- Sztancs Gábor: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. Fórum Társadalomtudományi Szemle 18. (2016) 3. sz. 57–74.
- Sztancs Gábor: Változások az önrendelkezésre Sáros és Abaúj-Torna vármegyékben. Esettanulmány az 1918. végimagyar-összeomlás és csehszlovák államalapítás regionális vonzatairól. Fórum Társadalomtudományi Szemle 23. (2021) 1. sz. 63–96.
- Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a Felvidék? Bp. 1921.
- Török Petra: A körtvélyesi „Jardin Paradis”. Leszlai Anna felvidéki Árkádiája. Pozsony 2012.
- Urbán Adolf: Sárosi tót nyelvten vázlat. Eperjes 1875.
- Viktor Dvorčák: Vlasc a Serco verše. Kassa 1943.
- Világ, 1918. december 7.
- Völgyesi Zoltán: Akik nem akarták Csehszlovákiát – „A Keleti Tót Kérdés” a Jászi-féle Nemzetiségi Minisztériumnak küldött jelentések tükrében. Archivnet 20. (2020) 3. sz. <https://archivnet.hu/akik-nem-akartak-csehszlovakiat-a-keleti-tot-kerdes>, letöltés 2021. márc. 30.
- Zeidler Miklós: Trianon. Bp. 2003.

Mellékletek

1. ábra: Dvortsák Viktor fényképe

Slovjaci!

Po čim sme tuželi, co sme sebe z caleho šerdca vinčovali, to še chvala Bohu uskutočnelo!

Samostatna ľudova slovenska republika je vivolana, už je v rukoch našich.

Ľebudzeme tehda aňi čechi, aňi magyare, aľe šľebodne slovjacı v šľebodnej slovenskej krajini!

Jak nahľe konferencia pokoja viznači našo slovenske hraňice, mi sebe skerze radne a zakonňite volbi hňed vivolime všicke našo verchnosce, našu slovensku vladu zos slovenskima ministrami, zos slovenskima uradami a uradňikami a ustanovime naš slovenski štat!

Slovjacı! Chraňme a braňme sebe tu šľebodu! Jako jeden mur stojme mocno a šľmelo pri našej samostatnej slovenskej republiki! Ľedajme še predac! Nadobudňime sebe upelnu slovensku samostajnose! Ošľebodzme še od tich zraditel'och, chtore nas slovjakoch prevracaju, a chtore na tarh nešu našu slovensku šľebodu!

Podzvihňime tehda do huri, do visoka totu našu, do teho času v blace šľapanu zastavu, ñech jej bilo-belavo-červeno zjavujuce krasne farbi ohľasuju calemu švetu upelnu šľebodu samostajnej slovenskej krajini!

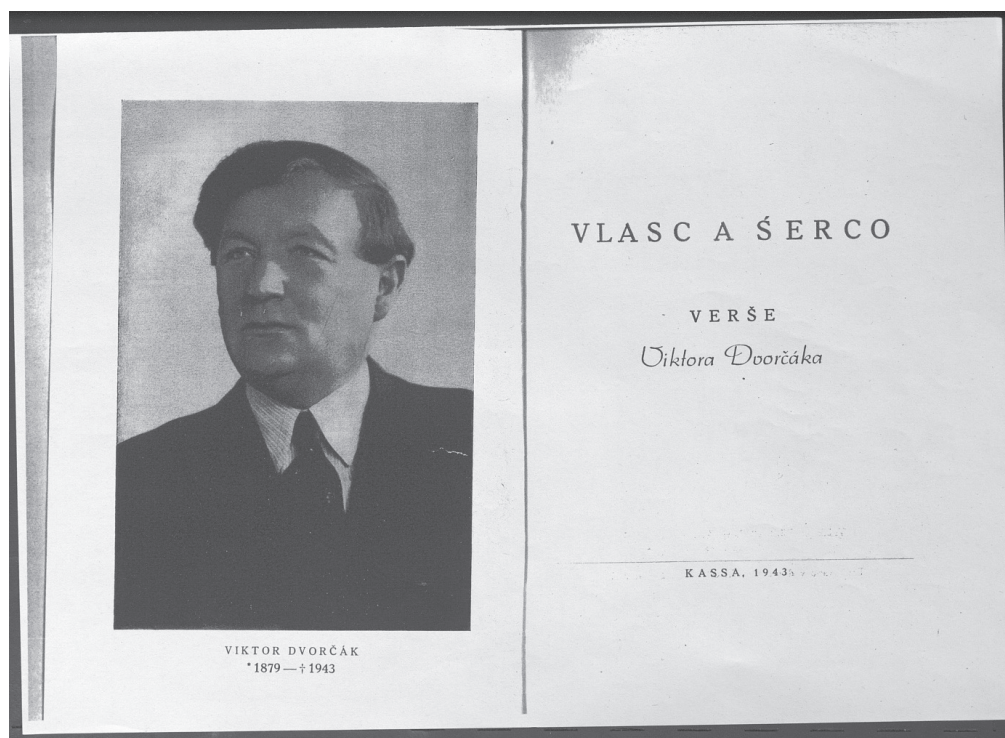
Ñech žije naša mila samostatna ľudova slovenska republika! Ñech žije až do skonaňa šveta!

Vibor organizacij samostatnej ľudovej slovenskej republiki.

2. ábra: Plákát a Szlovjakokhoz 1918. november

3. ábra: A Nasa Zastava címlapja

4. ábra: Dvortsák Viktor és versei

9

.....szám.

A magy **távirda-hivataltól.**

Távirat.

Feladatott..... eperjes 1.-2392 75 29. -12/40- s ó n órakor.

Megérkezett..... budapest 1918- november hó 29- en 3/25; r s órakor.

.....től.

= d = Jászai miniszter, bpest . =

Jelentem, hogy Abauj - tornavarmegye nyugtalanokdó totsagával
 tegnapi napon gyuelest tartottam rankfuereden a totsag az
 autonomiat szivesen fogadta csehesites ellen tiltakozott
 - elfogadta a gyueles az eperjesi nagygyueles határozatát
 melyet nagy megtisztalásom ismer, juhászszal tárgyaltam kerem
 ismet sziveskedjek kozponti propağanda kueldoetteitovel
 megkímelni ezt hauptmann foehadnaggyal is koezoeltem :-
 iglon tartjuk 1.- en másik nagygyuelesuenket ismet kerem
 tessék programot nyujtani suergoenyileg, melyben benne
 legyen a tot ministerium megszervezese is totsagnak spontan
 megnyilvanulo kivansaga :- dvorcsak gyoezoe .-+

9

MAGYAR
 HIRDELIS LEVELEZÉS

5. ábra: Dvortsák Viktor távirata Jászai Oszkárnak

KIS JÓZSEF

MISKOLC ÉS VÁROSRÉSZEI A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTEL SODRÁBAN

Úton Nagy-Miskolc felé

A szovjet csapatok bevonulásakor a mai Miskolc még számos önálló településből állt. Így különálló községként működött Diósgyőr, Hámor, Hejőcsaba, Görömböly és Szirma. A Miskolci Nemzeti Bizottság már 1944. december 26-án határozatot hozott Nagymiskolc létrehozásáról. A Diósgyőrt, Hejőcsabát és Görömböly település Tapolca részét magába foglaló város bővülését az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. január 1-től szentesítette. A döntés értelmében tehát a Görömbölyhöz tartozó és elsősorban fürdőtelepként ismert Tapolcát leválasztották az anyaközségről, s míg Görömböly megtarthatta önállóságát, Görömböly-Tapolca már ekkor Miskolc közigazgatási része lett. Ugyancsak különálló település maradt Szirma és Hámor. Ezek beolvasztására csak öt évvel később, 1950-ben került sor.¹

Az 1945-ös Nagymiskolc megteremtése a város közigazgatásának átszervezését is maga után vonta. Miskolcot öt közigazgatási területre kívánták osztani, amelyek élén előljáróságok álltak. Így két közigazgatási központot terveztek Miskolcon, egyet Diósgyőr, egyet Diósgyőr-Vasgyár, valamint egyet Hejőcsaba és Görömböly-Tapolca területére vonatkozóan.² Ennek következtében a már Miskolchoz csatolt települések előljáróságai jegyzővel, utóbb közigazgatási hatósági vezetővel az élükön folytatták közigazgatási munkájukat, képviselő-testületeik azonban megszűntek, választott képviselőik már Miskolc thj. város törvényhatósági bizottságában igyekeztek szűkebb pátriájuk érdekeit előmozdítani. Az ekkor még Miskolchoz nem csatolt településeken (Hámor, Görömböly és Szirma) közigazgatási tekintetben változás nem történt, a községek életét változatlanul a közigazgatás élén álló vezetőjegyző, a községi bíró, illetve a képviselő-testület határozta meg.

Félreértett rendszerváltozás (1944. december – 1945. január)

Miskolc és a környező települések – kiváltképp a később városrészé vált Diósgyőr – szovjet bevonulás utáni életét két dolog határozta meg főként.

1 *Dobrossy István*: Tapolca, Diósgyőr és Hejőcsaba Miskolchoz csatolása 1945-ben. In: *Levéltári Évkönyv 12-13.* Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2005. 281–282.

2 *Felvidéki Népszava*, 1945. december 6.

Egyrésről a helyi kommunisták kis számú közössége a szovjet hadseregre támaszkodva kezdettől fogva proletárdiktatúrát kívánt bevezetni. Tették ezt annak ellenére, hogy Miskolc elfoglalásának napján, 1944. december 3-án a szovjet csapatok helyi parancsnoka, Mihajlov vezérőrnagy azzal hívta össze a város nyilas-hatalomátvétele előtti közigazgatási vezetőit, az egyházak és a pártok, valamint a munkásság képviselőit, hogy tudassa: a Vörös Hadsereg nem akarja Magyarországon a szovjet rendszert bevezetni, a kormányzati rendszert a magyar nép fogja megválasztani. Mihajlov megbízásából a város élére a nyilas-hatalomátvétele előtti közigazgatási vezetők, így dr. Gálffy Imre polgármester és dr. Honti Béla helyettes polgármester álltak.³

A szovjet parancsnok szavait az első napokban a kommunisták nem teljesen vették komolyan. Számukra a fő cél a proletárdiktatúra azonnali bevezetése volt. Nem titkolta ezt önéletrajzi kötetében Fekete Mihály egykori főispán,⁴ de a szocialista korszak történészei sem. Kun László tanulmányában hangsúlyozza, míg más „városokban a felszabadulás pillanatában megalakultak a Nemzeti Bizottságok és kezdetét vette a népi demokratikus fejlődés, addig Miskolcon csak 12-13 nappal a felszabadulás után történtek meg az első lépések a kibontakozás irányában”. Kun ennek okát a „kommunizmus gyermekbetegségé”-nek nevezett túlzó „baloldaliság”-nak tulajdonította, amely azonnal „szocialista forradalmat, proletárdiktatúrát” kívánt megvalósítani.⁵ Beránné Nemes Éva pedig úgy vélte, a kommunisták „értetlenül állottak a demokratikus átalakulás követelménye előtt, nem láttak más utat, mint amit 1919-ben végigjártak”. Hangsúlyozza, hogy ezek „a jelenségek és problémák [...] nem a miskolci mozgalom sajátos vonásai, hanem eléggé általánosak voltak, számos vidéken jelentkeztek”.⁶ Megállapításait alátámasztják a fennmaradt iratok is, egyes adatok arra mutatnak, az első napokban a MOKAN helyi parancsnokai vették át az adott településrész irányítását. Sövény Lajos erről az időszakról két évvel később így nyilatkozott: „Az orosz csapatok bejövetelkor én vettem át a község vezetését, a Mokán szervezetnek én voltam ott a vezetője”.⁷

3 Beránné Nemes Éva: Adatok a felszabadulás és a demokratikus átalakulás kezdetének történetéhez Miskolcon és Borsodban. In: Borsodi Levéltári Évkönyv 2. Szerk. Román János. Miskolc 1979. 165.

4 „Miskolcon is sokan számítottak arra, hogy hazánkban újra proletárdiktatúra lesz, mégpedig »igazi« – vagyis szociáldemokraták nélkül. [...] Elhatároztuk, tehát, hogy létrehozzuk a Kommunisták Magyarországi Pártjának miskolci szervezetét. A KMP úgy állt előttünk, mint a Tanácsköztársaság dicső hagyományainak letéteményese.” Fekete Mihály: Ellenállók az Ávas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. Kossuth Könyvkiadó. 1974. 204–205.

5 Kun László: A Miskolci Nemzeti Bizottság megalakulása és történetének első szakasza. Borsodi Szemle 9. (1965) 1. sz. 3.

6 Beránné Nemes É.: Adatok i. m. 168–169.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML), XXV.4. A Miskolci Népbíróság iratai, 1945–1948. (a továbbiakban: XXV.4.) 249/1945. Sövény Lajos bírósági tanúvallomása. Nb. 155/1947-4. sz. jegyzőkönyv.

A miskolci kommunistákat végül a Debrecenből megérkező Farkas Mihály igazította el, aki egyúttal utasítást adott a többpárti Nemzeti Bizottság megszervezésére.⁸ Farkas fellépése azonban nem változtatott azon, hogy a helyi kommunisták – hátuk mögött az egyetlen, szovjetek által elismert fegyveres szervezettel (MOKAN Komité) – maguknak vindikálják nemcsak a rendőri/közbiztonsági, de adott esetben a közigazgatási jogokat is. Mindez számos konfliktushoz és visszaéléshez vezetett.⁹ A MOKAN-osok hozzáállását jól mutatja, hogy Diósgyőr első, 1944. november 17-én bekövetkezett elfoglalása másnapján számos községbelit letartóztattak, így Pávay Sándor községi számtisztet, Saád Ferenc körorvost, dr. Veress Andor orvost, Réz Miklóst és valószínűleg Svéda József cukrászt.¹⁰ A többnyire németeknek való kémkedéssel hamisan gyanúsított diósgyőriek hamar kiszabadultak, november 20-án ugyanis a németek visszavették Diósgyőrt.¹¹ Hasonló esetek játszódtak le Miskolc és környéke december 3-i elfoglalása után, igaz ugyanakkor, hogy ezen lefogások általában még csupán néhány napos fogságot jelentettek, többségük pár nap vagy esetleg hét után szabadult.

A politikai rendőri téren igen aktív kommunistáknak a közigazgatási apparátus működésére mindazonáltal szükségük volt. Beránné Nemes Éva marxista történész is rámutatott arra, hogy a kommunisták számára természetes, a kommunista párt számára pedig kifejezetten előnyös volt, hogy a dr. Gálffy Imre által vezetett polgármesteri hivatal már a szovjet bevonulás másnapján, december 4-én megkezdte működését. Sokan ugyanis – talán épp a proletárdiktatúra tapasztalataiból kiindulva – a kommunista pártot keresték meg ügyes-bajos dolgaikkal, s ez jelentősen lekötötte erőforrásaikat. Beránné úgy látta, hogy azon vidékeken, amelyeken az elmenekült közigazgatási tisztviselők munkáját különféle „népi szerveknek”, illetve a kommunista pártnak kellett átvennie, az ugyan növelte tömegbefolyásukat, azonban óriási terhet is rótt rájuk, és a sokirányú feladattal nehezen tudtak megküzdeni.¹² Más oldalról megközelítve tehát arról volt szó, hogy az alacsony iskolai képzettségű és közigazgatási gyakorlattal távolról sem rendelkező kommunisták nem tudtak, illetve nem tudtak volna megküzdeni a város közigazgatási életének irányításával, ezért hagyták, hogy a feladattal az „ellenforradalmi rendszer” régi közigazgatási gépezete birkózzon meg. Ezen döntés mögött egy igen egyszerű, de annál hatásosabb pragmatikus városvezetési stratégia húzódik meg, amelynek keretében addig használták a „reakciós” köztisztviselői kart, ameddig tagjait társutas vagy saját körükből kinevelt személyekkel fel nem váltották. Ez volt

8 Kun L.: A Miskolci Nemzeti Bizottság i. m. 3.

9 Beránné Nemes É.: Adatok i. m. 176.

10 MNL BAZML XXV.6. A Miskolci Népügyészség iratai, 1945–1948. (a továbbiakban: XXV.6.) 38/1948. Pávay Sándor kihallgatása. 1947. január 24.

11 Kis József – Kunt Gergely: Málénkij robot Nagy-Miskolcon. Miskolci Német Nemzetiségi Önkormányzat. Miskolc 2020. 130.

12 Beránné Nemes É.: Adatok i. m. 171.

a szovjet hadsereg érdeke is, amelyet még hónapok választottak el a világháború végétől, és amelynek az volt az elsődleges érdeke, hogy a már megszállt területeken biztosítva legyenek a feltételek a csapatok mozgásához, elszállásolásához és természetesen az élelmezéséhez. Ehhez stabil háttérország szükségeltetett, stabil közbiztonsággal (fegyverek összeszedése), közéletmelzéssel és közigazgatással. Az ellenségesnek tekintett közigazgatási alkalmazottakat azért is hagyhatták hivatalukban, mert formálisan jogszerű eszközökkel rendelkeztek ellenőrzésük, illetve felelősségre vonásuk tekintetében, akár rendőrségi, akár hivatali úton. A kommunista párt a közigazgatás politikai felügyeletét ugyanis a miskolci (és persze a megyei) főispáni tisztség birtoklásával kezdettől fogva szilárdan biztosította a maga számára. A főispáni jogkörben biztosított kinevezési és leváltási joggal élve bármikor beavatkozhattak egyes közigazgatási intézmények életébe, s ha úgy ítélték meg, az aktuális tisztséget olyan személylyel töltötték be, akinek megbízhatóságában nem kételkedhettek, és aki immár nyíltan vagy kevésbé nyíltan, de a párt utasításait követte.

A kommunista párt helyzetét és erejét jól mutatja, hogy Miskolc thj. város első háború utáni főispánja Tóth Béla, a MOKAN Komité alapítója, az ideiglenes nemzetgyűlés képviselője lett. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. január 12-én nevezte ki Borsod vármegye és Miskolc thj. város főispánjának, s egyúttal megbízta a csonka Zemplén és Abaúj vármegyék főispáni teendőinek ellátásával is. A városi törvényhatósági bizottság előtt a diktatórikus magatartásáról ismert Tóth 1945. február 1-jén tette le az esküt.¹³ A MOKAN-vezér csak rövid ideig állt a város élén, március 14-én a miniszterelnök a szintén kommunista Oszip István gyári munkást nevezte ki a helyére.¹⁴ A kommunista párt befolyásán az sem változtatott, hogy 1947 novemberében Oszipot egy régi szociáldemokrata, a már idős Csacsovsky József váltotta Miskolc thj. város főispánjaként.¹⁵ Csacsovsky fél évet kitöltő időszaka legfeljebb abból a szempontból érdekes, hogy ismét különálló személy töltötte be a miskolci főispáni tisztséget, a párt baloldalához tartozó Csacsovsky ugyanis mindenben együttműködött a kommunistákkal. A szociáldemokrata főispán alig fél évet töltött hivatalában, 1948. május 15-én a köztársasági elnök Borsod-Gömör vármegye főispánját, a kommunista Fekete Mihályt nevezte ki utódjául.¹⁶ Az utolsó főispán, Mazár Ferenc 1950. március 20-án Borsod vármegye és Miskolc főispánjaként lépett hivatalba.¹⁷ Személyében „tisztelhetjük” a korszak utolsó főispánját és egyben első megyei tanácselnökét is.¹⁸

13 MNL BAZML IV.1903.a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 1909–1949. (a továbbiakban: IV.1903.a) 7.kgy.1945.

14 Uo. 30.kgy.1945.

15 Uo. 291.kgy.1947.

16 Uo. 273.kgy.1948.

17 Észak-Magyarország, 1950. március 21.

18 MNL BAZML XXIII.1.a. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei, 1950–1990.

Pragmatikus és korrekciós városvezetési stratégia

A szovjetek és a kommunisták által gyakorolt pragmatikus városvezetési stratégia alapján a főispáni felügyelet alatt álló polgármesteri hivatal már 1944. december 4-én megkezdte működését. A város élén dr. Gálffy Imre polgármester, dr. Honti Béla helyettes polgármester állt, de ott volt a régi tisztviselői karból dr. Tréki Török Andor árvaszéki elnök és dr. Kristóf Tibor tisztifőügyész. Hiányzott azonban a vezetésből dr. Faragó Elemér főjegyző, aki a város kiürítésekor nyugatra menekült, s onnan már nem tért vissza. A főjegyző 1945. április 4-én Nyugat-Németországban egy bombatámadás során vesztette életét.¹⁹ Tisztségét jó ideig nem töltötték be hivatalosan, a törvényhatósági bizottság első ülésein dr. Tréki Török Andor árvaszéki elnök szerepelt mint tiszteletbeli főjegyző, utóbb pedig mint helyettes polgármester, noha egyik megbízatására vonatkozóan sem ismerünk főispáni kinevezést.²⁰

Dr. Gálffy Imre személye kezdetben mindenki számára valamelyest elfogadható volt. 1944. augusztus 7-étől volt Miskolc város polgármestere, ekkorra a városban már megtörtént a zsidóság deportálása, és Gálffy amúgy sem mutatkozott szélsőjobboldalinak. Programbeszédében például kifejezetten szakpolitikai kérdésekre helyezte a hangsúlyt, s működését is általában ez jellemezte. A nyilas-hatalomátvételkor hivatalából elmozdították, így e tekintetben is makulátlannak tűnt. Azonban így is támadható volt, hiszen két olyan egyesület (Magyar Tudományos Fajvédő Társaság, Kékek Clubja) tagja is volt, amelyet az ideiglenes kormány a kifogásolt egyesületek közé sorolt, ezt azonban valahogyan elnézték neki.²¹

A köztisztviselői kar a háború utáni hónapokban ugyanakkor igen nehéz helyzetben volt. Jól mutatja helyzetüket például a deportálásokban való érintettségük. A tisztviselőknek úgy kellett eleget tenniük a német származású személyeket tartalmazó listák elkészítési kötelezettségének, hogy közben maguk is áldozattá válhattak. Utóbbi tekintetben még csak német származással sem kellett feltétlenül rendelkezni, elég volt, ha a végleges listák összeállításában részt vevő kommunisták „közismert jobboldali beállítottságú” személynek tartották vagy mondták őket. A kommunisták ugyanis a deportálási kötelezettséget kihasználva rögtön éltek pragmatikus városvezetési stratégiájuk korrekciós elemével, a számukra nem kívánatos egyének – köztük közigazgatási alkalmazottak – társadalomból való kivonásával. Áldozataik között találjuk dr. Ájus Ferenc Miskolc városi tanácsnokot, akinek története különösen érdekes. Ő volt az, akit 1944. november 19-én a menekülő dr. Demes Béla nyilas polgármester bízott meg rangidős tisztviselőként, hogy vezesse Miskolc közigazgatását. Ájus

19 MNL BAZML IV.1906.b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának közigazgatási iratai, 1909–1950. (a továbbiakban: IV.1906.b.) 12320/1945.

20 MNL BAZML IV.1903.a. 1945.01.02.01.

21 *Turbucz Péter*: Gálffy Imre polgármesteri beiktatása és városvezetése. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/galffy_imre_polgarmesteri_beiktatasa_es_varosvezetese#_edn13, letöltés 2021. okt. 18.

ennek igen lelkiismeretesen tett eleget, felesége szavai szerint: „nem menekült el, sőt a legnagyobb ágyútűzben is teljesítette szolgálatát, akkor mikor más az óvóhelyen volt. Harcolt a németekkel a város érdekeiért – nem egyszer élete kockáztatása árán is – annyira, hogy a nyilasok ezt bűnül is rótták fel neki. Mindezt bizonyítják akkori kollégái, sőt városunk jelenlegi polgármestere [Gálffy Imre – K. J.] is, mert tanácsért, útbaigazításért őt lakásán többször fölkereste”. Ájus a „felszabadulás” után is folytatta munkáját, a MOKAN nyomozóosztály azonban már decemberben gyanúsítottként hallgatta ki, igaz, ekkor még szabadlábra helyezték. Egy hónappal később azonban – a málenkij robotosok ezreinek sorsában osztozva – ismét elhurcolták „közismerten jobboldali” beállítottságára hivatkozva, s a Szovjetunióból már sohasem tért haza. Pár hónappal deportálása után, 1945. július 23-án Nuzalban lelte halálát.²²

Nagy-Miskolc területéről málenkij robotra hurcolták továbbá a hejőcsabai Kunfalvi Károly jegyzőt, valamint Diósgyőrből Pávay Sándor községi számtisztet feleségével, illetve Hoffmann József irodatisztet két fiával együtt. Ők azonban túléltek a munkatáborban töltött hosszú hónapokat, és 1946 elején hazatértek.²³

A málenkij robotos listák elkészítésében való részvétel miatt – bár azt utasításra és a szovjet parancsnok deportálással való fenyegetéseinek hatására tette – a diósgyőri főjegyző ellen eljárás indult. Minthogy Diósgyőrből igen sok baloldali munkást hurcoltak el a Szovjetunióba, – újabb korrekciós lehetőséget látva – dr. Fekete főjegyzőt kívánták megtenni bűnbakként. A még 1945. január végén megindított nyomozás azonban végül Sztaskó János MOKAN-parancsnok, Dancza Lajos kommunista nemzetgyűlési képviselő, valamint az összes politikai párt felelősségét is megállapította.²⁴

Dr. Fekete Gyula így még maradhatott hivatalában. Diósgyőr közel száz fős közigazgatási apparátusát dr. Ligethy Zoltán adóügyi helyettes jegyzővel és dr. Isépy László anyakönyvi jegyzővel együtt irányíthatta. 1945. április 20-án oda irányították a korábban Putnokon, majd Jolsván szolgáló dr. Molnár Bélát helyettes főjegyzői minőségben.²⁵ Erre azért is volt szükség, mert március 30-án dr. Feketét letartóztatták és népbírói eljárás elé kívánták állítani. A politikai rendőrség nem tett le azon szándékáról, hogy a diósgyőri baloldali munkások deportálásáért őt tegyék hivatalosan felelőssé, de azzal is gyanúsították, hogy 1932-ben részt vett egy kommunista szervezkedés felszámolásában. Az eljárás

22 Kis József: Elfeledett városvezetők nyomában – Ájus Ferenc. 2019. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/elfeledett_miskolci_varosvezetok_nyomaban_ajus_ferenc, letöltés 2021. okt. 16.

23 Kis J. – Kunt G.: Málenkij robot i. m. 97–98, 130–131.

24 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.1.9. V-30477. Magyar Államrendőrség miskolci főkapitányságának diósgyőri politikai alosztálya jelentése dr. Fekete Gyula főjegyző elleni ügyben. 1945. február 6.

25 MNL BAZML IV.1924. A Miskolc város szolgálatában állott tisztviselők, kezelők, díjnokok és altisztek törzskönyvi lapjainak gyűjteménye, 1879–1950. (a továbbiakban: IV.1924.) 598.

ezúttal sem járt sikerrel. A népügyészség 1946 januárjában megszüntette az ellene folyó nyomozást.²⁶ Dr. Fekete ekkor már szabadlábon volt, Diósgyőrbe azonban nem térhetett vissza. A polgármester döntése alapján Miskolc város központi igazgatóságán folytatta munkáját.²⁷

Nem csak Diósgyőrben történt ugyanakkor változás a főjegyzői státusz tekintetében. Új személyek kerültek Görömböly, Hámor, Hejőcsaba és Szirma elöljáróságainak, illetve körjegyzőségeinek élére is.

A görömbölyi körjegyzőséget 1928 óta Kiss József vezetőjegyző irányította. Munkáját a görömböly-tapolcai kirendeltség élén Maros István segítette.²⁸ Kiss 1944 nyarán többször összeütközésbe került a községben lévő német tisztekkel, és igyekezett megakadályozni, hogy a helybeliek csatlakozzanak az SS-hez, ezért a Volksbund feljelentése nyomán megtorlásként, a járási jegyzők közül egyedüliként augusztusban bevonultatták. Katonaként 1945 áprilisában Németországban amerikai hadifogságba esett, ahonnan csak novemberben tért vissza.²⁹ Minthogy itthon nem tudták, mi történt a főjegyzővel, helyettesítését a korábban Bács-Bodrog vármegyei Szenttamáson községi aljegyzőként szolgáló, menekült Bodnár Lajos látta el helyettes vezetőjegyzői funkcióban.³⁰ Munkájával olyannyira meg voltak elégedve a községben, hogy bár 1945 tavaszán a harsányi főjegyző szerette volna magát áthelyeztetni Görömbölyre, a községi Nemzeti Bizottság elnökének a pártok vezetőivel való közös kérésére Bodnár maradt a település élén.³¹

A hámori körjegyzőséget 1932 óta vezető Kubinyi Elemér vezetőjegyző a kiürítés idején, 1944. november 10-én Rimaszécsen lévő családjához utazott. Ott bevonultatták katonának, majd Németországba került. Brünnél esett fogságba, ahonnan 1946 márciusában tért vissza az országba.³² Helyét időközben jegyzője, Bajáky Béla vette át tartósan helyettes körjegyzői minőségben.³³

Hejőcsabán Péter Mátyás vezetőjegyző a kiürítés során, 1944. november 10-én – felettesétől eltávozási engedélyt kérve – elhagyta a községet, és Budapesten lakó családjához utazott. A háborús körülmények között onnan visszatérni már nem tudott, ezért a Belügyminisztérium, illetve Budapest székesfőváros beosztása alapján a XI. kerületi elöljárósághoz került szolgálat-tételre.³⁴ Péter két segédjegyzője közül Füredi Antal katonai szolgálatot látott

26 MNL BAZML XVII.432. A Miskolci XI. sz. Igazoló Bizottság iratai, 1945. 1946.1.15.

27 MNL BAZML IV.1906.b. 1628/1945.

28 Magyarország tiszti cím- és névtára. 50. évf. 1943. 72.

29 MNL BAZML XXV.6. 408/1947. Kiss József kihallgatása. 1947. április 8.; MNL BAZML XVII.418. A Miskolci I. sz. Nyugati Igazoló Bizottság iratai, 1945–1947. Kiss József igazolási ügye.

30 MNL BAZML V.152. Görömböly nagyközség iratai 1694/1945.

31 MNL BAZML IV.901.b. Borsod-Gömör-(Kishont) vármegye főispánjának közigazgatási iratai, 1924–1949. (a továbbiakban: IV.901.b.) 416/1945.

32 MNL BAZML XXV.4. 100/1947. Kubinyi Elemér kihallgatása. 1946. július 3.

33 MNL BAZML V.156.a. Bükkszentlászló (Óhuta) kisközség iratai, 1891–1949 841/1944.

34 Péter 1945. március 31-én tért vissza Miskolcra, szolgálati helyét azonban már nem

el (csak 1945 novemberében tért haza³⁵), Kunfalvi Bertalant pedig december végén Görömbölyre irányították át.³⁶ Bár október 26-tól adóügyi jegyzőként dolgozott Hejőcsabán Másody Elemér Kolozs vármegyéből menekült körjegyző is,³⁷ 1944. december 14-én Salzer Dezső volt abodi körjegyző vette át helyettes jegyzőként a község közigazgatási vezetését. Salzer az edelényi járásban egyike volt azon három zsidó származású jegyzőnek, akiket Bizony Emil járási főszolgabíró származásuk miatt távolított el.³⁸ 1944 nyarától munkaszolgálatos volt, december 12-én érkezett Miskolcra, ahol azonnal jelentkezett szolgálattételre.³⁹ Salzer „horthysta” előélete dacára származása okán megbízhatónak számított, a helyi párttitkár, Turó Gyula – aki község politikai vezetését vette át a „felszabadulás” után, és bekerült a Miskolci Nemzeti Bizottságba is – csak kezdetben támogatta. Együttműködésük mintegy két hónapig volt harmonikus, majd Turó egyre gyakrabban tett – állítólag – célzásokat Salzer zsidó származására, de számos váddal is illette. Így például azzal gyanúsította, hogy hitsorsosait szabályellenesen mentette fel a közmunka-kötelezettség alól; hogy mint „zsidó jegyző” szándékosan nem utalt ki az „éhező népnek” olajat; az „oroszoknak célzatosan fiatal lányokat ad munkára”, valamint hogy a „zsidó jegyző a zsidó kereskedőket előnyben részesíti a kiosztásoknál, aminek a nép látja kárát”. Viszonyuk tehát elmérgesedett, amit Salzer annak tulajdonított, hogy Turó állandóan beavatkozott a közigazgatási munkába, utasításokat adott a jegyző beosztottjainak, és úgy „általában mint diktátor akart szerepelni”. Turó és Salzer kölcsönösen feljelentették egymást, de egyikük sem járt igazán sikerrel. 1945. szeptember 17-én Turó egy Salzer-ellenes népgyűlés szervezésével kísérelte meg ellenlábasát lemondásra kényszeríteni, a „népítélet” azonban nem volt sikeres, Salzer karhatalmat vett igénybe a tömeg féken tartására, és egyelőre megtartotta hivatalát. A nemzeti bizottsági tag Turó azonban folytatta áskálódását Salzer ellen még novemberben is.⁴⁰ Salzer végül 1946-ban távozott Hejőcsaba éléről, a városrész közigazgatási vezetését ekkor Maros István vette át helyettes jegyzői, majd vezetőjegyzői minőségben.⁴¹

A szirmai körjegyzőség élén 1936 óta Sirk Dezső állt. 1945. február 7-én betegsége miatt ideiglenesen Bodnár Lajos görömbölyi jegyzőt bízta meg a körjegyzői feladatok ellátásával, majd 1945. február 9-től Szabó Lajos menekült

foglalhatta el, előbb a városi adóhivatalhoz osztották be, majd városi jegyzői megbírást kapott. MNL BAZML IV.1906.b. 4526/1945.; 16383/1947.

35 MNL BAZML IV.1924. 267.

36 MNL BAZML IV.1931. Miskolc thj. Város Hejőcsabai Kirendeltségének iratai, 1945–1949. (a továbbiakban: IV.1931.) 1/1945.

37 Uo. 25/1945.

38 Felvidéki Népszava, 1947. április 22.

39 MNL BAZML IV.1931. 25/1945.

40 MNL BAZML XXV.4. 398/1945.

41 MNL BAZML IV.1931.

körjegyzőt rendelték ki helyettesítésre.⁴² Szabó egy év elteltével távozott, a körjegyzőség vezetését 1946-ban előbb Keresztény László, majd Koritsánszky Dezső vette át helyettes körjegyzői minőségben.⁴³

Korrekción városvezetési stratégia

Az 1945. év elején bekövetkezett vezetőváltások még alapvetően amiatt történtek, hogy a települések éléről – bármilyen indokkal is – a háború végén távozott körjegyzőket nem engedték vissza hivatalukba. Helyüket azonban még a hozzájuk hasonlóan a korábbi rendszerben szolgáló társaik vették át, a „pártkáderek” időszaka még váratott magára.

A közigazgatási tisztviselők és alkalmazottak túlnyomó többsége a formálódó kommunista hatalom számára azonban megbízhatatlannak számított. A tisztviselők előéletének kivizsgálására – az országos gyakorlathoz hasonlóan – a Miskolci Nemzeti Bizottság már 1945 január elején igazolási és népbírósi eljárások megindításáról döntött. A kommunisták a „nagyakarítást”, a „reakciós tisztviselők” eltávolítását követelték, az igazolási eljárások eredményességével azonban a többnyire elégedetlenek voltak. Amennyiben az igazolóbizottság vagy a népbírósi döntése alapján valamely „reakció” személyt sikerült is eltávolítani a közéletből, helyét – képzettség hiányában – nem tudták még saját káderekkel betölteni.⁴⁴

A városi alkalmazottak magatartásának vizsgálatát az I. sz. Igazoló Bizottság végezte 1945. február 8- és április 10. között. A bizottság négy személyt utalt a népbírósi eljáráshoz, köztük azonban – dr. Spiry Endre vármegyei és városi tiszt főorvos kivételével – magas beosztásban lévő személy nem volt. A bizottság Zalányi József számvevősi főnök és dr. Varga László tanácsnok ügyében elmarasztaló határozatot hozott, amely ellen az érdekeltek fellebbeztek,⁴⁵ és egy ideig még hivatalban maradhattak.

1945 augusztusa fordulópont volt Miskolc város tisztviselői karának életében, ekkor kezdődött meg kampányszerűen a vármegyei és polgármesteri tisztviselők letartóztatása, illetve internálása, köztük volt Lichtenstein László volt főispán, Molnár József vármegyei tiszt főügyész, majd augusztus 17-én dr. Honti Béla helyettes polgármester és Tréki Török Andor is. A városi vezető tisztviselőket internálták, amiről a szociáldemokrata pártlap a következőképp számolt be: „*Dr. Honti Béla helyettes polgármester [...] alelnöke volt a MOVE egyik csoportjának. Ő nyitotta meg 1944-ben Miskolcon az antibolszevista kiállítást Szlávy*

42 MNL BAZML IV.912. A miskolci járás főjegyzőjének iratai, 1945–1949. (a továbbiakban: IV.912.) 677/1945.

43 MNL BAZML V.210.a. Kistokaj kisközség iratai, 1898–1949.

44 *Kun László: Harc a közélet demokratizálásáért, a reakció ellen Miskolcon.* In: Borsodi Szemle 9. (1965) 2. sz. 12.

45 MNL BAZML IV.901.b. 586/1945.

László főispán⁴⁶ nevében és beszédében uszított a háború folytatása mellett. 1944 májusától kezdve ő vezette a várost, pedig abban az időben már minden jobbérzésű vezetőegység igyekezett távolmaradni a nyilas közélettől. [...] Tréky Török [...] a MOVE elnöke, Turul tb. dominusza és a FEFHE⁴⁷ tb. zászlósa volt. Noha három háza volt, még egy zsidó lakást is kiigényelt magának”.⁴⁸ A felsorolt állítások igazságtartalmát teljes mértékben igazolni vagy cáfolni nem áll módunkban, az azonban bizonyos, hogy Honti Szlávy László polgármestert helyettesítve valóban megnyitotta az Antibolsevista kiállítást, s azon felolvasta Szlávy beszédét.⁴⁹ Az események hatására Gálffy polgármester is attól tartott, hogy hamarosan őt is internálják,⁵⁰ erre azonban nem került sor.

Honti Béla és Tréki Török Andor szabadulása után még visszatérhetett a közigazgatás élére, mindketten azonban a törvényhatósági bizottság 1946. április 15-i ülésén jelenhettek meg utoljára helyettes polgármesterként, illetve árvaszéki elnökként.⁵¹ Hontit április 15-től augusztus 16-ig rendőri felügyelet alá helyezték,⁵² majd május 3-án a város közigazgatási bizottsága ellene és dr. Varga László tanácsnok ellen fegyelmi eljárást indított.⁵³ Időközben Tréki Török Andort is elmozdították állásából, s áprilisban ugyancsak fegyelmi eljárás alá vonták.⁵⁴

A két városvezető alapvetően még szerencsésnek érezhette magát. 1945 tavaszától ugyanis tömegével indultak meg a népbírósi eljárások népellenes és háborús bűntettek címén olyan személyekkel szemben is, akik a vád tárgyává tett bűncselekményeket nem követték el. A népbírósi eljárásokat ugyanis a kommunisták igyekeztek nemcsak a tényleges bűntetteket elkövetőkkel szemben érvényesíteni, de a társadalmi elit „megtisztítására” is felhasználni.⁵⁵ Így került a vádlottak padjára számos egykori körjegyző, illetve városházi tisztviselő.

Sirk Dezső szirmai körjegyző ellen már 1945 tavaszán indult nyomozás, majd május 17-én letartóztatták. Azzal vádolták, hogy egy helybéli kommunisaként rendőri felügyelet alá helyeztetett, egy másikat pedig munkásszázadba hívatott be, valamint kommunistaellenes kijelentéseket tett. Sirk Dezsőt – aki mellett

46 Téves információ, Szlávy polgármester volt.

47 Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete.

48 Szabad Magyarország, 1945. augusztus 19.

49 Magyar Élet, 1944. április 16.

50 MNL BAZML XIV.70. Hajdú Béla naplója. 1945. augusztus 29.

51 MNL BAZML IV.1903.a. 1946.03.16.

52 *Kapusi Krisztián*: Keresztezett életutak. Halmay Béla és Honti Béla miskolci polgármesterek. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Pfliegler J. Ferenc emlékére a Borsod-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány. Miskolc 2005. 109-110.; *Kis József*: Háborús bűnös vagy áldozat. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 57. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc 2018. 154.

53 Felvidéki Népszava, 1946. május 4.

54 MNL BAZML IV.901.b. 893/1946.

55 A háború utáni miskolci népbírósi eljárásokról lásd: *Kis J.*: Háborús bűnös i. m. 137-168.

volt zsidó munkaszolgálatosok is kiálltak – a miskolci népbíróság 1945. július 20-án folytatólagosan elkövetett népellenes bűntettben találta bűnösnek, amiért 3 év 2 hónap börtönbüntetésre ítélte.⁵⁶ A volt körjegyző – hasonló ügyekben hozott ítéletekhez képest – szokatlanul magas büntetése végül nem nyert jogerős megerősítést. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. szeptember 30-án újrafelvételi eljárásra kötelezte a miskolci népbíróságot, és egyúttal elrendelte a már 16 hónapja fogságban lévő Sirk szabadlábra helyezését. A hamisan megvádolt volt jegyzőt a népbíróság 1947. április 19-én mentette fel a vádak alól.⁵⁷

Dr. Krompaszky Géza városi aljegyzőt 1945. október 17-én vették őrizetbe. Az aljegyzőt azzal vádolták, hogy visszaéléseket követett el a zsidó üzletek kiárúsítása során, valamint hogy a háborús hírverés szolgálatában állott. Bár a népbíróság – bűncselekmény hiánya miatt – 1946. február 9-én felmentette, Gálffy Imre polgármester 1946. március 26-án fegyelmi eljárást rendelt el ellene, s ezzel egyidejűleg felfüggesztette állásából.⁵⁸

Kiss József volt görömbölyi körjegyző ellen 1947-ben indítottak eljárást állítólagos antidemokratikus magatartása miatt, népellenes bűntett címén. A vádakról azonban bebizonyosodott valótlanosságuk, így a miskolci népügyészség 1947. május 29-én megszüntette ellene a nyomozást.⁵⁹

A deportálásból 1946-ban hazatért Pávay Sándor diósgyőri számtiszt számára a Nemzeti Bizottság 1947-ben még politikai igazolást adott ki arról, hogy népellenes mozgalmakban nem vett részt, néhány hónappal később azonban – ismét a németeknek való kémkedés hamis vádjával – háborús bűntett miatt eljárást indítottak ellene. A Miskolci Népügyészség 1948-ban megszüntette az eljárást.⁶⁰

Mint ahogy a népbírósági eljárások időben elhúzódtak, vagy pedig nem hozták meg a kívánt eredményt, a kommunisták a B-listázás eszközével igyekeztek a számukra nem tetsző személyeket eltávolítani. Ezt már meg is tehették, hiszen az erről szóló rendelet kiadásával egy időben megindított közigazgatási tanfolyamok („gyorstalpalók”) hamar ontották magukból az olyan munkás-paraszt kádereket, akik immár átvehették a régi tisztviselők helyét, és „a későbbiek folyamán magjává váltak a proletárdiktatúra kialakuló államapparátusának, a tanácsrendszernek”.⁶¹

A B-listázásról szóló 5000/1946. M. E. sz. rendelet alapján a tisztviselők és alkalmazottak száma nem haladhatta meg az 1937/38. költségvetési évben alkalmazottak 90%-át, s ennek megfelelően augusztus végéig az alkalmazottak létszámát csökkenteni kellett. Elsősorban azokat kellett elbocsájtani, akiknek

56 MNL BAZML IV.912. 2917/1945.

57 MNL BAZML XXV.4. 482/1945.

58 MNL BAZML XXV.4. 556/1945.

59 MNL BAZML XXV.6. 408/1947. Miskolci Népügyészség 1947. Nü. 408/5. sz. határozata.

60 Kis J. – Kunt G.: Málenkij robot i. m. 130.

61 Kun L.: Harc i. m. 13.

„hivatali működése az ország demokratikus szellemi újjáalakítását tevőlegesen nem” szolgálta. Miskolcon három bizottság vizsgálta felül a város 1031 alkalmazottját, akik közül 237 személyt bocsátottak el.⁶² Köztük volt dr. Demes Béla nyilas polgármester és Szeghalmy Bálint – akik már közel két éve emigrációban éltek –, dr. Ájus Ferenc és dr. Faragó Elemér – akik már nem voltak az élők sorában –, de ott találhatjuk dr. Honti Bélát, dr. Tréki Török Andort, dr. Varga Lászlót, dr. Raksányi Ernőt és dr. Krompaszky Bélát is.⁶³

Utóbb a határozatok felülvizsgálatára kiküldött miniszteri megbízott 17 elbocsátott tisztviselő visszafogadásához – köztük dr. Fekete Gyuláéhoz és Péter Mátyáséhoz⁶⁴ – járult hozzá. A B-listázás során nem voltak tekintettel arra, hogy Miskolc területe időközben megnagyobbodott, ami új hivatalok felállítását tette szükségessé, így a folyamat arányaiban súlyosabb veszteséget jelentett a város számára. Az elbocsátás érintette a város helyettes polgármesterét, főjegyzőjét, 2 tanácsnokát, árvaszéki elnökét, akiknek állását ráadásul a jogszabály nem engedte betölteni.⁶⁵ A létszámcsökkentés befejezése után szolgálatból kivált tisztviselők munkáját a megmaradt lecsökkentett számú tisztviselőkkel kellett tovább végezni, ami különösen nagy terhet rótt a város tisztviselői és alkalmazotti karára.⁶⁶ Különösen érzékenyen érintette ez az 1945-ben Miskolchoz csatolt új városrészeket, amelyeknél a személyzeti hiány következtében nem tudták megoldani az elsőfokú közigazgatási hatóságok és közigazgatási kirendeltségek felállítását.⁶⁷

A B-listázás komoly fennakadásokat is okozott. Diósgyőrben, ahol bár hét jegyzői állás volt engedélyezve és három betöltve, egy jegyzőt – dr. Isépy Lászlót – B-listázták, ami jelentősen megnövelte állásukban maradt társai munkáját. Dr. Molnár Béla jegyző panasa jól mutatja a B-listázás okozta helyzetet: *„Az egyes ügyosztályoknál ugyancsak bénítólag hat a B-lista. Így az iktató hivatalnál 2-ből 1-et, a lakáshivatalnál 3-ból 2-t, a közmunkaerő gazdálkodásnál 6-ból 6-ot, a NMNy⁶⁸-nél 3-ból 3-at, az újdíósgyőri bírói hivatalnál 4-ből 4-et, a javadalmi hivatalnál 7-ből 5-öt, 1 állatorvosból 1-et, a mérnöki kirendeltségnél 1-ből 1-et helyeztek B-listára. Újdíósgyőrben még a községi bírót is B-listára tették, úgyhogy itt a község-házát egyenesen becsukhatjuk, mert 1 tisztviselő sem maradt”*.⁶⁹

62 MNL BAZML IV.1903.a. Az 1946. évi augusztus 31-én tartandó törvényhatósági bizottsági közgyűlésen előterjesztendő polgármesteri jelentés.

63 Felvidéki Népszava, 1946. július 12.

64 MNL BAZML IV.901.a.53/1946.

65 MNL BAZML IV.1903.a. Az 1946. évi augusztus 31-én tartandó törvényhatósági bizottsági közgyűlésen előterjesztendő polgármesteri jelentés.

66 Uo. Az 1947. évi február 18-án tartandó törvényhatósági bizottsági közgyűlésen előterjesztendő polgármesteri jelentés.

67 Uo. Az 1947. évi június 2-án tartandó törvényhatósági bizottsági közgyűlésen előterjesztendő polgármesteri jelentés.

68 Népmozgalmi nyilvántartó.

69 MNL BAZML IV.1930. Miskolc thj. Város Diósgyőri I. fokú Közigazgatási Kirendeltségének iratai, 1945–1949. 4831/1946.s

A B-listázott tisztviselők pótlására csak 1947-ben került sor. 1947. február 3-án dr. Hammer Fidél városi főjegyzővé,⁷⁰ a szociáldemokrata párt küldötteként 1947. február 13-án Mosonyi Géza adóellenőrt helyettes polgármesterré nevezték ki.⁷¹ A sort dr. Csorba István árvaszéki elnökké való választása zárta 1947. június 24-én.⁷² Kinevezésük azonban még csak előszele volt a közigazgatás feletti irányítás totális átvételének. Mindhárman 1945 előtt is a közigazgatásban dolgoztak, de kiválasztásukban – Hammer és Mosonyi esetében mindenképp – szerepet játszhatott politikai előéletük, valamely baloldali párthoz való kötődésük.

A közigazgatási tisztviselőkart érintő nyilvánvaló megtorló eljárások hatására ugyanis többen már 1945 óta a baloldali pártoknál próbáltak a maguk számára menedéket keresni. Salzer Dezső Hejőcsaba egykori vezetőjegyzője visszaemlékezésében a folyamatot a következőképp írta le: „Az értelmiség 1945–46. években tanácstanul állt az új helyzet előtt. A múlt rendszerben – az utóbbi nyilas időket kivéve – kimondottan távol kellett – a nem politikai funkciókat betöltő egyéneknek – magukat a politizálástól tartania. Párt tagja nem lehetett. A szélsőséges idők viszont valósággal bekényszerítették az értelmiségieket a jobboldali pártokba. A közigazgatási dolgozóknak a jobboldali megmozdulásokban – akarva nem akarva – részt kellett venniük. 1945. év így sok értelmiségi embert felkészületlen talált. Az értelmiség egy része tartózkodó volt, másik része a mérsékelt szoc. dem. pártba lépett be, egy része, akik politikailag képzetebbek voltak, beléptek a kom[munista] pártba. De voltak olyanok is, akik érdekből léptek a kom[munista] pártba”.⁷³ Előbbiek közé tartozott maga Salzer is, aki ismeretlen időben a Szociáldemokrata Párt tagja lett,⁷⁴ és bár Hejőcsabáról távoznia kellett, „felfelé bukott”. 1947-ben Miskolc város közjótékonyági ügyosztályának vezetője,⁷⁵ majd városi tanácsnok,⁷⁶ illetve városi jegyző lett.⁷⁷ Hasonlóan tett utódja, Maros István is, aki 1946-tól az SZDP, majd 1948-tól az MDP tagja volt.⁷⁸

A „horthysta” érában is aktív tisztviselők közül utóbb a Magyar Dolgozók Pártjának lett tagja dr. Hammer Fidél főjegyző és dr. Kristóf Tibor tiszti főügyész is.⁷⁹ Ezen körülmény mindkettőjük életében látszólagos stabilitást, a vezetésben betöltött pozíció szilárd birtoklását eredményezhette, de csak ideiglenesen.

70 MNL BAZML IV.1924. 332.

71 MNL BAZML IV.1901.b. Miskolc város főispánjának általános iratai, 1917–1948. (a továbbiakban: IV.1901.b.) 23/1948.

72 MNL BAZML IV.1906.b. 14802/1947.

73 MNL BAZML XXXV.133.a. Az MSZMP és jogelőd pártjai B-A-Z megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak általános gyűjteménye, 1918–1989. (a továbbiakban: XXXV.133.a.) Salzer Dezső visszaemlékezése. 1962. július 23.

74 Felvidéki Népszava, 1947. február 21.

75 MNL BAZML XXXV.133.a. Salzer Dezső visszaemlékezése. 1962. július 23.

76 MNL BAZML IV.1903.a.; Felvidéki Népszava, 1947. február 21.

77 MNL BAZML IV.1906.b. 16382/1947.

78 MNL BAZML XXXV.133.c. Az MSZMP és jogelőd pártjai B-A-Z megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak mikrofilm gyűjteménye (a továbbiakban: XXXV.133.c.)

79 MNL BAZML IV.1924. 515.

Nyílt lapokkal 1948–1950

Dr. Gálffy Imrét 1948. január 31-én a köztársasági elnök Magyar Köztársasági Érdemérem kiskeresztje kitüntetésben részesítette.⁸⁰ Ez volt azonban az év legkevésbé figyelemreméltó eseménye.

A két munkáspárt egyesülésével, a Magyar Dolgozók Pártjának létrejöttével a kommunisták jelentős lépést tettek a nyílt proletárdiktatúra megteremtése irányába. Az új helyzet a közigazgatási tisztviselők tekintetében is új hozzáállást eredményezett, amelynek következtében 1948-tól kezdve immár a társutasok, illetve formálisan „elvtársak” között kezdtek tisztogatni. Ennek nyitányát Mosonyi Géza leváltása jelentette, majd hamar sorsára jutott dr. Hammer Fidél városi főjegyző és dr. Kristóf Tibor főügyész is.

1948 elején a két baloldali párt már nagy erővel készült az egyesülésre. E célból a szociáldemokraták kizárták soraikból „jobboldali”-nak titulált párttársait, köztük Mosonyi Géza helyettes polgármestert. Mosonyi a törvényhatósági bizottság 1948. február 14-i ülésén szerepelt utoljára helyettes polgármesterként.⁸¹ Pártja pár hónappal később ebrudalta ki tagjai közül, s így a politikai háttér nélkül maradt Mosonyi megbízását Fekete Mihály főispán 1948. július 21-én hatálytalanította.⁸² Helyettes polgármesterré Fekete másnap a kommunistapárti Farkas Dezsőt nevezte ki.⁸³ Farkas kinevezése már egyértelműen az egypárti diktatúra jele volt, de kiválasztásában szempont lehetett, hogy ő maga is régi közigazgatási karhoz tartozott, 1931-től Miskolc város mérnöki hivatalában szolgált. 1940-től zsidó származása miatt munkaszolgálatosként több alkalommal bevonultatták, a háború vége a fővárosban érte. Hazatérve 1945. február 1-jén belépett a kommunista pártba, majd annak megbízásából a városháza szakszervezeti titkára, 1947-től a Kossuth pártszervezet titkára volt.⁸⁴

1948-ben a város tisztviselői karában további két fajsúlyos egyéniség leváltására került sor. A botrány a törvényhatósági bizottság 1948. november 6-i közgyűlésén tört ki, amelyen a Magyar Dolgozók Pártjának képviselői azzal vetették le a napirendről az 1949. évi költségvetés megtárgyalását, hogy egyes tételeinek gondosabb átvizsgálására van szükség. A feladatra egy kilenctagú bizottságot állítottak fel, amely úgy látta, a költségvetés *„számos olyan tételt és előirányzatot tartalmaz, mely alkalmas a város 3 éves tervének megsabotálására és súlyosan károsítja a város gazdasági érdekeit”*. Így például felrótták, hogy a Minorita Rendház részére évi 400 tonna búzát irányoztak elő, de kifogásolták a színházbérleti szerződés egyes tételeit, valamint a jéggyár „fölösleges”

80 MNL BAZML IV.1903.a. 6.gy.1948.

81 Uo. 1948.02.14.

82 MNL BAZML IV.1901.b. 23/1948.

83 Uo. 24/1948.

84 *Kis József*: Elfeledett városvezetők nyomában – Farkas Dezső. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/elfeledett_miskolci_varosvezetok_nyomaban_farkas_dezso, letöltés 2021. okt. 16.

kiadásait.⁸⁵ A bizottság jelentése dr. Kristóf Tibor főügyészt és dr. Hammer Fidélt mint főjegyzőt és tervmegbízottat tette felelőssé,⁸⁶ amelynek eredményeként a főispán 1948. december 3-án döntött Kristófnak az állásától való azonnali felfüggesztéséről,⁸⁷ valamint a főjegyző leváltásáról, illetve II. o. aljegyzővé való visszafokozásáról.⁸⁸ Másnap a főjegyző ellene is fegyelmi eljárást rendelt el, és felfüggesztette állásából.⁸⁹ Ezzel egy időben pártvonalon is eljártak a tisztviselők ellen, a nagymiskolci pártbizottság mindkettőjüket kizárta tagjai sorából.⁹⁰

A megüresedett főjegyzői állásra 1948. december 13-án Fekete Mihály főispán Bojkó József városi fogalmazót helyettesítette be.⁹¹ Bojkó főjegyzői kinevezése fontos állomás volt Miskolc közigazgatási életében. Ő volt az első tipikus munkáskáder, aki a város élére került. Az eredetileg vasgyári vasesztergályosként dolgozó Bojkó 1945. február 1-jén lépett be a kommunista pártba, majd részt vett annak szervezésében.⁹² 1946-ban a II. kerületi Nemzeti Bizottság titkára, majd 1947-ben – vélhetően pártutasításra – pályát módosított. Az egri községi közigazgatási tanfolyam elvégzése után 1947. év végén az újdíósgyőri I. fokú közigazgatási hatóság vezetésével bízták meg. 1948-ban annak érdekében, hogy városi segédfogalmazónak nevezhessék ki, a törvényhatósági bizottság tett előterjesztést a belügyminiszternek a jogi képesítés alóli felmentése céljából,⁹³ hamarosan azonban még fontosabb feladatot kapott, ő lett Miskolc város főjegyzője.

Talán nem véletlen, hogy ezzel egy időben az egykor elbocsátott, illetve állásából felfüggesztett vezető tisztviselők közül többek ellen népbírói eljárás indult, amelyek végén immár elmarasztaló, sőt akár hosszabb tartamú szabadságvesztést kiszabó ítéletek születtek. A sor Zalányi József városi számvevősségi tanácsossal kezdődött, akit a MOVE-ben betöltött szerepe, illetve az alakuló gyűlésen mondott beszéde miatt 1948. július 20-án hat hónap börtönre ítélték.⁹⁴ 1948 novemberében dr. Varga Lászlót vádolták meg azzal, hogy 1940–1943 között Nagyváradon teljesített szolgálata során „számtalan esetben megtagadta az üldözöttektől a helyhatósági bizonyítvány kiadását. Iratok hiánya miatt a szerencsétleneket Kamenec Podolskba deportálták, ahol valamennyien

85 MNL BAZML IV.901.a. 38/1948.

86 Uo. 38/1948.

87 Észak-Magyarország, 1948. december 8.

88 MNL BAZML IV.901.a. 37/1948.

89 Uo. 38/1948.

90 Észak-Magyarország, 1948. december 8.

91 MNL BAZML IV.901.a. 39/1948.

92 MNL BAZML XXXV.69. Az MDP Borsod-Gömör-Kishont, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai, 1948–1956. (a továbbiakban: XXXV.69.) 1/79. öe. 1954.03.15.

93 MNL BAZML IV.1903.a. 234.kgy.1948.

94 Miskolci Hírlap, 1948. július 21.

elpusztultak". Dr. Vargát 1948-ban 10 év fegyházbüntetéssel sújtották.⁹⁵ Ezzel körülbelül egy időben Honti Béla volt helyettes polgármester ellen is eljárást kezdeményeztek, majd 1948. december 2-án a miskolci népbíróság a 1944-es, Szlávy által jegyzett beszéd felolvasása miatt 8 hónap börtönre ítélte.⁹⁶ A már alkalmi munkásként dolgozó Kubinyi Elemér volt hámosi vezetőjegyzőt azzal vádolták meg, hogy honvédelmi munkára való eskütételre akart két fiatal gyermeket kényszeríteni, és egyiküket pofon ütötte, valamint hogy fennhéjázóan és durván bánt ügyfeleivel. Kubinyi szintén tagadta bűnösségét, a miskolci népbíróság azonban 1948. december 15-én 1 év börtönre ítélte. Büntetését a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. december 15-én 8 hónap börtönre csökkentette.⁹⁷

Hammer és Kristóf leváltásakor már érezhető volt, hogy küszöbön van dr. Gálffy Imre polgármester távozása is. Már december elején azt is tudni lehetett, hogy utódjelöltje Tóth Dezső miskolci járási főjegyző. Tóth bár a kisgazdapárt tagja, sőt megyei alelnöke volt, 1947 vége óta bizonyosan⁹⁸ szorosan együttműködött a kommunistákkal, tevékenységét és nyilatkozatait a szélsőbaloldali párt irányvonalához igazította.⁹⁹ Rossznyelvek szerint Gálffy azonban ragaszkodott székéhez, és nem akarta észrevenni, hogy „vagy önként vagy más módon távoznia kell”.¹⁰⁰ Végül az előbbi megoldást választotta, egészségügyi állapotára tekintettel kérte felmentését Fekete Mihály főispántól. Fekete 1949. február 21-én jelentette be Gálffy lemondását, illetve Tóth Dezső eddigi járási főjegyző aznap kelt¹⁰¹ kinevezését. Az ülésen május 31-ig engedélyeztek betegszabadságot Gálffy részére, s döntöttek június 1-ji hatállyal nyugállományba helyezéséről is.¹⁰² A kommunista párt és a kisgazdapárt közötti megegyezésre mutat, hogy a polgármesteri szék mellett a tisztii főügyészi pozíció is ideiglenesen a birtokukba került, Kristóf Tibor utódja 1949-ben – a kisgazdapárt 1948 őszén megválasztott városi pártügyésze¹⁰³ – dr. Póczos Sándor lett. Póczos regnálása mindössze pár hónapig tartott, 1950 elején tisztségében dr. Friedmann Lajos váltotta.¹⁰⁴

95 *Kis J.*: Háborús bűnös i. m. 158.

96 Uo. 154.

97 MNL BAZML XXV.4. 100/1947.

98 Szabad Magyarország, 1947. december 9.

99 Észak-Magyarország, 1948. december 5.

100 MNL BAZML XIV.70. Hajdú Béla naplója. 1948. november 25.–december 6.

101 MNL BAZML IV.901.a. 16/1949.

102 MNL BAZML IV.1903.a. 1949.02.21.

103 Miskolci Hírlap, 1948. november 30.

104 MNL BAZML IV.1903.a. 1950.01.21.

Utóélet

Végezetül tegyünk kitekintést arra, mi történt Miskolc város egykori vezetőivel. A főispánok közül Tóth Bélát hamar háttérbe szorították, előbb a sopronkőhidai börtön igazgatója lett, majd 1950-től egy fővárosi ruhagyár pártfunkcionáriusa.¹⁰⁵ Oszip István 1948-tól egy szovjet érdekeltségű intézet, majd 1950-től 1953-as nyugdíjazásáig az útfenntartó vállalat alkalmazottjaként dolgozott, utóbb megbecsült pártnyugdíjasként tengette életét.¹⁰⁶ Fekete Mihály 1949-ben Pest megyei alispán, 1950-től Pest megyei tanácselnök lett, majd a forradalom után Nagy Imre és társainak elhurcolása miatt állásáról lemondott, a pártba nem lépett be, így perifériára szorult. 1962-től marósként dolgozott, és bár 1966-ig egy vállalat igazgatójaként dolgozhatott, egykori megbecsültségét sosem nyerte vissza.¹⁰⁷ Mazár Ferencet 1951-ben váltották le megyei tanácselnöki tisztségéből, majd minden bizonnyal a megyét is el kellett hagynia. Egyes információk szerint előbb Békéscsabán kívánták vállalatigazgatónak kinevezni, majd pályáját a Gyöngyösi Szerszám- és Készülékgyár igazgatójaként¹⁰⁸ fejezette be.

A diktatúra kegyetlenségét először Gálffy Imre érezte meg. Közeli rokonát, Sztankóczy Lászlót 1950 nyarán hűtlenség államrend elleni bűntettben bűnösnek találva kivégezték.¹⁰⁹ 1952-ben immár a volt polgármestert hurcolták el majdnem teljes korábbi „kabinetjével” együtt. A hortobágyi Borsós-tanyára telepítették ki mellette Honti Béla egykor helyettes polgármestert és Tréki Török Andor volt árvaszéki elnököt, dr. Kristóf Tibor volt városi főügyészt, de Ónodról elhurcolták Fekete Gyula egykori főjegyzőt is feleségével együtt. A kitelepítéseket az első „munkásjegyző”, Bojkó József szervezte a városi tanács vb. titkáráként. A végrehajtás során azonban súlyos visszaélésekre került sor, amiért 1953-ban leváltották funkciójából.¹¹⁰ Bojkó kezét azonban a párt nem engedte el, 1954-ben Kazincbarcika város tanácselnöke, 1956-ban a szikszói járási tanács elnökhelyettese, majd 1957-től 1965-ös nyugdíjazásáig Miskolc II. kerületi tanácsának vb. elnökhelyettese volt.¹¹¹

105 *Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László*: Miskolci életrajzi lexikon. Pfliegler J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány – Miskolc Megyei Jogú Város. Miskolc 2008. 271.

106 MNL BAZML XXXV.133.a.

107 *Dobrossy I. – Eszenyi M. – Zahuczky L.*: Miskolci életrajzi i. m. 68.

108 Népújság, 1959. február 3.

109 *Pap Krisztián*: Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963) A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajos Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntető perrei. Valóság 59. (2016) 10. sz. 67.

110 MNL BAZML XXXV.69. 1/79. ő.e. 1954.03.15.

111 MNL BAZML XXXV.1. Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai, 1956–1989. 1/8. ő.e. 1970.01.28.

Mosonyi Géza egykori szociáldemokrata helyettes polgármester története csak részben ismert, az 1956-os forradalom napjaiban beválasztották a Miskolci Nemzeti Bizottság tagjai közé, utóbb a miskolci járási tanács osztályvezető-helyetteseként dolgozott.¹¹²

A kommunista Farkas Dezső egykori helyettes polgármester 1950-ben a városi tanács elnökhelyettese lett, 1952-ben azonban – többek között „horthysta” tartalékos hadnagyi rangja miatt – súlyos támadások keresztjébe került, amelynek eredményeként ideiglenesen kizárták a pártból, majd pártbüntetéssel vették csupán vissza. Ezt követően alacsonyabb beosztásokban dolgozott 1971-es nyugdíjba vonulásáig.¹¹³

A városi főjegyzők közül dr. Hammer Fidél visszatért szülővárosába, Szegedre, ahol főkönyvelő lett. 1971-ben hunyt el.¹¹⁴

A településrészek vezetőjegyzői közül Bajáky Bélát a tanácsrendszer bevezetése után a III. kerületi,¹¹⁵ Maros Istvánt a IV. kerületi tanács vb. titkárává választották.¹¹⁶

Miskolc tanácsrendszer előtti utolsó polgármestere, Tóth Dezső járta be talán a legváltozatosabb életutat. Az egykor kisgazdapárti Tóth 1950-ben a Miskolc városi tanács elnökhelyettese lett, s a Rákosi-diktatúra sötét éveiben is megmaradt funkciójában. 1954-ben váltották le, ekkor az Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalathoz került főrevizorként. Az 1956-os forradalom napjaiban részt vett a – kommunisták és népfrontosok által kezdeményezett – Miskolci Nemzeti Bizottság megalakításában, amelynek titkárává választották. Ugyancsak részt vett a kisgazdapárt újjáalakításában. 1957-ben letartóztatták, majd a Pest Megyei Bíróság 2 év börtönre ítélte. 1959-ben szabadult.¹¹⁷ Hasonló megtorlás várható volt a Nemzeti Bizottság elnökévé választott Gálffy Imrére is, ő azonban idejekorán, 1957-ben elhunyt.¹¹⁸

Mint látható, a pragmatikus-korrektív várospolitikai stratégia működött. Az 1945-től kezdődően szerepet vállaló egykori „horthysta” köztisztviselői réteg tagjait előbb-utóbb eltávolították, s helyükre megbízható személyeket állítottak. Később egyik oldal sem érezhette magát a „fordulat” nyertesének, míg a város életében 1945 előtt is szerepet vállaló tisztviselők nagy részét hosszabb-rövidebb időre megfosztották személyes szabadságuktól, addig a hatalomátvételért küzdő baloldali politikusok többsége is háttérbe szorult a

112 MNL BAZML XXXV.11. Az MSZMP Sárospatak Községi (Városi) Bizottsága és alsóbb szerveinek, szervezeteinek iratai, 1966–1989. 37.

113 *Kis József*: Elfeledett városvezetők nyomában – Farkas Dezső. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/elfeledett_miskolci_varosvezetok_nyomaban_farkas_dezso (letöltés ideje: 2021.10.16.)

114 Délmagyarország, 1971. május 16.

115 Észak-Magyarország, 1951. február 18.

116 MNL BAZML XXXV.133.c.

117 *Kis József*: Miskolc 1956. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata. Miskolc 2016. 254.

118 Uo. 130.

Rákosi-, vagy a Kádár-rendszerben. A korrekciós politika később is működött, és immár a párt a saját, számára egyre kellemetlenebbnek tűnő fiaival szemben is alkalmazta.

Felhasznált szakirodalom és források

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) vonatkozó fondjai
- Beránné Nemes Éva: Adatok a felszabadulás és a demokratikus átalakulás kezdeteinek történetéhez Miskolcon és Borsodban. In: Borsodi Levéltári Évkönyv 2. Szerk. Román János. Miskolc 1979.
- Délmagyarország, 1971, 61. évfolyam, 114. szám, május 16.
- Dobrossy István: Tapolca, Diósgyőr és Hejőcsaba Miskolchoz csatolása 1945-ben. Levéltári Évkönyv 12-13. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2005.
- Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci életrajzi lexikon. Pfliegler J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány – Miskolc Megyei Jogú Város. Miskolc 2008.
- Észak-Magyarország, 1948, 5. évfolyam, 283. szám, december 5.
- Észak-Magyarország, 1948, 5. évfolyam, 285. szám, december 8.
- Észak-Magyarország, 1950, 7. évfolyam, 67. szám, március 21.
- Észak-Magyarország, 1951, 7. évfolyam, 41. szám, február 18.
- Felvidéki Népszava, 1945, 1. évfolyam, 191. szám, december 6.
- Felvidéki Népszava, 1946, 2. évfolyam, 99. szám, május 4.
- Felvidéki Népszava, 1946, 2. évfolyam, 154. szám, július 12.
- Felvidéki Népszava, 1947, 2. évfolyam, 43. szám, február 21.
- Fekete Mihály: Ellenállók az Avas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. Kossuth Könyvkiadó. 1974.
- Kapusi Krisztián: Keresztezett életutak. Halmay Béla és Honti Béla miskolci polgármesterek. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Pfliegler J. Ferenc emlékére a Borsod-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány. Miskolc 2005.
- Kis József: Elfeledett városvezetők nyomában – Ájus Ferenc. 2019. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/elfeledett_miskolci_varosvezetok_nyomaban_ajus_ferenc, letöltés 2021. okt. 16.)
- Kis József: Elfeledett városvezetők nyomában – Farkas Dezső. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/elfeledett_miskolci_varosvezetok_nyomaban_farkas_dezso, letöltés ideje: 2021. okt. 16.)
- Kis József: Háborús bűnös vagy áldozat. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 57. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc 2018.
- Kis József: Miskolc 1956. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata. Miskolc 2016.
- Kis József – Kunt Gergely: Málénkij robot Nagy-Miskolcon. Miskolci Német Nemzetiségi Önkormányzat. Miskolc 2020.
- Kun László: A Miskolci Nemzeti Bizottság megalakulása és történetének első szakasza. Borsodi Szemle 9. (1965) 1. sz.

- Kun László: *Harc a közélet demokratizálásáért, a reakció ellen Miskolcon.* Borsodi Szemle 9. (1965) 2. sz.
- Magyar Élet, 1944, 6. évfolyam, 85. szám, április 16.
- Miskolci Hírlap, 1948, 4. évfolyam, 165. szám, július 21.
- Miskolci Hírlap, 1948, 4. évfolyam, 276. szám, november 30.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának (MNL BAZML) vonatkozó fondjai
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 50. évf. 1943.
- Népújság, 1959, 10. évfolyam, 28. szám, február 3.
- Pap Krisztián: *Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963)* A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajtos Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntető perei. Valóság 59. (2016) 10. sz.
- Szabad Magyarország, 1945, 2. évfolyam, 186. szám, augusztus 19.
- Szabad Magyarország, 1947, 4. évfolyam, 179. szám, december 9.
- Turbucz Péter: *Gálffy Imre polgármesteri beiktatása és városvezetése.* https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/galffy_imre_polgarmesteri_beiktatasa_es_varosvezetese#_edn13, letöltés 2021. okt. 18.

KÖKÉNY FERENC

A HATVANI ÁLLAMRENDŐRSÉG KIRENDELTSÉGÉRŐL ÉS EGY KULTÚRAPÁRTOLÓ RENDŐRPARANCSNOKRÓL

Az első világháború végét követő két év politikai és társadalmi válságokkal terhelt volt. Példaként említhetők a forradalmak, a proletárdiktatúra, a történelmi Magyarország megcsonkítása és a megmaradt területek nagy részének a román hadsereg általi megszállása. Az egész folyamatot létbizonytalanság, társadalmi elégedetlenség és gazdasági problémák, a politikai modellváltások nyomán kialakuló zűrzavar vagy államhatalmi terror, önbíráskodások kísérték. Az első világháborút és az 1918–1919-es forradalmakat követően a közbiztonság romokban hevert. Általános elvárásként jelentkezett az az igény, hogy az államnak a korábbinál erőteljesebben fellépő, jól szervezett rendvédelmi apparátusra van szüksége. A helyzetet jól példázza az a tény, hogy a proletárdiktatúra idején kiszabadult bűnözők ellen több ezer körözést adtak ki, valamint nagy számban jelentettek be eltűnt személyeket. Rögtönítélő bírások elrendelésével kezelték a főbenjáró bűncselekményeket. A betörések, lopások, sikasztások, vesztegetések, a hivatalos hatalommal való visszaélés nagyszámú eseteinek nyomozása, az időszakra jellemző gazdasági jellegű bűncselekmények felderítése, a tüntetések és a különítményesek megfékezése, magának a közrendnek a biztosítása emberfeletti munkát jelentett a rendőrségnek.¹ A rendvédelmi szervek újjászervezésének, modernizálásának fontos eleme volt a Magyar Királyi Államrendőrség megalakítása, amelynek szükségessége már a háborút megelőző évtizedekben érzékelhető volt. A mai magyar rendőrség jogelődjének, a Magyar Királyi Államrendőrségnek a megszervezésével a vidéki városi, községi önkormányzatok által fenntartott rendőrség államosítása ment végbe a fennálló állapotok kezelésének céljából. A tanulmány nagy vonalakban áttekinti a háború előtti állami és önkormányzati rendőrségek szervezetét, jellemzőit, a már akkoriban beinduló kezdeményezéseket, majd a háborús éveket és a forradalmakat követő újjászervezés, államosítás folyamatát. Hatvanra fókuszálva pedig az államrendőrség kirendeltségének munkáját és az 1920-ban kinevezett kirendeltségvezető, Révász József tevékenységét. Révász József hatvani kirendeltségvezető kiváló szakmai munkájának és a település közéletében betöltött szerepvállalásainak bemutatásával szigorú, következetes, eredményes munkát végző rendőrtisztviselő portréja rajzolódik ki, aki oroszlánrészt vállalt a korabeli Hatvan kulturális életének fellendítésében.

1 *Keserű István*: A rendvédelmi szervek újjászervezése és tevékenysége az első világháború és a forradalmak után (1919–1924). Rendvédelmi füzetek 4. (1993) 5. sz. 83–90.

Állami és önkormányzati rendőrség a dualizmus korában

A kiegyezés előtt nem volt egységes központi közigazgatás és rendőrség, ezért a településeken, városokban az adott helyi hatalomnak alárendelve látták el a rend, a közrend biztosítását. Korábbi századokból fennmaradt szabályozások rendelkeztek az adott település rendjének fenntartásáról, a város törvényeinek betartatásáról, a bűnözők előállításáról és a tűzrendészeti szabályokról, mint például az 1586-os egri fertálymesterei és tizedesi utasítás. A települések utcái, részei tizedesek, utcakapitányok, fertálymesterek alá tartoztak, akik hivatali jogkörrel rendelkeztek. Tisztségüket választással nyerték el. Egerhez hasonlóan más városokban is így működött a rendszer, de a fennmaradt szabályzatok érthető módon leképezték az adott települések helyi viszonyait.²

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején szervezeti vonatkozásban szemléletváltás következett be. Érdemes megemlíteni, hogy a nemzetőrség alapvetően rendvédelmi szervezetként jött létre.³ 1849 tavaszán Szemere Bertalan belügyminiszterként egy központi irányítású, egységes rendvédelemben gondolkodott. Az előző évben szerzett tapasztalatok, a budai és a pesti városkapitányságok működésével párhuzamosan felállított rendőri hivatal tevékenysége mint követendő példa nyomán 1849. június 8-án elrendelte az állami rendőri felügyelőségek felállítását. Az országot 24 rendőri kerületre osztotta, amelyek élén rendőri felügyelők álltak volna.⁴ A rendszer tényleges kiépítésére a szabadságharc bukása miatt nem volt lehetőség.

A forradalom és szabadságharc leverését követő időszakot sajátos állapot jellemezte, amikor a megszálló haderő felszámolta a magyar rendvédelmet. Birodalmi rendvédelmi rendszert alakított ki, amely, ismervé a szabadságharc leverése utáni időszakot, nem a magyar törvények és érdekek szerint működött. A szabadságharc idején szerveződő modell, majd az önkényuralom rendvédelmi rendszere tanulságként szolgált a kiegyezést követő dualista korszak rendvédelmi rendszerének kialakítása kapcsán.

A neoabszolutizmus időszakának rendvédelmi rendszerét érthető módon nem kívánták másolni, ezért az 1848–49-es állapotokat tekintették kiindulópontnak. Magyarországon így lehetőség nyílt arra, hogy saját rendészeti igazgatás jöjjön létre. A rendfenntartás két fő pilléren nyugodott: A rendőrségen és a csendőrségen. Ez alapvetően az osztrák oldalon is így volt. A két szervezetet kiegészítették kisebb, különleges szervek, mint a Magyar Királyi Pénzügyőrség

2 *Sallai János*: A municipális rendőrségektől a centralizált, állami rendőrséig. Rendőrségi Tanulmányok 3. (2020) különszám 8–9.

3 A nemzetőrséggel mint rendfenntartó szervezettel egy hazai nagyszámú, a bécsi Hadügyminisztériumtól független fegyveres erő jelent meg. Részt vettek a pozsonyi és pesti antiszemita zavargások felszámolásában és a vidéken fellángoló parasztmozgalmak letörésében. Idővel tábori szolgálatra osztották be őket, például a délvidéki szerb lázadás és a Jellašić horvát bán által szervezett agresszió kezelésére. Kimondott harctéri alkalmazásuk nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

4 *Parádi József*: A magyar rendvédelem története. Bp. 1996. 54.

és vámhivatalok, a Magyar Királyi Koronaőrség és a Képviselőházi Őrség, illetve a büntetés-végrehajtás intézménye.

A kiegyezés utáni polgári Magyarország rendőrsége két nagy csoportra oszlott, állami és önkormányzati rendőrségekre.

Az önkormányzat által fenntartott és irányított rendőrséget a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városok hozták létre, így az ország rendőrségeinek gerincét képezték. Munkájukba a belügyminiszter az önkormányzaton keresztül szólhatott bele. Az önkormányzati rendőrségekhez tartoztak még a mező- és éjjeliőrök, helyenként a tűzoltóegyletek is, valamint egyéb területeken is eljártak, a helyi igények szerint a piaci, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi vonatkozású ügyekben.⁵ A kisebb községekben csak elvétve akadt rendőrség. Ahol mégis voltak, azok létszáma többnyire 10 fő alatt maradt, gyakorlatilag rendőrőrsként működtek. Az őrsők fenntartási költségeit a kisebb települések önkormányzatai nem tudták finanszírozni. Jelen tanulmány nem vizsgálja a csendőrség szerepkörét, de óhatatlanul felmerül a vidéki települések, városok, községek, falvak közrendjében való közreműködésük. A falvakban a csendőrség látott el közbiztonsági szolgálatot, a törvényhatósági jogú városokban pedig a helyi rendőrség. A városok, ha szükség volt rá, egy külön megállapodással a csendőrséget kérték fel a külterületek rendjének őrzésére.

Az állam által fenntartott és irányított rendőrségek közé tartozott a fővárosi, a Magyar Királyi Határrendőrség és a Fiumei Rendőrség. Az állami fenntartású rendőrségek olyan területeken működtek, amelyek kiemelt fontossággal bírtak a lakosságszám, a tulajdoni viszonyok és egyéb más jellemzők miatt.⁶

A fővárosi rendőrség megalakításának a lehetőségét Pest, Buda, Óbuda és a Margitsziget egyesítése révén létrehozott Budapest teremtette meg.⁷ „A fővárosi törvényhatóság területén a rendőrséget egységes szervezettel az állam »fővárosi rendőrség« neve alatt saját közegei által kezeli.”⁸ A törvény megszületését követő egyeztetések után a gyakorlati megvalósítás a Belügyminisztériumon keresztül 1873-ban történt. A feladatokról, hatáskörökről szóló XXI-es törvény több éven keresztül zajló szakmai viták, egyeztetések után 1881-ben született meg a Budapest fővárosi rendőrségről, amely a belügyminiszter alá tartozott.⁹

Az állami rendőrségek elit csoportot alkottak a magyarországi rendőrségek között. A személyi állomány képzettsége, felszerelése, ellátása és a

5 Lásd az 1871. évi XVIII. törvénycikket a községek rendezéséről: 22. § és a 23. §. A rendezett jogú városok esetében a 22-es § mellett a 23. § a) pontja bővíti azok feladatkörét a helyi sajátosságokra kitérve.

6 A Magyar Királyság államhatára őrzésének hatékonysága kiemelt fontossággal bírt az állam számára. A rohamosan fejlődő, lakosságszámban növekvő főváros, valamint Fiume mint határváros a kivándorlás, később a visszavándorlás miatt előállt helyzet következtében közbiztonsági szempontból volt fontos.

7 Az 1872. évi XXXVI. törvénycikk. Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.

8 Az 1872. évi XXXVI. törvénycikk. 20. §

9 Az 1881. évi XXI. törvénycikk.

bűnfelderítési mutatóik miatt követendő mintát jelentettek az önkormányzati rendőrségek számára.

A rendőrséget fenntartó városok, községek büdzsétől függött a rendőrök fizetése, ellátmánya. Jelentős eltérések voltak mind felszerelés, mind fizetések tekintetében. A rossz állapotokra példa a gyorsan fejlődő néhai mezőváros, Hatvan, amely a dualizmus idején nagyközségi keretek között működött. A településen 4 községi rendőr látta el a szolgálatot, valamint 6 mezőőr tartozott a rendőrbiztos irányítása alá. A négy községi rendőr közül kettő tűzoltói feladatokkal is meg volt bízva. A rendőrök szolgálatban hordott ruháját sem lehetett egyenruhának hívni. A két, kimondottan közrenddel foglalkozó rendőr közül az egyik sárga, a másik fekete nadrágban járt.¹⁰ 1905-ben az alacsony bérezés miatt sztrájkba is léptek.¹¹ A hatvani példa alapján feltételezhető, hogy az alacsony fizetés, a kis létszámú őrsök és a szabályozatlan vagy részlegesen szabályozott feladatkörök jellemzőek voltak más településeknél is.

Endrődy Géza Gyula város rendőrkapitánya volt 1898-tól haláláig. A mindennapi munkája mellett a rendőrség és rendészet szervezeti kérdéseivel is foglalkozott. Ennek eredményeként adta ki a magyarországi rendőrségről szóló munkáját.¹² Győrben a rendőrök a fővárosi kollégákhoz hasonlóan egységes egyenruhát hordtak, és szolgálati nyugdíj is megillette őket. Selmezbánya, Losonc, Kecskemét esetében is szervezettségről, alapos feladatellátásról írt. Losonc esetében kiemelkedő fizetésről számolt be. Körmeöbányán az előbbiekkal ellentétben szervezetlenség volt jellemző, Kassán pedig egy őrmester leváltása miatt rendőri lázadás történt, amelyet a csendőrséggel kellett leveretni. Endrődy az alábbi megjegyzést tette a kassai állapotokról: *„Alig van város, melynek rendőrsége oly korrumpált, fegyelmezetlen és elhanyagolt lett volna, mint a kassai.”*

Összességében az önkormányzati rendőrségek működéséről vegyes kép alakult ki, amelyről a következőket írta: *„Az állandó bizonytalanság, a hatalmi viszonyok folyamatos változása meglazítja a viszonyt az uralkodó és alattvaló között, amaz nem fordít elég gondot az uralma alatt lévő területre, állandó üdvös kormányzati tevékenység nincs, alig van némi igazságszolgáltatás, a személy és vagyontulajdonosok biztossága ismeretlen, ziláltság, fejletlenség, nyomorultság mindenütt, az alattvalók pedig megszokják a kormányzat gondoskodásának hiányát.”¹³*

A dualizmus kori, hazai rendvédelem alapvetően decentralizált volt, összhangban a közigazgatás helyzetével. A vidéki rendőrkapitányok, szakírók

10 Hatvan és Vidéke, 1906. április 15.

11 Hatvan és Vidéke, 1905. június 11.

12 Endrődy Géza: Magyarország rendőrsége az államosítás előtt. Gyula 1898.

13 Az egyes városok és a vidéki rendőrség állapotai kapcsán Endrődy Géza könyve forrásként szolgált a dualizmus kori önkormányzati rendőrségek tevékenységének elemzéséhez: Sallai János: A sokszínű rendőrségtől az állami rendőrségig (Különös tekintettel Miskolczi László és Réde[i] Miklós elképzeléseire). In: Megvalósult szükségyszerűség. Az állami rendőrség megszervezése, Rendészettörténeti tanulmányok III. Szerk. Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Bp. 2020. 79. <http://real.mtak.hu/133833/1/rendtorttan3.pdf>, letöltés 2021. dec. 6.

könyvei, tanulmányai, az általuk összehívott szakmai tanácskozások, konferenciák rendre jelezték a decentralizált rendvédelem problematikusságát, a közbiztonsági helyzet tarthatatlanságát. Nékán Ede, gyöngyösi kapitány, Hegedűs Sándor, Szilágysomlyó főkapitánya, Rédey Miklós, Miskolczi László, Dorning Henrik munkájukkal vitték előre az államosítás ügyét.

Az 1893. március 5-én tartott kongresszuson Hegedűs Sándor szilágysomlyói főkapitány helyzetleírása és megoldási elképzelései alapján egy felirati javaslatot fogadtak el. A főkapitány érzékletes helyzetelemzése mutatja, hogy a rendőrség államosítása lenne a célravezető: *„...Jelenlegi közigazgatásunk hiányai között csaknem első helyen áll a közbiztonság rendezetlen állapota a vidéken. A napi sajtó elég bizonyítékot szolgáltat arra, hogy mily nagy mértékben szaporodtak fel a tervszerűen véghezvitt bűntények; az apróbb lopások, csalások, személyes vagyonszolgálat ellen irányzott merényletek, a tulajdon elleni kihágások pedig, melyeknek bizonyítékát a mindinkább felhalmozott iratsomagok képezik, elszomorító képét nyújtják a közkereskedés hanyatlásának, az eszközökben nem válogató szerzési vágyának, mely bűnös hajlamoknak nagyon kényelmes utat nyit Magyarország városi és községi rendőrségének fejletlen állapota, mely jelenlegi szervezetében a kor által túlélt, eszközeiben szegény, a reális élet követelményeivel szemben tehetetlen s így gyökeres reformokra szorul.”*¹⁴

Beszédében kitért a személyi állomány csekély számára és arra az állandósuló jelenségre, ami gátolja a terepi munkát: *„...A legtöbb vidéki városban, melyeknek a lakossága 10-20 ezerre tehető, a rendőrséget egy rendőrkapitány vezetése alatt 1-2 hivatalnok képezi, kik mindennemű írásbeli munkával túlhalmozva vannak, melyeket a tanács s a polgármester szabad tetszése, régi városi statútumok minden okszerűség és rendszer nélkül, a rendőrség munkakörébe utaltak s melyek alig fele részben tartoznak a közrendészet ügyköréhez, sok esetben pedig a természetüknél fogva éppen a rendőrségi hatáskörhöz tartozó ügyek onnan elvonattak. Ez a testület aztán, mely rendőrkapitányi hivatal címet visel, s így önálló jelleget mutat, csak színleg az. Mert bár a rendőrkapitány élethossziglan való kinevezésével annak a magánérdek és személyektől való függetlenítése céloztatott, rendelkezéseit, működését megbéníthatja a polgármester, a tanács, valamint a közgyűlés is. Az alárendelt rendőrtisztviselők, alkapitányok, rendőrbiztosok stb. sorsa – kik közgyűlésen választatnak – meg éppen tarthatatlan; nekik kell a közönség kegyéhez, helyi oligarchákhoz és érdekeikhez alkalmazkodniuk...”*¹⁵

A régi vita a municipalisták és a centralisták között ezen a téren is terítékre került. Az országban bekövetkező társadalmi, gazdasági változások nyomán kialakult közrendvédelmi igények is egy egységes szakmai vezetés irányát vetítették előre.

Maradva a rendvédelem ügyénél, 1912-ben a büntetőjogász végzettségű, budapesti rendőrfőkapitány-helyettes, dr. Pekáry Ferenc irányításával a

14 Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Pécs 1925. 191.

15 Uo. 192–193.

Belügyminisztériumban szerveződött egy új osztály, amelynek feladata a rendőrség államosításának előkészítése volt.

A törvényjavaslat elfogadása nehézségekbe ütközött, mivel a már említett, régóta folyó munitalista és centrista vita része lett. Az utolsó két békeévben pedig a háborús viszonyoknak való megfelelés előkészítése folyt. A szakemberek rövid ideig tartó kivételes helyzetre számítottak. Helyette hosszú távú kivételes hatalom gyakorlására került sor. A rendvédelmi testületek személyi állományának harcképesebb része bevonult katonának, helyettük a rendfenntartásban járatlan személyeket vettek fel. Közben a háborús viszonyok olyan helyzeteket, új problémákat hoztak elő, amelyeket nem tudtak megoldani.

Dr. Wekerle Sándor miniszterelnök ugyan az 1918. év nyarán betervezte a rendőrség államosítására vonatkozó törvényjavaslatot, azonban levették a napirendről, mert némi kiegészítésre szorult, amelyre már nem volt idő, néhány hét múlva bekövetkezett az összeomlás. Az országnak a legválságosabb időben nem volt központi irányítás alatt lévő állami rendőrsége.¹⁶

A Magyar Királyi Államrendőrség megalakulása és szervezeti struktúrájának főbb jellemzői

Az 1918 utolsó hónapjaitól 1919 augusztusáig tartó – forradalmi és ellenforradalmi kísérletekkel zsúfolt – időszak igen eseménydús volt.

A háború végét követő időszak rendvédelme a kialakult körülményeknek köszönhetően nem állt a helyzet magaslatán. Az egymást követő kormányok nem tudtak megbirkózni azon problémák sorával, amelyeknek az egyik következménye a közrend jelentős romlása volt. Míg a nemzetiségi területeken etnikai jelleget öltöttek a zavargások, a magyar területeken történő bűncselekmények, zendülések, garázdaság, önbíráskodások elharapódzása következtében a helyi közigazgatás és az alájuk tartozó rendfenntartó testületek nem tudtak úrrá lenni a kialakult állapotokon. A bűnelkövetők nyilvánvalóan a tehetősebbek vagyonaiban tettek kárt, illetve a célpontok a korábbi közigazgatást képviselő tisztviselők családjai voltak. Az antiszemita irányultság a garázdaság kapcsán szerte az országban jellemző volt, mivel a sokat nélkülözött rétegek a tehetősebb zsidókat tartották felelősnek az életszínvonaluk romlásáért.

Az 1919. március 21. után hatalomra jutott proletárdiktatúra rendszere, a Tanácsköztársaság egy új rendfenntartó erőt, a Vörös Őrséget létrehozva úrrá lett az előbb említett állapotokon. Ez a testület azonban nem a magyar hagyományokból nőtt ki. A szovjet típusú rendfenntartó rendszer bevezetését terrorcselekmények kísérték, amelyeket politikai alapon különítményekkel végeztek el. Dr. Váry Albert királyi koronaügyész-helyettes a kapott adatok birtokában egy részletes összeállítást közölt, amelynek előszavában az alábbiak szerint fogalmazott: „A négy és félhónapos rémuralom alatt 590 egyént gyilkoltak

16 Uo. 259.

le nagyobb részt teljesen ártatlanul. Egymaga Szamuely Tibor száznál több ártatlan polgárt gyilkoltatott le. Ez a szám és névsor azonban nem teljes. Hiányzanak az adatok azokról a területekről, a melyek időközben elszakítottak. Nincsenek benne azok sem, akik kétségbeesésükben öngyilkosok lettek vagy a szenvedett bántalmazás és fogva tartás folytán utóbb elhaltak. Végre nem volt megállapítható azoknak a szerencsétleneknek száma sem, kiket egyes vörös parancsnokok a harctéren a vörös hadsereg kebelében kivégeztettek.”¹⁷

A rövid életű szovjet típusú berendezkedés után pedig következett a közrend helyreállítása, amely szintén nem volt mentes a kíméletlen módszerektől, és azok törvényessége is vitatható. Dr. Váry Albert koronaügyész-helyettes egy másik munkájában a megtorlásokról a következőképpen nyilatkozik: „Ez a paramilitáris erőszakhullám részben talán válasz volt a tanácskormány hasonlóan erőszakos, opresszív intézkedéseire, részben az egyes egyéni eseteket csupán a személyes bosszú, a vesztes háború miatti bűnbakképzés pszichózisa, illetve nem egyszer pusztán az anyagi haszonszerzés lehetősége motiválta.”¹⁸

A háborút követő időszakban történelemből kiindulva nem volt kérdés a magyarországi rendőrségek egységes, központi irányításának ügye. A magyarországi rendőrségeket az 1919. október 1-jén kihirdetett 5047:1919 rendelettel államosították.¹⁹ A rendeletet a nemzetgyűlés 1920-ban emelte törvényerőre.

Létrejött az új Magyar Királyi Állami Rendőrség, egységes fegyverzettel, egyenruházattal. A személyi állomány képzését tekintve szintén homogén volt. A Magyar Királyi Államrendőrség csúcsszerve az országos rendőr-főkapitányság volt, amely alá tartoztak a rendőr-főkapitányságok. Hatósági illetőségük megegyezett a Magyar Királyi Csendőrség működési területével, illetve a honvédkerületekkel. A rendőr-főkapitányságok alá pedig a városi rendőrkapitányságok tartoztak. Az országos főkapitányi tisztséget nem töltötték be, helyette a Belügyminisztériumon belül működő rendőri osztály látta el a testület irányítását.²⁰

Az ország területén összesen hét főkapitányság jött létre, amelyek alá a városi rendőrkapitányságok tartoztak. Idővel a miskolci és a pécsi főkapitányságokat megszüntették.

1932. január 1-től a 6.500/1931. M. E. rendelet alapján összevonták a megmaradt vidéki rendőr-főkapitányságokat, Budapest székhellyel. Így végül két

17 Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Vác 1922. 1.

18 Váry Albert koronaügyész-helyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza közén zajlott eseményeiről, 1922. Közreadja Kántás Balázs. Bp. 2020. 4.

19 A magyar kormány 1919. évi 5.047. M.E. számú rendelete, a rendőrség államosításáról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1919/?pg=865&layout=s&query=A%20magyar%20korm%C3%A1ny%201919.%20%C3%A9vi%205.047.%20M.%20E.%20sz%C3%A1m%C3%BA%20%20rendelete, letöltés 2021. dec. 16.

20 Budapest, Miskolc, Székesfehérvár, Szombathely, Debrecen, Szeged, Pécs. Parádi József: A magyar rendvédelem 1919–1941. Rendvédelem-történeti Füzetek 27. (2017) 54. szám. 60.

rendőr-főkapitányság maradt Magyarországon, a vidéki és a budapesti.²¹ A vidéki főkapitányságok pedig „körzeti szemlélődőközpontokká” váltak, élükön a volt főkapitányokkal, akik a fővárosban működő vidéki rendőrfőkapitány helyettesei lettek. A testület neve pedig Magyar Királyi Rendőrség lett.

A trianoni Magyarország területén összesen 68 városi rendőrkapitányság és határszéli kirendeltség működött 1938-ban. A teljes állomány létszáma 12.000 fő volt. A terület-visszacsatolások után az országban 123 vidéki városi rendőrkapitányság működött.²²

Az állomány vezetésére a tisztikar volt hivatott, amelynek a tagjai az érettségi bizonyítványt vagy diplomát igénylő beosztásokat töltötték be, mint a fogalmazók és a tanácsosok. Az alsóbb fizetési osztályba tartoztak az érettségivel rendelkező őrszolgálati és detektívfelügyelők, valamint a detektívek. A közrendvédelmi feladatokat ellátók az elemi iskolával rendelkező őrszolgálatosok voltak. Kialakultak a rendőri, nyomozói tevékenységet támogató, háttérmunkát végző szakok is, a „számvevőségi” szak, a „kezelői” szak és az „orvosi” szak. Az elnevezésükből adódóan lehet tudni, hogy gazdálkodási, irattárosi és hatósági orvosi tevékenységekről van szó. Az utóbbi esetében egyetemi végzettség volt a követelmény, míg az első kettőnél az érettségi. Az állományon belüli megoszlás a következő volt: 5-5%-ot tettek ki a tisztek, a detektívek és a különböző háttértevékenységet végző „szakok” munkatársai, a maradék 85%-ot pedig az őrszolgálatosok alkották.²³

A rangok pedig, mivel fegyveres polgári szervről volt szó, nem katonai rangfokozatok voltak, hanem testületiek. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Főkapitány, főkapitány-helyettes, rendőr főtanácsos, rendőr tanácsos, rendőrkapitány, rendőr főfelügyelő, rendőr felügyelő, rendőr fogalmazó, rendőr segédfogalmazó, rendőr fogalmazó gyakornok, képesített rendőr, próbarendőr.²⁴

A rendőrség tevékenysége, annak munkaterületenként való elosztása hasonló volt a háború előttihez. A detektívek nyomozómunkát végeztek, a szolgálatosok a közrendvédelmi feladatokat látták el, a fogalmazók és a felügyelők közösen foglalkoztak igazgatásrendészeti feladatokkal.

Az I. világháborút követő rendszerváltozások után az első pillanatoktól kezdve az addig évtizedekig tartó szakmai tanácskozásokkal, helyzetelemzésekkel, tanulmányokkal, vitákkal és a lassú törvényalkotási folyamattal szemben újra napirendre került a rendőrség államosításának ügye. 1921-re, ha nem is minden részletében, de a folyamat lezajlott, az azt követő években pedig a szervezés és átalakítás további lépéseivel létrejött az egységes, központosított magyar rendőrség, megvalósult az elődök elképzelése.

21 A m. kir. minisztérium 1931. évi 6.500. M.E. számú rendelete, a m. kir. rendőrség szervezeti változásairól. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1931/?pg=1632&layout=s, letöltés 2021.dec. 16.

22 *Parádi J.*: A magyar rendvédelem története 1919–1941 i. m. 60–61.

23 Uo. 61.

24 Uo. 81–82.

A hatvani államrendőrség tevékenységéről és egy kultúrapártoló rendőrpáncsnokról

A dualizmus önkormányzati rendőrségeinek működéséről, problematikájáról és ezen belül a hatvani rendőrség állapotáról, nehézségeiről árulkodó sorok jelen tanulmány elején már szerepeltek. Eszerint 4 községi rendőr, valamint 6 mezőőr tartozott a rendőrbiztos alá. A 4 rendőrből kettőnek tűzoltói teendőket is el kellett látnia. A másik két kimondottan a közrend fenntartásával foglalkozónak a ruházatára nem lehetett azt mondani, hogy jellegzetes egyenruháról volt szó, mivel az egyik sárga, a másik fekete nadrágban teljesített szolgálatot. A helyi rendőrség 1905-ben az alacsony bérek miatt sztrájkba is lépett. Ennek a kis létszámú rendőrségnek rendkívül szerteágazó – a község közbiztonságán túlmenően a közegészségügyet, közlekedést, kereskedelmet stb. érintő – feladatköre volt.

A volt mezőváros, valójában városi jellemzőkkel bíró község növekvő lakosságszáma és gazdasági fejlődése igényelt volna egy jól fizetett, nagyobb létszámú rendőrséget. A település lakossága 1888-ban 4.877 fő, 1900-ban 9.707 fő, 1910-ben pedig 12.097 fő volt. Ráadásul vasúti csomópontként nagyszámú átutazó, illetve átszálló utasforgalma volt. Cukorgyár, téglagyár, palagyár, gőzmalmok, nyomdák üzemeltek itt. 1883-tól járási központtá vált, járásbíróssággal, új iskolákkal.²⁵ Hatvanban sem volt kielégítő a kis létszámú rendőrség működése, hasonlóan az ország más településeihez. A megoldás váratott magára. Hatvan is megszenvedte a világháborús éveket és az azt követő átmeneti, zűrzavaros időszakot. Volt egy néhány hónapos időszak a község életében, amikor 1919 januárjától néhány hónapon keresztül az akkoriban demoralizálódott katonaság egyik, a fegyelmet továbbra is megtartó alakulata, az iglói géppuskástanfolyam volt a városba szállásolva. Amíg azokban a hónapokban gyakoriak voltak a zavargások, katonazendülések és rendbontások más városokban, Hatvanban ők vigyázták a rendet, kiegészítve az éppen „aktuális” helyi rendőrséget.²⁶

Hatvan várossá alakulásának lehetősége többször is felmerült, de még az 1920-as években sem sikerült a településen belül egyezsége jutni a kérdésben.²⁷ Az államrendőrség helyi kirendeltségének létrejöttét viszont nem aka-

25 *Németi Gábor*: „A boldog békeidők”. Hatvan a dualizmus időszakában 1867–1914. Hatvan 1999. 5–6.

26 *Kökény Ferenc*: Ágyúval a kastély ellen. Ellenforradalmi kísérlet Hatvanban. In: Régióink Története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19-20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 139–154.

27 A város tehetősebb polgárai egyben virilisták, aggódtak, hogy a rendezett tanácsú várossá válás költségeit nekik mint a legnagyobb adófizetőknek kell állniuk. A képviselőtestület az ő befolyásuk miatt ebben a kérdésben nem állt ki egységesen a várossá válás ügyében. *Nagy Nándor*: Hatvan várossá nyilvánítása 1945-ben. In: *Agria XLI*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk. Petercsák Tivadar – Veres Gábor. Eger 2005. 259.

dályozta semmi. De arra az ismert okok miatt várni kellett. Várkony Sándor községi főjegyző, aki lelkesen pártolta a települések, köztük a községek közigazgatási helyzetének fejlődését, még a háborús években bizton számított arra, hogy a rendőrségek államosításával és annak következményével egy hatvani államrendőrségi kirendeltséggel a település presztízse növekedni fog.

A háborús évek és az azt követő időszak utáni állapotokról, valamint az államrendőrség hatvani kirendeltségének igényéről a helyi média is cikkezett:

„...Hatvanban az utóbbi időben annyira elszaporodtak a lopások és betörések, hogy ennek megakadályozására feltétlenül szükséges volna, hogy az államrendőrség nálunk is minél előbb kezdje meg rendfenntartó munkáját. A csendőrség és községi rendőrség úgyszólván tehetetlen a napirenden lévő betörésekkel szemben, mert kevesen vannak s rengeteg dolguk folytán nem tudják a nyomozásokat lefolytatni ...”²⁸

„...Porlepte főutunkon végig száguldozó autók menetsebessége a város területén feltétlenül korlátozandó, mert egy-egy ily jármű átvonulásakor porfellegek lepik el a várost, ami káros az közegészségre. Ezt a rendőrség figyelmébe ajánljuk.”²⁹

Hatvanban kisebb szervezetet igénylő kirendeltséget hoztak létre. A hatvani kirendeltség megszervezésével és vezetésével Révász József egri rendőrfogalmazót bízták meg.

1920. augusztus 2-án megtörtént az ünnepélyes bevonulás a vasútállomásról a főtérre. Révász József fogalmazó vezetésével 30 fő érkezett, hogy elfoglalja szolgálati helyét, és új korszakot nyisson a település rendvédelmi történetében. A kirendeltség egyelőre a községháza épületében működött. Hogy az állomány és a lakosság közeledését elősegítsék, a város vezetősége rendőrnapot szervezett, amelyet adományok gyűjtésére is felhasználtak a rendőralap javára. Az est egyik váratlan fellépője maga Révász József volt, aki magyar nótákkal szórakoztatta az összegyűlt vendégsereget.³⁰ A hatvaniak ekkor még nem sejtették, hogy a dalos kedvű rendőrpáncsnok az elkövetkezendő években milyen igyekezettel fog részt venni a település kulturális életében. A szolgálatos rendőrök eleinte gyalogosan járták a település utcáit, majd idővel kerékpárral.

A kirendeltség vezetője a bűnüldözés mellett a lakosság rendszeretetre való szoktatását is fontosnak tartotta. Az előbbieken a hatvani állapotokról idézett cikkrészletek is igazolják a rend iránti igényt. Tény, hogy az 1920-as évek elején a rendvédelmi szervek komoly erőfeszítéseket tettek, hogy az elharapódzó bűneseteket felderítsék, az elkövetőket elfogják, és a közrendet megnyugtató szintre hozzák, amihez a lakosság közreműködésére is szükség volt. A szigor és

28 Hatvan és Járása, 1920. június 20.

29 Hatvani Hírlap, 1920. július 25.

30 Az első hatvani rendőrnapról bővebben: Nagy Nándor: Az 1920. évi hatvani rendőrnappal. <https://hatvantortene.blog.hu/2010/09/04/1920rendornap>, letöltés 2021. dec. 22.

a rend nem mindenkinek tetszett.³¹ A rendőrség fenntartásához is hozzá kellett járulnia a községnek, ezért annak ellenére, hogy a rendfenntartás tekintetében biztató folyamatok voltak, 1922-ben a képviselőtestület a Belügyminisztérium irányába intézett egy kérést, miszerint a településnek nincs szüksége a nagyszámú, akkor már 68 fővel működő rendőrségre.³² Mint ahogy várható volt, a Belügyminisztérium elutasította az indítványt, hivatkozva arra, hogy Hatvan annak idején maga kérte, hogy legyen állandó, önálló rendőrsége.³³ A vita évekig eltartott. 1928-ban a község képviselőtestülete heves disputát folytatott, hogy kell-e Hatvannak államrendőrségi kirendeltség. A csendőrség a környező települések rendjét vigyázta, és voltak olyan vélemények, hogy a csendőrök jelenléte elegendő a közrend fenntartására. A kirendeltség megalapítását követően voltak hatásköri viták a csendőrséggel, de egy belügyminiszteri egyeztető tárgyaláson megszületett a megegyezés, miszerint a csendőrségnek Hatvan külterülete és a környező települések közrendje felett van jogosultsága.³⁴

A nagy létszámú rendőrség elhelyezése is gond volt, végül 1932-ben elkészült a többemeletes épület, amelyet a helyiek rendőrpalotának neveztek. A beköltöző állomány ekkorra 75 főt számlált. A testület élén egy tanácsos³⁵ állt, alatta három fogalmazó dolgozott, egy felügyelő és három detektív is tartozott a hatvani kirendeltséghez.³⁶ 1938-ban a hatvani kirendeltségből kapitányság lett.

A hatvani államrendőrségi kirendeltség tevékenysége során 1924-ben részt vett egy illegális szakszervezeti sejt felszámolásában, amely a MÁV hatvani vasutasai közül szerveződött.³⁷ Szintén 1924-ben a hatvani cipészek szakszervezetének magasabb bérekért indítandó sztrájkját³⁸ sikerült megakadályozniuk. 1927-ben a magyarországi kommunisták pártkezdeményezésnek, a Magyarországi Munkáspártnak a hatvani csoportját számolták fel.³⁹

Hozzá kell tenni, hogy a törvényesen működő szociáldemokrata párt hatvani tagságából többekkel is jó viszonyt tartottak fenn. Ami viszont nem volt törvényes, az ellen fel kellett lépniük.

31 A hatvani házaknál tűz ellen készenlétben 2 hektoliter vizet, létrát, egy tűzcsapot és 2 darab vödöröt kellett tartani. A házak előtti járdaszakasz, valamint a kocs út felének tisztán tartása is a tulajdonos feladata volt. A járdára tilos volt kerékpárral felmenni, és nem szabadott tragacsot tolni. Hatvani Arcképcsarnok. Szerk. Némethi Gábor et al. Hatvan 2007. 132.

32 Uo. 132.

33 Uo. 132.

34 Uo. 132.

35 Révész Józsefet rendőrtanácsossá nevezték ki, 1929. október 24-én. Hatvani Újság, 1929. október 27.

36 Hatvani Arcképcsarnok i. m. 133.

37 *Némethi Gábor*: A hatvani rendőrség története 1948-ig. Hatvani Kalendárium. Szerk. Bacsa Tibor. Hatvan 2007. 85–86.

38 Uo. 87.; illetve Dr. Bonta Bertalan visszaemlékezése. Integrált Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény (a továbbiakban: IKMGY) Történeti gyűjteménye T. 72.63.1

39 Juhász József visszaemlékezése, IKMGY Történeti gyűjteménye T. 72.78.1

A Népszava 1925. augusztus 8-i keltezéssel írt beszámolója a Gömbös-féle fajvédők vérbe fulladó választási randalírozásáról adott hírt olvasóinak, miszerint a kocsmatúrába fulladó lelkes és egyben ittas fajvédők összeverekedtek a hazafelé tartó vasutasokkal, majd a kiérkező rendőrökkel is csatáztak. A rendőrök a részeges, vérgőzös társulatot nehezen fékezték meg.⁴⁰

Szálasi Ferenc 1935-ös Hatvan járására kiterjedő kampányát hivatalból akadályozta Révász József.⁴¹

A hatvani államrendőrség nemcsak politikai jellegű ügyekben járt el, hanem egyéb, hatáskörébe tartozó igazgatási, hatósági feladatok kapcsán kezelt ügyszáma is kiemelkedő volt.

Az 1923-as vármegyei főszolgabírói jelentése szerint a hatvani főszolgabírói hivatal és hatvani államrendőrség ügykezelése kiemelkedő volt. A kihágások számában mutatkozó nagy emelkedésnek az oka a hatvani államrendőrségi kirendeltség intenzív tevékenysége volt. A nagy létszámú őrszemélyzet az elkövetett kihágások túlnyomó részét felderítette. Kihágások tekintetében a hatvani sikeres lezárású ügyek száma 1923-ban 1598 ügy volt. Az egri kihágási ügyszám 1120, az összes többi járási szolgabírói hivatal 1000 alatti ügyszámban rendelkezett.⁴²

A számok tekintetében feltételezhető, hogy az okok egyike, hogy a magas létszámú hatvani rendőrség következetes szakmai vezetéssel sikeres munkát végzett.

Az 1920-as hatvani rendőrnapi egyik főszereplőjeként Révász József rendőrségi fogalmazó mutatkozott be a hatvaniaknak mint jó torkú énekes, akinek szakmai teljesítenyét feljebbvalói és a település vezetése az eltelt évek során elismerték. Idővel kiderült, hogy szereti a kultúrát, és szívesen beleássa magát a múlt történéseibe, publikál, leletet ment, magángyűjteményéből múzeumot alapít, valamint mecénásként is ismerik. A meglehetősen színes, sokoldalú egyéniség életútja és hatvani szereplése nyomot hagyott a kortársakban.

Dr. Révász József Füzesabonyban született 1890. október 4-én. Az egri ciszterciekhez járt, és ott érettségizett. Tanulmányai mellett az iskolai színjátszókör tagjaként több színdarabban is szerepelt.⁴³ Mégsem színész lett, hanem az egri jogakadémián szerzett diplomát. 1911-ben az egri rendőrség fogalmazója lett, majd felettese betegsége miatt évekig vezette a város rendőrkapitányságát. A Tanácsköztársaság alatt betegsége miatt nem vett részt az új rendőrség

40 Népszava, 1925. augusztus 8. 3.

41 Nagy Nándor: Nemzetiszocialista pártszerveződések Hatvanban 1933–1937 között. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 19. Szerk. Csiffáry Gergely. Eger 2010. 203.

42 Grúz János: Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenysége, 1919–1929. Eger 1977. 120.

43 A Cisterci Rend Egri Katolikus Főgymnasiumának értesítője az 1902–1903. tanévről.

ügyeinek vitelében, a felajánlott párttagságot sem fogadta el. Hatvanba helyezését követően a szakmai munka mellett a helyi kulturális események egyik szervezője, védnöke, sőt aktív résztvevője volt. Várkonyi Sándor jegyzővel közösen alapították meg 1924-ben a Hatvani Közművelődési Egyesületet. Jótékonyági szervezetek munkáiban is részt vett. Alapítója és elnökségi tagja volt a MÁV HAC hatvani sportegyesületnek. Publikációi jelentek meg a helyi és megyei újságokban. Érdeklődött a régészet iránt. Leletmentéseivel, az ásatási helyszínek biztosításával sokat segített a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának. Az ásatásokat Tompa Ferenc régész végezte. A Nemzeti Múzeum kétszer is megemlékezett a Révász Józseffel végzett közös ásatásokról, leletekről, az egyik esetben külön kiadásban is, 1935-ben.⁴⁴

A régészet mellett érdeklődött a történelem, a néprajz és a képzőművészetek iránt. Gyűjtésének eredményeképpen őrzött meg hatvani népviseleti darabokat is. A tehetséges fiatal hatvani szobrászt, Juhász Andrást ajánlásának köszönhetően iparművészeti képzésre vették fel. Juhász András munkája volt Gáspár András honvédtábornok szobra, amelyhez az anyagiakat Révász József biztosította.⁴⁵

Magángyűjteményéből alakult az első hatvani múzeum, amely a hatvani rendőrpalota alagsorában kapott helyet. Az értékes tárgyi anyagot 1939-es távozásakor a városra hagyta. A gyűjteményt barátja, Doktay Gyula építész-mérnök gondozta és gyarapította tovább. Sajnos 1944-ben a teljes gyűjtemény eltűnt, széthordták.⁴⁶ Doktay Gyula álma, hogy Hatvannak múzeuma legyen, több évtizedes, áldozatos munka, kilincselés, levelezés után 1969-ben megvalósult, és Doktay haláláig igazgatóként tevékenykedett.

Révász Józsefet 19 év hatvani szakmai tevékenység után a budafoki rendőrkapitányság élére nevezték ki.

Hatvanban és a város járásában megjelenő emlékeztetést a Magyar Rendőr 1939. szeptember elseji számában is lehozta: *„Egy múzeumról már ismételtelen emlékeztünk meg lapunkban. Megírtuk, hogy rendőrtiszt rakta le a hatvani múzeum alapjait, s az ő serény, tudományos munkája fejlesztette odáig, hogy ma kultúrértéket képvisel. Így is adta át a köznek akkor, amikor a rendőrsors forgandó — máshová helyezték át. A Hatvan és Járása c. hetilap egyik utóbbi számában ekként búcsúzik a múzeum megalapítójától, az áthelyezett magyar rendőrtiszttól: »...Veszteségről adunk számot. Legnagyobb értékét veszítette el múzeumunk: Révász József rendőrtanácsost, múzeumunk alapítóját, kit a felsőbbsege más posztra rendelt. Régirégi álmom valósította meg Révász, amikor Hatvan történetével kezdett foglalkozni, amikor összeszedett értékes hatvani leleteket, ásatásokat végzett a Strázsa-hegyen, összehordta a régi hatvani és környékbeli népviseletet s ami talán a legnagyobb kihatással volt múzeumunk megalapítására: helyet adott a rendőrség épületében*

44 Tompa Ferenc: Bronzkori lakótelep Hatvanban. Archeológiai Értesítő. Új folyam 48. (1935) 16–34.

45 Magyar Rendőr 5. (1938) 458.

46 Doktay Gyula: Emlékezés Révász József volt hatvani rendőr tanácsosra, az első múzeum alapítójára. IKMGY Adattára A 2005.2.1.

e gyűjteménynek. Soká ott volt, talán meg sem akart tőle válni Révász, míg végül is szükség volt a helyre, s arra kényszerült, hogy átköltöztesse a múzeumot ... Ha ő el is ment, az alkotása itt maradt és soha el nem múlt hálával emlékezünk meg mindig, minden időben az alapító Révász József rendőrtanácsosról, akinek neve egybeforr a mi gyűjteményünkkel, leendő nagy múzeumunkkal.«⁴⁷

A háborús években a budapesti székhelyű vidéki rendőr-főkapitányság VI. fizetési osztályába tartozott mint rendőrfőtanácsos.⁴⁸ 1945 után Révász József nem maradhatott meg hivatásában, eltávolították a rendőrség kötelékéből, majd Budapesten élt, és egy liftgyárban volt kapus. 1963-ban a régi barát és gyűjtőtárs, Doktay Gyula kérte, hogy írjon a múzeumi tevékenységének időszakáról.⁴⁹

Révász Józsefről kortársainak, majd a múlttal foglalkozó hatvaniaknak nemcsak mint a szigorú és következetes kirendeltségvezető, valamint kultúrapártoló hivatalnok jut eszükbe, hanem fennmaradt az emlékezetben jó humora és több napon át tartó mulatozásai is. Hatvany báró is tudomás szerzett a kirendeltségvezető „úri murijairól”, és üzent neki, hogy szívesen megnézne egy ilyet, és a költségeket ő állja. Révász, aki a városi vezetőkkel feltételezhetően jóban volt, így a Hatvany család Hatvanban élő tagjaival is, a következő üzenetet küldte vissza: „Mondja meg a nagyságos báró úrnak, köszönöm, hogy meghívásával megtisztel, de a magyar ember rendelésre nem tud mulatni. Ahhoz előzőleg olyan indíttatás – öröm vagy bánat – kell, az a lelki kíváncsi a mulatás elindítója.”

Révász József az 1960-as években halt meg. Halálának pontos dátumáról nem tudni.⁵⁰

Felhasznált szakirodalom és források

A Cisterci Rend Egri Katolikus Főgymnasiumának értesítője az 1902–1903. tanévről. https://adt.arcanum.com/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7147_1902/?query=R%C3%A9v%C3%A1sz%20József&pg=121&layout=s, letöltés 2021. dec. 30.

Endrődy Géza: Magyarország rendőrsége az államosítás előtt. Gyula 1898.

Grúz János: Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenysége, 1919–1929. Eger 1977.

Hatvan és Járása, 1920. június 20.

Hatvan és Vidéke, 1905. június 11.

Hatvan és Vidéke, 1906. április 15.

47 Magyar Rendőr 6. (1939) 386.

48 Rendőrségi Zsebkönyv 24. (1944) 58.

49 IKMGY Adattára A 2005.1.1.

50 Révász József életéről, hatvani tevékenységéről összefoglaló jegyzet: *Demény-Dittel Lajos*: Dr. Révász József rendőrtanácsos, régész emlékezete (1890–196?) IKMGY felolgozatlan anyagai.

- Hatvani Arcképcsarnok. Szerk. Németi Gábor et al. Hatvan 2007.
- Hatvani Hírlap, 1920. július 25.
- Hatvani Újság, 1929. október 27.
- Integrált Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény (IKMGY) vonatkozó dokumentumai
- Keserű István: A rendvédelmi szervek újjászervezése és tevékenysége az első világháború és a forradalmak után (1919–1924). Rendvédelmi füzetek 4. (1994) 5. sz. 83–90.
- Kökény Ferenc: Ágyúval a kastély ellen. Ellenforradalmi kísérlet Hatvanban. In: Régióink Története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19-20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 139–154.
- Magyar Rendőr 5. (1938)
- Magyar Rendőr 6. (1939)
- Magyarországi Rendeleték Tára 65. (1931)
- Nagy Nándor: Az 1920. évi hatvani rendőrnapi nap. <https://hatvantortene.blog.hu/2010/09/04/1920rendornapi>, letöltés 2021. dec. 22.
- Nagy Nándor: Hatvan várossá nyilvánítása 1945-ben. In: Agria XLI. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk. Petercsák Tivadar – Veres Gábor. Eger 2005. 251–277.
- Nagy Nándor: Nemzetiszocialista pártszerveződések Hatvanban 1933–1937 között. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 19. Szerk. Csiffáry Gergely. Eger 2010. 191–214.
- Németi Gábor: „A boldog békeidők”. Hatvan a dualizmus időszakában 1867–1914. Hatvan 1999.
- Németi Gábor: A hatvani rendőrség története 1948-ig. Hatvani Kalendárium. Szerk. Bacsa Tibor. Hatvan 2007.
- Népszava, 1925. augusztus 8.
- Parádi József: A magyar rendvédelem 1919–1941. Rendvédelem-történeti Füzetek 27. (2017) 54. szám. 59–92.
- Parádi József: A magyar rendvédelem története. Bp. 1996. 54.
- Rendőrségi Zsebkönyv 24. (1944)
- Sallai János: A municipális rendőrségektől a centralizált, állami rendőrségig. Rendőrségi Tanulmányok 3. (2020) különszám 8–39.
- Sallai János: A sokszínű rendőrségtől az állami rendőrségig (Különös tekintettel Mikolczi László és Réde[i] Miklós elképzeléseire). In: Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése, Rendészettörténeti tanulmányok III. Szerk. Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Bp. 2020. 68–91. <http://real.mtak.hu/133833/1/rendtorttan3.pdf>, letöltés 2021. dec. 6.
- Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Pécs 1925.
- Tompa Ferenc: Bronzkori lakótelep Hatvanban. Archeológiai Értesítő. Új folyam 48. (1935) 16–34.
- Váry Albert koronaügyész-helyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza közén zajlott eseményeiről, 1922. Közreadja Kántás Balázs. Bp. 2020.
- Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Vác 1922.

Mellékletek

1. ábra: Hatvani rendőrök lögyakorlaton

2. ábra: A hatvani rendőrpalota

3. ábra: Révász József

KŐMÍVES TIBOR

KASSA KÖZIGAZGATÁSA 1840–1861

A tanulmány a 19. századi Felső-Magyarország egyik legjelentősebb központjában fellelhető hivatalrendszerrel, illetve az egyes hivatalok adminisztrációban betöltött szerepével, áttekintésével foglalkozik. A Kassa városi hivatalrendszer az egyik legnagyobb múltra visszatekintő hivatali berendezkedés Magyarországon, mivel a városnak a középkortól egészen a jelenkorig állandó hivatali rendszere működött, így nemcsak a magyarországi, hanem a kelet-közép-európai városok közt is előkelő helyet foglal el a városi adminisztráció hagyományát tekintve. Kassának már a középkortól önálló hivatali levéltára volt, amely szerencsésen fennmaradt, így a hivatali adminisztráció, a városi archontológia kutatásában is kiváló lehetőségeket biztosít. Kassa Város Levéltárában őrizték azokat az értékes középkori, kora újkori jogtörténeti dokumentumokat, okleveleket is, amelyeket több város is követendő példaként alkalmazott, ahogyan a város hivatali gyakorlatát is. A „kassai jog” (*libertas civium de Cassa*) cancelláriai gyakorlatát előszeretettel alkalmazták a környező szabad királyi városok (Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kisszeben) is mindennapi hivatali ügyvitelükben.¹

A Kassa szabad királyi város rendjének és működésének fenntartását célzó rendeleteket a külső és belső városi tanácsa alkotta meg a közép- és a kora újkorban. A szabad királyi városok középkori jogosítványai, rendi státuszuk, választójoguk azonban a 19. század közepéig fennmaradt, a város választói és választottjai csak polgárjoggal rendelkező személyek lehettek. II. József rendeletei elvették egy időre a város autonómiáját, mert Kassát ugyan kerületi székhellyé tette, de több szabad királyi várossal együtt megfosztotta önrendelkezésétől. A bírói hivatal ekkor élethossziglan tartott, a bírót csak a királyi biztos mondathatta le. A királyi rendelet értelmében a bíró határozta meg, hogy mikor és hány alkalommal válasszák meg a városi tanácsot, alapjaiban korlátozva a szabad királyi város hagyományos önkormányzatiságát. A törvénykezés jogát, kivéve a bűnügyeket, megtarthatta a város, bűnügyekben az állami törvényszék ítélte. A városi törvényszéknek a nemesek is alá voltak rendelve, ugyanakkor a halálbüntetést eltörölték. II. József rendeleteit halála előtt visszavonta, így Kassa esetében is visszaállításra kerültek a megszüntetett jogok, a jegyzőkönyveket ismét latinul kezdték el vezetni, újra megválaszthatta bíróját és tanácsnokait és újra felállíthatta a városi törvényszéket.²

1 Halaga, R. Ondrej: A kassai városi könyvek (1394–1737). Levéltári Híradó 7. (1957) 3-4. szám. 518.

2 Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1896. 94.

A kései rendiség korában a szabad királyi városok, így Kassa polgárságát is fontos társadalmi változások formálták.³ A polgárság jogállása szorosan összefügg az alföldi városok népességnövekedésével, és ezzel egyöntetűen a felföldi városok súlyának, fontosságának, illetve erejének csökkenésével járt.⁴ Míg a 18. század végétől a 19. század közepéig az alföldi szabad királyi városok népessége közel 75%-kal gyarapodott, addig Felső-Magyarországon, ahol jóval több volt a szabad királyi város, népességük csupán 15%-kal emelkedett.⁵ Ez is hozzájárult, hogy a polgárság és a szabad királyi városok kérdése a reformkori országgyűléseken számos vita tárgyát képezte, főképp a vármegyei nemesség részéről. A kritika többnyire a városok kis méretét, lakosságának csekély számát és elmaradott gazdasági szerepüket bírálta.⁶ A királyi városok csökkenő gazdasági és kulturális szerepét a vármegyei követek abban látták, hogy egyrészt a király túlzott befolyása alatt álltak, a nyugati országok városaival összehasonlítva viszont a hazai városok polgárainak és lakosainak nemzetiségi összetétele különbözött az ország nemzetiségi arányszámától, ezért a magyar nemesség képviselői tartottak tőle, hogy ez a kevert etnikumú népesség sohasem lesz magyar nemzetiségű, soha nem fog igazán a magyar nemzethez igazodni.⁷

A korabeli demográfiai mutatók is igazolják, hogy a 19. század harmincas éveire jelentős számú szlovák lakosság van jelen Kassán is. Wick Béla Kassa-monográfiájában kiemeli, hogy a város őslakos polgárainak érintkezési nyelve e korban a magyar, a német és a szlovák nyelv, de nagyon sokan beszélnek francia nyelven és többen angolul is.⁸ Fényes Elek 1837. évi statisztikai művében megállapítja: „*Nyelvökre nézve magyarok, németek és tótok – a németek azonban számosabbnak tetszenek a magyaroknál.*”⁹ Fényes 1851-ben számokat is közöl: 4738 tót, 2904 magyar, 2592 német, 729 izraelita, 100 cigány, 2838 pedig külföldi és belföldi idegen. A neves régész és művészettörténész, Henszlmann

-
- 3 Kassa esetében részletesen feldolgozta: *Czoch Gábor*: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: „A városok szíverek.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Bp. 2009. 94–148.
 - 4 A kérdéssel a 20. század 70-es és 80-as éveiben számos tanulmány foglalkozott. A teljesség igénye nélkül a legjelentősebbek: *Vörös Károly*: A magyarországi társadalom 1790–1848. In: Magyarország története 5/1–2 1790–1848. Szerk. Mérei Gyula - Vörös Károly. Bp. 1980. 1. 547–601.; *Bácskai Vera – Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984; *Bácskai Vera*: Városok és városi társadalom – 18. sz.). Demográfia, 3–4. (1989) 157–187.
 - 5 *Vörös K.*: A magyarországi társadalom i. m. 548–549.
 - 6 *Czoch Gábor*: A városi identitás és a polgárság nemzeti hovatartozásának kérdése Magyarországon a 19. század közepén. In: Nemzet a társadalomban. Szerk. Fedinec Csilla Bp. 2004. 58.
 - 7 *Czoch Gábor*: Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In: 50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem 1998. okt. 1-3. ülészak, I–III. Szerk. Temesi József Bp. 1998. II. 1179.
 - 8 *Wick Béla*: Kassa története és műemlékei. Kassa 1941. 178.
 - 9 Idézi: *Czoch Gábor*: Kassa polgársága a 19. század első felében. Limes 11. (1998) 2-3. sz. 72.

Imre szintén a német polgárság túlsúlyát emeli ki 1846-ban, de megemlíti, hogy a fiatal generáció kezd közelíteni a magyar nyelvhez. „A magyarságot itt, mint mindenütt, általában a közép nemesség teszi, állandó lakást azonban aránylag csak kevesen tartanak közülük a városban, mert a Kassán lakástól elidegenítheti őket a fő nemesség kizáró osztályszelleme.”¹⁰ 1740 és 1820 között Kassa lakossága 5800-ról 12-13 ezerre emelkedett.¹¹ A kassai lélekösszeírások a 18. század végétől az 1830-as évek közepéig a szlovák népesség szerény ütemű növekedését mutatják. Az 1787. évi II. József-féle népszámlálás 7905 fős kassai lakosságot mutatott,¹² majd az első fennmaradt városi lélekösszeírás 1788-ban érdekes módon 7537 főt számlált. A lakosság számának emelkedése az 1830-as évek végén gyorsul fel, a legnagyobb ütemű növekedés az 1850/60-as években tapasztalható. Az 1836 és 1838 közötti évek lélekösszeírása 10 300 főt számlált, majd 1839-ben 11 000 fölé emelkedett Kassa lakosságának száma, 1844-ben már közel 13 000-et tett ki, végül az utolsó lélekösszeírás 1847-ben a 14 000 főt is meghaladta.¹³ Az első olyan hivatalos statisztika, amelyben az etnikai viszonyokat is felmérték, csak 1850-ben keletkezett, így a korábban felsorolt adatok csupán becslések, bár Fényes Elek adatai igazán körültekintőek, az 1850-es népszámlálás Fényes 1840 körüli adatainak helyességét bizonyítja.¹⁴ Ondrej Halaga szlovák mediévista, aki a város levéltárát is rendezte, Kassa reformkori nemzetiségi összetételről értekezve a szlovák nemzetiség abszolút többségéről beszél Fényes Elek és Johann Plath műveire hivatkozva, szerinte a csak szlovákkul beszélő lakosok száma az 1860-as évek elején 8473 volt,¹⁵ hozzáteszi, hogy akik tudtak latinul, azok beszéltek szlovákkul is Kassán.¹⁶

Kassa esetében bár a nemzetiségi mutatók nem voltak túl szimpatikusak a politizáló nemesség szemében, másfelől azonban a 19. század közepére már a lakosság és a polgárság számaránya növekvő tendenciát mutatott. A reformkorban érvényben lévő rendi alkotmány értelmében polgárnak csak a szabad királyi városok polgárjoggal rendelkező lakosságát tekintették. Bácskai

10 Henszlmann Imre: Kassa, szabad királyi város. In: Magyarföld és népei. Pest 1846. I. füzet. 15–20. Idézi: Czoch G.: Kassa Polgársága a 19. század első felében i. m. 72.

11 Az Athenaeum 1840. június 4-i száma alapján közli: Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XXXII. Szerk. Gebei Sándor. Eger 2005. 21.

12 Az adatokat közli: Pozsgai Péter: II. József népszámlálása Abaúj-Torna megyében. In: A KSH NKI 2004. évi Történeti Demográfiai Évkönyve. Szerk. Faragó Tamás – Óri Péter. Bp. 88.

13 Czoch Gábor: Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In: Parasztok és polgárok; Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Szerk. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter. Bp. 2008. 44.

14 Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2003. 81.

15 Johann Plath: Kaschauer Kronik. Kaschau 1860. 45–47.; Halaga, R. O.: A kassai városi könyvek i. m. 17.

16 Plath, J.: Kaschauer i. m. 17.; Halaga, Plathot idézve, 1161-re teszi azok számát, akik latinul, egyben szlovákkul is tudtak.

Vera munkáiban rámutatott, hogy a 19. század első felében a valóságos városi szerepkör és a város jogi fogalmának szétválásából következően „a polgárjogi fogalma sem azonosítható a városi funkciók betöltésében fő szerepet játszó társadalmi réteggel, s még kevésbé a tőkés rendszer kialakulását előkészítő polgári elemekkel”.¹⁷

A város nemzetiségi összetétele a hivatali ügyintézt és a város adminisztrációját nem befolyásolta számottevően. Kassán teljesen megszokott volt a többnyelvűség, amely nem okozott problémát a hivatali ügyintézés menetében.¹⁸ Kassa város teljes lakossága az első, 1784–1787 közötti népszámlálás szerint 7590 fő volt,¹⁹ Ludovicus Nagy 1828-as összeírása alapján ez a szám 13 606-ra nőtt,²⁰ majd Kassa város tanácsának 1847. évi összeírásában 14 790 lelket számoltak össze, ami azt jelenti, hogy Kassa lakosságának növekedése a felső-magyarországi városok összehasonlításában is kiemelkedett, mivel 60 év alatt csaknem megkétszereződött.²¹ A polgárjogot nyertek aránya viszont enyhén csökkent a vizsgált időszakban. A II. József korabeli összeírás szerint 461 polgárt jegyeztek be, ami a teljes népesség mindössze 6,1%-a. Az 1828-as országos összeírás 529 polgárt mutatott ki, ez a Ludovicus Nagy által megadott népességszámnak 3,9%-a,²² a városi lélekösszeírások népességaadata szerint pedig a „hivatalos” polgárok aránya a teljes népességre vetítve 5,4%. A város irányítása természetesen a polgárjoggal rendelkezők kezében összpontosult. Kassán a 18. század végétől az újonnan polgárjogot nyertek foglalkozásainak aránya is jelentősen átalakult. Míg a 18. század végén túlnyomórészt kézművesekből és kereskedőkből kerültek ki az új polgárok (a céhes iparosok jelentős befolyással bírtak a város vezetésében is), a 19. század közepére a polgárjogot kérelmezők körében megnőtt az értelmiségiek, tisztviselők és hivatalnokok aránya. A heterogén újpolgárság kialakulásában jelentős mértékben jelent meg a nemesek számaránya is, sőt a polgárjog elnyerése a 19. század első felében nyitott volt az arisztokraták előtt is. A 18. század 80-as éveitől a 19. század derekáig összesen 149 nemes vette fel, ami a teljes polgárjoggal rendelkezők 6,3%-a.²³

17 *Bácskai V.: Városok* i. m. 177.

18 Kassa hivatali nyelvhasználatáról részletesebben: *Kőmíves Tibor: „Búcsú a latin nyelvtől”. A kassai közigazgatás nyelváltása 1840-ben. Fórum – Társadalomtudományi Szemle* 12. (2010) 2. sz. 95–106.

19 Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Szerk. Danyi Dezső – Dávid Zoltán. Bp. 1960. 368.

20 *Ludovicus Nagy: Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Inclyti Regni Hungariae I–II.* Buda 1828. I. 471.

21 Archív mesta Kassa (a továbbiakban: AMK) Zbierky, Súpisy domov, obyvatelov (DO). *Conscriptio animarum in gremio Liberae Regiaquae Civitatis Cassoviensis, 1847.*; Czoch G.: A polgárság i. m. 98.

22 Czoch Gábor túlzónak tartja ezt az adatot a teljes népességszámra tekintve. Czoch G.: A polgárság i. m. 99.

23 Uo. 120.

Nem beszélhetünk azonban a polgárjog eljelentéktelenedéséről,²⁴ ehelyett inkább a tartalmának, jelentésének átalakulása történt meg, ugyanis mindinkább a városi elithez való tartozást fejezte ki.²⁵ A 19. század első felében a városi elitet még mindig többnyire a kézművesek alkották Magyarországon, ezzel ellentétben a fennmaradt polgárkönyvek alapján Kiszzeben (ma: Sabinov, Szlovákia) után legnagyobb számban Kassán csökkent az újonnan polgárjogot nyertek között a kézművesek aránya. A polgárjogot nyert kereskedők számaránya azonban a 19. század elejéhez képest országos szinten és Kassán is nőtt, az 1843–1847-es időszakban Kassán ez az arány 20% körül mozgott, meghaladva az országos 12% körüli átlagot. Ekkor növekszik meg Kassán a szellemi foglalkozásúak, köztük a tanult hivatalnokréteg csoportja is, amelynek már nem a kézművesség, a kereskedelem vagy a mezőgazdaság volt a fő keresete, hanem hivatásából élt. A vizsgált fél évszázad folyamán jelentős változások történtek a polgárság társadalmi összetételében is. Míg a 19. század elején a kassai polgárság még a céhes mesterek, kézművesek és boltos kereskedők világával volt elsősorban azonosítható, a század közepére jelentősen változott e kép. A 19. század közepére a kassai polgárság – foglalkozását, megélhetési módját tekintve – jóval változatosabb társadalmi csoporttá alakult át, miközben a kézművesek aránya csökkent, ugyanakkor mind több kereskedő, vállalkozó és szellemi foglalkozást űző személy jelent meg a városban. Miközben a polgárság mint rendi-jogi kategória változatlanul élt tovább, a társadalmi gyakorlatok megváltoztatták tényleges tartalmát, módosítva ezáltal a jelentését is, ráadásul városonként különböző tartalommal és háttérrel.

Kassa vagyonos gazdasági elitjét az arisztokrácia képviselte, amelynek volt ugyan háza (palotája) a városban, és a téli szezont általában Kassán töltötte, gazdasági potenciálját azonban földbirtokainak és szőlőinek köszönhette. A gazdasági elit azonban még a 19. század 20-as, 30-as éveiben sem jelent meg a városi hivatalviselők között, ekkor még az előkelő városi hivatalnokok között sem találunk arisztokratákat. Csak az 1840-es években tűnnek fel főrendűek a magisztrátusban, és ez a jelenség 1848-ra csúcson sodik ki, amikor egy gróf lesz a polgármester Kassán Dessewffy Ferenc²⁶ személyében.²⁷ Ez a reformkorig elképzelhetetlen lett volna, mivel addig a városi hivatal belső elrendezése megőrizte a középkori városi kiváltságok alapján létrejött zárt hivatali berendezkedést, amelynek hivatalnokai a polgárjoggal rendelkező, polgári jogállású kassaiakból

24 Vörös K.: A magyarországi társadalom i. m. 548–549.

25 Czoch G.: A polgárság i. m. 144.

26 Cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Ferenc (Finta, 1798 – †Finta, 1868), 1848-ban Kassa polgármestere és egyben az ítélőszék és a kassai Honvédelmi Bizottmány elnöke. 1819-ben vette feleségül gróf Csáky Antal lányát, Alojziát. Apósa halála után lett háztulajdonos Kassán, mégpedig az apósa által 1801 és 1805 között építtetett impozáns klasszicista kétemeletes palotát örökölte meg. Ebben az épületben szállt meg 1821-ben a városon történt átutazása során I. Sándor orosz cár is.

27 AMK Stredná manipulácia (a továbbiakban: R/2) Tanácsulési jegyzőkönyvek 1830–1861 (a továbbiakban: Prot.), 1848 n. 3014.

rekrutálódott. Azzal, hogy Kassán „beengedték” az arisztokráciát a városi főhivatalnokok közé, a középkori értelemben vett polgári réteg háttérbe szorult, mindez elősegítette a modern professzionális hivatalnokréteg kialakulását is.

Bár arisztokraták is éltek Kassán, a legnagyobb földtulajdonnal mégis a város rendelkezett, közel 9000 kataszter hold allodiális földterületet művelte-tett.²⁸ Kassa királyi városként a középkortól maga is földesúr volt, joghatósága alá még 1845-ben is 18 jobbágyfalu tartozott, és ezek nagy többségét már a 16. században is magáénak tudhatta.²⁹ A legtöbb jobbágyfalu a város körül feküdt, de Abaúj vármegyében távolabb is voltak birtokai Kassának: a középkor végétől a dél-abaúji Forró és Garadna is a kassai polgárok közösségében tisztelte földesurát és egyházi patrónusát. A szabad királyi városok kiváltságai közé tartozott, hogy birtokokkal rendelkezettek, és mint birtokosokat a Magyar Udvari Kamara ellenőrizte őket. A jobbágyfalvakat Kassa főbírája irányította, magisztrátusa révén szervezte a falvak piacait, postatevékenységét, gyakorolta a kocsmatartás, sör- és pálinkafőzés, mészárszéktartás és húsmérés, az örletés, a mész-, cserép- és tégláégetés, a kőbányászás kisebb királyi haszonvételi jogát, az uradalmi erdőségekben a kassai főbíró szabta meg a földesúri erdők használatának kereteit: a makkoltatás, illetve a tüzelőre, házépítésre vagy akár a koporsó készítésére való faanyag használatát. A város kegyurasága alá tartoztak a helyi plébániák és plébánosok is. A falvak úrbéres kötelezettségeket fizettek Kassának. A földesúri függés mind a falu jobbágyainak, mind a város polgárainak érintette a mindennapi megélhetését, ezért igen szoros kapcsolat alakult ki Kassa és jobbágyfalvai közt.³⁰

Kassai földjein is elsősorban falvainak jobbágyai dolgoztak, azaz robotoltak, esetleg zsellérként működtek, őket a tanács az általa kiküldött biztosok segítségével irányította. A jobbágybirtokokkal, csakúgy, mint a városi hivatalokkal folytatott állandó kommunikáció nagyon fontos feladata volt a városi tanácsnak. A falvak lakossága, ahogyan a kassai hóstáton, azaz a külvárosban lakók nagy része is, írástudatlan volt, bár a faluközösségeknek volt ún. szolgabírájuk, de sok esetben ő sem tudott írni, ezért a falvak a városhoz intézett leveleiket egy írást ismerő személlyel vagy az uradalom valamelyik tisztviselőjével, esetleg a kiküldött városi biztossal írtatták meg. A szlovák lakosok által lakott Kassához közeli falvak (pl. Mislóka, Béla, Tőkés, Hámor; ma: Myslava, Košická Belá, Vyšný és Nižný Klátov, korábban Vyšný és Nižný Tejkeš, Košické Hámre, Szlovákia)³¹

28 *Hospodársky život v Košiciach v rokoch*. I. köt. Vál., kiad.: Mária Mihóková. Košice 1984, 27.

29 *Czoch Gábor*: A város mint földesúr. Kassa és falvai a jobbágyfelszabadítás előtti években. *Korall* 50. (2012) 63–81.

30 *Kállay István*: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848. Bp. 1989.; *Kállay István*: Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848. Bp. 1996.; *Czoch G.*: A város mint földesúr i. m. 64.

31 Egy példa Kassa és egyik jobbágyfalva, Hámor kommunikációjára: Hámoriak 1831-ben vasanyagot kérnek a várostól, mert több kocsijuk a vashiány miatt annyira tönkrement, hogy nem tudják használni. A város erre válaszul közli, hogy szerezzon magának máshonnan vasat a falu. A bejegyzés latin nyelvű, és nem tér ki a jobbágyok

lakossága olyan írástudóval, hivatalnokkal íratta leveleit, aki szlovákul is tudott, de a jobbágyok kérését általában magyarul vetette papírra.

A város hivatalrendszerének kialakulását és folyamatos változását, fejlődését a modern korban is befolyásolták azok a királyi privilégiumok, amelyeket Kassa szabad királyi városként az évszázadok folyamán megszerzett. A privilégiumok birtokában a város megszervezhette saját hivatalrendszerét, és olyanná alakíthatta, hogy a hivatalok hierarchiája, adminisztrációs rendszere joghatóságának és igazgatásának minden területét lefedje.

Kassán a tisztújításokat a kora újkortól kezdve általában január első napjaiban, többnyire Vízkeresztkor tartották.³² A korábbi tisztújítások menetéről nem minden esetben rendelkezünk elsődleges forrásokkal, mivel ezt az akkori jegyzőkönyvek nem rögzítették.³³ A kora újkorban egy szemtanú utazó, *Simplicissimus* tudósított a tisztújítások menetéről Kassán: Az alábbi ceremóniákat végzik évente a Háromkirályok ünnepén [Vízkeresztkor] tartott bíróválasztáson. A várost bezárják, és a főmender [azaz a szószóló], együtt az összes nemzetiséget – magyarokat, németeket, vendeket (szlovákokat) –, illetve vallást – katolikust, evangélikus és reformátust – képviselő száz emberrel, a Városházára megy, ahol új főbíróválasztanak, vagy pedig újráválasztják a régit, közös elhatározással és akarattal. Miután ez végbement, körmenetet alkotva, együttesen felmennek a temetőkertbe, amelyet sűrűn betérítenek szalmával. A menettel együtt jön a régi főbíró, illetve a tanácsstagok is. Az összes céh és kézműipar tagjai már a temető előtt állnak, egy boton vagy más módon tartva kézműves dolgaikat, így fejezve ki tiszteletüket és szerencsekívánatukat az új főbírónak, majd a nevét kiáltják, és gyorsan a Városházára viszik, amely előtt már vár rá egy új hatlovas szekér, megrakva magasan hosszú fényezett tölgyfa gerendákkal, és a kocsit így a házához viszik. A fákat a főbíró egy egész évig nem használhatja fel, hanem, így mondják, ha a főbíró áruláson kapnák, és árulása bebizonyosodik, a gerendákból rakott máglyán élve égetik el, a kocsival együtt.³⁴

A 19. század közepére a kassai tisztújítások rendszeressége megváltozott. Míg a 18. század végén még évente tartottak választást, addig a 19. század elején már egyre gyakoribb a korábban megválasztott főbíró, a többi tanácsos és a hivatalnok megbízásának megújítása a következő évre, így a *restauratio* helyett *renovatio*-t hajtanak végre. A rendszertelen választás eredménye, hogy a reformkorra már csak 3-4 évente tartanak teljes, a belső és külső tanács tagjaira is kiterjedő választást. Az 1830-as választást követően pedig már csak

nyelvhasználatára. AMK R/2 Prot., 1831 n. 1804.

32 *Osváth Gyula*: Adalékok Kassa város közzogi helyzetéhez és közigazgatási szervezéséhez I. Lipót koráig. Kassa 1918. 67. *H. Németh István*: Kassa város archontológiája – Bírák, belső és külső tanács 1500–1700. 2006. 8.

33 *Uo.* 8.

34 *Johann Christian Seiz*: Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus vorstellend seinen wunderlichen lebenslauff und sonderliche begebenheiten gethauer reisen. Lipcse 1854. 126.

1835-ben, 1841-ben, 1846-ban és 1848-ban kerül sor tisztújításra.³⁵ Az 1846-os tisztújításkor a város szerette volna magát függetleníteni az uralkodói engedélytől, mivel a korábbi évszázadok folyamán az udvar folyamatos korlátozásainak köszönhetően a városi tisztújítást a Magyar Királyi Helytartótanács és a Magyar Királyi Kamara engedélyéhez kötötték, és lebonyolításukat erre a célra kiküldött királyi biztos felügyelete alá helyezték.³⁶ A város vezetése nem akart ebbe beletörődni, és a 19. század 30-as és 40-es éveiben kérvényekkel próbálta elnyerni a választás függetlenségét. De az 1846. évi tisztújításkor sem sikerült függetleníteni magukat, mivel a választás napján előbb a székesegyházba mentek, majd ünnepélyes küldöttség kereste fel szállásán a felügyelő királyi biztost, és a városházára kísérte.³⁷

1846-ban összesen 77 funkcionáriust választottak meg a városban. A város élén a bíró állt, aki leginkább a polgárjogi és büntetőjogi perekben bíraskodott a városban. Helyettese a polgármester, akinek feladatkörébe tartozott a városi adminisztráció vezetése, koordinálása. Mindkettőnek rendelkezésére állt egy 11 fős tanács. A 12. főnek a polgárnokot (néptribunust) tartották. A 11. tanácsnok általában a főkapitány volt, aki a rend és nyugalom megtartásáért felelt a városban. A bíró, a polgármester és a főkapitány ún. kolumnáris, tehát oszlopos tagoknak számítottak a tanácsban. A gazdasági és jogi ügyekkel foglalkozó külső tanács 65 tagból áll, és emellett felügyelte a belső tanács munkáját. A jegyző és annak hivatala egy főjegyzőből, két fizetett és két címzetes aljegyzőből, 1 hivatalnokból, 3 írnokból, 2 fizetett és 8 címzetes fogalmazóból és 3 diurnistából állt. A város Ügyészi Hivatalának tagja volt egy tiszti ügyész, egy ügyész, aki a városi javakkal foglalkozott, és 8 címzetes ügyészhelyettes. A következő hivatal a városi számvevőség, melynek választott tagjai: két kamarás, 2 hivatalnok a város vagyonának nyilvántartására, 8 kincstárnok és adószedő. A város hivatalának fontos része az Egészségügyi Hivatal, amely az ispotályt is irányította. Az Egészségügyi Hivatal része a 3 orvos, 2 sebész és a kórház két hivatalnoka. A Gazdasági Hivatal számára 12 fizetett tisztviselő állt rendelkezésre, ebben benne voltak külsős hivatalnokok is. A rendfenntartás hivatala a Kapitányi Hivatal volt, melynek vezetője a főkapitány volt, és a segítői 5 rendőr, 2 mezőőr, vásárbírák és a városi tisztaságot ellenőrző felügyelők. Az utak és utcák hivatalának 10 hivatali tisztviselője volt (mérnök, építész, építőmester, útfelügyelők). Az Erdészeti Hivatal számára a tanács 10 hivatalnokot és erdészt (erdőkerülőt) biztosított. Az Árvaszéknek 2 kurátora volt.³⁸ Ezenkívül még az egyes külvárosi negyedekbe hóstáti bírákat is kijelöltek, akik, tisztségük megnevezésével ellentétben, inkább voltak

35 AMK Supplementum H. III/2. Liber Restauratorum alapján Czoch Gábor végezte el az elemzést. *Czoch Gábor: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban. Századok* 149. (2015) 1113.

36 *Oszetzky Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor.* Bp. 1935. 51–82.

37 *Czoch G.: Városi tisztújítás i. m.* 1114–1118.

38 *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945. Tematická bibliografia. Összeáll. Jozef Kirst – Michael Potemra.* Košice 1984. 25–26.

rendfelügyelők, minthogy bíraskodtak volna. Minden egyes tisztviselőt a tanács ellenőrizte, és neki tartoztak elszámolással. A hivatali funkció fizetéssel és természetbeni juttatásokkal is járt. A reformkorban a polgárok általában éltek a korábban megválasztott képviselők újraválasztásának megszokásával, így előfordult, hogy egy-egy mandátumot akár 3–6 éves cikluson keresztül megtartottak. A fennmaradt levéltári dokumentumok alapján elmondható, hogy a városi hivatalrendszer magasabb színvonalon működött, mint a szintén városban székelő Abaúj-Torna vármegyei adminisztráció. A városi adminisztráció 1848-ig a középkori „demokratikus” megszokások, szabadságjogok és kiváltságok szerint igyekezett működni, és az évszázadok alatt csökkentett jogokat igyekezett visszaszerezni. A középkorból átörökölt zárt városi társadalom viszont a 19. század 40-es éveire a termelés kapitalizálódásával, a lakosság gyarapodásával, az arisztokrácia térnyerésével, illetve a – gyakran az elszegényedett kis- és középnemesi rétegből városba költözötték alkotta – hivatásos hivatalnokréteg kialakulásával már részben átalakult, s ez a város vezetésére, sőt a városi hivatalrendszerre is hatással volt.³⁹

Az 1848-as márciusi polgári forradalom eseményei,⁴⁰ majd az áprilisi törvények Kassa tisztújításának rendjében is változást hoztak. Az 1848. évi 23. tc. alapján a szabad királyi városokat nagyságuk szerint rangsorolták, és a lakosság számához kötötték a helyi tanácsai képviselőket. Az új törvény szerint Kassa közepes nagyságú városnak számított a maga 13200 lakosával, így összesen 85 képviselőt választhatott meg. A választási reform ugyan emelte a választásra jogosultak számát, de csak mérsékelten. Kassán a választást 1848. május 25-én tartották az új szabályozás szerint, miután kijelölték a 4 választókerületet és ezek elnökeit, akik mind magas rangú arisztokraták voltak. Az új rendszerben a megválasztott tanácsot kettéosztották polgári (politikai)-gazdasági tanácsra és bírói tanácsra. Az előbbi élén a polgármester állhat képviselővel és a város főkapitányával, az utóbbi élén a főbíró további öt képviselővel. Az ügyek kétfelé osztása az ügymenet gyorsítását szolgálta, illetve a teljes hivatali ügyvitelt racionalizálta.⁴¹ Az 1848 szeptemberében bevezetett statárium és a katonai mozgósítás, majd a későbbi harcok keresztülhúzták a városi hivatalrendszer további reformját. A szabadságharc idején, pontosabban 1848 októberétől egy új hivatal jelent meg az adminisztrációban, a városi Honvédelmi Bizottmány. Elnöke maga a polgármester volt, tagjai a tanácsból kerültek ki, így a belső tanács irányítása alatt állt, saját jogkörrel nem rendelkezett, így adminisztrációja sem különült el a tanácsétól. A városi adminisztráció viszonylag rövid, néhány éves magyarrá válási folyamatának csúcsa az 1848-49-es iratkezelés lett. Míg a hivatali nyelvváltás (1841) idejében a városi adminisztráció igencsak tarka képet mutat a nyelvhasználat

39 Mestská správa i. m. 26.

40 A kassai márciusi eseményekről bővebben: *Czoch G.*: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban i. m. 1122–1124.; *Wick B.*: Kassa története és műemlékei i. m. 193–195.

41 Mestská správa i. m. 25., 37. Ezt a gyakorlatot a város korábban is már használta, de most rendeletet alkotott róla.

tekintetében, addig 1848-ra, kiváltképp április hónapot követően a teljes hivatalnokréteg szinte kizárólag magyar nyelven érintkezett egymással.⁴² Ez a folyamat nem tartott sokáig, mivel a fegyverletételt követően, Péchy Imre császári főhadbiztosnak, a város megbízott parancsnokának 1849 augusztusában kiadott utasításai alapján a városi adminisztráció visszatér a latin nyelv használatára, majd októberben teljeskörűen kötelezővé teszi a német nyelv használatát.⁴³ A nyelvváltáson túl, ami valóban megrengette a városi hivatalokat, az maga a háborús helyzet, a beszállásolás, a seregek ellátása, az egyes hadmozdulatok pusztításának helyreállítása volt, illetve egyéb fontos aktuális feladatok elvégzését célozta. Ezek számos konfliktushoz vezettek mind a város társadalmában, mind a hivatali rendszerében, amely a város vezetésétől is új, innovatív megoldásokat követelt. Mindamellet a szokásos ügyvitelt, adminisztrációt, a mindennapi ügyeket is szükséges volt intézni, a városi hivatalt tehát jókora többletfeladat terhelte.⁴⁴

Az osztrák és orosz csapatok bevonulásának kezdetén a tisztújítás függetlenségét és a törvénykezést is átszervezték. A városok élére egy új tisztségviselőt, a vármegye fölött is döntési joggal felruházott elnököt választottak, aki az elfoglalt területeken már 1849-ben megkezdte működését. Kassán ez az ember Rüdiger orosz tábornok hadbiztosa, a már említett Péchy Imre volt.

A Bach-korszak alatt a polgári közigazgatás teljes mértékben a katonai parancsnokság alá lett rendelve. A polgármestert és a tanácsnokokat is a megyei császári biztos, később, a Haynau-korszak végén a kerületi főbiztos (kerületi főispán) jelölte ki. 1850. január 9-én a városháza tárgyalótermében ünnepélyesen kihirdették az 1849. március 4-én Olmützben kiadott alkotmányt, amelyet németül, magyarul és szlovákul is terjesztettek a városi lakosság körében. A katonai Kassai kerület kialakításával Kassa továbbra is adminisztrációs központ maradt, de függetlensége elvesztésével. Kassán új hivatalok jelentek meg, amelyek nem tartoztak számadással a városnak. A csendőrség, pontosabban Rendőrségi Igazgatóság (K. k. Politzeidirektion in Kaschau)⁴⁵ bevezetésével a hagyományos városi rendvédelmi szervezet, a városi kapitányság elveszíti jelentőségét. A városok közigazgatását szabályozó 1850. és 1851. évi törvény előírta, hogy a városi hivatalok tanácsnokait választással vagy kinevezéssel lehet kreálni, ez a gyakorlatban legtöbbször kinevezéssel történt

42 A kassai hivatali nyelvhasználatról a 19. század 40-es éveiben részletesebben: *Kőmíves Tibor*: „Vale lingua latina”: Používanie latinčiny v meste Košice v rokoch 1830–1860. In: *Stretnutie mladých historikov II. Priešečníky spoločnej histórie krajín V4*. Szerk. Bernadeta Fabová, Mikuláš Jančura. Košice 2013. 26–33.

43 Részletesebben: *Kőmíves Tibor*: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 3. (2016) 41.

44 A szabadságharc katonai terheiről Kassán betekintést ad: *Kőmíves Tibor*: Város és háború. Kassa város katonai terhei 1848/49-ben a magisztrátus iratai alapján. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 4. (2017) 68–89.

45 A Rendőrségi Igazgatóság iratanyaga Kassa Város Levéltárában: AMK, Fond: Policajný kapitanát mesta, 1857.

meg. Kassán a városi törvényszéket feloszlatták, a képviselő-testületbe 24 tanácsnokot választottak élethossziglan, de ha közülük valaki meghalt, akkor már nem választhattak helyére más a polgárok, hanem a helytartótanács kinevezés útján töltötte be helyét.⁴⁶ Kassán a polgármester és a főbíró tisztiségének összemosódása szintén a Bach-korszakra tehető, amikor a városi önálló bíraskodás megszűnésével a városi adminisztráció vezetését nem a bíró, hanem teljes mértékben a polgármester veszi át. A városi bírói hatóság gyakorlatilag megszűnt, a főbírói tisztség névlegesen ugyan, de megmaradt, az utolsó főbíró, Czító Dániel 1872-ben köszönt le hivataláról. A főbírói hivatal megszüntetését az 1871. évi 32. tc. szabályozta, amely más városi törvényhatóságokat is megszüntetett, így a városi törvényszéket, a hóstáti (külvárosi) bíróságot és a mezei kapitányságot is.⁴⁷

A neoabszolútizmus utolsó éveiben a Habsburg Birodalom vezetőinek át kellett gondolniuk a fennálló centralizációs törekvéseket, és be kellett látniuk, hogy nem csupán társadalmilag, de gazdaságilag is lehetetlen fenntartani ezt az állapotot. A külpolitikai események, mint a vesztes piemonti-francia háború és Lombardia tartomány elvesztése a közvélemény számára is világosan megmutatta Ausztria nagy hatalmi törekvéseinek kudarcát. Bach belügyminisztert 1859 augusztusában váltották le, és a helyére kerülő galíciai lengyel származású Agenor Gołuchowski gróf sokkal több megértést tanúsított a nemzeti mozgalmak törekvéseivel szemben. Az ő javaslatára kezdeményezett a Habsburg-kormányzat párbeszédet a magyar konzervatív csoportok prominens szereplőivel (Desseffy Emil, Szécsen Antal, Apponyi György, Majláth György grófokkal), és ő javasolta a községi törvény mielőbbi életbe léptetését is, együtt a hivatalnoki karnak az alkalmatlan vagy nem feddhetetlen hivatalnokoktól való megtisztításával (kezdeményezte, hogy az állami hivatalnokokat elsősorban országban belüliekből kell választani).⁴⁸

Az októberi diploma, amely 1860. október 20-án látott napvilágot, rögzítette, hogy az uralkodó törvényhozói jogait csak az országgyűlések és a birodalmi tanács közreműködésével gyakorolja, tehát ismét engedélyezi az országgyűlés összehívását, és visszaállítja az 1847-es vármegyrendszer is.

Az alkotmányosság visszaállításának első jeleként 1861. év elején kezdték újra magyarul vezetni a város tanácsülési jegyzőkönyveit, a legszembetűnőbb változásként visszatérhettek az 1849-ben eltávozott tisztviselők, ezáltal az 1861. január 5-én tartott első nyilvános közgyűlésen Desseffy Ferencet, az 1849 februárjában „megromlott egészségi állapotára” hivatkozva lemondott polgármestert⁴⁹ bízzák meg ismét a tisztújítás levezénylésének elnöki tisztével.⁵⁰ Desseffy Ferenc egyébként egy évvel korábban is a hivatal tagja volt,

46 Mestská správa, i. m. 44–45.

47 Abaúj-Torna vármegye i. m. 95.

48 *Deák Ágnes*: Nemzeti egyenjogúsítás 1849–1860. Bp. 2000. 315–316.

49 Mellékelte orvosi bizonyítványát is. AMK R/2 Prot., 1849. n. 259.

50 AMK R/2 Prot., 1861. n. 1.

egy alacsonyabb rangú hivatali funkciót töltött be Kassa tisztikarában, községképviselő volt 1860-ban.⁵¹

A közgyűlés a tisztújítást az 1848. 23. tc. alapján titkos szavazással döntötte el. Dessewffy elrendelte a viszonylag magas vagyoni cenzushoz kötött jogosultak összeírását. A törvény alapján a 17 150 lakos közül 987-en voltak választásra jogosultak, a teljes lakosság 5,7%-a. A lakosság létszáma alapján 94 tagot választhattak Kassán a városi hivatalba. Az első szabad tisztújítás még császári komisszárius jelenlétében zajlott, aki azonban nem szólhatott bele a folyamatba. A választásnál egyrészt felmerült az általános restauráció lehetősége, miszerint a teljes magisztrátust cseréljék le, legyenek általános választások, másrészt olyan javaslat is született, hogy csak az 1848 óta megüresedett pozíciókat töltsék fel. A döntés alapján a Bach-korszakban megválasztott hivatalnokok csak abban az esetben voltak hajlandók lemondani tisztségükről, ha a nekik járó járandóságokat továbbra is megkapják.⁵² Az 1861. január 23-tól 1861. február 6-ig tartó választás alapján rövid időre Luzsénszky Pál 1849-es kormánybiztost választották polgármesternek, később ő lesz Kassa város országgyűlési követe. Néhány tanácsnok, aki 1860 előtt is tanácsstag volt, pozíciójában maradhatott az enyhülés időszakában is.

A hivatalrendszer működése a vizsgált 31 év alatt olyan változásokon ment át, amelyek jelentősen megváltoztatták a városi hivatalrendszert. A középkori szabadságjogokat folyamatosan korlátozták, amelyeket Kassa igyekezett visszaszerezni. A 19. század 30-as és 40-es éveiben a város próbálta elérni, hogy a tisztújítás ne legyen az udvar engedélyéhez kötve. A tisztújítás és a városi hivatal első teljes racionalizálása az 1848-as áprilisi törvények alapján kezdődött meg, amely a Haynau-, majd Bach-korszak alatt a teljes központosításba ment át. 10 év elteltével, az enyhülés kezdetén folytatódhatott a már megkezdett modernizációs folyamat, amely később az 1867-es kiegyezés után az 1870. évi XLII. törvénycikk 1872-es bevezetésével fejeződött be.

Felhasznált szakirodalom és források

Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1896.

Archív mesta Kassa (AMK, Kassa város levéltára, Szlovákia) vonatkozó fondjai
Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Szerk. Danyi Dezső – Dávid Zoltán. Bp. 1960.

Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984.

Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp. 1988.

51 Országos nagy képes-naptár 1861. évre. Szerk. Girókuti P. Ferencz. Pest 1861. 491.

52 Mestská správa, i. m. 48–49.

- Czoch Gábor: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: „A városok szíverek.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Bp. 2009. 94–148.
- Czoch Gábor: A város mint földesúr. Kassa és falvai a jobbágyfelszabadítás előtti években. *Korall* 50. (2012) 63–81.
- Czoch Gábor: A városi identitás és a polgárság nemzeti hovatartozásának kérdése Magyarországon a 19. század közepén. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp. 2004. 49–65.
- Czoch Gábor: Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes* 11. (1998) 2–3. sz. 55–86.
- Czoch Gábor: Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In: *Parasztok és polgárok; Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter. Bp. 2008. 43–60.
- Czoch Gábor: Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In: *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem 1998. okt. 1-3. ülészak, I–III*. Szerk. Temesi József. Budapest 1998. II. 1179–1193.
- Czoch Gábor: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban. *Századok* 149. (2015) 1113–1133.
- Deák Ágnes: *Nemzeti egyenjogúsítás 1849–1860*. Bp. 2000.
- Dobszay Tamás–Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp. 2003. 57–124.
- Granasztói György: A dunai térség városodása (16–18. sz.). *Demográfia* 3–4. (1989) 157–187.
- H. Németh István: *Kassa város archontológiája – Bírák, belső és külső tanács 1500–1700*. Bp. 2006.
- Halaga, R. Ondrej: A kassai városi könyvek (1394–1737). *Levéltári Híradó* 7. (1957) 3–4. sz. 518–537.
- Halaga, R. Ondrej: Vývoj jazykovo – národnostnej štruktúry Košíc. Separátny výtlačok z Historického časopisu. *Historický časopis*, 30. (1982) 4. sz. 3–20.
- Henszlmann Imre: *Kassa, szabad királyi város*. In: *Magyarföld és népei. Föld- és népismereti, statisztikai és történeti folyóirat*. 1. füzet. Pest 1846. 15–20.
- Hospodársky život v Košiciach v rokoch, I. Szerk. Mihóková, Mária. Kassa 1984.
- Kállay István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848*. Bp. 1989.
- Kállay István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Bp. 1996.
- Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XXXII*. Szerk. Gebei Sándor. Eger 2005. 33–50.
- Kőmíves Tibor: „Vale lingua latina”: Používanie latinčiny v meste Košice v rokoch 1830–1860. In: *Stretnutie mladých historikov II; Priešečníky spoločnej histórie krajín V4*, ed. Bernadeta Fabová, Mikuláš Jančura, Kassa. 2013. 26–33.
- Kőmíves Tibor: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 3. (2016) 38–47.

- Kőmíves Tibor: Város és háború – Kassa város katonai terhei 1848/49-ben a magisztrátus iratai alapján. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 4. (2017) 68–89.
- Kőmíves Tibor: „Búcsú a latin nyelvtől”. A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben. *Fórum – Társadalomtudományi Szemle* 12. (2010) 2. sz. 95–106.
- Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945. Tematická bibliografia. Összeáll. Kirst, Jozef–Potemra, Michal. Kassa. 1984.
- Nagy, Ludovicus: *Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Incllyti Regni Hungariae partiumque eidem aduexarum, I–II.* Buda 1828.
- Országos nagy képes-naptár 1861. évre. Szerk. Girókuti P. Ferencz. Pest. 1861.
- Osváth Gyula: Adalékok Kassa város közjogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. Kassa 1918.
- Oszetzky Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp. 1935.
- Plath, Johann: *Kaschauer Kronik.* Kassa 1860.
- Pozsgai Péter: II. József népszámlálása Abaúj-Torna megyében. In: *A KSH NKI 2004. évi Történeti Demográfiai Évkönyve.* Szerk. Faragó Tamás – Őri Péter. Bp. 2004. 83–155.
- Seiz, Johann Christian: *Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus vorstellend seinen wunderlichen lebenslauff und sonderliche begebenheiten gethauer reisen.* Lipcse 1854.
- Vörös Károly: A magyarországi társadalom 1790–1848. In: *Magyarország története 5/1–2. 1790–1848.* Szerk. Mérei Gyula – Vörös Károly. Bp. 1980. 1. 547–601.
- Wick Béla: *Kassa története és műemlékei.* Kassa 1941.

Mellékletek

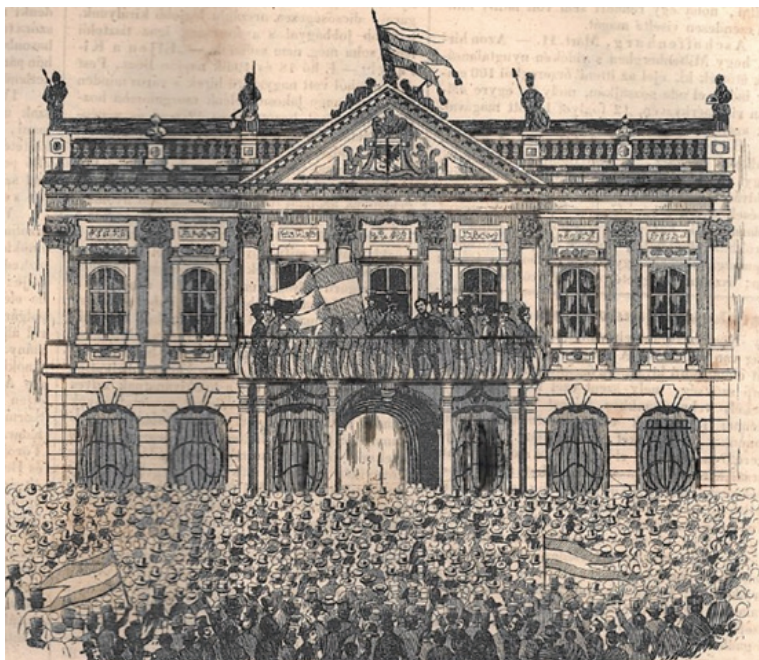
Szabad Királyi Kassai Városi Helytartótanács, és Szolgálatban, Litnek
 éves fizetvénye 300. forint felül nem haladna, és kék folyó évi
 Februarius 16-án 5253. szám alatt kelt feljebbírói Helytartótanács
 értekezésében, egy évi fizetésértől számolandó 25. századot, vagy is egy
 negyed drágasági járulékból részülendőnek személyzeti jegyzékbe.

Szám.	Név	Éves fizetés.	25. század		Eszközök.
			1848.	1849.	
1.	Várjon Lajos másod aljegyző.	300.	75.		
2.	Mihályi Ferenc városi főnöke.	200.	50.		
3.	Dobhamer Imre Lajstromozó.	250.	62.	30.	
4.	Mész Gáspár főnök.	200.	50.		
5.	Földes Lajos I ^o .	200.	50.		
6.	Felste János I ^o .	200.	50.		
7.	Sikotzy János I ^o .	200.	50.		
8.	Förge János járulnok.	150.	37.	30.	
9.	Janovits Antal I ^o .	150.	37.	30.	
10.	Dobay Lajos tiszti fő ügyész.	300.	75.		
11.	Förde József uradalmi ügyész.	300.	75.		
12.	Hude Ignác házamverő tiszt.	300.	75.		
13.	Varga János uradalmi főnök.	200.	50.		
14.	Ugyan az mint falusi orvostudnok.	80.	20.		
15.	Bellaagh József építész.	300.	75.		
16.	Ugyan az mint vait iskolatanító.	300.	75.		
17.	Alexander József bírói tanácsos.	300.	75.		
18.	Dadányi József azon hivatalosnok.	100.	25.		
19.	Reizer József építnök.	300.	75.		
20.	Illés András házvezető.	200.	65.		
21.	Gönczy József utak és határ ügyelő.	250.	62.	30.	
22.	Dulhatty Mihály városbíró.	200.	50.		
23.	Vastvora Mihály I ^o .	200.	50.		
	Oldal.		1310.		

1. kép: Városi tisztviselők fizetési jegyzéke, 1848. márc. 9.
 AMK R/2 Mag., 1848/1789.

2. kép: Az 1846-os tisztújítás eredményének hirdetőmánya, 1846. AMK R/2 Mag., 1846/1131.

3. kép: Népgyűlés Kassán a városháza előtt 1848. március végén. A város elöljárói kítűzik a nemzeti lobogót. Képes Újság, I/13. sz. 1848. márc. 25.

MIHÁLY RENÁTA

SZABAD KIRÁLYI VÁROS HELYETT ÖNÁLLÓ TÖRVÉNYHATÓSÁG MISKOLCON

Bevezető

Miskolc kiegyezést követő időszakának nagyarányú fejlődését a kormány törvényhatósági jogra emeléssel jutalmazta. Miskolc vezetése az 1908. június 11–12-én megtartott rendes közgyűlése keretében fogadta el a régóta vágyott törvényhatósági joggal felruházott város új szervezeti szabályrendeletét,¹ amely kimondta, hogy a város önálló törvényhatóságként a törvény keretei között gyakorolja működését. A város 1908. december 15–16-án folytatólagos tisztújító közgyűlést tartott, hogy megalakulhasson Miskolc törvényhatósági jogú város első tisztikara. Az 1909. január 1-jétől életbe lépett szabályrendelet szerint a város hatóságai és segédszervei a törvényhatósági bizottság, a közigazgatási bizottság, a tanács, az árvaszék, a polgármester és a rendőrkapitány voltak.

Kutatásom arra a hipotézisre épül, hogy Miskolc önálló törvényhatósági jogának megszerzését nagy társadalmi változások előzték meg, illetve hogy a társadalmi fejlődésben, valamint a város jogaiért folyó küzdelemben elért eredmények leginkább Miskolc polgármestereihez köthetők, mint Soltész Nagy Kálmán és Szentpáli István, méghozzá abból a célból, hogy a város a megye fennhatósága alól kikerülve területén maga gondoskodjon önkormányzatáról, közigazgatásáról, és a város ügyeinek intézése során a kormánnyal közvetlenül érintkezessen.

Társadalmi változások hatása a város jogi státuszának változására

Miskolc esetében a legnagyobb akadályt az jelentette, hogy a település nem tudta magát a földesúri terhektől megváltani, és földbirtok hiányában nem volt olyan gazdasági helyzetben, hogy az önálló törvényhatóság közigazgatási költségeit fedezni tudta volna.²

1 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML), IV.1921 Miskolc város törvényhatósági joggal felruházott várossá alakulásának iratai 1909 (a továbbiakban: IV.1921) (1. doboz)

2 *Szendrei János*: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I–V. Miskolc 1886–1911. IV. 143.

A település életének egyik legnagyobb változása 1702-ben történt, amikor megváltotta magát a földesúri terhek alól, megszerezve a földesúri jogok egy részét. Ennek köszönhetően a statútumok száma is megnövekedett a következő időszakban. A folyamat 1755-ig tartott, az ún. Grassalkovich-szerződés megkötéséig, amikor újra földesúri függőség alá került a város, amely függőség erősen korlátozta a város joghatóságát.³

Miskolcnak a 18. század elején negyven évre sikerült megváltania magát a földesúri szolgáltatásoktól, de az 1775-ben megkötött Grassalkovich-szerződés jelentősen visszavetette a fejlődésben. Ebben az időben született az elgondolás, hogy a várost szabad királyi rangra kell emelni.⁴ Ezért több alkalommal tanácskozott a város a szabad királyi várossá válás érdekében.

A szabad királyi városi rangért folyó küzdelem

Szabad királyi várossá válás ügyében a 18. század utolsó negyedében, 1783-ban történt az első kormányhoz indított folyamodás egy 1782. december 31-i városi közgyűlési határozatra⁵ hivatkozva a következők szerinti: „Ezen nemes Miskolcz városa a népnek szaporodására és innend következhető boldogságára való nézve, hogy szabad királyi várossá kívánná magát tétetni, ezen közönséges restauratoria gyűlésnek alkalmatosságával közönségessé tétetett, mivel azonkívül is dicsőségesen országlott régi királyainknak és fejedelmeinknek különös és számos privilégiumokkal s királyi adományokkal fel volna ékesítve.”⁶

Szendrei János szerint valószínűsíthető, hogy a határozat és az azt követő folyamodvány miatt tett a királyi kamara 1789-ben előkészületeket Miskolc város szervezetének átalakítására a szabad királyi városok mintájára.⁷

Miskolc Város Tanácsának iratai szerint az 1789. április 30-i közgyűlés⁸ alkalmával a diósgyőri kamarai prefectus és a megyei főszolgabíró a város vezetését egy polgármesterrel és 24 választott képviselővel átszervezte. Az 1789. május 1-jei tisztújítás⁹ alkalmával először választottak polgármestert Miskolcon. A polgármesteri tisztséget Téthy Lajos, a főbíróit Barkassy Pál, a viczebíróit Mezey József töltötte be. Mindez tehát hozzájárult ahhoz, hogy a város egy lépéssel közelebb kerüljön az óhajtott királyi városi ranghoz.

3 Tóth Péter: Miskolci Statutumok 1573–1755. Miskolc 1981. 8.

4 Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában, 1872–1917. Nyíregyháza 1997. 3.

5 MNL BAZML IV.1501.a. Miskolc Város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek 1569–1849 (a továbbiakban: IV.1501.a) (9. kötet 13. o.)

6 Szendrei J.: Miskolcz város i. m. 167.

7 Stipta István: Miskolc igazgatásának és jogéletének jellegzetességei. In: Miskolc története III/2. kötet 1702–1847-ig. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc 2000. 709.

8 MNL BAZML IV.1501.a. (15. kötet 92–93. o.)

9 MNL BAZML IV.1501.a. (15. kötet 93–99. o.)

Ezt követően további intézkedéseket tettek a városvezetők az ügyben. 1792-ben Török József elnökletével, majd később 1817–1818-ban a város és nemesége közösen próbált lépéseket tenni a cél érdekében. Egy bő évtized elteltével pedig 1829-ben a városi közgyűlés állandó bizottságot is alakított a királyi városi rangért.¹⁰

Rémiás Tibor írja, hogy 1818-ban a szabad királyi városi cím elnyerésére indult mozgalom úgy tudott nagyobb méreteket ölteni, hogy a városi nemesség is csatlakozott hozzá.

A változásokat tekintve a modernizációs szándékú reformkor idején (1825–1848) először az 1836. évi törvények alapján határozhatták meg Miskolc közigazgatási állását rendezett tanácsú községként, bár a törvény nem határozta meg pontosan a rendezett tanács fogalmát, csupán a „szokásjog alapján tárgyalta”.¹¹

Az 1836. évi törvények alapján tehát a szabadalmas kincstári mezőváros Miskolc rendezett tanácsú községként működött tovább, saját első folyamodású törvénykezéssel, közvetlenül Borsod vármegye fennhatósága alatt állva. A községi választásokról rendelkező 1848. évi XXIV. tc.¹² lehetővé tette, hogy az első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanácsú községek a szabad királyi városokról szóló törvénycikk szerint rendezzék tisztújításukat. Mindez a következő időszakban is fennmaradt, és a törvény alapján választott képviselő-testület 1867 és 1871 között is e korai polgári városjog szerint működött.¹³

A törvényhatóság felé

Miskolc önálló törvényhatósági jogállásért folytatott küzdelme egybeesett a kiegyezés után kapitalizálódó ország közigazgatásának stabilizálásával. A város önálló próbálkozásai mellett a törvénykezés szempontjából az első lépés a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc. volt, amely a törvényhatóság fogalmát definiálta. Egy évvel később született meg az 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, amely több fejlődő város között Miskolc problémáját sem oldotta meg. Az 1876. évi XX. tc. némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről a törvényhatósági joggal felruházott városok és a szabad királyi városok számát redukálta.¹⁴

10 Szendrei J.: Miskolcz város i. m. 168–170.

11 Kőmíves Tibor: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt. Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat 3. (2016) 2. sz. 39.

12 Az 1848. évi XXIV. törvénycikk a községi választásokra nézve. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>, letöltés 2022. febr. 28.

13 Tóvári J.: Az elit Miskolc i. m. 4.

14 Seres Péterné: Miskolc törvényhatósági joggal felruházott várossá alakulása, 1907–1909. Borsodi Levéltári Évkönyv 1. (1977) 97.

A kiegyezés után született törvénycikkek a városok jogállását igyekeztek rendezni. Az 1870. évi XLII. tc.¹⁵ feladata nem a megyei intézmény eltörlése volt, hanem a célszerű rendezés általi gyors, pontos közigazgatás közegévé tenni a törvényhatóságokat.

A törvénycikkben meghatározott helyek és városok önkormányzatot alapíthattak és az állami közigazgatás közvetítését gyakorolhatták, valamint közérdekű országos ügyekkel foglalkozhattak.¹⁶

Egy évvel később született meg az 1871. év XVIII. tc. a községek rendezéséről, amely három csoportba sorolta a községeket. Meghatározásra kerültek a „városok”, amelyek rendezett tanácscsal bírtak, a „nagy községek”, mint a mezővárosok és a falvak, amelyek nem rendelkeztek rendezett tanácscsal, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből tudták teljesíteni, valamint a „kis községek”, amelyek a törvény által rájuk ruházott teendőket korlátozott anyagi helyzetük miatt saját erőből nem tudták teljesíteni.¹⁷

A rendezett tanácsú városok közvetlenül a megye igazgatási hatáskörének voltak alárendelve, első tisztviselőjük a polgármester volt. A város igazgatásának hatásköre és gyakorlásának módja a törvényhatóságokéval volt azonos önkormányzati és átruházott feladatokkal. A város önkormányzati hatáskörében szabályrendeleteket alkothatott, határozatokat hozhatott, de csak a megye jóváhagyásával. A közigazgatás költségeiről a város gondoskodott. A városi hatáskör kiterjedt a közös vagyon feletti rendelkezésre, mint az utak, hidak, közlekedési eszközök, iskolák és egyéb intézmények ellenőrzésére.¹⁸

Kutatásom további részében látni fogjuk, hogy a város továbbra is azon munkálkodott, hogy a megye fennhatósága alól kikerülhessen.

Az 1871. XVIII. tc. értelmében tehát sikerült rendezni Miskolc jogállását. A rendezett tanácscsal ellátott városnak 200 tagú képviselő-testülete volt, egyik fele a legtöbb állami egyenes adót fizetőkből, másik fele pedig a választott tagokból tevődött ki. A vagyonnal már ekkor alig rendelkező város a maradék földesúri terhektől csak 1877-ben tudott megszabadulni.¹⁹

15 Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%-C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.

16 Uo.

17 Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%-C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.

18 *Stipta István*: A város jogállásával összefüggő események, intézkedések. In: Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Veres László. Miskolc 2003. 87.

19 *Tóvári J.*: Az elit Miskolc i. m. 4.

Az önálló törvényhatósági jog elérésének útja

Miután a miskolci tisztviselők összegyűjtötték azokat az indokokat, amelyekkel – a jogszabályváltozások miatt a szabad királyi városi rang helyett már – a törvényhatósági jog megszerzésének előmozdítását alá tudták támasztani, a város önálló törvényhatósági jogának indítványozását az 1873. január 13-án megtartott közgyűlésen,²⁰ a zárszámadás tárgyalását követően Losonczy Farkas Károly elnöklő polgármester vetette fel. Így a kérdés megtárgyalását a képviselők határozata alapján a februári időszaki közgyűlésre tűzték ki.²¹

Az indítvány – amely kiemelte a település kedvező adottságait, mint a város előnyös geográfiai helyzetét, értelmiségiekben gazdag és növekvő lakosságszámát, valamint emelkedő tendenciát mutató iparát és kereskedelmét – a helyi lapokban nagy vitát váltott ki az önálló törvényhatóság támogatói és ellenzői között. Az eszmecserében részt vett Répászky Alajos, az ügyvédi kamara elnöke, Lévay József vármegyei főjegyző, Beller József elnök, Lichtenstein József politikus és Rácz Ádám.²²

A vármegyei főjegyző ellenérveiben arra hivatkozott, hogy a teljes önkormányzat a városra nézve nagyobb kiadást jelentett volna az akkorinál, hiszen többletköltséget jelentett volna a város számára.²³

Fenti érvek és ellenérvek alapján Miskolc város úgy határozott, hogy megindítja és felterjeszti a törvényhatósági jog megszerzésére vonatkozó kérelmét Borsod vármegyéhez és Magyarország kormányához. A megyétől való elszakadás megteremthette volna, hogy Miskolc a megyével egyenrangú önálló törvényhatósággá alakulhasson át, amellyel területén maga gondoskodhatott volna önkormányzatáról és közigazgatásáról.²⁴

Miskolcnak Borsod vármegyétől történő elszakadása olyan ellentétes vélemények kialakulásához vezetett, amelyek feloldását a február 10-én tartott közgyűlésen²⁵ egy 51 tagú „küldöttség” felállításával próbálták orvosolni. A döntést az 1873. november 20-án megtartott egy napirendi pontból álló rendkívüli közgyűlés hozta meg, a szavazást a jegyzőkönyv²⁶ szerint – „városunk jövőjét” tekintve – a 110 képviselőből 90:20 arányban az önállósodás hívei nyertek meg. Így a város közgyűlése Borsod vármegye törvényhatósági bizottságának megküldte kérvényét véleményezésre.²⁷

20 MNL BAZML IV.1902.a. Miskolc város Képviselőtestületének (Képviselőközgyűlésének) iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872–1907 (a továbbiakban: IV.1902.a.) (2. kötet 1–3. o.)

21 *Stipta I.*: A város jogállásával i. m. 89.

22 Borsod – Miskolczi értesítő, 1873. január 23. – február 6.

23 Borsod – Miskolczi értesítő, 1873. január 23. 1.

24 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 177–179.

25 MNL BAZML IV.1902.a. (2. kötet 9–14. o.)

26 MNL BAZML IV.1902.a. (2. kötet 172–179. o.)

27 *Seres P.*: Miskolc törvényhatósági i. m. 98.

Borsod vármegye az 1874. február 10-i rendes közgyűlésén tárgyalta Miskolc kérvényét, amelyre elutasító határozattal válaszolt.²⁸

Miskolc önálló köztörvényhatósági rangra emelését a vármegye azért nem támogatta, mert előnytelennek ítélte meg a megyére és a városra nézve egyaránt. Bár valószínű, hogy inkább a megyét érte volna nagyobb kár az adófizetők hiánya miatt.

A városi mozgalom azonban nem ért véget a vármegye elutasító határozatával, sőt megkezdődött Miskolc tervszerű városfejlesztése. Az első lépés a koronauradalomtól való függés megszüntetése volt, amely Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter javaslata szerint az állami javak és földesúri tartozékok eladására fókuszált.²⁹

1890. december 18-án újabb kísérlet vette kezdetét Miskolc rendezett tanácsú város törvényhatósági jogának megszerzése érdekében. Ekkor 181 fő városi képviselő-testületi tag nyújtotta be közös indítványát a közgyűléshez. A képviselők sérelmezték, hogy az országos közügyekben a városnak nincs véleménynyilvánítási joga, szemben a törvényhatóságú városokkal, és hogy a városnak nincs befolyása, közvetlen érintkezése a kormánnyal, így számos szükséglet biztosítása csak a megye kedvező döntésén múlik. Továbbá olyan általános érvényű megfogalmazások is elhangzottak, mint hogy „szabaddá, öntudatosá kell a városokat tenni, fel kell szabadítani minden nyomástól, korlátozástól; nem kell a szükségesnél több és csak az alkotmányos kormány által gyakorolható ellenőrizettől függnie és hogy el kell hárítani minden akadályt, mely az arra minősített községeket gátolná a törvényhatósági átalakulásban”.³⁰

A közgyűlés Miskolc rendezett tanácsú város törvényhatósággá átalakítás tárgyában készült kérvényét 1890. december 29-én megtárgyalta és egyhangú igen szavazattal elfogadta, majd döntött az újabb kérvény benyújtásáról.³¹ A magyar kormányhoz benyújtott kérvényt 118 képviselő írta alá.³²

A város törvényhatósággá emelésének kérdését a *Borsod – Miskolczi értesítő* 1891. január 1-jei számában is közzétették. A lakosság a hírekből tudta meg, hogy a közgyűlés utolsó napirendi pontjában tárgyalta Miskolc város önállósításának ügyét.³³

Az előzőekhez hasonlóan ebben az esetben is vitát váltott ki a város önállósításának kérdése, amely a helyi sajtó mellett már a fővárosi lapokban is megjelent. De nemcsak a sajtó, hanem a megyei közgyűlés is kifejtette álláspontját a témában.

28 MNL BAZML IV.803.a. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872–1923 (a továbbiakban: IV.803.a.) (3. kötet 12–14. o.)

29 *Stipta I.*: A város jogállásával i. m. 92.

30 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 192.

31 MNL BAZML IV.1902.a. 158/1890. (19. kötet 98. o.)

32 MNL BAZML IV.1902.a. (19. kötet 100. o.)

33 *Borsod – Miskolczi Értesítő*, 1891. január 1. 5.

Az 1891. február 9-ei vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve³⁴ szerint a megye továbbra sem támogatta Miskolcot, és 167:72 arányban elutasította a város újabb kérvényét.

A számarányokból azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbiaktól eltérően az elutasítás már kevésbé volt egyértelmű, a közgyűlés tagjai között akadtak pártolók, ami annak volt köszönhető, hogy a miskolci virilisek már egységesen Miskolc mellett álltak. A város kérvényében felsorolták a település összes pozitívumát, fejlődési pályáját, valamint összehasonlították a többi, pontosan 25 törvényhatósági joggal rendelkező településsel és azok gazdasági helyzetével, amivel megvilágították Miskolc előkelő helyzetét a többi település között.³⁵

Ezt követően Melczer Gyula alispán a vármegye részéről felterjesztette ellenirányú kérelmét a kormány felé. Az alispán ismertette a vármegye döntését, valamint a kormány segítségét kérte, hogy akadályozzák meg a város törekvését. A megyének ugyanis továbbra is nagy érvágást jelentett volna a nagy területtel és lakosságsszámmal bíró Miskolc önállósodása.³⁶

A 19. század utolsó harmadában megsokasodott szabályrendeletek arra engednek következtetni, hogy a városvezetők igyekeztek a település életét a legmegfelelőbb irányba terelni. Számos terv és szabályzat született városszépítés témában, a város külső megjelenését illetően. Az egyik ilyen terv volt az évtizedeken keresztül uralkodó Miskolc város általános rendezési terve. A tervet Adler Károly városi főmérnök és Lippay Béla államvasúti mérnök készítette 1894-ben. A tervben szóba kerültek a korai városok szabálytalanságai, valamint a jövőt érintő intézkedések.³⁷

A városi feladatok sokasága továbbra sem tudta elvonni a figyelmet az önállósodás lehetőségéről. Ezért a város polgármestere, Soltész Nagy Kálmán (1844–1905) 1897. november 5-én a vármegye helyett egyenesen a kormányhoz fordult támogatásért. A polgármester Miskolc ügyében Bánffy Dezső miniszterelnökhöz kért bebocsátást. A meghallgatáson jelen volt még Lánczy Leó országgyűlési képviselő, Lichtenstein József, dr. Szabó Gyula királyi tanácsos és Görgey László üzletvezető. A miniszterelnök üdvözölte a város kérelmét, továbbá kifejtette, hogy a kormány nemcsak hivatásának, de kötelességének is tartja a városok fejlődésének előmozdítását. A miniszterelnök tájékoztatta a miskolci küldöttséget egy jövőbeli kormányzati intézkedésről is, miszerint a kormány egy közigazgatási reform első szakaszában van, amely többek között azoknak a városoknak a közigazgatási berendezésére fókuszál, amelyek törvényhatósági joggal lesznek felruházva. A miniszterelnök kifejtette továbbá, hogy Miskolc olyan város, amely véleménye szerint érdemes a törvényhatósági

34 MNL BAZML IV.803.a. (20 kötet 1–11. o.)

35 *Stipta I.*: A város jogállásával i. m. 93–94.

36 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 193.

37 *Kobold Tamás*: Az eltelt évszázad tanulságai, s napjaink városképe. In: Miskolc a millicentenárius évében. I. Szerk. Dobrossy István. H. n. [Miskolc] 1997. 124.

joggal bíró város címre, de jelen helyzetben célszerű megvárni az 1898–99-ben hatályba lépő közigazgatási reformot.³⁸

Soltész Nagy Kálmán polgármester neve összeforrt a város nagy építkezéseivel, ugyanis ekkor épültek fel a város legjelentősebb közintézményei, középületei, és jöttek létre fontos szervezetei.³⁹

Saját kutatásom alapján Miskolcon a következő jelentősebb létesítmények épültek ki vagy alakultak meg ebben az időszakban:

- a Kereskedelmi és Iparkamara megalakulása (1879),
- a Magyar Államvasutak üzemvezetőséget nyit (1880),
- a gázgyár üzembe helyezése (1882),
- az Osztrák–Magyar Bank fiókintézete megnyílik (1888),
- az Erzsébet-kert (későbbi Népkert) átadása (1889),
- a rendező pályaudvar építése megkezdődik (1893),
- a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület megalakulása (1893),
- az Erzsébet gőzfürdő megnyitása (1894),
- a városi zeneiskola megkezdzi működését (1901).

Miután a polgármestert 1901-ben országgyűlési képviselővé választották, összeférhetetlenség miatt lemondott polgármesteri hivataláról. Ez az eseménysorozat a lehető legjobb döntés volt a város előrehaladását tekintve, hiszen így országos szinten tudta érvényesíteni a település érdekeit. Ezzel egy időben a város polgármesterévé dr. Szentpáli Istvánt (1861–1924) választották, aki hasonló elveket vallva szervezte a város sorsát, mint elődje.⁴⁰

Szentpáli 1902-től kezdődő első polgármesteri ciklusát Miskolc területi és anyagi gyarapodása jellemezte. 1917-től 6 évig terjedő ciklusában a város újra megválasztotta polgármesterének. A polgármester nyugat-európai látásmódja modern városfejlesztési programokban nyilvánult meg. Miskolc olyan területekkel gazdagodott ciklusai alatt, mint Tapolca vagy a Martin-tagbirtokból álló Martintelep.⁴¹

1904. július 6-án gróf Tisza István miniszterelnök fogadta dr. Szentpáli István polgármestert és küldöttségét, hogy – a város érdemeire hivatkozva – Miskolc évszázados törekvésének hangot adva kérjék a miniszterelnök segítségét a törvényhatósági jog dolgában. A polgármester megemlítette Széll Kálmán miniszterelnök ígéretét, miszerint az 1903. évi költségvetés alkalmával a Miskolcot érintő törvényjavaslatot is benyújtotta volna, de az egyéb okok miatt meghíúsult. Továbbá tájékoztatta a miniszterelnököt a város érdemeiről, a 34%-os

38 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 195–197.

39 *Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László*: Miskolci életrajzi lexikon. Miskolc 2008. 232.

40 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 197.

41 *Dobrossy – Eszenyi – Zahuczky*: Miskolci életrajzi i. m. 255–256.

városi lélekszám-növekedésről, a helyi gazdaság fejlődéséről, valamint hangsúlyozta kedvező kulturális és etnikai összetételét is. A miniszterelnök ígérete mellett még abban az évben utasította Borsod vármegye főispánját, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen a város és a megye között, hogy Miskolc törekvései megvalósulhassanak.⁴²

Sajtó kutatásom újabb eleme az 1904. július 8-án közreadott *Az önálló Miskolc* című írás a következő híreket osztotta meg a lakossággal: „*tegnap Miskolcz város küldöttsége dr. Szentpáli István polgármester vezetése alatt gróf Tisza István miniszterelnöknél járt, ahol Miskolcz városnak önálló törvényhatósággá való emelését kérték és sürgették Miskolcz város polgárai nevében*”.⁴³ A város megváltozott, megnövekedett, és egy új Miskolcként tört a törvényhatósági jog megszerzése felé olyan érdemekre hivatkozva, mint a város kilencedik helye a magyar városok népességi sorrendjében, a város kereskedelmi méretei és forgalma stb.⁴⁴

Az 1905-ös országgyűlési képviselő-választások alkalmával Gróf Tisza István kormányát Báró Fejérváry Géza kormánya váltotta, így a város törekvései ismét megdőltek. Az új kormány ugyanis parlamenti többség nélkül vette át az ország kormányzatát, így ha történt is volna bármilyen előrelépés, a törvényhozás szüneteltetése miatt az országgyűlésben nem lett volna helybenhagyható.⁴⁵

Miskolc önálló törvényhatósági jogú várossá nyilvánítása

A város társadalmi életében jelentős szerepet vállaló Bizony Ákos (1846–1922), Miskolc országgyűlési képviselője felkereste gróf Andrássy Gyula belügyminisztert Miskolc törvényhatósági jogú várossá nyilvánítása ügyében. 1906. november 24-én küldöttség indult a belügyminiszterhez, amelynek élén Kubik Béla Borsod vármegye főispánja és Bizony Ákos országgyűlési képviselő állt. A belügyminiszterrel történt találkozó során már a vármegye is támogatta Miskolc törekvését.⁴⁶

A benyújtott interpelláció ügyében Széll Kálmán jelezte, hogy miniszterelnöksége alatt is szóba került a város ügye, amelyet jogosnak tartott, de a politikai helyzet nem volt alkalmas az ügy továbbvitelére. Gróf Andrássy Gyula belügyminiszter kijelentette, hogy beterjeszti a törvényjavaslatot az országgyűlés elé. Mivel a vármegye sem gördített akadályt a város önállósodásának ügyében, 1907. november 15-én a belügyminiszter benyújtotta a képviselőházhoz Miskolc rendezett tanácsú városnak önálló törvényhatósági jogú várossá nyilvánításáról szóló törvényjavaslatát.⁴⁷

42 Szendrei J.: Miskolcz város i. m. 197–198.

43 Miskolczi Napló, 1904. július 8. 1.

44 Uo.

45 Szendrei J.: Miskolcz város i. m. 200.

46 Uo. 201.

47 Stipta I.: A város jogállásával i. m. 95–96.

Az 1907. évi LI. tc.⁴⁸ a következőképpen indokolja a város törvényhatósági jogú várossá nyilvánítását: „Azon városok közt, melyek a rendezett tanácsú városok kereteiből kinőttek és érettek az önállósításra, kétségkívül első helyen áll Miskolcz városa, mely már régóta kéri és sürgeti törvényhatósági joggal való felruházását. E kívánság teljes mértékben jogosult. Miskolcz, mint legfejlettebb rendezett tanácsú városunk, több mint 40,000 lakossal bír, tehát lakosainak számával pl. a szintén virágzó Kassa és Győr törvényhatósági joggal felruházott városokat is felülmúlja. Általában törvényhatósági joggal felruházott 26 városunk közül a népesség számáránya szerint Miskolcz városát, Budapest székes-fővároson kívül, csupán 11 város előzi meg. Körülbelül hasonló helyet foglal el közművelődési és emberbaráti, úgyszintén közgazdasági és közlekedési intézményei tekintetében. A lakosság értelmiségi arányszámával pedig különösen kiemelkedik. Tehát nemcsak méltán sorakozhatik jelenlegi törvényhatósági joggal felruházott városainkhoz, de azok között az átlagot is erősen megüti. Pénzügyi szempontok sem szolgálhatnak a törvényhatósági joggal való felruházás akadályául”.⁴⁹

Kutatásom szerint a következő városok előzték meg lakosságszám tekintetében Miskolcot a vizsgált időszakban: Szeged, Szabadka, Debrecen, Hódmezővásárhely, Pozsony, Temesvár, Kecskemét, Arad, Nagyvárad, Kolozsvár és Pécs.

A törvényjavaslatot 1907. december 14-én szentesítették és két napra rá hirdették ki. Dr. Szentpáli István polgármester az 1907. december 21-én megtartott közgyűlésen⁵⁰ jelentette be Miskolc város képviselő-testülete előtt a város törvényhatósági joggal történő felruházásának örömhírét az 1907. évi LI. törvényekre⁵¹ hivatkozva.

A kormány a vármegye főispánját, Kubik Bélát választotta meg Miskolc első főispáni posztjára, majd az új törvényhatóság dr. Szentpáli Istvánt választotta első polgármesteréül.⁵²

Miskolc rendezett tanácsú város képviselő-testülete 1908. december 11-én tartotta utolsó közgyűlését. A megyei törvényhatósági bizottság is ekkor tartotta ülését. A gyűlésen felolvasták azt a rendeletet, amely értelmében Miskolc első főispánjának Kubik Bélát, a vármegye főispánját nevezte ki a belügyminiszter. Ezzel az áthidaló megoldással akarta diplomatikusan

48 Az 1907. évi LI. törvény cikk Miskolcz rendezett tanácsú városnak törvényhatósági joggal felruházásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36>, letöltés 2022. febr. 28.

49 Az 1907. évi LI. törvény cikk indokolása Miskolcz rendezett tanácsú városnak törvényhatósági joggal felruházásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700051.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D45>, letöltés 2022. febr. 28.

50 MNL BAZML IV.1902.a. 203/17468/907. (36. kötet 176. o.)

51 1907. évi LI. törvény cikk.

52 *Szendrei J.*: Miskolcz város i. m. 214.

megakadályozni a miniszter a két törvényhatóság között fennálló további rivalizálást az együttműködés lehetőségének felajánlásával.⁵³

A városigazgatás és szervezete

A városi adminisztráció hasonlóan működött egy mezővárosban vagy egy szabad királyi városban, azonban a gyakorlati megközelítést tekintve számos különbséggel, egyediséggel rendelkezett a két városi jogállás. Két mezőváros vagy szabad királyi város tanácsának működésében is fellelhetőek eltérések, sajátos adminisztrációs gyakorlatok, két különböző jogállású városban ennél sokkal szembetűnőbbek a különbségek.⁵⁴

Stipta írja a városi kormányzásról, hogy „*a miskolci szokásjog (1656) szerint »a bíró jó subjectum és qualificatus ember; Isten képét viseli, hogy értelmi és erkölcsi tekintetben példánykép legyen«*. A város kormányzatát egy 24 tagú választott testület látja el. Ezen túl rögzítették a városi főtisztviselők és testületek legfontosabb jogkörét, megalkották a városi alkotmányt.”⁵⁵ Az eltelt két évszázad alatt történtek változások a szokásjogban, viszont egyes szokások megmaradtak később is.

Az 1836. évi törvénycikkek meghatározták az ítélkezés fórumait, a bíróválasztás rendjét és a bíróságok összetételét. A városi tanács jogköre kibővült, amelyen a kamarának is jelen kellett lennie, sőt az uradalmi kamarai előljáró elnöksége alatt kellett lefolytatni az üléseket. A kamara így felügyeleti jogot gyakorolt a város pénzügyi igazgatása fölött, felülvizsgálati joggal rendelkezett a városi költségvetés vagy számadások fölött. A kamara mellett a helytartótanácsi ellenőrzések is gyakoriak voltak. Változás történt a jegyző kinevezését illetően is, akit már nem a város választott évente, hanem országos szinten neveztek ki.⁵⁶

Miskolc jogéletében 1848-ban nem történt jelentős változás. Nem változott a város igazságszolgáltatását működtető szervezeti rend, megmaradtak az előző századból öröklött szervezetek és szokások, valamint azok a központi elvárások, amelyeket az 1832–36. évi országgyűlés törvényei rendeltek el. Még nem különült el egymástól a közigazgatás és az igazságszolgáltatás, a városi autonómia körébe tartozó ügyekben – a régi szokások szerint, a helyi értékrendet figyelembe véve – választott tisztviselők döntöttek. A rendezett tanácsú községek – mint Miskolc – önálló igazgatási és bírósági szervezetet tartottak fenn. Miskolc kivételezett mezővárosként két képviselőt küldhetett az országgyűlésbe, ami közjogi és igazságszolgáltatási helyzetében jelentős változás nem hozott. Bár a vármegyei testületen belül megnövekedett a

53 Stipta I.: A városi hatóság i. m. 97.

54 Kórmíves T.: A közigazgatás újjászervezése i. m. 38.

55 Stipta I.: Miskolc igazgatásának i. m. 711–712.

56 Kórmíves T.: A közigazgatás újjászervezése i. m. 39.

politikai befolyása, és érdekeit is jobban tudta érvényesíteni, a vármegyétől továbbra is függött.

A városi önkormányzatot ettől az időszaktól már nem a kamara és a vármegye kormányozta, hanem az állami intézményrendszer.

A következőkben a döntéshozásban és feladatellátásban szerepet vállaló hivatalokat, hivatásokat tekintjük át a teljesség igénye nélkül.

Városi tanács (magistratus, tanács)

A vizsgált korszak elején a magisztrátus általános gyűlései szinte mindig a „Tek. Cameralis Praefectus presidiuma” alatt zajlottak. A tanácsüléseken gyakran születtek a városi közélet alapkérdéseit szabályozó határozatok, és a céhek ügyei is gyakran kerültek a városi tanács elé. A magistratus hatásköre igen széles volt, döntött a városi alkalmazottak felvételéről, a városi tisztviselők fizetéséről, egyéb juttatásairól, foglalkozott a választott személyek fegyelmezésével és esetleges büntetésével. A magisztrátus heti két alkalommal tartotta közönséges gyűléseit, ahol a tanács tagjainak és a polgármesternek kötelező volt jelen lenni, valamint a tagoknak mulasztásukról számot kellett adniuk, ami anyagi következménnyel is járhatott.⁵⁷

A tanács szigorúan ellenőrizte a pénzügyi kiadásokat, és pontosan meghatározta a hivatalos mellékjövedelmeket is. Egyes tanácsülések, mint az 1790. március 25-ei ülés⁵⁸ kifejezetten a számadással tartozók pénzügyi elszámoltatására terjedt ki, mint a perceptor, viconotárius, vachter, ménespásztor, vachterhadnagy vagy az inspector.

A városi közigazgatási szervezet, valamint a főtisztviselők egymáshoz való viszonya gyakorlatilag 1848-ig nem változott. A szabad királyi városi címért folytatott küzdelem során a város szervezetét úgy alakították át, hogy az kövesse a privilegizált városok működését.⁵⁹

Az 1848. évi törvények lényegében nem változtatták meg Miskolc igazgatását. Kibővült viszont a város bírói hatásköre, valamint bírósági ügyekben is kimondták a jogegyenlőséget, bár gyakorlatban ez kevésbé valósult meg. A városi tanács fölött a vármegye továbbra is felügyeletet gyakorolt, és a város tisztújításába is beleszólhatott. A város közjogi helyzete tehát függött a vármegyétől, amely részleges önkormányzati autonómiával bírt.⁶⁰

Saját kutatásom alapján Miskolc rendezett tanácsú város szervezeti szabályzata⁶¹ szerint, az 1871. évi XVIII. törvény szerint gyakorolta jogait és kötelessé-

57 *Stipta I.*: Miskolc igazgatásának i. m. 711–714.

58 MNL BAZML IV.1501.a. (16. kötet 65–67. o.)

59 *Stipta I.*: Miskolc igazgatásának i. m. 712.

60 Kőmíves T.: A közigazgatás újjászervezése i. m. 45.

61 MNL BAZML IV.1902.c. Miskolc város Képviselőtestületének (Képviselőközgyűlésének) iratai, Közgyűlési iratok 1872–1887 (a továbbiakban: IV.1902.c.) 55/1872.

geit a képviselő-testület, a tanács, az árvaszék, a polgármester, a rendőrkapitány és az önálló választmányok által.

A tanács a korábbi évekhez hasonlóan végrehajtó közegként működött az állami és megyei közigazgatás és a városi önkormányzat körében, valamint önálló közigazgatási hatóság a törvények és szabályrendeletek által hozzá utasított ügyekben.⁶²

Küldöttség (bizottság)

Miskolc vezetése küldöttségeket hozott létre annak érdekében, hogy a várost érintő fontosabb területeken eredményesebben tudjon működni. A szakmai feladatokat igénylő bizottság, mint pl. a számvevő küldöttség mellett olyan delegációk is létrejöttek, mint a – kutatás szempontjából releváns – Miskolc önálló köztörvényhatósággá átalakításán dolgozó küldöttség,⁶³ amely a városvezetők munkáját vélemények, érvek összegyűjtésével, valamint döntéshozattal segítette. A küldöttségek elnöke a polgármester volt.

Továbbá levéltári kutatásaim során olyan 1829-ből származó „Királyi Városság dolgában tartatott plenipotentiárius vegyes öszve ülés”⁶⁴ megnevezésű jegyzőkönyvekre is rátaláltam, amelyek a városnak szánt felajánlásokat tartalmazták összesítve, dátummal és a felajánlások összegével.⁶⁵ Hasonlóképpen ráleltem az egy évtizeddel később született, 1839-ből származó Királyi Várossági Gyűlések⁶⁶ irataira is.

Bírói hatalom (főbíró, albíró)

A községek belső igazgatásáról szóló 1836. évi IX. tc. rendelkezett a városok belső igazgatásáról és ítélkezési fórumairól. A községi bírakat a helyi lakosság választotta ki a földesúr által megnevezett három legalkalmasabb jelöltből, valamint a kisbírákat és az esküdteket egy évre szabadon választották. A jogszabály továbbá rendelkezett a bírák és esküdtek elmozdíthatatlanságáról, miszerint egy év alatt nem foszthatók meg szolgálataiktól, kivéve mulasztás vagy egyéb körülmények miatt.⁶⁷

62 MNL BAZML Miskolcz rendezett tanácsu város szervezete, 1878.

63 MNL BAZML IV.1902.a. (2. kötet 172–179. o.)

64 MNL BAZML IV.1502.b. Miskolc Város Quantualis és Királyi Városi Deputatiojának iratai, Iratok 1793–1848 (a továbbiakban: IV.1502.b.) (4. doboz)

65 MNL BAZML Miskolcz Városának Királyi Várossá leendő tétele eszközlésére önként tett ajánlatok feljegyzése.

66 MNL BAZML IV.1502.b. (4. doboz)

67 Az 1836. évi IX. törvénycikk a községeknek belső igazgatásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>, letöltés 2022. febr. 28.

A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában született 1868. évi LIV. tc.⁶⁸ átalakította az addigi bírósági szervezetet. A szabad királyi városokban és a rendezett tanácsú mezővárosokban a polgári ügyek intézésében elsőfokú bírói jogkört a városi bíró vagy helyettese kapott, valamint a városi törvényszék.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc.⁶⁹ 1. §-a mondta ki az igazságszolgáltatás és a közigazgatás különválását. A közigazgatási és a bírói hatóságok nem avatkozhattak egymás hatáskörébe. A törvény kimondta továbbá, hogy az ítélezések a király nevében történnek, és a bíró csak a törvénynek van alárendelve, így a törvényerejű szokások szerint járhatott el és ítélezhetett. Ekkor határozták meg a bírák alkalmazásának szakmai feltételeit és a hivatali összeférhetetlenség szabályait is a következők szerint. A bíró 26 évet betöltött fedhetetlen jellemű, magyar honpolgár lehetett, aki nem állt csődeljárás alatt, rendelkezett elméleti és gyakorlati tudással, képzettséggel. A bíró nem lehetett országgyűlési képviselő, ügyvéd vagy ügynök, nem viselhetett más állami hivaltalt stb.⁷⁰

Képviselő-testület

Az önkormányzati jogkört a város képviselő-testülete gyakorolta, amelynek végrehajtó szerve a városi tanács volt. A képviselő-testület szabályrendelete határozta meg a tanács összetételét és ügyrendjét, amely a tanácsnokok mellett választott szaktisztviselőkből állt, elnöke a polgármester volt.⁷¹

Levéltári kutatásom során rátaláltam arra a városkönyvben található bejegyzésre, amely szerint 1789 május 1-jén tartották a „Város Építő Székét”⁷² abból a célból, hogy a város szervezetének átalakítása megkezdődhessen a szabad királyi városok mintájára. A tisztújítás során megválasztották a polgármestert és a 24 főből álló képviselő-testületet. Az előző részben részletezett eseménysorozat hatására Miskolc város életében elkezdődött a város elmozdulása az önállóság felé.

Kiegészítés idején a 102 főből álló képviselő-testület tagjait a város lakossága választotta. A képviselő-testület összetétele a „községi törvény” bevezetésével változott meg. A város szervezeti szabályzata a törvény szerint határozta meg

68 Az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában. <https://net.-jogtar.hu/getpdf?docid=86800054.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+LIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.

69 Az 1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86900004.TV&targetdate=&printTitle=1869.+%C3%A9vi+IV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.

70 Uo.

71 MNL BAZML IV.1921.

72 MNL BAZML IV.1501.a. (15. kötet 93–99. o.)

a képviselők összetételét 100 fő választott és 100 fő legtöbb adót fizető képviselőben. A törvényhozók a legtöbb adót fizetők (virilisek) részvételével próbálták biztosítani a városokban a tőkés, a vármegyékben a földbirtokosok túlsúlyát.⁷³

Miskolc a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. szerint folytatta működését. A városi jegyzőkönyv⁷⁴ szerint Miskolc tisztújító képviselő-testülete 1872. július 4-én alakult meg. Az időszakra jellemző miskolci virilizmust saját kutatásom is megerősíti: a képviselő-testület a város szervezeti szabályzatának 1. §-a⁷⁵ szerint fele részben a már említett 100 fő választott képviselőből és 100 fő viriliből állt. A közgyűlés rendjéről szabályrendelet intézkedett, elnöke a polgármester volt. Miskolc város szabályzata szerint a képviselő-testület hatáskörébe tartozott a szabályrendeletek (statútumok) megalkotása, a költségvetési előirányzatra tett észrevételek tárgyalása, a költségvetés megállapítása, a törzsvagyon szerzése és elidegenítése, intézkedés a város ingó és ingatlan vagyonáról, gondoskodás új jövedelemforrások megnyitásáról, a pénztár kezelésének és a számvitel módjának meghatározása, a zárszámadás megállapítása, új tisztségek létrehozása, illetve megszüntetése stb.⁷⁶

További kutatásom kiterjed Miskolc város ügyrendjére is, mely szintén meghatározta, hogy „Miskolc városában a képviselő testület áll 100 választott és legtöbb adót fizető összesen 200 városi képviselőből és az előjárásának azon tagjaiból, – kik a községi törvény 60.§-a szerint a közgyűlésekben szavazattal bírnak”.⁷⁷ Az ügyrend rendes, rendkívüli és mindenki számára nyilvános közgyűléseket különböztetett meg. Az elnök a polgármester volt, akadályoztatása esetén az alpolgármester.

Az 1902. évi városi szervezeti szabályzat szerint a képviselőtestület feladatai olyan dolgokkal egészültek ki, mint az új jövedelmi források megnyitása, a terhes szerződések megkötése vagy felbontása, a közművek emelése, új hivatalok rendszeresítése vagy a fennállók megszüntetése.⁷⁸

Polgármester

A források szerint 1789-ben választottak először polgármestert Miskolcon. Az 1789. május 1-jei tisztújítás⁷⁹ alkalmával – amelyet az előzőekben már ismertettünk – polgármester-választás során főbíró és albíró is alkalmaztak. A polgár-

73 *Stipta István*: A városi hatóság szervezete és működése. In: Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Veres László. Miskolc 2003. 98.

74 MNL BAZML IV.1501.a. (1. kötet 113–123. o.)

75 MNL BAZML IV.1902.c. 55/1872

76 MNL BAZML Miskolcz rendezett tanácsú város szervezete, 1872.

77 MNL BAZML Szab. Miskolcz város képviselő testületének Ügyrendje, 1873. 1.

78 MNL BAZML Miskolcz rendezett tanácsú város szervezeti szabályzata, 1902.

79 MNL BAZML IV.1501.a. (15. kötet 93–99. o.)

mester feladata a városi közelet ellenőrzése, valamint a főbíró és a magistratus munkájának segítése volt. A polgármester feladata volt továbbá a külső tanács vezetése, amely révén a város közéletére tudott befolyást gyakorolni. A főbíró a helyi igazgatás vezetője maradt, irányítva a tanácsot.⁸⁰

Levéltári kutatásom során a polgármesteri tisztségről talált iratok a következő feladatokat ismertetik: Az 1790. március 22-ei jegyzőkönyv⁸¹ szerint a polgármester a főbírónak alárendelve végezte feladatait. Továbbá a polgármester kötelessége volt a város gazdasági folyamatainak vizsgálata és az esetleges hiányosságok jelentése a főbírónak, miszerint: „*Forminder uramnak kötelességében áll az, hogy az Gazdaságnak folyamattját vizsgállya és ha abban fogyatkozást látna Fő Bíró Uramnak jelentse*”.⁸²

Egy szűk évszázaddal később az 1886. évi XXI. tc.⁸³ szerint a polgármester a rendezett tanácsú városok esetében az előljáróság és a tanács tagja és feje volt, valamint rendes elnöke a közgyűlésnek. A törvényhatósági jogú városokban – tehát Miskolc esetében 1909-től – a város első tisztviselőjeként elnöke a városi tanácsnak és a főispán akadályoztatása esetén a közgyűlésnek.⁸⁴

Az 1871. évi községi törvény után készült szervezeti szabályzat⁸⁵ szerint a polgármester végrehajtó közege volt a megyének, a városnak, valamint első tisztviselője a városnak. Végrehajtó közegként elsősorban végrehajtotta a megye rendeleteit, amelyekért felelősséggel tartozott. A város első tisztviselőjeként elnöke volt a képviselő-testületnek, az árvaszéknek és a szakosztályoknak, illetve feje a tanácsnak.

Jegyzői kar (főjegyző, aljegyző)⁸⁶

A községek belső igazgatásáról rendelkező 1836. évi IX. tc. meghatározta, hogy a város a földesúr jóváhagyásával köteles jegyzőt alkalmazni, akit már nem a helyi közösség választott évenként. A jegyzőválasztás tehát már nem a lakosság autonóm ügye volt, hanem törvényi előírás szabta meg a hivatalt elfoglaló sze-

80 *Stipta I.*: Miskolc igazgatásának i. m. 709.

81 MNL BAZML IV.1501.a. (16. kötet 58. o.)

82 MNL BAZML Miskolc Város Tanácsának iratai, 1790. 58.

83 Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88600021.TV&targetdate=&printTitle=1886.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.

84 Uo.

85 MNL BAZML IV.1902.c. 55/1872

86 Az 1891. évi Borsod – Miskoczi Értesítő lapban pályázati hirdetményben kerestek a megyébe főszolgabíró jegyzőségre és másod jegyzői állásra pályázókat. A hirdetés értelmében „*az első jegyző fizetése 500 frt. 200 frt lakpénz és 21.500/1600 k. hold szántóföld haszonélvezete; a másodjegyző fizetése 450 frt, 200 frt lakpénz és 21.500/1600 k. hold szántóföld haszonélvezete*” volt. Borsod – Miskolczi Értesítő, 1891. július 2. 2.

mély kvalitásait, amely szerint a jegyzőnek erkölcsös és szakmai tapasztalattal bíró egyénnek kellett lennie.⁸⁷

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban fellelt 1872-es miskolci szervezeti szabályzat a következők szerint határozta meg a jegyzői kar (főjegyző és aljegyzők) feladat- és hatáskörét: „A jegyző viszi a tollat, a képviselőtestület, a tanács, az árvaszék, a szakosztályok ülésén, továbbá a vásárbíróságnál, küldöttségeknél, a békebírósnál és az elnökségnél. Előadja a közgyűlésen a tanácsban a polgármestertől átvett tárgyakat. Fogalmaz. Felügyel a levéltárra (...) tagja a tanácsnak”.⁸⁸

Egyéb városi tisztségek

A városi tisztségek folyamatosan változtak az egyes időszakok megnövekedett igényeinek megfelelően. A feladatok gyarapodása is nagyobb apparátust igényelt, bár a korábbi korszakhoz hasonlóan ebben az időszakban is voltak, akik nem kívántak hivatalt viselni.

A városi tanács testületének hatásköre rendkívül széles volt, többek között a tanács döntött a városi alkalmazottak felvételéről is. Egy 1790-es jegyzőkönyv⁸⁹ szerint az év első napjaiban választották a városgazdát, akinek esküt kellett tennie, „confirmáltatni kellett”. Ezen a napot választottak továbbá vásárbíró, ökörcsordást, hajdút, vachtert, kerülőt, hadnagyot és káplárt, akiknek szintén fel kellett esküdniük, és meghatározták járandóságukat is.

A város egyik legfontosabb szerepe a városgazdára, vagyis a kincstartóra hárult, aki nyilvántartotta a kiadásokat és a bevételeket, amelyekről összesített forrásonként és többnyire elkülönítetten naponta részletezett kimutatásokat készített.⁹⁰

1872-ben 82 fő dolgozott a város szolgálatában, de a következő évtől a megnövekedett feladatok miatt olyan új állások is alakultak, mint a kéményseprő, a hajdúkáplár, a kapitánysági ordonánc, a díjnokok, de olyan foglalkozások is újra létrejöttek, mint a toronyórak igazgatója. A város szervezetének folyamatos kibővülése további új szakemberek felvételét vonta maga után a hivatalnoki karba. Míg 1890-ben 121 fő, 1909-ben már 200 fő dolgozott a polgármesteri hivatalban.⁹¹

87 *Szegőfi Anna*: Az igazságszolgáltatás szervezete, 1848–1870. Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2003. 68.

88 MNL BAZML Miskolcz rendezett tanácsú város szervezete, 1872. 10.

89 MNL BAZML IV.1501.a. (16. kötet 3–4. o.)

90 *Nagy Magdolna*: Miskolc város gazdálkodása a XVIII. század első felében. Borsodi Levéltári Évkönyv 8. (1997) 177.

91 Stipta I.: A városi hatóság i. m. 103.

Összegzés

A kutatás rávilágít arra, hogy Miskolc önálló törvényhatósági jogának megszerzését milyen társadalmi változások előzték meg. Láthatjuk azt is, hogy a város jogaiért folyó küzdelemben elért eredmények leginkább Miskolc polgármestereinek köszönhetőek.

Kutatásom alátámasztja Miskolc történetíróinak egyhangú véleményét, hogy a korszak egy lehetőség volt a város életében a szabad királyi városi rang megszerzésére, amely elérését számos körülmény akadályozta. Mindezt a városnak csak Ferenc József 1907. évi rendeletével sikerült feloldani, mikor önálló törvényhatósági jogot kapott a település.

Felhasznált szakirodalom és források

- Az 1836. évi IX. törvénycikk a községeknek belső igazgatásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1848. évi XXIV. törvénycikk a községi választásokra nézve. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800054.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+LIV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny-cikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86900004.TV&targetdate=&printTitle=1869.+%C3%A9vi+IV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny-cikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9ny-cikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9ny-cikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88600021.TV&targetdate=&printTitle=1886.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9ny-cikk&referer=1000ev>, letöltés 2022. febr. 28.
- Az 1907. évi LI. törvénycikk indokolása Miskolcz rendezett tanácsu városnak törvényhatósági joggal felruházásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700051.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D45>, letöltés 2022. febr. 28.

- Az 1907. évi LI. törvénycikk Miskolcz rendezett tanácsu városnak törvényhatósági joggal felruházásáról.
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36>, letöltés 2022. febr. 28.
- Borsod – Miskolci értesítő, 1873. január 23.
- Borsod – Miskolci Értesítő, 1891. január 1.
- Borsod – Miskolci Értesítő, 1891. július 2.
- Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci életrajzi lexikon. Miskolc 2008.
- Kobold Tamás: Az eltelt évszázad tanulságai, s napjaink városképe. In: Miskolc a millecentenárium évében. I. Szerk. Dobrossy István. H. n. [Miskolc] 1997. 121–129.
- Kőmíves Tibor: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt. Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat 3. (2016) 2. sz. 38–47.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának (MNL BAZML) vonatkozó fondjai
- Miskolci Napló, 1904. július 8.
- Nagy Magdolna: Miskolc város gazdálkodása a XVIII. század első felében. Borsodi Levéltári Évkönyv 8. (1997) 177–182.
- Seres Péterné: Miskolc törvényhatósági joggal felruházott várossá alakulása, 1907–1909. Borsodi Levéltári Évkönyv 1. (1977) 97–123.
- Stipta István: A város jogállásával összefüggő események, intézkedések. In: Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Veres László. Miskolc 2003. 85–97.
- Stipta István: A városi hatóság szervezete és működése. In: Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Veres László. Miskolc 2003. 97–107.
- Stipta István: Miskolc igazgatásának és jogéletének jellegzetességei. In: Miskolc története III/2. kötet 1702–1847-ig. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc 2000. 679–736.
- Szegőfi Anna: Az igazságszolgáltatás szervezete, 1848–1870. Miskolc története IV/1. kötet 1848-tól 1918-ig. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2003. 67–85.
- Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I–V. Miskolc 1886–1911.
- Tóth Péter: Miskolci Statutumok 1573–1755. Miskolc 1981.
- Tóvári Judit: Az elit Miskolc város társadalmában, 1872–1917. Nyíregyháza 1997.

MOLNÁR DÁVID

„INKÁBB, PERSZE ÉRZÉSBŐL” – ADALÉKOK KOLACSKOVSZKY LAJOS PÁLYAKÉPÉHEZ ÉS SZOCIALIZMUSHOZ FÚZÓDÓ VISZONYÁHOZ*

Kolacskovszky Lajos a korai magyarországi és egeri szocialista mozgalom fontos alakja. A néptanító fiaként és a századfordulón szocializálódó későbbi hivatalnokként fiatalkori éveit erősen befolyásolták az elsővilágháborús frontélmények, valamint a háborút követő forradalmi időszak. A zűrzavaros évek előtt köztársaságpárti, talán a polgári radikálisok eszmeiségéhez leginkább közelálló nézetek jellemezték, majd az őszirózsás forradalmat követően végleg elköteleződött a baloldal mellett. A forradalmak leverését követően kapcsolata nem szakadt meg az illegális és legális baloldallal sem, azonban közéleti aktivitása csökkent. Emiatt neve a hazai turista irodalomból lehet a leginkább ismerős, ugyanakkor Eger történetében nem kerülhetők meg történeti témájú munkái sem, melyek a város és a régió legkorábbi marxista szellemű írásai. A második világháborút követően teljes mértékben rehabilitálták, ugyanakkor életének utolsó éveit a megyei levéltár csendjében elvonultan, írással töltötte.¹

Életét és pályafutását több publikációban is feldolgozták, írásainak jelentős részét pedig sajtó alá rendezték és kiadták.² A kizárólag 1990 előtt készült munkák Kolacskovszky önreflexív visszaemlékezéseire támaszkodnak elsősorban, és mellőzik a forráskritikát. Így a rendelkezésre álló irodalomból egy elkötelezett mozgalomár idealizált pályaképe bontakozik ki, mely megfelelt az államszocialista történetírás legfőbb elvárásainak.³

Az eddig megjelent publikációk előszeretettel támaszkodtak az önéletrajzot is magába foglaló speciális forráscsoportra, ugyanakkor annak további elemeit meglehetősen szelektíven kezelték. Kolacskovszky írott hagyatékát ugyanis a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára őrzi tizenhárom dobozban és

* A tanulmány az OTKA FK 137821 „Politikai átmenetek és rendszerváltások – Az észak-magyarországi vármegyék tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata (1944–1950)” című projekt keretein belül készült.

1 Kolacskovszky életének legfőbb krónikása Szecskó Károly volt, aki több, bár tartalmában lényegileg azonos tanulmányt publikált Kolacskovszky életéről. Alábbi írástomat Szecskó Károly emlékének ajánlom.

2 Kolacskovszky Lajos válogatott munkásmozgalom-történeti írásai. Heves Megyei Propagandista 10. (1979/1980) 43. sz. 5. A kötet előszava szerint az MSZMP KB 1976. október 26-ai határozatának következtében gyorsult fel „*helyi forradalmi munkásmozgalom hagyományainak a feltárása és közkinccsé tétele*”.

3 A historiográfiai sajátosságokról lásd: *Romsics Ignác*: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 377–396.

mintegy másfél iratfolyóméter terjedelemben.⁴ A rendezett, ugyanakkor mégis nehezen kutatható hagyatékban személyes dokumentumok, családi emlékek, fotók, kéziratok és (az egykori tulajdonos természetszeretete révén) még egy herbárium is megtalálható. A hagyaték így Kolacskovszky életének és komplex személyiségének elsőszámú forrása, melyeknek bizonyos elemei módosíthatják az egyik első egri szocialistáról kialakult képet. Ugyanígy befolyásolhatja Kolacskovszky történelmi megítélését az 1919 őszén és telén felvett rendőrségi vizsgálati anyaga, melyet a később született tanulmányok szintén figyelmen kívül hagytak.⁵

Az eddig nem ismertetett források bevonásával adalékokat szeretnék nyújtani egy századfordulón szocializálódó és a későbbiekben a baloldal felé forduló vidéki közsolga életéhez.⁶ Ennek értelmében Kolacskovszky neveltetését és szocializációját, az 1918–1919-es forradalmak katartikus élményét, végül pedig a forradalmakat követő időszak legfontosabb elemeit világítom meg. Mindezzel szeretném árnyalni a Kolacskovszkyról kialakult egyoldalú, idealizált képet, mely hozzájárulhat a szocialista jellegű munkásmozgalom korai tevékenységének helyesebb értelmezéséhez is.

Neveltetés és szocializáció

Kolacskovszky Lajos 1891. január 2-án született Jászárokszálláson, az esztergomi származású helyi tanító, Kolacskovszky János és neje, Fekete Mária első és egyben egyetlen gyermekeként.⁷ A család még Lajos születésének évében továbbköltözött Egerbe, ahol az apa hamar elmerült a város polgári-intellektuális életében.⁸

Eger ekkor a filoxéra okozta társadalmi válság mélypontján volt. A szőlők több mint 90%-át kipusztító filoxéra ellehetetlenítette a város agrárnépességét, a helyben jelentősnek mondható kisiparos réteg pedig az industrializáció és az általános gazdasági modernizáció miatt került nehéz helyzetbe.⁹ A

4 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HML), XIV.3. Kolacsovszky Lajos hagyatéka 1891–1954 (a továbbiakban: XIV.3.) (1-13. doboz).

5 MNL HML IV.417. A Heves megyei levéltárban elhelyezett letétek gyűjteménye 1561–(a továbbiakban: IV.417.) 2403.

6 Az életrajzírás komplex módszertanáról lásd: *Kövér György*: Biográfia és életrajzírás. Bp. 2014.

7 MNL HML XIV.3. (1. doboz 3.) Kolacskovszky Lajos családjára vonatkozó dokumentumok. „Kereszt-level kivonat a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében és az egri érseki megyének felsőjász alesperesi kerületében fekvő Jász-árokszállási róm. katolika egyház keresztelési anyakönyvének X. kötete 6. lapjáról.” Irma húga kétévesen, majd Gabriella öt évesen hunyt el. Lásd: uo. testvéreinek gyászjelentései.

8 *Friedrichné Kovács Irén – Szecső Károly*: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága I. (Ifjúkori évei). Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 7 (1969) 19–20.

9 Molnár Dávid: A filoxéra-pusztítás hatása az egri agrár és iparos társadalomra. *A Dimenziók V. Katasztrófák után... (KUT) Természeti csapások, járványok és ökológiai folya-*

város kulturális-szellemi életére az egri érsek és a klérus túlzott jelenléte volt jellemző. Ugyanakkor a város világi és egyházi elitje a dualizmus éveitől ragaszkodott az 1848-as függetlenségi hagyományhoz, így a magyar nemzetisége legalább annyira meghatározta a város szellemi légkörét, mint a katolicizmus.

Az idősebbik Kolacskovszky elhivatott néptanítóként reformpedagógiai nézeteit előszeretettel hirdette, elsősorban a sajtó hasábjain. 1896-ban megalapította, majd szerkesztette a *Heves Megyei Tanügy* című pedagógiai lapot, melynek 1900-tól tulajdonosa is volt. Cikkeit mint a Hevesmegyei Általános Tanítóegylet egri járáskörének elnöke tette közzé.¹⁰ A lap egy bő évtizeden keresztül párhuzamosan jelent meg egy másik tanítói mozgalom, az Egri Főegyházmegyei Római Katolikus Néptanító Egylet közlönyével, a *Népiskolai Tanüggyel*.¹¹ Szintén párhuzamos működött évekig a Kolacskovszky János kezdeményezésére alapított Egri Általános Iparos-ifjúság Olvasóköre és a városban már évtizedek óta nagy hagyománnyal bíró és erős egyházi felügyelet alatt álló Katolikus Legényegylet.¹² Ugyan a különböző egyesületek és sajtótermékek közötti éles pengeváltásról nem tudunk, megnyilatkozásaikban mégis tetten érhető a katolikus reneszánszból táplálkozó valláserkölc, valamint a modernitás által ösztönzött progresszív pedagógia és világnézet közötti különbség.

Az alábbi szakmai és társadalmi fórumok közötti konfliktusmentes viszony abból is következett, hogy kortársai szerint Kolacskovszky Jánost „*ritka elmeállal áldotta meg a természet; tanuskodhatnak erről az egyesületi gyűléseken előadott indítványai, hozzászólásai, szakvitái melyekkel mindig eltalálta a helyes irányt. Írásmunkáit világosság, tervszerűség, nagy átgondoltság jellemzi; irtóztott a személyeskedő hangtól, s azért mindig tárgyilagos, komoly tudott maradni*”.¹³ Fiáról, Lajosról a Tanácsköztársaság bukását követő zalaegerszegi internálás idején egykori rabtársa is úgy vélekedett, hogy a rabok között zajló viták során „*kellő tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy az éles, sokszor személyeskedésig fajuló szócsatákat parlamentáris mederbe terelje*”.¹⁴

matok a történelemben című 2021. június 17–18-án megtartott online konferencia írásos változata. (Megjelenés alatt)

- 10 Magyarország városai és vármegyéi. Heves Vármegye. Szerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. é. n. 382.
- 11 Heves megyei sajtóbibliográfia, 1838–1970. A Heves Megyei Könyvtár füzetei 26. Szerk. Nagy Józsefné. Eger 1972. 23., 49.
- 12 Magyarország városa i. m. 110, 382.
- 13 Kolacskovszky János (Dr. Kalovits Alajos nekrológja). Heves Megyei Tanügy, 1918. december 15.
- 14 *Vadász Ferenc: A nagy optimista. Sollner József élete.* Bp. 1967. 74. Ill. idézi: *Szecske Károly: Kolacskovszky Lajos tevékenysége a forradalmi munkásmozgalomban, különös tekintettel Heves Megyére.* In: Kolacskovszky Lajos válogatott munkásmozgalom-történeti írásai. Heves Megyei Propagandista 10. (1979/1980) 43. sz. 7.

Az apa és fia közötti jellembéli hasonlóságokon túl Kolacskovszky Jánost reformpedagógiai nézetei mellett egyfajta „polihisztor” attitűd is jellemezte, mely minden bizonnyal mintaként szolgált fia számára. A művészet szeretete mellett előfordult, hogy régiségeket ajándékozott múzeumok számára, vagy találmányokat szabadalmaztatott,¹⁵ de elsősorban a természettudományok szeretetével hatott leginkább fiára.

Önéletrajza szerint apja közbenjárásának köszönhetően már 12 évesen tagja lett a Magyar Természettudományi Társaságnak. Saját elmondása szerint ekkor szerzett legmeghatározóbb olvasmányélményei Darwin és Kopernikusz művei voltak.¹⁶ Ezzel egy időben az egri ciszterek főgimnáziumának padjait koptatta. Nem tudni, hogy a gyermek Kolacskovszky vallásos nevelése mennyire volt meghatározó a szülői házban, azonban a ciszterek iskolájában ez a mindennapi oktatás része volt. Az évek alatt jó tanulmányi eredményeket produkált. Főként a természettudományokban és a történelemben jeleskedett. Önéletrajza és későbbi életrajzírói szerint „*már gimnazista korában sem érdekelte a vallásos ideológia (...) apja nevelőmunkája, haladó szellemű olvasmányai, a természeti jelenségek megfigyelése folytán már gimnazista korában kezdett materialistává válni*”.¹⁷ Ennek ellenére vallástanból jeles eredménnyel zárták minden év végén, és magaviselete is példás volt az iskolai értesítők alapján, amiből arra következtethetünk, hogy a fiatal Kolacskovszky nem konfrontálódott a vallásos tanári karral.¹⁸

Az erős vallásos szemlélet mellett a ciszterek főgimnáziumában nagy hangsúlyt fektettek a korszerű természettudományos ismeretek átadására is. Nem valószínű, hogy ennek része lett volna a darwini evolúciós tézisek beépítése a tananyagba, hiszen a teremtéstannak bizonyos mértékig ellentmondó elmélet az egri klérus intellektuális köreiben negatív visszhangot keltett a századforduló éveiben.¹⁹ Így a fiatal Kolacskovszky otthon édesapjától szerzte, illetve szabadidejében mélyíthette tovább természettudományos ismereteit.

15 MNL HML XIV.3. (1. doboz 3.) Pulszky Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának 1880. november 17-én kelt levele, melyben hálás köszönetét fejezi ki Kolacskovszky Jánosnak, aki négy régi ezüst érmet ajándékozott a múzeum számára. III. uo. Kolacskovszky János nyomdaipari gépének hirdetése.

16 Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos tevékenysége a forradalmi munkásmozgalomban, i. m. 4.

17 *Friedrichné Kovács I.* – Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága I. i. m. 22.

18 A Ciszterci Rend Katolikus Főgimnáziumának értesítői. Eger 1901–1908.

19 Lásd. többek között Vass Imre *Régi igazságok – modern cselekedetek* című cikksorozatát az Egri Egyházmegyei Közlöny 1894. október és november 1. közötti számaiban.

1. ábra: A fiatal Kolacskovszky Lajos²⁰

A természettudományok mellett klasszikus történetírók és ókori szerzők ismerete is neveltetésének része volt, mely a történeti publicisztika felé nyitotta meg Kolacskovszky számára az utat. Legkorábbi művei nem maradtak fenn, azonban a kor híres egri költőjének és pedagógusának, Türk Frigyesnek Kolacskovszky Jánoshoz írt levele szerint Lajos munkáin „*meglátszik a Tacituson alapuló komoly olvasottság*”. Majd hozzátette, hogy „*a klasszicista alaptanulság biztosíték arra, hogy (...) ha ebben az irányban szépíti lelkét, irodalmunknak hivatott munkása, az apja fia lesz*”.²¹

Végül 1909-ben tett érettségi vizsgát. Bizonyítványa szerint iskolai gimnáziumi évei alatt jó magaviseletet tanúsított, és a legtöbb tárgyból jelesre vizsgázott. Latinból, matematikából és rajzoló geometriából viszont jó eredménnyel, görög és német nyelvből pedig elégséggel zárta tanulmányait.²² Az 1909-ben

20 Kovács Melinda: Egy tisztviselői pálya viszontagságai. https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/egy_tisztviselői_palya_vizontagsagai, letöltés 2022. jan. 17.

21 MNL HML XIV.3. (1. doboz 3.) Türk Frigyes 1909. szeptember 9-én kelt levele Kolacskovszky Jánoshoz.

22 MNL HML XIV.3. (1. doboz 3.) Gimnáziumi érettségi bizonyítvány. Későbbi életrajzírói

kiadott iskolai értesítő szerint orvosnak szeretett volna továbbtanulni,²³ azonban a következő évben mégis az Egri Érseki Jogakadémián folytatta tanulmányait.

Helyesen állapítják meg a későbbi életrajzok, hogy ezt elsősorban a család anyagi helyzete indokolhatta, mivel Lajosnak így nem kellett idegen városban eltartania magát a tanulás mellett.²⁴ Tanulmányi eredményei alapján azonban megkérdőjelezhető, hogy felvételt nyert volna bármely orvosi fakultásra. Apja a város intellektuális életében aktívan részt vett, és nem kizárható, hogy közbenjárására előkészítették számára a helyet a jogakadémián. Ezenfelül a jogakadémia első két évében „féldíjasként” csupán a tandíj felének megfizetésére volt kötelezve, mely további kérdéseket vet fel.²⁵

Mindenesetre jogakadémistaként töltött évei nagyban befolyásolták későbbi pályafutását. Önéletrajza szerint harmadéves korában, 1912 körül hozzájutott a Kommunista Kiáltvány egy példányához.²⁶ Elmondása szerint a manifesztum hatására kezdett baloldali nézeteket vallani, ugyanakkor hozzátette, hogy „*inkább, persze érzésből*”.²⁷ Ma már nehezen feltárható, hogy ezt az érzelmi hozzáállást mi váltotta ki és mi táplálhatta a későbbiekben, azonban Kolacskovszky esetében a csendes szellemi lázadás és a konzervatív akadémiai légkörrel való szembenállás eszköze lehetett. Azonban ez a szembenállás is csak burkoltan volt jelen a mindennapokban, hiszen tanárai jellemzése szerint valamennyi félévben „*magaviselete az akadémia törvényekkel egyező volt*”.²⁸ Ráadásul a szocializmus eszméjével nem csak a tiltott gyümölcsnek számító marxista irodalomból ismerkedhetett meg. Negyedéves jogakadémista korában heti két órában hallgatta a *Szocializmus* című kurzust dr. Huttkay Lipót előadásában. Az egyházmegyében papi szolgálatot teljesítő Huttkay mellett a szabadkőműves Módly László is tanította, aki az őszirózsás forradalmat követően fontos pozíciókhoz juttatta Kolacskovszkyt.²⁹

A negyedik jogakadémiai év után a Kolozsvári Egyetem Jogtudományi Karán tett szigorlatot. Ekkor hosszabb ideig a kincses városban tartózkodott, ahol saját elmondása szerint az egyetemen tanító, a század eleji progresszív értelmiség legfőbb fórumának, a Társadalomtudományi Társaságnak megalapításában

nem emelték ki, hogy bizonyítványa alapján nem rendelkezett túlságosan jó nyelvtérzettel.

23 A Ciszterci Rend Katolikus Főgimnáziumának értesítője. Eger 1909.

24 *Friedrichné Kovács I. – Szecskó K.*: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága I. i. m. 23.

25 MNL HML XIV.3. (1. doboz 1.) Kolacskovszky Lajos IV. éves joghallgató leckekönyve. 4–17.

26 Feltehetőleg a Szabó Ervin által fordított változat kerülhetett Kolacskovszky kezébe, mely a korabeli munkásmozgalomban különösen nagy népszerűségnek örvendett. *Czóbel Ernő: A Kommunista Kiáltvány magyarországi pályafutása*. In: Czóbel Ernő válogatott írásai. Szerk. Lissauer Zoltán – Kenyeres Zoltán. Bp. 1963. 110–111.

27 Önéletrajzát idézi: *Szecskó K.*: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 4.

28 MNL HML XIV.3. (1. doboz 1.) Kolacskovszky Lajos IV. éves joghallgató leckekönyve.

29 Uo.

is részt vevő Somló Bódog professzor volt rá legnagyobb hatással. A szigorlatot követően azonban a tanulmányai a kitörő világháború miatt megrekedtek, így államtudományi államvizsgáját már csak 1918 februárjában tudta letenni Kolozsváron.³⁰

A jogakadémián eltöltött évek nemcsak a szellemi útkeresést, hanem a közéletbe való bekapcsolódást is jelentették számára. Fial jogakadémistaként, alig huszonegy évesen Heves vármegye alispánjának, Zalár Józsefnek volt a személyi titkára.³¹ Zalár közéleti pályája során a forradalom és szabadságharc élményéből táplálkozó nemzeti-függetlenségi álláspontot képviselte. A fiatal Kolacskovszky Zalár Józsefen keresztül ismerkedett meg a Magyar Köztársasági Pártot megalapító Nagy Györggyel is, aminek hatására az idős egykori alispán és a fiatal jogász közösen alapították meg 1913 őszén (országos viszonylatban szinte elsőként) a Köztársasági Párt egri szervezetét.³² A köztársasági mozgalom sem Egerben, sem országosan nem tudott jelentős tömegbázist maga köré gyűjteni, azonban 1912 és 1913 folyamán aktívan részt vett a forrongó közéletben. Az 1912-es „vérvörös csütörtököt” követően kialakult feszült politikai légkörben Egerben is sztrájkokra került sor. Ezek közül az 1913-as alaposan megszervezett, azonban mégis meghíusult tömegsztrájk volt a legjelentősebb, mely során Kolacskovszky először került kapcsolatba a sztrájkot szervező szociáldemokraták helyi szervezetével.³³ Az MSZDP a sztrájkban részt vevő munkások számára segélyezési bizottságot hozott létre, melybe beválasztotta Kolacskovszkyt is mint a „jogászfjúság elnökét”. Kolacskovszky a jogakadémián 1913 márciusában körözüvényt bocsájtott ki, melyet 45 hallgató írt alá. A dokumentum szövege szerint az aláírók „*készek anyagilag és erkölcsileg támogatni a nemzeti haladásért küzdő munkásságot*”.³⁴

Az 1914-ben kitörő első világháború Kolacskovszky Lajos tanulmányait, közéleti pályáját és szakmai karrierjét is megrekesztette. Az egri hatvanas gyalogezredben majdnem három évig teljesített szolgálatot. Későbbi életrajzírói szerint „*Kolacskovszky Lajost nem tévesztette meg egy pillanatra sem a háborús propaganda. Világosan látta már a háború kezdetén, hogy az erőviszonyok kedvezőbbek az antant részére, mint a központi hatalmaknak, biztosra vette a központi hatalmak vereségét. Nem érdekelték a kezdeti háborús sikerek*”. Megkérdőjelezhető, hogy a háborús erőviszonyokkal ennyire tisztában lett volna már a háború kitörésekor, azonban a harctéri események valóban kevésbé érdekelték. Fennmaradt háborús naplója szerint szívesebben merült el Szerbia, majd Csehország

30 Friedrichné Kovács I. – Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága I. i. m. 23.

31 Erről az időszakáról szóló visszaemlékezése *Emlékezés Zalár Józsefre* címmel jelent meg. Lásd: Igazság, 1946. november 17.

32 Eger, 1912. október 9.

33 Lásd: Á. Varga László: Az Egri Szociáldemokrata Párt tömegsztrájkra felhívó kiáltványa. Adalék a helyi párt 1913 eleji általános, egyenlő és titkos választójogért vívott harcához. In: A heves megyei munkásmozgalom története I. Heves Megyei Propagandista 12. (1981) 51. sz. 98–113.

34 Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 5.

történelmében és földrajzában. Több tájképet rajzolt, útinaplót vezetett, és sok levelet küldött haza családtagjainak.

A katonaeletmódtól idegen, a háború kimenetele iránt közömbös Kolacskovszky 1917 őszén tért haza Egerbe édesanyjához és súlyosan beteg apjához. A következő év februárjában letette államtudományi államvizsgáját Kolozsváron, 1918 október 21-én pedig Heves vármegye törvényhatósági bizottsága vármegyei aljegyzőnek választotta.³⁵

Pár nappal később kitört az őszirózsás forradalom, mely élete egyik legeseménydúsabb időszakának nyitányát jelentette. Személyes történetében azonban legalább ennyire meghatározó volt, hogy november 25-én hosszas szenvedést után, gyomorrák következtében elhunyt édesapja.³⁶ Apjának és példaképének elvesztése nehéz helyzetbe hozta a családot, és ez a válság legalább annyira radikalizálhatta Kolacskovszkyt, mint az országban lezajló forradalom.³⁷

Tűzkeresztység: Kolacskovszky Lajos szerepe a polgári demokratikus forradalomban és a Tanácsköztársaság idején

Mint aljegyző az őszirózsás forradalmat követően egykori tanárának, Heves vármegye új kormánybiztos főispánjának, Módly Lászlónak is magántitkára lett, valamint életében először rábízták a megyei levéltár vezetését. A hivatali teendők mellett azonban a város „öreg” szocialistáival (Lájer Dezső, Fischer Manó, Vályi István, Kovács Domonkos, Gyifka Ferenc) is egyre többet mutatkozott. Eleinte az újranyitott munkásotthonban tartott előadásokat, majd 1919. január elsején, huszonnyolcadik születésnapja előtt egy nappal belépett a szociáldemokrata pártba.³⁸ Az 1919 szeptemberében felvett rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyv szerint „azzal a határozott céllal, hogy a szociáldemokrata párt erejét és szélsőséges törekvéseit a műveltség erejével tompítsam”.³⁹

Önéletrajza szerint 1918 őszén és telén a polgárháborúba torkolló oroszországi bolsevik forradalom és Lenin személye volt rá a legnagyobb hatással. Az orosz hadifogságból hazatért és „első egri kommunistaként” számoltartott Németi Lajostól kapta Lenin *Állam és Forradalom* című munkájának

35 MNL HML IV.402.a. Heves Vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 1876–1949 (60. doboz 267.).

36 MNL HML Eger Halotti anyakönyvek 1918. 149. 893. sz. bejegyzés.

37 Nekrológja szerint „A megboldogult kartárs özvegye rendelkezésünkre bocsátotta a hátralékokról szóló kimutatást. Meglepetten láttuk, hogy igen tekintélyes az az összeg (...)” Heves Megyei Tanügy, 1918. december 15.

38 *Friedrichné Kovács Irén – Szecskó Károly*: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága II. (Az 1918 19-es forradalmak és az ellenforradalmi rendszer időszakában). Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 8 (1970) 19–20.

39 A kihallgatás során a pártba való belépésének időpontját január 15-ben jelölte meg. MNL HML IV.417. 2403. 12. Jegyzőkönyv.

egy géppel írt példányát.⁴⁰ Az egri szocialista mozgalomban szinte kezdetektől fogva aktívan részt vevő Kelemen Bertalan 1947-ben írt visszaemlékezései szerint Kolacskovszky ezekben a hetekben „*szerény modorával, tartalmas felszólalásaival megnyerte a mieinket (azaz a szociáldemokratákat – M. D.), a párt ideológusa lett*”.⁴¹

Azonban nemcsak Kolacskovszky nyerte meg a pártot, hanem a párt is Kolacskovszkyt. Kevesebb mint egy hónap leforgása alatt az egri szociáldemokrata párt élvonalába került, január 25-én pedig a Magyar Közalkalmazottak Szövetségének egri elnöke is lett. Az 1919-es esztendő első heteiben a magyar közéletben megfigyelhető általános balratolódás miatt a társadalom szinte egésze szakmákba szerveződött, és ezek a szakmai szervezetek a központi hatalom gyengesége miatt képesek voltak komoly politikai nyomásgyakorlásra is.⁴² Kolacskovszky tehát lényegében az egri közalkalmazottak politikai vezére lett. Azokat képviselte, akik a városban a klérust leszámítva lényegében egyetlen jelentettek a helyi értelmiséggel.

Előmenetelének köszönhetően 1919. március 22-én ő jelentette be a Tanácsköztársaság kikiáltását a megyei munkástanács ülésén, majd pedig a vármegye élére álló új vezetésnek, az öt tagból álló direktóriumnak is tagja lett, ahol szakmai tapasztalatának köszönhetően a közigazgatás koordinálásával bízták meg.⁴³

Az alispáni feladatok mellett azonban tovább publikált helyi lapokban. Az ominózus március 22-ei munkástanácsgyűlésen elhangzott beszédét továbbfejlesztve és kibővítve április első felében háromrészes cikksorozatot jelentetett meg az Egri Újságban *A proletárdiktatúra szükségességének igazolása* címen.⁴⁴ Ezekben az írásokban az abban az időben szintén kommunistává váló Lukács György nézeteit igazolta a forradalmi erőszak alkalmazásának jogosságáról.⁴⁵ Úgy fogalmaz többek között, hogy „*ily körülmények közt, amikor az eddigi társadalmi rend egy jobb jövő kedvéért fejtetőre lett állítva, amíg csak a burzsoázia tagjai munkásokká nem válnak, ki nem vándorolnak, vagy el nem pusztulnak, ezen labilis átmeneti állapot idejére a proletariátus kormányformája a tömegdiktatura, amelynek lesújtó villámai a forradalmi törvényszék és a vörös hadsereg. Az erőmutatás imponál. A példa vonz. A jakobinus és a bolsevik erély láttára az ingadozók és a közömbösek (pedig a társadalomban ők vannak túlsúlyban) is behódolnak az államhatalom új birtokosainak. A most oly szükséges terror figyelmen kívül hagyása*

40 *Tóth Marcell*: Németi Lajos, a „vörös Forrest Gump” Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához. Hódmezővásárhely 2019. 40.

41 Igazság, 1947. július 22.

42 *Molnár Dávid*: Az egri társadalom önszerveződése 1918–1919 fordulóján. In: Régióink története I. 1918: Vég és kezdet. Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2019. 156–157.

43 Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14. Szerk. Bán Péter et al. Eger 2011. 226.

44 Egri Újság, 1919. április 9, 10, 11.

45 *Lukács György*: Taktika és ethika. In: uő: Taktika és ethika. Bp. 1919. 5–14.

esetén a tőkésék, az uzsorások, a fősvények és a kapitalista piócák hada minden hájfejtése ellenére is (...) esélyesebbnek tűnnék fel, mint a dolgozók osztálya”.⁴⁶ Hasonló megnyilvánulást tett a munkástanács egyik tavaszi ülésén is, ahol a szovjet csapatok Magyarországhoz való vélt közelségére alapozva jelentette ki, hogy „a burzsuoát csak úgy tehetjük tönkre, ha legnagyobb terrort alkalmazzuk, s őket folyton nyugtalanítjuk. Ezért a munkásságot fel kell fegyverezni (...)”.⁴⁷

A cikkből tükröződő forradalmi lendület azonban idővel alább hagyott. Ennek legfőbb oka, Kolacskovszky későbbi rendőrségi vallomásai szerint, hogy április közepén Egerbe érkezett Molnár Dániel egykori vasmunkás, akit azzal bízott meg a hadügyi népbiztosság, hogy a helyi vörösörséget szervezze, valamint hogy ellensúlyozza a többnyire mérsékelt szociáldemokratákból álló városvezetést. Molnár már nemcsak írt és beszélt a terrorról, hanem alkalmazta is, és önkényeskedései hamar Kolacskovszky és társainak szabadságát veszélyeztette.⁴⁸

Molnár Dániel önkényeskedéseinek hatására az amúgy is meglehetősen ingatag társadalmi bázis jelentős részét elfordították az új hatalomtól. A közellátás akadozása, majd pedig az észak felől Eger felé közeledő cseh intervenciók csapatak közeledése kaotikus állapotokat eredményezett a városban és környékén.⁴⁹ Május 1-jén ellenforradalmi megmozdulásra került sor, mely a város vezetőit meghátrálásra kényszerítette, így a zűrzavaros napokban Kolacskovszky is elhagyta a várost, miután a direktórium élén álló Lájér Dezső lényegében átengedte a hatalmat a felkelőknek. Az ellenforradalmat azonban a városba érkező karhatalmi alakulat hamar leverte, és a proletárdiktatúra restaurációja már egy sokkal keményebb kezű vezetést jelentett az egriek számára.⁵⁰

Az új vezetés élére Jackwerth Edét állított a belügyi népbiztosság.⁵¹ Kolacskovszky és a régi vezetésből Lájér Dezső, valamint Fischer Manó ekkor már Budapesten tartózkodtak. Németi Lajossal kiegészülve felkeresték Chlepkó Edét, a vörösörség országos parancsnokát, hogy jelentsék Molnár Dániel kihágásait. Látogatásuknak azonban nem lett eredménye, de mivel Egerben az új vezetés menekülésük miatt nem várta vissza őket, a következő közel egy hónapot a fővárosban töltötték. Későbbi vallomása szerint júniusban azonban „bizalmasan” arról értesültek, hogy a szociáldemokrata párt mérsékelt szárnya puccsot akar végrehajtani a Forradalmi Kormányzótanács ellen, így erre hivatkozva visszatértek Egerbe, hogy az újabb fordulat idején kezükbe tudják

46 Egrí Újság, 1919. április 10.

47 MNL HML IV.417. 2403. 2. Hivatalos megállapítás „Kolacskovszky Lajos agitációja szonoklatok és hirlapi cikkek útján” tárgyában.

48 Uo. 15.

49 *Molnár Dávid: Eger város társadalmi és politikai viszonyai 1918–1919-ben.* In: *Historia Nostra III.* Szerk. Várkonyi Péter. Eger 2019. 69–72.

50 Uo. ill. Egrí Újság, 1919. május 4.

51 *A Forradalmi Kormányzótanács Jegyzőkönyvei 1919.* Szerk. Imre Magda – Szücs László. Bp. 1986. 416.

venni a város irányítását.⁵² Ennek ellenére a június 25-én lezajló újabb, sokkal erőszakosabb ellenforradalmi megmozdulásban és annak leverésében nem vettek részt.⁵³

Eredményes szociáldemokrata összeesküvésre később sem került sor. Bár egyes vezető szociáldemokrata politikusok valóban tapogatóztak abból a célból, hogy a proletárdiktatúra helyébe szociáldemokrata kormányzás lépjen, a legtöbb mérsékelt baloldali vezető inkább visszavonult a politizálástól.⁵⁴ Végül Kolacskovszkyék is inkább ezt az utat választották. Ő maga főként népművelői munkát folytatott, mely során előadásán elhangzott nézetei miatt éles kritikákat kapott a városvezetés részéről. A mélyülő válság hatására azonban július 9-én a városi munkástanács ülésén felajánlották neki a polgármesteri tisztséget.⁵⁵ Ezt azonban elutasította, és vallomása szerint éles kritikát fogalmazott meg a politikai vezetéssel szemben a rekvirálások, a papsággal szembeni túlzott fellépés, a közéleti problémák és az agrárkérdés helytelen kezelése kapcsán.⁵⁶

A Tanácsköztársaság utolsó egri heteire valamilyen különös, szervezett anarchia lehetett jellemző, melyben Kolacskovszky tevékenységéről nem sokat tudunk. A helyi sajtó tanúsága szerint gazdaság- és politikatörténeti előadásokat tartott az agitátorképző iskolában, melyeken azonban egyre kevesebb hallgató gyűlt össze.⁵⁷ Kihallgatói előtt agitátorképző tevékenységének tanulságait úgy vonta le, hogy rájött, „*a kommunizmus eszmei diadalát nem az erőszak, hanem a szeretet fegyverével lehet kivívni s ez erre vonatkozó példának a kereszténység terjedését hoztam fel, amikor hivatkoztam a keresztény hitvallók példájára, kik az eszmei diadalért inkább passzív magatartással s a szeretet tanának hirdetésével juttathatták érvényre és nem a terrorral és erőszakkal*”.⁵⁸

Kolacskovszky életében valóban a passzivitás időszaka jött el. Augusztus 4-én a megszálló román csapatok parancsnoka az 1918. november 1-jei állapotokat állította vissza a város közigazgatásában.⁵⁹ Ennek értelmében Kolacskovszkyt ugyan nem fosztották meg minden tisztségétől (hiszen aljegyzővé történt kinevezése 1918. október 21-én történt), de a számonkérést nem kerülhette el, bár nem is akarta. Augusztus 11-én tartóztatta le a román katonai parancsnokság, miután ő maga jelentkezett a hatóságnál.⁶⁰ Az egri vár-

52 MNL HML IV.417. 2403. 15–17. 1919. szeptember 17-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv.

53 Egri Vörös Újság, 1919. június 26.

54 *Böhm Vilmos*: Két forradalom tüzeiben. Bp. 1947. 335–348. Vö. *Varga Lajos*: Garami Ernő. Politikai életrajz. Bp. 1996. 222–225.

55 Egri Vörös Újság, 1919. július 10. A cikk „Kolacskovszkij”-ként nevezi meg.

56 MNL HML IV.417. 2403. 16–17. 1919. szeptember 17-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv.

57 Egri Munkás, 1919. július 24.

58 MNL HML IV.417. 2403. 18. 1919. szeptember 17-én felvett kihallgatási jegyzőkönyve.

59 Egri Népújság, 1919. augusztus 7.

60 Egri Népújság, 1919. október 12., ill. MNL HML IV.417. 2403. 4. Kolacskovszky Jánosné levele az egri rendőrfőkapitányhoz.

ban berendezett börtönben négy hónapos vizsgálati fogság várta, mely egész életére nyomot hagyott benne. A rabokkal való kegyetlen bánásmódról szóló hírek ugyanis országszerte ismertté váltak a Népszava cikkeinek köszönhetően.⁶¹ Végül a Tanácsköztársaság ügyeinek kivizsgálására felállított úgynevezett „ötös tanács” másfél év börtönre ítélte Kolacskovszkyt, melynek letöltése után az egri államrendőrség további fél év fogságot ítelt neki a zalaegerszegi internálótáborban.⁶²

Kitekintés: forradalmak után...

Kolacskovszky Lajos édesanyjának az egri rendőrfőkapitányhoz írt levele szerint egyetlen fiát *„ebben a szerencsétlen helyzetben az vitte bele, hogy élet tapasztalata nemvolt, hitt azon embereknek, akik őt igyekeztek magukénak tenni. Ha helyettem az apja élne (...) ő nem volna ott (mármint börtönben – M. D.), de én szerencsétlen asszony nem tudtam mi következik ebből, azonban kegyeskegyen figyelemben venni, hogy ő május előttül semmi hivatalt nem vállalt. Ő a terrort nem szolgálta, az ő kezéhez sem pénz, sem vér nem tappadt (...)”*.⁶³

Édesapja minden bizonnyal befolyásolta magatartását, így Kolacskovszky 1919-es motivációit úgy is értelmezhetjük, mint az apa és példakép elvesztése miatt érzett gyász haragban és a „burzsoázia” elleni indulatban való kivételését. Azonban anyja levele alapján az sem elképzelhetetlen, hogy az apa iránymutatásának hiánya miatt a helyi radikális baloldal képviselőinél talált támaszt. A kihallgatási jegyzőkönyvekben valamennyi elvtársára barátjaként hivatkozik.⁶⁴

Ezek a barátságok aztán sok esetben életre szóló kötelekeket is jelentettek. A zalaegerszegi internálótáborból 1922 februárjában szabadult. Lappangó tüdőbetegsége a börtönévek alatt súlyosbodott és haláláig elkísérte. Az internálásból visszatérve özvegy édesanyjához Egerbe, rögtön rendőri felügyelet alá került, és a megyében forradalmi múltja miatt nem juthatott álláshoz, ezért 1924-ben Szegedre költözött.⁶⁵ Szegeden ugyan továbbra is csak alkalmi munkákból tudta fenntartani magát, azonban büntetlenül vissza tudott kapcsolódni a szocialista mozgalomba és a helyi intellektuális életbe. Az egri Lájér Dezsővel (aki egyenesen a szegedi MSZDP titkára lett)⁶⁶ együtt több ismeretterjesztő előadást tartott a helyi munkásotthonokban, és még az MSZDP városi vezetőségébe is bekerült.⁶⁷ Emellett jó kapcsolatot alakított ki a helyi

61 Többek között: Népszava, 1919. október 12.; Népszava, 1919. november 7.

62 *Szecsó Károly*: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 7.

63 MNL HML IV.417. 2403. 4. Kolacskovszky Jánosné levele az egri rendőrfőkapitányhoz.

64 Uo. 15–60.

65 *Szecsó K.*: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 7.

66 Szegedi Uj Nemzedék, 1924. március 14.

67 Szeged, 1924. november 1., Délmagyarország, 1926. március 2.

értelmiség prominens képviselőivel, többek között Móra Ferencsel. Életrajzi szerint népszerűsége és a helyi párton belül gyorsan felívelő karrierje miatt szembekerült szegedi párttársaival, így 1926 májusában jobbnak látta továbbköltözni Budapestre.

A fővárosi évek alatt az MSZDP-n belüli balszárnyhoz kapcsolódott, de az ismeretterjesztő előadásokon túli párttevékenységéről többet nem tudunk. Életrajzi szerint nehéz körülmények között alkalmi munkákból tudta csak eltartani magát, és bár személyes hagyatéka szerint valóban csak hosszabb-rövidebb időszakokra nyert kinevezéseket, városi tisztviselőként szinte folyamatosan foglalkoztatva volt.⁶⁸ Emellett folyamatosan írt és alkotott. Publikációiban azonban már nyoma sem volt annak a stílusnak, melyet a 1919. április folyamán kiadott cikkeiben alkalmazott. Az internálótáborból történt szabadulását követően egészen időskoráig érdeklődésének fókuszában a szocializmus elmélete, a társadalmi fejlődés, a munkásmozgalom története és a természettudományok álltak. Budapesti évei alatt azonban a turistairodalom műfajában alkotott leginkább maradandót.⁶⁹

A természetjárás már a századfordulótól kezdve (a futballhoz hasonlóan) a munkásság kedvelt időtöltése volt a többségében drága, úri hobbinak számító sportokkal szemben. A két világháború közötti időszakban a munkásdalegyletekhez és olvasókörokhöz hasonlóan népszerű kulturális és szabadidős szervezeteknek számítottak a különböző turistaegyesületek is, melyek közül Kolacskovszky a Természetbarátok Turista Egyesületében tevékenykedett.⁷⁰ Az egyesület által szervezett közös túrázások kiváló alkalmat jelentettek az illegális kommunista mozgalomnak, hogy a hegyek és erdők ölelésében találkozassanak egymással a mozgalom tagjai, és akár konspiratív jellegű összejövetelt is tarthassanak. Előfordult, hogy ilyen összejövetelek alkalmával tartotta a kapcsolatot vidéki, többek között egri elvtársaival is.

68 Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 7–8., ill. MNL HML XIV.3. (1. doboz 1.) Kolacskovszky Lajos személyes iratai és igazolásai.

69 MNL HML XIV. 3. (2. doboz 1.) Kolacskovszky Lajos újságcikkeinek jegyzéke.

70 Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája. Kontextuális vizsgálatok a huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozásáról. PhD-értekezés. Pécs 2008. 113. Az Egyesület 1918 és 1941 közötti iratanyagát a Politikátörténeti Intézet Levéltárában őrzik. PIL III. 680. I.

2. ábra: Május 1. titkos megünneplése a Bükkben⁷¹

A fővárosban betöltött utolsó munkájaként mintegy két és fél évre a budapesti fiatalkorúak felügyelő bizottságának tagjává választották 1942 júniusában.⁷² Ez év szeptemberében azonban mintegy húszéves száműzetés után visszaköltözött Egerbe, hogy beteg édesanyját ápolhassa. Egy helyi ügyvédi iroda írnokaként érte a német megszállás. A szovjet bevonulást követően megnyílt előtte a lehetőség, hogy visszatérjen a döntéshozatalba, azonban (életrajzai szerint) egészségi állapota és feltehetően egyéni motivációi miatt sem élt ezzel.⁷³ Mintegy harminc év után újra megyei főlevéltárossá léptették elő, és ebben a tisztségében megbízták Eger város iratainak rendezésével.⁷⁴ Ennek keretein belül elsődleges feladata az antidemokratikus társadalmi egyesületek névjegyzékének elkészítése és a „fasiszta szellemi termékek” összegyűjtése volt.⁷⁵

Két év múlva, 56 éves korában viszont már nyugdíjazását kérte. Továbbra is kutathatott a megyei iratok között, és élhetett szenvedélyének, az írásnak.⁷⁶

71 MNL HML XIV. (10. doboz) Kolacskovszky Lajos fényképeinek gyűjteménye. A bekeregetett „Ivanek V.” által készített kép leírása alapján ilyen találkozóra került sor 1928. május 1-jén a Bükkben található úgynevezett „Diána-lápában”.

72 MNL HML XIV.3. (1. doboz 1.) A magyar kir. igazságügyminiszter kinevezése.

73 Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 9.

74 MNL HML XIV.3. (1. doboz1.) Eger város polgármesterének határozata Kolacskovszky Lajos 300 forintos tiszteletdíjáról.

75 Szecskó K.: Kolacskovszky Lajos tevékenysége i. m. 9.

76 MNL HML XIV.3. (1. doboz1.) Heves Vármegye Törvényhatósági Bizottságának végha-

Életének utolsó éveiben több mint száz újságcikket, rengeteg kéziratban maradt értekezést és több visszaemlékezést is írt, melyek széles tematikai palettát ölelnek fel. Írásaiban az eddigi tudományos ismeretterjesztő témák mellett egy új, az antiklerikalizmus is megjelent.⁷⁷ Ebben a témában született volna utolsó nagy műve is, egy későbbi dokumentumfilmnek az alapját jelentő, azonban kéziratban megmaradt munka a Heves megyei „papi reakcióról”. Az 1953-as év politikai változásai után kérdéses, hogy napvilágot látott volna műve, de a megjelenésben már halála is meggátolta.⁷⁸

Temetésén nyitott ravatalánál egykori elvtársai vették körül. Pap nem volt jelen.

3. ábra: Kolacskovszky Lajos temetése⁷⁹

tározata Kolacskovszky Lajos vm. aljegyző tb. vm. főlevéltáros kérelmére való nyugalomba helyezése tárgyában.

- 77 Szecskó Károly: Kolacskovszky Lajos antiklerikális írásai a felszabadulás után. Hevesmegyei Népművelési Központ, 1961. január 8.
- 78 MNL HML IV.417 (60. doboz) 2383. sz. letét. Kolacskovszky Lajos: Heves megye és a papi reakció (1514–1944).
- 79 Az eddig ismeretlen fotókat ezúton szeretném külön megköszönni Bozsik Zoltánnak, a Heves Megyei Levéltár könyvtárosának, aki véletlenül bukkant rájuk egy könyvtári rendezés során.

A Kolacskovszky Lajosról született életrajzi munkák előszeretettel emelik ki, hogy szorgalmának, éleslátásának, azaz kivételes szellemi adottságainak köszönhetően lett a szocializmus ideológiájának követője, ismerője és értője. A materialista alapon álló szocialista ideológia és az arra épülő marxista történetírás viszont elvetette az érzelmek szerepét a korai szocialista munkásmozgalom személyi bázisának kialakulásában. Kétségtelen, hogy a tudományok és olvasás szeretete ösztönözte őt a fiatalkorában újnak számító ideológia megismerése felé, azonban elképzelhető, hogy a klerikális város szellemi légköre, apja halála, a forradalmak idején fiatalon átélt fordulatok, majd az azt követő megtorlások sokkal inkább emocionálisan tették elkötelezetté a baloldali eszmerendszer iránt. Mindemellert a munkásmozgalom életre szóló barátságokat és élményeket is jelentett számára, így az 1945 utáni történetírásban hősiesnek és konspiratívnak bemutatott szocialista munkásmozgalom (történeti jelentőségét nem csorbítva) ugyanúgy volt szellemi ellenállás és szubkultúra, mint a huszadik század történelmét alapvetően befolyásoló politikai jelenség.

Felhasznált szakirodalom és források

- A Ciszterci Rend Katolikus Főgimnáziumának értesítői. Eger 1901–1908.
- A Forradalmi Kormányzótanács Jegyzőkönyvei 1919. Szerk. Imre Magda – Szücs László. Bp. 1986.
- A Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárának (MNL HML) vonatkozó fondjai.
- Á. Varga László: Az Egri Szociáldemokrata Párt tömegsztrájkra felhívó kiáltványa. Adalék a helyi párt 1913 eleji általános, egyenlő és titkos választójogért vívott harcához. In: A heves megyei munkásmozgalom története I. Heves Megyei Propagandista 12. (1981) 51. sz. 98–113.
- Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Budapest. 1947.
- Czóbel Ernő: A Kommunisták Magyarországi Pártja kiáltvány magyarországi pályafutása. In: Czóbel Ernő Válogatott írásai. Bp. 1963.
- Eger, 1912. október 9.
- Egri Munkás, 1919. július 24.
- Egri Népszó, 1919. augusztus 7.
- Egri Népszó, 1919. október 12.
- Egri Újság, 1919. április 10.
- Egri Újság, 1919. április 9, 10, 11.
- Egri Újság, 1919. május 4.
- Egri Vörös Újság, 1919. június 26.
- Friedrichné Kovács Irén – Szecskó Károly: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága II. (Az 1918–19-es forradalmak és az ellenforradalmi rendszer időszakában). Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 8. (1970) 125–144.

- Friedrichné Kovács Irén – Szecskó Károly: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága I. (Ifjúkori évei). Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 7. (1969) 19–34.
- Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14. Szerk. Bán Péter et al. Eger 2011.
- Heves megyei sajtóbibliográfia, 1838–1970. A Heves Megyei Könyvtár füzetek 26. Szerk. Nagy Józsefné. Eger 1972.
- Heves Megyei Tanügy, 1918. december 15.
- Igazság, 1947. július 22.
- Kolacskovszky Lajos válogatott munkásmozgalom-történeti írásai. Heves Megyei Propagandista 10. (1979/1980) 43. sz.
- Kovács Melinda: Egy tisztviselői pálya viszontagságai. https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/egy_tisztviseloi_palya_vizsontagsagai, letöltés 2022. jan. 17.
- Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Bp. 2014.
- Lukács György: Taktika és ethika. Bp. 1919.
- Magyarország városai és vármegyéi. Heves Vármegye. Szerk. dr. Borovszky Samu. Bp. é. n.
- Molnár Dávid: Az egri társadalom önszerveződése 1918–1919 fordulóján. In: Régióink története I. 1918: Vég és kezdet. Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2019. 147–162.
- Molnár Dávid: Eger város társadalmi és politikai viszonyai 1918–1919-ben. In: Historia Nostra III. Szerk. Várkonyi Péter. Eger. 2019. 53–84.
- Népszava, 1919. november 7.
- Népszava, 1919. október 12.
- Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011.
- Szecskó Károly: Kolacskovszky Lajos tevékenysége a forradalmi munkásmozgalomban, különös tekintettel Heves Megyére. In: Kolacskovszky Lajos válogatott munkásmozgalom-történeti írásai. Heves Megyei Propagandista 10. (1979/80) 43. sz.
- Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája. Kontextuális vizsgálatok a huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozásáról. PhD-értekezés. Pécs 2008.
- Tóth Marcell: Németi Lajos, a „vörös Forrest Gump” Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához. Hódmezővásárhely 2019.
- Vadász Ferenc: A nagy optimista. Sollner József élete. Bp. 1967.
- Varga Lajos: Garami Ernő. Politikai életrajz. Bp. 1996.

NAGY IMRE

VISSZAEMLÉKEZÉSEK EGY VÁRMEGYÉRE

Jelen dolgozat célja egy jórészt ismeretlen, a reformnemzedék második vonalához tartozó Nógrád megyei politikus életútjának és két fő munkája vármegyei közigazgatásra vonatkozó részeinek a bemutatása. Innen a dolgozat címe is: 1842-ben jelent meg *Visszaemlékezések* című munkája, amely az 1830-as évek eleji vármegyei politikai vitákkal kapcsolatban szolgál kiváló forrásul a mai kutató számára. De a dolgozat középpontjában nem ez a műve, hanem a szintén 1842-ben nyomtatásban is megjelent jelentése áll majd, amelyet az akkor már alispánként tevékenykedő Sréter János terjesztett a vármegye közgyűlése elé. Röviden bemutatom a Sréter család történetét, majd az alispán jelentése nyomán egy kiemelt témán, az adózáson keresztül megkísérlem bemutatni a korabeli közigazgatás legégetőbb problémáit, vitáit. Ezt követően a törvényhatóságok és a központi kormányzat viszonyával foglalkozom majd, ami szintén gyakran visszatérő eleme a jelentésnek. A dolgozat végén pedig két rövid esettanulmány segítségével mutatom be, hogy milyen konfliktusok keletkeztek a helyi és a központi hatalom vitái során, és milyen megoldások születtek ezekre a problémákra.

Mielőtt alaposabban megismerkednénk a fenti művek szerzőjével, nagy vonalakban meg kell ismernünk a család történetét is. A Sréter család története már csak azért is tanulságos, mivel kiválóan szemlélteti, hogy egy meglehetősen jó anyagi viszonyok közül lassan – de a vagyon aprózódása okán biztosan – kicsúszó család hogyan próbálja meg a hagyományos nemesi gazdálkodás egyre szűkösebb anyagi lehetőségeit lecserélni a vármegyei hivatalnoki karrierre.

A család történetének a rekonstruálása azonban rendkívül nehéz feladat, mivel források alig maradtak az utókorra, így kénytelenek vagyunk közvetett forrásokhoz és a leírtaknál lényegesen később keletkezett genealógiákhoz nyúlni, ha el akarjuk helyezni a Sréter családot Nógrád vármegye korabeli nemesi társadalmán belül.

A család a 16. század folyamán a bányavárosokban élve a királynak tett szolgálataiért cserébe emelkedett nemesi sorba, innen a család akkori előneve is: „besztercei”.¹ A család ekkor három nagyobb ágon származott tovább János, Gáspár és Menyhért révén. Ez utóbbi két ág a 17. század folyamán kihalt, János ágából pedig a szintén János nevet viselő tag lett a család szerencséjének igazi kovácsa. Az ő mozgalmas életpályája adott igazi lökést a családi birtokok

1 A Pallas Nagy Lexikona. [<https://doi.org/10.46403/Akozigigtortvalt.2022.285>](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/s-16BBE/sreter-17E14/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJNVSI6IFsiT-kZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMijdfSwgInF1ZXJ5IjogInNyXHUwMGU5dGVyIn0, letöltés 2021. dec. 10.</p></div><div data-bbox=)

gyarapodásának. Fiatalon Apaffy Mihály, majd Tököly Imre szolgálatában is állt, ezen fejedelmek követeként megfordult a lengyel és a francia király udvarában is.² Munkács ostroma alatt pedig Zrínyi Ilona mellett találjuk meg, de a város feladása után sikeresen visszaszerezte elkobzott zempléni és Bereg megyei birtokait. Ezt követően Ribár melletti birtokaira vonult vissza, itt talált magának feleséget Bezegh Éva személyében. Zemplén vármegye második alispánja lett, majd Rákócziak is felajánlotta szolgálatait. 1705-ben a sokoldalú Sréter Jánost Rákóczi a tüzérsége parancsnokának nevezte ki.³ 1709-től Eperjes erődjének parancsnoka volt, majd a következő évben tisztségéből felmentve a fejedelem után ment Lengyelországba. 1711-ben a szatmári béke nyújtotta lehetőséget kihasználva visszatért fiaival ribári, később az 1701-ben Lónyai László örökösaitől szerzett Nógrád megyei szandavári birtokaira, ahol 1714-ben bekövetkezett haláláig élt.⁴ A család ekkoriban vehette fel a „szandai” előnevet is. A család gazdálkodásának a központja a század folyamán áttevődött a nógrádi birtokokra, a század végén pedig Surány település vált a família fészekévé.⁵

A család vagyoni helyzete valamikor itt, a 18. század végén lehetett a legjobb. Változatos gazdasági tevékenységeket folytattak. A szántóföldi termények közül kiemelkedett a rozs és árpa termelése, jelentős juhtenyésztést folytattak, Szanda várának hegyoldalában szőlőt termesztettek, és fontos bevételi forrást jelentett a dohány is. Valószínűleg pénzügyletekkel is foglalkoztak.⁶

A 19. század közepére a család birtokai elaprózódtak, konfliktusok alakultak ki a tagok között, és bizonyára ez volt az egyik komoly oka annak, hogy dolgozatom főszereplőjének apja, Sréter József is kifejezetten hivatali pályára szánta fiait, Jánost és Horácot.⁷

Sréter János 1806 január 12-én született Surányban (ma: Cserhátsurány). Apja a fent említett Sréter József, anyja Gosztonyi Antónia. János nevelésének kezdeti időszakában, a kor szokásaival ellentétben, nem alkalmaztak mellette házitánitót, az apja 8 éves koráig maga nevelte fiát. Az apa sajátos nevelési elveiről az 1842 januárjában megjelent, *Visszaemlékezések* című munka előszavában kaphatunk vázlatos képet, ahol Sréter József közkinccsá tette nevelési elveit.⁸ Morálisan megalapozott, kiegyensúlyozott, következetes elképzelés rajzolódik ki az apa soraiból, és a módszerének sikerességét magának Jánosnak

2 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I-XII. Pest 1857–1865. X. 343.

3 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 345.

4 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 345.; a birtokcserére lásd: *Horváth István*: Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században. Salgótarján 1989. 10.

5 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 346.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML), IV.1.a. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum generalium et particularium) 1597–1848. (a továbbiakban: IV.1.a.) 13/1825; 18/1828

7 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 350.; A Pallas Nagy Lexikona.

8 *Sréter János*: *Visszaemlékezések*. Buda 1842. 7–12.

az életútja bizonyítja a büszke apa szerint. A család ezen ága az evangélikus vallást követte, János pedig ennek megfelelően a selmeci líceumba került, ami nemcsak egy nagyhírű evangélikus intézmény, hanem az 1820-as években tovább erősödő magyar nemzeti gondolat fejlődésének egyik központja is volt.⁹ Az itteni kiváló vizsgálói után Pestre ment jogot tanulni. Fiatalkorában és pesti évei alatt a jog mellett számos egyéb tanulmányt is folytatott: megtanult gitározni, zongorázni, rajzolni és festeni, illetve elsajátította a francia és a spanyol nyelveket. A nyelvek tanulását a későbbi évei alatt sem hagyta abba, a fentiekén kívül megtanult még olaszul és angolul is, de elboldogult a svéd és a portugál nyelvekkel is.¹⁰ Jogi gyakorlatát már Nógrád vármegyében folytatta, jelen lehetett az 1825–27-es országgyűlésen, ügyvédi vizsgáit pedig 1826-ban tette le. Még 1826-ban tiszteletbeli aljegyzőnek nevezték ki, 1828-ban másodaljegyző lett. A következő évtized elején formálódó Nemzeti Intézetnek titkára lett, 8 évig töltötte be ezt a tisztséget. 1836-ban első aljegyző lett a vármegyében, 1839-ben pedig Huszár Józseffel közösen, közfelkiáltással a megye alispánjává választották. Néhány hónappal később Huszár József megbetegedett, 1841-ben pedig meghalt, így onnantól kezdve Sréter egyedül látta el a két alispáni tisztséget. 1842 márciusában az alispán Losoncra utazott, ahol az éppen dúló kanyarójárvány őt sem kerülte el. A kezdetben enyhe tünetek után „*ideglázzá változott betegség, s megfosztá a megyét nagy fiától martius 27dikén*”.¹¹ Ravatalára április 25-én került sor Balassagyarmaton, a vármegye termében. Soha nem nősült meg, halálával a család ezen ága is kihalt.

A nagy munkabírású fiatal aljegyző a vármegye igazgatásába kerülve gyorsan felhívta magára a figyelmet, ennek eredményeként az 1830-as évek elején megkapta első jelentősebb megbízatását. Tekintsük át ennek az eseménynek a körülményeit.

Az eredetileg 1831 októberére összehívott országgyűlés megtartására nem került sor, viszont a vármegyeék nyomására az 1828 és 1830 között keletkezett országos bizottságok által összeállított munkákat kinyomtatták, és a következő két évben a vármegyei bizottságokban és a közgyűléseken megvitatták azokat.¹² Nógrádban is megindultak a megyei munkálatok és a viták, amiknek összefoglalását a fiatal Sréter János végezte el. Ebből született az 1842-ben Budán *Visszaemlékezések* címmel megjelent munka (jelen dolgozat címének ihletője). Maga Sréter János is tagja volt a működő bizottságoknak, az ő feladata lett a küldöttség által megállapított észrevételek feljegyzése.¹³ Ő azonban úgy gondolta, hogy az utókor számára sokkal hasznosabb lesz, ha nemcsak a végeredményt jegyzi fel, hanem a vita folyamatát is az olvasói elé tárja. Az első ülésről el is készítette részletes feljegyzéseit, azonban a többi tanácskozás

9 Horváth I.: Reformgondolkodás i. m. 21.

10 Sréter J.: Visszaemlékezések. i. m. 11.

11 Uo. 11.

12 Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2005. 199.

13 Sréter J.: Visszaemlékezések. i. m. 13.

vitáit már nem örökítette meg. Az 1839-ben íródott, *Visszaemlékezések* című művének előszavában bevallja ennek okait: egyrészt rengeteg munkát jelentett volna. Másrészt viszont át kell éreznünk a fiatal aljegyző helyzetét is: a viták során felmerülő érvek és huzakodások megörökítése nagyon kényes helyzetbe sodorhatta volna az érintett feleket, és persze őt magát is. A feljegyzések készítésére ugyanis nem kapott semmiféle utasítást a küldöttség elnökétől (bár szeretett volna kapni), igaz, el sem tiltották tőle. Az ifjú aljegyző azonban sejtette, még nem vállalhatja ezeket az esetleges konfliktusokat, az alispán néhány évvel később viszont már könnyíthetett a lelkén, és megvallhatta azt, hogy miért hagyott fel a részletes feljegyzések készítésével.

A viták során keletkezett észrevételeket a többi vármegyéhez hasonlóan Nógrádban is közreadták, azonban túl nagy visszhangra nem találtak, az alispán szavaival élve „nem olvasva, nem keresve hevernek százankint a költséges munkák a levéltárban”.¹⁴ A viták sora azonban nagy hatással lehetett a fiatal Sréterre, mert már 1832-ben saját, szűkebb köreiből elkezdte felidézni a bizottsági munkálatok során lefolyt vitákat, majd elkezdte őket papírra vetni. A politikus mellett a történetíró is megjelenik Sréter soraiban: „Hű történetíró akartam lenni, rövid kivonatban adván elő az érdekesebb vélekedéseket: úgymint előhozattak, 's egymással vitatkozásba jöttek. [...] Azért leginkább csak a' dolgok által önkényt előadatott észrevételeket, kétségeket 's jegyzeteket hoztam elő [...] magam azonban magamat minden személyes ítélet 's vélemény' kijelentésétől tartóztatni kívántam”.¹⁵ A kézirat 1833-ban elkészült, de félretette azt. Az évtized végére azonban ismét fontosnak érezte a korábbi viták felelevenítését, mivel véleménye szerint az akkor elhangzott álláspontok sokat változtak az elmúlt években. 1840 decemberére zárult le véglegesen a kézirat, de a szerző nem érthette meg művének megjelenését, *Visszaemlékezések* címmel édesapja jelentette meg azt 1842-ben Budán. Jelen dolgozatom szempontjából ez a munka kisebb jelentőséggel bír, mivel országos ügyekkel foglalkozik, de a törvényhatóságok témaköre benne is megjelenik, erre a későbbiekben fogok érintőlegesen kitérni.

Sréter János másik munkája már fontosabb a dolgozatom szempontjából, járjuk körbe ennek is a keletkezési körülményeit, részletesebben.

1841 végén Sréter János, Huszár József halála miatt ekkor már egyedüli alispánként, felkérést kapott a vármegyei közgyűléstől, hogy terjesszen elő jelentést arról, hogy a legutóbbi országgyűlésen elfogadott törvényeket és az ezek szellemében a vármegye által meghozott határozatokat hogyan sikerült végrehajtani, vagy hogy milyen nehézségek merültek fel a végrehajtás közben.¹⁶ A végzés szövegéből az sejlik ki, hogy nem egy egyszeri jelentést szerettek volna kérni a rendek, hanem egy rendszeres, évenként megisméltendő gyakorlatot

14 Uo. 14.

15 Uo. 15.

16 *Sréter János*: Nógrád megye beligazgatási állapotjáról hivatalos jelentés a második alispány által. Pest 1842. 5.; illetve MNL NML IV.1.a. 3096/1841

szerettek volna bevezetni.¹⁷ Későbbi években íródott jelentések ugyan nem ismertek, 1842 januárjában azonban a Balassagyarmaton tartott közgyűlésen felolvasásra került az első (és a korszakból ismert egyetlen) alispáni jelentés, ami három teljes napot vett igénybe. Volt tehát mit mondania az ekkorra már komoly közigazgatási gyakorlattal és rendkívül éles szemmel bíráló alispánnak.

De miért kértek egyáltalán a vármegyei rendek ilyen jelentést az alispántól? Erre maga az alispán ad egy lehetséges választ: „Érezni kellett a tettes Rendeeknek, hogy a' jövendőőről való gondoskodás a' jelen, és a múlt helyzetek ismeretétől függ, 's ezek hiányossága volt az, mi sok szép hazafiúi törekvés sikerét elenyésztette”.¹⁸ Néhány oldallal odébb folytatva a gondolatot, az alispán a közigazgatásra nézve az egyik legnagyobb hiányosságnak éppen azt róta fel, hogy a döntésekben részt vevő tisztviselők saját hivatalaik működését és az azok előtt folyó ügyeket nem ismerik. A legtöbb tisztviselő csak azokkal az ügyekkel volt tisztában (jó esetben), amelyek a hivatalba lépése óta keletkeztek, de ez a fajta járatlanság a közügyekben nemcsak a tisztviselőkre, hanem általában a rendekre is igaz. Eleve a vármegye működésével a helyi nemességnek az a – létszámában meglehetősen kis – része van valamelyest tisztában, aki a közgyűlésekre szokott járni. De az ő ismereteik is elsősorban azokra az ügyekre terjednek ki, amelyekben ők maguk érintettek, hosszabb ideje húzódó ügyekben ugyanolyan tájékozatlanok, mint az a nemes, aki soha nem járt közgyűléseken.¹⁹ Az alispán szerint tehát az első és legfontosabb lépés a vármegyei nyilvánosság megteremtése, ezzel a céllal készült el az Ő jelentése is. A nyilvánosság fogalma itt elsősorban a „közolgok és köztörténetek közönséges ismeretében kell állnia”.²⁰ Tehát a vármegyei közigazgatás minden résztvevőjének meg kell ismernie a vármegye legégetőbb problémáit, mert a következetes közigazgatás ezt kívánja meg, hogy ne fordulhasson elő az, amire a jelentése későbbi részében számos példát hozott: ne merüljenek feledésbe egyes ügyek, ne legyenek egymásnak ellentmondó intézkedések stb. De a megismerés nemcsak azért szükséges, hogy a régi hibák ne forduljanak elő még egyszer, hanem azért is, mert ebben látják a rendek a fejlődés lehetőségét: „*meg vagynak arról a' Rendei győződve, hogy egyik legforróbb óhajtásuknak, t.i. beligazgatási rendszerök folyamatos javításának lehetősége egyedül saját helyzetök tökéletes ismerésén alapszik*”.²¹

Ugyanakkor a helyi közigazgatás működik, és az alispán szavaiból nem lehet nem kihallani efölötti meglepettségét: „*Mégis' megfoghatatlan természet-tünetény előttünk van, - el nem vitatthatik - megyénk igazgatása sikerült - igazgatás formái megmaradtak, mind ezen önhelyzeteinknek ismerete nélkül*”.²²

17 MNL NML IV.1.a. 3096/1841

18 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 5.

19 Uo. 5-7.

20 Uo. 6.

21 Uo. 2. Frideczky Lajos Nógrád vármegye első aljegyzője.

22 Uo. 7.

Ez volt tehát a jelentés elkészítésének az indoka, az elkészült jelentést a vármegye közössége kinyomtatni és a többi vármegyének megküldeni rendelte, hogy ennek mintájára más megyékben is elterjesszék az éves alispáni jelentések rendszerét.

Jelentésében az alispán sorra vette a vármegye legégetőbb kérdéseit, de ezek közül is négy témának szentelte a legnagyobb figyelmet, nevezetesen az adóztatás, az úrbéri viszonyok, a polgári törvénykezés, valamint az országgyűlésen hozott törvények végrehajtási kérdéseinek. Ezeknek a pontoknak a bemutatásával nemcsak feltárta a vármegyei közigazgatási gyakorlat hibáit, hanem lehetősége volt arra is, hogy kifejtse saját nézeteit azok megoldásáról, illetve bemutasson néhányat a már meglévő jó vármegyei gyakorlatokból. Dolgozatom további részében azzal fogok foglalkozni, hogy az alispán hogyan kötötte össze a vármegyei közigazgatási gyakorlatának hiányosságait a kibontakozó reformmozgalom szellemi alapjaival, illetve vázlatosan bemutatom, hogy melyek voltak azok a vármegyei intézmények, amelyek szerinte a jó irányba vitték el a közigazgatás irányát, és azt, hogy ezek hogyan viszonyulnak a központi kormányzathoz.

A jelentés szerzője nem pusztán a hiányosságokat tárta fel a fent nevezett témákban, hanem azokra magyarázatokat is próbált keresni. Ez pedig gyorsan átvezet bennünket a nemesi rend kiváltságainak kérdésére és az ebből adódó, főként morális, követelményekre.

De mielőtt kitérnénk az okokra, vázlatosan vegyük számba a vármegyei közigazgatás hibáit, a fenti négy kérdés közül az adóztatásra és az úrbéri rendezésre koncentrálva.

Az adószedési gyakorlat Nógrádban is az országos gyakorlatot követte. A három működő pénztárban az adó beszedéséről és kezeléséről az adószedői és a számvevői hivatal gondoskodott. Az első pénztár, ami az alispán vizsgáló szemei elé került, a hadi pénztár volt.²³ Ennek a pénztárnak az esetében (mint ahogyan a többi esetben is) a legnagyobb gondot az adóbevételek elmaradása okozta. Ez azonban nemcsak az adók be nem szedését jelentette, hanem az azokkal való elszámolás hiányosságaira is rámutatott. 1810/11-ig a pénztár számadásait a Helytartótanács is jóváhagyta, csak apróbb kiegészítéseket kellett tennie az illetékes tisztviselőknek. Viszont ez már önmagában is nehézségekbe ütközött, mivel az akkori tisztviselők általában már nem álltak a vármegye szolgálatában, sok esetben nem is éltek. 1830 után került elő ismét élénkebben ez a téma, de a vármegye jóval lassabban reagált a helyzetre és próbált a nyomára bukkanni az adóbevételeknek, mint azt a Helytartótanács által 1770-ben kiadott utasítás előírta volna.²⁴ A tisztviselőket vagy családtagjaikat perekbe idézték, viszont ezek mindig elhúzódtak, és eredményre sem vezettek, a 20-as években megkezdett perek közül a jelentés elkészültének az időpontjában még egy sem lett befejezve. A hadi pénztár esetében a legfontosabb tennivalóként

23 Uo. 8–17.

24 Uo. 9.

a korábbi adószedőkkel szemben indított perek befejezését, valamint a más pénztáraknak adott kölcsönök visszafizettetését nevezte meg.

A másodikként megvizsgált pénztár a honi pénztár volt. Itt ugyan kevesebb szabálytalanságot talált, főként indokolatlan kiadásokat, illetve egyszerű számitási hibából eredő hiányosságokat.²⁵ Legalább ekkora gondot jelentett a hanyagság, ugyanis sok esetben nem is készült semmiféle számadás a befolyt adókról. A megoldandó problémák közül itt is a korábban megkezdett számadási perek befejezését emelte ki az alispán, illetve a Helytartótanács által meghozott elmarasztalások teljesítését.

Harmadikként vizsgálta meg az alispán a nemesi pénztárat. Erre a pénztárra is jellemzőek voltak a fent említett hiányosságok, de a helyzetet itt még tovább fokozta az, hogy ennek nem voltak állandó bevételei, csak esetenként szedett be pénzt meghatározott feladatokra.²⁶

A fentiekén kívül minden pénztárat érintett még egy rendkívül szabálytalan gyakorlat, az egyes pénztárak közötti kölcsönzések gyakorlata. A legnagyobb problémát itt is az jelentette, hogy az egyes tranzakciókról nem készült semmiféle feljegyzés.

Az alispán jelentésének elkészítése során áttekintette a megelőző két évtized vármegyei közgyűlésein készült jegyzőkönyveket, és ezek alapján konkrét példák egész sorát idézte a megjelent nemesség elé a hiányosságokról, minden esetben megnevezve azokat az érintett tisztségviselőket is, akik számonkérhetőek az adott hiányosságokért. Ennek ellenére munkájában nem érződik a számonkérő hangnem, a vizsgálatának az a célja, hogy felvesse a kérdést: a vármegye jelenlegi állapotában, a jelen közigazgatási gyakorlat folytatásával képes-e egyáltalán ellátni a feladatait. A fenti sorokból is kilátszik: az alispán alapvetően a vármegyei tisztségviselői morált teszi felelőssé a felhalmozódott súlyos adósságok miatt. A felhalmozódott adósságok két elkülöníthető, de mégis szorosan összetartozó problémát vetnek fel. A közös pont az, hogy mindkettő az egyének és társadalmi közegük felelősségének kérdésére vezethető vissza. Az egyik megközelítés a gazdasági vetület. Az alapvető probléma szerinte az, hogy az adók nem igazságosan vannak felosztva. A jelentés elkészültekor még mindig az 1830. évi rováskulcsot használták az adók kivetésére.²⁷ Mivel a rosszul kivetett adók egy jelentős részét úgysem tudták behajtani, ezért alakultak ki a nagy elmaradások (amit a fentebb számbavett tisztviselői hanyagság csak tovább rontott). Az adószedők nem végeztek megfelelően a dolgukat, tovább rontotta a vármegye helyzetét „*azon lágység, melly a hátramaradásokat halomra hagyta gyűlni*”.²⁸ Miközben az alispán a jelenséget vizsgálta, felvázolta a hosszú távú következményeket, majd moralizálni is kezdett: „*De terjesszük túl pillantásainkat azon közvetlen érintésben álló idő határain, mellyben az adónak elnézés, vagy*

25 Uo. 18.

26 Uo. 46.

27 MNL NML IV.1.a. 1830/639, 1830/1698

28 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 36.

*némileg nevezni szeretett türedelem által engedett hátramaradása kis könnyebb-
séget éreztet a köznéppel – szerezhete ezen kis könnyebbség állandó enyhülést?*²⁹
A feltett kérdésre pedig gyorsan választ is adott: „Az adóbeli hátramaradások
felhalmozásának erkölcsi legrosszabb oldala nem csupán magában az ez által oko-
zott vagyoni szűkültségben áll, de méginkább az erkölcsiség elaljasodásában,
rendetlenségben, a’ más polgári kötelességek iránt következtetett hanyagságban.”³⁰
A rendetlen életmód tehát az oka az adófizetés elmaradásának, és abból követ-
kezik az elszegényedés, nem pedig az elszegényedés miatt nem képesek az
adófizetésre az egyének. Ez tehát az egyik vetület, az adófizető kötelessége.

A másik vetület a nemesi rend felelősségének a kérdése. Először is megfogal-
mazta a nemesi rend alapvető helyzetét és feladatát: „Alkotmányunk olly szép,
olly fölséges hatalmat adott kezeinkbe, önmagunkat kormányozni, örködni a’
gyámságunk alá adott számosabb néposztály élete, vagyona fölött, védeni szemé-
lyét, s jogait sértegetések, óvni javait helytelen adóztatások ellen, szigorú gazdálko-
dást vinni a’ közszükségre adóztatott javaival, – melly szép földadat?”³¹ Majd rögtön
feltette a kérdést: „vajjon fenállhat-e ezen belkormányzás kezeinkben, vagy nem
kívánja-e a közjó azt tőlünk elvétetni, s’ ügyesebbeknek, szorosabb felelőség alatt
tarthatóknak átadni?”³² A kérdés szerinte még nem dőlt el: „Most van beligazga-
tási alkotmányunk próbaideje – a’ következő évek tapasztalásai fogják eldönteni a
kérdést, vajjon képesek vagyunk-e hivatásunkat teljesíteni.”³³ Ezt követően kez-
dett jelentéséhez, amiben a fentebb érintett témákat sorolta, rendkívüli aprólé-
kossággal. De a kérdés, ami egyszerre vonatkozott a közigazgatás helyzetének
tarthatatlanságára és a nemességnek ebben játszott szerepére, időről időre
visszatért a munka során.³⁴

A jelentésben szintén visszatérő elemként jelent meg a központi igazgatás-
hoz, nevezetesen a Helytartótanács-hoz való viszony és a két intézmény közigaz-
gatási gyakorlatának az összevetése.

Az adószedés kapcsán rögtön előkerült a Helytartótanács, nemcsak mint az
adók begyűjtését és a vármegye költségvetését ellenőrző szerv, hanem mint
jó példa, aminek a gyakorlatát a vármegye is átvehetné időnként. Megrótta a
rendeletet, amiért a Helytartótanács minden rendeletét rögtön ellenkezéssel
fogadták, még akkor is (különösen akkor), ha szabálytalanságokat tárt fel, vagy
ésszerűbb gazdálkodásra ösztönözte volna a vármegyét.³⁵ Azonban ítélezés
helyett ismét érveket használt: amikor a vármegye szembe helyezkedik a hely-
tartótanáccsal, nem a saját gyakorlatát védi, hanem jogokat, a saját önrendel-
kezésének a jogát. De mi van akkor, ha ez a jog nem a nemesség gondjaira bízott

29 Uo. 37.

30 Uo. 38.

31 Uo. 7.

32 Uo. 7.

33 Uo. 7.

34 Néhány példa: Uo. 18., 20., 36., 96., 131.

35 Uo. 18–19.

népesség érdekeit szolgálja? Az alispán itt sem zárta le a kérdést, hiszen nem egy politikai programot hirdetett meg, nem mondta ki, hogy a vármegyének át kellene vennie a Helytartótanács gyakorlatát, csak fölvetett egy problémát.³⁶ Ez a fajta érvelés az egész jelentésében jellemző. Problémákat vet fel, de még amikor javaslatokat tesz, akkor sem konkrét feladatokat határoz meg (néhány esetben azért ilyen is történt), hanem elveket, irányokat, amin el lehet indulni a jobb gyakorlat kialakítása felé. Márpedig új gyakorlatok kialakítása elkerülhetetlen. A korábbi gyakorlat még a fentebb idézett „megörökölt” alkotmány szellemében alakult ki és működött, de „*e’ gyermekkor határaiból kiléptünk*”.³⁷ A nemzet életkorának az ilyen módon való kifejezésével (ami szintén egy gyakran használt fogalom a korszakban) a haladás szükségességét fejezi ki.³⁸

A fentebb említett, az adózásban tapasztalható hiányosságokat a vármegye például nem egy alkalommal csak úgy tudta pótolni, egyáltalán úgy tudta áttekinteni saját helyzetét, hogy a felsőbb szervekhez fordult iratokért.³⁹ Szintén gyakran okozott feszültséget az, hogy a vármegye nem is értesítette egy-egy döntéséről a felsőbb szerveket. Jó példa erre a megyei börtönben fogvatartott rabok élelmezésének az esete, amikor a vármegye úgy döntött, hogy csökkenti a számukra rendeletileg előírt élelmiszer mennyiségét, mivel „*nálunk fogházon kívül is gyakran sokaknak egész héten által több napig módjok meleg ételt szerezni hiányozván a’ fogházban jobb élelmök lenne, mint kézimunka által kerestethetnék*”.⁴⁰

A vármegyei közigazgatás hiányosságai azonban nem csak az adózás terén ütköztek ki, legalább ekkora problémát okozott a törvényhatósági apparátusnak az úrbéri viszonyok rendezése is az 1830-as években. Az úrbéri telkek összeírása nehézkesen haladt, és csak három évvel a törvény kihirdetése után, 1839 végére sikerült a közgyűlés elé terjeszteni összesítő táblázatokat, de ebben nem szerepeltek azok az esetek, amikor az adott telkek valamilyen perben volt érintett.⁴¹ A lassúság oka itt is a közigazgatás gépezetének az akadozása volt. A nemesek, mivel félték vagyonuk megcsonkításától, minden lehetséges módszerrel hátráltatták az összeírást, pereket kezdeményeztek, adatokat hallgattak

36 Uo. 18.

37 Uo. 5.

38 *Angyal Dávid*: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Bp. 1907. 4–18. Angyal Dávid kimutatta azt, hogy Széchenyi számára Madame de Stael, Montesquieu, Vittorio Alfieri, Edmund Burke, Voltaire, Ségur, Benjamin Franklin, Johann Gotfried Herder, Jeremy Bentham, Francis Bacon, Adam Smith, Arthur Young munkái jelentették történetiszemléletének alapját, és többüknél kimutatható a nemzetek életkorára vonatkozó elmélet megléte is. 1913-ban a Századokban megjelent rövid ismertetésében még Csaplovics János egy munkájára hívta fel a figyelmet, de hogy ez hatással volt-e Széchenyi-re, azt nem tudta bizonyítani. Jelen tanulmány szempontjából ez nem is fontos, de jól jelzi, hogy nem volt ismeretlen más szerzők előtt sem az elmélet, illetve azt is, hogy milyen nagy hagyományai voltak már ekkor ennek az elméletnek.

39 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 20.

40 Uo. 121.

41 Uo. 79–92. Az összeírást az 1836/1323. sz. közgyűlési határozat rendelte el.

el, panaszkodtak az értesítések elmaradásáról stb.⁴² Ebben az esetben tehát nemcsak maga a közigazgatási gépezet volt nehézkes, hanem a nemesség hozzáállása is hátráltatta a munkát.

Azonban a vármegyei közigazgatás minden korlátozottsága mellett volt olyan eset is, amikor a vármegye saját kezdeményezéséből, (jórészt) saját erejéből tudott sikeresen orvosolni egy-egy problémát. Erre kiváló példaként szolgál a segedelmi magtárak rendszere. 1830-ban az augusztus végén összeült közgyűlés, ami az első volt az aratási szezon után, már megállapította: a rossz időjárás miatt a termés nem lesz elég arra, hogy a következő aratásig kihúzzák, és elegendő vetőmag sem marad. Hogy pontosan felmérjék a helyzetet, minden elérhető tisztviselőt szétküldtek a vármegye falvaiba, hogy összeírják a lakosságnál talált gabonaféléket. A család létszámát figyelembe véve a tisztviselők megállapítottak egy bizonyos mennyiséget, amennyit elegendőnek ítélték a család ellátásához néhány hónapra, a többit zár alá vették a vármegye szükségleteire: a jövő évi vetőmag biztosítására és a katonaság ellátására. Ha még ezen felül is maradt esetleg egy családnál valami, akkor azt szabott áron a járás főszolgabírójának kellett felajánlani megvásárlásra.⁴³ A gabonafélék mellett ekkor terjedt el a megyében a burgonya („földi alma”), amit például a megyebeli rabdolgoztató intézetben kifejezetten ajánlottak a rabok tartására. Hogy a burgonyát nehogy idő előtt felszedjék, a falusi előljárókat bízták meg ennek ellenőrzésével. Mivel a vármegye saját lakosságát sem tudta segíteni, kérvényezte a Helytartótanáctól a katonaságnak „boldogabb vidékekre” való áthelyezését. Emellett betiltották a pálinkafőzést, valamint a nagyobb ünnepek megtartását. A szószékekről pedig a papok a mértékletesség fontosságát hangsúlyozták a pazarlás elkerülése végett.

A vármegye tisztikara teljes évi fizetésének egynegyed részét, a táblabírók pedig éves napidíjukat ajánlották fel gabonavásárlás céljaira. 1830 októberében, amikor az árak növekedése országosan megállt, kezdték meg a gabona felvásárlását, amit Losonc, Szécsény és Balassagyarmat mezővárosaiba kellett beszállítani.⁴⁴

Fontos megjegyezni, hogy az összegyűjtött gabonát a vármegye nem adománynak szánta, hanem annak árát meg kellett téríteni egy későbbi időpontban, kezdetben ráadásul kamatostól. Ebből is látszik, hogy egy hosszabb távon működő intézmény alapjait akarták megvetni ezzel a kezdeményezéssel. A következő évtől ugyan a kamat fizetésétől eltekintettek, de a kölcsönbe kapott termés (ekkor még főleg árpa) értékét a következő aratás után meg kellett téríteni. A Helytartótanács már 1805-ben javasolta „gabonaházak” felállítását, ez az ötlet ismét a közgyűlés elé került. E szerint a terv szerint minden településen felállítottak volna kisebb-nagyobb magtárakat, hogy nagyobb ínség idején tényleg a vármegye teljes területét tudják segíteni. Ez a terv nem

42 Uo. 82–83.

43 MNL NML IV.1.a. 1830/1046

44 MNL NML IV.1.a. 1830/1483

valósult meg, viszont a három korábban említett mezővárosban megmaradtak a magtárak, amiknek a híret Beke Gábor 1842 februárjában a *Világ* című folyóiratban igyekezett szélesebb körben elterjeszteni.⁴⁵ Ebből a cikkből látszik, hogy megváltozott a kérvényezés rendszere is. Kezdetben a község előljárójának a jóállása, majd egy megyebeli tisztviselő jóváhagyása volt szükséges, az utalványozásról pedig az alispán döntött. Erre a körülményes módszerre azért volt szükség, mivel szerettek volna olyanok számára kölcsönt nyújtani, akik biztosan vissza is fizetik azt. 1842-ben viszont már az előlülői hivatalnak kellett kérvényt benyújtani, amit a jóváhagyás után a magtár felügyeletére kirendelt biztos adott ki. Visszatért a kamat is, amely ekkor a termény értékének az 1/8 részét tette ki.

Az intézmény működéséről ezenkívül kevés adat áll az utókor rendelkezésére. A közgyűlés elé csak a magtárak elvi ügyei kerültek, esetleg egy-egy jelentés azok pillanatnyi helyzetéről. Hogy pontosan hogyan is működött, be tudta-e szedni járandóságait, egyáltalán milyen széles körben tudott segítséget nyújtani a vidék lakosságának, azt nem tudjuk. A magtárakról fennmaradt kevés jelentésből az látszik, hogy leginkább az adományok által gyarapodott a fundus, bár a kiadott kölcsönök hatékony beszedése nélkül aligha maradt volna fenn hosszabb ideig az intézmény. Azt sem tudni, hogy a szegényebb nemesség részesül(hetett)-e a magtárak előnyeiből. A kisenemesség egy része bizonyára rászorult szűkös időkben valamiféle támogatásra.

Az alispán jelentésének fontos, lényegre törő része volt az egészségüggyel foglalkozó néhány rövidke bekezdés is.⁴⁶ Ebből kiderült, hogy a himlőoltások beadása jó ütemben haladt, de a szülők ellenkezése, akik gyakran a gyerekeiket is elbújtatták az orvos elől, okozott fennakadásokat. A vármegye orvosai a kisebb községeket nem látogatták, sok helyen évek óta nem fordult meg orvos. Az alispán javaslata az volt, hogy a II. József idejében bevezetett munkanaplókat vissza kell állítani, és azt negyedévente a vármegyének be kell mutatni, a községek jegyzőinek pedig minden orvosi látogatást szintén fel kellene jegyeznie, hogy a két jegyzékből ellenőrizni lehessen az orvosok rendszeres látogatását.

Azonban a törvényhatóság és a központi igazgatás harcát ez a terület sem kerülte el. Ennek bizonyítására egy közel egy évtizeddel korábbi eseményt hozok fel példaként, ami ugyan nem szerepel az alispáni jelentésben, de jól jellemzi a két fél viszonyát.

Az események egy alapvetően pozitív jelenettel indultak el 1829 szeptemberében, amikor Lovrich István bejelentette a vármegyének, hogy lakását Fülekre helyezte át, és engedélyt kért a forspont használatára a munkáját érintő ügyekben. A vármegye ezt jóváhagyta, sőt becsületbeli seborvosnak is kinevezte őt, „*jeles tehetségeire nézve*”. A dolog – úgy tűnt – elintéződött, azonban a Helytartótanács 1830. április 22-én leiratban fordult a megyéhez, figyelmeztetve őket arra, hogy a „*betsületbéli tisztviselőknek és első rendbéli*

45 Világ, 1842. március 19. 187.

46 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 100–104.

Conventionatusoknak kinevezése nyilván a fő ispányok tehetségéhez tartozna".⁴⁷ Tehát nem a megyei rendeknek, hanem a főispánnak a joga becsületbeli tisztviselőket kinevezni és az ezzel járó előnyökről dönteni. Mivel a kinevezést gróf Keglevich Gábor főispán is jóváhagyta, ezért az ügy ismét csak megoldódni látszott.

Új orvosokra pedig szükség is volt, hiszen sok orvos kedvét elvehette a Helytartótanács azon rendelete, amely az átlagban 200 forintos fizetésüket 150 forintra szállította le. Másrészt pedig a praktizáló orvosok között is akadtak gondok a megyében. Tessinger József, aki Gácson teljesített seborvosi szolgálatot, egyre több fejtörést okozott a megye főorvosának, Bérczy Jánosnak. A helyi nemesség azt panaszolta, hogy nem fordít elég gondot betegeire, ráadásul a tudása is igencsak hiányosnak bizonyult. Bérczy főorvos vizsgálatot kezdett az ügyben, és megállapította, hogy bár Tessinger lelkiismeretesen végezte munkáját, és panasz is kevés érkezett ellene, de a himlőoltások terén végzett munkája nem kielégítő, és a társadalom bizonyos rétegeivel sem ápol megfelelő kapcsolatot.⁴⁸ A jelentést követően egy bizottság alakult, ami Tessinger tervezett menesztése után felszabaduló fizetését egy Losoncon megtelepítendő újabb orvosi állás betöltésére szánta. Majd jelezték a mezőváros felé, hogy szeretnék, ha ingyen szállást biztosítanának az orvos számára, mert ha ők nem teszik meg, sok más település bőkezű ajánlatokkal úgyszólván szeretne magához csábítani egy orvost. Tessinger Józsefet végül nem kellett elmozdítani állásából, 1829/1830 fordulóján meghalt. A megürült állásra jelentkezett a már említett Lovrich István is, akit átmenetileg a megye megbízott a seborvosi feladatok ellátásával 1830. április 22-én.⁴⁹ Sokáig nem tölthette be ezt a pozíciót, ugyanis az augusztus 23-án tartott közgyűlésen a Pesti Universitas rektorának és tanárának, Sthály Ignácznak a javaslatára egy Pajtner nevű orvost neveztek ki Losoncra második számú physicusnak.⁵⁰ Itt hívom fel a figyelmet a kifejezés használatára: a *physicus* és a *chirurgus* kifejezés nem ugyanazt jelenti. Utóbbi alacsonyabb képzettséget feltételez, ennek ellenére a jegyzőkönyvekben nemcsak a vármegyei tisztviselők, de még maguk az érintett felek is következetlenül használták (vagy legalábbis a jegyzőkönyvek vezetői úgy jegyezték fel). Maga a Helytartótanács „*második rendszerént való orvos*”-nak nevezi a jegyzőkönyv fordításában, az eredeti, latin nyelvű szövegben viszont „*honorarium Comitatus Chirurgum*” szerepel. A megyében lezajlott (és többször kiújuló) marhavész tárgyában keletkezett főispáni leirat szerint mindenesetre 1 főorvos és 7 további seborvos teljesített szolgálatot 1830 áprilisában a megyében. A seborvosok fontos szerepet, egyfajta összekötő kapcsot jelentettek a gyógyításban: a hiedelmeken, hagyományokon és gyakran kuruzsláson alapuló gyógymódok és az akadémiai orvoslás között jelentettek közéletet. A sebek, ficamok, törések

47 MNL NML IV.1.a. 1830/1030

48 MNL NML IV.1.a. 1830/680

49 MNL NML IV.1.a. 1830/1032

50 MNL NML IV.1.a. 1830/1040

kezelésével, foghúzással, valamint érvágással foglalkoztak. Mivel általában jobb, közvetlenebb kapcsolatuk volt a lakossággal, ismerték a helyi gyógyfüveket és gyógymódokat, így a betegek jobban bíztak bennük, mint a „rendes” orvosokban. Az idő előrehaladtával pedig sokan közülük valamely egyetem tanfolyamait is elvégezték (mint az említett Pajtner nevű orvos), így aztán munkájukat magasabb színvonalon is képesek voltak folytatni.⁵¹

Az orvosi állás tehát kis huzavona után be lett töltve, de a vármegye gyorsan reagált a Helytartótanácsnak a becsületbeli tisztségviselők kinevezésével kapcsolatos megjegyzésére is. Egy bizottság alakult, aminek az volt a feladata, hogy bizonyítsa a Helytartótanács számára, hogy a becsületbeli tisztségviselők kinevezése a hagyományok alapján a vármegye közgyűlésének a dolga. A kérdés pusztán egy elvi ügynek tűnik, de a bizottság legalább olyan alaposan ásta bele magát a témába, mint másik vizsgálendő feladatába, az orvosok bérének csökkentésébe. Hogy bizonyítsák jogaikat, a korábbi közgyűlések jegyzőkönyveiből hozták példák egész sorát. 1810-ben Pauer Györgyöt, 1805-ben Masza Aloyzt, ugyanez évben Lipszky főorvos mellé segítségül, öregsége okán, Széplaky Györgyöt nevezték ki seborvosnak a megyei rendek. Különösen kiemeltek egy esetet, amikor 1813-ban, Müller Móricz halála után maga a főispán bízta az új seborvos kiválasztását a rendekre, igaz, akkor is az általa ajánlott jelöltet, Höpner Venczelt nevezték ki.⁵² Ezekkel a példákkal szerették volna bizonyítani, hogy a rendek gyakorolták ezen jogukat, jó néhány évtizedre visszamenően. De nemcsak erről az oldalról, hanem a nemesség általános előjogai, sőt kötelezettségei felől is megközelítették a kérdést, amely megközelítés látványosan (és igen ékesszólóan) kifejezi a nemesi mentalitás néhány alapvető jegyét. A tárgyra térve kifejtették, hogy egy orvos kiválasztása a nép számára elsősorban bizalom kérdése. Személyesen kell ismerniük az orvost, tehát ne egy idegen, felsőbb hatalom által kinevezett személy kezelje őket, hanem olyasvalaki, aki már bizonyította képességeit a köreikben: *„egy orvos elfogadása személyes tulajdonságokban helyheztetett bizodalmat a közelebb összeköttetésekéből származó ösmerettséget azoknak részéről különösen megkíván kik segítségével élni akarnak”*.⁵³ Azt pedig, hogy kiben bízik meg igazán a nép, ki tudhatná jobban, mint *„kiknek természeti jussok és kötelességek az adózó nép gondját viselni”*. Az érvelésük szerint tehát minden azt bizonyítja, hogy a rendek feladata a tisztségviselők kinevezése. Előfordulhatott, hogy ideiglenesen lemondtak ezen jogukról, de annak mindig oka volt, általában a *„szeretett fő ispányaik eránt viseltető buzgó tisztelet adhat módot”*. Viszont ezt mindig önként tették, így ez alapján ezen joguktól megfosztani sem lehet őket. Ez a jog ugyanis része a nemesi kiváltságoknak, márpedig azok *„régí idők által szentelt szokásokon gyökereznek, mellyeket távolabb időre visszafordult emlékezet tisztelettel követi Őseink Honnában, mellyeket leg drágább tulajdonává tett a maradéknak a Haza*

51 Nagy Imre: Egy közjogi vita a reformkor hajnalán. Palócföld 54. (2018) 4. sz. 69–77.

52 MNL NML IV.1.a. 1813/356

53 MNL NML IV.1.a. 1830/1259

szerepete”. Majd pedig éreztetik azt, hogy a Helytartótanács részéről az ilyen jellegű észrevételek tulajdonképpen megszegik azt a kölcsönös együttműködésre alapult rendszert, amelyen az ország alkotmánya nyugszik: *„fájdalomnak érezvén a Tekintetes Rendei hogy a fő méltóságú H. Tanács által támasztott észrevételeknél fogva kéntelenítettek az addig való szokások felvilágosításául gondoskodni, mely soha sem szükséges ott, hol a hazafiúi érzés minden áldozatokra kész mellyeket a honyi alkotmány fenntartása mellett a kölcsönös bizodalom, szeretet, és tisztelet kívánhatnak”*. Hogy tovább erősítsék ezt az álláspontjukat, ugyanennek a mondatnak az első felében azt is kifejtették, hogy a rendeknek és a főispánoknak (ebben a kérdésben) nem voltak ellentéteik: *„a megye Rendei mindenkor tisztelt fő ispánnyaikkal egyetértve és kölcsönös bizodalommal a köz jó előmozdításán törekedvén az ideig nem látták szükségesnek jussok eránt való vetélkedésben bocsájtkozni, annyival inkább minthogy azon cél, mely a köz dolgok igazgatásában a Haza dízét s a megye köz hasznát keresi még afféle kérdések feszegetéséve akadált nem talált...”*. Itt a szokásjog érvrendszere figyelhető meg: rendkívül általánosan utalnak a múltra (nem pedig valamelyik korábbi rendeletre vagy éppen törvényre), majd pedig (ismét csak sejtetve, de ki nem mondva) közlik, hogy az ilyen vita a rendeket a fő feladatukban, *„a köz jó előmozdításá”*-ra való törekvésükben gátolja.

A dolog érdemi része a rendek ékesszóló érvei ellenére sem változott: a vármegyében nőtt az orvosok szám, és a Helytartótanács is válasz nélkül hagyta a nógrádi nemesség felsorolt érveit, így komolyabb konfliktus nem lett az ügyből, viszont jól látható a fenti sorokból, hogy még egy évtizeddel később az egyre szélesebb körben terjedő reformgondolatokat valló alispán is számos szőfordulatot és érvet vett át az előjogait görcsösen védő nemesi közösségtől, és ezzel, legalábbis elvi szinten, szembehelyezkedett azzal a Helytartótanáccsal, amelynek gyakorlati módszereit viszont sok esetben követendőnek tartotta.

Felhasznált szakirodalom és források

- A Pallas Nagy Lexikona.

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I-XII. Pest 1857–1865.

Sréter János: Nógrád megye beligazgatási állapotjáról hivatalos jelentés a második alispány által. Pest 1842.

Sréter János: Visszaemlékezések. Buda 1842.

Világ, 1842. március 19.

STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

A SZERVEZETT BŰNÖZÉS ALAKULÁSA NÓGRÁD MEGYÉBEN A KÁDÁR-KORSZAK ELSŐ ÉVEIBEN – EGY DOKTORI KUTATÁS MARGÓJÁRA*

A hazai szervezett bűnözés történeti kutatása nem nyúlik vissza hosszú időszakra. Az első publikációk és tanulmányok az 1990-es évek végén, illetve a huszadik század elején jelentek meg, majd a téma az elmúlt évtizedben kezdett leginkább kiterjedni a történelemtudományon belül. Ezen rövid időszak azonban elegendőnek bizonyult, hogy egy paradigma jelenjen meg, melynek értelmében a szervezett bűnözés Magyarországon az 1970-es évek elején jelent meg, az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus következményeként.¹ Több tényező is szerepet játszott abban, hogy ez így alakult. Többek között nagymértékben szélesedett a piac, és elkezdődött a „fridzsiderszocializmus” időszaka, aminek következtében a legtöbb háztartásban megjelent a televízió, a mosógép, a porszívó és a hűtőszekrény.² Az életszínvonal emelkedett, a hétköznapi élet egyre tervezhetőbbé és könnyebbé vált. A program tartalmazott egy olyan célt, hogy az addig kizárólag az állam által irányított, a bürokratikus koordináció szerint szerveződő gazdasági életbe bevonja a privát szféra szereplőit, és ezzel részben utat nyisson bizonyos piaci folyamatoknak. Ez annyit jelentett a gyakorlatban, hogy aki sokat dolgozott, vagy ki tudta játszani a rendszert, az jobb életszínvonalat tudott biztosítani magának. Sokan vállaltak másodállást, de a leleményesebbek kihasználták a munkahelyük által biztosított lehetőségeket, és fusizni kezdtek. Ezek következtében viszonylag rövid idő alatt megerősödött a második gazdaság, melynek legális-féllegális módjait kihasználva néhányan látványosan meggazdagodtak.

Ezen folyamat középpontjában a gebinezés állt. Ennek a vállalkozási formának az volt a lényege, hogy az állam bizonyos üzlethelyiségeket (pl. étterem, presszó) és azok berendezéseit ingyenes használatra kiadta néhány vállalkozószellemű személynek, akik legtöbbször a párthoz köthető emberek vagy sikeres sportolók voltak. A gebinesek a bevételeik bizonyos részét befizették a fenn tartó állami vállalat számlájára, de a nagyobb részét megtarthatták. Azok, akik ügyesen trükköztek, akkora bevételre tehettek szert, ami az átlag fölé emelte

* A kutatás az FK 137821 „Politikai átmenetek és rendszerváltások – Az észak-magyarországi vármegyék tisztviselőinek társadalomtörténeti vizsgálata (1944–1950)” projekt keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

1 A reformcsomagot ugyan leállítják 1972-ben, de a gazdaságra gyakorolt hatása, amely a vállalatok számára nagyobb önállóságot biztosított, fennmaradt.

2 *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2001. 294–313.

őket, és lehetőséget biztosított, hogy drága sportautókkal, nyaralókkal, emeles házzal tűnjenek ki a tömegből. Ezt a folyamatot segítette a külföldi turizmus fellendülése is, amely az 1970-es évekre jelentősen segítette a gebinesek meggazdagodását, akiknek a zsebében sokszor dollár- vagy márkakötegek is lapultak. Ennek a folyamatnak az lett a következménye, hogy ezek a meggazdagodott üzletemberek lettek a szervezett bűnözői csoportok célpontjai. A rózsadombi villák kirablására az idő előrehaladtával egyre több csoport vállalkozott, akik egyre kifinomultabb technikákat és módszereket alkalmaztak, amit az egyre növekvő tippadóhálózat is segített.³ Később megjelent a prostitúció is a szervezett bűnözés palettáján, miután a betöréseket egyre több ember követte el, így a konkurencia miatt az alvilági szereplőknek új bevételi forrásokat kellett keresniük.⁴

Ebből a rövid összefoglalásból kitűnik, hogy amint a gazdaságban megjelennek piaci folyamatok, illetve a bürokratikus mellett némileg megerősödik a piaci koordináció, úgy ez lehetőséget biztosít a szervezett bűnözés megjelenésre. Doktori kutatásomban azonban azzal a hipotézissel vágtam bele, hogy a második világháború vége és az új gazdasági mechanizmus bevezetése között eltelt időszakban szintén találkozhatunk szervezett bűnözéssel, azonban teljesen eltérő formában és minőségben, mint az 1970-es években. Ezen elképzeléseimben fontos támpontot adott Bócz Endre és Lakatos János, akik szerint az 1940-es évek végén is megjelent egyfajta szervezett bűnözés. A szerzőpáros úgy vélekedett, hogy a második világháborút követő átmeneti időszakban Budapesten gyakoriak voltak a betöréses lopások, valamint a második világháborús teherautókkal és fegyverekkel elkövetett fosztogatások.⁵

Mellettük fontos szerepet töltött be a kutatásom során Bezsenyi Tamás, aki több esettanulmányban mutatta be, hogy a különböző bűnözői csoportok miként követtek el különböző gazdasági bűncselekményeket az 1960-as években az állami vállalatok ellen.⁶

Jelen tanulmányomban szeretném összegezni a kutatásom eddigi eredményeit, bemutatni a kutatás legfontosabb kérdéseit, problémáit, majd egy rövid kitekintést tenni a szervezett bűnözés szempontjából Nógrád megyére a Kádárkorszak első éveiben.

3 *Bócz Endre – Lakatos János: A kriminalisztika egyes aktuális elméleti kérdései.* Bp. 2008. 54.

4 *Dezső András: Maffiózók mackónadrágban. A magyar szervezett bűnözés regényes története a 70-es évektől napjainkig.* Bp. 2019. 12–109.

5 *Bócz E. – Lakatos J.: A kriminalisztika egyes aktuális i. m. 52–55.*

6 *Bezsenyi Tamás: „Nem szabad minden egyszerű tolvajlásból rendszer-ügyet csinálni”: A szocialista kori magánkereskedelem és állami vendéglátás területén jelentkező szervezeti és szervezettséget mutató bűnelkövetői hálózatok összehasonlítása.* In: *A normán innen és túl.* Szerk. Kovács Janka – Kökényessy Zsófia – Lászlófi Viola. Bp. 2017. 47–77.

A szervezett bűnözés fogalmi keretei

A szervezett bűnözést mint fogalmat meghatározni igen bonyolult, nehézkes feladat, ezért az ebben a témában kutató személynek nincs könnyű dolga. A szervezett bűnözésnek nincs egy minden szakterület és minden ország által elfogadott konkrét definíciója vagy jelentése. Klaus von Lampe kutatómunkája jól példázza ezt a problémát, hiszen a német jogász és kriminológus több mint 150 meghatározást gyűjtött össze a fogalomról az elmúlt években.⁷

A sokféle meghatározás, illetve fogalomhasználat oka, hogy a szervezett bűnözésnek más-más megjelenési formái vannak az egyes országokban, amik szorosan összefüggenek az országok politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésével, aminek köszönhetően lehetetlen ezt egy pontos definícióval leírni, ami minden esetre igaz.⁸ Bezsényi Tamás egyik tanulmányában megkülönbözteti a szervezeti bűnözés és a szervezett bűnözés fogalmát. A szervezeti bűnözés szerinte „*alapvetően jogi személlyel rendelkező gazdasági szervezet tagjainak egy informális kapcsolati rendszerből fakadó illegális együttműködését jelenti, amelyben az elkövetési magatartást nem pusztán az egyéni haszonszerzés motiválja – ahogy a munkahelyi bűnözés (occupational crime) esetében –, hanem a szervezet jövedelmezőségének és hatékonyságának elősegítése a cél*”.⁹ Ezzel szemben a szervezett fogalmát a szocialista időszakra vonatkozóan úgy lehetne meghatározni, mint „*személyek laza kapcsolódása, akik csupán közös érdekek fűznek össze, de munkahelyük és adott esetben társadalmi státuszuk eltér, így lehetséges egy alapvetően informális hierarchiát azonosítani a szervezett bűnözői csoporton belül*”.¹⁰ Ezen szempontok alapján megállapíthatjuk, hogy a szervezeti bűnözés esetében a keretet a legális gazdasági szervezet, a közös munkahely határozza meg, amely egyfajta fedőtevékenységként is megjelenik a csoportban. Ezzel szemben a szervezett bűnözés esetében a csoportban szereplő embereknek általában nem azonos a munkahelyük, és gyakran a vezető személy a többi csoporttag kijátszására törekszik.¹¹

Véleményem szerint a második világháborút követő időszakban a szervezeti és a szervezett bűnözés nem válik ketté olyan élesen, mint az 1970-es évek első felében. Ennek oka, hogy az 1940-es évek végétől, amint megvalósulnak az államosítások, a legtöbb bűnözői csoport rá van kényszerítve arra, hogy hozzákapcsolódjon a közellátáshoz. Ezen majd csak a második gazdaság megerősödése fog változtatni, amikor a korábban említett meggazdagodott kereskedők által birtokolt anyagi javak megszerzése nem kapcsolódik szorosan az állami vagyonhoz.

7 <http://www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm>, letöltés 2022. jan. 4.

8 *Berta Krisztina: A szervezett Bűnözés.* In: *Kriminológia – Szakkriminológia.* Szerk. Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek – László – Lévay Miklós Bp. 2006. 423.

9 *Bezsényi T.: „Nem szabad”* i. m. 48.

10 Uo. 48–49.

11 Uo. 49.

A legtöbb témával foglalkozó kutató fontosnak tartja, hogy különbséget tegyünk két fogalom, a bűnszervezet és bűnszövetkezet között. A bűnszövetség egy sokkal tágabb fogalom, a pontos meghatározás szerint két vagy több ember együttműködését értjük alatta, akik bármilyen bűncselekményt elkövethetnek, tevékenységi körük bármekkora lehet. Ezzel szemben a bűnszervezet kifejezés alatt három vagy több ember együttműködését értjük, akik kizárólag súlyos bűncselekményeket követnek el, és tevékenységi körük egy vagy maximum két területre korlátozódik. Bűnszervezetek Magyarországon csak a rendszerváltás után jelentek meg, így az általam vizsgált időszakban csak bűnszövetkezetről beszélhetünk.¹²

Ahogy a fejezet elején említettem, nagyon nehéz pontos definíciót adni a szervezett bűnözés fogalmának, ezért én a kutatásom során inkább a jellemzőit vizsgálom. Az Európa Tanács Szervezett Bűnözés Büntetőjogi és Kriminológiai Kérdéseivel Foglalkozó Szakértői Csoportja (PC-S-CO) megfogalmazott kötelező és esetleges kritériumokat ahhoz, hogy a szervezett bűnözés megállapítható legyen.¹³ Bár közel fél évszázaddal később határozták meg, véleményem szerint ezek az összetevők alkalmasak arra – csekély rugalmassággal a korban fennálló viszonyok miatt –, hogy az 1950-es években Nógrád megyében működő szervezett bűnözői csoportokat is vizsgáljuk velük. Kötelező összetevőnek számít, hogy a bűncselekményt több, legalább három személy kövesse el, az együttműködésük hosszú távra vagy határozatlan időre szóljon, súlyos bűncselekményeket kövessenek el, mindezt az anyagi haszonszerzés és/vagy hatalmi pozíciószerezés érdekében. Az esetleges kritériumok közé tartozik, hogy valamennyi résztvevőnek meghatározott feladata vagy szerepe legyen, kialakuljon a belső fegyelem vagy ellenőrzés valamilyen formája, megfélemlítési céllal jelen legyen az erőszak vagy más módszer alkalmazása. Befolyásolják a politikát, a médiát, a közigazgatást, a rendészeti szerveket, az igazságszolgáltatást, illetve a gazdasági életet, kereskedelmi vagy üzleti formákat alkalmazzanak, jelen legyen a pénzmosás, és nemzetközi együttműködés történjen. A szakértői csoport véleménye szerint – bár a törvénybe csak a kötelező összetevőket vették bele – a kötelező összetevők közül az összesnek, az esetleges kritériumok közül pedig legalább kettőnek fent kell állnia.¹⁴

A szervezett bűnözés alakulása 1945 és 1956 között

Ahogy a bevezetésben már szót ejtettem róla, a hazai szervezett bűnözéssel foglalkozó kutatások jelentős része csak az 1970-es évekre teszi a magyaror-

12 *Nyitrai Endre*: A szervezett bűnözés elleni küzdelem büntetőjogi és kriminalisztikai eszközei. Doktori értekezés. Pécs. 2017. 23–32.

13 *Kiripovszky Csaba*: Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények. 8. (2007). 79–80.

14 *Stefán Antal Krisztián*: „Minden bűnügynek vannak elgondolkodtató, megfontolásra érdemes tanulságai.” In: *Historia Nostra V.* Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 127–128.

szági szervezett bűnözés kialakulását. Eddigi, valamint jövőbeli kutatásommal ezt a megállapítást szeretném igazolni vagy cáfolni. Azzal a hipotézissel vágtam bele a doktori kutatásomba, hogy Magyarországon már a második világháború után is megjelent a szervezett bűnözés, majd átalakulva, jóval szűkebb keretek között, de egészen az 1970-es évekig fentállt, amikor is a második gazdaság megerősödésével már sokkal kiterjedtebb formában valósult meg. Ebben a fejezetben szeretném összegezni az eddigi kutatásom eredményeit, amely Magyarország, különös tekintettel Nógrád megye esetében vizsgálta a szervezett bűnözés megjelenését, átalakulását.

Bócz Endre és Lakatos János véleménye szerint a szervezett bűnözés mint probléma az államszocializmusban két időszakban merült fel a jogalkotók és jogalkalmazók között. Az egyik a már többször emlegetett az 1970-es évek második fele, a másik a második világháború után néhány évvel.¹⁵

A szervezett bűnözést 1945 és 1956 között három jól elkülöníthető szakaszra lehet bontani. Az első szakasz (1945–1947) elején a háború miatt romokban heverő Budapest volt a szervezett bűnözés színtere. Ez az időszak ideális volt az éjszaka portyázó bűnözői csoportoknak, hogy kis értékű rablásokat, betöréseket elkövessenek. Ekkoriban a rendőrség létszáma is jelentősen megcsappant a háború előtti időszakhoz képest, így a bűnelkövetők szinte zavartalanul tudtak tevékenykedni.¹⁶ A rendőrség csak 1946 elején kezdte újraszervezni magát, különösen Budapesten, hiszen itt jelentek meg először a kerületi kapitányságok, illetve a BRFK különböző osztályai, valamint a híres Razzia-csoport. Az R-csoportnak az utcák biztosítása, az éjszakai bűnözés megfékezése volt a feladata, nem utolsósorban pedig a rendőrség tekintélyének helyreállítását remélték tőlük. A csoport tagjai általában a Magyar Kommunista Párthoz valamilyen szinten kötődő emberek vagy fiatal sportolók voltak.¹⁷ A rendőrség megerősödésének köszönhetően a bűnözők is elkezdtek tökéletesíteni a módszereiket. A bűncselekményeket már előre eltervezték, és főleg olyan személyek vagy üzletek ellen követték el, akiknél nagyobb mennyiségű ékszer vagy készpénz volt megtalálható.¹⁸ Ezek mellett általában hamis okmányokat és fegyvereket is használtak, az arcukat pedig elrejtették, hogy nehezebben ismerjék fel őket. Miután egy-egy akcióval végeztek, általában egy eldugott bérházhoz hajtottak, és ott osztoztak a zsákmányon.

1947-re a kereskedők már redőnnyel védték az üzleteiket, valamint a rendőrség is megerősítette létszámát és pozícióját a fővárosban, ezért a szervezeten működő bűnözői csoportok vidékre, Budapest vonzáskörzetébe szorultak ki. Itt elsősorban postahivatalokat raboltak ki. Pár hónap alatt Bonyhád

15 *Bezsenyi Tamás*: A szervezett bűnözésre rászervezett a média: Avagy mi történik, amikor a magyar alvilág prominensei megszólalnak. Médiakutató: Médiaelméleti folyóirat 4. (2015) 21.

16 *Moldova György*: Bűn az élet... Riport a rendőrökről. Bp. 1985. 6.

17 *Ádám Zsigmond*: Reszless, alvilág! Bp. 1984. 15.

18 A forint 1946. augusztusi bevezetése miatt, valamint az infláció lassú csökkenése miatt már megérte készpénzt is rabolni.

Örkényespusztán, Balassagyarmaton és Kakasdon törtek be a postahivatalokba, ahonnan nagy mennyiségű készpénzzel távozhattak, de például Gödöllőn is meggyilkoltak egy lovaskocsival hazafelé tartó családot, illetve a Gyöngyös–Budapest között közlekedő MÁVAUT-autóbuszjáratot is megállították, az utasok pénzét és értékeit ellopták.

1948-ban, miután vidéken is kezdett stabilizálódni a rend, a szervezett bűnözés is átalakult. Az erőszakos bűncselekményeket felváltotta a gazdasági bűnözés.¹⁹ Ekkoriban egyre többen foglalkoztak újra tiltott szerencsejátékkal, de komoly hangsúlyt kapott a tőzsdézés, a valutázás és a csempészség is. Ennek oka a hadigazdaságról való átállás és a jelentős terményhiány volt. A közellátás katasztrofális állapotban volt, valamint az ipari munkásság reálbérének drasztikus csökkenése is komoly problémákat okozott. A bűnözés központja a Szabadság téren található Tőzsdepalotában volt, ahova a rendőrség többször szervezett nagyszabású razziákat. A rajtaütések sikeresek voltak, hiszen több ezer dollárt és frankot foglaltak le, valamint jelentős mennyiségű csempészáru került a hatóságok kezére. Az éjszakai élet egyik fontos személye, Nagykovácsi „Tivi” Tivadar, azonban átsurrant az ellenőrzéseken, és a továbbiakban is igyekezett pénzhez jutni. Társaival nagy mennyiségben vásároltak fel zsírt és cukrot Budapesten, amit aztán jelentős felárral Bécsben eladtak.²⁰

Jelentős helyszín volt még a Teleki piactér, amely egy ócskapiacnak adott otthont. A téren ruhadarabok, bőrtermékek és néhány kisebb méretű áru cserélt gazdát nap mint nap. Ezen a helyen kezdett először kiépülni egy vizonteladói hálózat, melyben az ügyeskedő nepperek egyre több pénzt tudtak keresni, valamint itt jelentek meg először a külföldről érkező bűnözők, akik a gyors meggazdagodás, valamint a nyugatra szökés reményében kifosztották az árusokat.²¹ A rendőrségnek végül sikerült felszámolnia ezt a fajta bűnelkövetést is, miután megindult a szakmai alapokon újrastrukturált rendőrképzés, valamint új alapokra helyezték a rendőrség felépítését. Először megalakult a kilenc kerületi rendőr-főkapitányság, majd a megyerendezést követően létrehozták a tizenkilenc megyei, illetve a fővárosi rendőr-főkapitányságot.²²

A szervezett bűnözés harmadik szakaszához 1950 után érünk el. Ez a fázis már nem különül el olyan drasztikusan a másodiktól, mint a második az elsőtől. A bűnszövetkezetek továbbra is gazdasági bűncselekményeket követtek el, de piacok helyett pályaudvarokon, nyilvános tereken cseréltek gazdát az áruk, így ez a tevékenység a hatóságok számára szinte láthatatlan volt. Ezenfelül megjelentek új módszerek, melyeknek már nem a személyi, hanem az állami tulajdon megszerzése volt a célja. Ennek hátterében az államosítások álltak, hiszen az 1950-es évekre már a legtöbb üzem, gyár vagy vállalat az állam

19 A rendőrség igyekezett lépést tartani ezzel a folyamattal. A Razzia- mellett megalakult a GR (Gazdasági Rendészet)-csoport, akik ezekre a bűnügyekre specializálódtak.

20 *Ádám Zs.*: Reszkess, alvilág! i. m. 187

21 Uo.

22 *Sas Ferenc*: A 125 éves a fővárosi rendőrség története 1881–2006. Bp. 2006. 44.

tulajdonában volt, ezért aki igazán sok pénzt akart szerezni, annak az államtól kellett azt elvennie. Ezek mellett fontos szerepet kapott a munkahely. A bűnszövetkezetek tagjai legtöbbször azonos munkahelyen dolgoztak, vagy munkahelyük révén kerültek kapcsolatba egymással, és így kötöttek ismeretséget, majd követtek el közösen bűncselekményeket. Eddigi kutatásaimban több ilyen bűnszövetkezetet vizsgáltam. Ezek közül kiemelném a somoskőújfalusi vasutasokat, a salgótarjáni szeszcsalókat, valamint a kisterenyei és a salgótarjáni fűtőház dolgozóit. A vasúti dolgozók 1952 és 1955 között Csehszlovákiából csempészték be a határ túloldalán dolgozó kollégáikkal együttműködve különböző háztartási cikkek (pl. ceruza, borotva, kisebb ruhadarabok), amelyet aztán a vonatokon, illetve a különböző állomásokon próbáltak eladni. Az áru-terítésnek köszönhetően egészen Szombathelyig eljutottak ezeket a termékek. A salgótarjáni szeszcsalók különböző vezetői beosztásokban tevékenykedtek a város állami vállalatainál. Papp Mihályné az Utasellátó Vállalat salgótarjáni telephelyének vezetője volt, és így került kapcsolatba először a Szeszforgalmi, majd a Borforgalmi Vállalatok helyi telephelyének vezetőivel. Ezeknek a Vállalatoknak 3%-os veszteség volt engedélyezve a készletből, és mivel ezt nem használták ki, Papp Mihályné tanácsára elkezdtek ezt a részt saját céljaikra árusítani. Később csatlakozott hozzájuk Papp Mihály is, aki az Utasellátó Vállalat hatvani telephelyének a vezetője volt. Az utolsó általam említett csoportba a salgótarjáni és a kisterenyei fűtőházi dolgozók tartoznak. Zsigrai György bérszámfejtőként dolgozott az említett helyeken, és rájött arra, hogy a bérszámlellenőrök nem ellenőrzik a fizetési jegyzékeken a váltakozó illetményadatokat, így ezen a címen munkatársainak bármekkora összeget ki tudott utalni. Ezért ezek után megállapodott a fűtőházi dolgozókkal, hogy magasabb fizetést utaltat ki nekik, ha ők visszaosztják az emelés felét. Ezzel a módszerrel Zsigrai majdnem megtriplázta a havi fizetését.²³

Jól láthatjuk, hogy ezekben az esetekben nagyon erősen megjelenik a munkahely szerepe. Bezsényi Tamás ezeket az eseteket említette tanulmányában mint a szervezeti bűnözés tipikus példái. Véleményem szerint azonban fontos kiemelni, hogy a korszakban a munkahely egy nagyon erős közösségformáló erőként hatott. Ezenfelül mivel minden állami kézben volt, ezért ezeknek az előre eltervezett módon bűncselekményeket végrehajtó szervezett bűnözői csoportoknak is nagyon egyértelmű volt, hogy csakis az állami vagyron megszerzésével és csak összedolgozva tudnak illegális bevételekre szert tenni. Ennek fényében én úgy gondolom, hogy az 1950 és 1956 közötti időszakban a szervezeti és a szervezett bűnözés nem különül el egymástól. Bezsényi tanulmányában ugyan Gelenczei Mihálynak és társainak nem volt közös munkahelye, de azt a helyzetet használták ki, hogy a téveszesítés harmadik hulláma még nem indult el, így a termelőszövetkezet szerepét átvéve ők árusították a mezőgazdasági termékeket. Gelenczei és társai nem azonos munkahelyen dolgoztak akkor, amikor a bűncselekményt elkövették, de ismertségük szorosan

23 *Stefán A.*: „Minden bűnügynek” i. m. 127–131.

összefüggött azzal, hiszen a korábbi termelőszövetkezeti múlt szerepet játszott ismertségük kialakulásában. Az általam vizsgált eseteknél pedig – mivel nem mezőgazdasági dolgozók volt szó – adott volt egy gazdasági struktúra, aminek a hibáit kihasználva tudtak jelentős anyagi bevételekre szert tenni a benne tevékenykedő személyek.

A szervezett bűnözés helyzete Nógrád megyében 1957 és 1961 között

Ebben a fejezetben néhány esetet mutatok be röviden, és ezeket hasonlítom össze a korábban ismertettekkel. Az esetek tanulmányozása során azt állapítottam meg, hogy a bűnözés nem követte a politikai változást. Ez nem is meglepő, hiszen az állami struktúrában nem következett be tényleges változás. A Kádár-korszak első öt éve alapján továbbra is a munkahelyi bűnözés a legjelentősebb. Jól visszaköszön ez az érsekivádkerti malom dolgozóinál, akik 1958 elején a tavaszi vetőmagot osztották ki. Ezt a munkát egy jegyzék alapján végezték, de amelyik gazdának volt sörárpája, azt elcserélték vetőmagra, majd a sörárpát saját maguk adták el a sörgyárnak.²⁴

A malom dolgozói a kukorica és az árpa darálásánál megfigyelték, hogy a gép a darálás közben a termények egy bizonyos részét kiszórja magából. Ezt követően több éven keresztül ezeket a kiszóródott darabokat összegyűjtötték, és maguk kezdtek kereskedni vele. Összesen 2 mázsa kukoricán és 35 mázsa árpán adtak túl közösen.²⁵

Hasonlóan munkahelyhez kapcsolódó bűncselekményeket követtek el a Salgótarjáni Kiskereskedelmi Vállalat dolgozói, akiknek bizonyos munkatársai különböző élelmiszerek beszerzését végezték a megyében, így kapcsolatban álltak bizonyos vállalatokkal, ahonnan ismertségük révén a beszerzési listán nem szereplő termékeket is tudtak szerezni, amelyeket a kereskedelmi árnál 20-30%-kal drágábban értékesítették.²⁶

Ami viszont változás, hogy megjelent a vállalatokat átszövő bűnözés. Erre jó példa Hegedűs Ferenc esete, aki a Budapesti Női- és Gyermekruha Vállalat instruktora volt. Hegedűs a Nógrád megyei Földművesszövetkezeti Népboltokkal tartotta a kapcsolatot, és a szállítmányozásokat intézte. Kapcsolatban volt azonban olyan kereskedőkkel is, akiknek a termékei nem kerültek bele az állami elosztórendszerbe, és Hegedűs biztosította számukra, hogy a ruháik eljussanak a Nógrád megyei Földművesszövetkezeti Népboltokba, amennyiben a profit 30%-át megkapja. Együttműködése volt több mint harminc üzlettel és azok eladóival, akik szintén részesültek az eladásból származó összeg egy kisebb hányadából. Később csatlakozott hozzá Fónagy Pál, aki a Budapesti

24 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML) XXV.4.c. Balassagyarmati Megyei Bíróság büntetőperes iratai, 1953–1993. (a továbbiakban: XXV.4.c.) Bf 416/1959, a tárgyalás jegyzőkönyve szerint.

25 MNL NML XXV.4.c. Bf 419/1958, a tárgyalás jegyzőkönyve szerint.

26 MNL NML XXV.4.c. Bf 713/1959, a tárgyalás jegyzőkönyve szerint.

Cipőnagykereskedelmi Vállalat instruktora volt, majd több budapesti áruház dolgozójával is összeköttetésben álltak, így a térség egy igen lényeges bűnözői csoportjáról beszélhetünk, melynek köszönhetően – illegálisan – számos Nógrád megyei boltba eljuthattak megyén kívüli kereskedők árucikkei.²⁷

Ennek fényében elmondható, hogy nagy átalakulás nem figyelhető meg az 1950-es évek első felében. A bűnözői csoportok továbbra is gazdasági bűncselekményeket követtek el, és megalakulásukban pedig fontos szempont volt a munkahely. Ennek köszönhetően kerültek kapcsolatba egymással az emberek, valamint a munkahelyük révén tudtak olyan pozícióba kerülni, amely lehetőséget biztosított számukra, hogy extra jövedelemre tegyenek szert. Ahogy láthattuk, megjelent a több munkahelyet összekötő bűnözés, és ennek következményeként több vállalat egy erre alkalmas személye is összefogott. Ezek a bűncselekmények továbbra is kerülték a feltűnést, és tevékenységükre igaz volt, hogy erőszakmentes eszközöket alkalmaztak.

Összegzés és jövőkép

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a magyarországi szervezett bűnözéssel kapcsolatos kutatások több nehézséget is jelentenek a kutatók számára. Egyrészt létezik egy olyan paradigma, amely egyértelműnek tekinti, hogy hazánkban csak az 1970-es évektől beszélhetünk szervezett bűnözésről. Nagyon kevesen kérdőjelezik meg ezt az állítást, de ahogy a tanulmányomban olvashattuk, látszanak olyan jelek, amelyek szerint a szervezeten történő bűnelkövetés a második világháború után is megjelent, igaz, egy nagyon speciális, tipikusan az államszocializmushoz illeszkedő rendszerben.

A másik ilyen nehézség a fogalmi keret meghatározása. A szervezett bűnözés egy nagyon dinamikusan fejlődő fajtája a bűnelkövetésnek, így az mindig igazodik az egyes országok politikai, gazdasági és társadalmi helyzetéhez. Ennek eredményeként lehetetlen egy konkrét fogalommal meghatározni minden olyan tevékenységet, amely a világ egyes országaiban szervezett bűnözés révén jelen van. Ezért is értettem egyet azokkal a kutatókkal, akik szerint a szervezett bűnözést érdemesebb a jellemzői alapján vizsgálni, és ezt a módszert fogom alkalmazni a doktori kutatásomban is.

Leginkább a Nógrád megyében és a fővárosban tapasztaltak alapján három jelentős fázisra bontottam a szervezett bűnözést 1945 és 1956 között. Az első szakaszban (1945–1947) a szervezetlen, koordinálatlan, többnyire a nyílt utcán elkövetett bűncselekmények voltak a jellemzőek. Ez a módszer azonban csak a rendőrség megerősödéséig volt hatékony és működőképes, utána már a hatóságok hatékonyan léptek fel az ilyen módszert alkalmazó csoportok ellen. A második szakaszban (1948–1949) már egy kevésbé nyilvános szintéren követtek el bűncselekményeket a szervezett bűnözői csapatok, ekkor jelent meg ismét a

27 MNL NML XXV.4.c. Bf 483/1958, a tárgyalás jegyzőkönyve szerint.

tőzsdézés, a csempészsés és a valutázás. Ehhez hozzájárult a háborús vereség miatti rossz gazdasági helyzet és a mindennapi nélkülözés. Ez a fajta bűnözés akkor volt leginkább jellemző, amikor a nagy piactereken szinte zavartalanul lehetett túladni az árukon, valamint lehetőség volt ezek további értékesítésére. Amikor azonban a rendőrség razziai egyre sikeresebbnek bizonyultak, akkor ezek a cselekmények már rejtett szintéren folytatódtak a harmadik szakaszban (1950 után). Ekkor az árukat már nem piacokon, hanem például vasúton vagy vasúti pályaudvarokon adták tovább. Megjelentek másfajta gazdasági bűncselekmények is, például a közokirat-hamisítások, árdrágító üzérkedések vagy csalások, amelyek a bűnszövetkezet tagjainak jelentős anyagi hasznot szereztek több éven keresztül.²⁸

Azonban 1957 és 1961 között jelentős változások nem figyelhetők meg a harmadik szakaszhoz képest. Ennek négy oka lehetett véleményem szerint. Az első, hogy a gazdasági szerkezet nem alakult át olyan mértékben, mint például az 1945 és 1950 közötti időszakban. A bűnözői csoportoknak gyakorlatilag ugyanazon a pályán kellett mozognia, mint a Rákosi-korszakban látott ügyeskedőknek. A második, hogy ahogy Bezsényi Tamás, valamint Bócz Endre és Lakatos János fogalmazott, az 1950-es évek végén vagy az 1960-as évek elején még nem alakult ki egy kiterjedt karrierbűnözői réteg.²⁹ Ennek oka az lehet, hogy akik esetleg változást tudtak volna hozni az 1950-es évek első felében tapasztaltakhoz képest, elhagyták az országot a sikertelen forradalom idején vagy utána.³⁰ A harmadik tényező pedig szorosan összefüggött az első kettővel. Ahogy Rainer M. János is megfogalmazta, az 1956-os forradalom megváltoztatta a struktúrák tapasztalatát.³¹ Az emberek gondolkodásmódja megváltozott, és már nem gondolták, hogy a szocializmus időszaka hamarosan véget érhet. Ennek köszönhetően megfigyelhető egyfajta elfogadás és betagozódás a rendszerbe. A legvégső, azaz a negyedik ok pedig, hogy a megtorlás idejében valószínűleg kevesen akartak belekeveredni egy csoportosan elkövetett bűncselekmény miatti tárgyalásba. Egyrészt tarthattak attól, hogy az ilyesféle tevékenységet összemossák a rendszer elleni elégedetlenséggel vagy fellépéssel, másrészt egy ilyen környezetben esetleg súlyosabb ítéletet is kaphatnak a megváltozott közhangulat miatt.

A jövőbeni kutatással az a célom, hogy térben és időben is tágítva megvizsgáljam, hogy Nógrád, Heves, valamint Borsod megyékben milyen változások figyelhetők meg a szervezett bűnözés esetében 1945 és 1968 között. Szeretném megvizsgálni, hogy mennyire voltak ezek a bűncselekmények általánosak, kik voltak azok a személyek, akik részt vettek ezekben a csoportokban,

28 *Stefán A.*: „Minden bűnügynek” i. m. 125-126.

29 *Bezsényi T.*: „Nem szabad minden” i. m. 49.; *Bócz E. – Lakatos J.*: A kriminalisztika egyes aktuális. i. m. 54.

30 *Bezsényi T.*: „Nem szabad” i. m. 49.

31 *Rainer M. János*: Az 1956-os forradalom – az 50. évfordulón túl. Esemény és struktúra. In: Esemény és narratíva. Szerk. Kötél Emőke – Rainer M. János. Bp. 2013. 107–117.

illetve milyen minőségi változás figyelhető meg az évek előrehaladtával az egyes megyékben, valamint az Észak-magyarországi régióban összesítve.

Felhasznált szakirodalom és források

- Ádám Zsigmond: Reszkess, alvilág! Budapest 1984.
- Berta Krisztina: A szervezett Bűnözés. In: Kriminológia – Szakkriminológia. Szerk. Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós. Bp. 2006.
- Bezsenyi Tamás: „Nem szabad minden egyszerű tolvajlásból rendszer-ügyet csinálni”: A szocialista kori magánkereskedelem és állami vendéglátás területén jelentkező szervezeti és szervezettséget mutató bűnelkövetői hálózatok összehasonlítása. In: A normán innen és túl. Szerk. Kovács Janka – Kökényessy Zsófia – Lászlófi Viola. Bp. 2017. 48–49.
- Bezsenyi Tamás: A szervezett bűnözésre rászervezett a média: Avagy mi történik, amikor a magyar alvilág prominensei megszólalnak. Médiakutató: Médiaelméleti folyóirat 4. (2015) 21–37.
- Bócz Endre – Lakatos János: A kriminalisztika egyes aktuális elméleti kérdései. Bp. 2008. 52–60.
- Dezső András: Maffiózók mackónadrágban. A magyar szervezett bűnözés regényes története a 70-es évektől napjainkig. Bp. 2019. 12–109.
<http://www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm>, letöltés 2022. jan. 4.
- Kiripovszky Csaba: Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 8. (2007). 79–80.
- Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárának (MNL NML) vonatkozó fondjai
- Moldova György: Bűn az élet... Riport a rendőrökről. Bp. 1985.
- Nyitrai Endre: A szervezett bűnözés elleni küzdelem büntetőjogi és kriminalisztikai eszközei. Doktori értekezés. Pécs 2017. 3–52.
- Rainer M. János: Az 1956-os forradalom jelentésváltozatai – az 50. évfordulón túl. Esemény és struktúra. In: Esemény és narratíva. Szerk. Kötél Emőke – Rainer M. János. Bp. 2013. 107–117.
- Sas Ferenc: A 125 éves a fővárosi rendőrség története 1881–2006. Bp. 2006. 44.
- Stefán Antal Krisztián: „Minden bűnügynek vannak elgondolkodtató, megfontolásra érdemes tanulságai.” In: Historia Nostra V. Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 111–142.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2001.

SZEPESSYNÉ JUDIK DOROTTYA

A MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓTANÁCS ÁLTAL ELRENDELT ÖSSZEÍRÁSOK FOGYATÉKOSSÁGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI ÉSZAK(KELET)-MAGYARORSZÁGRÓL

Bevezető

A tanulmányban a Magyar Királyi Helytartótanács mint a legfőbb közigazgatási szerv működése során keletkezett összeírások fogyatékoságtörténeti vonatkozásai kerülnek ismertetésre. A Magyar Királyi Helytartótanács irányította az általános központi igazgatást és két kivétellel (had- és pénzügy) az összes szakigazgatást. Hatásköre kiterjedt minden, az uralkodót és az országgyűlést érintő dologra. Minthogy az alsóbb hatóságoknak közvetítette az intézkedéseket, a törvényhatóságok központi szerveként működött. A helytartótanácsban 1783-tól kezdve ügyosztályok működtek 1848-ig, amelyek rendkívül szerteágazó tevékenységi körökkel voltak megbízva. Ezek közé tartozott a „siketek, vakok, hülyék” ügyei, melyek több ügyosztályt érintettek: alapítványi, közoktatási, illetve egészségügyi ügyosztályhoz tartoztak. Előljáróban jeleznénk, hogy az összeírások terjedelme és a területi kiterjedése miatt a jelen tanulmányban a siketek összeírásai kerülnek górcső alá, területileg Észak(kelet)-Magyarországra lehatárolva.¹

Historiográfiai kitekintés

A helytartótanács történetéről és működéséről a 20. században számos monográfia, tanulmány, rövid ismertetés látott napvilágot. Legátfogóbban és ma is helytállóan Ember Győző tekintette át. 1940-ben jelent meg *A magyar kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848* című műve, továbbá a Regnum 1942–1943. évi kötetében a helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulásával foglalkozott.² Egy másik bizottság, a Tanulmányügyi Bizottság 1776–1783 közötti történetét dolgozta fel Hajdu Lajos a Levéltári Közleményekben.³ Bató Szilvia egy másik oldalát ismereti a központi kormány-

1 A forrásadottságokból adódóan a történeti Magyarország területére értendő.

2 *Ember Győző: A magyar kir. helytartótanács története, 1724–1848.* Bp. 1940.; *Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása.* Regnum 5. (1942–1943) 229–252.; *Ember Győző: A Helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában.* Bp. 1933.

3 *Hajdu Lajos: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi bizottságának tevékeny-*

szervnek, milyen volt a bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján.⁴ Kulcsár Krisztina jóvoltából Albert szász-tescheni herceg helytartói éveiről és az 1769. évi reformról kapunk áttekintést.⁵ A hivatali ügyintézésről, a departamentum, a referáda és a büró fogalmáról Nagy István tanulmányából kapunk fogódzókat.⁶ Rövid ismertetőket, szacikket is olvashatunk a helytartótanács működéséről a magyar alkotmány- és jogtörténetet összefoglaló monográfiákban.⁷

A helytartótanács működése során keletkezett iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik a Helytartótanácsi Levéltár anyagában. Az itt fellelhető dokumentumokról ismertető alapleltár készült Felhő Ibolya és Vörös Antal gondozásában, céljuk a helytartótanács és alá közvetlen tartozó szakhivatalok vagy meghatározott ügyek intézésére kiküldött bizottságok és biztosok levéltárainak ismertetése volt.⁸

A tanulmány másrészt érinti a fogyasztósgégtörténet témakörét is. A fogyasztósgégtörténet tudományi megközelítése új keletű dolognak számít. A történettudományon belül a 20. század második felében jelent meg a mindennapi élet struktúráinak, a „hétköznapi embernek” a kutatása.⁹ A mindennapi élet történetének vizsgálatát igencsak behatárolja a források mennyisége. Ahogy időben haladunk visszafelé, úgy csökken a források mennyisége és így ennek következményeként a rekonstruálás lehetősége. Hasonló cipőben jár a fogyasztósgégtörténet kutatása: Magyarországon ezért is úttörő jellegűnek számít *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig* című mű, mely foglalkozik a fogyasztókkal élők történetével is.¹⁰ Átfogó, történeti korokon átívelő monográfiák zömében az

sege az 1776–1783 közötti időszakban. Levéltári Közlemények 56. (1985) 145–200.

- 4 *Bató Szilvia*: A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica. 1. (2011) 1. sz. 55–88.
- 5 *Kulcsár Krisztina*: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Geccsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2012. 223–234.
- 6 *Nagy István*: Departamentum, referáda, büró a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. Levéltári Közlemények, 46. (1975) 129–139.
- 7 Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 193–227., 258–263.; *Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna*: A központi közigazgatás szervei. In: Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003. 120–143.; *Csizmadia Andor*: A feudális állam 1526-tól 1848-ig. In: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László. Bp. 1995. 162–192.
- 8 *Felhő Ibolya – Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai. Levéltári leltárak 3. Bp. 1961.
- 9 A mindennapi élet történeti kutatása Ferdinand Braudel nevével fémjelvezhető: *Ferdinand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Bp. 1985.; *Ferdinand Braudel*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. köt. Bp. 1996.
- 10 *Kálmán Zsófia – Könczei György*: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp. 2002. (továbbiakban Kálmán–Könczei, 2002) Adatokat találunk *Könczei György*: Adalékok a fogyasztósgégtörténetéről a 18–19. század fordulóján. Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica. 1. (2011) 1. sz. 55–88.

angolszász országokban lelhetőek fel.¹¹ Inkább az a jellemző, hogy a nem történeti irányultságú munkák bevezető részében találunk történelmi áttekintéseket. Ez pozitív tény, hiszen jelzi, hogy egy adott tudományág érzékeli a saját történelmi beágyazottságát.¹² A fogyatékos emberek valóságos körülményeinek rekonstruálását a forráshiány nehezíti, ugyanis a történettudomány csak olyan témákat tud kutatni, amelyekre nézve forrás áll rendelkezésre. Ez a forrás természetesen sokféle lehet: írásos, képi vagy akár szójhagyomány útján reánk hagyományozódott anyag. Így a fogyatékoságtörténeti kutatások során alapvető kérdés, hogy egyáltalán létezik-e forrás vagy sem.

Ezért is lehet fontos és itt kapcsolódhat be a helytartótanács a működése során keletkezett, fogyatékkal élőkkel kapcsolatos forrásokkal – jelen esetben az összeírásokkal – a fogyatékoságtörténeti kutatások fő áramába.

Az összeírások történeti kontextusa a 18–19. század fordulóján

A 18. század végétől a felvilágosodás emberbaráti szelleme egyre inkább utat tört Magyarországon is. Európában a tizedikként létrejött az első siketintézet Vácon. Az intézet létrehozásának kezdeményezője Cházár András Gömör vármegyei ügyvéd volt. A Magyar Udvari Kancellária 1799. november 2-án, 12417. sz. alatt kelt rendelete szerint utasította a helytartótanácsot a siketintézet felállítása ügyének előmozdítására. ¹³A helytartótanács 1799. december 17-én, 29220. számú rendeletével felszólította Gömör vármegyét az intézet felállításáról szóló, Cházár András által szerkesztendő és I. Ferencnek is bemutatandó bővebb nyilatkozat szerkesztésére. Végül az 1800. október 27-én, 24112. sz. alatt kelt királyi rendelet utasította a törvényhatóságokat az intézet támogatására és annak a helytartótanács közvetlen felügyelete alá való vonására.¹⁴

A fáradozás meghozta a gyümölcsét: 1802-ben I. Ferenc adománya mellett 50000 forint gyűlt össze, így augusztus 15-én Vácon, az egykori püspöki székház helyén az intézet megnyitotta kapuit.¹⁵ A váci siketintézet létrejöttével megjelentek a siketek oktatásával foglalkozó írások, elsősorban a siketeknek a

tékosság történetéhez és antropológiájához. In: Közvetítés. Fogyatékoságügy és média Magyarországon. Szerk. Litavec Anna. Bp. 2004.; Adalékok a fogyatékoság-gelutasítás történetéhez és a fogyatékoságtörténet-írás módszertanához. In: Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai. Szerk. Könczei György – Hernádi Ilona – Sándor Anikó. Bp. 2019. 44–64.

- 11 Napjaink legátfogóbb, nemzetközi fogyatékoságtörténeti monográfiája: *Michael Rembis – Catherine Kudlick – Kim E. Nielsen: The Oxford Handbook of Disability History*. New York. 2018.
- 12 Szociológiai témában találunk példákat – *Könczei György: Fogyatékosok a társadalomban*. Bp. 1992.
- 13 *Klis Lajos: A siketnémák oktatásának és irodalmának története hazánkban és külföldön*. Vác 1903–1904. 139.
- 14 Uo. 139.
- 15 Uo. 139.

magyar társadalomba történő aktív bevonása céljából. Az erre történő figyelemfelhívás végett jelentette meg a „Váci Királyi Siket-Néma Nevelő Ház” 1803-ban *A Siket-Némák Nevelés és Tanítás által áhétatos Keresztényekké és az Ország’ hasznos Tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló Irást.*¹⁶

Az újonnan létrejött intézet gazdasági ügyei a helytartótanácson belül a Departamentum fundationum saecularium politicumhoz kerültek. A váci siketintézet növendékeinek felvétele ügyében a helytartótanács döntött, és az igazgató kivételével a főbb alkalmazottakat is maga nevezte ki. Az intézet vezetői üléseinek a jegyzőkönyveit is beküldték a helytartótanácshoz, s az rendszerint felterjesztette az uralkodóhoz. A fent nevezett ügyosztály (pol.) szólította fel a törvényhatóságokat, hogy a siketintézet javára gyűjtsenek segítyt, és a gyűjtések eredményeiről, illetve az intézmények számára hagyott összegekből a törvényhatóságok neki küldjék a jelentéseiket.¹⁷ Számos írás született az emberbaráti szellem jegyében a siketek oktathatóságáról, számukra szükséges intézetek létrehozásáról. József nádor pedig a fogyatékkal élők oktatásának egyik legfőbb szorgalmazója és támogatója volt. Ezt mutatja, amikor a magyarországi vakok intézete felállításának ügyét – egy vak tanítványi bemutatóval – a pozsonyi országgyűlés elé vitte 1825-ben Beitl Rafael csehországi születésű tanár. Ahogy Pajor Emese fogalmazott: „a gyakorlati bemutatóval fel akarta hívni a figyelmet a vak gyermekek taníthatóságára, ami az akkori közvélemény számára teljesen elképzelhetetlen volt”.¹⁸ A bemutatók célja az volt, hogy megnyerjék a rendek támogatását, és hogy azok adományaikkal járuljanak hozzá a bécsihez hasonló hazai intézet alapításához. A terv nem váltott ki teljes egyetértést és támogatást, de József nádor és felesége, Mária Dorottya pártfogása jó irányba terelte az ügyet.¹⁹

A reformkorban egyre szélesebb körben tartották lényegesnek a fogyatékkal élők helyzetének rendezését, oktatásuk biztosítását, ahogyan az látható a hallássérülteknél, a látássérülteknél és az értelmi fogyatékkal élőknel egyaránt.²⁰

16 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML) IV.1.b. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok 1610–1848 437/1803.

17 *Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár.* Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3. Budapest. 1961. 342.

18 *Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története.* In: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története.* Szerk. Hegedűs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 81.

19 Uo. 81.

20 Erre vonatkozó irodalom: *Magyar Adél: Fejezetek az értelmifogyatékoskép történetéből.* Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig. Bp. 2018.; *Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története.* In: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története.* Szerk. Hegedűs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 67–134.

A helytartótanács összeírásai 1838–1848 között

A vakokkal és siketekkel kapcsolatos ügyeket 1794-től a Világi alapítványi ügyosztály (Departamentum fundationum saecularium politicum) intézte. A Magyar Udvari Kancellária az 1837/17006. számon kiadta azt az uralkodói rendeletet, amely megvilágítja az elrendelés okait, illetve az 1838/1363. sz. alatt az összeírás következményeit taglalja.²¹ Az összeírásokat statisztikai célból rendelték el, a Magyarország területén felállítandó és megfelelő számú intézetek létrehozása céljából.

Ennek nyomán az 1838. január 2-án kelt 500. számú helytartótanácsi rendelet utasította a törvényhatóságokat a siketek és vakok összeírására. Ennek az anyaga nagymértékben lefedi az egész ország területét.²² Az 1842. június 14-én 22157. sz. alatt, az 1843. február 28-án 7485. sz. alatt kelt utasítások mellett még 1846-ban is utasította a helytartótanács az összeírások elkészítésére, illetve azoknak pótlására a törvényhatóságokat.²³ Az 1846. január 5-én kelt utasítás az alábbiakat tartalmazta: *„Miután több tekintetnél fogva s jelesen a jótévő intézeteknek az ország szükségeihez való arányosabb elintézése miatt tudni szükséges volna, hogy az egész országban hány siketnéma és vak egyén létezik, Czimzett uraságtok eziránt még 1838diki Január 2-rol 500., 1842diki junius 14-ről 22157, és 1843diki február 28rol 7485. sz. a. k. intézvények meghagyásához képest ezennel oda utasítatnak: hogy kebelükben található siketnémák és vakok számát, két külön rovatokkal ellátott jegyzékbe foglalván, a mellyekből az illy szerencsétlenek korát s szegénységét is megtudni lehessen, azt ide 3 hónap lefolyta alatt felterjeszteni el ne mulasszák”*.²⁴

1847-ben szintén kiadott egy országos utasítást a helytartótanács a „siketnémák, vakok és örültek” összeírására és az erről szóló jelentések felküldésére, amit azonban az eddigiektől eltérően a törvényhatósági főorvosoknak adott ki feladat gyanánt, és az összeírásokat pedig Stáhly Ignác főorvos részére kellett megküldeni.²⁵

A helytartótanácsnak 1838-tól 1848-ig felküldött források többszempon-túak: tartalmaznak többek között társadalmi státuszra, magaviseletre, egészségügyi állapotra – korban kiemelt fontosságúként kezelt himlő elleni oltásra – vonatkozó adatokat egyaránt.

21 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), A 39 Acta generalis 1837/17006; 1838/1363.

22 MNL OL Helytartótanácsi levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács. C 80. Departamentum fundationum saecularium. Politica (a továbbiakban C 80) 1838. F. 2. No. 1.

23 MNL OL C 80. 1842. F. 2. No. 25.

24 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, IV.1.b. Heves és Külső-Szolnok Vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei és iratai, Közgyűlési iratok 1304–1849 219/1846.

25 MNL OL C 42 Acta miscellanea 1724–1783 (a továbbiakban: C 42) F 100. No. 7.

Észak(kelet)-Magyarország területét tekintve az 1838. évi országos összeírások egy része Zólyom vármegyéből, a szabad királyi városok közül Breznóbányáról lelhetőek fel.

Zólyom vármegyében az 1838. évi „siketnémák, vakok” összeírásban a siket személy életkorát, vallását és „lakását” rögzítették. Ennek alapján az „Alsó járásban” 28 siket személyt írtak össze a 61 főből. A feltüntetett siketek több mint fele evangélikus vallású volt a római katolikus vallás mellett. A lakhelyilletőséget nézve Véglesten, Nagyszalatnán, Pelsőcön, Bátaszéken, Hajnikon és Kovácsfalván írtak össze több siketet. Kovácsfalva településnél feltüntették a családi vonalat: Ódolos György 65 éves római katolikus vallású siket személyt és annak fiaként pedig a 28 éves Györgyöt.²⁶ Zólyom vármegye „Felső járásában” is elkészítették az összeírást, ami abban különbözik az „Alsó járásban” készült összeírástól, hogy itt a tabellában a születési helyet, az életkort és észrevételt tüntetnek fel. A 39 főből 25 fő siket személyt írtak össze, ebből 6 fő Récske településen született. Az észrevételek rovatban feltüntették, hogy az illető hány éves korában és milyen betegség következtében veszítette el a hallását vagy „vált némává”. Idézzük: *„Nyolcz esztendő korában forró betegségbe esvén, meg-némult”. „Hat esztendő korában ablakból leesvén, sérülést kapott.”* Jelezték, ha valaki születésétől fogva siketnek számított.²⁷

Breznóbányán 1838-ban 9 fő siket személyt írtak össze, ez az összeírás sem hasonlít a fent tárgyaltakhoz. Az egyén neve és életkora mellett feltüntették az apa nevét, foglalkozását (pl. inquilini – zsellér). Annyiban érdekes számunkra mégis ez az összeírás, hogy a családfő vezetéknevéből és az életkorból ki lehet következtetni a testvéreket és ebből feltételezhetően a genetikai öröklődést.²⁸

Az 1842 után készült összeírásokra Nógrád vármegyéből találunk példát. Ezek az összeírások a Füleki, illetve a Kékkői járásból maradtak fenn. Az összeírások elhúzódtak, Nógrád vármegye 1844-ben és 1845-ben tudta benyújtani az erről szóló jelentéseit a helytartótanács felé.²⁹

Az összeírásokat, ahogy az 1838. évi alapján is láttuk, nem egy „minta” alapján végezték. Ahány összeíró, annyi értelmezés született. Ami a táblázatokban közös: a nevet, az lakhelyilletőséget és az életkort minden esetben rögzítették. A legrészletesebb összeírást Chikán Gábor esküdt végezte el 1845-ben, kíváncsi volt az illető társadalomban betöltött szerepére, mesterségére, magaviseletére és arra, hogy be van-e oltva a himlő ellen. A társadalom fogyatékkal élőkhez való hozzáállását jól érzékelteti a foglalkozások felsorolása: család által eltartott, kol-dul. Ritka esetben konkrét munkát végez: ökrész vagy minden munkát elvégez.

26 MNL OL C 80 F. 2. No. 1. 39310/1838

27 Uo.

28 MNL OL C 80. F. 2. No. 1. 7757/1838

29 MNL NML IV.1.a. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1597–1848 (a továbbiakban: IV.1.a.) 1843. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 997. sz. bejegyzés; NML IV.1.a. 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 2305. sz. bejegyzés; MNL NML IV.7.c. Vegyes összeírások 1711–1848 (a továbbiakban: IV.7.c.) Vakok és siketnémák összeírása. 1844.

Füleki járáson belül a „Felső kerületben” készült 6 fős siketösszeírásban az életkor, a vallás és tartózkodási hely mellett rögzítették az észrevételeket, melyben leírták, hogy a siket személy kinél, melyik családtagjánál lakik. Feltüntették a nemesi származást is, jelen esetben „Nagyságos Ondrejovics Sándornál”, aki 24 évesen, Zelenén édesanyjával együtt élt.³⁰

Chikán Gábor korábban is említett összeírásában kiemeljük a magaviseletet. A magaviselet alatt a siket személy munkához való viszonyulása került feltüntetésre: „semmit”, „koldulás”, „dolgozik”, „jó dolgos”, „mindent dolgozik”. Itt is voltak észrevételek, és ebben feltüntették, ha valaki „életrevaló” volt.³¹

Ottlik Ákos szolgabíró a kerületében élő három siket személynél feltüntette a foglalkozást is: egy fő „ökrész”, mellette két fő „semmit” nem dolgozik.³²

A tabellákból kitűnik, hogy a siketek zömében család által eltartott személyek, illetve koldusok voltak. Ők tehát tényleges rászorulóknak számítottak, mivel hallássérültségük miatt lettek munkaképtelenek, vagy elvesztették a kereső családfőt, így kerülve olyan helyzetbe, hogy kéregetniük kellett. A kisebb településeken, falvakban megvolt a közösség koldusa, aki általában valamilyen fogyatékkal élt, és a közösség tartotta el. Az iparosodás, a városiasodás mértékének növekedésével a közösség által eltartott fogyatékos koldusok „intézményének” társadalmi elfogadottsága csökkent.³³ A kolduskérdéssel már korábban is foglalkozott Nógrád vármegye előjárósága, 1805-ben született egy közgyűlési határozat, melyben különbséget tesznek a „valóságos koldusok azaz elnyomorodtak” és a munkaképes, de lusta szegények között. A határozat szerint „azoknak engedtetik meg a koldulás, akik valóságos koldusoknak minden esztendőben teendő egybenírás mellett a helybeli plébános és a kerületbeli tiszt által megösmertetnek és az ilyen valóságos koldusok egy bizonyos, felső ruhájukra ragasztandó pléh által különböztessenek meg”.³⁴

1846. november 1-jén terjesztette elő a Kékkői járás koldusairól készített összeírását Somoskőy János szolgabíró a vármegyei közgyűlés elé. Az általa készített tabellában a koldus neve és életkora mellett koldulásának oka is szerepelt. Ok gyanánt a legtöbb esetben valamilyen testi fogyatékoság: „nyomorék-ság” szerepel, ezt követi a világtalanság, és egyszer, Tereskén olvasható Ecseti

30 A Füleki járás felső Kerülete részéről tett siketnémák összeírása. 1844. MNL NML IV.7.c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844.

31 Siketnémák összeírása – Nógrád vármegye Füleki járás. Kelt Kiskalondán 1845. október 17-én, összeírta Chikán Gábor esküdt. MNL NML IV.7.c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844–1845.

32 Füleki járásban, Ottlik Ákos szolgabíró kerületében lévő siketnémák összeírása. Kelt Balassagyarmaton 1844. május 15-én. MNL NML IV.7. c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844–1845.

33 *Fazekas Csaba*: 1997. „Mi, Isten képét viselő szegények...”. Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez. In: Levéltári évkönyv IX. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 1997. 216–226.

34 MNL NML IV.1.a. 1805. évi kötet. 388. sz. határozat.

István 20 éves „siketnéma koldus” neve.³⁵ 1848-ban szintén összeírták a vakokat, a siketeket és az örülteket. Az összeírást a Magyar Királyi Helytartótanács 1847. december 17-i elnöki leirata rendelte el a törvényhatósági főorvosok feladata gyanánt. A vármegyei főorvos a települések adatait összegezte, és az összegző táblázatban a fent nevezett adatok mellett – ahol lehetett – az anyagi viszonyokra: tehetősek-e, szegények-e, továbbá észrevételekre is kitért. Külön megemlítette, ha valaki a váci siketintézetben tanult, és szakmát sajátított el, pl. szabóságot. A törvényhatósági főorvosi jelentések az országos főorvoshoz, Stáhly Ignáchoz futottak be, aki ezeket 1848. március 24-én, illetve április 9-én terjesztette fel a helytartótanácshoz. Stáhly március 24-i összegző jelentése szerint az országban 7229 siket élt.³⁶

A törvényhatósági főorvosi jelentések közül a Helytartótanács Levéltár anyagában ránk maradtak Zemplén vármegyéből az 1848. április 29-én felküldött nagymihályi, homonnai, varannai és sztropkói „sebészi járásokból” a siketösszeírások. Ezekben feltüntetésre került a siket személy neve, lakhelye, életkora mellett a foglalkozása, illetve hogy a siketsége mióta van, és mi az oka. A négy sebészi járásban összesen 64 fő siket személyt írtak össze. A siketség jellemzően születéstől fogva volt jelen a rögzített személyeknél. Az észrevételek soraiból – különleges eset gyanánt – volt, aki 17 évesen a fejére esett, és akkortól vált siketté. Volt olyan egyén is, aki 9 évesen szélütés következtében lett siket. A foglalkozásokat áttekintve 63 fő földművelőt, egy fő nemest és egy fő kereskedőt tüntettek fel.³⁷

Tekintettel a siketek igen alacsony iskolázottságára, illetve a társadalomba történő bevonás céljából 1846-ban a helytartótanács rendeletet adott ki, hogy a siketek oktathatóságát terjesszék előadások formájában.³⁸ A Szaniszló Ferenc által szerkesztett *Religio és Nevelés* című egyházi folyóiratban a siket gyermekek nevelésének módjáról a következők olvashatók: „a siketnéma ugyanazon elméleti tehetségekkel bír, melyekkel a teljes értékű gyermek, csak az a különbség, hogy a siketeket szóval nem oktathatjuk. [...] Eljárhat a siket gyermek a helybeli iskolába is a halló gyermekekkel, ott is el lehet őt, más gyermekek hátramaradása nélkül foglalni; megtanulhat ott írni rajzolni, különféle tárgyakat, jószágokat és ezek tulajdonságait írás által megnevezni, számlálni, így a gyermek munkához, eszmélkedéshez szertartáshoz szokik és az intézetbeli nevelésre jól elkészül”.³⁹

35 MNL NML IV.1.a. 1846. évi kötet. 392. sz. és 3653. sz. határozatok.

36 F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 7. Bp. 1987. 214.

37 MNL OL C 42. F. 100. No. 7. 119–132.

38 Az elemi népoktatás enciklopédiája. Szerk. Kőrösi Henrik és Szabó László. III. köt. Bp. 1915. 202.

39 Nagy Leopold: Miképpen kell a szüléknek és a nevelőknek a siketnéma gyermekkel kis-korában bánni? *Religio és Nevelés* (1843. I. félév.) 2. sz. 34–37. Ugyanebben az évben vita bontakozott ki a váci intézetnek Pestre történő helyezéséről. *Kolonics Antal: Hazafiúi szöveget a honi siketnéma egyének neveltetése ügyben. Hírnök.* 7. (1843). 45. sz. 4.

Az összeírások után

Az 1848–49-es szabadságharc leverése után Magyarországon sokáig nem került napirendre a fogyatékkal élők helyzetének, különös tekintettel az oktatásügynek további javítása. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogyan lehetne a társadalom minél „hasznosabb” tagjaivá tenni a fogyatékkal élőket, milyen iskolákat, milyen intézményhálózatot hozzanak létre számukra, a kiegyezésig várni kellett. A kiegyezést követően indult meg az új intézetek, szakmát adó iskolák, foglalkoztatók létrehozás és azok működtetése.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Náray-Szabó Sándor orvos jóvoltából a fogyatékkal élőkre irányult a figyelem, 1898-ban létrejött a Gyógypedagógiai Ügyosztály, ahol a fogyatékossgal élő gyermekek ügyeivel foglalkoztak. 1898-ban így a „siketnémák”, „vakok”, „hülyék”, „gyengeelméjűek”, „dadogók” és „hebegők” összes intézete gyógypedagógiai intézménnyé minősült. Ugyanekkor jött létre a Gyógypedagógiai Intézetek Országos Szaktanácsa, és megalakult a *Magyar Gyógypedagógia* című szaklap. Náray-Szabó Sándor a gyógypedagógiai iskolahálózat kiépítéséhez az alábbi körülmények biztosítását tartotta szükségesnek: *„a gyógypedagógiai intézetek, iskolák felállítása bizonyos meghatározott terv és fennforgó szükség szerint eszközölhető, a törvényhatóságok közösen állapítsák meg és jelöljék ki az intézet létesítésére és fenntartására legmegfelelőbb központi fekvésű helyet. Köteleztessenek az egyes törvényhatóságok, hogy az intézet fenntartási és fejlesztési költségeinek hozzájárulását biztosítják. A törvényhatóságok, városok és községek vagyonuk arányában járuljanak hozzá a beutalt tanulók költségeinek fedezéséhez. A közjótékony-sági és pénzintézetek, bankok tartsák kötelességüknek a fogyatékosok taníttatása humanisztikus ügyének támogatását. Az állam vállalja magára a tanerők fizetését, az egyházak pedig tartsák feladatuknak alapítványok segítségével az iskolák támogatását.”*⁴⁰ A kiegyezés korának prosperáló időszakát megvilágítva: 1918-ra már 16 siketintézet működött a történeti Magyarország területén, ezáltal lefedve az egész országot, felvételi körzetekre bontva.⁴¹

Összegzés

A Magyar Királyi Helytartótanács igen sokrétű feladatkörrel rendelkező központi kormány szervként működött. Ahogyan a felvilágosodás emberbaráti szelleme érvényesült Magyarországon, úgy terjedt ki a fogyatékkal élők számbavételére is a kormány szerv figyelme. Ez a folyamat a siketek (1802), illetve a vakok első intézete (1825) után indult meg. A két intézet kevésnek bizonyult a korabeli igényekhez képest. Ezért a helytartótanácsi összeírások legfőbb célja

40 *Hatos György*: Náray Szabó Sándor emlékezete halálának századik évfordulóján. In: *Gyógypedagógiai Szemle*. 43. (2015) 1. sz. 75.

41 Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVIII. évf. Bp. 1918. 430–431.

a fogyatékkal élők többségi társadalomba történő, minél szélesebb körű beintegrálása volt az iskolázottság növelésével. Az összeírások segítségével átfogó képet kapunk a fogyatékkal élők reformkori társadalmi helyzetéről, korabeli megítéléséről, mobilitási lehetőségeiről és egészségügyi viszonyairól.

A fogyatékoságtörténeti kutatások esetében nagyon fontos tényező a forrásadottság. A magyarországi siketek történelmére vonatkozólag kevés történeti forrás áll rendelkezésre, elsődleges források elsősorban a 18. század végétől vannak. Oktatóstörténeti források pedig 1802-től kezdődően állnak rendelkezésre. Ennek fényében a történeti Magyarország területén készült, a helytartótanács által elrendelt összeírások új forrásbázist jelenthetnek a fogyatékoságtörténet kutatóinak, illetve más diszciplínák művelőinek egyaránt.

Felhasznált szakirodalom és források

- Adalékok a fogyatékoságelutasítás történetéhez és a fogyatékoságtörténetírás módszertanához. In: *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai*. Szerk. Könczei György – Hernádi Ilona – Sándor Anikó. Bp. 2019.
- Az elemi népoktatás enciklopédiája. Szerk. Kőrösi Henrik – Szabó László. III. köt. Bp. 1915.
- Bató Szilvia: A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica*. 1. (2011) 1. sz. 55–88.
- Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna: A központi közigazgatás szervei. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003. 120–143.
- Csizmadia Andor: A feudális állam 1526-tól 1848-ig. In: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László. Bp. 1995. 153–226.
- Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. *Regnum* 5. (1942–1943) 229–252.
- Ember Győző: A Helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Budapest. 1933.
- Ember Győző: A magyar kir. helytartótanács története, 1724–1848. Bp. 1940.
- F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. *Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet* 7. Bp. 1987.
- Fazekas Csaba: „Mi, Isten képét viselő szegények...”. Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez. In: *Levéltári évkönyv*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 1997. 216–226.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. *Magyar Országos Levéltár kiadványai. Levéltári leltárak* 3. Bp. 1961.
- Ferdinand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I-III. köt. Bp. 1996.

- Ferdinand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Bp. 1985.
- Hajdu Lajos: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. Levéltári Közlemények. 56. (1985) 145–200.
- Hatos György: Náray Szabó Sándor emlékezete halálának századik évfordulóján. Gyógypedagógiai Szemle. 43. (2015) 1. sz. 69–81.
- Kálmán Zsófia – Könczei György: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp. 2002.
- Klis Lajos: A siketnémák oktatásának és irodalmának története hazánkban és külföldön. Vác 1903–1904.
- Kolonics Antal: Hazafiúi szózat a honi siketnéma egyének neveltetése ügyben. Hírnök. 7. (1843) 45. sz.
- Könczei György: Adalékok a fogyatékosok történetéhez és antropológiájához. In: Közvetítés. Fogyatékosügy és média Magyarországon. Szerk. Litavec Anna. Bp. 2004.
- Könczei György: Fogyatékosok a társadalomban. Bp. 1992.
- Kulcsár Krisztina: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2012. 223–234.
- Magyar Adél: Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig. Bp. 2018.
- Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000.
- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) vonatkozó fondjai
Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (MNL NML) vonatkozó fondjai
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) vonatkozó fondjai
- Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVIII. évf. Bp. 1918.
- Nagy István: Departamentum, referáda, büro a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. Levéltári Közlemények, 46. (1975) 129–139.
- Nagy Leopold: Miképpen kell a szülőknek és a nevelőknek a siketnéma gyermekkel kiskorában bánni? In: Religio és Nevelés. (1843. I. félév) 2. sz. 34–37.
- Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története. In: A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története. Szerk. Hegedüs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 67–114.
- Rembis, Michael – Kudlick, Catherine – E. Nielsen, Kim: The Oxford Handbook of Disability History. New York. 2018.

VÁMOSI KATALIN

**HALMAY BÉLA-RELIKVIÁK A HERMAN OTTÓ
MÚZEUMBAN – FOTÓKON ÉS FESTMÉNYEKEN
DÍSZMAGYAR VISELETBEN A MISKOLCI
POLGÁRMESTER**

„Hófehér maradt tisztességem tógája”

A miskolci születésű Halmay Béla életét – kortársaihoz hasonlóan – számos megpróbáltatással és tragédiával terhelték meg a 20. századi történések. A frissen végzett jogász szépen induló hivatali pályáját és házasságának boldog első másfél évét szakította meg² a nagy háború kitörése. Az elsők között indult a 10-es honvéd gyalogezred hadnagyaként a frontra 1914. augusztus 27-én, majd pár hónappal később, a következő év március 22-én, Przemysl várának kapitulációjakor esett hadifogságba a vár hősiesen harcoló katonáival, védőivel együtt. Itthon hagyott várandós felesége csaknem ugyanakkor, 1915. április 12-én szülte meg második gyermeküket, Margitot. 1922 áprilisában, szenvedésekkel teli hétéves szibériai fogság után tért haza Miskolc főjegyzője, ahol újabb nehézséggel: házasságának felbomlásával kellett szembesülnie. Margit lánya számára a válást követően megszűnt létezni az egykori kedves szülő, olyannyira, hogy nem volt hajlandó később sem elfogadni az Ausztriában, jómódban élő anyja anyagi segítségét, nem kívánt tudomást venni létezéséről.³ Halmay Béla nem nősült újra, gyermekeit egyedül nevelte tengernyi hivatali teendői közepette.

Nem kedvezett a családnak az 1940-es évek végétől kialakuló új rend sem, egymást érték életükben a sorscsapások: 1950-ben államosították tapolcai villájukat, a következő évben kilakoltatták őket a Széchényi utca 64. szám alatti lakásukból, majd 1952 tavaszán elvették fuvarozási vállalkozásukat, június 25-én éjszaka pedig kitelepítették az egykori polgármestert gyermekeivel, unokáival és vejével, Honti Bélával a Hortobágyra. A Borsos tanya embertelen körülményei olyannyira megviselték idős szervezetét, hogy a debreceni kórházban 71 éves korában, 1953. április 10-en tüdőgyulladásban meghalt.

1 Dr. Halmay Béla búcsúbeszéde, 1938. január 7. *Dobrossy István*: Miskolc írásban és képekben 2. Miskolc. 1995. 41.

2 Dr. Halmay Béla (Miskolc, 1881. április 29. – Debrecen, 1953. április 10.) tiszteletbeli főjegyző 31 évesen, 1913 februárjában kötött házasságot Musil Rudolf császári és királyi katonai főállatorvos leányával, Musil Erzsébettel. Első gyermekük, György év végén, december 29-én született meg. *Kapusi Krisztián*: Keresztezett életutak: Halmay Béla és Honti Béla miskolci polgármesterek. Miskolc 2005. 22.

3 Dr. Honti Béla szíves közlése alapján.

Életének viszonylag kiegyensúlyozottabb, aránylag nyugodtabb időszak a 1920-as évek második felétől az 1940-es évek elejéig tartott. Közel egy évtizedes polgármester-helyettesi tisztségét követően egyhangúlag, közfelkiáltással választották meg 1935. október 3-án – súlyos betegsége és tavaszi operációja ellenére – polgármesterré egyből tíz évre. A kinevezésére kapott gratulációkat⁴ ún. etikettkártyán köszönte meg, amelynek egy példánya unokái jóvoltából múzeumunk gyűjteményét gyarapítja.⁵

Az előző polgármesteri ciklus panamáit, botrányait olykor felbukkantak a múlt homályából, okot adva rosszindulatú pletykákra. A városházát ért igaztalan támadások miatt azonban egy idő után már nem kívánt a „*minden ízében becsületes és minden tekintetben tiszta férfi és nagyfelkészültségű városi főtisztviselő*”⁶ a település első embere maradni. Viszonylag rövid ideig, 1938. január 5-ig tartó polgármesterségét követően nyugalományaiba vonult, de elfogadta a két nappal később számára megszavazott örökös törvényhatósági tagságot, és önként végezte tovább egyes feladatait, ami ekkor is mentsvár és gyógyír volt számára, mint korábban.

Polgármesterré választásakor – a korabeli szokás szerint – ugyanúgy díszmagyarban fotózták le – de nem ugyanabban –, mint korábban, 1926. július 15-én helyettes polgármesteri beiktatásakor.⁷ A korabeli tudósító szemléletesen és részletesen leírta az ünnepélyes közgyűlésen történeteket, polgármesteri székének elfoglalását: „*most küldöttség megy Farkas István püspök vezetésével Miskolc város új polgármesteréért. Minden szem a polgármesteri hivatalba vezető ajtó felé szegeződik. Nem sokáig kell várni: nyílik az ajtó, elől a díszbe öltözött városi hajdú, kezében a város lobogójával, elindul a küldöttségtől követve Halmai Béla dr. díszmagyarba öltözött impozánsan délceg alakja. Betegségének semmi nyoma, senki sem hinné, hogy a sír széléről rántotta vissza hónapokkal ezelőtt egy nagy sebész áldott keze az embert, aki most daliás alakjával díszmagyarban, mellén a megérdemelt háborús és polgári kitüntetések sorával, egyenes fejtartással,*

4 Közülük két darab Szepesi Dezső-rajz került be a múzeumi gyűjteménybe: 1. Szepesi Dezső: Üdvözlöt dr. Halmai Béla úrnak (1926, tollrajz, papír, 24,5×17,5 cm, j. j. l. Szepesi D 926/VII, középen, alul szöveg: H. polgármesterré való megválasztása alkalmából szívélyesen üdvözlöm. Dr Halmai Béla úrnak – Szepesi Dezső, Herman Ottó Múzeum [a továbbiakban: HOM] HTD Ltsz.: 2019. 27. 1.); 2. Szepesi Dezső: Gratuláció Dr. Halmai Béla úrnak (tollrajz, a Fonciére Általános Biztosító Intézet Szepesi Dezső titkár fejleces papírja, 24,5×17,5 cm, balra felül szöveg: Méltóságos Dr. Halmai Béla úrnak, jobbra fent: Miskolc, 1935. X. 4. Széchenyi u. 107. Rajz alatti szöveg: Polgármesterré történt egyhangú megválasztása alkalmából meleg szeretettel köszönti őszinte híve: Szepesi Dezső, HOM HTD Ltsz.: 2019. 27. 2.)

5 Dr. Halmai Béla unokái: Honti Éva, Béla és Judit döntöttek az ajándékozás mellett.; Dr. Halmai Béla etikettkártyája (1935. október, 6,9×11,7 cm, szövege: „Miskolc thj. város polgármesterévé történt megválasztásom alkalmából kifejezett szíves jókívánatait hálásan köszönöm. Miskolc, 1935. október hó Dr. Halmai Béla Miskolc thj. város polgármestere”, HOM HTD Ltsz.: 2019.29.42. ajándékozta: Dr. Honti Judit).

6 Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1935. október 4. 5.

7 Dr. Halmai Béla polgármester-helyettes díszmagyarban (1926, fotó, 13,5×8,8 cm HOM HTD Ltsz.: 2019.29.45. ajándékozta: Dr. Honti Judit).

önérzetesen és alázatos lélekkel, a terem közönségének tomboló tapsa közepette, szerényen jobbra-balra hálát és köszönetét bókolva, az elnöki emelvény fele megy, fellép a pódiumra, megáll a polgármesteri szék előtt, meghajtja magát az elnöklő főispán, majd a közönség felé és rokonszenves szerénységgel hallgatja a főispán szavait.⁸

Halmay Béla 1935-ben viselt díszmagyarját tehát több forrásból ismerjük, egyrészt a korhű felvételekről és beszámolóiból, másrészt a portréjáról. Mindössze a dolmánya, a süvege és a díszkardja⁹ maradt meg az ünnepi viseletnek, amit a család megőrzött az évtizedek során a kedvezőtlen tárolási körülmények ellenére.¹⁰ Unokái jóvoltából számos Halmay-relikviával együtt mára az öltözék is már a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárát gazdagítja, közöttük az említett rajzokkal, etikettkártyával, fotókkal, festménnyel, egyéb dokumentumokkal és tárgyakkal együtt, összesen 2111 darabbal gyarapodott a tári anyag. Kapusi Krisztián történész, a múzeum munkatársa jónéhány fotográfiát publikált közülük 2005-ben a Halmay Béláról és vejéről írt *Keresztezett életutak* című könyvében. Dr. Honti Béláné halálát követően jelentkeztek nála a leszármazottak ajándékozási szándékukkal,¹¹ majd 2019-ben be is kerültek a műtárgyak a gyűjteménybe a 2021-ben történt felajánláshoz hasonlóan.¹²

Faragó Zoltán (Miskolc, 1898 – Miskolc, 1973¹³) a két világháború közötti miskolci portréfestészet termékeny alakja, a város társadalmi elitjének divatos portretistája, autodidakta festőművész festette meg 1941-ben Halmay Béla portréját. A polgármestert abban a díszmagyar viseletben örökítette meg a piktor, aminek indigókék színű, nyomott mintás brokátselyemből varrt és arany zsinórozással ékesített dolmánya, valamint az aranypaszománttal díszített süvege

8 Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1935. október 4. 5.

9 A díszkard a család tulajdonában van jelenleg is.

10 Miután 1951. június 30-án el kellett hagyniuk a főutcai lakásukat, Halmay Béla a Honti családdal a Szeles utca 11. szám alá, Honti Béla szülőházába költözött, ahol édesanyja pártában maradt lányával lakott. Ezt az otthonukat kényszerültek elhagyni a kitelepítéskor. A telken álló Hornyák-féle istállóba rejtették el azokat a „családi kincseket”: a díszmagyart, Halmay Béla portréját, felesége egész alakos ábrázolását más darabokkal együtt, amelyeket nem vittek el magukkal az ÁVH emberei és másféle alkalmatlan látogatók. Dr. Honti Béla szíves közlése alapján.

11 Dr. Honti Judit jóvoltából kerültek végül Miskolcra a műtárgyak, amelyeket Kapusi Krisztián történész kolléga gyűjtött be és leltározott.

12 Idén dr. Honti Béla adományozta hat tárggyal gazdagodott a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárának Halmay-kollekciója. A tárgyakat én szállítottam be a múzeumba és leltároztam be.

13 Faragó Zoltán festőművész (Miskolc) életének 73. évében, 1973-ban halt meg – tudósít a korabeli híradás a Szocialista Művészetért folyóirat 1973. áprilisi számában a 2. oldalon.; vö. *Vámosi Katalin: A Miskolc-selyemréti és a Miskolc-mindszenti Római Katolikus Plébánia rejtett kincsei*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 57. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc 2018. 119.; *Vámosi Katalin: Kanonoki portrészorozat a Miskolc-Mindszent Római Katolikus Plébánián I*. In: *Avasi Értéktár VII*. Szerk. Darázs Richárd. Miskolc 2019. 10.; *Vámosi Katalin: A Miskolc-Mindszent Római Katolikus Plébánia rejtett kincsei*. *Keresztény Szemle* 55. (2018) 3. sz. 79.; *Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci Életrajzi Lexikon*. Miskolc 2008. 64.

a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárát gazdagítja.¹⁴ Kivételesnek mondható egy festmény esetében, hogy annak a jeles, közéleti személyiségnek a ruhája, I. világháborús érmeinek egyike, egy Osztrák Háborús Emlékérem¹⁵ és fotói is megmaradnak, akiről a portré készült, és az ajándékozásoknak köszönhetően ugyanabba a múzeumi gyűjteménybe kerülnek.

1. ábra: Halmay Béla díszmagyarjának dolmánya és süvege (1930 k., brokát selyem, alul zöld bársony, arany zsinórozás, a tollat levágták, dolmány mérete: 93×43 cm, sapka mérete: 22×29 cm, Ltsz.: 2019. 17. 1-2. ajándékozta: dr. Horváth György¹⁶)

14 A Herman Ottó Múzeum *Miskolci Hét – a miskolci polgár ünnepe* című időszaki tárlatán a városházán 2019. május 9–17. között látható volt a polgármester díszmagyarja és Faragó Zoltán olajfestménye Halmay Béláról.

15 Előlapján kerek talpú, pólyás címerpajzson kiterjesztett szárnyú, jobbra néző sas, alatta FÜR ÖSTERREICH felirat látható, hátlapján zárt tölgykoszorúban 1914-1918. évszámok. Fehér selyemszalagjának széléin párhuzamosan két keskeny, közepén két szélesebb vörös sáv fut. (d: 3,6 cm, HOM TGY Ltsz.: 2021. 8. 1. ajándékozta: dr. Honti Béla.)

16 Dr. Honti Béla unokatestvére dr. Horváth György. Dr. Honti Béla szíves közlése alapján.

2. ábra: Faragó Zoltán: Halmay Béla portréja (1941., olaj, vászon, 110,5×85 cm, j. b. l. Faragó Z. 1941., HOM TGY Ltsz.: 2019. 14. 1. ajándékozta: dr. Honti Judit)

3. ábra: Dr. Halmay Béla polgármester díszmagyarban (1935, fotó, 13,9×8,9 cm
HOM HTD Ltsz.: 2019. 29. 44.)

1935-ben, a beiktatásakor Halmay Bélát többféle beállításban fotózták le, ebből összesen hat darabot ismerünk, amelyek közül négyen álló és kettőn ülő helyzetben látható teljes díszmagyarban alakja. Lusztig János miskolci fotográfus¹⁷ három fényképén tájképi háttér előtt áll vagy ül a polgármester, viseli a gyűrűit, az ismeretlen fényképész készítette másik három felvételen nem viseli

17 Az 1930-as években Lusztig Jánosnak a Széchenyi utca 37. szám alatt volt fotószaküzlete, amit már 1880-tól üzemeltetett. Később fia, Náthán, majd unokái, dédunokái vették át a családi vállalkozást. A fényképészdinasztia utolsó Miskolcon élt fotográfusa Mezei József volt. <https://www.ceramuseum.hu/fenykepek/fotos-ereklyek--photographer-relics-/fotografusok---varosok--photographers---cities-/miskolci-fotografusok-kepei/lusztig-janos---1930-k..html>, letöltés 2021. dec. 11.

ékszereit, és a fotónak a reprezentatív portrékhoz hasonlóan klasszicizáló háttere van.

Ha alaposabban megnézzük a fotográfiákat, azonnal érzékelhető, hogy kompozíciós megoldásaik nem azonosak a festményével, azaz Faragó Zoltán a portré festésekor nem a hivatalos felvételeket használta. A festő munkamódszeréről tudjuk, hogy egy-két ülést követően fénykép után dolgozott tovább portréin, elég hosszasan. A két világháború között már saját fényképezőgéppel rendelkezett, amivel modelljeit fotózta. Balszerencsénkre eddig nem került elő egy darab sem ezekből a fotókból, így nincsenek ismereteink a Halmay-festményhez készítésekről sem.

Források hiányában sajnos a megrendelés körülményeiről sem tudunk semmit, de minden bizonnyal Halmay Béla vagy valamelyik családtagja bízta meg a festőt a feladattal, hiszen az ő tulajdonukban maradt a kép. Egyértelműen állítható közelebbi ismeretségük, társasági kapcsolatuk, Faragó Zoltán ugyanis bejáratos volt a felsőbb körökbe, ismerte a közélet szereplőit, számos portrét festett róluk, amelyekről mindig elismerően, nagybecsüléssel nyilatkoztak ők saját maguk és a városbeliek is.

Ismerünk egy másik Halmay-portrét is, ami szintén a Herman Ottó Múzeumban található, a Képzőművészeti gyűjteményben. Miskolc város tisztelete jeléül 1942 tavaszán polgármesteri kezdeményezésre Bánovszky Miklóssal festette meg a városi tanácsterembe a tüneményes tollú, ékes szónoklatú, szerény, pótolhatatlan szakértelemmel és élettapasztalattal rendelkező Halmay portréját.¹⁸ A budapesti festőművész szintén használt munkafotót a festés során. Szerencsénkre a műtermében készült felvételek közül többet is közölt a Fortepan honlapján,¹⁹ egyike ezeknek az ülő, civil ruhát viselő Halmay Bélát örökíti meg, bizonyítva ezáltal műterem-látogatását és modellt ülését. Bodnár Tamás, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár levéltárosa azonosította be a fotón a polgármestert, és Pirint Andrea, a Herman Ottó Múzeum művészettörténésze találta meg a *Díszmagyaros férfi arcképe* című festményt – egyértelműen Halmay Béla képmása – a múzeumi gyűjteményben. Kiléte 1974-ben, a leltározás évében valószínűleg már a feledés homályába merült, emiatt adták a képnek a fenti címet.

A Bánovszky-féle fotó és festmény, illetve a Faragó-kép kompozíciója teljesen megegyezik, hasonlóképpen az ábrázolt személy díszmagyar öltözkéhez, ami mindkét alkotáson ugyanaz. Bizonyára hasonló beállításban fotózta le modelltjét Faragó Zoltán, mint Bánovszky Miklós, de sajnos ennek a fotónak a lelőhelye nem ismert.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, IV.1906. 7264/1942.; A város közgyűlési termébe dr. Rácz György arcképét is megfestette 1940-ben. Rövid hírek az Avas aljáról. Magyar Jövő, 1940. június 2. 6.

19 https://index.hu/fortepan/2017/11/12/werkfotok_es_festmenyek_banovszky_miklos_dravai_utcai_muterembol/, letöltés 2021. dec. 11.; vö. *Kapusi Krisztián: Halmay Béla és polgármester pince*. In: *Avasi Értéktár VIII.* Szerk. Darázs Richárd. 11–12.

4. ábra: Dr. Halmay Béla Bánovszky Miklós budapesti műtermében. (1942, Fotó: Gyimesi Kinga, Fortepan)

5. ábra: Bánovszky Miklós (1895–1995): „Díszmagyaros férfi arcképe” Dr. Halmay Béla (1942, olaj, vászon, 100 cm×80 cm HOM KGY Ltsz.: 74. 167.)

A Faragó-képekre jellemző idealizálást láthatjuk a Halmay Bélát 60 éves korában megörökítő portrén is. A miskolci festő erőteljes, egészségtől duzzadó, telt arcú, bizakodó tekintetű, magabiztos férfit ábrázol semleges, egy színű háttér előtt ülve, naturalista stílusban. Az asztalterítő, a szék, a háttér és a viselet mély tónusú színei harmonikusan ölelik körül Halmay alakját. Bánovszky képmásán viszont egy idősebb férfi elgondolkozó tekintettel néz a távolba, az arca megviseltebb, mélyebb ráncok húzódnak a szája körül, hasonlóan a fotóéhoz, és a kezek is csontosabbak, eresebbek, mint a másik festményen.

Faragó Zoltán különösen ügyelt a fény egyenletes elosztására, szétterítésére a teljes alakon. Aprólékos precizitással, különös gondossággal, anyagszerűen festette meg az öltözetet, a kitüntetéseket, az asztalterítőt, az ékszereket és a díszkardot,²⁰ szép lett a kezek és az arc tónusozása. Halmay Béla méltóságteljes ábrázolása született meg ecsetje nyomán, méltán lehetett elégedett arcképével a város egykori kormányosa. Derű, optimizmus és elegancia árad a reprezentatív portréről.

A miskolci művész megrendelői között magánszemélyek, intézmények, egyházak egyaránt előfordultak. Számos portré köthető nevéhez, többek között megfestette az 1920-as években Zábrátzky György és Kronberger György, húsz évvel később Viezer József Mindszenti apát-kanonokok portréit, 1930 és 1940

²⁰ A kardmarkolat itt jobbra néz.

körül Telepy György színész és festő családtagjait: a lányát, Plank Sándorné Telepy Antóniát, illetve az unokáját, Ágoston Lászlóné Plank Antóniát, valamint dr. Ónodyné Ágoston Éva illem- és tánctanárt. 1950 körül készült el dr. Petró Sándor arcképe, tíz évvel később önarcképe, valamint Choma József festőművész és Papp Antal püspök (1912–1924) portréi.²¹

Díszmagyarban ábrázolta Bulyovszky Gusztáv nyugalmazott királyi főügyészt, a kaszinó egykori ügyvezető igazgatóját és alelnökét. A Miskolci Nemzeti Kaszinó számára készített portrét 1933. január 10-én leplezték le a közgyűlésen, amikor a főügyész megkapta a 2. oszt. magyar érdemkeresztet, és a kaszinó örökös tiszteletbeli tagjává választották. Dr. Péchy Alán minorita tartományfőnök méltatta ünnepi beszédében a kitüntetettet, aki többek között a világháború alatt gyűjtést rendezett a sajtóparti katonakórház ápoltságai javá-
ra.²²

A Római Katolikus Nőegylet díszelnőknői, Kellemes Melczer Lászlóné és ifj. Mikszáth Kálmánné, illetve Komáromy Gyuláné alelnőknő portréinak alkotói között is említik a nevét Kolár Nándorné festőművészevel együtt 1934-ben. A képeket a nőegylet székházában, díszközgyűlésen leplezték le prominens személyiségek jelenlétében.²³

1939-ben Stockholmban a társasági élet egyik jeles tagjának, Bartha Imre magyar követségi igazgatónak a képmását örökítette meg. Faragó Zoltán külföldi körútjáról a helyi újságok is beszámoltak.²⁴

Dr. Quirin Leó vezérigazgató, országgyűlési képviselő és Quirin József ózdi gyárigazgató családjának összesen huszonzét arcképet festett 1940-ben.²⁵

Budapesten készítette a MÁVAG nyugalomba vonult vezérigazgatójának, vitéz Markotay Welsz Jenőnek arcképét három példányban. Az egyik képet a családnak festette, a másikat a DIMÁVAG sportklubnak és a harmadikat a diósgyőr-vasgyári evangélikus egyházközségnek.²⁶ 1939-ben bízta meg a klub közgyűlése a sportszeretetről ismert vezérigazgató portréjának megörökítésével.²⁷ A vasgyári evangélikus hívek 1940. december 1-jén, vasárnap délelőtt, az istentisztelet utáni díszközgyűlésen, a tanácsteremben leplezték le Meilinger

21 „Miskolci portrék” 1750–1950. Miskolc régi képeslapokon. Szerk. Dobrik István – Gyulai Éva. Miskolc 2000. 23–31.

22 Bensőséges ünnepség keretében leplezték le Bulyovszky Gusztáv arcképét a Miskolci Nemzeti Kaszinóban. Magyar Jövő, 1933. január 11. 2.; *Thurzó Nagy László: Miskolci lexikon, a város krónikája. XX. 1933–1934.* 56.

23 Kellemes Melczer Lászlóné, ifj. Mikszáth Kálmánné és Komáromy Gyuláné arcképének leplezése a Római Katolikus Nőegyletben. Magyar Jövő, 1934. december 19. 3.

24 A Finnországban töltött négy hónap után Svédországban két hónapig időzött. A cikkben említik Halász-Hradil Béla miskolci festőművészt is, aki már másfél évtizede Svédországban él, és egyik kitűnősége a svéd festőművészetnek. Faragó Zoltán festőművész külföldi nagy sikere. Magyar Élet, 1939. augusztus 29. 6.; Rövid hírek az Avas aljáról. Magyar Jövő, 1939. október 8. 10.

25 Rövid hírek az Avas aljáról. Magyar Jövő, 1940. június 9. 10.

26 Uo.

27 A DIMAVAG SC közgyűlése. Magyar Jövő, 1940. május 11. 7.

Dezső, Hibbey-Hosztják Albert gyárigazgató, vasgyári evangélikus egyházfelügyelő arcképével együtt.²⁸

A miskolci Mezőgazdák Társas Egylete Csorba József elnök kezdeményezésére kérte fel Faragó Zoltán festőművészt vitéz nagybányai Horthy Miklós mellképének megfestésére, amelyet nagyszabású ünnepség keretében 1941. március 15-én mutattak be az egylet Major utcai székházában.²⁹ Szintén a kormányzó arcképét festette meg a Miskolci Nemzeti Kaszinó számára, amit 1940 februárjában a kaszinó dísztermében helyeztek el. A kép megrendelését a tagság határozta el a kaszinó fennállásának 100. évfordulóján tartott ünnepi közgyűlésen.³⁰

1969-ben avatták fel Faragó Zoltán Szemere Bertalanról készült portróját, amit a róla elnevezett iskola tanári szobájában helyeztek el.³¹ Faragó Zoltán személye és portréi is kedveltek voltak a miskolciak körében, előszeretettel halmozták el őt megrendelésekkel. A borsodi megyeszékhelyen és külföldön is a magyar képzőművészet méltó reprezentánsaként mutatták be a sajtóban. A Svenska Dagbladet elnevezésű svéd lap példának okáért cikket írt róla, amelyben a legnagyobb elismerés hangján méltatta művészi kvalitásait. A Magyar Élet 1942. decemberi száma pedig arról tájékoztatta olvasóit, hogy a miskolci Weidlich udvar első emeletén megnyílt Hámosy-képszalon magyar festészeti tárlatán két miskolci festő: Koroknay Nándor és Faragó Zoltán is bemutatkozott.³²

Felhasznált szakirodalom és források

„Miskolci portrék” 1750–1950. Miskolc régi képeslapokon. Szerk. Dobrik István – Gyulai Éva Miskolc 2000.

Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci Életrajzi Lexikon. Miskolc 2008.

Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 2. Miskolc. 1995.

Falon lógó festményből indult a nyomozás. https://index.hu/fortepan/2017/11/12/werkfotok_es_festmenyek_banovszky_miklos_dravai_utcai_mutermebol/, letöltés: 2021. dec. 11.

28 Arcképleleplezés. Magyar Élet, 1940. december 1. 10.; A díszközgyűlés. Magyar Élet, 1940. december 3. 4.

29 Március 15-én leplezik le a mezőgazdák a Kormányzó arcképét. Magyar Élet, 1941. március 8. 7.

30 Legyen az arcképe mindig miközöttünk. Magyar Jövő, 1940. március 1. 4.; Rövid hírek az Avas aljáról. Magyar Jövő, 1941. január 6. 10.

31 *Debénár Gyula*: Névadónk Szemere Bertalan. Ifjúsági Magazin, 1984 decemberi száma 23.

32 A magyar festészet remekeinek kiállítása a Hámosy-képszalonban. Magyar Élet, 1942. december 20. 7.

- Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1935. október 4.
<https://www.cameramuseum.hu/fenykepek/fotos-ereklyek--photographer-relics-/fotografusok---varosok--photographers---cities-/miskolci-fotografusok-kepei/lusztig-janos---1930-k..html>, letöltés: 2021. dec. 11.
- Ifjúsági Magazin, 1984. december.
- Kapusi Krisztián: Halmay Béla és polgármester pince. In: Avasi Értéktár VIII. Szerk. Darázs Richárd
- Kapusi Krisztián: Keresztezett életutak: Halmay Béla es Honti Béla miskolci polgármesterek. Miskolc 2005.
- Magyar Élet, 1939. augusztus 29.
- Magyar Élet, 1940. december 1.
- Magyar Élet, 1940. december 3.
- Magyar Élet, 1941. március 8.
- Magyar Élet, 1942. december 20.
- Magyar Jövő, 1933. január 11.
- Magyar Jövő, 1934. december 19.
- Magyar Jövő, 1939. október 8.
- Magyar Jövő, 1940. március 1.
- Magyar Jövő, 1940. június 2.
- Magyar Jövő, 1940. június 9.
- Magyar Jövő, 1940. május 11.
- Magyar Jövő, 1941. január 6.
- Szocialista Művészetért 16. (1973) 4. sz. április
- Thurzó Nagy László: Miskolci lexikon, a város krónikája. XX. 1933–1934.
- Vámosi Katalin: A Miskolc-selyemréti és a Miskolc-mindszenti Római Katolikus Plébánia rejtett kincsei. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 57. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc 2018.

VESZTRÓCZY ZSOLT

**A KÖZIGAZGATÁSI REFORMOK IGÉZETÉBEN –
GRÜNWARD BÉLA A MAGYAR KÖZIGAZGATÁS
POLGÁRI ÁTALAKÍTÁSÁÉRT**

Grünwald Béla, Zólyom megye egykori alispánja mára a magyar nemzetiségi politika eldurvulásának lett a szimbóluma. Ő jelképezi a deáki-eötvösi normáktól való eltérést, benne látják azt a totális magyarosítót, aki az iskola segítségével akart a tót fiúkból magyar úriembereket faragni. De közigazgatási téren szintén nagy hatást gyakorolt, ráadásul ez a nemzetiségpolitikai elképzeléseivel több átfedést is mutatott. Írásomban igazgatástörténeti szempontból kívánom bemutatni Grünwald elméleti és gyakorlati munkásságát, akit a sajtóban „a képviselőház egyik legelső adminisztratív tekintélyé”-nek neveztek.¹

Az indulás

Grünwald is ahhoz a politikusi nemzedékhez tartozott, amely a kiegyezés idején lépett a magyar politika színpadára egy véletlennek köszönhetően 1867 tavaszán. A jogi pályára készülő ifjú 1866-ban tért haza nyugat-európai tanulmányútról Besztercebányára, ahol egy helyi ügyvéd, Kollár János irodájában helyezkedett el gyakornokként. Grünwald ekkor még író szeretett volna lenni, mert úgy érezte, hogy az ügyvédi pályához se hajlama, se képessége nincs. Ezzel a princípálisa is egyetértett, ezért inkább a hivatalnoki pályát, konkrétan a főjegyzői posztot javasolta a számára. Grünwald viszont ódzkodott ettől, mert a közigazgatás minden szempontból ismeretlen terület volt a számára, és az ottani alárendeltségből sem kért.

A Zólyom megyei rendkívüli tisztújítást 1867. április 30-án tartották. A tisztségek legtöbbször pártközi megállapodások alapján töltötték be, de 2-3 alkalommal megegyezés híján választásra került sor, mint például a főjegyzői poszt esetében is. Az utóbbira jelölt három személy egyike Grünwald Béla volt. Mivel a közfelkiáltással megválasztott Pongrácz Lázár nem fogadta el a tisztséget, így újabb választásra került. Ezt Kollár tekintélyének és befolyásának köszönhetően végül Grünwald nyerte meg, de ő is csak nehezen mondott igent. A korábbi aggályai mellett ugyanis volt még egy nagy problémája, saját bevallása szerint a főjegyzői munka mibenlétéről fogalma sem volt. Hivatali ténykedését így azzal kezdte, hogy felhozott néhány megyei jegyzőkönyvet a levéltárból, hogy egyáltalán lássa, mi lesz a dolga. Ezzel kezdte el beleásni magát a hivatali ügyekbe, vagyis hozzálátott az aktuális ügyek követésének, átnézte azok

1 Apponyi gróf a láthatáron. Pesti Hírlap, 1889. április 24. 7.

előzményeit, figyelte a jogszabályokat, külföldről pedig közigazgatási témájú szakirodalmat hozatott magának. Ideiglenesnek gondolt új munkájába három hónap alatt szépen beledolgozta magát, sőt egyre jobban meg is szerette. 1871-ig főjegyző, majd 1878-ig alispán volt. Később ezt az időszakot tartotta élete legtermékenyebb korszakának, mert itt értette meg „*az államot, a nemzetet s a vármegyét*”. Ekkor vált számára axiómává, hogy „*a nemzet sorsa attól függ, vajon képes-e közigazgatását érdekeinek megfelelően szervezni. Az állam céljait a közigazgatás szervezetével valósítja meg. Ha ez az eszköz rossz, nem valósíthatók meg vele a magyar állam céljai. Egész nemzeti létünk ezen alapszik. Ha e kérdést megoldjuk, nagy küzdelmekkel fentarthatjuk magunkat, e nélkül bukásunk bizonyos.*”²

A törvényhatóságok helyzetének rendezése

Grünwald főjegyzőként a törvényhatósági bizottságban folyó munka aktív résztvevője volt, az elfogadott határozatok megszövegezése is az ő feladatai közé tartozott. Ezek közül most kettőt szeretnék kiemelni, „*a megyei önkormányzatnak a parlamenti felelős kormányrendszerrel való összeegyeztetés*”-éről szóló feliratot 1868-ból és az 1870. évi XLII. törvénycikk által tervezett háziadóval kapcsolatos zólyomi elképzeléseket 1871-ből. Bár ezek megszületésének körülményeiről, az azt megelőző vitákról nem áll rendelkezésünkre pontos adat, de a szövegben itt-ott mégis észrevehető Grünwald „keze munkája”, vagyis több, későbbi írásaiban és a beszédeiben felbukkanó séma és szófordulat.

A kiegyezést követően az egyik legfontosabb kérdést a kormány és a törvényhatóságok közötti viszony rendezése jelentette. A hazai politikai elit többsége az 1848 előtti önkormányzati rendszer helyreállítása és modernizációja mellett volt, aminek komoly politikai kockázatai is voltak. A törvényhatóságok ugyanis akkor még több olyan, a feudalizmusból örökölt jogosítvánnyal rendelkeztek, melyek esetleges alkalmazása igencsak megnehezíthette az új kormány életét, az amúgy is népszerűtlen dualista rendszert pedig alapjaiban rendíthette meg. Ilyen volt például a vis inertiae joga, mely szerint az alkotmány szellemével ellentétes vagy törvénybe ütköző uralkodói és központi kormányzéri normák végrehajtását az adott törvényhatóság megtagadhatta.³ De az is a joggyakorlat része volt, hogy a célszerűtlennek vagy a helyi körülmények között kivihetetlennek ítélt szabályokat nem hajtották végre. Az ellenzéki vezetésű törvényhatóságok ezen kiváltságok felélesztésével számos kellemetlen percet szereztek az Andrássy-kabinetnek. Ilyen volt például 1867 őszén Pest-Pilis-Solt

2 Grünwald Béla: Hogy kerültem be a vármegyébe? Ország-Világ 9. (1888) 790.

3 Ezt a fogalmat az 1545. XXXIII. tc.-ből vezették le, amely arról intézkedett, hogy „*a királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók*”. Bár ez a törvény egy konkrét intézkedésre vonatkozott, de ez az elv később mégis átment a korabeli joggyakorlatba, és általánossá vált. Magyar törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899. 137; Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003. 148.

megye vitája a kormánnyal Kossuthnak a váci választókhoz intézett leveléről vagy Heves megye engedetlenségi akciója 1868 decemberében.⁴

A kiegyezést követően a politikai élet több képviselője és számos törvényhatóság hozta nyilvánosságra az elképzeléseit a törvényhatóságok helyzetének rendezéséről. 1868. április 7-én a Zólyom megyei közgyűlés is két, az országgyűlés képviselőházához intézett feliratot fogadott el, egyet „a megyei önkormányzatnak a parlamenti felelős kormányrendszerrel való összeegyeztetés”-éről, egyet pedig a „*nemzetiségi kérdés megoldása tárgyában*”.

Az előbbiben a testület deklarálta, hogy az utolsó rendi országgyűléshez hasonlóan kész lemondani több, a feudalizmusból örökölt jogosítványáról (pl. vis inertiae, bíraskodás, követküldés, -utasítás és -visszahívás stb.). Ez a szabadelvű álláspont egyben a felelős kormány és a népképviselői országgyűlés elsőbbségének elismerését jelentette, ami megfelelt az 1848. évi III. tc. szellemiségének és a polgári kor követelményeinek. De a jogharmonizáció érdekében a megye elfogadta az 1867. április 10-i rendeletet is, ami országos ügyekben a kabinet primátusát jelentette.⁵

Bár az elfogadott dokumentum szövege néhol komoly átfedéseket mutat a későbbi 1870. évi XLII. tc. egyes részeivel, de három lényeges eltérés mégis megfigyelhető. A zólyomi felirat egyértelműen állást foglalt az önkormányzatiság léte mellett, aminek alapvető feltételét az anyagi függetlenségben látta. A másik különbség az volt, hogy a dokumentum a megyei közéletben kiemelt szerepet szánt az értelmiségnek, ami csak részben valósult meg, az is csak a virilizmus adószámítási módjának köszönhetően. A harmadik markáns eltérést a főrendiház eltörlésének gondolata jelentette. Álláspontjuk szerint ez „*teljesen nélkülözhető és fölösleges*”, amit a népképviselői elv és az alkalmasság elsőbbségével indokoltak.⁶

A felirat egy szabadelvű, valódi önkormányzatiságon alapuló polgári megye modelljét vázolja fel, amit ráadásul egy Deák-párti közgyűlés fogadott el. Ez akkoriban nem volt magától értetődő, a törvényhatóságok felterjesztései között meglehetősen nagy eltérések voltak, nem egy ragaszkodott régi, feudalizmusból örökölt kiváltságához (pl. vis inertiae joga, törvényhozási jog, kötött követi mandátum, bíraskodási jog stb.) vagy alkotmányvédő szerepéhez.⁷

„*A megyei önkormányzatnak a parlamenti felelős kormányrendszerrel való összeegyeztetés*”-éről szóló határozat megszövegezője nagyon nagy valószínűséggel

4 Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények. Bp. 1995. 127–129.; Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918. I-II. Bp. 1934. I. 49–51.; Kozári Mónika: Andrassy Gyula. Bp. 2018. 145–146.

5 „*hatósági érdekek fölött a hatóság, az országos érdekek fölött pedig a felelős kormány van hivatva első sorban örködni*”. Magyarországi törvények és rendeletek tára. 1. évf. 1867. Pest 1868. 88.

6 Štátny archív v Banskej Bystrici, (a továbbiakban: ŠaBB), Magistrát mesta Banská Bystrica, šk. č. 644. sign. 150/č. 963

7 Stipta I.: Törekvések a vármegyék i. m. 129–133., 137–142.

a megyei főjegyző, Grünwald Béla volt. Az 1868. április 7-én elfogadott másik, a nemzetiségi törvényjavaslatról szóló feliratban ott vannak azok a jellegzetes gondolati sémák és szöfordulatok, amelyek Grünwald későbbi, ezzel kapcsolatos munkáit fémjelzik.⁸ Az sem valószínű, hogy a két, egy napon elfogadott dokumentum közül csak az egyiket készítette volna el.

De a másik feliratban is már megjelennek olyan gondolati panelek, amelyek Grünwald későbbi közigazgatási munkáiban majd rendre felbukkannak. A felirat például alapelveként leszögezi, hogy „*a megyei intézményben a közigazgatási szabadság az önkormányzat elvének valósulását akarjuk látni; minden más jogról, mely nem ezen elvnek kifolyása lemondunk önként és öntudatosan s örömmel tesszük le áldozatként a haza oltárára*”. Az országos és helyi ügyeket szétválasztja, sőt az utóbbiakat tételesen fel is sorolja.⁹ A partikularizmus elkerülése érdekében a szöveg kimondja az állam elsőbbségét, mivel „*a megye csak rész, s hogy mint ilyen magát az egésznek alárendelni köteles*”, de liberálisként azt is leszögezi, hogy a „*szabadságuk csak az állam magasabb érdekei által szükségessé vált megszorításoknak lévén alávetve*”.¹⁰ A főrendiház eltörlését felvető javaslat fényében pedig rendkívül elgondolkodtató a „ha már felsőház kell” megjegyzése. Azt viszont nem tudni, hogy a dokumentum többi része mennyiben tükrözi Grünwald akkori elképzeléseit.¹¹

A másik dokumentum a törvényhatóságok helyzetét rendező 1870. XLII. tc. végrehajtása kapcsán született.¹² Annak 90. §-a az önkormányzatok működési költségeinek fedezését az ott szedett adó egy részének arányos visszatérítésével

8 Vesztróczy Zsolt: A nemzetiségi törvény, mint potenciális veszélyforrás? Grünwald Béla alternatív nemzetiségpolitikai elképzelései az 1870-es években. In: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Szerk. Kovács Kálmán Árpád. Bp. 2019. 152.

9 „*A megyének, mint ezen önkormányzati joggal felruházott erkölcsi személyiségnek fogalmából szükségképen következik, hogy a megyét érdeklő s hatáskörét képező ügyekben akarátának kifejezést adhasson, határozatokat hozhasson, helyhatósági szabályokat alkothasson s hogy ezeket végre is hajthassa; hogy nézeteit minden az országos és megyét érdeklő ügyekben felírás vagy más törvényhatóságokkal levelezés útján nyilváníthassa s azok felett szabadon vitatkozhassék; hogy határozatainak végrehajtására hivatott közegeit szabadon választhassa s felettök örködhessék s azokat feleletre vonhassa, s hogy saját szükségleteit meghatározhassa s azok fedezésére saját pénztárral bírjon, mert mind ezen jogok nélkül önkormányzat nem is képzelhető.*” ŠaBB Magistrát mesta Banská Bystrica, šk. č. 644. sign. 150/č. 963

10 Uo.

11 Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I-XVI. Szerk. P. Szathmáry Károly. Bp. 1884–1887. V. 52.

12 Grünwald a törvényt úgy értékelte, hogy „*a törvényhatóság jogkörét nem helyezték a közjogi bírások védelme alá; [...] az állami feladatok legnagyobb részét a törvényhatóság körébe vonták s a helyi önkormányzat feladataival összebonyolították s alkalmat adtak a kormánynak a felügyeleti jog s állami érdek címén a folytonos beavatkozásra; [...] oly önkormányzatot alkottak, mely pénzügyileg sem állott a maga lábán, hanem államilag subventionált önkormányzat volt*”. A megoldást a beavatkozásra okot adó önkormányzati és állami teendők szétválasztásában látta, amivel fölöslegessé válna „*a főispáni állás, a közsabadság s az önkormányzat e legnagyobb veszélye*” is. Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett i. m. IX. 286., 289.

képzelte el. Ez viszont, főként nemzetiségek lakta szegényebb megyékben, nem fedezte volna a kiadásokat, így számos törvényhatóság fordult felirattal a képviselőházhoz. A szintén érintett zólyomi közgyűlés 1871. július 25-én fogadta el a maga felterjesztését, mert a törvényjavaslat 24000 forint hiányt eredményezett volna. Emiatt 18 százalékos megyei pótdót kéne kivetni, ami a lakosságot a megye és a kormány ellen fordítaná. Ráadásul ez kedvezne a nemzetiségi agitátoroknak is, akik arra hivatkozhatnának, hogy a „*magyar törvényhozás [...] a gazdag magyar megyéknek kedvez, [...] ellenben a felső-magyarországi megyék lakosait sújtja, [...] s ezen szegény vidékeket teljesen kiszívja*”. A másik lehetőség a hivatalnoki kar elbocsátása lenne, amire a szóban forgó törvény miatt nincs lehetőség. Ennek „1. §-a az önkormányzaton kívül rájuk ruházza az állami közigazgatás közvetítését is. S ez teljesen megváltoztatja a törvényhatóságok természetét. A törvényhatóság így nem pusztán önkormányzati testület, hanem az állami közigazgatás közvetítője; [...] így a törvényhatóság saját ügyeiben önálló ugyan; de az állami közigazgatás terén egyenesen az állami végrehajtás közege.” Mivel így az állami feladatok a helyi erőforrások függvényében lennének végrehajtva, a megoldás az lenne, hogy „a törvényhatóság állapítaná meg a közigazgatási szükségletet s az annak fedezésére szükséges pénzösszeg az állampénztárból szolgáltat ki”.¹³

Ebben a dokumentumban is ott vannak az olyan Grünwaldtól megszokott gondolati sémák, mint az „*állami szempont*”, „*a magyar állam megszilárdítása*” vagy a rész és egész viszonya. De az a gondolatmenet is nagyon jellemző rá, hogy a törvény által „megállapított közigazgatási organismus nem lesz alkalmas eszköz azon nagy jelentőségű állami feladatok valószínűsítésére, melyektől a magyar állam léte és fennállása függ, és pedig azon nagy engedmények miatt, melyeket a törvény az állam rovására a particularismusnak tett”.¹⁴

A közigazgatás grünwaldi programja

Grünwald 1872 novemberében lépett először átfogó programmal a nyilvánosság elé. *Felső-magyarországi levelek a magyar nemzetiséghez* című cikksorozata válasz volt a részéről a nemzetiségi törvény megvalósítását célzó Kajuch-féle felső-magyarországi iskolaakcióra.¹⁵ Ebben egy új, az 1868. évi XLIV. tc.-kel

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 148 Belügyminisztérium Elnöki iratok. 1871-III-1083

14 Uo.

15 1872 októberében a Rózsahegy képviselője, Kajuch József kezdeményezte a Deák-párton belül, hogy a nemzetiségi törvénynek megfelelően létesítsen a magyar állam szlovák tannyelvű gimnáziumokat Felső-Magyarországon. Az akció zöld utat kapott, mert különböző okokból ugyan, de azt Lónyay miniszterelnök és Deák is támogatta. A térségben mandátumot szerzett képviselők közül egy regionális szövetség alakult, és három, szlovák tannyelvű gimnázium felállítását tervezték. Lónyay bukása azonban véget vetett a kezdeményezésnek, a honatyák többsége kihátrált az együttműködésből, 1873 januárjára pedig a szövetség „*eltűnt, mint egy szappanbuborék*”. *Vesztróczy Zsolt*: Egy elfelejtett kísérlet. Egy Deák-párti kezdeményezés a nemzetiségi törvény

ellentétes politikát vázolt fel. Bár ebben csak a felső-magyarországi szlovákokkal foglalkozott, írását mégis többnek szánta, hiszen „*a mi a magyar elem által a fölvidéken hibákat és mulasztásokat s az azokból vonható tanulságokat illeti, azok nagyobbbrészt illeni fognak az ország egyéb nem-magyarok által lakott részeire is*”.¹⁶

Grünwald az 1860–70-es évek Európáját egy változóban lévő földrészként jellemezte, amit a különféle „*nemzetiségi törekvések*” idéznek elő. Ezt az átalakulást a történelmi fejlődés természetes állomásának tekintette, ahol először a magas kultúra mind az egyénben, mind az adott népfajban „*az egyéniség öntudtát ébreszti fel*”. Az öntudatra ébredt népcsoport ezután egy önálló, nemzeti állam kialakítását kezdeményezi, hogy azon belül egy „*bizonyos népegyéniség géniusa legyen az uralkodó*”. Ez a jelenség „*a magasabb kultúra szükségképi következménye s a nagyobb fejlettség s érettség jele [...] s az általános emberi fejlődéssel összhangzó*”.¹⁷

Grünwald szerint a Magyarországon élő nemzetiségek ugyanezen mennek keresztül. Az ő céljuk sem más, „*mint az uralkodás, s minthogy a magyar nemzetiség törekvése se lehet más, ha önmagáról lemondani nem akar, – itt nem lehet szó tranzakcióról, békés megoldásról; itt a jelszó vagy én vagy te; itt elkerülhetetlen a küzdelem*”. Emiatt a nemzetiségi egyenjogúság eötvösi elvét mint illúziót elutasította, mert az csak „*egy új forma azon törekvések kifejezésére, melyek által minden nép a saját felsőbbségének megállapításán dolgozik*”. Ez ugyanis „*sohasem lehet valamely nemzetiségi törekvés végpontja s azért a nemzetiségi egyenjogúság kimondása csak egy új és kritikusabb stádiuma a nemzetiségi törekvéseknek*”.¹⁸

Grünwald szerint a magyaroknak ki kell használniuk a kiegyezés nyújtotta lehetőségeket, amivel „*egy állam összes eszközeit nyerte meg saját rendelkezésére, hogy szervezze és konszolidálja ezt az államot, a mint az nemzeti geniusának, a mint az faji érdekeinek megfelel*”.¹⁹

Ebben a küzdelemben a két legfontosabb eszköznek az oktatást és a közigazgatást tekintette.²⁰ A siker érdekében pedig a nemzetiségi mozgalmak ellen még az első, tehát a kulturális fázisban való fellépést javasolta. Később éppen emiatt kezdeményezte a szlovák kulturális és oktatási rendszer felszámolását,

realizálására, 1872–1873. Pro minoritate (2016) 1. sz. 61–75.

16 Grünwald Béla: Felső-magyarországi levelek a magyar nemzetiséghez. Reform, 1872. november 6. 1.

17 Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 3. 1.

18 Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 6. 1.

19 Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 5. 1.

20 „A közigazgatási organizmus külsőleg érvényesíti az állam egész hatalmát és befolyását a részekkel szemben. De van egy más tényező, mely a szellemeket belsőleg hódítja meg az államnak, s ez az iskola. Ez a két tényező kiegészíti s támogatja egymást, s a mely nemzet következetesen és tervszerűleg használja föl saját érdekében a közigazgatási organizmust és az iskolát, annak az államon belül nem képes ellenállni semmi.” Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 16. 1.

emiatt mondta a középiskolára a géphasonlatot, miközben ezzel párhuzamosan, Eötvös Józsefhez hasonlóan állást foglalt a szlovákok anyanyelvi oktatása mellett a népiskolákban.²¹

Grünwald úgy látta, hogy „a törvényhozás az állam akarata; a közigazgatás az állam cselekvénye. A mit az állam akar, a mit célul tűz ki magának, azt a közigazgatási organizmus által válik az állam tényévé.” Emiatt „Magyarországnak [...] oly közigazgatási organizmusra van szüksége, mellyel az állam konszolidációjára irányzott egységes, nagy szabású, tervszerű működés lehetséges”, de az 1870. XLII. törvénycikk ezzel adós maradt. Pedig „a magyar állam egyes részei centrifugális irányt követnek, negálják az államot: egy erős gépezetre van tehát szükségünk, mely összetartsa az államot, összeforrassza repedéseit, alávesse a részeket az egésznek, érvényt és tekintélyt szerezzen az egésznek a részek irányában”. Nálunk viszont „az államnak nincsenek saját közigazgatási organumai. E jog egy szűk körre van ruházva, mely a nálunk uralkodó partikularisztikus szellemnél fogva közönyös az állam iránt; legtöbb esetben nem az állam érdekeit, hanem egészen más jellegű érdekeket ismer el irányadókul s gyakran [...] egyenesen ellenséges állást foglal el az állam irányában.” Így az a paradox helyzet alakult ki, hogy „a közigazgatási organizmus, mely magában egyike az állam konszolidációja leghatalmasabb eszközeinek, nálunk nagy részben legnagyobb akadálya”.²²

A probléma fő okát Grünwald a megyei autonómiában és a választott tisztikarban látta. Emiatt ugyanis a közigazgatás nem az állameszme képviselője, hanem „annak nagy része a partikularisztikus szűkebb körök s gyakran államellenes elemek kifolyása, s azoknak befolyása alatt áll”, vagyis „a municipium legnagyobb veszélye a magyar nemzetiségnek”. Megoldásként a megyei tisztviselő-választás megszüntetését és a helyi hivatalnokok állami kinevezését javasolta. Bár tisztában volt azzal, hogy ez sérti a liberális elveket, de mégis úgy vélte, hogy „a jövő nemzedék jobban fogja magasztalni a politikai bölcsességünket, ha egy kompakt erős államot fog tőlünk örökölni néhány szabadelvű intézmény nélkül, mintha szabadelvű intézményeket hagynánk rá – a magyar állam nélkül”.²³ 1874-ben megjelent, *Közigazgatás és a magyar nemzetiség* című munkájában ugyanezt részletesen is kifejtette.

Egy 1886-os beszéde szerint „nem szükséges, hogy a kinevezés az összes mostani közegekre kiterjedjen, mert arra, hogy a pénztárnok, számvevő, ellenőr, ügyész, kórházi orvos, levéltárnok s mások, a kik a helyi önkormányzat közegei, ezután is választás alá eshetnek s a kinevezés csak azokra szorítandó, a kik kis állami feladatokat végeznek s szükséges, hogy harmóniában legyenek az állammal s ne legyenek

21 „A népoktatás körében magyarosításra nem is lehet gondolni, mert az merő lehetetlenség. A népiskola tagjai Felső-Magyarországon tót [...], ezt kívánja az állam érdeke. S gondoskodjék az állam arról, hogy a tót népiskolában tót nyelven tanítsák a tót ifjúságot a magyar haza iránti ragaszkodásra.” Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 17. 2.

22 Grünwald B.: Felső-magyarországi i. m. Reform, 1872. november 15. 2.

23 Uo.

ellenségei, jurisdictiót gyakorolnak”.²⁴

Elképzeléseinek másik pillérét a *Közigazgatásunk és a szabadság* című munkájában kifejtett hiányosságok jelentették. Álláspontja szerint a magyar törvényhozás csak a „municipiumot árasztotta el jogokkal és szabadsággal, de az egyes állampolgárról egészen megfeledkezett, ennek nem jutott semmi”, ami „ellentétben áll korunk liberális irányával”. A közigazgatási és rendészeti szerveknek feladataik ellátása során ugyanis „tömerdek alkalom nyílik [...] belenyúlni az egyesek életkörébe s nagy mértékben korlátozni az egyesek szabadságát”.²⁵ A hatósági személy vagy hivatalnok pedig „felelős magán- és büntetőjogilag [...], de hogy a hatóság az állampolgárnak legyen felelős az arra rendelt bíróság előtt, mert megsértette az egyes állampolgár közjogilag biztosított jogait, ez oly szempont, melyre a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény nem emelkedett”.²⁶

Grünwald szerint a „hatóságok önkényének legnagyobb és legbiztosabb korlátozása a közigazgatási és rendőri jogban található”, amennyiben az intézkedéseik „megállapított eljáráshoz vannak kötve”.²⁷ Az állampolgárok védelme érdekében így egyrészt a közigazgatási keresetjog bevezetését, másrészt egy független, közigazgatási bíróság felállítását látta szükségesnek, ami „a hatóságok felelősége rendszerének s a polgári szabadság alapföltétele”. De a közigazgatási kereset benyújtását csak akkor látta jogszerűnek, ha valakinek a „törvényes joga sértegett meg” a hatósági intézkedés során, vagy pedig ez az eljárás „olyan rendeleten alapszik, ami ellentétben van egy fennálló törvénnyel”.²⁸ A rendőri eljárás törvényi szabályozását is elengedhetetlennek tartotta, hogy „a közérdek szempontjából szükséges rendőri korlátozások ne a hatóság önkényétől függjenek, hanem törvényen alapuljanak”.²⁹

Grünwald szerint „a magyar nemzetiség és szabadság érdeke egyformán azt kívánja, hogy mennél teljesebben léptessük életbe a személyes szabadság biztosítékait”.³⁰ Ezek ugyanis „nincsenek ellentétben az erélyes magyar nemzeti politikával. A magyar nemzetnek szüksége van egy öntudatos erős kormányra, a nagy feladatoknak megfelelő közigazgatási szervezetre. De a hatósági önkényre nincs szükség.”³¹ Az általa szorgalmazott reformintézkedések pedig „az egyes állampolgárra nézve, a rend és személyes szabadság, – a magyar államra nézve a megszilárdulás és fennállás, – a magyar nemzetre nézve uralom és hatalom kérdése”.³²

24 Az 1884. évi i. m. IX. 290.

25 Grünwald Béla: *Közigazgatásunk és a szabadság*. Bp. 1876. 94–95.

26 Uo. 118.

27 Uo. 95–96.

28 Uo. 105–108., 135.

29 Uo. 95–96.

30 Uo. 135.

31 Uo. 133.

32 Uo. 35.

A megyei politikus

Alispáni működése alatt a megyei közgyűlés több olyan, közigazgatással kapcsolatos feliratot is elfogadott, melyek az ő hatását mutatják. 1875. április 5-én például a közigazgatási reform érdekében fordult a kormányhoz, mert az adminisztrációt nem találta alkalmasnak „*a rend meghonosítására s a magyar állam megszilárdítására*”. 1875. május 11-én pedig a fúziót üdvözölő feliratot küldött a kabinetnek, ami végre lehetővé teszi, hogy „*a nemzet egyesített erővel láthasson hozzá a zilált államháztartás rendezése, 's az állam megszilárdítása munkájához*”.³³

Grünwaldnak már 1875-ben képviselőjelöltséget ajánlottak, amit ő visszautasított.³⁴ Döntését Ipolyi azzal magyarázta, hogy ott „*egyelőre e doctrinák alapján nincs kilátás actióra s politikai eszméinek érvényesítésére*”.³⁵ 1878-ban azonban már megválasztották, így lemondott a tisztségéről. Búcsúbeszédében képviselőségét azzal indokolta, hogy az elmúlt években egy „*politikai doctrin*” alakult ki benne, mely a „*lelkén uralkodik, s melyet másutt, mint az országgyűlésen nem érvényesíthet*”.³⁶

A parlamentben

Grünwald 1878-tól 1891-ben bekövetkezett haláláig parlamenti képviselő volt, miközben a közigazgatási reform megvalósításán fáradozott. A nemzetiségi kérdésről pedig mintha elfeledkezett volna, bár a költségvetési vagy oktatási törvényjavaslatok vitái során ezt többször is szóba hozta.

Grünwald a Szabadelvű Párt képviselőjeként változatlanul szorgalmazta a közigazgatási reformot, amivel már 1879 februárjában megsértette a pártfegyelmet. A költségvetési vita során mondott beszédében ugyan elfogadta a beterjesztett törvényjavaslatot, de közben saját elképzeléseit is szorgalmazta. Álláspontja szerint „*Magyarországnak oly közigazgatási szervezetre van szüksége, mely képes kielégíteni az állampolgárok érdekeit, fenntarthatja az állam tekintélyét és hatalmát, mely megvalósítja a jog uralmát a közigazgatás terén, melyben meg legyenek az egyéni szabadság feltételei. Oly közigazgatási szervezetre van szükségünk, mely a magyar nemzet érdekeinek hatalmas tényezője lehessen, melyen a*

33 ŠaBB Zvolenská župa, Municipálny zbor. Zápisnice válneho zhromaždenia. 4/4/15/A/3 1875.

34 Politikai Ujdonságok 21. (1875) 240.; De Jekelfalussy Lajos és Radvánszky Antal is utalt a jelöltségre a Grünwalddal való levelezésében.

35 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár. (a továbbiakban OSZK KL) Ipolyi Arnold levele Grünwald Bélához. 1876. szeptember 2.

36 Radvánszky Antal főispán is úgy látta, hogy Grünwald „*tágasabb működési térre lépett, hol nemcsak e megyének, de az egész hazának kitűnő szolgálatokat fog tehetni*”. ŠaBB Zvolenská župa. Municipálny zbor, zápisnice válneho zhromaždenia. 4/4/15/A/3 1878.

*magyar állameszme nyugodhassék, mely lehetővé teszi a nagyszabású, tervszerű nemzeti politikát, a magyar nemzet nagy missiója teljesítését.*³⁷ Grünwald ezt a két kérdést további felszólalásaiban is következetesen összekapcsolta.

1880. január 27-én, a frakció ülésén éppen erről tanácskoztak, amikor Grünwald egy határozati javaslatot terjesztett elő a reform felgyorsítása érdekében. Álláspontja szerint az adminisztráció *„aláássa az állam tekintélyét és méltóságát, [...] s nem felel meg az igazi szabadelvűség követelményeinek sem, mert nem biztosítja a jog és törvény uralmát s a személyes szabadságot a közigazgatás terén*”. A megoldást a reform jelenti, hogy az új közigazgatás *„minden ízében állami és nemzeti szellemtől legyen áthatva, melynek egyes tagjai az állam kormánya által kinevezett szakképzett, megbízható, a magyar államhoz ragaszkodó egyének legyenek, kik egy határozott irányban vezetve, szilárd, egy szellemtől áthatott egésszé legyenek összekötve, mely megfelelő nagy eszköze lehessen a nagyszabású s tervszerű belpolitikának*”.³⁸ Mivel ultimátumszerű javaslatát nem fogadták el, Grünwald a Mérsékelt Ellenzékhez csatlakozott. A Hon tudósítója pedig látszólag joggal tehetette fel a kérdést, hogy egy ilyen nagy horderejű dolog esetében *„lehet-e arról bármely pártnak azonnal véleményt mondani vagy tárgyalás alapjául azt elfogadni*”.³⁹

Grünwald a pártelnökhöz, Gorove Istvánhoz intézett levelében döntését azzal indokolta, hogy a párt nem nyújt elég biztosítékot *„annak a politikai iránynak s azoknak a politikai céloknak megvalósítására, [...] melyeknek megvalósítása nélkül a magyar állam megszilárdítását s a magyar nemzet jövőjének biztosítását nem tartom lehetségesnek*”.⁴⁰

Választói előtt szintén arra hivatkozott, hogy az ország gondjain *„csakis a közigazgatás gyökeres reformja segíthet. De a kormányt és pártját erről nem sikerült meggyőznöm s indítványomat, mely országszerte a legnagyobb visszhangra talált, nem fogadta el*”, ezért számára megszűnt a velük való *„politikai célok és törekvések közössége*”, sőt működésüket *„határozottan kártékonynak*” tartotta az országra nézve.⁴¹

Bár úgy tűnik, hogy Grünwald a pillanat hevében cselekedett, lépésének valójában komoly előzményei voltak. Amikor a javaslatát a pártja elé akarta terjeszteni, a vezetőség részéről az a *„kérés”* érkezett, hogy előtte egyeztessen róla a miniszterelnökkel. Egy komolyabb vitát követően Grünwald ezt el is fogadta, de indítványát Tisza azzal utasította vissza, hogy *„ez a legszigorúbban ítéli el egész politikai eljárásomat*”. Az elképzeléseivel ragaszkodó Grünwald ekkor nyíltan kijelentette, *„inkább állok egyedül e politikai törekvéssel, mint ezred*

37 Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I-XIX. Szerk. P. Szathmáry Károly. Bp. 1878–1881. III. 89.

38 A Hon, 1880. január 28. (esti kiadás) 1.

39 A Hon, 1880. január 29. (reggeli kiadás) 1.

40 A Hon, 1880. január 30. (reggeli kiadás) 1.

41 OSZK KL Képviselőségre vonatkozó iratok An. Lit. 1867. Grünwald Béla levele választóihoz.

magammal a nélkül". De javaslatát a szakítás ellenére is a pártértekezlet elé terjesztette, és csak annak kudarca után lépett ki a Szabadelvű Párt parlamenti frakciójából.⁴²

A Mérsékelt Ellenzék vezetője, Apponyi Albert nagyra becsülte, mivel csatlakozásával pártja „tagadhatatlanul sokat nyert szellemi és erkölcsi tőkében”. De egyben komoly problémát is jelentett, mert mindent alárendelt a közigazgatási reform ügyének.⁴³ Mivel ez lett a vesszőparipája, kortársai „elnevezték őt közigazgatási Istóczynek”.⁴⁴ Mikszáth szerint „ez az egy témája van – szokták mondani ellenségei a kormánypárton, valahányszor kitűnő beszédet mond a centralizációról. [...] Grünwaldnak hatalmas, kidomborodó politikai egyénisége van, csakhogy [...] nem bírja beilleszteni a magyar közszellem keretébe. [...] A mai beszéde is azért nem hatott minden szépségei és magas államférfíui nívója dacára, mert [...] nem pártolja sem a fehér hajat, sem a feketét, hanem egy külön parókát akar a nemes vármegyének. Paróka párt pedig nincs.”⁴⁵ Mocsáry szerint „nála e felfogás valódi dogmává tömörült, mert nem tudott tíz szót mondani a képviselőházban anélkül, hogy azokat az állami nagy célokat elő ne hozta volna”.⁴⁶ Marczali szerint pedig „a politikai meggyőződésének, különösen a közigazgatás államosításának nem szószólója, hanem rabja” volt.⁴⁷

Bár a parlamentben, pártállástól függetlenül nagy tekintélynek örvendett, egyszerre látták benne a tekintélyes politikust, a kiemelkedő közigazgatási szakembert és az egzaltált doktrinert.⁴⁸ Nem véletlen, hogy Marczali Henriknek, aki egy beszédét követően gratulált neki, keserűen azt válaszolta, hogy „bár lett volna inkább vegyész, akkor pozitívot alkothatna. Így megélnénk és az újságok ünneplik, de semmi foganatja nincs” a szavainak.⁴⁹ Az évtized közepére új pártjában is a perifériára szorult, így a közigazgatási törvényjavaslat 1886-os vitájában már Szilágyi Dezső volt az Egyesület Ellenzék vezérszónoka, nem ő.⁵⁰

Közéleti pályájának teljes csődjét maga is elismerte. „Betege vagyok a magyar politikának s most undorodom tőle. Nem az egyéni célok el nem érése vert le, hanem az, hogy bennem egy nemes ügy bukott el s hogy az igazak hibái biztosították az uralmat a gonoszságnak hosszú időre. [...] Sohasem jutottam fölösleges voltom tisztább

42 Pesti Hírlap, 1880. március 17. 2.

43 Apponyi Albert: Emlékirataim. Ötven év. I-II Bp. 1922–1934. I. 117.

44 Vasárnapi Ujság 27. (1880) 250.

45 Mikszáth Kálmán összes művei. LXXII. Szerk. Bisztray Gyula – Rejtő István. Bp. 1978. 143.

46 Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről. Bp. 1886. 15–16.

47 Marczali Henrik: Emlékeim. Bp. 2000. 161.

48 Pók Attila: A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon. Bp. 2010. 42–43.

49 Marczali H.: Emlékeim i. m. 161.

50 Apponyi A.: Emlékirataim i. m. 139.

tudatára, mint az utolsó időben.”⁵¹ Mindez oda vezetett, hogy 1891 májusában, Párizsban öngyilkos lett. Sírfeliratát Apponyi Albert tervezte a következő szöveggel: „Itt nyugszik Grünwald Béla, a magyar állameszme törhetetlen apostola”. A sors iróniája, hogy a francia kőfaragó hibájából a sírkőre az „állomeszme” szó került. „Mintha tudta volna, kinek készíti a követ”.⁵²

Közigazgatási elképzeléseinek sorsa

Tisza Kálmán bukása után szóba került a szabadelvűek és a mérsékelték fúziója, Grünwaldék kormányra kerülése pedig a közigazgatási reform keresztülvitelét jelenthette volna.⁵³ De az egyesülés meghiúsult, a kudarcot pedig úgy konstátálta, hogy elszalasztották „a fontos történelmi pillanatot”.⁵⁴ Bár a megyei adminisztráció államosításának elvét az 1891. évi XXXIII. tc. kimondta, de a maradék mozgásterét féltő ellenzék obstrukciója lehetetlenné tette a kodifikációt, így ezt későbbre halasztották, és a korszak végéig nem került rá sor.⁵⁵

Egy közigazgatási és egy alkotmánybíróság ügyében már több eredmény született.⁵⁶ Deák 1869-ben javaslatot tett egy állambíróság felállítására, ami egyfajta alkotmánybíróságként működött volna, de ez a kormány ellenállásán elbukott. Ez ugyanis korlátozta volna a kabinet működését az igazságszolgáltatás és a közigazgatás terén, a nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos panaszok orvoslásáról nem is beszélve.⁵⁷

A közigazgatási bíróság ügye szintén sokáig húzódott. 1880-ban, a belügyminiszter által rendezett közigazgatási ankéton döntés született az intézmény bevezetéséről. Zólyom megye is határozatot fogadott el erről, ami Grünwald hatását mutatja. De az 1881-es országgyűlés trónbeszédében ez ugyancsak szerepelt, és az 1882-es Magyar Jogászegylet szintén állást foglalt mellette. A pénzügyi bizottság javaslatára a képviselőház pedig olyan határozatot fogadott el, hogy amennyiben ez a közeljövőben nem volna lehetséges, akkor a kormány

51 Budapesti Hírlap, 1892. december 27. 2.

52 Szomoró Dezső: A párizsi regény. Bp. 1969. 369.

53 Ábrányi Kornél: Áthidalhatatlan ellentétek történetéből. Pesti Napló, 1911. december 24. 129–130.

54 Budapesti Hírlap, 1892. december 27. 2.

55 Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Bp. 1976. 171–172.; Gratz G.: A dualizmus kora i. m. 275–278.

56 A birodalom nyugati felében már 1869 óta létezett a Birodalmi Bíróság, melyhez bárki fordulhatott jogorvoslatért, ha alkotmányos jogait megsértették. 1876-ban pedig felállították a Közigazgatási Törvényszéket, melyhez minden természetes vagy jogi személy keresetet nyújthatott be, ha az állam vagy valamely önkormányzat részéről jogsértés érte. Stipta István: A közigazgatási bírászkodás előzményei Magyarországon. In: 150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténeszek 1848-ról. Szerk. Mezey Barna – Vörös Imre. Bp. é. n. [2001.] 142., 150., Pók A.: A haladás i. m. 41–42.

57 Sarlós B.: Közigazgatás i. m. 23–25.

előbb állítson fel egy pénzügyi közigazgatási bíróságot. Ez 1883-ban meg is történt, a testület hatáskörébe az adókról és illetékekről szóló közigazgatási döntések elbírálása tartozott, de rengeteg ügy miatt csak nehezen bírta ellátni a feladatát.⁵⁸

A hatósági eljárás szabályozásáról és a közigazgatási kereset bevezetéséről az 1886-os törvényhatósági és községi törvény sem intézkedett. 1896-ban felállították a közigazgatási bíróságot, melynek törvényességi szempontból joga volt a kormány- és szabályrendeletek felülbírlására, de a testület jogköre nem terjedt ki mindenre (pl.: politikai természetű esetek, a nemzetiségi kérdés végrehajtása, az egyesülési és gyülekezési jog helyi elbírálása stb.). Ezek ugyanis már a rendszer politikai alapjait érintették volna, így a legfontosabb közigazgatási és politikai kérdésekben a kormány korábbi, lényegében korlátlan hatalma nem változott.⁵⁹

Igazgatástörténeti szempontból a grünwaldi életút lényegében teljes kudarcnak tekinthető, elképzelései egyáltalában nem vagy csak töredékesen valósultak meg. Munkásságának egyetlen igazi eredményét a több kiadást is megért *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve* című munkája jelentette, az elrontott sírfelirat pedig tökéletesen jellemzi ezt a rendkívül következetes, de valahol mégis végtelenül tragikus pályafutást.

Felhasznált szakirodalom és források

A Hon, 1880. január 28. (esti kiadás)

A Hon, 1880. január 29. (reggeli kiadás)

A Hon, 1880. január 30. (reggeli kiadás)

Apponyi Albert: Emlékirataim. Ötven év. I-II. Bp. 1922–1934.

Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I-XIX. Szerk. P. Szathmáry Károly. Bp. 1878–1981.

Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I-XVI. Szerk. P. Szathmáry Károly. Bp. 1884–1887.

Budapesti Hírlap, 1892. december 27.

Budapesti Hírlap, 1892. december 27.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918. I-II. Bp. 1934.

Grünwald Béla: Hogy kerültem be a vármegyébe? Ország-Világ 9. (1888) 787–790.

Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a szabadság. Bp. 1876.

Kozári Mónika: Andrásy Gyula. Bp. 2018.

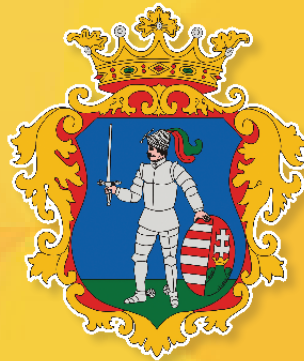
Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) vonatkozó fondjai

58 *Stipta I.*: A közigazgatási i. m. 143., 146–147., 150.

59 *Sarlós B.*: Közigazgatás i. m. 173–179.; *Stipta I.*: A közigazgatási i. m. 154.

- Magyar törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899.
- Magyarországi törvények és rendeletek tára. 1. évf. 1867. Pest 1868.
- Marczali Henrik: Emlékeim. Bp. 2000.
- Mikszáth Kálmán összes művei. LXXII. Szerk. Bisztray Gyula – Rejtő István. Bp. 1978.
- Mocsáry Lajos: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről. Bp. 1886.
- Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (OSZK KL) vonatkozó dokumentumai
- Pesti Hírlap, 1880. március 17.
- Pesti Hírlap, 1889. április 24.
- Pesti Napló, 1911. december 24.
- Pók Attila: A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon. Bp. 2010.
- Politikai Ujdonságok 21. (1875)
- Reform, 1872. november 15.
- Reform, 1872. november 16.
- Reform, 1872. november 17.
- Reform, 1872. november 3.
- Reform, 1872. november 5.
- Reform, 1872. november 6.
- Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Bp. 1976.
- Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠaBB, Besztercebányai Állami Levéltár, Szlovákia) vonatkozó fondjai
- Stipta István: A közigazgatási bírászkodás előzményei Magyarországon. In: 150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról. Szerk. Mezey Barna – Vörös Imre. Bp. é. n. [2001.]
- Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények. Bp. 1995.
- Szomory Dezső: A párizsi regény. Bp. 1969.
- Vasárnapi Ujság 27. (1880)
- Vesztróczy Zsolt: A nemzetiségi törvény, mint potenciális veszélyforrás? Grünwald Béla alternatív nemzetiségpolitikai elképzelései az 1870-es években. In: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Szerk. Kovács Kálmán Árpád. Bp. 2019. 149–171.
- Vesztróczy Zsolt: Egy elfelejtett kísérlet. Egy Deák-párti kezdeményezés a nemzetiségi törvény realizálására, 1872–1873. Pro minoritate (2016) 1. sz. 61–75.

EGER 1774

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM